

Музей рідкісної книги
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

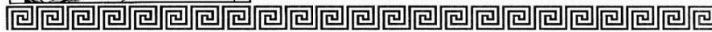
KENTPO EΛΛHNO-PΩΣIKΩN ICTOPIKΩN EPEYHΩN
Center for Greek-Russian Historical Research (C.E.H.R.)
Центр Греко-Российских Исторических Исследований (КЕРИИ)

Українська Православна Церква
Київський патріархат
Чернігівська єпархія
**КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР
ВСІХ СВЯТИХ**

НІЖИНСЬКЕ МІСЬКЕ ТОВАРИСТВО
ГРЕКІВ ІМЕНІ БРАТІВ ЗОСИМА
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ
ΖΟΣΙΜΑΙΑΣ ΤΟΥ ΝΙΖΝΑ

**Харлампович
Костянтин Васильович
(1870-1932)**

НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ
МУЗЕЙ РІДКІСНОЇ КНИГИ

НІЖИНСЬКЕ МІСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГРЕКІВ
ІМЕНІ БРАТІВ ЗОСИМІВ

Костянтин Харламович

**Нариси з історії
грецької колонії в Ніжині
(XVII-XVIII ст.)**

До історії національних меншостей в Україні

Ніжин 2011

УДК 94(477.51=14'02)“16/17”
ББК 63.3(4Укр=Гре)46
Х 21

Серія: «Греки в Ніжині»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК:

Олександр Морозов

ПІДГОТОВКА ТЕКСТУ, ПІСЛЯМОВА, КОМЕНТАРІ:

Євген Чернухін

Олександр Морозов

Харлампович К.В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.; іл.

ISBN 978-611-527-012-5

До книги увійшли маловідомі масовому читачеві нариси та статті академіка ВУАН Костянтина Васильовича Харламповича (1870-1932), присвячені історії ніжинського грецького братства – національно-культурної організації грецьких купців, що існувала в українському місті Ніжині впродовж XVII-XIX ст., її комерційної та релігійно-культурної діяльності.

Видання розраховане на істориків, краєзнавців, культурологів, студентів та широкий читацький загал, якому цікава історія грецько-українських економічних, політичних та культурних зв'язків у XVII-XIX ст.

УДК 94(477.51=14'02)“16/17”

ББК 63.3(4Укр=Гре)46

Видавці висловлюють щирю вдячність за фінансову підтримку у виданні книги

Центру грецько-російських історичних досліджень з м. Афіни, Греція

(Kleissovis 12, Athens 10677, Tel./Fax: (+30210) 3822441; 8970542;

e-mails: emlignos@otenet.gr; ionia@ath.forthnet.gr; www.kerie.org),

особисто п. Фотіні Ліванос (Φωτινή Λιβανός)

та релігійній громаді Грецько-Всіхсвятського кафедрального собору

Української православної церкви Київського патріархату в м. Ніжині

(вул. Гребінки, 29, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16600, тел. (04631) 7-12-22).

ISBN 978-611-527-012-5

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Людина народжується вільною як вітер, сніг або дощ. Вона зберігає свободу мислення до тих пір, поки не залежить від грошей, влади, політики, партій. А коли людина вільна, вона має щирі бажання, розум, характер. А як відомо, наш характер – це наша доля, наше життя...

Ця книга пропонує нам познайомитися з фундаментальною працею відомого вченого, дослідника, літописця історії ніжинських греків, людини драматичної долі, академіка ВУАН Костянтина Васильовича Харламповича (1870-1932). Життя цього історика випало на бурхливу добу суспільно-політичних зрушень у колишній Російській імперії та формування тоталітарної системи державного устрою, яку політики назвали Радянським Союзом, а грецький письменник І.Джуха влучно охрестив «міларом» – млином, який жорстко переламав долі та життя мільонів невинних людей...

К.В.Харлампович не був політиком, але все ж таки зазнав на власному досвіді усі «принади» більшовицької репресивної системи. Відірваний від сім'ї, від плідної наукової та викладацької роботи, він опинився у Ніжині під наглядом каральних органів. Але незважаючи на важкі умови життя та матеріальну скруту, вчений не упав духом, а активно долучився до наукового гуртка істориків та філологів, що його створив у Ніжині академік ВУАН М.С.Грушевський. Зацікавлений архівною спадщиною та історією місцевої грецької спільноти, К.В.Харлампович у короткий час написав справді фундаментальне дослідження – «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст.». Але побачити надрукованим за життя вчений встиг тільки перший розділ своєї наукової праці. Через ідеологічні мотиви подальший друк «Нарисів» припинили, а про решту рукопису було просто забуто... Здавалося, що праця про ніжинських греків К.В.Харламповича загинула для науки назавжди. І тільки у наші дні, завдяки кропіткій пошуковій праці київського греколога Є.К.Чернухіна та ніжинського історика О.С.Морозова вдалося відшукати в архівах Києва та Ніжина окремі розділи та фрагменти книги, а також статті К.В.Харламповича, написані на матеріалах архіву грецького братства. Усі вони свого часу були надруковані у різних наукових збірниках.

Товариство греків імені братів Зосимів, яке у наші дні об'єднало нащадків грецьких родин міста Ніжина, виступило ініціатором перевидання праці академіка К.В.Харламповича (вірніше, того, що від неї збереглося) однією книгою. І незважаючи на те, що наше видання – це фактично тільки частина ґрунтовного авторського дослідження, з його сторінок постає цікава й насичена подіями історія економічної та культурної діяльності грецької спільноти Ніжина, що у XVII – XIX ст. відігравала важливу роль в житті українського суспільства. У той же час ми не втрачаємо надію, що у фондах наших архівів та запасниках музеїв ще відшукається решта матеріалів відомого історика, які стануть підґрунтям для подальших публікацій та наукових досліджень.

Висловлюємо щирі вдячності упорядникам текстів Є.К.Чернухіну та О.С.Морозову, а також нашим друзям з Київського наукового історико-філологічного товариства Андрія Білецького, Інституту Рукопису Національної

Бібліотеки України імені В.Вернадського, Ніжинського відділу Державного архіву Чернігівської області, Музею рідкісної книги та Бібліотеки імені академіка М.О.Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя за активну участь та підтримку у реалізації проекту видання книги К.В.Харламповича «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст.». Також складаємо подяку пп. Яннісу Каррасу, Фотіні Ліванос, нашим щирим прихильникам з Центру греко-російських історичних досліджень КЕРІЕ (м. Афіни, Греція), релігійній громаді Грецько-Всіхсвятської церкви Української Православної Церкви Київського Патріархату в м. Ніжині та іншим активістам розвитку еллінізму за допомогу у фінансуванні видання.

Голова ніжинського міського товариства
греків імені братів Зосимів

Лариса Приплавко-Мілосова

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Враховуючи ті обставини, що наукова праця академіка К.В.Харламповича про ніжинських греків дійшла до нашого часу у вигляді фрагментів різного ступеню редакторської обробки (авторські чернетки, відредаговані автором машинописні варіанти та вже опубліковані розділи), при підготовці публікації було прийнято рішення привести їх до єдиного вигляду. Треба зважати й на ту обставину, що сам К.В.Харлампович не був носієм літературної української мови, яку був змушений вивчати вже у зрілому віці на засланні у Тургайському степу. Написані ним тексти несуть на собі не тільки сліди тодішнього українського правопису, але й авторські огріхи, які ми ні в якому разі не ставимо у провину шанованому нами історику. Отже, упорядникам довелося вдатися до мовно-літературного редагування тексту. Бібліографічні посилання залишені у такому вигляді, як їх подав автор, хоча вони децю перероблені з метою певної уніфікації. Шановних читачів просимо розглядати книгу не як археографічне видання архівних документів К.В.Харламповича, а як публікацію його наукової праці.

У якості додатку до книги вирішено опублікувати факсимільне відтворення найважливіших актових матеріалів архіву ніжинського грецького братства й магістрату, що сьогодні вважаються втраченими, і які К.В.Харлампович активно використовував при написанні своєї праці. Документи відтворюються за виданням: Акты Нежинскаго греческаго братства, списанные и ихзданные проф. А.А.Федотовым-Чеховским. – К., 1884. – 60 с. (примірник належить Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя).

СПРАВА АКАДЕМІКА К.В.ХАРЛАМПОВИЧА

До останнього часу широкому колу дослідників лишаються маловідомими студії з історії ніжинської грецької громади XVII-XIX ст., написані свого часу видатним істориком, професором Казанського університету, доктором церковної історії Санкт-Петербурзької духовної академії, членом-кореспондентом Російської Академії Наук, дійсним членом Всеукраїнської Академії Наук Костянтинем Васильовичем Харламповичем (1870-1932).

Як історик К.В.Харлампович належав до старої наукової академічної школи. Його ім'я та науковий доробок навіки вписані в українську історіографію, а дослідження з історії Західно-Руської церкви (Київської митрополії) та шкільної освіти на теренах України та Білорусі XVI-XVIII ст. досі не втратили своєї вагомості та актуальності.

Народився К.В.Харлампович 18 серпня 1870 року в селі Рогачі Берестейського повіту Гродненської губернії (Білорусь) в родині православного парафіяльного священика. (Родинні перекази зберегли звістки про українське коріння родини Харламповичів, родоначальник якої був вихідцем з Галичини). Початкову освіту отримав у духовних школах, навчався у Віленській духовній семінарії. Прагнення здобути вищу освіту привело юного семінариста до Санкт-Петербурзької духовної академії, курс якої він успішно закінчив у 1894 році.¹

Після закінчення академії К.В.Харлампович був направлений викладати латинську мову та «цивільну» історію в Казанську духовну семінарію. З 1900 року він додатково викладав церковну історію у Казанському університеті, де 1909 року отримав посаду виконуючого обов'язки екстраординарного, а згодом – ординарного професора.²

Вже у цей час молодий історик друкує численні статті та дослідження з церковної історії, з історії Казанської єпархії та шкільництва в ній, досліджує пам'ятки церковного письменства. У 1898 році у Казані виходить друком капітальна монографія вченого «Западно-Русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православия», в основу якої К.В.Харлампович поклав власну дисертацію на ступінь магістра богослов'я, захищену у Санкт-Петербурзькій духовній академії.

Ще більшого успіху приніс автору виданий ним у 1914 році перший (і на жаль єдиний) том із замисленого тритомного дослідження «Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь». Ця друга ґрунтовна праця історика стала його дисертацією, за яку К.В.Харлампович отримав ступінь доктора церковної історії Санкт-Петербурзької духовної академії.³

¹ Відділ збереження та використання документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН). – Ф. Р-6214. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 112.

² ВДАЧОН. – Ф. Р-6214. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 112.

³ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Нью-Йорк – Київ – С.Бавнд Брук, 1990. – С. 306; Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую

Перший том «Малороссийского влияния» знайшов схвальний відгук серед істориків і наукової громадськості як Росії, так і України. К.В.Харламповича запрошують взяти участь у XVI Археологічному з'їзді у Пскові, а 24 квітня 1915 року Імператорське Товариство Історії та древностей Російських присудило автору престижну премію імені Г.Ф.Карпова. У 1916 році К.В.Харлампович стає членом-кореспондентом Російської Академії Наук.

Вагомий внесок історика у вивчення української історії не лишився непоміченим і в Україні. 4 червня 1919 року новостворена Українська Академія Наук на спільному зібранні обрала К.В.Харламповича своїм дійсним членом по кафедрі історії української церкви. Враховуючи важливість теми, яку розробляв вчений, УАН доручила йому продовжувати цю роботу і водночас запросила К.В.Харламповича переїхати до Києва.¹ Але отримавши це запрошення, історик так і не зміг своєчасно ним скористатись. В умовах тодішньої розрухи та громадянської війни цей переїзд був дуже небезпечним і вимагав значних фізичних та матеріальних витрат для родини, що складалася з п'ятьох осіб – самого Костянтина Васильовича, його дружини Віри Петрівни та трьох дорослих дітей, що навчалися у казанських вузах. Революційні зміни негативно позначилися на долях багатьох тисяч людей. Не могли обійти вони й відомого історика. Після скасування Казанської духовної семінарії та реформи навчання у Казанському університеті, професор церковної історії виявився нікому непотрібним. Але К.В.Харлампович і в цей важкий час не припиняє педагогічної діяльності. Перебиваючись мізерними заробітками, він викладає протягом 1921-1922 років математику в Казанській військовій школі та латину у фармацевтичному технікумі. 20 вересня 1924 року більшовицька влада вдалася до арешту вченого, залишивши його родину без жодних засобів до існування.² Відомого академіка двох Академій звинуватили у «зберіганні та розповсюдженні контрреволюційної літератури» (якою, на думку слідчих з ДПУ, були «Известия» Казанського товариства археології, історії та етнографії) та «приховуванні церковного майна». Без суду і слідства К.В.Харламповича відправили на заслання до Киргизії строком на три роки. Місцем відбування покарання для вченого визначили далеке киргизьке містечко Тургай Актюбинської губернії (зараз – територія Казахстану), де К.В.Харламповича за жалюгідну платню примусили працювати рахівником у повітовому виконкомі.

Особливе занепокоєння долею К.В.Харламповича виявив академік ВУАН Михайло Сергійович Грушевський, який щойно 1924 року повернувся з еміграції до радянської України. Користуючись своїм «особливим становищем», Михайло Сергійович розгорнув не тільки наукову, але й енергійну правозахисну діяльність, рятуючи від репресій своїх колег вчених. З Костянтином

церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1; Дорошенко Д. Нарис української історіографії. – К., 1996. – С. 207-208.

¹ Чернухін Є. Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків // Записки іст. – філологічного товариства ім. О. Білецького. – К., 1999. – Кн. III. – С. 160; ВДАЧОН. – Там само. – Спр. 1. – Арк. 112-113; Спр. 3. – Арк. 1-5.

² ВДАЧОН. – Там само. – Спр. 1. – Арк. 141 (зв).

Харламповичем його пов'язували давні приятельські взаємини. Обидва історики близько познайомилися ще у Казані, де з осені 1916 року запідозрений в «австрофільстві» М.С.Грушевський разом із сім'єю відбував адміністративне заслання під наглядом російської поліції. Тут доля і звела його з родиною К.В.Харламповича.¹ Згодом ці дружні стосунки між двома академіками знайшли несподіване продовження.

Дізнавшись про біду, що трапилася з К.В.Харламповичем у 1924 році, М.С.Грушевський став клопотатися про дозвіл репресованому вченому переїхати в Україну. Саме з ініціативи Михайла Сергійовича К.В.Харламповича включили до складу відразу двох комісій ВУАН – старої історії України та археографічної. Це дозволило не тільки залучити опального історика до наукової роботи, головним чином у вигляді наукових публікацій та рецензій в академічних виданнях, але й підтримати його та родину матеріально. Надзвичайно важливою була й моральна підтримка, яку надавав М.С.Грушевський.

За час перебування на засланні К.В.Харлампович написав чимало повідомлень та рецензій, котрі були надруковані у часописі «Україна» та інших академічних виданнях, а також самостійно вивчив українську мову, якою до цього часу не володів. Весь цей час М.С.Грушевський листувався з К.В.Харламповичем, повідомляючи про стан справ у Академії та керуючи його науковою роботою. Водночас Михайло Сергійович не залишав спроб матеріально полегшити життя репресованого вченого, клопотався за нього перед Особливою нарадою при Раднаркомі СРСР, керівництвом Головнауки у Харкові, намагався використати для цього й особисті зв'язки. За його дорученням справою К.В.Харламповича у Москві займався аспірант В.Юркевич.² Але усі ці зусилля не мали жодного успіху. До того ж становище самого Грушевського було дуже непевним: він перебував під пильним наглядом слідчих з ДПУ. Не сприяла зміцненню становища М.С.Грушевського і постійна ворожнеча з віце-президентом ВУАН С.Єфремовим та її неодмінним секретарем А.Кримським.

Рішучий злам у становищі Академії та особисто академіка М.С.Грушевського відбувся з приходом на посаду Наркома освіти М.О.Скрипника. 31 березня 1927 року останній особисто відвідав Академію і провів спільне зібрання академіків. Скориставшись нагодою, на зібранні виступив М.С.Грушевський, і, зокрема, знову порушив питання про повернення із заслання К.В.Харламповича. Відповідь Скрипника була дуже різкою і вразила навіть недоброзичливців Грушевського. Так, С.Єфремов у щоденнику писав, що М.С.Грушевський мусив вислухати «начальницького покрику, мов школяр, пійманий на шкоді». «Я не знаю справи Харламповича, – промовив розгніваний нарком, – але за щось же його покарано, були, напевне, якісь до того підстави... Я обіцяв, що зроблю все,

¹ Верстюк В., Пиріг Р. Михайло Сергійович Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996. – С. 72-74;

² Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. – К., 1996. – С. 190 (док. № 40), 195-196 (док. № 43,44).

щоб полегшити роботу академікам... Коли ж вони робили заяви проти радянської влади або друкували пасквілі за кордоном, то, звичайно, ні на які пільги чи сприяння сподіватись вони не можуть. З ворогами ми поводитимось як з ворогами».¹

Але М.Скрипник на цьому не зупинився і невдовзі домігся перегляду особового складу академіків ВУАН. 9 березня 1928 року розширена колегія Наркомосу УСРР розглянула питання про затвердження дійсних членів ВУАН. Стосовно двох академіків по кафедрі історії церкви, К.Харламповича та Ф.Мищенко, прийнято рішення «визнати неможливим затвердити таких осіб з політичного та ідеологічного боку та у зв'язку з недостатньою їх кваліфікацією». Підставою для цього твердження стало те, що ці вчені свого часу були професорами духовних навчальних закладів. Ця подія викликала велике незадоволення у академічних колах і, за висловом академіка М.Василенка, була розцінена як початок «ломки Академії».²

Виключення зі складу академіків болуче вдарило 58-річного Костянтина Васильовича Харламповича. Тим більше для нього це було серйозним ударом, що 1927 року нарешті скінчився термін його заслання. Але переїхати до Києва науковцю не дозволили, і він змушений був добувати ще два роки заслання, на цей раз у Ніжині, куди Харлампович приїхав на початку 1928 року. 25 травня 1928 року вже згадуваний нами С.Єфремов робить у щоденнику наступний запис: «Приїхав Харлампович – найгіршої для себе години, коли його... викинуто з академії. Одбув своє заслання в Тургаї і думав, що врешті матиме святий спокій коло наукової роботи в Києві. Сталося інакше. До того ж і жити йому в Києві не дозволено – мусив оселитися в Ніжині... Складає враження серйозної і порядної людини».³

Оселився вчений у будинку Івана Григоровича Турцевича, професора стародавньої історії Ніжинського історико-філологічного Інституту. Сподівався отримати хоч якусь посаду у Ніжинському ІНО, але марно. Тоді ж до нього змогла приїхати і дружина Віра Петрівна. Але нещастя продовжували переслідувати родину Харламповичів. Після перенесених поневірянь Віра Петрівна тяжко захворіла і радість зустрічі була короткою: невдовзі вона передчасно померла...⁴

Перебуваючи у Ніжині, К.В.Харлампович, здоров'я якого теж було суттєво підірване важкими умовами життя на засланні, не схилився перед ударами долі і не облишив серйозної наукової роботи. Співпрацюючи у бібліографічному відділі часопису «Україна» та педагогічній комісії історико-філологічної секції ВУАН, історик продовжував друкувати статті та рецензії у різних академічних

¹ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. – С. 53; Пристайко В., Шаповал Ю. Вказ. праця. – С. 66, 69-70; Єфремов С. Щоденники, 1923-1929. – К., 1997. – С. 488.

² Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. Нарис історії. – К., 1993. – С. 53, 119-120, 403.

³ Єфремов С. Щоденники, 1923-1929. – К., 1997. – С. 638.

⁴ Лист К.В.Харламповича до М.М.Бережкова у Ніжин від 5.1.1932 р. – Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф.ІІІ. – Од. зб. 55994. – Арк. 1.

виданнях. У цей час з ініціативи М.С.Грушевського у Ніжині створюється науковий осередок, до складу якого увійшли як старі наукові кадри, так і молоді викладачі Ніжинського Інституту народної освіти Д.І.Абрамович, К.Ф.Штеппа, А.Г.Єршов, І.Г.Турцевич, М.Н.Петровський, О.І.Покровський, Є.А.Рихлик, В.І.Резанов, М.М.Бережков та інші. До цього гурту визначних істориків та філологів прилучився і К.В.Харлампович. Одночасно історик досліджував місцеві архіви, зокрема архів ніжинського грецького братства та магістрату, що містив унікальні документи XVIII-XIX ст. Результатом його кропіткої праці стала публікація 1928 р. у часописі «Архівна справа» нарису «Архівна спадщина ніжинських греків». А у наступному 1929 р. побачила світ перша частина його фундаментального дослідження – «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст.» У передмові до «Нарисів» К.В.Харлампович, згадуючи своїх попередників у вивченні історії ніжинських греків, писав: «Щодо мене, то я, випадковий гість у Ніжині, теж зробив спробу вивчити грецькі архівні справи... Відсутність багатьох справ у ніжинському архіві – з одного боку, з другого – неможливість для мене, через умови мого життя, використати архіви харківські, московські, тощо, примусили мене одмовитися від думки скласти історію ніжинської грецької колонії. Я поставив собі обмежену мету: дати кілька нарисів з історичного життя грецької громади, поповнюючи й спростовуючи те, що вже друкувалося про греків». Незважаючи на таку скромну оцінку автором своєї праці, до останнього часу це дослідження лишається найповнішою науковою розвідкою з історії грецької колонії у Ніжині.¹

Дослідження з історії ніжинських греків стало останньою фундаментальною працею історика. Здоров'я К.В.Харламповича було серйозно підірване. 6 червня 1930 року Костянтин Васильович нарешті отримав повідомлення про те, що йому дозволене «вільне проживання», і почав клопотатися про переїзд до Києва. У цьому сприяв його ніжинський колега, молодий талановитий історик К.Ф.Штеппа, якому вдалося залучити К.Харламповича до роботи у створеній 1 лютого 1930 року у Києві комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії. 30 вересня 1931 року К.В.Харлампович нарешті виїхав до Києва, залишивши бібліотеку та деякі особисті речі своєму ніжинському колезі І.Г.Турцевичу.²

Про останні місяці життя видатного історика, на жаль, ми знаємо дуже мало. Попрацювати на новому місці вченому так вже і не пощастило. Не додали йому здоров'я і драматичні події, що у цей час відбувалися у Києві. Гучна справа так званої «Спілки визволення України», з якої розпочався давно запланований радянськими репресивними органами розгром Всеукраїнської Академії Наук, арешт та депортація у Москву академіка М.С.Грушевського навесні 1931 року,

¹ Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1929. – Кн. 24; Чернухін Є. Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків // Записки іст. – філологічного товариства ім. О. Білецького. – К., 1999. – Кн. III. – С. 161;

² ВДАЧОН. – Там само. – Спр. 1. – Арк. 41; Верба І. Кость Штеппа //Український історичний журнал. – 1999. – №3. – С. 104-105.

гучна кампанія цькування у партійній пресі його «буржуазно-націоналістичних» концепцій та арешти колишніх соратників, загальна атмосфера безвиході – усе це призвело до загострення старих хвороб. Після переїзду до Києва, К.В.Харлампович поселився у свого колишнього колеги К.Ф.Штеппи і змушений був заробляти на життя, вичитуючи у «Держвидавi» коректури журналів «Економіст-марксист» та «Історик-марксист». Одночасно вчений намагався знайти собі житло і будь-яку роботу, зокрема в Інституті соціального виховання, де йому обіцяли місце бібліотекаря. Посильну допомогу Харламповичу надавали його друзі і знайомі по Ніжині, зокрема випускниця Ніжинського ІНО Євгенія Спаська та вдова колишнього професора Ніжинського історико-філологічного інституту В.К.Піскорського Зінаїда Піскорська. До останніх днів життя Костянтин Васильович продовжував листування з ніжинським колегою професором М.М.Бережковим.

Не помилимось дуже, якщо зазначимо, що передчасна смерть вченого 23 березня 1932 року врятувала його від чергової розправи радянських репресивних органів: сталінські людожери з ДПУ готували К.В.Харламповичу чільне місце серед діячів «ніжинського відділу» вигаданого ними контрреволюційного «Національного центру», яким буцімто керував сам М.С.Грушевський... У коротенькому анонімному некролозі, вміщеному в збірнику праць Інституту слов'янознавства АН СРСР у Ленінграді сухо повідомлялось про смерть «відомого історика, колишнього академіка ВУАН» Костянтина Харламповича і відзначалось, що більшість праць вченого була присвячена різноманітним питанням церковної історії та історії народної освіти докапіталістичної доби і стосувалась України та Білорусі. Тут же наводився далеко неповний перелік друкованих праць вченого. Так драматична доля історика уклалась усього в декілька абзаців друкованого тексту...¹

Олександр МОРОЗОВ

КОСТЬ ХАРЛАМПОВИЧ ТА ЙОГО НАРИСИ З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКИХ ГРЕКІВ²

Пропонована вашій увазі наукова розвідка була написана понад 70 років тому в Ніжині. Її автор – Костянтин Васильович Харлампович, «випадковий гість у Ніжині»³ не був, однак, випадковим гостем у науці та в історіографії України зокрема. Автор більше ніж 150 праць, член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії Наук по відділенню російської мови і словесності з 1906 р., співробітник і дійсний або почесний член найпрестижніших товариств і спілок дореволюційної Росії, ординарний професор Казанського університету

¹ Труды института славяноведения АН СССР. – Ленинград, 1932. – Т. 1. – С. 425-426.

² Текст передмови є скороченим і переробленим розділом з книги: Чернухін Є. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. – К., 1998 (Історичні зошити).

³ Харлампович К.В. Нариси з історії... // ЗІФВ ВУАН. – 1929. – № 24. – К., 1929. – С. 117.

К.Харлампович був добре відомий в українських наукових і громадських колах. Його праці «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и Церкви» та «Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь»¹ відіграли важливу роль у висвітленні правдивої історії українського народу. Тож не випадково 1919 р., коли йшлося про організацію роботи нещодавно створеної Української академії наук, папери професора К.Харламповича після недовгого листування були розглянуті, й було поставлено питання про вибори його академіком на найближчому Спільному Зібранні УАН, яке й відбулося 7 червня 1919 р. і проголосило його дійсним членом Академії по кафедрі історії української церкви.² Проте за тих політичних і економічних умов реалізація наукових планів була дуже складною справою. Ще у серпні 1921 р. тривало листування з приводу переїзду вченого з Казані до Києва. Гірше того, статус українського академіка не зміг врятувати К.Харламповича від переслідувань відомих служб місцевої адміністрації і навіть арешту восени 1924 р. з наступним засудженням на три роки заслання до Оренбургу, потім до Актюбинська і, нарешті, до Тургайського степу. Ця остання подія певним чином знайшла відображення у творчій діяльності вченого, який видав 1926 р. у Кизил-Орді книжку «Восстание тургайских казак-киргизов 1916-1917 гг. (по рассказам очевидцев)». Коли ж нарешті академік прибув до України і влаштувався у Ніжині, на нього чекали й інші лиха. Наприкінці 1928 р. померла його дружина, а ще раніше чергова академічна «чистка» спричинилася й до його формального виключення з лав академіків. Так новий режим пильнував за чистотою радянської науки, і, можливо, нагла смерть у березні 1932 р.,³ обірвавши життя видатного вченого, водночас урятувала його як людину від тих душевних і фізичних страждань, що їх зазнали невдовзі його колеги-академіки. Про те, що така небезпека існувала, свідчить і останнє півріччя життя К.Харламповича у Києві, куди він переїхав восени 1931 р. Ці останні місяці свого життя він провів у марних пошуках житла й роботи. Нікому не потрібний видатний вчений заробляв на життя механічною вчиткою корект для часописів «Економіст-марксист» і «Історик-марксист», а в надії отримати місце

¹ Харлампович К. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898; Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914.

² Історія Академії наук України. 1918 – 1923. Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 443.

³ На смерть К.В.Харламповича щиро відгукнувся професор Василь Біднов. Некролог, надрукований варшавським видавництвом «ЕЛПІС», містить вичерпну наукову біографію вченого, перелік основних наукових праць, заміток і рецензій російською та українською мовою. Хоча В.Біднов зазначає в списку праць К.Харламповича, написані наприкінці 20-х років для українських та білоруських видань, він водночас зауважує, що нічого не знає про обставини, що змусили К.Харламповича поїхати з Казані, чому він опинився в Тургаї, як жив останні роки, де й коли помер. Див.: В.Біднов. К.В. Харлампович. 1870-1932. – Варшава, 1933.

бібліотекаря в НДІ педагогіки вже почав підбирати по міських бібліотеках потрібну літературу.

Тим часом, вимушене перебування академіка у Ніжині виявилось плідним для подальшого розвою української науки. Виконуючи поставлену перед ним Академією задачу – відтворення історії ніжинських греків, К.Харлампович не марнував часу. Перша його розвідка була написана після ознайомлення з архівом грецького братства і була видана вже 1928 р. у 9/10 числах рідкісного нині видання часопису «Архівна справа». На підставі власних наукових спостережень і розшуків в Округовому архіві Ніжина К.Харлампович у короткому нарисі подає свій погляд на формування архіву братства від найдавніших часів і до сучасного йому стану зберігання документів. За час від 1696 р., бо «самий устав, список членів братства, звіти членів ради, а також старі гетьманські універсали та грамоти архієрейські – це й був початок того, що зветься архівом»¹ і до 1928 р. архів пройшов довгий шлях формування в одному з церковних приміщень, зберігання у грецькому магістраті, передання різним установам після скасування магістрату, нарешті пережив лихі роки громадянської війни й розрухи. Про останні часи Харлампович пише: «За часи революції доля грецького архіву погіршала, і вже р. 1919 деякі справи опинилися на стороні. (...) Р. 1924-5 в Інститут перевезли архівні фонди інших ліквідованих революцією міських установ. Помістили їх на 3-ому поверху, куди перенесли й грецький архів; а потім спустили в 1-й поверх, де грецький архів двічі міняв місце, причому одержував не завжди зачинене. Через все те він не міг не постраждати (...). Ще гірше стало, коли р. 1925 всі фонди перевозили в нове приміщення Округового Архіву, в Богословську церкву. Приймали їх без опису, на підводи клали оберемками. Привести до ладу всі ці фонди, зокрема грецький, вдалося не одразу. Тільки на початку цього р. (1928 – Є.Ч.) грецькі справи змогли сконцентрувати в одному місці, їхня лінійна довжина – 23 метри. Та багато чого вже нема. Внаслідку перевозок і шарпанини тепер в архіві не знайшлося немало числа справ, що були ще р. 1873. Особливо постраждали рр. 1780-1790. За 1786 р., напр., нема 93 справ, за 1788 – 69, за 1791 – 64...»² Невтішні відомості й про частину архіву, що традиційно зберігалася у Грецькій церкві: «Тепер в грецькій церкві нема ні устава братства, ні автентичних універсалів та грамот. За громадянської війни, десь в роки 1919-1922 якась військова організація взяла їх, зацікавлена, як мені казали, переважно печатями... Зостались тільки копії деяких з них, кілька документів початку XIX ст. І чернетки різних заяв, що греки подавали різним урядам в XIX і XX ст., і прибутково-видаткові книги за деякі роки».³

Хоча К.Харлампович не ставив за мету наукове опрацювання всіх справ архіву, йому вдалося знайти чимало фактів, які висвітлюють його історію. Так, виходячи зі справ N-13132, 1429 (тут і надалі нумерація за старим описом – Є.Ч.)

¹ Харлампович К. Архівна спадщина ніжинських греків // Архівна справа. – 1928. – № 9/10. – С. 98.

² Там само. – С. 99.

³ Там само. – С. 100.

кінця XVIII – початку XIX ст., він стверджує існування окремого приміщення у грецькому магістраті, де зберігалися справи. Спираючись на інші справи (№ 2617, 2219), він зауважує: «не було окремого архіваря, й секретар не упорядкував добре архівних справ».¹ На жаль, є факти, які автор наводить без посилань на документи. Наприклад, про те, як греки не погоджувалися підписати опис переданих справ, бо там позначалося, що деякі справи без документів. Можливо, йдеться про справи інших архівів, в яких була описана процедура передачі або перекази очевидців. У статті зовсім відсутня характеристика самих справ, окрім того, що вони написані «переважно русько-українською канцелярською мовою». К.Харлампович підкреслює, що в їхньому складі трапляються окремі документи грецькою мовою, а власне грецьких справ лише кілька десятків: «по 18 за 1768 і 1769, 27 за 1771, 21 – за р. 1773, 13 – за р. 1774, 1 – за 1779 рік. За роки 1799 – 1800 є ще величезні книги прибутково-видаткові теж грецькі».² Пізніше, вже після остаточної ліквідації грецького релігійно-культурного товариства, закриття церков і знищення дзвіниці у 1928-1930 рр., ці залишки архіву разом із метричними книгами були передані до Округового архіву.

Яка ж доля спіткала цей архів надалі? На сьогодні у Ніжинській філії ЧОДА у ф. 251 серед метричних книжок ніжинських церков зберігаються і кілька книг із грецької церкви (на жаль, жодної за XVIII ст.). Із трьох відомих нам описів, складених під час передачі архіву до Ніжинської міської думи, зробили два нових: оп. 1, № 1-4224 (1722-1872 рр.) і оп. 2, № 1-8 (1808-1840 рр.). Тим самим було порушено або радше скасовано ту нумерацію справ, якою користувалися, хоча й нечисленні, дослідники кінця XIX – початку XX ст. Тому зараз нема можливості перевірити по посиланнях на справи відомості, зазначені у М.Плохинського³, В.Ейнгорна⁴ або К.Харламповича. Обидва описи складають ф.101 у ЧОДА, де матеріали перебувають з травня 1983 р. в умовах значно кращих від тих, які існують у ніжинській церкві Івана Богослова, де вони зберігалися з 1925 р. Усі документи були реставровані і мікрофільмовані. Звичайно, ні про яку особливу впорядкованість під час систематизації годі й казати, багато документів, колись роздертих чи перемішаних, залишили там, де їх знайшли, і тепер перебувають у різних випадкових місцях справ. А з іншого боку, систематизація без уважного читання документів, на підставі лише старих, невиважених, часто вкрай помилкових записів на обкладинках старих справ, у багатьох випадках зводила роботу нанівець. Деякі матеріали розсіпані навіть по різних розділах, частина не стосується грецького братства. Всі грецькі папери колись об'єднали в кінці опису як справи № 4225-4232 грецькою

¹ Там само. – С. 99.

² Там само. – С. 102.

³ Плохинский М.М. Иноземцы в Старой Малороссии. Часть первая. Греки, цыгане, грузины // Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове. 1902. – Т. 2. – Москва, 1905. – С. 175-409.

⁴ Эйнгорн В. К истории иноземцев в Старой Малороссии. Памяти А.М.Лазаревского. Отзыв об исследовании М.М.Плохинского. – Москва, 1908.

мовою.¹ Численні документи грецькою розпорошені й по всьому масиві справ, але без вказівок на те, чи вони містяться в середині. Останні кілька років архів був предметом уваги науковців Центру неоелліністичних досліджень Національної Фундації Досліджень (Афіни). Під керівництвом керівника досліджень Центру Т.Склавенітиса були опрацьовані грецькі документи, проводиться робота з укладення нового розширеного археографічного опису справ. Будемо сподіватися, що найближчим часом науковці матимуть можливість доповнити, а може й виправити К.Харламповича, продовжити написання історії греків Ніжина від 1801 р. і дотепер.

Між тим, велика праця академіка під назвою «До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжені (XVII-XVIII ст.)»² за попереднім планом мала б вміщувати такі частини:

«Передмова. Література питання,

1. Нарис I. Загальний огляд історії ніженських греків – зростання їхніх привілеїв і боротьба за них з іншими станами та урядами.

1. Греки на Україні до 1675 р.

2. Початок грецької колонії в Ніжені.

3. Організація грецької парохії та братства.

4. Ніженські греки й Московський уряд.

5. Церковні стосунки братства.

6. Ніженське братство за гетьмана Данила Апостола та цариці Ганни.

7. Ніженські греки й українська суспільність.

8. «Компромиссимальний суд греческого нежинского братства».

9. Ніженське братство за цариці Лизавети.

10. Як ставився до братства гетьман Кирило Розумовський.

11. Ніженське братство в освітленні Наказу депутатові до Катери пінської Комісії.

12. Ніженське братство і граф Рум'янцев.

13. Ніженський грецький магістрат, його початок і взаємовідносини з урядами (1785-1801).³

Нарис II. Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані.

1. Дані на початкову добу (до 1711 р.).

2. Перепис 1711 Р. і доба до 1760-х років.

3. Перепис 1760-х років.

4. Ревізія 1782 р.

5. «Чищення» братства від негреків (1783-1799).

¹ Короткий опис справ грецькою мовою видав упорядник у праці: Чернухін Є. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. – К., 1998 (Історичні зошити). – С. 71-77.

² Тут і надалі використовуємо правопис оригіналу, що відрізняється від сучасних норм української мови.

³ Саме цей нарис видано: Харлампович К. Нариси з історії... // ЗІФВ ВУАН. – 1929. – № 24. – К., 1929. – С. 109-205.

6. Ревізія 1795 р. (49 1/2 ст. на машинці)

Нарис III. «Права, по которым судились» ніженські греки.

1. Державні закони російські.

2. Литовський статут.

3. Закони грецькі.

4. Устав Грецького братства і структура останнього.

5. Судоговоріння. (53 ст.)

Нарис IV. Ніженські греки й місцева промисловість.

1. Ремісницька промисловість.

2. Фабрична промисловість.

3. Сільсько-господарська промисловість. (15 1/2 ст.)

Нарис V. Ніженські греки й торгівля.

1. Загальні умови торгової діяльності греків України.

2. Закордонна торгівля.

3. Торгові шляхи.

4. Перевозне мито й інші пошліни: а) у Валахії й Молдові; б) у Польщі.

5. Мита на Україні та в Росії: а) індукта й евекта; б) внутрішні мита.

6. Незручності торговельних шляхів.

7. Транспорт.

8. Хто їздив за кордон.

9. Маклери в Ніжені.

10. Біржа та кав'ярні.

11. Внутрішня торгівля: а) в самому Ніжені; б) на українських ярмарках; в) торговельні зносини греків з Москвою; г) з іншими російськими містами.

12. Товариства.

13. Кредит.

14. Останні уваги. (141ст.)

Нарис VI. Просвітна діяльність Ніженської грецької громади. Заходи соціальної допомоги.

1. Шкільна освіта.

2. Книги.

3. Добродійність. (33 ст.)

Додатки – 5 документів, 1 др. арк.¹

Показчик власних імен і географічних назв, 1, 4 др. арк.»

Загальний обсяг підготовлених до друку матеріалів сягав 382,5 сторінок. Перша частина праці була написана, зважаючи на кількість переглянутих першоджерел, напрочуд швидко і невдовзі передана до історичної секції ВУАН, де й була надрукована як нарис 1-й у 24-ому числі «Записок історико-філологічного відділу ВУАН» за 1929 р. Незабаром до Відділу були передані й наступні нариси. На жаль, перша публікація виявилася і останньою. У листах до своїх київських знайомих К.Харлампович недноразово цікавився, чи не має

¹ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 18313.

новин щодо видання його праці про греків.¹ На превеликий жаль, новин не було. Незважаючи на коротку схвальну рецензію О.С.Грушевського² на перший нарис, видання було припинено. Це затримало наукову розробку питання на довгий час. І хоча сама присутність греків у Ніжині ніколи не ставилася під сумнів і тему зачіпали на сторінках газет і популярних видань, коли йшлося про видатні місця Чернігівщини і Ніжина, все ж історія братства перебувала в забутті до останніх часів. Тільки з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. у газетних публікаціях і часописах³, у тезах наукових конференцій⁴, статтях⁵, дисертаціях¹ і

¹ Див., наприклад, його лист до К.О.Копержинського від 25 вересня 1930 р. – ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18818.

² ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 17254.

³ Див., наприклад: Костенко І., Симоненко В. Грецьке братство в Ніжині: сторінки історії // Деснянська правда. – 1991, 2 березня

⁴ Любченко В. З історії громади в Ніжині // Україна – Греція: історія та сучасність. Тези міжнародної наукової конференції (м. Київ, 29-30 вересня 1993 р.). – Київ, 1993. – С. 84-86; Морозов О. Брати Зосимади – видатні діячі грецької громади в Ніжині. – Там само. – С. 90-93; Пилипенко О. Виникнення та діяльність ніжинського грецького братства наприкінці XVII-XIX ст. – Там само. – С. 109-112; Симоненко В. Грецьке училище в Ніжині. – Там само. – С. 137-140; Любченко В. До питання про взаємовідносини властей і жителів Ніжина з ніжинськими греками. – Там само. – С. 83-85; Пилипенко О. Торгівля ніжинських греків на Україні (кінець XVII – перша половина XVIII ст.). – Там само. – С. 97-100; Ростовська О., Родін С. Культурно-освітнє життя грецької общини в Ніжині в XIX ст. – Там само. – С. 106-109; Чернухін Є. Книга пожертв ніжинського грецького братства (1696-1786 рр.). – С. 131-133 // Україна – Греція: історія та сучасність. Тези II міжнародної наукової конференції 22-24 лютого 1995 р. – К., 1995; Швидько Г. Джерела до історії грецького ніжинського братства (XVII-XVIII ст.). – Там само. – С. 43-44; Готун М., Пилипенко О. З історії грецької еміграції до України в другій половині XVII – першій половині XVIII століть. – С. 88-89; Баркова З. Культура середньовічної північно-західної України: вплив Греції. – Там само. – С. 226-228 // Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Маріуполь, 1996; Зайковська Т., Норов О. Архівні джерела з історії Олександрівського грецького училища в Ніжині. – С. 60-64 // Україна – Греція: архівна та книжкова спадщина греків України: 36 статей. – К. 1998; Мирончук А. Греки України в матеріалах законодавчої комісії зі створення нового уложення 1767 р. – Там само. – С. 91-100; Пилипенко О. Архівні джерела з історії грецької громади Ніжина. – Там само. – С. 110-112; Склавенітис Т., Зайковський В., Норов О. Архів ніжинської грецької громади та його аналітичний каталог. – Там само. – С. 131-137; Баркова З. Нежинское греческое братство: исторические уроки подъема и упадка // Україна – Греція: Історична спадщина і перспективи співробітництва (м. Маріуполь, 27-29 травня 1999 р.). Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – Маріуполь, 1999. – Т. 1. – Ч. 1. – 220-223; Ласкаридис Х. Новые материалы о внутренней жизни Нежинского греческого братства. — Там само. — С. 181-186; Чернухін Є. Грецькі книжкові зібрання Києва і Ніжина. – Там само. – С. 206-209.

⁵ Статті про ніжинське грецьке братство, школу, церкви в книжці: Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – Київ, 1990; Костенко І., Морозов О. Київська старовина. – 1993 р.; Чернухін Є. Книга пожертв Ніжинського Грецького братства (1696-1786) // Записки Історико-Філологічного Товариства Андрія Білецького. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 91-102,143-179

монографіях² тема ніжинських греків стає однією з провідних у історіографії, присвяченій грекам України.

Починаючи виклад свого бачення історії ніжинської грецької громади, К.Харлампович насамперед звертається до своїх попередників, до першоджерел і констатує, що «відсутність багатьох справ у ніженському архіві – з одного боку, з другого – неможливість для мене, через умови мого життя, використати архіви харківські, московські тощо, примусили мене одмовитися від думки скласти історію ніженської грецької колонії»³, і його праця буде лише «*addenda et corrigenda*» до наукового доробку його попередників. Однак із притаманною йому рисою детально розглядати історичні питання він створює по суті єдину й першу в часі насправді наукову розвідку-життєпис Грецького братства першого століття його існування, «поповнюючи і спростовуючи те, що вже друкувалося про греків». На відміну від праць попередніх дослідників весь матеріал нарисів ґрунтується виключно на архівних справах самого братства. За словами К.Харламповича, він не прочитав лише кілька десятків справ грецькою мовою, бо вони, як це інколи буває, майже зовсім не читаються – «*non leguntur*». Значну допомогу надали йому й відомі своїми грецькими студіями О.Дмитрієвський⁴ та М.Бережков⁵, з якими він неодноразово зустрічався у Ніжині.

Називаючи грецьке братство у Ніжині «видатним явищем української, а може й світової історії»⁶, К.Харлампович наголошує на таких його рисах, як термін існування, чисельність братчиків, їхня заможність, виняткові привілеї. Не поділяючи думку окремих дослідників про можливість перебування греків у Ніжині у першій половині XVII ст., він вважає більш вірогідним вести відлік історії ніжинських греків від 1675 р. – першого достовірного посилання на перебування їх у місті у третьому універсалі гетьмана Самойловича. І надалі автор усіяко уникає висновків, які б не були підтверджені фактами. А фактів у нього було вдосталь. Головним недоліком усіх дослідників братства було саме

¹ Пилипенко О. Виникнення та діяльність грецького братства в Ніжині: Автореф. дис. канд. іст. наук: К., 1996.

² Χρήστος Π. Λασκαρίδης. Το Καταστατικό της Ελληνικής Εμπορικής Κοινότητας στη Νίζνα της Ουκρανίας. – Ιωάννινα, 1997.

³ Харлампович К. Нариси з історії... – С. 117.

⁴ Дмитриевский А. Описание рукописей и книг, поступивших в Церковно-Археологический Музей при Киевской Духовной Академии из греческой Михайло-Архангельской церкви // Труды КДА. – 1885. – Март-Декабрь. – Приложение. – С. 1-160; Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы и их вклад в Церковно-Археологический Музей при Киевской Духовной Академии // Православное обозрение. – СПб., 1885. – Т. 2. – Февраль. – С. 370-400.

⁵ Про допомогу йому з боку О.Дмитрієвського писав сам К.Харлампович, а про те, що йому, можливо, передав весь зібраний ним матеріал з історії міста Ніжина М.М.Бережков, свідчить запис у щоденнику останнього від 27 травня 1928 р. – ІР НБУВ. – Ф. XXIII. – №58. – Арк. 12. Практичний доробок М.Бережкова, який все життя прожив у Ніжині, щодо місцевих греків невеликий: Записка проф. М.Н.Бережкова об архиве греческого магістрата // Сборник Историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко. – Т. 8. – Нежин, 1912-1913. – С. 65-68.

⁶ Харлампович К. Нариси з історії... – С. 109

недостатнє знайомство з матеріалами власне самого братства – найголовнішого, хоча й не єдиного джерела з його історії. Між тим К.Харлампович мав на розгляд близько 10 тисяч справ.¹ Треба зауважити, що вже зазначена відсутність чіткої систематизації справ, розпорошеність і випадковість складу грецького архіву перешкождали глибокому аналізу матеріалів. Занурений у безліч і дрібних, і великих питань К.Харлампович намагався вибирати необхідніше для висвітлення поставлених завдань, беручи до уваги й деякі цікаві моменти з приватного життя братчиків і ніжинців взагалі. Так побіжно були написані невеличкі нариси «Як судили гайдамаків у Ніжині»², «Пригоди одного ніжинського грека».³

Перегляд великої кількості документів дозволив авторові викласти історію громади від 1675 до 1801 р. – часу найбільшого розквіту діяльності братчиків, зіставляючи факти, вже відомі в науковій літературі, з фактами справ грецького архіву. На його думку, початковою формою організації майбутнього купецького братства була невеличка церковна парафія, що сформувалася з кількох десятків греків навколо двох-трьох священнослужителів: Фотія, що прибув 1682 р., о. Константина, який перебував у місті з кінця 70-х років, і найбільш відомого в літературі о. Христофора (Христодула) Дмитрієва.⁴ Перша парафіяльна церква Св. Архістратига Михаїла була закінчена вже 15 вересня 1680 р., невдовзі було розпочато будівництво й другої в ім'я Всіх Святих. Ці дві церкви та їхні подвір'я й залишалися впродовж наступних часів осередками суспільного життя греків Ніжина і, змінюючи свою матеріальну форму через перебудови, що тривали до початку ХІХ ст., пронесли пам'ять про грецький період у житті міста до наших часів, коли вони, знову відновлені, за браком у місті великої громади греків стали парафіяльними церквами Ніжина.

Невід'ємною рисою організації греків у братство була від початку їхня «торговельно-станова» організація – самоусвідомлення себе як носія спільних майнових, торговельних і громадських інтересів, для захисту яких потрібно було здобути певний суспільний статус. На час заснування братства такий статус визначався кількістю особливих привілеїв, що їх дарували найвищі посадові особи держави – гетьмани, а надалі – російські царі та імператори. Боротьба за привілеї та грамоти є основною рисою, тою прямою, навколо якої закручена уся історія громади від першої згадки про ніжинських греків у гетьмана Івана Самойловича і до останньої спроби греків закріпитися в межах особливого грецького правління в міській Думі⁵ вже після формального скасування міських магістратів за наказом від 13 квітня 1866 р. Ця боротьба, що на межі ХVІІІ-ХІХ ст. закінчилася повною перемогою братства та спричинила його бурхливий розквіт, і склала основу першого нарису К.Харламповича.

Аналізуючи стосунки братства з українськими гетьманами, московським

¹ Там само. – С. 113.

² ІР НБУВ. – Ф.Х. – Спр. 18373.

³ Там само. – Спр. 18350.

⁴ Див.: Дмитриевский А. Греческие нежинские... – С. 372-375.

⁵ Див.: ДАЧО. – Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 4192.

урядом, місцевою владою і церквою, автор нарису дійшов висновку про формування особливого «грецького стану в Ніжині» як додатку до станів дворянського, козацького, міщанського, духовно-чернецького.¹ Остаточним моментом закріплення цього «грецького стану» було створення 1785 р. окремого грецького магістрату, який в усіх відношеннях вилучав греків із стосунків з місцевим урядом і задовольняв їхні внутрішні потреби, охороняв їх у зіткненнях з навколишнім середовищем і здійснював представництво в усіх справах греків у Санкт-Петербурзі. Детальний огляд історії формування грецького магістрату як правонаступника братського і компромісійного судів і його діяльність до 1801 р. завершує перший нарис. До принципово важливих висновків автора належить окреслення етапів формування громади як церковного (від 1687 до 1735-1736 рр.), а далі насамперед купецького братства, опис внутрішньої боротьби й ворожнечі поміж осілими й приїжджими греками, особливості розвитку громади в різні часи і аргументована позиція щодо того, що висловлена деякими дослідниками думка про занепад братства наприкінці XVIII ст. є дуже перебільшеною. Документи свідчать, що не зважаючи на створення у Північному Причорномор'ї осередків греків і навіть грецьких магістратів у Керчі, Таганрозі й Одесі, відтік греків до цих регіонів не був таким уже й великим. Навпаки, у цей час до Ніжина прибуває багато переселенців з Греції, і магістрат активно працює над юридичним оформленням новоприбулих, видає їм свідоцтва й паспорти.

Уже в першому нарисі автор побіжно торкається питань кількості греків – місцевих і приїжджих, їхніх дворів, челядників, співвідношення з іншими верствами населення. Це все мало бути розглянуто у другому нарисі. Документи особистого архіву К.Харламповича в Ніжині, а також архів ВУАН в Інституті рукопису НБУВ дають можливість ознайомитися з невиданою роботою академіка. Так, у Ніжинській філії Чернігівського обласного архіву у ф. 76 зберігаються два автографи (чернетки) дослідження. Один з них – зошит, який містить початковий варіант праці.² Перші чотири сторінки написані російською мовою, далі українською, і йдеться про загальні положення теми і приклади підприємницької та торгової діяльності греків у Ніжині. Із наведених фактів є один, що не повторюється в опублікованій роботі, а саме: за переписом 1926 р. в Ніжині було записано 19 греків як таких, що володіють грецькою мовою, а осіб грецького походження в місті, на думку К. Харламповича, від 150 до 200 осіб. Другий документ є частиною нарису II і містить параграфи 5-7³, з яких 5 і 6 відповідають темам, проголошеним у наведеному вище плані роботи. Сьомий параграф (без кінця) має назву «Роки 1795-1801», що відповідає і меті автора – викласти історію громади до 1801 р. Параграфи, що збереглися, дають уявлення про те, наскільки велике значення приділяв К.Харлампович питанню кількісного та національного складу братства, яке завжди потерпало від звинувачень у значній кількості «негреків». Колись за греків вважали геть усіх

¹ Харлампович К. Нариси з історії... – С.204.

² ВДАЧОН. – Ф. 76. – Оп. 1. – Спр. 6.

³ Там само. – Спр. 7.

підданих Візантії, а згодом і більшість біженців із Османської імперії – православних християн. Оскільки головною рушійною силою в боротьбі переселенців за стану незалежність і привілеї виступали саме греки, то представники інших націй природно гуртувалися навколо них. До того ж спонукала й політика царського уряду, що радила іноземцям приписуватися до існуючих братств, там одержувати необхідні папери і через них встановлювати офіційні відносини з державними службами. Відомо, що успішна боротьба греків за привілеї породила багато негативних наслідків через заздрість і безпосередні збитки жителів Ніжина. Наведемо лише один характерний приклад. Одним із давніх привілеїв було звільнення грецьких дворів від обов'язку утримувати в себе військових. Оскільки греки Ніжина за числом власних мурованих будинків не поступалися найзаможнішим жителям міста, а ще й орендували багато козацьких і міщанських осель, то число будинків у місті, придатних для розміщення військових, було значно меншим від того, яке начебто випливало із загальної кількості добрих дворів. І весь тягар лягав на решту купецьких та міщанських осель. Але й державні служби, шукаючи ймовірних податкових платежів, зазіхали на пільги братства і прагнули вилучити з його лав усіх негреків, які у свою чергу трималися за грецькі привілеї. Так, 21 травня 1790 р. ніжинський городничий вимагав довідки від грецького магістрату стосовно болгар, волохів та інших негреків про їхню породу. На що суд магістрату запевнив, що вони «почитаються суцце греками».¹ 4 березня 1791 р. Намісницьке правління вимагає підтвердити присягою і свідченнями, що братчики, відомі як волохи, болгары, турки, є насправді греки. Такі вимоги викликали обурення братчиків, які до того не знали таких суворих форм підтвердження породу. Однак у наступні роки переважна більшість сумнівних греків складала «роту» в присутності священика і представників уряду, додаючи письмові свідчення справжніх греків, і тим ще раз підтверджує свої права на привілеї. Хоча урядові служби наврядчи вхопили когось з болгар чи волохів до фінансових тенет, але від 1786 р. грецький магістрат приймає тільки греків, принаймні процедура входження до братства вимагала засадового проголошення себе греком і письмових свідчень двох осіб грецької породу. Таких справ у братському архіві дуже багато.² Щодо закидів про перебування у братстві навіть і українців К.Харлампович каже, що такими були тільки Голюнки, з яких до 1782 р. лишився тільки один, і той огречився.³

Зіставний аналіз ревізій 1782 і 1795 рр.⁴ приводить автора до невтішних демографічних висновків, оскільки число померлих за цей час греків – 160, значно перевищувало число народжених – 127.⁵ Серед померлих – 50 голів сімей, 27 жінок, 39 дітей і 40 родичів. Цікаві дані про вік померлих у 1731-1791 рр.: одна особа дожила до 80 років, 8 – до 85-87, 9 – до 90, 5 – до 90-95, 5 – до 100,

¹ Там само. – Спр. 7. – Арк. 71.

² ДАЧО. – Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 1098, 1104, 1108, 1155 та ін.

³ ВДАЧОН. – Ф. 76. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 74.

⁴ ДАЧО. – Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 1092, 1131.

⁵ Там само. – Арк. 75-76.

одна – до 111 років життя. Отже, літні люди не були винятком серед братчиків і, безумовно, були носіями певних історичних і національних традицій. Слабким місцем громади були звичайно дівчата, які виходили заміж і тим суттєво зменшували її кількість. За підрахунками К.Харламповича за період 1782-1795 рр. вийшло заміж 90 дівчат, з яких лише незначна частина лишилася у громаді. За греків вийшло 36 осіб, але оскільки більшість молодих греків уже мали або започаткували справи поза Ніжином, то туди виїжджали і їхні молоді дружини. Ще 26 осіб одружилися з росіянами, переважно з військовими і купцями, 26 з українцями – козаками, службовцями, і двоє – з особами невідомої нації. У заплутаних подружніх справах часто стикалися інтереси різних станів. Так, коли вдова грека Зафлорієва вийшла заміж за прапорщика Полікарпова, братство намагалося позбавити її власного будинку і навіть дітей. Оженилося в той час 37 греків, 16 – із грекинями, 10 – з українками, 8 – з росіянками і 3 – з іноземками. Таким чином братство дещо збільшувалося. Детально зупиняється К.Харлампович і на процедурі прийняття у братство, що вимагала заяви, свідчення греків, тобто рекомендацій від необмеженої кількості осіб: трьох, семи і навіть дев'яти греків, посвідчення ніжинського магістрату про неоподаткованість і неналежність до інших станів міста. До 1790 р. вимагали й набуття осілості у місті, а також заставу в 50-300 крб. Розгляд таких справ відбувався майже миттєво, рішення ухвалювали і кандидата приводили до присяги, видавали атестат, і новий братчик часто того ж дня виїжджав по справах до інших міст імперії.

Значних втрат зазнавало братство від зникнення осіб за невідомих обставин, часто у складі повних родин. Це особи, що виїжджали чи по справах, чи взагалі в невідомому напрямку і не поверталися. Таких осіб за період 1782-1895 рр. було 54, в більшості «негреки». Втрачала громада і від переходу греків до інших станів, особливо велика була данина війську (11 осіб), яке привертало енергійних греків можливістю покращити умови свого життя. Через військову або штатну службу виходили греки і до дворян – 16 осіб. Вихід у вищі стани був характерним для греків від самого початку, ще за козацької доби були відомі бунчуковий товариш Андрій Паскевич і військовий товариш Юрій Протченков. Жадані дворянські звання не завжди були вповні реальними для греків. Так, Павло Еліат був австрійським дворянином за великі досягнення у вивозі австрійських кіс та іншого залізного товару, звання було скоріш почесним, бо він завжди лишався у братстві. Родина Венеціанових вважалася у Ніжині за дворянську від часів дружби засновника роду із родиною Маркевичів. Однак пізніше, вже у ХІХ ст. виявилось, що вони не мали підстав бути зарахованими до дворянських родів Чернігівської губернії за браком авторитетних свідчень із Греції про шляхетність роду.¹ Незначна кількість греків виходила до духовенства² або набувала чернечого звання.

Наприкінці нарису К.Харлампович наводить загальне число братчиків на 1795 р.: 553 чоловіка і 450 жінок, вказуючи на велику кількість помилок у

¹ ДАЧО. – Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 407. – Арк. 6.

² Там само. – Спр. 1100.

ревізських відомостях, повтори, неточності і, головне, невідому кількість греків, що залишилася поза ревізіями, хоча роками перебувала в місті. Про роки 1795-1801 К.Харлампович пише на підставі даних архіву про розгляд заяв бажаючих увійти до братства. Найбільша кількість осіб була прийнята 1799 р. – 27 осіб. Серед прибулих є цікаві постаті: Євстратій Деларов з московських купців другої гільдії, Георгій Кіпура з сибірських купців другої гільдії, що вніс до казни трирічний податок і представив дев'ять рекомендаційних листів від петербурзьких греків, удова І.Тернавіота з двома синами. Таким чином, братство ще залишалось вигідним осередком як для новоприбулих до Росії, так і для давніх підприємців, що хотіли мати твердий «дах» над головою, бо привілеї, що їх мали греки Ніжина, були незрівняні з тими, що мали греки Керчі, Таганрогу і навіть Одеси. Ці дані, на думку автора, ще раз свідчать про передчасність висновків про занепад колонії наприкінці XVIII ст. Правдива інформація про тенденції розвитку громади, на його думку, має бути прихована в даних про обороти торговельних справ братства, саме там треба шукати відомості про час, відколи починається дійсний його занепад. До другого нарису були підготовлені й додатки: списки братчиків з позначенням сімейного стану, професії, останнього місця помешкання в Османській імперії. Все було докладно прокоментовано К.Харламповичем на основі зіставного аналізу різних списків.

Третій і четвертий нариси, що мали б висвітлювати відповідно питання судочинства грецького братства та його вплив на розвиток місцевої промисловості, на жаль, поки що не знайдені. Дещо, дотичне судочинства, можна знайти у відомій праці М.Плохинського, а ось що стосується ролі греків у місцевій промисловості, то ця надзвичайно цікава тема ще потребує розшуків.

На щастя, V-й нарис дає уявлення про те, наскільки сумлінно поставився К.Харлампович до економічної та господарської діяльності ніжинських греків. Починаючи від загального огляду умов торгівлі греків в Україні, вчений простежує усі головні складові як закордонної, так і внутрішньої торгівлі: торгові шляхи, мита, особливості перевезень, маклерські справи, біржу, ярмарки, зносини з окремими містами і країнами тощо.

Очевидно, що «багатство й славу ніженським грекам доставили не промислові їх підприємства, а торгові операції».¹ Відомі ще за давніх часів як досвідчені торговці, греки від доби визвольних змагань українського народу стрімко поширюються по Україні й невдовзі стають монополіними постачальниками на її ринки східних і західно-європейських товарів. Серед об'єктивних причин, що обумовили таке становище К.Харлампович називає поступове зменшення кількості євреїв² і поляків, великі розміри військової

¹ Харлампович К. Нарис V. – ІР НБУВ. – Ф. X. – № 6789. – Арк. 1.

² Привертаючи увагу до цікавого документу, виданого В.С.Іконіковим 1898 р. (Прошение «граждан» города Нежина о запрещении евреям розничной торговли // Киевская старина. – 1898. – Июнь. – С. 86-89), де йдеться про звернення 1797 р. мешканців Ніжина до управляючого Малоросійською губернією графа Салтикова з проханням заборонити євреям роздрібну торгівлю в місті, М.М.Бережков зауважує: «Євреи сменили в Нежине греков. Кто из них принес больше пользы или вреда для города, история пока не решила, не доследовала. А пора бы написать очерк истории

мобілізації українців, відсутність російських купців тощо. Своїми відомими універсалами Богдан Хмельницький спочатку зовсім звільнив вірменських і грецьких купців від мита, а потім, 29 квітня 1654 р., запровадив для них єдину привозну й вивізну плату, доручивши її збирання греку Євстафію Стаматієнкові. Тарифи таких мит були встановлені універсалами.¹ За Богдана Хмельницького було започатковано й той головний привілей, що так притягав греків і в наступні століття – право судитися поміж собою своїм власним судом, не підлягаючи юрисдикції місцевої влади, – перевагу, що так відрізняла їх від загалу чужоземного люду. Ці привілеї були неодноразово підтверджені його наступниками. А єдиним митом довгий час була так звана індукта, що сплачувалася екзакторові. Початок цієї пільги К.Харлампович пов'язує з універсалом від 16 червня 1657 р., за яким двох греків Юрьевичів було звільнено від внутрішніх поборів.² Наступні акти поширили цю пільгу на всіх греків України.

К.Харлампович приводить низку фактів, що свідчать про перебування греків у різних містах України, про їхнє пересування разом із волохами і вірменами по різних ярмарках. Оскільки в Ніжині за тих часів відбувалося щорічно три ярмарки, то природно, що там зосереджувалися певні грецькі угруповання. Проте найперші історичні свідчення про значну кількість греків у місті К.Харлампович приводить, посилаючись на В.Ейнгорна³, так само з різних наукових джерел походять і окремі факти перебування греків по інших містах України кінця XVII ст. На підставі цих даних, а також відомого реєстру греків 1711 р. К.Харлампович припускає, що наприкінці XVII ст. у Ніжині було тільки до 20 господарів-греків, 5 сербів, 27 волохів, 7 молдаван, і лише від XVIII ст. можна вести детальну розмову про торговельну діяльність ніжинських греків, ставити питання про закордонну і внутрішню торгівлю, шляхи, товари тощо.

Питання про закордонну торгівлю і стає головним предметом розгляду в нарисі. Але К.Харлампович оповідає і про стосунки маклерів і ніжинського грецького братства, про те, як виїжджали греки до інших українських і

нежинских греков. Тогда бы можно было сравнить, что были они для Нежина и Малороссии, и что евреи. Надо полагать, одни других стоят...» Ці рядки були написані 1919 р. коли євреїв у місті, на думку Бережкова, було більше 10 тис. на 55 тис. жителів (ІР НБУВ, ф. 23, спр. 318, арк. 5, 11), хоча за офіційним переписом населення 1917 р. в місті було 37453 особи (див.: Список селений и городов Черниговской губернии по уездам и волостям. – Чернигов, 1919. – С. 71). Цікаве спостереження з цього приводу знаходимо і у О.Дмитрієвського, який пише, що після скасування грецького магістрату 1872 р. кількість греків значно скоротилася, і торгівля перейшла до євреїв, які складають до однієї третини населення міста; закордонна торгівля у їхніх руках знову пожавішала, і завдяки цьому місто могло знову вважатися одним із багатих і торговельних міст «нашої щасливої України» (Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы... – С. 371).

¹ Див.: Акты греческого нежинского братства, списанные и изданные проф. А.А.Федотовым-Чеховским. – К., 1884.

² Там само. – С. 43-44.

³ Див. названу працю.

російських міст, про розвинену вексельну систему. Наприкінці нарису автор повертається до питання суспільного стану ніжинських греків, ще раз стверджуючи, що то був окремий стан «населення міста з особливими соціальними, торговельними, навіть політичними правами, що вихід в інші стани позбавляв грека цих пільг і звільняв з-під юрисдикції грецького братства чи потім грецького магістрату, що в грецьку громаду увіходили до кінця XVIII ст. люди й інших націй та станів і тут користувалися грецькими правами». Проте, інколи для більшої зручності в торгових справах греки все ж таки переходили в інші стани, в міщанство, купецтво, особливо, коли фактично поривали з ніжинською громадою й переїжджали в інші міста.

Закінчуючи свій нарис, автор підсумовує, що то був далеко не край торговельної діяльності греків, хоча може царювання Катерини II було добою найбільшого розквіту грецької торгівлі, її абсолютного росту. Отже, підсумовує К.Харлампович: «а) як не в XVII ст., то протягом усього XVIII-го перед на Україні щодо зовнішньої торгівлі брав Ніжин; б) таке становище утворили, коли не виключно, то переважно греки. Це явище було обумовлено надзвичайно вигідною географічною ситуацією Ніжина, що стягла до цього міста більше, як до яких інших, грецьких купців, та низкою гетьманських універсалів і царських грамот, що надали ніжинській громаді різних торговельних і інших пільг».

Останній VI-й нарис К.Харлампович присвятив просвіті та благодійній діяльності ніжинської грецької громади. Нарис зберігся у двох варіантах машинописного тексту¹ з правками автора. Між ними є тільки невеликі розбіжності в кількості й оповіданні наведених архівних справ.

За першопочатковий момент і джерело культурного життя громади К.Харлампович вважає заснування грецької парафії, братства і спорудження церков. Він пише, що найстаріша церква на честь архангелів Михаїла і Гавриїла існувала від 1680 р., 1714 р. почали будувати муровану Михайлівську, але закінчили лише 1729 р., а освятили 1731 р. Іншу церкву, Всіхсвятську, будували від 1690 до 1696 р. Вона була мурована, але до нашого часу не збереглася, на її місці стоїть нова, яка будувалася від 1758 до 1805 р. з великими труднощами через згадані вже розбіжності між осілими і приїжджими, а також тому, що серед греків «побільшав торговельний рух і ослабло почуття релігійне».²

К.Харлампович наводить низку цікавих фактів з історії побудови церков, доповнюючи відомі йому статті О.Дмитрієвського і посилаючись на архівні справи та інші джерела. Загалом будівництво грецьких церковних споруд у Ніжині тривало до першої чверті XIX ст. Гроші надходили від приватних пожертв, часто за підписними листами, а також від продажу майна померлих, стягнення штрафів, реалізації закладів, продажу плаців. Про розміри внесків на будівництво церков дізнаємося з документів, наприклад, із справи № 3135, де перераховано до 110 осіб, що давали до 4000 крб.³

Грецьку школу К.Харлампович називає невід'ємною частиною релігійно-

¹ Харлампович К. Нарис VI. – ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 6789-6790.

² Там само. – Спр. 6789. – С. 143.

³ Там само. – С. 145.

культурного життя греків, часто символом і засобом їхнього національного усвідомлення. Вже від початку школа була внесена до Статуту братства, складеного о. Христофором. Посилаючись на розділи наданого Йому О.Дмитрієвським Статуту, К.Харлампович описує мету та організаційний устрій школи. Вона не призначалася виключно для греків, але вчителювати мав би грек, який би навчав грецькою піітики, риторики, філософії та богослов'я. Була у школи й виховна мета – зробити дітей православними, «живущими по-грецьки». Окрім учителя було передбачено начальника і попечителя – члена братської ради. Статут пропонував бурсу і властивий довгий одяг. Утримувати школу мушили батьки: провіантом і грошима. Бідні повністю звільнялися від плати, що різнилася залежно від дисципліни від 6 до 50 грошей. К.Харлампович пише, що «як органічна частина братства школа ледве чи могла залишитися тільки на папері».¹ Проте, окрім кількох перших грамот, де школа названа в числі інших закладів, що їх може утримувати братство, не маємо жодного документального свідоцтва про її практичну діяльність.

Автор нарисів припускає, що у навчальному процесі могли брати участь вчені греки, що час від часу бували в місті. Уже на час свого заснування братство ніби було освячене перебуванням на початку 1685 р. в Ніжині братів Ліхудів, що прославилися пізніше як викладачі Слов'яно-греко-латинської академії у Москві. Про це згадує у своїй роботі С.Смирнов.² Перебування Софронія та Іоаннікія у місті засвідчує і грецький Синодик, до якого брати внесли свої імена (див. зібрання Дмитрієвського у Санкт-Петербурзі, № 9³). Про братів Ліхудів, а також історію появи 1689 р. у Ніжині архімандрита Діонісія з книжками, що викликали зацікавленість з боку московського уряду (і відповідний указ царів Іоанна та Петра про переміщення книжок до Москви), докладно писав і Б.Л.Фонкич⁴ у книжці, присвяченій грецьким рукописам і книжкам у Росії XV-XVII ст. Бували у Ніжині й інші учені греки. Серед них кілька відомих осіб: Іван Комнін, доктор медицини і лейб-медик гетьмана Івана Мазепи, професор Афанасій Скида, що був за вчителя грецької мови й латини у Олександрівській Слов'яно-греко-латинській семінарії до 1729 р., уклав перші у Росії каталоги давніх рукописів⁵, а потім, без

¹ Там само. – С. 147.

² Смирнов. С. История Московской Славяно-греко-латинской академии. – Москва, 1855. – С. 22.

³ Лебедева И. Греческие рукописи // Описание рукописного отдела БАН СССР. Том 5. – Ленинград, 1975. – С. 139-140.

⁴ Фонкич Б. Греческо-русские культурные связи в XV-XVII вв. (Греческие рукописи в России). – Москва, 1977. – С. 189-205.

⁵ Див.: Catalogi duo codicum manuscriptum graecorum, qui in Bibliotheca Synodali Moscovensi asservantur. – Petropoliensi, 1723, 1724 та інші. Грецька бібліографія знає ще один цікавий доробок А. Скіади – переклад французької версії Одисеї новогрецькою мовою: Τύχαι Τηλεμάχου υίοῦ του Ὀδυσσεύως. Ἡ Συνέχεια της Τετάρτης Βίβλου της Ὀδύσσειας του Ὀμηρου εις Βιβλία Δέκα εις Γαλλικὴν Γλῶσσαν συνθεμένα παρά του Ἐρωτάτου Φραγκίσκου Σαλιναίικ. Τώρα πρώτον μεταφρασθέντα εις την ἀπλουστέραν Ἑλληνικὴν Γλῶσσαν παρά Α[θανασίου]. Σ[κιάδα]. Αφιερωθέντα εις τον Εὐγενέστατον, καὶ λογιώτατον κύριον κύριον Ἀθανάσιον Καραιωάννην, και τυποθέντα. – Ἐνετίησιν, 1742. Παρά Αντωνίφ Βόρτολι. У російській історії відомі й інші представники родини Скіада – Єгор Афанасійович та Михайло Іванович.

сумніву, досить довго перебував у Ніжині.

Нагадує нам К.Харлампович і про спробу братів Артино заснувати 1754 р. на свій кошт семінарію, що, як і більшість грецьких проектів, залишилося тільки декларацією. Водночас він виступає проти думки О.Лебедева, що до Ніжина нібито направляли з Харківського колегіуму молодих людей – кандидатів на посаду вчителів новогрецької розмовної мови. Додає, що даних про грецькі школи не знаходимо у жодних відомих переліках будинків міста, які належали грекам або церкві. Проти існування школи свідчать і факти приватного навчання греків у середині XVIII ст., навчання їх у парафіяльних церквах, усі з яких мали школи, всі, окрім грецької. 1789 р. в Ніжині відкрили для всіх бажаючих Народне вчилище, у відкритті якого брали участь і греки. Коли 1809 р. Харківський університет вирішив відкрити у Ніжинському повітовому училищі класи німецької та грецької мови, то чернігівський губернатор запропонував грецькій громаді взяти учителів на своє утримання, на що вона й погодилася. Все це свідчить, на думку К. Харламповича, про відсутність у греків власного навчального закладу до відкриття Олександрівського училища.

Вірогідно, що греки й справді приділяли більше уваги приватному навчанню своїх дітей або навчанню в інших містах, як це й впливає з архівних джерел. Греки їхали до Москви й Молдавії навчатися комерції, до Санкт-Петербургу – військовій справі. Питання про перебування греків у навчальних закладах Росії вимагає ще подальшого дослідження і мало б спиратися на детальне відтворення списку ніжинських братчиків. Але здається, що школи Москви й Петербурга були вагомою причиною для занедбаності справи навчання в самому Ніжині. Відповідно й релігійне навчання можна було отримати у Чернігівській духовній семінарії або у Києво-Могилянській Академії.¹ Цікаві факти наводить автор і щодо благодійності братчиків уже у XVIII ст., хоча ця сфера життя ніжинських греків буде реалізована більшою мірою пізніше і знайде своє завершення в діяльності братів Зосима.

Характер нарисів, основні положення їх переконливо свідчать про серйозність намірів К.Харламповича позмагатися на ниві елліністичних історичних досліджень. Нагла смерть перервала плідну творчість історика, завадила продовженню роботи над літописом життя ніжинської грецької громади, доведеного лише до 1801 р. До сьогодні неопублікована праця зоставалася прихованою підвалиною майбутніх розвідок і, можливо, тепер надихне сумлінних дослідників на поновлення роботи над складанням історії греків Ніжина, на продовження її до наших часів.

Євген ЧЕРНУХІН

¹ Акты и документы, относящиеся к Киевской академии. – К., 1905 – С. 338-342, 347-349, 362; питання про значення КДА для інших народів поставив на IV-ому Міжнародному з'їзді славистів Ніжинець А.М. у доповіді: В чому полягало значення Києво-Могилянської Академії для історії та літератури східного і південного слов'янства, а також для культури і літератури грецького і румунського народів? // Філологічний збірник. – К., 1958. – С. 337-340.

Костянтин Харлампович

Грецька колонія в Ніжині (XVII-XVIII ст.)¹
До історії національних меншостей на Україні

Від автора

Грецька колонія в Ніжині – це видатне явище в історії не тільки України, але й усїєї колишньої Російської імперії, насамперед через давність і довгочасність існування в Ніжині грецької громади. Якщо й не можна за документами віднести її початок до часів Богдана Хмельницького, то є підстава пов'язати його з ім'ям гетьмана І.Самойловича (1675 р.). Кінець же припадає на рік 1872, рік коли закрито Грецький магістрат та зрівняно греків з іншими «обивателями» міста. Але, зрозуміло, і потім греки залишалися в Ніжині, тільки у формі парафіяльної «общини» або «попечительства». По-друге, ніжинську грецьку громаду виділяє з решти сучасних грецьких колоній країни її чисельність, абсолютна й відносна. Були часи, коли греків у Ніжині нараховували до 1800 чоловік (1846 р.), а частка від загальної кількості населення міста сягала 7% (1784 р.) і більше. По-третє, ніжинську громаду відрізняла заможність її членів та визначна роль її у торгівлі й промисловості не тільки міста, але й усїєї України. Нарешті, за особливості історичного життя ніжинських греків треба визнати і підкреслити їхні права та привілеї, надто в царині суду і самоврядування, причому юрисдикція їх власного уряду (братство, потім компромісійний суд, далі суд грецького братства, а наприкінці – грецький магістрат) охоплювала не тільки греків – ніжинських обивателів, але й тих греків, що приїжджали на короткий час і оселялися в інших містах. Вони навіть поширювалися на людей інших націй: волохів, сербів, болгар, вихрещених турків і євреїв, – людей, що визнавали грецьку культуру відносно віри, мови... Хоча наприкінці XVIII ст. були грецькі магістрати в інших містах (Таганрог, Керч і Єнікале), але вони недавно існували і ніколи не мали того значення, що ніжинський грецький магістрат. Коли ж засновано було загальний міський магістрат в Одесі (1797 р.), тамтешніх греків дозволено вибирати в магістратські судді, але залежно від загального магістрату – «не по примѣру нѣжинскаго, который имѣеть собственныя древнія привилегіи, кои жителями Одессы присвоены быть не могут» (Полное собрание законов Российской империи., т. XXIV, № 17967).

¹ Вступна частина та «Нарис І» були надруковані К.Харламповичем у збірнику: Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – № 24. – К., 1929. Текст підготовлено до публікації О.Морозовим за друкованим відбитком з дарчим написом К.В.Харламповича, що зберігається сьогодні в Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Наступні розділи праці за життя автора не були пропущені до друку, мабуть, з ідеологічних міркувань. Значна частина рукопису загинула, і тільки окремі розділи за архівними даними введені у науковий обіг на початку XXI ст. і публікуються нині в одному виданні. – *Ред.*

Усі ці особливості, що одна одну обумовлювали, зробили історичне життя ніжинських греків виключним і збудили до нього неабиякий науковий інтерес.

Ще А.Ф.Шафонський звернув увагу на значення греків у житті Ніжина: «Нѣжинъ особливо торгомъ, греками производимымъ знаменитъ, безъ которыхъ онъ, можетъ быть, и не былъ бы въ томъ состояніи, въ какомъ онъ действительно есть». Відзначив він і те, що «Нѣжинъ есть одинъ изъ всѣхъ Малороссійскихъ городовъ, въ которомъ, кромѣ природныхъ малороссіянъ, разные народы... поселялись», такі, як греки, волохи, болгары, хрещені турки, персіяни, німці. Але початок оселення їх у Ніжині він без важливої підстави відніс до часів Б.Хмельницького, який «первый положилъ основаніе» їх «торговому промыслу»: Хмельницький буцімто дав свій відомий універсал 2 травня 1657 року саме ніжинським грекам і визволив їх від юрисдикції ніжинських полковників з полковою старшиною та ніжинського магістрату. Але Шафонський правильно виклав зміст царських «жалованныхъ грамотъ» і указів грекам 1710, 1742, 1775 і 1785 рр. і зростання їхніх прав, подає він і цифру греків за ревізією року 1782.¹

Потім ніжинськими греками зацікавився Д.Н.Бантиш-Каменський у «Путешествіи въ Молдавію, Валахію и Сербію» (М. 1810). Зупинившись по дорозі в Ніжині, де в нього були родичі, автор познайомився і з греками, що проводили «немаловажные торги съ Турціей», і в своєму оповіданні подав звітку про ніжинських меценатів Зосимів, відомих з того, що заснували школи на 300 учнів у рідному місті Янині, видали багато грецьких книжок і допомагали бідним.²

Згодом рр. 1810 і 1817 був у Ніжині Володимирський губернатор Іван Михайлович Долгорукий, що залишив опис своїх мандрівок на південь. Він у них звернув увагу й на ніжинських греків – їхні церкви, магістрат, кав'ярню-клуб, купецький дім, у якому перебував, і на численну перевагу греків у Ніжині: «по превосходству числа жителей въ немъ грековъ можно назвать его греческимъ городом».³

Спеціально грекам присвячено «Письмо о нѣжинскихъ грекахъ» А.Ч.⁴, що його надруковано в «Украинскомъ Альманахѣ» за 1831 рік (Харків). Воно дуже жваво малює антропологічний тип ніжинського грека, каже про станіві їхні

¹ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 467, 468-476, 477-478.

² Дані Д.Бантиш-Каменського про ніжинських греків скорочено подав М.Н.Бережков у статті: Город Нежин в начале XIX ст. по описанию московских путешественников. – Нежин, 1895. – С. 6-8.

³ «Славны бубны за горами, или путешествие мое кое-куда» // Чтения в моск. обществе истории и древностей российских (далі – ЧОИДР). – 1869. – т. II, III; «Дневник моего путешествия в Киевъ в 1817 г.» (Ibid., 1870, т. II. Див. у М.Н.Бережкова, с. 9–12). Якщо Іван Долгорукий визнав грецький елемент у Ніжині за переважний, то «Краткое землеописание Российской империи, для употребления в уездных училищах изданное» (Спб., 1827) зазначає: «Нѣжинъ, при р. Острѣ, населенный греками городъ» (у Бережкова, с. 12, прим. 1), нібито тільки ними, греками.

⁴ Імовірний автор, що заховався за криптонімом «А.Ч.» – студент Ніжинського Лицею князя Безбородька О.Афанас'єв-Чужбинський (**Ред.**).

привілеї, називає деяких греків, що сприяли освіті, описує вокальну й інструментальну музику *палікарів* – учасників повстання князя Іпсиланті, що опинилися в Ніжині, розповідає про грецький магістрат і обсяг його діяльності і, нарешті, малює одну з грецьких кав'ярень.

Ще роком раніше від цього «Письма» вийшло з друку «Полное собрание законовъ российской имперіи» (1830), де між іншими вміщено багато указів і грамот центрального уряду, що стосуються історії та прав ніжинських греків. Це – першорядне джерело як для історії зовнішніх стосунків ніжинської грецької громади, так і для внутрішньої. В 1850-1860 рр. про ніжинських греків друкувалися замітки в «Черниговскихъ губернскихъ вѣдомостяхъ», але більше про сучасний стан греків, та які не виходили за межі ХІХ ст. Проводили там і полеміку з питання реформи грецької школи.

Напівпубліцистична ж стаття В.Б. «Нѣжинскій греческій магістратъ».¹ Перша половина її – огляд надрукованих у «Полномъ собраніи законовъ Российской имперіи» законів, які торкаються ніжинських греків та їхнього юридичного становища, друга каже про окремий Грецький магістрат і про непотрібність цієї установи. В 50-х роках ХІХ ст. ніжинські греки, каже він, здебільшого не купці, а дрібні ремісники; заможніші перебувають не в Ніжині, а в Москві, Одесі, Кишиневі, Таганрозі, Петербурзі. Взагалі ніжинських греків небагато і вони забули рідну мову. До того ж виключне становище греків дає привід до зловживань. І уряд, зрозуміло, ще в 20-х роках почав обмежувати торговельні права греків.

Спокійніше написано другу статтю, що надруковано її того ж року: Н.К.Сторожевскій, «Нѣжинскіе греки» (Київ, 1863). Вона спирається частково на архівні дані, оскільки автору дано змогу ознайомитися з архівом (а бачив він тільки 57 гетьманських універсалів та грамот царських і архієрейських), частково ж на безпосередню обізнаність з життям сучасної грецької громади. Ця праця, хоча і невеличка (3-32 сс.), є досить докладним оглядом історії грецької громади, наданих їй прав, торговельних операцій, церковної невідлеглості, взаємовідносин з місцевими установами – військовим урядом та міським магістратом, внутрішніх стосунків у самій громаді, грецької школи, домашнього побуту, нарешті зменшення значення громади в ХІХ ст. Початок грецької колонії в Ніжині Сторожевський відносить до часів Б.Хмельницького, коли не раніше. В усякому разі, на його думку, тоді «уже было много грековъ» і гетьман «смотрѣлъ на нихъ, какъ на отдельную корпорацію, которая могла бы принести значительную пользу краю въ торговомъ отношеніи». 1692 року грецьку громаду, яка вже мала свою церкву, було організовано в братство, причому воно одержало «такую жъ независимость въ дѣлахъ церковныхъ, какой пользовалась въ своихъ общественныхъ дѣлахъ», і сама грецька корпорація набула сили та міцності. Право ж греків-купців судити самих себе та челядь вилилося в форму «суда греческаго братства». Потім Сторожевський відзначає, що за переписом року 1782 до грецької громади, «общины», що складалася з 765

¹ Юридический Вестник. – Вип. XLII. – 1863. – Т. XII .

чол., було прираховано 89 волохів, болгар, персів і 34 нововихрещених турків і що вже тоді почалася русифікація греків, що виявилось насамперед у прізвищах.

Декілька сторінок про ніжинських греків можна знайти в статті І.Сребницького «Нѣжинъ» у збірнику «Гимназія высшихъ наукъ и Лицей кн. Безбородько», (вид. 2, СПб., 1881, сс. 15-19). По суті, це скорочений переказ Сторожевського, іноді з дослівними уривками з нього, і з повтореннями його помилок (напр., про існування грецької громади в Ніжині ще перед гетьманом Богданом Хмельницьким). Додано проте дещо про грецьку школу і виклад доведено до року 1870, коли в Ніжині запровадили «Городовое управление» і слідом скасували Грецький магістрат, що об'єднував греків як Ніжина, так і інших міст. «Нѣжинскіе греки потеряли всѣ свои привилегіи и имя ихъ осталось только, какъ обозначеніе части городского населенія Нѣжина, что-то въ родѣ особого сословія или званія, ничѣмъ впрочемъ не отличающагося отъ остальныхъ городскихъ сословій и примыкающаго къ мѣщанству». Але це було тільки закінчення процесу нівелювання і асиміляції греків до їх оточення, що почався давно вже й відбився на зовнішньому вигляді, побуті, мові, навіть на церковній службі, де грецьку мову теж забуто.

Ті універсали й грамоти, що їх було дано ніжинській грецькій громаді і що їх бачив Сторожевський, пощастило скопіювати та видати проф. А.А.Федотову-Чеховському під заголовком «Акты греческаго нѣжинскаго братства» (Київ, 1884). Розподіляються вони на два відділення: I) «Грамоты греческихъ иерарховъ и киевскихъ митрополитовъ» (24 № чи точніше 23, бо одну подано грецькою мовою і у перекладі). II) «Універсали гетмановъ» (34 №№). Видання це щодо тексту не без помилок, як це завважив А.А.Дмитрієвський.

Проф. Дмитрієвський не раз виступав з доповідями і статтями про Ніжинське грецьке братство та його пам'ятки. 1885 року в часописі «Православное Обзорѣніе» надруковано «Греческіе нѣжинскіе храмы и ихъ капитальный вкладъ въ Церковно-Археологическій Музей при Кіевской Духовной Академіи». Автор на підставі архівних даних розповідає про заснування двох грецьких церков у Ніжині і подає відомості про книги, рукописи, службові предмети, що перейшли до музею. Звістки, звичайно, цінні. Але, вміщена попереду історія ніжинської грецької громади має недоречності. Він визнає, що греки, волохи та інші селилися в Ніжині головне після того, як видано універсал 2/V 1657 р., і сприяли тому, що торгівля та промисловість надзвичайно пожвавішали, міська людність зросла і місто переживало часи розцвіту. Але «съ присоединениемъ Малороссіи къ Великороссіи г. Нѣжинъ утрачиваетъ свое политическое значеніе. Съ этимъ вмѣстѣ и торговое его значеніе начинаетъ постепенно падать. Заграничная торговля значительно сѣззилась, а потомъ была доведена до минимума». Коли згадаємо, що «Малоросію» приєднано 1654 р., ще перед цим універсалом, то повстане нерозв'язне питання: на які ж роки припадає зростання грецької громади та міста?

Того ж 1885 року А.А.Дмитрієвський надрукував «Описание рукописей и книгъ, поступившихъ въ Церковно-археологическій Музей при Кіевской Духовной Академіи изъ греческой нѣжинской Михайло-Архангельской церкви»

(с. 1-160).¹ «Описаніє» не надруковано почасти через пожежу друкарні, а почасти через примхи ректора академії. Урвалося воно якраз на найціннішому з історичного погляду місці, на тексті *братського статуту*. Але надрукована частина статуту та інші документи («Рекомендательная грамота папы Христодула», його заповіт, оповідання про будівництво церков у Ніжині, що його склав року 1699 Панагіот Хрисанфов) кидають яскравий промінь світла на початок братства. Так само важливе значення має й опис рукописів і стародруків, що їх протягом двох століть збирали ніжинські греки. 1890 року на VIII археологічному з'їзді (в Москві) А.А.Дмитрієвський оголосив дві доповіді; їх, на жаль, не надруковано і вони залишили тільки незначний слід у «Трудах» з'їзду в короткому резюме першої та дискусії з другої (1893). Перша доповідь «Греческое нѣжинское братство и его статутъ». (IV, 114). У ній автор докладно простежив історію братства, що його заснував приїжджий грек Христофор Дмитрієв року 1696. Статут братства складено року 1697; через увесь статут проходить ідея повної підлеглості членів суду братства.

Друга доповідь малювала лихе становище архіву братства, що його пошарпали попередні власники і недбало охороняли сучасні. Проте, оскільки у ньому зберігається починаючи з 1696 року до 10000 справ, то доповідач рекомендував ужити заходів до його охорони, а найліпше – перевезти його до Харківського університету; до цього проекту тоді охоче приєдналися.

До 1890 року відноситься невеличка стаття Н.В.Стороженка «Къ исторіи нѣжинскихъ грековъ».² Тут подано текст сенатського указу до «Малоросійської Коллегії» від 7 травня 1775 року з другою редакцією «высочайше утвержденного 10 февраля доклада Сената» про підтвердження прав і привілеїв, давніше даних ніжинським грекам. Цікаві авторові гадки, що греки з 1696 року остаточно вибрали Ніжин за своє головне місце перебування: цього року вони здобули від Київського митрополита необхідну санкцію на братство, що його засновано року 1687, заклали школу, шпиталь.

Року 1893 вийшов т.ІІ «Описанія Старой Малороссіи» О.М.Лазаревського зі стислим нарисом історії ніжинських греків, що його він склав переважно за Сторожевським та виданням Федотова-Чеховського. Згідно з першим, він каже про розпад грецької громади в Ніжині наприкінці XVIII ст., коли на півдні України засновано нові торговельні центри (Таганрог, Одеса, Феодосія), «куда и поспешили переселиться наиболее богатые греки, уже не удовлетворенные размерами торговли въ малороссийскихъ городахъ». Від себе Лазаревський додав вказівки про просунення греків до складу міського суспільства і навіть до лав козацької старшини.

Найдокладнішу працю про ніжинських греків дав М.М.Плохинський у своїх «Иноземцахъ въ Старой Малороссіи»; перший її нарис присвячено грекам і, переважно, ніжинським. Про обсяг цього нарису свідчить число сторінок – 193

¹ Труды Киевской Духовной Академии, додаток до № 3–12.

² Киевская старина. – 1890. – № 6. – С. 540–544.

in 4-to.¹ Щоправда, в розвідку тут незручно включено сирий матеріал, не завжди навіть потрібний для теми, а він то й зробив її розлогою та непропорційною. Взагалі архітектоніка праці не витримана. Розподіляється праця на три частини: 1) «Развитіе отношеній къ Россіи и православному Востоку и возникновение братства», 2) «Торговля», 3) «Судопроизводство». Але властиво 3-й розділ продовжує історію братства. Як я розумію, невлучний план – це наслідок багатства матеріалів, що їх зібрав автор і не мав змоги опрацювати як слід. Його робота написана мало не виключно за архівними даними і головне – з Харківського історичного архіву та московських – Міністерства юстиції та Міністерства іноземних справ. Але на головне джерело звісток для даного питання – *архів ніжинських братства та магістрату* – не звернено належної уваги. За підрахунком В.О.Ейнгорна, у Плохинського тільки 33 посилання на справи цього архіву, тим часом як на інші архіви він посилається 390 разів.² І, як гадає критик, ця перевага джерел немісцевих викликала «епізодичність изложенія и шаткость некоторыхъ выводовъ», а також не розв'язала низки питань: про економічний вплив греків на місцеву людність, про збирання грошей з греків до скарбу тощо. Але власне зовсім поминувши ніжинський архів, Плохинський був не досить уважний і до вказівок друкованих, а саме не використав текст статуту братства – і це Ейнгорн слушно ставить йому до уваги (с.33-36). І все-ж праця Плохинського значно посунула вперед розробку історії грецької громади в Ніжині. Найґрунтовніше він виклав історію того, як розширилися привілеї братства і взаємини з місцевими установами, а також – торговельної діяльності греків. Цінні додатки до праці, надто списки греків 1711 і 1765 рр., а також посилання на архівні справи харківські за ті роки, за які в Ніжині нічого не збереглося.

Появу греків в Україні Плохинський ставить у зв'язок з подорожами до Москви грецького духовенства, з яким їздили й купці, а також зі страшенним занепадом торгівлі та промисловості після козацького повстання. Це й примусило Б.Хмельницького звернути увагу на людей з-за кордону, що вміли провозити товари навіть під час воєнних заворушень. Звідси витоки першого універсалу гетьмана, що бажав «приохотить грековъ купцовъ», щоб «въ сторону нашу з розными товарами прыежджаючи, вигодою людемъ были». Але Плохинський не каже, що цей універсал дано буцімто ніжинським грекам, хоча географічні та інші умови сприяли давньому поселенню греків у Ніжині, Плохинський не вважає за можливе шукати тут грецьку колонію раніше від 1675 року, коли саме ніжинським грекам дав універсал Іван Самойлович. Плохинський влучно підкреслює значення в історії грецької громади у Ніжині ще двох фактів, що пов'язані з ім'ям священика Христофора. Він спершу збудував церкву і організував грецьку парафію, а потім заснував церковне братство і тим «интересы греческихъ нѣженскихъ купцовъ связалъ съ

¹ Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г. – М., 1905. – Т. II. – С. 175-367.

² Энгорн В. Новый труд по внутренней истории Старой Малороссии // ЧОИДР. – 1908. – Кн. I. – С. 224; Смесь, С. 28-29.

інтересами церкви». І греки охоче підтримали його. «Братство, какъ промышленная, національная и религиозная ассоціація, было вполне подходящимъ учреждениемъ для вновь возникающей громады... Всѣ члены греческаго братства были всегда очень отзывчивы на защиту своихъ коммерческихъ интересовъ противъ нарушенія ихъ со стороны правительства или туземнаго населенія» (с. 182–184). Але ця справедлива для того часу думка зовсім не відноситься до братського статуту: в ньому «главное внимание, – як зауважив сам автор, – обращено на обязанности каждого изъ членовъ братства въ отношении къ греческой Церкви и ея причту, а также (изложено) порядокъ выборовъ и обязанности выборныхъ» (с. 186). І тільки потім він відзначає зв'язок братства з головними заняттями греків. «Во дворѣ церковномъ собирались братчики для рѣшенія братскихъ дѣлъ: для выбора ктиторовъ церкви, для выбора засѣдающихъ въ судѣ и пр., здѣсь происходилъ братскій канунъ, сюда являлись съ товарами прїѣзжіе купцы, однимъ словомъ, всѣ дѣла братства вѣдались здѣсь». Церковні гроші видавалися в борг членам-купцям, з відсоткового прибутку отримували допомогу «отпалые отъ купечества люди» та сироти, утримувалися шпиталь та школа (с. 204).

Початок занепаду грецької колонії в Ніжині Плохинський відносить на кінець XVIII – перші роки XIX ст., коли на півдні з'явилися нові центри і коли вона «продолжаетъ свое существованіе, какъ тѣнь минувшей славы». Але наперекір тому він далі розповідає про новий приплив членів на початку XIX ст. під впливом нових пільг, вільної видачі паспортів для виїзду за кордон, зрівняння греків у правах з купцями 2-ої гільдії. Проте автор так розв'язує цю суперечність: греки осідали на проживання в Ніжині, але потім заводили свої контори в Одесі, Таганрозі, Севастополі та інших південних містах, куди потім і самі попереходили, як у центри промислові, адміністративні, культурно-освітні. Тому року 1846 ми бачимо, що до Ніжинського грецького братства приписано 987 чол. та 804 жінки, але присутніх у Ніжині було 104 чол., 95 жін.: решта перебувала в інших містах (с. 208).

Слабкі місця праці Плохинського викриті в вищеназваній статті В.О.Ейнгорна¹, що формою своєю є рецензією на неї. Але поруч численних критичних зауважень, цей автор дав багато нового, що допоможе дальшому з'ясуванню історії ніжинської грецької громади. Насамперед це вказівки на архівні справи, яких Плохинський або не знав, або не до кінця використав. Потім зауважено ті питання, яких Плохинський не торкався або розв'язав не досить докладно. Нарешті В.О.Ейнгорн і сам деякі з цих питань розв'язує. Наприклад, про те, як ставився московський уряд до греків «нѣжинскихъ жителей», і до тих, що тимчасово приїжджали (с. 38), про культурний вплив греків на українське суспільство (с. 39–40), про взаємовідносини греків з місцевою людністю (с. 50), про розмір прибутку, що одержували греки (с. 50), про посередницькі операції греків з московськими купцями та польськими євреями (с. 51).

¹ ЧОИДР. – 1908. – Кн. I.

1909 року професор В.І.Савва надрукував вип. I «Матеріаловъ изъ архива нѣжинскихъ греческихъ братства и маги страта», I-III, сс. 1–53.¹ На першому місці тут стоїть «Вѣдомость» 1769 року «пріѣзжающихъ в Нѣжинъ иностранныхъ» (а не «постранныхъ», як помилково у автора). На жаль, документи видано не зовсім добре, до того ж невірно позначено число справи: № 2373. За таким числом значиться справа Станевича з Тухаєвим, що обгортку її помилково пристосовано до «Вѣдомости». Вона ж входить до складу № 2300, де є й інший реєстр греків, що постійно жили в Ніжині, того ж року 1769. Професор Савва його не надрукував, гадаючи, що це зробив вже Плохинський. Але той видав «Вѣдомость» не 1769, а 1765 року. Далі, під числом II Савва дав свій виклад справи Тухаєва Антона, Станевича І. та Можайтінова 1777–1786 рр. з реєстром товарів 1773 року та цін на них. Це, мабуть, і є справа № 2373. Останній документ у професора Савви є думка грецького братства 1780 року про поліпшення торгівлі з Туреччиною і про вигоди проводити її сухим шляхом.

У т.144 (1914) «Сборника Императорскаго Русскаго Историческаго Общества», де подано «Наказы отъ городовъ Малороссійской губерній въ Екатерининскую Законодательную Коммисію» 1767 року, вміщено і накази від обивателів м. Ніжина (с. 21–63). Для нас тут мають вагу передусім «Пункты нѣжинскаго греческаго купческаго братства» (с. 45–55). В них греки викладають історію своєї громади, дають зміст важливіших грамот та універсалів, наводять факти, які свідчать про те, що переважно магістрат (міський – Ред.) ламав їхні привілеї, і висловлюють свої побажання та вимоги. Але не меншої ваги мають «Пункты магистратскіе и мѣщанскіе» (с. 22–41), де привілеї братства охарактеризовані і розцінюються з іншого погляду – інтересів міста в цілому. Цими документами поки не користувався ніхто з істориків Ніжинської грецької громади. Так само не використані таблиці виборців греків та інших у Ніжині 1767 року, що надрукував професор Г.А.Максимович: «Выборы и наказы въ Малороссіи въ Законодательную Комиссію 1767 г.» (Ніжин, 1917, с. 52 і далі).

Наприкінці нашого хронологічного огляду літератури про греків треба відзначити ще працю професора Д.І.Багалія «Судьбу магистратскаго самоуправленія въ малороссійскихъ городахъ XVII–XVIII в.»² В ній автор торкається і ніжинських греків, які «утвердились въ Нѣжинѣ» у 70-х роках XVII ст. Ніжинське братство професор Багалій визначає як «чужеземную корпорацію, приобрѣвшую мало-по-малу чрезвычайно широкія права по части самоуправленія и суда, а главное – захватившую въ свои руки почти всю торговлю». Братство мало на оці не тільки релігійні інтереси. «Оно было тѣмъ, чѣмъ являлся торговый нѣмецкій дворъ въ Великомъ Новгородѣ, торговья цѣли тамъ, какъ и здѣсь, стояли на первомъ планѣ». Оригінальною здається і думка автора, що гетьмани визволили греків від підсудності магістрату та полковій старшині за те, що греки зобов'язалися платити на їхню, гетьманів,

¹ Сборник историко-филологического общества при институте кн. Безбородка в Нежине. – Т. VI. – 1909.

² Сборник в честь М.К.Любавскаго. – Петроград, 1917.

користь особливий податок. Треба і те зауважити, що збудування шпиталю і школи при грецькій церкві автор нібито ставить у зв'язок з подібними явищами в Україні.

Таким чином ми бачимо, що хоча наука вже півтора століття як зацікавилася ніжинськими греками, та досі історію їх ще не з усіх боків висвітлено. Але й у тому, що зроблено, є багато помилок. І це почасти тому, що не вивчене як слід найголовніше джерело – архівні справи колишнього Грецького братства та магістрату; цього не зробив навіть Плохинський. І хіба один професор Дмитрієвський, що вибрав колись за тему своєї докторської дисертації «Історію Ніжинської грецької громади» проробив цю неминуче потрібну роботу (гадаю так з його листів до мене). Але окрім двох статей описового характеру він досі нічого ще не надрукував.

Щодо мене, то я, випадковий гість у Ніжині, теж зробив спробу вивчити грецькі архівні справи. Але знайшов їх у такому хаотичному становищі, що втратив чимало часу, щоб використати хоча справи XVIII ст. Тут виявилось, що з XVII в. зовсім нічого нема в Округовому архіві, де тепер переховуються грецькі справи; що і XVIII ст. починається тільки з року 1745 і що, нарешті, за низку років зовсім немає ніяких справ. Немає їх за роки 1748–1757, 1759, 1763–66, 1770, 1772, 1776, 1778, 1781, 1783, 1784, 1787. Їх вже не було, коли архів після скасування Грецького магістрату передавали до «Городской Управы» і переписували справи (1873 р.). А чимало справ, переважно за роки 1788–1801, загинуло потім, коли архів переховувався в Інституті кн. Безбородка і мабуть ще більше, коли його спішно перевозили до Округового архіву (1926 р.). І невідомо, скільки з тих 3500–3600 справ, що року 1873 було передано до Миської Управи, вціліло до наших часів.

Відсутність багатьох справ у ніжинському архіві – з одного боку, з другого – неможливість для мене, через умови мого життя, використати архіви харківські, московські, тощо, примусили мене відмовитися від думки скласти історію ніжинської грецької колонії. Я поставив собі обмежену мету: на основі ніжинського архіву¹ і, звичайно, друкованої літератури, дати кілька нарисів з історичного життя грецької громади, поповнюючи і спростовуючи те, що вже друкувалося про греків. Мої нариси – це тільки *addenda et corrigenda* до попередніх праць. Досі у мене зібрано матеріялів для наступних начерків: 1) Загальний огляд історії ніжинських греків, зростання їхніх привілеїв і боротьба за них з іншими станами й урядами; 2) Національний склад грецької колонії, професійна розбивка та статистичні дані; 3) «Права, по которым судились» ніжинські греки; 4) Ніжинські греки й місцева промисловість.

Огляд цих сторін життя ніжинських греків я доводжу до 1801 року, коли остання «жалованная грамота» остаточно закріпила за ними привілеї, що

¹ Я мушу тут зробити застереження: я не використав зовсім кількох десятків справ за рр. 1767–1779 грецькою мовою. Бо, звичайно, *graeca sunt, non leguntur*. Як важко прочитати їх і зрозуміти, помітив вже професор О.Дмитрієвський (ЧОИДР. – 1908. – Кн. I. – С. 27, у Ейнгорна).

початок їм поклав ще Богдан Хмельницький, і коли значення грецької колонії зросло до апогею.

Вважаю за приємний обов'язок скласти щиру подяку за допомогу, яку мені при роботі надали професори М.Н.Бережков та А.А.Дмитрієвський. Перший охоче дав мені для користування всі свої книжки, що він зібрав для подібної роботи, і давав мені свої вказівки та поради. Другий теж подавав поради, а головне надіслав мені ще не надруковану частину братського статуту.

Нарис I. Загальний огляд історії ніжинських греків, зростання їхніх привілеїв і боротьба за них з іншими станами та урядами

§1. Греки на Україні до 1675 року

Не можна ставити питання, коли саме з'явилися греки у Південно-Західній Русі. Віковічні церковні і культурні взаємини її з Грецією викликали перехід представників цього жвавого народу в південно-руські краї також у вигляді купців. Деякі з них і зовсім тут оселялися. Польсько-литовський уряд підтримував цей рух греків торговельними пільгами.¹ У другій половині XVI ст. ми бачимо вже чималу грецьку колонію у Львові; була, хоча й не така велика, в Острозі. Поселенню греків в Україні сприяли також часті подорожі грецького, переважно, духовенства в XVI-XVII ст. до Москви по милостиню; з ними часто їхали як їх родичі і купці. Переїжджаючи через Україну, вони залишали тут частину свого краму, а іноді й самі осідали. Козацький рух року 1648 позбавив їх конкурентів – євреїв, і греки стали монопольними постачальниками східних товарів. Війна з Польщею викликала ще більшу потребу в греках, бо перервала торговельні зносини із Західною Європою, своєї ж української промисловості ще не було. І державний розум вже першого гетьмана збагнув, наскільки зручним знаряддям можуть стати греки для поживлення української торгівлі та промисловості. Богдан Хмельницький цим і мотивував свій універсал грекам на право вільної торгівлі, що дав 2 травня року 1657: «мы, приохочуючи грековъ купцовъ, абы въ сторону нашу зъ розными товарами приежджаючи, выгодою людемъ были, мѣти хотимъ и сурово розказуемъ», щоб греків, які торгують або перебувають в містах і містечках українських, ніхто не важився притягати «до права полковницкаго, козацкаго и мѣскаго». Забороняючи військовій старшині та урядникам магістрату судити греків або «декретами скривать», гетьман дав останнім право суду: «...абы, яко звычай есть въ чужыхъ краяхъ, самі межы собою въ справахъ купецкихъ вшелякие sprawy розсужали и челядь викрочную (себто ту, що має провину – К.Х.) судили и подлугъ заслугъ карали». Цей універсал заадресовано без ніякої згадки про Ніжин «всѣмъ вобецъ и кожному

¹ Акты Южной и Западной России (далі – Акты ЮЗР). – Т. I. – С. 68-69.

зособна, кому о томъ вѣдати належить, а меновите: паномъ полковникомъ, асауломъ, сотникомъ, атаманомъ и всему товариству войска... Запорожскаго..., также атаманомъ городовимъ, войтомъ, бурмистромъ» і взагалі усім урядовцям.¹

До тих же властей, але з додачею «залоговъ» (себто митних рогаток), і орендарів звертається другий універсал Хмельницького від 16 червня року 1657, що він дав грекам Павлові та Степанові Юрієвичам, «людямъ купецкимъ», на право безмитно торгувати в містах і містечках, збуваючи старий та купляючи новий крам. Універсал захищав їх від «шарпанини и неслушного здирства» (поборів і хабарів) на місці і в дорозі, зокрема, коли переїжджали вони до Польщі, Литви і Білої Русі та Валахії. Цим купцям треба зробити тільки один внесок, що його належить дати військовому *екзакторові*, себто збиральникові торговельного мита.²

Хоч другий універсал був особистий, але він якраз сформував ту пільгу, яку наступні гетьмани давали грекам узагалі. Іван Виговський 9 лютого 1658 року дозволив грецьким купцям вільно торгувати по містах та селах і безмитно пересуватися, заборонивши втручатися в їх операції людям військового або іншого стану, навіть урядовцям, що їх висилає сам гетьман для збирання ярмаркового. Універсал піддавав греків тільки контролю *екзактора* та *іактора*, або сортувальника товарів.³ 3-го ж травня Виговський підтвердив свій

Гетьман Богдан Хмельницький

¹ Акты ЮЗР. – Т. IX. – С. 208; Акты греческого нежинского братства, изданные А.Федотовым-Чеховским (далі – Акты греч.) – К., 1885. – С. 43. Текст універсалу, без адреси можна ще читати в «Сборнике Русского исторического общества», т. 144, с. 46, але тут дата – 9 травня. Є відомий ще раніший універсал Хмельницького від 28/IV 1654 р., де він оподатковує купців чужеземних – греків, вірмен і турків ввізним митом *екзакцією* і позначає розмір його. Але той універсал керується інтересами виключно військового скарбу. Див.: Український Археографічний Збірник. – 1926. – Т. I. – С. 60-61.

² Акты греч. – С. 43-44.

³ Акты греч. – С. 44-45. Порівняй: Сборник Российского исторического общества. – Т. 144. – С. 46.

універсал, коли греки поскаржилися на кривди, що їм зроблено по різних містах, особливо на ярмарках.¹

Вільний та безмитний торг дає «грекамъ купцамъ чужоземскимъ» і Юрій Хмельницький двома універсалами від 16 листопада 1659 року, «стосуючися до воли славное памяти небожчика родича». Стародавня приписка на одному з них: «обронный листъ купцемъ чужоземскимъ», добре пояснює привід до нього і його зміст.² Але 23 листопада Юрій видає ще один універсал, який повторює перший універсал його батька, коли той дав купцям грецьким «волный гандель въ краяхъ украинскихъ... для вшелякой выгоды тутешнимъ людемъ» і «позволилъ своимъ имъ правомъ mezi собою судитись... такъ и мы нѣ в чемъ постановления отцевскаго не нарушаючи, позволяемъ вольный гандель во всѣхъ нашихъ краяхъ украинскихъ, литовскихъ и подольскихъ и іншихъ по мѣстахъ и мѣстечкахъ на ярмаркахъ и торгахъ вшелякими товарами, купуючи имъ новыя товары и старыхъ сбываючи, гандлювати безмытне и без вшелякого датку до скарбу нашего належного», і щоб греки не підлягали ані військовій, ані міській, ані якій іншій юрисдикції, але «своимъ правомъ mezi собою яко въ ихъ сторонѣ судилися».³

Коли Юрій Хмельницький визволяв грецьких купців останнім своїм універсалом від мита і «вшелякого датку, до скарбу нашего належного», то не можна думати, що він відмовився зовсім і від привізного мита, що через екзактора йшло до військового скарбу. Цього не можна припустити, бо тоді він розійшовся б не тільки з батьком і Виговським, але й з собою, бо тільки тиждень тому він ствердив «даня належности нашей войсковой, яко передъ тымъ бувало». І після нього Павло Тетеря, лівобережний гетьман, потверджуючи обов'язковість цього мита для «купцовъ чужоземскихъ», як і вірмен, і турків, посилався на те, що так «за антецесоровъ бувало». Називаючи розмір привізного і вивізного мита для різного роду товарів, московських і турецьких, універсал Тетері визначав, що мита мали йти до скарбу військового.⁴

Отже виявилось, що привілеї тих греків, які крамарювали в Україні, вилилися в форму власного суду їх і в право безмитно торгувати. Роздільність цих двох прав добре видно з двох універсалів гетьмана Івана Брюховецького, які дано в один день (16 березня 1665 року). Перший на прохання грецьких купців з

¹ Акты греч. – С. 45-56.

² Акты греч. – С. 46-47 (№ 5 і 6). Порівняй: Сборник Российского исторического общества. – Т. 144. – С. 46. Другий універсал тут з датою: 17/XI.

³ Акты греч. – № 7.

⁴ Акты греч. – С. 48.; «Основа», 1861, серпень. В обох виданнях дата невірна (1660 р. в «Актах» і 1667 р. в «Основі»): Тетеря гетьманував з початку 1663 і до кінця 1665 р. Професор М.Слабченко, цитуючи цей універсал з ім'ям Виговського, каже, що ним установлено пільговий тариф у зовнішній торгівлі (Хозяйство Гетьманщины. – 1923. – Т. III. – С. 20-1), але з тексту не видно, що Тетеря запроваджував зменшений тариф, він той же, що і за «антецесоров» (попередників – Ред.), до того ж універсал його стосувався торгівлі не тільки греків, але й греків та вірмен, як і універсал Б.Хмельницького від 28/IV 1654 р., який він повторює щодо змісту та щодо ставок тарифних (Український археографічний збірник. – 1926. – Т. I. – С. 60-61).

Греччини, Валахії, Мултян і інших земель, щоб їм «ведлугъ звичаю ихъ давного купецкого позволили имъ самимъ межи собою судитися» в справах двох греків між собою. Стверджуючи це право, Брюховецький обмежував круг справ тільки справами купецькими і провинами челядників, «яко звичай имъ есть въ чужыхъ краяхъ заховальй». Доповнюючи проте попередні універсали, Брюховецький пояснював: «однакъ если бы кгрецкій купецъ заводъ з нашимъ украинскимъ чоловѣкомъ мѣлъ, теда належному судови повинатися маеть».

Другий універсал викликано скаргою «купцовъ кгрецкихъ и іншихъ тутъ на Украину приезжающихъ» на те, що, окрім військового екзактора, з них ще вимагають інші збори і кривди чинять деякі свавільники, особливо на ярмарках. Звертаючись до військових і міських властей та до гетьманських «висильних», Брюховецький суворо забороняв «чинить кривды и перенагабання купцомъ кгрецкимъ и инымъ всѣмъ», чіпати їх і вимагати ярмаркові збори крім екзактора. Але зловживання тривали далі, і Брюховецький 1 березня 1666 року знов заборонив вимагати з грецьких купців ярмаркове та подібні «датки», а екзакторові дозволив брати *індукту* (вивізне мито) тільки «одъ свѣжого товару».¹

Два універсали Брюховецького від 16 березня 1665 року повторено у двох також універсалах Івана Самойловича року 1672, що мабуть видано теж в один день.² І вони, як і попередні універсали інших гетьманів, звернені до всіх українських урядів і всіх в Україні греків, не називаючи ні одного зокрема міста. А перебували вони рр. 1660-1670 всюди – і в Києві, і в Переяславі, і в Лохвиці...³

§ 2. Початок грецької колонії в Ніжині

Цілком нове вносить в історію питання третій універсал Самойловича від 28 листопада 1675 року. Звернулися до нього з односторонньою скаргою «чужоземские купцы, на сей часъ в Украинѣ мешкающие, то есть кгреки и волохи, жалобно просячи», щоб заборонено було «урядомъ разнимъ, особливе маѣстратови нѣжинскому», судити їх, а щоб їм дозволено було «подлугъ давного ихъ звичаю ...имъ самимъ межи собою в заводахъ купецкихъ суди одправляти, вшелякие правние заистя (себто сварки – К.Х.) успокоѣвати». До того ж вони показували гетьманові всі попередні універсали, починаючи від Б.Хмельницького. Тоді Самойлович, бажаючи залишити греків при давніших порядках та судових звичаях, зажадав, щоб жодний уряд, «а особливе маѣстратъ нѣжинскій», не притягав їх до свого суду, навіть у найменших справах. Згідно з цим гетьман заадресував свій універсал урядам військовим, міським і сільським, «а именно маѣстратови нѣжинскому». Друга новина в цьому універсалові – це

¹ Акты греч. – № 10, 11, 12. – С. 49-51.

² В «Актах греч.» 28 липня й 28 червня. Чи не друкарська помилка? Див.: № 12 і 13, с. 51-53.

³ Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии // Труды XII арх. съезда. – Т. II. – С. 182.

вказівка, щоб греки у випадку давності чи складності якої-небудь справи апелювали до Генерального Військового Суду.¹ З одного боку це визволяло греків від спроб місцевих урядів втручатися в грецькі судові справи, а з другого – запроваджувало державний контроль над правом грецького суду.

Отже, назва Ніжин згадується вперше тільки в універсалі 1675 року. З цього ми робимо висновок, що коли в Ніжині до того часу і перебували греки, постійно чи тимчасово, то їх було небагато і не можна казати про ніжинську грецьку колонію ще з доби Б.Хмельницького. Як слушно завважив В.О.Ейнгорн, гетьмани спочатку давали привілеї приїжджим грекам та людям інших націй.² І допіру універсал року 1675 називає «мѣшкающихъ в Украине чужоземскихъ купцовъ», греків та волохів, зазначаючи, що їх особливо пригнітив ніжинський магістрат. Вочевидь, цей магістрат визначався найбільшою господарністю, «здирством», тому від нього особливо й потерпали іноземні купці, навіть і приїжджі. А приїжджати до Ніжина доводилося часто. Місто було велике, через нього лежав великий шлях з Польщі та Туреччини до Москви. Окрім того в Ніжині відбувалися щорічно три ярмарки – два місячні, один двотижневий.³ Тому тут магістратським більше, ніж де-небудь, була нагода «шарпати» заїжджих купців. Але це не виключає можливості, що в Ніжині вже до 1675 року оселилися деякі греки, що там вже була хоча невеличка грецька колонія, і з цього року треба вести початок історичного життя ніжинської грецької громади.

Правда, знаходження в ніжинському грецькому архіві автентичних гетьманських універсалів на користь греків нібито свідчить за те, що в Ніжині ще з 1657 року постійно перебували греки. Але цей факт треба тлумачити інакше. Приїжджі купці, що їх чи там, чи тут зачіпали військові та міські уряди, йшли по оборону до гетьмана, і тоді чи та, чи інша група їх здобувала універсал, і з ним далі провадила свої торговельні операції. Коли ж згодом виділився центр грецької експансії на Україні в Ніжині, ніжинська колонія пильно збирала гетьманські універсали, про які знала з копій, що поширювалися поміж греків, і які розсилала різним урядам гетьманська канцелярія. І це збирання було вже закінчене до 1687 року, коли ніжинські купці-греки вже могли показати їх гетьманові Мазепі.⁴ Те, що насправді різні групи домагалися від гетьманів універсалів, а не одна, хоча би і ніжинська, видно з двох тотожних щодо змісту універсалів Ю.Хмельницького, виданих одного дня (16/XI 1659). Не було б потреби видавати їх одній громаді.

Але коли не в 1675 р., то незабаром після нього, в Ніжині можна вже бачити найчисленнішу колонію. Це міг викликати вже самий універсал Самойловича. Про це свідчать часті згадування про греків у Ніжині наприкінці XVII ст. і те, що всі найважливіші торговельні шляхи тодішні йшли на Ніжин.⁵ Нарешті, про це

¹ Акты греч.; Див.: Сборник Российского исторического общества. – Т. 144. – С. 4-47.

² ЧОИДР. – 1908. – Т. I. – Смесь, С. 33.

³ Три ярмарки запроваджено ще за польської доби (Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. II. – С. 58).

⁴ Акты греч. – С. 54.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 178-179.

свідчить подальша історія ніжинських греків і історія їх організації в особливу корпорацію.

В.О.Ейнгорн запевнює, що така корпорація існувала в Ніжині вже в липні 1682 року, коли «града Нѣжина жители и пріѣзжіе купецкіе люди греки Фотій съ товарищи», присягали на вірність царям Івану і Петру та їх матері Наталії Кирилівні. Він гадає, що цей Фотій «быль старшиною греческой колоніи уже имевшей общественную організацію, но не сгруппировавшейся еще около церкви».¹ Хоча ані текст, ані підпис Фотія (не власноручний, – він не вмів писати) не уповноважують називати його «старшиною», все ж можна згодитися, що якась організація вже об'єднала в Ніжині греків, яких було 18 чоловік. Щоправда, не відомо, скільки з них було постійних обивателів і скільки тимчасових.

§3. Організація грецьких парафії та братства

Тимчасом, справді, в цей період у Ніжині складалася організація у вигляді церковної парафії. За ініціатора її був грецький «папа» (священик) з Македонії Христофор або Христул² Дмитрієв. З'явився він у Ніжині 1677 року.³ Хоча у Ніжині з початку 60-х років перебував «отець Константинъ, священникъ греческій изъ Македоніи»⁴, ні грецької церкви, ні парафії тут ще не було. Греки, скільки їх тут було, належали до українських парафій зі слов'янською церковною відправою, що їх не вдовольняло. Це і виявилось, як скоро приїхав енергійний о. Христофор. Він спочатку увійшов до складу причта Микольського (Миколаївського – Ред.) собору, але після «немалого времени» через непорозуміння з іншими священиками чи з парафіянами, він почав клопотатися про те, щоб збудувати окрему грецьку церкву і виділити греків в окрему парафію. Старіші документи про це датуються 1680 роком. Це – дві грамоти чернігівського архієпископа Лазаря Барановича і дві – царгородського патріарха Іякова.

Перша з Барановичівських грамот, від 11 березня, адресуючись до всіх громадян Ніжина, повідомляє, що «греческіе люди, в мѣстѣ Нѣжинѣ znajduющіеся», за посередництва («инстанцѣѣ») пана гетьмана, просили Лазаря дозволити збудувати церкву «на пляцу», що вони купують в місті, а при ній мати за духовного отця грецького священика Христофора Дмитрієвича. Своє прохання вони мотивували тим, що не розуміють «русскаго набоженства», і як

¹ Ейнгорн В. Назв. праця. – С. 35, 38, прим. 2, де наведено текст самої присяги.

² Здається, ці імена тотожні. Див. у виданні проф. В.Савви про Ставрова Христофора-Христула (с. 5). О.Дмитрієв називав себе так і інакше, але на печатці 1666 р. (це є рік його хіротонії) – Христул (Дмитриевский А. Описание... – с. 106).

³ Його сучасник Панагіот Хрисанфов каже, що Христофор приїхав другого року царювання Федора Олексійовича (а він – з 29/І 1676 р.) (Дмитриевский А. Описание... – С. 106).

⁴ У реєстрі ніжинських греків 1711 р. про нього сказано, що він живе у Ніжині «лѣтъ 50» (Плохинский М. Назв. праця. – С. 233).

«несвѣдомыи языка нашего», не можуть «нашимъ священникомъ выразнѣ исповѣдати грѣхи свои». Визначаючи, що за таких умов «наше набожество мало ползѣ» приносить, і зважаючи «на поважную інстанцію» гетьмана, Баранович благословив греків будувати церкву і утримувати при ній о.Христофора. Але при тому він поставив одну умову: «абы отъ тыхъ грековъ, которые своими живутъ домамы, парохіальнымъ священникомъ нѣжинскимъ не діялся ущербокъ». До 18 вересня, коли Баранович оголосив свою другу грамоту, «в мѣстѣ Нѣжинѣ живучіи греки» вже збудували церкву на честь архангела Михайла¹ «ради греческаго набожества», і звернулися до Лазаря з «горячою прозбою», щоб о.Христофорові, якого вони «улюбили собѣ, волно было въ томъ новосооруженномъ храмѣ греческимъ языкомъ священнодѣйствовать и кгрековъ тамъ znajduющихся, желающихъ свои совѣсти открыти, до исповѣди приймовати». Це й дозволив Лазар, тим більше, що Христофора дуже добре атестував філіпсійський митрополит (з Греції) Софроній, що був тоді в Ніжині.²

Дві грамоти патріарха Іакова датовано тільки 1680 роком без місяця і числа.³ Одна грамота дає розуміти, що «благоговѣйнѣйшій іерей господинъ Христофоръ... съ вѣдома мѣстнаго начальства... въ крепости называемой Нѣжинъ... возобновилъ отъ основанія (ἀνεκαίνισεν ἐκ βάθρων) церковь», що її патріарх на його прохання визнав за підлеглу безпосередньо собі і вільну від домагань усяких інших осіб і властей, а так само змагань про її майно та прибутки. Двозначний вислів «возобновилъ отъ основанія церковь» можна пояснити перекладом іншої грамоти: «воздвигнулъ естъ зъ фундаменту деново церковь». «Деново» – це латинське *de novo*, отже ця фраза говорить про будовання нової церкви. Тому й потрібне було на те, щоб перевести цю справу, «позволеніє всѣхъ духовныхъ и свецкихъ тамошнихъ (себто українських – К.Х.) начальниковъ» і два підтвердження патріарха, що встановили юридичні і господарчі права «отца Криштофора»: «онъ да владѣеть и шафуетъ церковными доходами все время житія своего, даже до окончанія своего».⁴

Як бачимо, Михайлівську церкву збудували вже у вересні, і значить вона була дерев'яна. Що вона була з дерева, про це свідчать і грамота митрополита Варлаама Ясинського 1696 року⁵, і чолобитна до царя самого о. Христофора 1691 року.⁶ Але церква, збудована на швидкоруч, вимагала чимало коштів на

¹ Літописне свідоцтво каже, що будівлю закінчено 15 вересня 1680 р. (Дмитриевский А. Описание... – С. 5, прим. 1).

² Акты греч. – № 3-4, С. 6-7.

³ Проф. Дмитрієвський зазначає, що до грецького оригіналу однієї з грамот причеплено печатку з датою «1679» («Греческие нежинские храмы...» – С. 5, прим. 10 і С. 10, прим. 24). Це, певно, не дата грамоти, а рік, коли Іаков ступив на патріарший престіл.

⁴ Акты греч. – № 1 і 2, С. 1-5.

⁵ Акты греч. – С. 13. В.Ейнгорн через недогляд називає її кам'яною (Эйнгорн В. Назв. праця. – С. 34).

⁶ Дмитрієвський у праці «Греческие нежинские храмы...» С. 6, прим. 13. Правда, в іншій супліці того ж таки року Христофор називає Михайлівську церкву мурованою (С. 3, прим. 7). Проте Дмитрієвський не побачив цієї суперечності, й все ж він називає церкву дерев'яною (С. 6).

закінчення її та впорядкування. Доручені Христофорові від громади гроші він витратив, ще й наробив багато боргів. Греки ж, дарма що їх «немало в Нѣжинѣ промешкиваетъ» за свідоцтвом Барановича з 1684 року, не мали змоги привести церкву «до совершенной оздобы и окрасы для великих своихъ недостатковъ». Вирішено було за згодою гетьмана надіслати двох чоловік збирати пожертви.¹ А 1686 року Христофор рушив до Москви по милостиню на церкву і здобув «30 рублевъ изъ нѣжинскихъ доходовъ».²

Мабуть, приплив пожертв був такий великий, що Христофор вирішив збудувати й іншу церкву, вже кам'яну. Намір його виявився ще перед 1687 роком, як це видно з універсалу гетьмана Мазепи цього ж року.³ Але нову церкву на пошану Всіх Святих, як свідчить сучасник, заклали

тільки 15 травня 1690 року.⁴ У зв'язку з цим Христофор зробив нову подорож до Москви (1691 р.). Тоді він писав в одній супліці: «въ Нѣжинѣ, купя земли, построилъ две церкви каменные... а за скудостью своею и за нищетою въ тѣ церкви построить иконостасы и сосуды церковныхъ не имѣю чѣмъ», а в іншій: «строю я церкви... одну каменную, а другую деревянную». На цей раз здобув він «великихъ государей жалованія на строенье въ тѣ на выстроенныя церкви иконостасовъ изъ Сибирскаго приказа собольми на 50 рублевъ».⁵ Року 1696 обидві церкви були вже зовсім готові.⁶

Як видно з документів, що ми переказали, ініціатива збудування церков у Ніжині належала Христофорові, так само його були й головні заходи. Згідно з ними й духівниця його каже, що сам він «захотѣлъ построить храмъ во имя чиноначальниковъ Михаила и Гавріила», щоправда, «милостынею и коштомъ... греческихъ купцовъ малыхъ и великихъ, а также и челяди ихъ»⁷, і без сумніву, він з тактичних міркувань трохи інакше виставляє справу в своїй «рекомендательной грамотѣ», документі ранішому і ближчому до початку будування. Тут він розповідає, що «Богъ вложилъ добрую мысль и намѣренѣе въ сердце благочестивыхъ грековъ построить здѣсь въ городѣ Нѣжинѣ церковь

*Лазар Баранович,
архієпископ Чернігівський*

¹ Акты греч. – № 8-9.

² Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы... – С. 4.

³ Акты греч. – С. 55.

⁴ Дмитриевский А. Описание... – С. 5, прим. 1.

⁵ Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы... – С. 4, прим. 8.

⁶ Дмитриевский А. Описание... – С. 100; Акты греч. – № 13-14.

⁷ Дмитриевский А. Описание... – С. 100. Христофор вмер 19 травня 1697 р.

во имя архангеловъ, чтобы богослужение совершалось на нашемъ діалектѣ», і вони ж, ці греки, вибрали його, Христодула, «надзирателемъ и управителемъ этой постройкы» і довірили йому клопотатися перед гетьманом та архієпископом, потім дали йому 4000 грошей. Він їх узяв з тим, щоб жертводавці були в церкві «єпітропами, братчиками и економами», а його зробили б до кінця життя «священникомъ, домовладыкою и управителемъ», забезпечивши йому прогонування за рахунок прибутків, милостині та подарунків від грецьких купців, що постійно або тимчасово торгують у Ніжині. Застерігши собі, про всякий випадок, право поставити за свого життя епітропа чи наступника, Христофор відмовився від спадкових прав на прибутки з церкви і передав купцям право наймати самим чергових священників. Це і є «рекомендательная и выражающая полное согласие грамота» Христофора, що її мали ствердити своїми підписами «главнѣйшіе начальники и представители града Нѣжина».¹

Імовірно, цей документ відноситься до 1683 року, бо угода, про яку тут говориться, знайшла відгук у грамоті Лазаря Барановича від 5 березня того ж року, що ствердила заходи греків коло своєї церкви, щоб вона «могла порядне во всехъ своихъ сплендорахъ знайдоватися». хоча грамоту заадресовано – «всѣмъ жителямъ града Нѣжина», зрозуміло, вона має на оці греків: вони самі учинили «змежи себе ктиторовъ, которые не тылко абы звичайного порядку церковного пилновали и о потребахъ ея промышляли, але и долги застаючие на церкви греческой отбывали, до того же и священника своего чесного о. Христофора... певною упевнили квотою, т.е. на каждый день оному давати по золотому, и доходы церковные такъ сорокоуста, яко и иньшие поступили».²

Хоч становище Христофора в парафії-громаді і права його були досить захищені трьома грамотами Лазаря, двома патріарха Іакова і універсалом гетьмана Самойловича 1681 року³, – він шукав усе нових підтверджень. Він просив підтвердження своєї невідлеглисті від Київського митрополита Гедеона Святополк-Четвертинського, і той 1 травня року 1686 висловив бажання, щоб о.Христофор, «нѣ от кого не мѣлъ жадной перешкоды», а спокійно благав би за царя, за перемоги його над ворогами і за замирення всього світу.⁴ Шукав він підтримки і нового гетьмана Івана Мазепи, і той пішов назустріч його бажанням, давши «оборонный универсалъ яко священнику, такъ и братству» з заборонаю «чинить перешкоды» їм і втручатися «въ ихъ порядки». В універсалі навіть позначено, звідкіля можна сподіватися цього втручання – «від старшихъ и меншихъ свѣцкихъ людей» і особливо від приїжджих «з чужой земли преосвященныхъ архіереевъ», вочевидь греків.⁵

¹ Дмитриевский А. Описание... – С. 103-105.

² Акты греч. – № 5, С. 7-8.

³ Він не дійшов до нас. Згадує про нього грамота митрополита Гедеона 1686 р. Акты греч. – № 7. – С. 9.

⁴ Акты греч. – № 7. – С. 9-10.

⁵ Акты греч. – С. 55. В ті роки в Ніжині перебували митрополит філіпійський Софроній 1680 і мабуть 1683 рр. (Акты греч., С. 7-8) і Мелетій, архієпископ ахридонський (1680-1686, 1691 і далі. Труды черниговской архивной комиссии, Т.VIII, С.118 – примітка

Якщо поставлення о. Христофора на грецького священника і вибори ктиторів церковних деонстрували, що ніжинська грецька громада 1680-1683 рр. організувалася у форму парафії, універсал Мазепи зазначає дальший розвиток цієї організації: вона є «братство» зі своїм особливим «порядком». Але чи цей порядок подібний до західно-руських братств, як здогадується Д.І.Багалій¹, сумнівно. Існувала ще славнозвісна грецька громада у Венеції. Чи не мала вона часом впливу на ніжинський братський устрій?..

Хоча ніжинська грецька громада вилася в форму «церковного братства», це не була парафія в територіальному розумінні, бо до її складу входили греки, розкидані по всьому місту, і не тільки постійно осілі, але й приїжджі. З другого боку, це не була купецька громада, права якої зазначали раніші гетьмани, і особливо Самойлович.

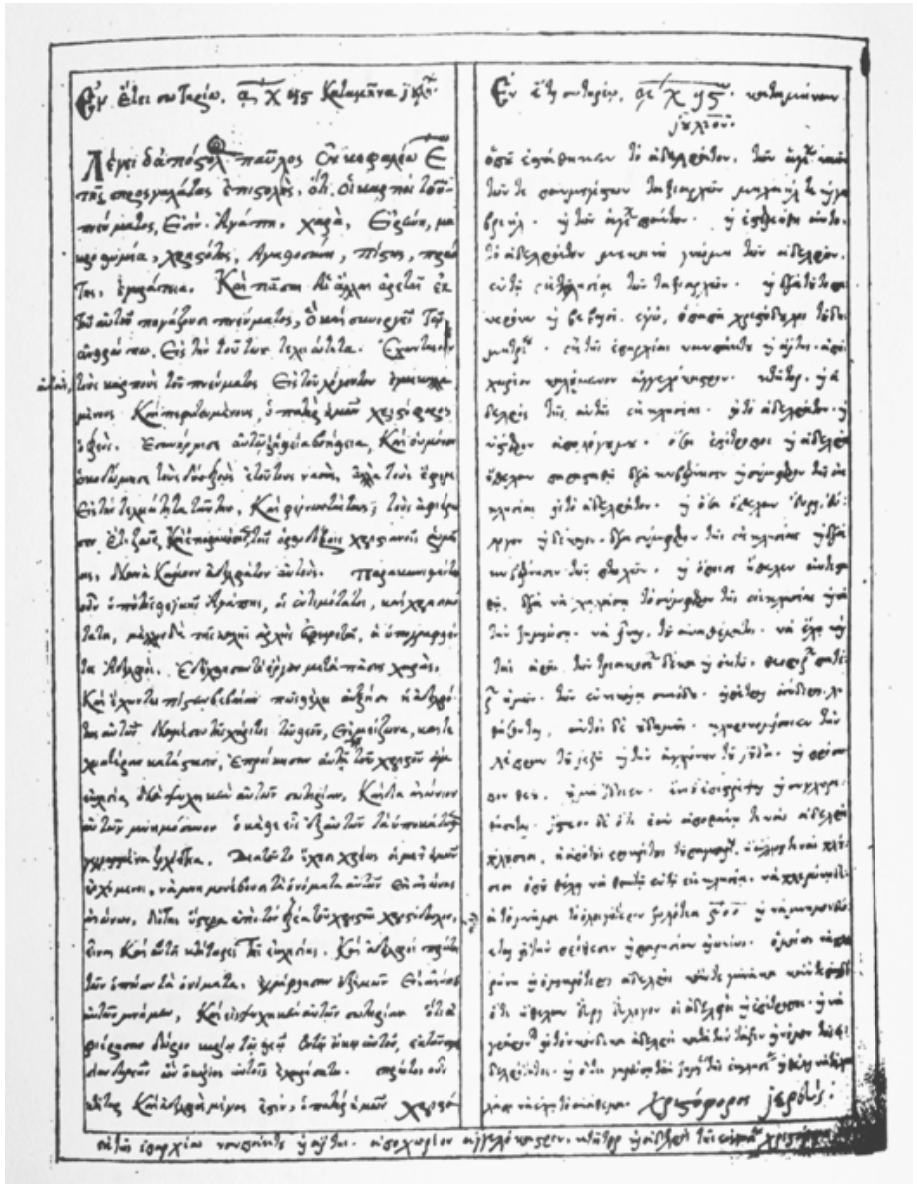
З нею саме і довелося Мазепі мати справу 11 вересня 1687 року. До нього «супликовали учтивіи купцы греческіе, въ Нѣжинѣ найдуючіеся, просячи усиловне, абысмо имъ позволили о дѣлехъ купецкихъ и о всякихъ межи ними дѣючихся справахъ, также и о трафунковыхъ межи челяди ихъ проступствахъ и заводахъ самымъ судитися, а чтобъ полковой судъ и магистратъ мѣскій до нихъ не належалъ». При цьому вони показали універсали попередніх гетьманів, починаючи з Б.Хмельницького. Уважаючи на них, Мазепа залишив греків при їх правах, які так сформулював: «тоежъ дѣла ихъ купецкіе и всякіе sprawy самымъ росправовати, и всякіе заводы и звады любъ межи товариствомъ ихъ, любъ межи челядю дѣючіеся, судити и успокоивати». Але Мазепа запровадив два обмеження цього права внутрішнього суду. Одно вже зробив Самойлович, тут його висловлено трохи інакше: «тылко мають они и повинни будутъ в трудныхъ справахъ и крѣмѣналохъ подобныхъ до суду нашего енерального войскового удаватися». Це одне. Друге: «и того межи собою должны постерегати, абы отъ жадного межи нихъ и отъ челяды ихъ ничего такого не походило, щобы з кривдою и з прикростю нѣжинскимъ албо иннымъ обывателемъ». А наприкінці звичайний наказ, щоб «въ розсудки и росправы учтивыхъ греческихъ купцовъ» не втручалися ні військова старшина, ні магистрат.²

Універсал Мазепи 1687 року і був власне за перший законодавчий акт, що права, надані від попередніх гетьманів іноземним купцям, переважно грекам, які торгували по всій Україні, затвердив саме за ніжинськими греками. Зрозуміло, це дуже сприяло тому, що в наступні роки побільшав приплив греків у Ніжин на постійне проживання. Коли в Ніжин перед тим переходило в рік

проф. М.Берекжова до двох листів Мелетія). Але ці особи були з ніжинськими греками в добрих стосунках. Проте маємо свідоцтво єрусалимського патріярха Досіфея 1692 р. про безчинства грецьких архієреїв в Україні (Харлампович К. Малороссийское церковное влияние... – С. 232, пор. 241, прим. 2).

¹ Сборник в честь М.К.Любавского. – 1917. – С. 635.

² Акты греч. – С. 54.

Христофора Дмитрієва:

Заповіт о. Христофора Дмитрієва та його власноручний підпис.
Синодик ніжинського грецького братства, ІР НБУВ, ф.72, №12.

пересічно 1-2 іноземця, в році 1691 ми бачимо 7 нових греків і 14 людей з інших націй, а 1696 року – таких вже 10 чоловік.¹

Отже, можна констатувати, що у 80-х роках [XVII ст.] громадське життя ніжинських греків вилилося у форму двох організацій – церковно-парафіальної і суто торговельної становой; члени їхні здебільшого були одні й ті ж самі. Згодом обидві організації зіллються в одно річище, і це буде знов таки за ініціативою Христофора Дмитрієва.

О.Христофор, хоча як обороняв грамотами і універсалами себе та свої душпастирські і господарчі права над церквою, що він збудував і забезпечив «многими трудами, промыслами и разными способами», все ж таки зазнав погіршення свого становища. Про це читаємо в новому універсалі Лазаря Барановича від 27 листопада 1689 року.² «Вынайшлися, – пише архієпископ, – некоторые ктитория... які «умыслили имѣние церковное в приватномъ своемъ завѣдованіи мѣти и кромѣ его священнической волѣ диспозовати онымъ». Тим часом це майно, що зібрав о.Христофор, повинно йти на виплату боргів, що він наробив на кілька тисяч «ко совершенному украшению» храму. Поведінка цих осіб, що ними керує «знать не такъ побожность, яко лакомство», страшенно обурила архіпастиря, бо вона спричинялася до кривди і «церкви Божой и гонорови священническому». Тоді Лазар, звернувшись у своєму листі не тільки до грецької колонії, але й до всіх ніжинців, як духовних, так і світських, «преложонныхъ и посполитихъ», закликав усіх у свідки своєї розправи з винуватцями: «мы, пастырь, властью нашею архиерейскою приказуемъ всѣмъ именуемымъ тои церкви ктиторомъ, абы за прочитанемъ того нашего унѣверсалу всѣ добра церковныя, з которыхъ бы долги мененные належало отдавати, ему честному о. Христофору, яко першому той церкви фундатору її ктитору, вручили, которыми отъ того часу бы никто иншый, кромѣ его самого не заведовалъ, и жебы никто не важился ктиторомъ оной називатися, повторе подъ неблагословеніемъ нашим архиерейскимъ приказуемъ».³

Із сутички з ктиторами-«ласунами» Христофор вийшов переможцем, і, як ми вже бачили, широко розгорнув свою будівельну діяльність, яку закінчив 1696 року кам'яною церквою. Але напружена праця надірвала його сили. Він почув «безсиліє старости и конецъ жизни своей» і шукав засобів забезпечити «прочность церквамъ, чтобы онѣ оставались до конца мира». Він порозумівся із «купцями малыми и великими и съ челядью ихъ». «По собственной моей волѣ», він віддав у руки грецьких купців обидві церкви, «дабы они били епитропами, ктиторами и хозяевами во всѣмъ, что принадлежитъ церкви», вели б видатки і здавали рахунки. Окрім них ніхто не має права торкатися до церкви, ані архієрей, ані священник, ані диякон або чернець. Порушникам цього заповіту і супротивникам «сего общего братства» Христофор погрожував усякими

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 233-236; реєстр ніжинських греків 1711 р. з позначенням, коли кожний приїхав до Ніжина.

² Акты греч. – № 8, С. 10-11. Дмитрієвський чомусь датує його 1682 р. (Греческие нежинские храмы... – С. 5, прим. 11).

³ «Повторе» – мабуть ще раніше Лазар про те писав.

Гетьман Іван Мазепа.
Гравюра XVIII ст.

ими наслідками, аж до страшного суду (но. Щодо себе самого, то Христофор заляс отъ всего» і просив тільки до кінця життя щоденного прогонування.¹

Якщо написано цю духовну, невідомо, але мабуть не задовго перед 15 липня року, коли Христофор написав нове рішення своєї волі і нове закріплення братства та ктиторів, причому себе він називає і братчиком, і ктитором (не звання було, звичайно, почесне). Христофор констатує, що братству, яке він дав, дано тривалий устрій за загальною угодою братчиків. «И послѣ по мнѣ кого они ищутъ епитропами и братчиками ради пользы и пользы сихъ братскихъ церквей, то найдутъ благороднымъ и справедливымъ для управления бедными (и сиротными – вставка в іншому списку), то и существуетъ».²

Можливо, що духовну складено коли не в липні, то у червні 1696 року. Принаймні нове братство вже 3 липня санкціонував Київський митрополит Варлаам Ясинський. Делегати від братства приїхали до нього і просили благословити «при церкви ихъ греческой нѣжинской имѣти союзъ духовный братолюбный церковного братства» з підпорядкуванням його кафедрі митрополита, «да инный архіерей никій же, паче ж гречестіи, и прочіе странствующи, приѣзжающи въ Нѣжинъ, ни единого властительскаго дѣла имѣютъ до церкви ихъ греческія, такожде и пречестный протопопъ нѣжинскій». Відсунувши духовний чин від керування грецькою церковною громадою, митрополит підгорнув її під себе безпосередньо. Внутрішні ж справи громада має сама впорядкувати: «они сами, братство ихъ церковное, да завѣдуютъ церкви своєю тамошня всякимъ благоустроєніємъ, добрами ея, и грунтами, и приходами, съ усерднымъ тщаніємъ о богоугодномъ церковномъ чину, благолѣпіи и украшеніи душеспасительномъ». Згідно з проханням братчиків, митрополит дозволив їм спорядити при церкві «шпиталь ради пристанища и препитанія убогихъ и недужныхъ» і «школу ради ученія отроковъ письмени греческаго». Але, зрозуміло, не тільки грецького письма, греки почували потребу і в місцевих мовах. Тому Варлаам, стверджуючи за братством право вибирати «пресвітера», поставив умову, щоб він окрім грецької мови знав, коли можна, і «словеноросское писаніє».

Згодився Варлаам і на поширення складу «братства духовного». «А до церкви ихъ греческой купцѣ гречестіи, не токмо живущіи въ Нѣжинѣ, но и на

¹ Дмитриевский А. Описание... – С. 100-103.

² Там само. – С. 118-119.

время приходящїи, иноземные тогожь языка, яко же и волоскїи, знаменитшїи въ купечествѣ, греческїи языкѣ умѣющїи и за грековѣ почитающїися, дабы въ тоже братство вписующесе належали, також в участїи святынь церковныхъ, во еже бы въ томѣ священники парохїальные нѣжинскїе¹, въ ихъ же парохїяхъ таковои странствующїи греческїи купцы пристанище себѣ обрящутъ, препоны не творили».² Таким чином, склад братства розширявся двома напрямками. З одного боку до нього зараховано і не греків, тільки б володіли вони грецькою мовою. З другого – і тих греків, що тимчасово приїжджали до Ніжина, хоча би вони селилися не поблизу грецької церкви, а в інших парафіях.

Отже, в початковій історії грецького братства мають велике значення дві дати: 1687 рік – коли воно засновано, і 1696 рік – коли його після реформи, яку зробив Христофор, затвердив митрополит Варлаам. І тільки неясним залишається 1692 рік, що значиться на першій печатці братства.³

Цікаво, що представники ніжинського братства подали митрополитові не тільки універсали гетьманів, кінчаючи Мазепиним, але ще й привезли від останнього рекомендаційний лист. А в жовтні вони подали гетьманові митрополичий «універсалъ на строение порядку церковного и на заложене крестоноснаго братства себе даний» і просили про підтвердження його. І цей універсал, що його дав Мазепа 19 жовтня 1696 року, є знаменним явищем в житті ніжинської грецької колонії. Насамперед гетьман «ствержаєть всѣ пункты и параграфы» грамоти митрополита Варлаама, причому серед них підкреслює: а) право грекам вибирати «пресвітера» – «якого оны улюбають и изберутъ до волѣ и уподобаня своего», б) підлеглість церкви і «пресвітера» безпосередньо Київському митрополитові без втручання ніжинського протопопа або ігумена; в) вільність купців грецьких, «жителєй нѣжинскихъ, такъ и въ прїездахъ будучихъ», як «найдующихся въ парохїи тоє греческой церкви», від парафіяльних ніжинських священників.

Підтвердив Мазепа і універсали своїх «антецесоровъ», і свій власний, що видав його 1687 року. Але цим разом ввійшла до універсалу нова нотка: греки «якъ прежде въ Малой России найдующися самї справы свои разсужали, такъ и теперь, будучи въ церковномѣ крестоносномѣ братствѣ, яко люде особливый свой языкѣ мающїи, и честь свою купецкую держати и цѣлость хранити хотячи, самї межи собою и межи челядью своею всякий разсужали и расправляли справы, опричь креминалу. А чого самимъ имъ вершити будетъ неудобно, з тим до звѣрхности нашей гетманской удаватися и апеллювати, а отъ насъ декретъ приимовати мають». Гетьман погрожував «срокгимъ войсковымъ каранемъ» полковій старшині та міському уряду за втручання в грецьку юрисдикцію, за кривди та гвалти.

¹ У тексті: «парохїальный нѣжинский». Поправка наша.

² Акты греч. – С. 12-15.

³ Шафонський каже, що на ній крім 1692 р. був грецький напис і образ усіх святих з Христом над ними (Черниговского наместничества топографическое описание, С.469). Три знімки такої печатки є на метриці грецької церкви, але там дати немає. Ясно читається тільки ім'я.

✠ ✠ ✠ ✠ ✠

**Словеса вѣншого. Іакоже Іванушого Бліко Ца Оу Цркого
Пѣлого Блѣва, Соиска Запорозского, Гетмане Жолнз Мазепи.**

Взнаемъ мѣ снѣз нашнмъ вѣнберсломъ, воемъ боицѣ, никѣдому собо
 на комъ снѣтѣ вѣдати належи, ашсоболине Пнѣ Полковникѣи, бонска есѣи
 Цркого Пресветлого Блѣва запорозского, Нѣжинскомъ, шѣоуномъ, сѣднѣ
 Писарѣи, нѣсаблѣ Полковнмъ, Соитникѣ, Атаманѣи Городѣомъ, нѣсе
 мѣ старшомъ н меншомъ товѣрнѣѣ, тѣкоже вѣитѣи вѣрмаистрѣи мѣ
 Райцѣмъ Лѣвннкѣи нѣсѣ мѣщѣнѣи, нѣпосполнѣтѣмъ лѣдѣ тамошнмъ;
 Нѣжѣ вѣчтнѣи Кѣпцѣи Грѣчскѣи Обывѣлѣи Нѣжинскѣи, шѣдержѣи шѣи
 снѣ вѣтѣ прѣсѣщнного есѣо мѣтн Гнѣ Шѣѣ Варлѣма Пѣснскѣо. Вѣсѣи
 Мнѣрополнѣтѣ Кѣвскѣо Гѣлнцкѣо, нѣсѣѣ Мѣлнѣ Рѣссѣи Пнѣ нѣПѣстѣ
 ра нѣшѣош, вѣнѣберсѣлѣи нѣстроѣнѣе порѣдкѣи Црковного, вѣуѣрѣмъ стѣго
 Вѣсѣрѣтнѣѣ Мнѣрѣлѣ, нѣназѣложѣе Крѣтоносного брѣствѣ сѣтѣ дѣлнѣи;
 Пѣкагобѣи онѣи нѣ. нѣсѣпѣлнѣкѣи прѣснѣи нѣсѣтѣ оѣтоѣ, ашсѣмо тѣгоѣ
 нѣ дѣлѣ нѣчннѣнѣе нѣзѣвѣтѣо нѣшн Гѣтманскѣи потѣрднѣи вѣнѣберсѣлѣо.
 вѣуѣрѣжнѣшн тѣдѣи мѣи: жѣ онѣи сѣвѣшнѣи рѣчн жѣлѣтѣ, Пѣнѣвѣѣтѣи тѣкѣи
 порѣдо Црковнѣи, тѣкѣи нѣбратѣрскѣи стѣи, допѣмнѣжѣе, лѣлнѣи вѣжѣе
 стѣглѣсѣ; дѣлнѣсѣмо нѣ сѣн нѣшѣ вѣнѣберсѣлѣи, стѣвѣрѣжѣи тѣи вѣсѣ пѣнѣкѣи нѣпѣ
 рактѣрѣи, вѣнѣберсѣлѣи Пѣснѣ вѣтѣ прѣсѣщнного есѣо мѣтн Пнѣ нѣПѣстѣ
 ра нѣшѣо бѣрѣжнѣи. А мѣжн нѣшнмнѣи оѣсоблнѣе тѣѣ бѣрѣнѣ докѣдѣѣмъ,
 жѣбѣи прнцѣкѣи по мѣнѣннѣи прѣсѣвѣтѣрѣ бѣлѣ дѣрѣжнѣи, тѣкѣи тѣкоѣо
 онѣи вѣлѣбѣи нѣзѣбѣрѣѣ до вѣлѣ нѣшѣподѣбѣлѣ сѣоѣи, нѣжѣбѣи тѣлѣ Црковѣ
 спѣлнѣе сѣпрѣсѣвѣтѣорѣ сѣоѣи; шѣсѣоблнѣеи прѣвѣо до вѣрѣнѣстѣи Пѣстѣвѣрскѣи
 Мнѣрополнѣтѣнскѣо Кѣвскѣо прѣтѣлѣи належѣлѣ, докѣпѣорѣи лнѣ
 шѣтѣѣцѣи Прѣтопѣпа Нѣжинскѣи, лнѣи жѣдѣнѣтѣи гѣуѣмѣнѣтѣи належѣтѣи,
 нѣсѣѣоѣнѣе тнѣи Црковного сѣгѣлѣдѣтнѣи непѣвѣнѣнѣтѣ; нѣдѣтѣо нѣсѣѣ онѣи
 вѣчтнѣи Кѣпцѣи Грѣчскѣи, тѣко жнѣтѣлнѣи нѣжинскѣи, тѣкѣи нѣпрѣсѣрѣ
 вѣдѣтѣе, вѣсѣо Крѣтоносного брѣствѣи, нѣсѣѣоѣи тнѣи Црковного дѣлѣ

Універсал гетьмана Івана Мазепи грецькому братству в Ніжині.
 Синодик ніжинського грецького братства, ІР НБУВ, ф.72, №12.

Але з другого боку поставив умову, щоб і «учтивии купцѣ греческии, такое маючи право, не понижали владзи полковничес, и овшемъ, якъ пану полковникови пошановане и учтивость, такъ старшині полковой и уряду мѣскому, прихилний и призвоитий привѣтъ чинити повинны, заховаючи и до всѣхъ мѣщанъ, и посполства тамошного братерскую христіанскую любовь и не чинячи никому з нихъ жадное кривды и досады, для захованя всполной помешканю общей любителной згоды, якая до сохраненія оздобы и полности целого города Нѣжина есть потребна».¹

Остання вимога, що розвиває відповідний пункт універсалу того ж Мазепи 1687 року, зрозуміло, не тільки навчає правил ввічливості, – вона кидає світло на взаємовідносини ніжинських властей та поспільства і грецької колонії, – взаємовідносини, що треба було виправити. Тимчасом цього налагодження не було якраз через гетьманські універсали, що дали грекам надзвичайні права і загострили класові суперечності. Ті ж самі братські депутати, які одержали універсал з 19 жовтня, 26-го числа одержали також і «оборонный рейментарскій универсалъ», що звільняв двір церковний «братскій» в Ніжині і два подворки «за Новымъ Мѣстомъ» (себто за р. Остром) від повинностей військових та громадських, а тих, що перебували в них, від міських податків і від підвід та стації.²

Це було перше визволення від міських повинностей грецьких дворів, ще тільки церковних, але незабаром потім і приватних, і через цю пільгу дуже швидко почалася завзята боротьба з магістратом...

В універсалі Мазепи від 19 жовтня звертає особливу увагу об'єднання прав церковних та державно-політичних в одному документі чи, що те саме, ототожнення тієї купецької верстви, яку ще Хмельницький обдарував судом та розправою, з новою організацією – церковним братством. З цього саме часу адміністративно-судові функції в грецькій колонії перейшли до братства, точніше – до виборного органу його. Таке саме розуміння цього документу підкреслив сам Мазепа в новому універсалі 30 квітня 1697 року: «Ижъ яко уже дали есмо унѣверсалъ нашъ учтивымъ купцомъ греческимъ въ Нѣжинѣ обитающимъ, абы въ союзе крестоносного братства жительствоючи церковный заховали порядокъ, и самі межі собою всякій разсужали справи»...³ Ми далі познайомимося зі структурою цього нового братства, а тепер кажемо поки що голосливо, що воно таки було відмінне від того, яке ствердив Мазепа 1687 року, і що однаково можна вважати його як за реформоване, так і за нове. Оригінальністю та незвичайністю цього статуту і треба пояснювати новий універсал того ж гетьмана від 30 квітня 1697 року, де він, за скаргою ніжинських купців, виключив зі складу братства Дмитра Мачмача за те, що він «въ порядкахъ церковныхъ чинилъ перешкоды», попереджаючи, що суворо

¹ Акты греч. – С. 55-57.

² Там само. – С. 57-58.

³ Там само. – С. 58.

буде покарано «на худобѣ и на здоровью безъ отпуску» того, хто зважиться «чинити помѣшку або в церковномъ порядку, албо въ росправахъ бывающихъ».¹

Це братство – купецька громада (новий устрій його ледве ще визначається з рядків мазепинських універсалів) – об'єднувало не всіх греків, а й ті, що входили до нього, користувалися не однаковими правами. Так, челядь не була рівноправна з господарями-купцями і мала тільки право... підлягати їх судові і на них скаржитися. За статутом Христофора до складу братства входили всі, хто бажав, окрім духовенства, але з членів на загальних зборах користувалися правом голосу тільки чоловіки, причому від 20-ти років і за умовою, що щороку робитимуть внески до церкви. Виконавчим органом братства була «Рада 12-х і інших». Без неї не могли відбутися ніякі загальні збори, їй належав суд над членами братства і над духовенством, а також усі випадки розбіжностей між громадою, ктиторами і духовними. Важливіші в цій раді були шість осіб, що вели господарство церкви та братства і доглядали зовнішню сторону церковної служби.

До нас не дійшли справи ніжинського братства до 1745 року, і ми не маємо даних про внутрішнє життя в ньому і про взаємовідносини греків між собою; тому статут братства є дуже цінним історичним джерелом. За перше півсторіччя життя братства маємо тільки універсали і грамоти, що встановлюють переважно зовнішні стосунки братства та його права.

Ледве тільки гетьман Мазепа відпустив, задовольнивши, делегатів ніжинського грецького братства, як приїхали представники ніжинського магістрату скаржитися на свої злидні і шукати підтвердження міських прав. Зазначаючи, хто саме наважився зазіхати на права Ніжина, вїт ніжинський з бурмистрами назвали тут і наших греків. «А греки многіе, – писали вони в своїй супліці, – скупивши кгрунта у людей таковихъ, которіе отбували мѣскую повинностъ, жадное зъ тихъ кгрунтовъ не чинятъ ратушови помочи, черезъ що згола не могутъ маистратовіи выдолати и выстатчити належитыхъ мѣскихъ своихъ посполитихъ повинностей». І гетьман звернув на це увагу, і, підтверджуючи давні права міста Ніжина, упорядкував і цей пункт в універсалі 11 листопада 1696 року, мабуть забувши те, що менше місяця тому давав грекам: «Греки, займаючи свои кгрунта и осѣдлости, абы конечно до ратушной ихъ повинности належали и имъ, маистратовимъ, абы отдавали належитое послушенство».² А ще через рік, 11 січня 1698 року, даючи другий докладніший оборонний універсал місту Ніжину, Мазепа знову встановив стосунки греків до магістрату: «Купцы чужоземскии, греческии и иныи, якии домами своими в Нѣжинѣ живутъ и подварками або якими колвекъ кгрунтами владѣють, въ тяжарахъ и повинностяхъ общемѣскихъ повинны быти помочны».³ Одержавши

¹ Там само. – С. 58-59.

² Труды черниговского предварительного комитета по устройству XIV арх. съезда в г. Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 129-131.

³ Там само. – С. 135, пор. С. 141, де мало не дослівно цей пункт повторюється в універсалі Ніжину гетьмана Скоропадського від 25 лютого 1709 р.

Статут ніжинського грецького братства. Санкт-Петербург, Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, фонд А.Дмитрієвського, № 812.

цей новий універсал, ніжинський магістрат у тому ж році отримав ще санкцію царя, який затвердив і пункт про греків.¹

Але греки були не з тих людей, щоб здати свої позиції; їм здавалося, що гетьманські універсали, цілу низку яких вони вже мали в своїх руках, їм усе дають і нічого не вимагають. І коли в цьому не можна було запевнити потрібну людину, пускалися в хід інші засоби. Під цей саме час поставили

Грецькі храми у Ніжині. Сучасне фото.

ніжинським полковником Івана Обідовського, улюбленого небожа Мазепи (1696-1701). До нього і вдалися наші греки з проханнями та з грошовими подарунками, і між ними сталася угода. Обідовський визволив їх від дачі підвід та від постою. Потім греки казали, що такою пільгою користувалися ще перед Обідовським, за його попередників. Можливо, що і його самого в цьому переконали. А оскільки було утворено прецедент, то вже легше утриматися на позиції. Як тільки помер Обідовський², греки вдалися до його дядька, до самого гетьмана, і той, всупереч тому, що писав про греків в універсалах Ніжину 1696 і 1698 рр., універсалом 16 травня 1701 року заборонив ніжинській полковій старшині і магістратові брати у ніжинських греків-купців коней і підводи, насилати на їхні будинки приїжджих людей на постій і вимагати від них міські податки. Тільки, як і перед тим, греки платили певну грошову суму полковникові Обідовському, так тепер платитимуть її до його дому.³

Цей універсал Мазепи викликали скарги греків на утиски з боку військового і міського урядів. Універсал мабуть на деякий час і припинив їх. Тільки 1709 року знов почалося клопотання щодо підтвердження прав. Коли місто Ніжин 11 лютого одержало від нового гетьмана Скоропадського універсал з відомим пунктом про підлеглисть греків загально-громадським повинностям⁴, греки теж здобули від нього універсал від 17 жовтня року 1709.⁵ Хоча він і не відміняв того прикрого для греків пункту, але все ж затвердив усі попередні

¹ Жалувана грамота Петра I не увійшла до ПСЗ; про неї згадується у наступних грамотах (ПСЗ. – Т. IX. – № 6896; Т. XI – № 8679).

² У січні 1701 р. у Пскові під час походу (Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. II. – С. 12).

³ Акты греч. – С. 59-60.

⁴ Труды черниговского предварительного комитета по устройству XIV арх. съезда. – С. 139-141.

⁵ Акты греч. – С. 60-62. Цей універсал затверджує і політично-соціальні права греків і церковні. Трохи раніше, 1708 р., новий київський митрополит Іоасаф Кроковський дав грамоту на церковні права. Вона не збереглася, про неї є згадка в універсалі Скоропадського.

привілеї та пільги, що їх всіма правдами і неправдами отримали греки досі. Але його значення не в тому, – він дав змогу одержати важливішу царську жалувану грамоту.

§4. Ніжинські греки та московський уряд

Коли греки просили затвердити свої давні пільги, то їх до цього спонукали «утиски, обиды, кгвалтъ и насилство», що знов почали чинити ніжинські урядовці. Але універсал Скоропадського не задовольнив їх. З одного боку, гетьманський авторитет на Україні упав, а з другого те, що було звільнено від міських податків і юрисдикції магістратської та військової заможну і згуртовану групу іноземців, дуже нервувало ніжинські уряди, залишало їх без грошей, потрібних для утримання міста в порядку, та й полковий скарб не мав через те прибутків. Тому втручання до грецької юрисдикції і замах на їхні пільги від повинностей не тільки продовжувалися, але дедалі частішали. І тут греки надумалися йти туди, куди ще не зверталися, – до самого царя. Всі ніжинські греки на чолі зі священником Костянтином, що перебував вже півсторіччя в Ніжині, написали 3 лютого 1710 року до Петра чолобитну, де розповідали, як жили в Ніжині «до измѣны богоотступника и изменника Мазепы безъ всякихъ залоговъ и запросовъ». Правда, гетьман Скоропадський затвердив попередні універсали, проте, скаржилися греки, «онихъ универсаловъ гетманскихъ тамошніе начальствующіе не слушаютъ и утисняютъ насъ, странныхъ (мабуть чужестранних – К.Х.) немалыми налогами въ дачахъ въ подводы лошадей и несклонными постоями, чего прежде сего, по милости вашего величества (!), отнюдь съ насъ не спрашивано» (нібито! – К.Х.). Оскільки нема у них іншого охоронця, іншої надії, крім царя, то до нього вони і звертаються, щоб він «пожаловалъ своею милостивейшею жалованною царскою грамотою» їх, «старинныхъ рабовъ своихъ, грековъ, въ Нѣжинѣ живущихъ, женатыхъ и неженатыхъ (це двічі підкреслено), и для торговыхъ промысловъ прїѣзжающихъ и отъѣзжающихъ, противъ прежнихъ универсаловъ» гетьманських. Тут же вони написали, чого саме бажають: «дабы наша греческая церковь въ Нѣжинѣ ни отъ кого никакого необыкновеннаго притѣсненія не имѣла»... «повольно било бы нам, грекамъ», приїжджати для торгівлі, «...жить бы свободно, лошадей би въ подводы не спрашивать, постоевъ на дворишкахъ нашихъ не ставить, такъ же бы умершихъ и умрети имущихъ грековъ пожитки инъ никто, окромѣ сродниковъ и товарищей ихъ, не имѣлъ наслѣдствовать, и никто бъ незвычайнаго намъ озлобленія нынѣ и впредь не чинилъ».¹

¹ Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. – Т. II. – С. 259-260. Зміст цього прохання в грамоті Петра I, с. 260-262 і в ПСЗ, № 2260. Тільки царська грамота представниками братства називає священника Костянтина «съ причетниками». Останнє – наслідок непорозуміння. Прохання підписано: «греческія нѣжинскія церкви Геріи» (мабуть γέροντες – старі, діди), у Москві бачили священника й гадали, що його товариші – «причетники»...

Бажання греків задоволено не скоро – тільки 11 березня. Це й не диво. Це було перше колективне звернення до царського уряду від ніжинських греків. Окремі греки за певні послуги, «за службы», за пошук срібної руди, тощо одержували грамоти від Петра I¹; тут мова йшла про затвердження привілеїв цілої громади, причому вона складалася з двох елементів – з «женатыхъ и неженатыхъ въ Нѣжинѣ живущихъ грековъ» без вказівки на їхні заняття, та з «приѣзжающихъ и отъѣзжающихъ для торговыхъ промысловъ». Торговлю цар Петро шанував і підтримував її. Але саме приїжджі з Туреччини греки дуже скомпрометували себе в очах московського уряду. Вже царі Михайло та Олексій забороняли пропускати греків-торговців до Москви і дозволяли їм торгувати тільки в Путивлі. Це розпорядження повторив цар Федір 22 серпня 1676 року, причому його указ з'ясував причини заборони. Колишні торговці-греки, що приїжджали до Москви з духовними властями, були «самыми знатными людьми» і товари з собою привозили цінні: золото, срібло, «узорочные камни и локотные дорогие товары самые добрые», і «никакова дурна за ними» не було. А коли припинився приїзд духовних осіб, то «изъ гречанъ учили приезжать самые молотчие люди не для прямого торгу» з товарами поганими або «пачкарськими», замість дорогоцінного каміння – з підробленим склом, а золота, срібла, дорогого краму і зовсім не було. Навіть більше. Почали торгувати вином, тютюном, фальшувати документи. «И въ томъ во всемъ многіе обличены и в корчемныхъ дѣлѣхъ были многожды».² Через 4 роки видано новий указ; з нього видно, що така кепська репутація склалася в Москві тільки про греків з Отоманської Імперії. Греки, що вже перебували в «малоросійських» містах, самі по собі підозри не викликали і в Москву їм не заборонено приїжджати, але тільки з гетьманськими листами, щоб інакше до них не могли пристати турецькі греки. І взагалі наказано, щоб «малоросійські» греки таких турецьких греків до себе не приймали й до Москви з собою не привозили.³ І коли 1701 року вийшов петровський указ, щоб до Москви і до інших російських міст не приїжджали ні царгородські греки, ні з «малоросійських» міст, а їздили б вони в Азов, то вочевидь, для того, щоб надати торговельного значення цьому щойно зайнятому порту.⁴ Так чи інакше, заборона турецьким грекам залишилася, і потрібні були особливі причини, щоб домагатися пропустити їх до Москви.⁵

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 188-189. Випадково царська жалувана грамота графу Левандіану на вільну торгівлю по всій Росії заповідними товарами на 2 тис. крб. за відкриття срібної руди, на яку посилається Плохинський (ПСЗ, Т. IV, № 2259), датована тим же днем, як і грамота ніжинському братству. Ще раніше 28/IV 1705 р. ніжинський грек Параскева Федоров одержав грамоту [з дозволом] купувати товари на 4 тис. крб. і ними торгувати усюди, по всіх ярмарках, проте зі сплатою узаконених мит (Письма и бумаги имп. Петра Великого, Т. III, № 814).

² ПСЗ. – Т. II. – № 659.

³ 17 квітня 1680 р.; ПСЗ. – Т. II. – № 818.

⁴ ПСЗ. – Т. IV. – № 1826., пор. № 1840.

⁵ Див. лист Ф.А.Головіна до Петра I 1703 р. (Письма и бумаги имп. Петра Великого, Т. II, С. 648-649).

Хоча й після місячного обмірковування, але до прохання ніжинських греків Петро I поставився прихильно. Можливо, як завважив ще М.Плохинський, тут мали вагу політичні міркування царя, що стояли у зв'язку з його східними планами і примушували його загравати з людністю Балканського півострову.¹ Може він просто взяв до уваги численність і торговельне значення ніжинських греків, що їх за ревізією 1711 року було 90 господарів і 6 челядників, які постійно перебували в Ніжині. А до всього тоді знайшлося в місті 232 чоловіки, що тимчасово там перебували через торговельні свої операції. Нарешті, неабияку силу мав тут і універсал гетьмана. Царська жалувана грамота 11 березня 1710 року на нього посилається, його зміст викладає і затверджує ті права за греками, що дав Скоропадський.²

Після царської грамоти один пункт залишився нез'ясованим. Греки, окрім того, що затвердив за ними гетьман, просили царя, щоб їх братство було за загального, так би мовити, опікуна померлих, і це прохання занотовано у царській грамоті. Але оскільки остання санкціонувала грецькі права в обсязі універсалу, то і не ясно, чи дано їм нове право, чи ні. Але самі греки згодом у цьому пункті спиралися на грамоту 1710 року, що нібито дала їм таке право.

§ 5. Церковні стосунки братства

Греки завжди нагадували, щоб їм було затверджено давні права та надано нові з нагоди утисків, що їм чинили уряди; отже, їхні прохання були одночасно і скаргами. Тільки ж не завжди самі вони скаржилися, часом і на них подавали скарги. Так, Київському митрополитові Іоасафу Кроковському (1708-1718) скаржився ніжинський протопоп Павло Яворський, що «братство свято-Михайловское греческое нѣжинское не повинуется ему и кривду ему творить, поневажъ безъ благословенія его и квитовъ въ станъ малженскій своего рода людемъ вступовати допускають, такъ тежъ и тымъ грекомъ, которіе по инныхъ мешкають парахіяхъ, вѣнчати и крестити, и погребати, не укнотовавши священниковъ парохіальныхъ, позволяють». Мабуть, о. Павло у своїй претензії спирався на грамоту Лазаря Барановича від 11 березня 1680 року, де мова йдеться про те, що будівництво окремої грецької церкви з парафією не повинно кривдити панотців тих парафій, де перебувають греки.³ І митрополит Кроковський наказав Грецькому братству, щоб «мешкаючіе греки по парохіяхъ инныхъ, хотящіи или вѣнчатися или крестити и погребати, первое священниковъ парохіяльныхъ контентовали, потомъ таинъ тыхъ церковныхъ участниками были, что и въ семъ патентъ неразоримо быти подтврждаемъ». Але щодо «квитового», себто до плати за дозвільні квитки на шлюб, то хоча Іоасаф і залишив його протопопові, але згодом узяв назад свою ухвалу, коли

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 188.

² ПСЗ. – Т. IV. – № 2260. Бантыш-Каменский Д. Источники малороссийской истории. – Т. II. – С. 260-262.; пор.: Сборник русского исторического общества. – Т. 144. – С. 48-49.

³ Див.: Акты греч. – С. 6.

греки показали йому «патент» митрополита Варлаама Ясинського, за яким братство, крім місцевого протопопа, підлягало безпосередньо митрополитові «во всѣхъ дѣлахъ духовныхъ», до яких належав і квитовий прибуток. Останній греки домовилися платити тепер Київській катедрі, але не грішми, а воском і ладаном (один камінь воску і півкаменя ладану).¹ Також греки повинні були платити митрополитові річного податку («належность річная»). Підписуючи 25 жовтня 1714 року цей «патент», митрополит Іоасаф затвердив і грамоту Варлаама Ясинського.²

Питання про задоволення духовенства тих парафій, що в межах їх оселилися греки, платою за треби, виплило знов через 9 років, коли «крестное братство святоархангельское греческое» подало скаргу до Києва на пресвітера Троїцької церкви о.Данила, що він зі своїх парафіян-греків бере більше за шлюби, хрестини, похорон, поминання тощо, проти такси в інших парафіях. Київська консисторія, розглянувши скаргу, указом 16 жовтня 1723 року наказала священникові: вдовольнитися звичайною платнею, і щоб він «излишества же никакого не вымышлялъ и издирства не дѣлалъ надъ статуть, подъ опасеніемъ штрафа и лишеніемъ священнодѣйствія». Але впевнено він міг брати добровільні пожертви... Але, оскільки о.Данило виправдувався якимись особливими пунктами, що здавна троїцьке духовенство здобуло від Грецького братства, де було позначено скільки і за що брати, то консисторія суворо йому наказувала надіслати їй ці пункти, причому одночасно вислано було до Ніжина одного київського ігумена, щоб з'ясував це цікаве питання. Звертаючись же до греків Троїцької парафії, консисторія умовляла їх добровільно платити гроші своєму духовенству, оскільки з них воно існує.³

Ту ж дату має підтвердження ніжинському братству всіх його прав на основі попередніх грамот, особливо Іоасафа Кроковського. Немає тільки згадки про віск та ладан.⁴ Але це не значить, що цю данину скасовано; її вносили протягом усього XVIII століття, тільки з 1786 року замість Київської катедрі до Чернігівської.

Греків так налякали замахы місцевих властей на їхні пільги, а з другого боку вони були такі передбачливі, що просили все нових грамот, навіть з нагоди таких своїх справ, які, здавалося, не викликали жодних побоювань. Року 1719 вони вирішили почати будівництво нової кам'яної Михайлівської церкви, заклавши поки що фундамент. З цього приводу вони просили грамоти від єпископа Кирила Шумлянського і універсалу від гетьмана Скоропадського.⁵ Для нової церкви виділили частину суміжного двору і прикупили іншу – знов просили підтвердження, щоб захистити справу від усякої «трудности и препятствія» з боку військових та міської влади.⁶ Коли ж спромоглися на гроші,

¹ Камінь – польська міра ваги, дорівнює 25-32 російським фунтам.

² Акты греч. – С. 19-20; пор. С. 15.

³ Акты греч. – С. 22-24.

⁴ Там само. – С. 20-22.

⁵ Там само. – С. 20, 62-63.

⁶ Там само. – С. 63-64.

щоб далі будувати Михайлівську церкву, то й тут вдалися по грамоту до Київського архієпископа.¹

Траплялося, що київські архіпастирі довго не зважали на бажання греків, як наприклад Варлаам Ванатович (1722-1731). Багато разів ктитори і все братство просили його усунути диякона Симеона Радулу за різні його провини, особливо ж за те, що зневажав братчиків і недбало відправляв службу Божу. Варлаам довго відмовлявся, бо не бачив за дияконом достатньої провини. Коли ж до Києва з'явилися особисто греки-«старики» і показали Варлаамові та його консисторії грамоти патріарха, київських архієреїв і царську, за якими братство мало право звільняти пресвітерів та дияконів і запрошувати нових, Варлаам мусив був їх задовольнити. Надто велике враження на нього зробило власноручне писання самого Симеона, що тепер подали братчики: в ньому диякон просив братство прийняти його тільки на один рік, а потім він, коли йому тут не до вподоби буде, шукатиме іншого місця. Тоді Варлаам і наказав дияконові шукати такого місця, щоб не докучати йому, архієпископові, і не баламутити братства (1726).²

Через два роки братство познайомило архіпастиря ще з одним «установлением» своєї церкви, а саме що «пресвитеры въ ней живутъ токмо по три года», чому Варлаам «отказалъ отъ священослуженія... и отъ приходоу надлежащихъ церковныхъ вовся отдалилъ» о.Афанасія, що вислужив свій строк, а благословив служити о.Федорові разом з ієромонахом Мелетієм (1728).³

Як видно з грамоти нового архієпископа Рафаїла Заборовського, у Грецького братства було «установление» утримувати при церкві двох священників і була така практика, що, коли закінчувався їх строк, купці привозили з Греції нових осіб. В силу цього звичаю Заборовський дав благословенну грамоту новому священникові Христо, з тією тільки умовою, що він має правильну хіротонію і буде добре поводитися (1732).⁴

У цього архієпископа Рафаїла трапилося таке саме непорозуміння з Грецьким братством, як і у його попередника. Не будучи обізнаним з грецькими правами та пільгами, він доручив ніжинському протопопові Стефанові

*Комплекс Грецьких храмів у Ніжині.
Гравюра кінця XIX ст.*

¹ Там само. – С. 24-25.

² Там само. – С. 25-26.

³ Там само. – С. 26-27.

⁴ Там само. – С. 27-28.

Волховському давати «квиты» грекам на шлюб, а «датки» за них надсилати до архієрейського скарбу. За цими квитами шлюби міг вінчати грецький пресвітер, коли не було перешкоди щодо споріднення. Але, як далі признавався в своїй помилці архієпископ, греки, подавши копії жалуваної грамоти Петра I і патенти «антецесорів» Рафаїла, переконали його, що братство підлягає тільки Київській катедрі. Тому і він, затвердивши таку практику, наказав ніжинському протопопові «до вышпомененнаго братства греческаго не интересоваться и квѣтовъ имъ не давать и подъ судъ своей команды не привлекать». Братство ж «вмѣсто квѣтового и рочной дани» має надсилати щорічно до Київської катедральної церкви по два камені воску і по каменю ладану. Але при цьому Рафаїл звелів братству стежити, щоб не вінчалися в кровному або духовному спорідненні і доповідати йому про шлюби неканонічні. Мабуть для того, щоб полегшити догляд, він заборонив грекам брати шлюб в інших церквах, окрім своєї грецької. Нарешті, згідно з царськими указами¹, Рафаїл зобов'язав греків щороку повідомляти йому про число народжень, смертей та шлюбів (19 січня 1733 року).²

Якщо грамота Рафаїла Заборовського робить спробу прив'язати розкиданих по всьому Ніжину греків до їхньої церкви обов'язком вінчатися тільки в ній, то щось подібне ми бачимо в універсалі його сучасника гетьмана Данила Апостола від 10 січня 1728 року. Затверджуючи за братством універсали своїх попередників і всі його права та вольності, Апостол так формулював незалежність його від місцевого духовенства: «такожъ мають быть отъ отца протопопа нѣжинскаго и отъ каждого тамошняго священника свободне найдуючися отдѣльно в парафіи тихъ греческихъ церквей».³

§6. Ніжинське братство за гетьмана Д.Апостола та цариці Ганни

Універсал Данила Апостола з 8 лютого 1729 року подає новий факт з життя братства й з історії взаємовідносин його з гетьманською владою. «Ніжинські жителі купці» довели до відома гетьмана, що стара жалувана грамота (Петра I) та універсали звільнили «дома ихъ отъ постоевъ, провянтовъ и прочіихъ шарварковъ» (себто примусових робіт у місті), але узаконюють «отъ ихъ грошевую давать годовую квоту». Гетьманові подали і поіменний реєстр тих греків-купців, що повинні платити її. З цієї нагоди Д.Апостол, «конфірмуючи всѣ права и волности отъ прежнихъ антецесоровъ нашихъ, наданніе имъ грекамъ», вирішив: «Что же отъ них, кгрековъ, надлежитъ по прежнему обыкновенію яка належность, тую абы они, всякъ подлугъ реестра, рукою нашею закрѣпленнаго,

¹ Звичайно, він мав на увазі «Прибавленіє къ Духовному Регламенту» (отд. I, с. 29) і синодальний указ 20 лютого 1724 р.

² Акты греч. – С. 28-30. У грецькій ніжинській церкві переховуються метрики аж від 1706 року.

³ Акты греч. – С. 64-66.

План Ніжина XVIII ст.

отдавали до рукъ пана Іосифа Тарасовича, знатнаго товарища бунчукового, которій долженъ оную належитость отдавать до двору нашего».¹

Це встановлення порядку виплати квоти в гетьманський скарб є нібито нове. Але тут можна бачити більше, ніж вказівку тільки на порядок сплати. Апостол посилається на універсал Скоропадського, який і затверджує, але в ньому якраз нічого немає про квоту. Про квоту не згадує ніхто і з попередніх гетьманів. Але в чотирьох універсалах – І.Виговського (1658), Ю.Хмельницького (1659), І.Брюховецького (1665) та І.Самойловича (1672) йде мова про «належную повинность», або «звычайную належну» чи «належность нашу войсковую», що екзактори повинні були збирати із грецьких купців до військового скарбу.² І якщо можна і треба ототожнювати цей податок з індуктою, себто ввізною оплатою, що збирали ці ж екзактори³, то «належность» збиралася з краму. Одиницею оподаткування, за універсалом Павла Тетері, була чи то ціна краму, чи його кількість.⁴ Щодо квоти, то, здається, це вже зовсім інша річ. Якщо вона збиралася з усіх купців, а не з тих тільки, що привозили з-за кордону нові товари, чи, навпаки, вивозили, то це вже є *поголовний податок*. Він

¹ Там само. – С. 66-68; теж: Материалы для отечественной истории, изданные Судииенком. – № XXXVI. Проф. Федотов-Чеховський так пояснює вислів «квота»: «Квота (лат. quot – сколько) певная грошешая, годовая, точно определенная по времени, по количеству и по качеству плата» (Акты греч., Словарь, С. 6).

² Акты греч., ч. II, універсали № 3, 5, 9, 13.

³ Див. універсал Брюховецького 1666 р. (Акты греч., № 11).

⁴ Акты греч. – № 8.

тоді збирався не у зв'язку з торгівельною операцією, а в певні терміни, і був, може, однаковий для всіх купців, а може – в залежності від розміру річних оборотів. Такий податок, який притому йшов не до військового скарбу, а «до двору нашого» гетьманського, раніше не згадувався. Його можна поставити у зв'язок тільки з тим податком, що встановив ніжинський полковник Обідовський, якщо не його попередники. Затверджено було цей податок в універсалі Мазепи за «домом небощука» полковника, але, певно, сплачували греки його тільки до кінця гетьманування цього гетьмана. За Скоропадського ніжинський уряд не дуже тиснув на братство, тому його універсал грекам торкається переважно церковних їх справ. Мабуть і за Малоросійської Колегії братство жило спокійно.¹ Але знову гірше стало за гетьмана Д.Апостола. «Панъ полковникъ нѣжинскій зъ старшиною полковою, а особливе войтъ нѣжинскій з магистратомъ» знову почали втручатися в судові розправи, насилати на будинки греків постої, брати підводи і взагалі чинити різні «трудности, насилія». Здається мені, що коли греки послали до гетьмана «Луку Спулова съ товарищи» «супплѣковати» про підтвердження своїх прав і скаржитися на кривдників, вони і пропонували Д.Апостолові платити «до двору» гетьмана чи інакше особисто йому ті квоти, що колись вони сплачували Обідовському. А гетьмана запевняли, що то давній податок на гетьманську користь, який узаконили попередні універсали. А самих універсалів вони Апостолові не показали, а тільки сказали «что имѣютъ они... гетмановъ антецессоровъ нашихъ універсали... а в оныхъ гетманскихъ унѣверсалахъ определено відъ ихъ грошевую давать годовую квоту»... Зрозуміло, з боку греків це була не самопожертва, а тонкий розрахунок.²

Але де тонко, там і рветься. І з універсалом Д.Апостола трапилося те ж саме, що греки і раніш спостерігали в тому, як місцеві уряди ставилися до розпоряджень центральної влади: їх не слухали на місці та й не могли слухати, бо сам гетьман Апостол, затверджуючи 17/І 1729 року магдебурзьке право Ніжину, повторив і пункт, що покладав на греків обов'язок відбувати загально-громадські повинності.³ Дійшло до того, що «комиссары полковые нежинские и тамошние городовые урядники» наважилися виділяти під військові постої не тільки будинки окремих греків, а навіть церковні двори, де збиралося саме братство і де відбувалися «кануны церковные», себто братські свята. На цю

¹ Від цього часу є звістка про утиски, що терпіли греки від індукторів. Під 25/VII 1723 р. Яків Маркович написав у своєму «Дневнике», що до нього приходили греки, мабуть, лубенські, скаржитися, ніби-то індуктори «не по давнемо обыкновенію индукту взимають», чому вони не поїхали на Свенський ярмарок. Вони подали Марковичу протест за власними підписами (Дневник, т. I, С. 32). але тоді індукту держав на відкупі грек, згодом – ніжинський вїт, Петро Терनावіт.

² Дозволю собі таку здогадку, оскільки прибутки від греків чи то військового скарбу, чи то гетьмана чомусь не потрапили в поле зору дослідників фінансового права й практики Гетьманщини. Див. наприклад: В.Руднев. Фінансовий стан Гетьманщини за Петра I («Науковий збірник за рік 1925»).

³ Універсал Д.Апостола м. Ніжину надруковано в «Материалах для отеч. истории» М.Судієнка, Т. I, отд. 2, № 31.

образу братство раз поскаржилося гетьманові і отримало універсал, що забороняв ставити у церковних дворах «консистентовъ и другихъ постоевъ».¹ Але цей універсал не дав порятунку, і гетьман 7/IX 1730 року видав універсал вдруге.² Але й він не допоміг. Ніжинська влада вперто і систематично намагалися зрівняти греків щодо міських повинностей з усіма міщанами, і здавалося, що й добилися того: принаймні греки, що 21/IX 1733 року подали гетьману нову скаргу, назвали себе «чиншовими греками». І гетьман знову універсалом 23/X 1733 року заборонив ніжинському полковникові зі старшиною, особливо ж комісарам полковим, а так само урядовцям міським, чинити грекам «трудности и насілія» щодо розправ судових, «насилання на їх будинки постоевъ і брання підвід». Гетьман «приказувавъ грозно рейментарско» і погрожував непокірним «неопускнимъ штрафомъ»³, але це був «грим не з хмари»...

Греки скаржилися на те, що до них ставлять «консистентовъ» навіть і тоді, коли «жадной не бываетъ въ городѣ Нѣжинѣ навалности» (припливу) їх. Як бачимо, бували випадки виключні, коли греки буцімто згоджувалися на порушення їхніх прав і пільг і, хотіли того чи не хотіли, а приймали консистентів. 1730-ті роки були добою війни з Туреччиною, причому на Україні взимку розташовувалися вінтер-квартири російського війська. І тут захистити греків не мали змоги навіть російські достойники, які після «смуты» гетьмана Апостола сиділи в Малоросійській Колегії. Кн. Ол. Шаховський, що стояв на її чолі, вже 30/IV 1735 року мав справу зі скаргою ніжинського братства на обтяження грецьких дворів через постоевъ та на інші кривди від ніжинських військових та міських урядів. Спираючись на гетьманські універсали і грамоту Петра I, Колегія тоді сама видала універсал, наказуючи, щоб жодні урядовці в Ніжині «в купеческіе ихъ росправы не вступали и перешкоды не чинили, и ни якого имъ безчестія не наносили, по дворѣхъ ихъ гвалтовъ и насилства не чинили, и необыкновенныхъ постоевъ на дома ихъ не насылали, и изъ дворовъ ихъ ни для какой городской потребности не зганяли, и подводи у ихъ отнюдь не брали». І що ж? Вже 10/XII представники Грецького братства доповідали Генеральній Військовій Канцелярії, що полкові ніжинські комісари, всупереч «о необыкновенныхъ на дома ихъ постоехъ пункту», ставлять до них обер-офіцерів, «сказывая, что и впредь будутъ безъ опасенія ставить обыкновенно и необыкновенно».⁴ Цього разу кн. Шаховський з Генеральною Військовою

¹ Консистенти – військові постоевъ, причому військові люди отримували від господарів і харчування.

² Акты греч. – С. 68.

³ Там само. – С. 70-72. В тих же «Актах» на с. 78-79 надруковано ще один універсал Д.Апостола, але з дивовижною датою: 1749 р. З дивовижною, тому що цей гетьман помер 1734 р. Я виправив би цей рік на 1729. В універсалі згадується ктитор грецького братства Микола Бошняк, що був на цій посаді 1719-1739 рр. Цим універсалом Апостол за скаргою братства наказує Івану Стосову й іншим грекам, що позичали гроші церковні, виплатити згідно з положенням борг з відсотками і бути «прислушними суду купеческому».

⁴ Акты греч. – С. 73-74.

Канцелярією в обороні прав греків могли опертися на розпорядження центральної влади, а саме цариці Ганни. Це був указ від 8/VIII 1734 року, адресований на ім'я самого Шаховського, і торкався взагалі управління малоросійськими справами. Але його п. 13 стосувався греків. Він затверджував їхнє право внутрішнього суду та управління «по прежнему ихъ обыкновенію». А втім, оскільки він мав величезне значення в історії грецької громади, то наводимо його *in extenso*. «Грекамъ купцамъ въ Нѣжинѣ живущимъ и временно туда съ купечествомъ приѣзжающимъ, по жалованной грамоте... императора Петра I, имѣтъ между собою самимъ во всякихъ дѣлахъ (кромѣ криминалу) разсужденіе, расправу и миротвореніе, по прежнему ихъ обыкновенію и по той жалованной грамоте. А чего имъ самимъ решить будетъ не можно, въ такихъ дѣлахъ апелловать въ Глуховъ и Генер. Войсковую Канцелярію, къ вамъ, нашему генерал-лейтенанту, и отъ того суда ихъ грековъ никому ни подъ какимъ видомъ не защищать».¹

Маючи на оці оцей пункт, а також сучасні обставини, Генеральна Військова Канцелярія, отримавши чергову скаргу від греків, новим універсалом від 19/ XII 1735 року підсилила свою попередню заборону. Проте щодо постоїв висловила таку гадку, щоб їх в будинки греків не ставили «без особливого Генеральной войсковой канцелярій указу». Порівняно з указом від 30/IV тут додано заборону брати у греків підводи, «а особливо у переержающихъ купцовъ». А взагалі цей пункт не є новиною: його ми знаходимо в універсалах попередніх гетьманів.

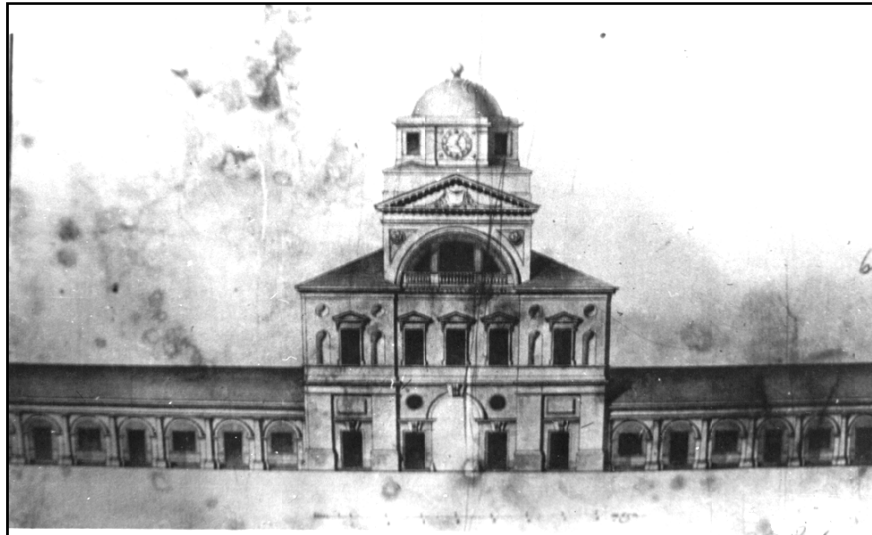
Але й новий указ не дав порятунку тому, може бути, що помешкань шукали іноді самі військові поруч зі службовцями магістрату або полкової канцелярії. Тоді «г. Нѣжина купцы греки» вдалися до графа Мініха, головного начальника над російським військом, і він 7/X 1736 року дав указ, що обороняв (чи повинен був оборонити) їх будинки від «постою как квартирующихъ, такъ и проезжающихъ», а їх самих – від усяких утисків і кривд. Греки показали Мініхові грамоту Петра I.²

Ще через три роки греки одержали підтвердження своїх прав у самому Ніжині, від полковника Петра Толстого – голови всього місцевого управління та військового відомства, що досі найбільше допікало грекам. Його указ від 8/IX 1739 року обороняв грецькі «монастырскіе» двори³ та подвірки від міських

¹ ПСЗ. – Т. IX. – № 6614, п. 13. Пор.: Сборник русского исторического общества. – Т. 144. – С. 50.

² Акты греч. – С. 74-75.

³ Монастиря в Ніжині у братства не було, – були самі лише подвір'я монастирів Єрусалимського та Синайського. Як видно зі статуту братства, о. Христодул хотів би заснувати в Ніжині жіночий монастир, тільки ж невідомо, чи здійснив цей намір. Але все ж обивателі й іноді документи зазначали як монастир грецький церкви з домами або помешканнями, де жили священники та диякон, переважно спочатку ченці, й гостювали приїжджі грецькі архієреї, архімандрити тощо, а це траплялося часто.

Ніжинський міський магістрат. Малюнок початку XIX ст.

повинностей і гарантував «свободное прожитие» тим, що там перебували.¹ Щодо приватних грецьких дворів, то тоді місцеві власті їх не займали, хоча як і дратувало їх, що тих дворів усе більшає. 1738 року ніжинська полкова канцелярія подала правителеві Малоросії А.І.Рум'янцеву заяву, що «греки, и дѣти, и внуки ихъ, ежегодно распространяючися домами своими, которыхъ иние имѣють по два и по три, живутъ прохладно, никакихъ и наименшихъ повинностей не отбываючи, а другіе греки, совокупивши куплею дворовъ по 15 и поболшъ, настроили великое число избъ и съ найму онихъ толко прибыль получаютъ». А ще через чотири роки писав у Генеральну Військову Канцелярію ніжинський магістрат, що греки через інтенсивне скуповування міщанських дворів загрожують знедолити місто і це магістрат ставив у зв'язок з грамотою цариці Єлизавети 1742 року. Тоді магістратові було заборонено, аж поки не з'ясує Сенат, затверджувати купчі кріпості.²

§ 7. Ніжинські греки та українське суспільство

Хоча уряд цариці Ганни Іванівни та його представники як у центрі, так і в Глухові, не змінили колишніх доброзичливих стосунків з греками, на її царюванні я хочу зробити перерву в своєму загальному огляді. Може, я не зможу довести, але мені здається, що на ці часи припадає якийсь злам у житті братства. Та хоча би його і не було, так вже методологічні міркування вимагають зробити зупинку, щоб коротенько висвітлити взаємини греків з українською

¹ Акты греч. – С. 75.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 267, 350-351. Тут же на с. 267-268 уривкові звістки про будівельну діяльність греків 1738, 1764-1765 рр.

громадськістю за минулі півстоліття. Вже Плохинський ставив собі мету «разсмотрѣть вкратцѣ, какъ греки со своими привилегіями уживались съ остальными группами населенія», але розповідав про взаємини з урядами, власне про те саме, що і ми розповідали.¹ Треба б тільки додати на цю тему кілька слів. Окрім полковника з полковою старшиною та магістрату, в Ніжині був ще один уряд, що з 1730-х рр. почав втручатися в грецькі справи. Це був комендант, начальник російської залоги, що містилася у фортеці або в замку. Під 1732 роком Плохинський розповідає, як ніжинського грека Штуку, що був винен грекам певну суму і хотів був від них утекти до Польщі, братство затримало. Штука удався тоді під протекцію коменданта; отже, як слідує, комендант порушив таким своїм вчинком юрисдикцію братства.² Як бачимо, це було за прецедент, що відкрив перед грецьким братством ще один фронт боротьби, тим гірший, що тут греки йшли саме проти братства.³

Грецьке братство будувало свій добробут у боротьбі. Але не треба гадати, що вона була безперервна. Навпаки, бували періоди затишку. За яскравий показник такого становища можна визнати вибори греків на ніжинське вйтівство. 1714-1718 рр. вйтував Стерій Тернавіот, а 1727-1750 рр. – його син Петро. З одного боку ці факти свідчили про їх особистий авторитет і про значення всієї грецької громади в житті Ніжина. А з другого, можна думати, що ці вйти-греки пом'якшували конфлікти, неминучі по суті, між магістратом та братством. За 1714-1718 роки ми не бачили їх. Але здається, з початком вйтівства Петра Тернавіота ставлення магістрату до братства трохи погіршилось, тому греки і скаржилися гетьману Д.Апостолу.⁴ Нарешті, і те треба відзначити, що за допомогою таких вйтів братство більшого могло добитися і в столицях, де Петро Тернавіот бував не раз, як свідчить «Дневник» Якова Марковича, і перед гетьманським двором.

Якраз маємо свідоцтва про близькі стосунки ніжинських греків з гетьманом Данилом Апостолом. Коли йому з генеральною старшиною забракло грошей на видатки та подарунки різним особам у Москві на коронації 1728 року, чималу суму позичив ніжинський грек Самійло Федоров. І потім він же з М.Бошняком були за посередників у листуванні гетьмана з сином, що перебував у Москві як заручник. Та й сам гетьман клопотався перед графом Толстим за цих двох делегатів, коли вони їздили до Москви.⁵ А ми вже бачили, як охоче Д.Апостол видавав універсали на користь ніжинського братства.

¹ Труды XII археол. съезда... – Т. II. – С. 347 і далі.

² Там же. – С. 347.

³ Цей відважний комендант, мабуть полковник Хрущов, воював не тільки з братством, але й з Генеральним судом. Коли останній 1733 р. на скаргу Марковича надіслав до Ніжина Чуйкевича, щоб заарештувати крам його боржника грека Петра, за того вступився комендант. А коли в лютому 1734 р. послали вже з унтер-офіцером Вежевського, ніжинський комендант його заарештував, і довелося послати ще одну людину, щоб визволити Вежевського (Маркович Я. Дневные записки, т. III, с. 348, 353, 55).

⁴ Акты греч. – С. 66-68.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 189-191.

Чим більше пільг набували греки, то більша самовпевненість їх охоплювала і тим частішими ставали сутички окремих греків з людьми посполитими. Ми бачимо, що вже універсал Мазепи 1687 року застерігав від них греків, і не тільки купців, але й челядників їхніх.¹ Навіть і челядинці грецькі робили ніжинцям кривди та прикrostі! Коли я читав цей універсал, то пригадав численні архівні справи з подальшої доби, де тубільці скаржилися на окремих греків і їхні групи за лайку, образу, навіть биття. Пригадав і глухівський епізод, коли грек Дем'янов вплутався у сварку українців з російськими солдатами і перший почав ляяти останніх, а тоді й битися.² Або теж випадок у Новгород-Сіверську, коли грек Анастасієв шпетив росіянина.³ Зрозуміло, часто за причину сутичок бував гарячий, запальний темперамент греків, надто під впливом вина. Бо греки й інших напували у своїх шинках і винарнях, та й самі добре пили. Але мало вагу і упривілейоване становище їх на Україні, що викликало в них пиху. «Такое маючи право», як писав Мазепа в іншому універсалові (1696), греки чинили «кривди и досады» не тільки «мѣщанамъ и посполству», але ображали уряд міський і військовий, навіть самого полковника. І ображали, може, не тим тільки, що не віддавали їм «прихильного и призвоитого привѣта»... У всякому разі, Мазепа і після своєї першої науки мав і привід, і право звернути увагу на цю поведінку греків та повчити їх ввічливості і «братерській любви».⁴

Але греки й самі повинні були розуміти, що в їхніх інтересах підтримувати добрі стосунки з людністю, надто ж з урядовцями та суспільством. На початку 1680-х років з греками мав торговельні стосунки Переяславський полковник Дмитрашко Райча. Коли його суд ухвалив 23/І 1683 року скарати на горло за участь у змові проти гетьмана Самойловича, він просив відкласти покарання, щоб розрахуватися «зъ некоторыми греками въ заводахъ своихъ купецкихъ гандлюющихъ».⁵ У ті ж роки (1685-1687) ми бачимо грека навіть на полковницькому уряді. Це був Іван Христофорович чи Іван Грек, як гадав О.М.Лазаревський, саме з ніжинських греків, що вже «распоряжались всею внешнею торговлею гетманской Малороссии» та іноді «пробирались и въ старшину».⁶ Показовий теж характер має листування колишнього ахридонського архієпископа Мелетія, що перебував у Ніжині рр.1680-1686, 1691 далі, – листування з удовою стародубського полковника Семена Самойловича, Марією з роду Сулим.⁷ Дарма що зміст його листів суто духовний, але з того не могли не виникнути і матеріальні користі. Року 1708 Кочубей, показуючи на допиті про своє майно, сказав, що дав п. Стерію за обліком 3000 золотих, але потім за його дорученням взяв у іншого грека матерії на весілля сина на 1000 зол., такщo Стерій (звичайно Тернавіот) залишився винен 2000 золотих чехами (Д.Бантыш-Каменский, Источники Малорос. истории, т. II, 141, 144). Позичали

¹ Акты греч. – С. 54.

² Глухівська сутичка 1750 р. // Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 41.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 255.

⁴ Акты греч. – С. 57.

⁵ Мотыженский архив. – С. 129, № 67.

⁶ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. III. – С. 60.

⁷ Труды черниговской архивной комиссии. – Т. VIII. – С. 118-120.

греки гроші і у духовних землевласників. На гроші Києво-Печерської Лаври року 1691 торгував «заморськими легкими товарами» ніжинський грек Павло (О.Гермайзе. Україна та Дін в XVII ст. // Записки Київського ІНО, т. III, с. 183.) Через багато років згодом удова генерального хоружого Івана Сулими Марія купує своїм синам матерію на кафтани в Ніжині; один з них, Степан, 1729 р. взяв шлюб і за «покупки веселніе» залишився винен «кгрекови нѣжинскому» 100 талярів.¹ Як було вигідно для греків підтримувати лагідні стосунки з великими землевласниками і визначними військовими урядовцями, видно на прикладі Якова Марковича. Про ці взаємини оповідає сам він і ось які звістки подає за 1723-1739 роки, що припадають на перший період життя греків у Ніжині.²

У тісних зв'язках Маркович був з Петром Тернавіотом, ніжинським вйтом; він і в нього бував у гостині, і сам вітав його у себе (I, 155; III, 111, 323); за його запискою купує в кредит у ніжинського купця грека золотий грезет (III, 147), доручає йому взяти борги свої у греків (III, 316, 413). Як індуктор, Тернавіот визволяє від індукти промисли Я.Марковича в Бубнові (III, 144, 149), а Маркович виступає його поручником, коли той знов мав узяти індукту на викуп (IV, 21). Підтримував Маркович стосунки і з іншими греками з Ніжина: у одних мав господу, коли приїжджав, у других купував товари, і навіть на віру, третім доручав купити: одному каву, іншому тютюн, каву, цинові вазочки, рожеву царгородську горілку (III, 172, 243, 253-254, 275, 323; IV, 233). Але погіршали стосунки, коли Маркович почав позичати гроші ніжинським грекам. У грудні 1731 року він дав на рік 339 іноземних червінців Юрієві Гузі та Петракієві, що був зять М.Новицькому, ніжинському полковому осавулові³; в січні наступного року 330 черв. Дмитрію і Костянтину Линчакам і їх товаришеві Івану Леперові; в лютому 110 зол. і 55 крб. Михайлу Шіуті, і приблизно того ж часу скількись Фармакеєві. Іноді гроші давалися без достатнього оформлення (III, 153, 166, 169, 170, 348, 353, 355). Та коли почали надходити строки платіжу, Маркович мабуть не раз пожалкував, що зв'язався з греками. У березні 1733 року він посилає службовця Клима до Ніжина за винуватцем Шіутою, але той задовольнив Марковича відсотками. У вересні просить Тернавіота відібрати борг у Гуги, а з обліками (себто з борговими зобов'язаннями) інших винуватців посилає Клима до Кролевця, мабуть на ярмарок, щоб там відібрати гроші. В жовтні сам їде до Ніжина і бере у Пепера годинник, пістолі, мануфактуру, хустки, звичайно в рахунок боргу, і залишає Клима в Ніжині, щоб від інших винуватців повернути борги або дістати надійних поручників. У листопаді посилає Клима до Ромна заарештувати Пепера. Але Пепер незабаром збанкрутував, і на черзі був розпродаж його товарів. З листопада ж Маркович починає низку судових справ, і Генеральний Суд надсилає Ф.Чуйкевича до Ніжина, щоб описати та заарештувати товари Пепера з компанією, але Пепера захистив цим разом комендант, що згодом навіть заарештував другого висланого за Пепером, Вежевського, дарма що з ним був унтер-офіцер. Тоді надіслали виручати

¹ Сулимовский архив. – № 47.

² Цитуємо за повним виданням «Дневных записок», Т. I, 1893; Т. III, 1897; Т. IV, 1913.

³ Як гадав О.Лазаревський, це теж був грек (Опис. Старой Малороссии, т. II, с. 61).

Забудова району грецьких храмів м. Ніжина, що постраждала під час II-ї світової війни. (Стрілочкою позначено двоповерховий корпус грецького магістрату. Будівля не збереглася). Фото 1950-х рр.

Вежевського і захопили іншого винуватця, Фармакея. Отримавши все ж таки з Пепера 220 крб., Маркович, за посередництвом Тернавіота та Самійла Федорова, домовився з Фармакеєм, що він 19/IV 1734 року заплатить Марковичевому батькові 75 крб., а йому самому – 375 крб., а сам він такі гроші має виправити з Пепера чи з його поручників. Тут же Фармакей дав і облік на свій борг. Але з Пепером справа ще довго тяглася. Ще у квітні 1735 року Маркович скаржився на нього князю Шаховському і просив надіслати указ до ніжинського братства про стягнення з Пепера грошей. А за другого винуватця Гугу постраждали його дружина та, здається, теща: цих грекинь під вартою привезли у березні 1736 року до Глухова і тут вони від себе дали облік Маркевичеві на Гугів борг, але доправляти його довелося в жовтні в Ніжині Вежевському. Остання звістка про Маркевичеві кредитові операції з греками припадає на грудень 1738 року, коли той же Вежевський їздив до Ніжина по решту боргу в 183 крб. чи по відсотки за два роки. Але він привіз облік від трьох греків на 183 крб...¹

¹ Дневные записки. – Т. III. – С. 272, 277, 281, 317, 323, 330, 338, 339, 348, 350, 353, 355, 407, 413; Т. IV. – С. 17, 61, 93, 226, 227.

*Родинний герб греків
Тернавіотів*

ав Маркович справи і з греками інших міст
за Глухова, Ромна, Прилук, Лубен, Кролевець.
Іванові Тернавіотів, здається, братові
ського війта, він поставляв на продаж вино
її гуральні, а через нього закупає для
и волоське вино.¹ У греків інших міст він то
ав товари, іноді в кредит, то здавав в оренду
и, то давав своє вино (в кредит) на вишняк,
ував з ними жито, то давав на комісію крам
нському грекові дав матерію на продаж).²
о разу приймав скаргу лубенських греків,
ь як наказний лубенський полковник, а
о разу зустрічався в Прилуках з тамтешнім
м-греком коло ліжка хворого родича.³
і систематизовані звістки, безперечно,
геризують як Марковича, так і тодішніх
з боку кількісного, і як людей
заповзятливих, тільки ж не завжди сумлінних... І це, певна річ, теж загострювало
ставлення до них і людності, і урядів.

Але греки добре знали, з ким і як поводитися, у кого шукати, кому давати,
до кого підлещуватися і як добиватися свого. Про це свідчить те, як греки
ставилися до індукти.

Ми вже назвали за «Дневными Записками» Марковича Петра Тернавіота
індуктором. Ця звістка відноситься до 1731 року.⁴ Автор спеціальної статті «До
питання про індукту та евекту в Гетьманщині» В.О.Барвінський переказує як
новий факт, що року 1731 відкуп на збирання індукти та евекти згідно з
сенатською пропозицією передано за 20000 крб. на 6 років ніжинському війтові
Петрові Стерієву, який і раніше держав відкуп, хоча неофіційно, в компанії з
Гаврилом Владиславичем з року 1725.⁵ Але, на жаль, Барвінський не був
обізнаний з щоденником Я.Марковича, що міг би доповнити його архівні
відомості. Коли Владиславичі Савва і Гаврило на допиті 1733 року казали, що
Стерієв був їх неявний компаньйон, Маркович називає як відкупника тільки
його, Стерієва; на початку 1725 року чи наприкінці року 1724 Петро Тернавіот
знов одержав індукту за 100 тис. золотих.⁶ А це «знов» означає, що Тернавіот

¹ Там само. – Т. III. – С. 273, 282-283, 370, 379, 415; Т. IV. – С. 14, 141, 188, 192.

² Там само. – Т. I. – С. 58; Т. III. – С. 77-78, 152, 245, 247, 259, 268, 360; Т. IV. – С. 121.

³ Там само. – Т. I. – С. 39; Т. III. – С. 139. З названих міст найчисленніша грецька
колонія була у Києві, де існував навіть Грецький монастир, а потім – у Кролевеці. Як
повідомляє Маркович, 1731 р. у Кролевеці була пожежа «съ немалою утратою купцовъ
грековъ, русскихъ, а особливо евреевъ и татаръ» (Т. III., С. 131).

⁴ Дневные записки. – Т. III. – С. 144, 149.

⁵ Наукові записки Харківської науково-дослідчої катедри історії української
культури. – № 6. – 1927. – С. 442-443.

⁶ Дневные записки. – Т. I. – С. 180. Пор. у Барвінського: 18697 крб. 62 коп. (там само,
с. 442).

або Стерієв (Петро Стерієвич) був індуктор і раніше, мабуть від самого початку, як здано індукту на відкуп від Малоросійської Колегії (1722 р.).¹

Я хочу звернути увагу не тільки на те, що грек Тернавіот так чи інакше, під своїм ім'ям чи під чужим, тримає на відкупі, від самого початку, як його заведено, величезні державні українські збори, але одержує на торгах перевагу над українцями всупереч центральному урядові і гетьманові. Ще року 1725 Сенат наказав «тот зборъ отдать на откупъ малороссійскимъ обывателямъ, взявъ порукъ добрыхъ, кто съ торгу больше дастъ, не примешивая великороссійскихъ людей». Року 1730 проти російських претендентів на відкуп висловився гетьман Апостол, його підтримували і українські купці, і ніжинські греки.² І хоча року 1731 відбулися торги, вони з тієї ж причини не були затверджені, хоча відкупну суму було доведено до 28697 крб. І Сенат того ж року ухвалив «дать торгъ» тільки українським людям, «не примешивая грековъ и протчихъ проезжихъ из-за границъ и великороссійскихъ людей». І все ж того таки року, розповідає Барвінський за архівними даними, 18 листопада відкуп передано Петрові Стерієву в сумі 20000 крб. на 6 років.³ Отут Маркович доповнює і спростовує це оповідання. 25 жовтня здобуто указ з Москви, щоб індукту дати у відкуп «малоросіянам», виключаючи греків та росіян, а вже 28/X відбулися торги, де перевагу взяв грек Петро Тернавіот, що здобув відкуп за 20000 крб., додавши проти попередньої суми 1302 крб. 48 коп. Року ж 1735 видано царський указ, щоб передати індукту на 6 років Петрові Стерієву і Самійлові Федорову за 30 тис. крб., теж за поруками.⁴ Що грекам так поталанило, тим знаменніше, що два роки тому трьох Тернавіотових помічників було заарештовано через якусь підозру, і що тепер поручниками за ним були «многіе», окрім Марковича.⁵ У 1741 році індуктні збори знов були передані на відкуп Тернавіотові «съ товарищи» на 8 років з платою 27.000 крб. «не во примѣръ другимъ».⁶ Наприкінці року 1748 Петро Тернавіот «по следственному о томъ индуктномъ сборѣ дѣлу в С.-Петербургѣ обрѣтался, ожидая резолюціи в Сенатѣ», а його компаньйон «Самойла Пелапоновъ съ товарищи» подали заяву, що без нього вони не можуть розв'язати питання, як буде далі. Але це розв'язала Генеральна Військова Канцелярія [таким чином], що, згідно з її думкою, індуктні збори залишені в її розпорядженні. Думка Канцелярії згадувала про

¹ За відомостями Барвінського тоді відкуп узяв Шереметєв з Сівська (с. 442).

² Не ясно, чому 1730 р. виникло знов питання про здачу індукти, коли від 19/XII 1729 р. маємо універсал того ж таки гетьмана про віддачу відкупу на індуктовий збір греку Гаврилу Владиславичеві на 20 років (Судиенко М. Матеріали для отечеств. истории. – Т. I. – Отд. 2. – № LIII).

³ Наукові записки Харківської науково-дослідчої катедри... – № 6. – С. 442.

⁴ Дневные записки. – Т. III. – С. 144; Т. VI. – С. 21. Самойло Федорович Пелопонесов – теж ніжинський грек.

⁵ Там само. – Т. IV. – С. 21; Наукові записки... – № 6. – С. 443. Документи Барвінського не згадують про указ 1735 р.

⁶ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. II. – С. 62.

скарги «на нынѣшнихъ того индуктнаго сбора откупщиковъ во взятвѣ съ купечества излишнихъ сборовъ и о другихъ народныхъ отягощешяхъ».¹

Ще пару слів про те, як ставилися греки до нижчої верстви суспільства – селянства. Ще Ейнгорн завважив, що українські греки на початку XVIII ст. продавали людей полонених і кріпаків.² Я маю звернути увагу на інше явище, початок якого припадає саме на перший період історії ніжинського братства. До 1735–1736 рр. відносяться наші перші архівні відомості про кріпаків, що їх ніжинські греки почали купувати для своїх будинків і своїх хуторів. Ніжинське грецьке братство на питання про греків, які купили у великоросійських поміщиків кріпаків і селян, назвало 5 греків, що володіли з 1735-1736 рр. купленими у Великоросії сім'ями та поодинокими людьми.³ Найцікавіше те, що греки почали купувати землі і людей в Україні саме в ті часи, коли великоросіянам заборонено було (універсали гетьмана Д.Апостола) володіти хуторами й іншими угіддями під загрозою висилки їх самих з України (1727).⁴ В одній сенатській справі 1741 року згадується ніжинський вїйт Тернавіот, що з іншими особами заволодів через купівлю і без купівлі, всупереч указам, козацькими дворами і хуторами і експлуатує козаків.⁵

§ 8. «Компромиссіальний судъ греческаго нѣжинскаго братства»

Ще Афанасій Шафонський повідомив про нову печатку братства «съ изображеніѣмъ вѣсовъ, рукою держимыхъ», і з російським та грецьким написом навкруги: «Печать нѣжинскаго греческаго компромиссіальнаго суда 1736 года, генваря 1 дня».⁶

Справа, зрозуміло, не в самій печатці, а в тому напрямкові в житті братства, що примусило замінити давню, 1692 року, печатку на нову. Коли та свідчила про переважно церковний характер братства, то тепер з'ясовується правдива суть грецької громади, яку замаскував братський статут, що його склав о. Христофор. Церковне братство, що складалося переважно з купців, перетворилося в купецьку громаду з мало не виключно комерційними інтересами, для яких і заведено «компромиссіальний судъ». Іноді цей суд називається медіаторським, себто посередницьким, чи третійним, а втім усі ці

¹ ПСЗ. – Т. XII. – № 9957. Справа грецького архіву 1747 р. № 2175 згадує про екзактора Самойла Федорова, який закликав ювеліра для експертизи дорогоцінного каміння. Щодо самого Тернавіота, то, щоб охарактеризувати його заповзятливість, можна додати ще одно свідоцтво. 1761 р. він згадується як управитель ніжинського подвір'я Синайського монастиря (Протокольна книга 1761 р., № 45).

² ЧОИДР. – 1908. – Т. I., Смесъ. – С. 46.

³ Справа архіву грецького братства 1746 р., № 2187.

⁴ Материалы для отеч. истории. – Т. I. – Отд. II. – № XI, XXIII.

⁵ Сенатский архив. – Т. III. – С. 439.

⁶ Шафонский А. Назв. праця. – С. 469, 471. В цей опис печатки можна внести поправку. Слова «году генваря 1 дня» не навколо вагів, а посеред печатки у три рядки, причому «году» над вагами, а «генваря» – під, «1 дня» – ще нижче.

назви не висловлюють суті реформи, переведеної перед 1736 роком. Щоб її зрозуміти, згадаємо, як судилися в братстві раніше.

Ми вже бачили, що суд у братстві належав «Раді 12-ох». Але ця Рада була більше прив'язана до церковних справ і мабуть не завжди задовольняла в питаннях чисто купецького характеру. Тому час від часу для окремих справ вибирали особливі суди. Року 1732 «изъ знатныхъ купцов-грековъ былъ собранъ купеческій судъ для разбора дѣла» грека Штуки, що заборгував різним особам 1270 крб. і хотів утікати в Польщу.¹ На цей же 1732 рік припадає і випадок компромісного суду. Йшов процес між греками Василем Салатою і Миколою Стравоподаром з одного боку та «армениномъ вавилонскимъ» А. Мануйловим, якому перші винні були 1875 крб. Невідомо, в якій стадії, але процес опинився за універсалом гетьмана у ніжинській полковій канцелярії. Але це образило греків, і Д.Апостол написав у Ніжин, щоб справу передано «на купеческій компромиссъ братства греческаго, если они, обѣ стороны, обще на кого зъ купцовъ вдадутся, къ которому компромиссу присутствовали бы и п. войтъ нѣжинскій Стеріевъ, по ихъ же обоихъ согласію», але з тим, щоб у випадку незадоволення якоїсь із сторін купецьким компромісом, ту справу знову б узяв полковник у свою полкову канцелярію, згідно з попередніми гетьманськими указами. А втім, ця умова ще більше скривдила «братство купцовъ греческихъ нѣжинскихъ и другихъ постороннихъ людей», себто «чужестраннихъ розныхъ городовъ людей», і вони дали знати гетьманові, що вони тільки тоді можуть розрішити цю справу компромісом «по регулѣ купеческой и по самой христіанской совѣсти и правдѣ», коли його дадуть їм «для розправи полной и безопасной», себто безумовної і безапеляційної. Про це ж просили і самі сторони, причому зобов'язалися піддатися рішенню компроміса і не апелювати та до інших судів не вступати, під загрозою стати тоді позбавленими всякої правди і «за бездельника непотребного и за безсовѣстнаго». Братство просило у гетьмана «наставленія и резолюціи», і Апостол згодився, щоб «заводъ... спорній купцы греческіе нѣжинскіе и другіе посторонніе люди купеческимъ заводомъ розвели и во всемъ окончили, и на чомъ оніе купцы поставляютъ и утвердятъ, на томъ бы помянутые заводци Маркукловъ, Салати і Стравоподаръ перестали, не апелювали ны до жадного суда, но тимъ бы контентовалися обосторонне, якъ ихъ означенное братство греческое купеческимъ розведутъ компромиссомъ».²

Перед нами типова форма компромісу. Дві сторони вибирають спільно суддів і зобов'язуються підкорятися їхньому рішенню. Але 1732 року його форми мабуть тільки-тільки намічалися, тому таку живу участь і брало все братство в тому, щоб гетьман згодився з ними. До 1736 року такі суди були вже остаточно встановлені.

Коли саме цю реформу переведено, невідомо. Плохинський бачив у Харківському Історичному Архіві справу № 4560, мабуть 1760-х років, де є згадка, що 1734 року видано указ про заведення суду (зрозуміло, компромісного). Добиваючись права бути судьями, приїжджі греки

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 347.

² Акты греч. – С. 69-70.

посилалися на указ 1734 року про заведення суду, і Генеральна Військова Канцелярія наказувала ніжинським грекам на підставі того ж указу вибрати 6 суддів з осілих і 6 – з приїжджих.¹ Якщо ми не знаємо ніякого іншого закону, що встановлював би компромісний чи єднальний суд, то треба гадати, що це є відомий указ цариці Ганни князю Шаховському, в п. 13-му якого грекам дозволяється мати «разсужденіе, расправу и миротвореніе по прежнему ихъ обыкновенію».² Не даремно потім згадувалося про справи «къ миротворенію относящіяся», що розбиралися в суді Грецького братства.³

Здається, що саме указ цариці Ганни дав грекам привід організувати у своєму братстві мало не обов'язковий єднальний чи «третейській» суд для розгляду своїх власних справ. Але він відповідав, мабуть, їх «прежнему обыкновенію». Це підтверджується універсалом Данила Апостола 1732 р., де говориться про заходи греків щодо установа такого суду, а з другого – пізнішим свідоцтвом. 1799 року в Грецькому магістраті розглядалася справа з приводу розрахунків між греками Н.Бездоною і Діамантієм Чернявським з одного боку, і Димитрієм Папа-Юрієвим – з другого. Першим двом дуже хотілося розв'язати справу компромісним судом, і вони просили князя Куракіна, генерал-губернатора, визволити їх від формального суду з Папа-Юрієвим, як пов'язаного з великою тяганиною і витратами, «и вовсе не свойственного обычаю и языку издревне въ обществе нашемъ введенными». Вони клопоталися навіть за те, щоб магістрат примусив Папа-Юрієва закінчити з ними справу єднальним судом. Вони так були в цьому зацікавлені, що пропонували Папа-Юрієву самому вибрати суддів з греків чи з російських купців, навіть з своїх родичів, – вони наперед згоджуються на їхнє рішення. До думки цих процесових сторін схилився і магістрат, притому так рішуче, що Папа-Юрієв скаржився на примус.⁴

Постає питання, чи справді єднальний суд – одвічна у греків форма судового процесу, як запевняє Папа-Юрієв. З цим нібито узгоджується вислів «по прежнему обыкновенію» в указі цариці Ганни, а також заходи самих греків встановити його ще 1732 року. Проте щось подібне до тої форми греки могли знайти і в практиці «малоросійській». 1671 року в Кролевці міські власті військові і магістратські спільно з представниками генерального суду розв'язували позов через млин Євдокії Голуб та її сина Захара. В питанні про вартість млина вони «здалися на компромисъ особъ зацныхъ въ томъ знающихся мелниковъ для шацунку», і обидві сторони підкорилися їхній оцінці.⁵ І все ж таки джерело ідеї і форми компромісного суду треба шукати не тут. Та сама справа Бездони, Чернявського і Папа-Юрієва (1799), що дала вже нам таку цінну вказівку, подає й другу: Грецький магістрат обов'язковість компромісного суду підтримував посиланням на «Уставъ о таможенномъ судѣ»

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 341.

² ПСЗ. – Т. IX. – № 6641.

³ Окремий документ 1791 р., № 3004.

⁴ Справа 1799 р., № 2223.

⁵ Черниговские губернные ведомости. – 1858. – С. 92-93.

(або ж «Таможенный статутъ») 4/VII 1727 року. Він надрукований у П.С.З. під титулом «Судъ таможенный по словеснымъ прошеніямъ, а не челобитнымъ». «Понеже, – наголошує він, – ея имп. величество, милосердую къ подданнымъ своимъ купеческимъ людямъ, дабы оныя, кромѣ необходимой нужды, не вступали в письменные суды и ответы, темъ въ купечестве своемъ время не тратили, и въ напрасные убытки отъ того не входили, повелѣваетъ в ратушахъ, и что прилично в таможняхъ, какъ в градскихъ, такъ и в уездныхъ, гдѣ случай допустить, отправлять словесный судъ и росправу между купеческими людьми». Такому судові підлягатимуть між іншим: несплата грошей за товар, невіддання проданого краму, підсовування краму попсованого, невіддача позики і закладу, невіплата платні найманому сторожеві, бійка між купцями та їхніми прикажчиками. Це якраз усе те, що часто-густо траплялося між ніжинськими греками... Потім є тут пункт: «Какіе споры на письмѣ не принимаютъ, и о разбираіи въ томъ третейскимъ судомъ», що теж стосується купецької практики. Ось які конкретні випадки: 1) коли сперечаються про правдивість розписки на позичені гроші; 2) коли оскаржують позовникову заяву; 3) коли сперечаються через точність торговельних книг відповідача; – тоді рекомендується їм судитися через посередників, не записуючи в книгу. А коли самі не виберуть і проситимуть суду, тоді оголосити їм, що посередників їм для їхньої справи вибере суд, і коли згодяться, то вибрати таких посередників, якими позовник і відповідач були б задоволені без суперечок та відводу, і їх імена записати в судову книгу, де й процесовим підписатися, «и что медиаторы присудятъ, тому быть».¹

Таким чином, за головне джерело організації грецького компромісного суду ми вважаємо «Таможенный статутъ» 1727 р. Але при всьому тому, ми не випускаємо з поля зору те, що у греків з давніх-давен існував інститут «третейского суда» з його головними принципами: спільний вибір суддів від обох сторін, зобов'язання підкоритися їхньому рішенням і не звертатися до іншого суду, штраф за порушення зобов'язання (див. в Арменопуловому Шостокнижжі, кн. I, титло 4. Про це в Нарисі III). Але греки, не раз посилаючись на грецький закон чи право з позначенням книги, титла чи сторінки, не називають цього джерела, обмежуючись тільки глухим посиланням на старий звичай, коли є мова про єднальний суд.

Але медіаторський чи компромісний суд знав тільки суто купецькі справи, і то за умовою згоди на нього обох сторін. Була ще потреба в другому, не випадковому складі суддів, що засідали б завжди, судили б усякі справи, і були б вибрані не від процесових сторін, а від усієї громади. І мені здається, що такий судовий орган і було зформовано перед 1736 роком, поруч зі сталим інститутом компромісного суду. Число членів цього суду було визначене в 6 чоловік, за

¹ ПСЗ. – Т. VII., приложение – після № 5145 від 26/VII з поясненням: «Времени утверждения сего устава изъ актовъ не видно, а потому оный помѣщается здѣсь какъ приложение». Наша справа дає не тільки рік, а й місяць і число: 4/VII, хоча не видно, це дата затвердження статуту чи одержання його в Ніжині. Але це не робить великої різниці.

пізнішим свідоцтвом – по три від «ніжинських жителів» – осілих греків, і від тимчасово приїжджих. Але в справах часто ми бачимо і 5 чоловік, й 7. Це обумовлено частими торговельними подорожами суддів і, з другого боку, виборами на цей випадок резервних. Цифра 6 відповідає числу важливіших членів давньої ради, що мабуть із 12-тьох членів стали значнішими і в царині суда.

Відтоді, коли змінилася назва братства, одержали окрему назву і судді. До 1735-1736 рр. читаємо: «церковное крестonosное братство» чи «духовное братство» (1696), «учтивые купцы греческіе въ союзъ крестonosнаго братства жительствующіе» (1697), «купцы греческіе со всѣмъ братствомъ» (1728).¹ На перше місце висувається церковний елемент. Тепер же мало не виключно бачимо назву: «Греческое нежинское купеческое братство», де підкреслюється купецький характер і склад братства.² Для суддів окрім цієї назви прийнято «присудствующіе». В одному папері, заадресованому до братства, їх названо «правящіе» (1746). А комендант ніжинський Наковальнін звичайно так звертався до них: «Почтеннаго нѣжинскаго греческаго купеческаго братства господа старшина».³ Семен Пустота, потім управитель гетьмана Розумовського, так одного разу заадресувався: «Достойно почтенные господа греческое братство, милостивые государи мои» (1746).⁴

Ми не маємо відомостей, як часто греки судилися компромісним судом і обов'язковим братським, «формальним». Коли б можна було кожний усний розбір уважати за суд компромісний, то маємо справу з пізнішої доби 1798 року: «словесныхъ расправъ бываетъ каждый почитать день по 5-ти и болѣе», у той час як формальних справ за півроку, до 27/VII, було тільки 11.⁵ Компромісні справи з доби братського суду відомі нам тільки випадково. Військовий канцелярист Василій Кадигроб, що його призначено було в грецький суд, щоб прискорити одну справу 1750 року, доносив: «хотя же нынѣ к разбору того дѣла в засѣданіе в братство обоима іми, такъ істцемъ, яко и отвѣтчикомъ, избрани (зрозуміло судді – К.Х.), точію в братство онихъ к засѣданію по тому дѣлу собрат(ь) мнѣ самому по обиклимъ их упрямствомъ никакъ возможно». Десь у 1760-х роках греки «Столевскій и Кировъ имѣли компанію по торговлѣ волоскимъ виномъ и рѣшили произвести расчетъ, для чего избрали судей», але члени братського суду, не зважаючи на це, ще перед закінченням справи дали Кирову можливість виїхати за кордон.⁶

У ті часи суд грецького братства, опинившись у великому безладді, втратив довіру греків.⁷ Так само не завжди мали довіру єднальні судді навіть у тих, хто їх вибирав. Тому невдоволена сторона часто зверталася по захист своїх інтересів

¹ Акты греч. – С. 57, 58, 65.

² Правда, «Словесный» суд одного разу написав: «Въ нѣжинское греческой церкви братство» (Справа 1769 р., № 2312).

³ Справа грецького братства 1745 р., № 2171.

⁴ Справа 1746 р., № 2189.

⁵ Окремий документ 1798 р.

⁶ Плохинский М. Назв. праця. – С. 362, 365.

⁷ Там само. – С. 356 і далі.

до урядів і надокучала їм. Тим і можна пояснити спробу гетьмана Розумовського зреформувати грецький суд, зробити його компромісним у власному розумінні слова. Ось його резолюція з 22/І 1764 року: «Какъ въ греческомъ братствѣ дѣла случаются большею частію въ купеческихъ промыслахъ и спорахъ, и чтобы могли быть оканчиваемы безъ всякихъ апелляцій, долговременной тяжбы, убытковъ и разоренія, то б впредь поступаемо было по сему: призвавъ первѣе въ греческое братство предъ себя истца и ответчика, потребовать отъ нихъ, довольни ль они будутъ всѣми wybranными судьями, и буди желаютъ въ своемъ спорномъ дѣлѣ въ споръ получить рѣшеніе, то подписались бы, что по ихъ дѣлу тѣми судьями учинено будетъ, они тѣмъ довольни будутъ; ежели жъ пожелаютъ выбрать другихъ себѣ суддей, то имъ дать на волю, токмо за таковою ж подпискою что учинятъ, будутъ довольни».¹ Отже, Розумовський пропонував начебто перетворити офіційних суддів братства у загальних єднальних суддів, щоб усі справи розв'язувати за допомогою полюбовного компромісу. Але це була б фікція «третейського» суду, бо греки швидко попусвали б його й дискредитували б, як це зробили з «компромиссiальнимъ судомъ» 1734-1736 рр., чи, що те саме, зі статутом мирного суду. Резолюція Розумовського якраз і нагадує останній.

Як погано йшло судочинство в грецькому братстві взагалі, з багатьох справ найліпше може виявити справа Леонардова. Він був одним із кредиторів грека Анастасія Мантова, що 1767 року втік за кордон. Оскільки у Леонардова були особисті розрахунки з іншими кредиторами, що з ними він судився й «одержав право» 1770 року у Венеції в магістраті de Consoli de Mercanti, а потім за апеляцією «Сорока Консилей» (de Consoli di Quaranta Civil Pechio), то, коли 1773 року він переїжджав до України, братство заарештувало на Васильковській митниці його товари, а потім ув'язнило його самого. 12/IV 1781 року він скаржився на те графу Рум'янцеву, причому підкреслював, що за грецьким правом «несносное дѣло возобновлять дѣлы подъ видом, якобы найдены новыя оправданія», а тим більше, нижчій інстанції перерішувати ухвали вищої. Грецький суд, щоб догодити кредиторам Мантова, передав справу й виправдальні документи Леонардова якійсь комісії, що допіру 1775 року виявила свою думку. Повільність і часта зміна членів грецького суду довела до того, що 1777 року Малоросійська Колегія наказала, щоб справу розв'язали судді, вибрані від обох процесових сторін – Леонардова та інших кредиторів. Але й ці компромісiйнi судді, як казав Леонардов, були нелюдяні й мляві. Тоді Леонардов став домагатися, щоб сам суд розв'язав його справу, бо він вже дев'ятий рік страждає, старий, слабкий, не знаючи мови. Він вимагав, щоб кредитори давали на його утримання по 4 коп. на день. Тоді шість з них згодилися випустити його на поруки. Але, здається, він вмер у тюрмі десь перед 1789 р., а сама справа закінчилася тільки 1791 року.²

¹ Справа 1799 р., № 2223.

² Справа 1768 р., № 2286. Передача справи на розгляд комісії – це новина, яку ми бачимо ще року 1779, коли Євдокія Тухаєва добивалася грошей, що їй був винен за «обліком» Пантазулієв. Судді приєднали її справу до іншої справи її чоловіка й передали

Все ж компромісний суд, хоча і дискредитований, залишався в практиці грецького братства¹, звідкіль перейшов і до магістрату. І з цієї доби ми бачимо заходи зберегти цей інститут без порушень. У протокольній книзі за 1786 рік в частині вхідній під числом 318 читаємо: «Указъ губернского черниговского магистрата в резолюцію на репортъ здешнего магистрата о поступлении сему магистрату по законамъ в разсмотрені дѣла о нарушені данного греками Иваном Станевичем и Антономъ Тухаевымъ да кременчугскимъ купцомъ Ф.Можайтовымъ. выбраннымъ было къ разбору по бывшему между ими въ купеческой комерціи товариществу щета компромисальнымъ судьямъ письменнаго обязательства». Року 1796 грецький магістрат викликав із Москви грека Ставро Раховицю, щоб розрахуватися з ніжинським купцем Ф. Юрчевським – компромісним судом чи формальним, як самі забажають.² Коли ж 1804 року А.Кониотій скаржився в Грецький магістрат на компромісний суд, що буцімто неправильно розв'язав його позов проти Трандафіла Зографа, магістрат ухвалив: «возвратитъ оное прошеніе с приложениями... для того, что по содержанию греческихъ и російскихъ законовъ магистратъ не можетъ входить в разсмотрѣніе и перевершеніе компромесныхъ решеній, когда оные компромесіантами согласно учинены».³

Печатка ніжинського грецького магістрату (1785 р.)

Нарешті, треба зауважити, що «суд грецького братства» був не тільки судовою установою. Він був і адміністративним, і виконавчим органом братства: через нього проваджено також зносини з іншими установами. Тому, коли 1785

на розгляд «комісіантамъ» на кривду їй, як вона писала. Комісію ту встановлено неправильно, бо жалувані грамоти й укази доручають судити греків між собою особливим суддям, на це вибраним, що склали присягу. Комісіанти ж не присягають і такої установи грамоти навіть не передбачають. Передача справи Тухаєвої такій комісії – це наслідок свавільства та примхи суддів. До того ж у комісіантів немає ні пристойного приміщення, ні писарів і переписувачів, ні суми на їх утримання, і самі вони їздять по ярмарках. Справа 1779 р., № 2451 (XX).

¹ Таким судом розв'язали справу з-за 6 бутів вина міщанина Синявського з Маргаритом Коцмаром (1760 р., Справа № 2949). Правда, Синявський був незадоволений і апелював у генеральний суд, але гетьман Розумовський висловився, що суд медіаторський не знає апеляції (там само).

² Протокольна книга від 1796 р., № 162.

³ Докладной реєстр бумаг на 1804 г., № 1354. Але 1800 р. грецький магістрат прийняв «прошеніе» путивльського купця Махлакова, невдоволеного рішенням компромісного суду. Судився ж він з греком Карамалеевим. Компромісний суд складався з двох осіб (Справа 1800 р., № 2032). На єднальних суддів вибирали іноді приїжджих греків (Справа № 2343).

року встановлено Грецький магістрат «вместо бывшего суда греческого братства», як висловився іменний указ, це цілком відповідало суті реформи.

§9. Ніжинське братство за цариці Єлизавети

Якщо цариця Ганна затвердила право ніжинських греків, так би мовити, мимохідь, цариця Єлизавета дала їм особливу жалувану грамоту: «Купеческое греческой церкви братство, жители нѣжинскіе и пріезжающіе для торговъ греки» звернулися до цариці зі скаргами на порушення своїх прав, що їх гарантувала грамота її батька, Петра I. Всупереч їй, писали вони, повелося «съ прошлыхъ лѣтъ», що в домах греків чи магістрат розміщує постої, чи самі інші (військові) самовільно селяться, і, оскільки, самі греки часто через свої торговельні справи виїжджають з Ніжина, то їхні родини зазнають великих кривд. Від цього також буває, що й будинки зазнають руйнації. Окрім того влада, втручаючись, чинить «озлобленіє» в судах та розправах купецьких, а надто коменданти, які посилаються на те, що їх, комендантів, не згадується в грамотах, де містяться певні заборони. І тому бувало, що засуджені грецьким судом вдавалися під протекцію й оборону командувача місцевого війська. Греки просили, щоб їх не притягали до міських справ і ані полковники, ані коменданти не втручалися в їхні суди щодо купецьких справ, щоб не брали під свою протекцію купців, що судяться в грецькому суді, й щоб ніхто із сторонніх не брав майна померлих греків. Усі ці прохання Єлизавета задовольнила, затвердивши жалувану грамоту Петра I, яку він дав «общему греческому братству – грекамъ жителямъ нѣжинскимъ и пріезжающимъ».¹ Але всупереч цьому, в грамоту цариці Єлизавети внесено дуже істотний додаток, і не менш істотний розподіл греків на дві нерівноправні групи.

Греки просили ще Петра I, щоб їм вільно було розпоряджатися майном померлих земляків, коли ті самі не зазначають спадкоємців. У царській грамоті цей пункт обминули. Тому за приємну для греків новину було те, що цариця Єлизавета виконала їхнє давнє бажання.

Але «оттого, – запевняє нас М.Плохинський, – что греческіе купцы добились права, по которому братство распоряжается имуществомъ умершаго купца, отдельные члены громады немного выиграли». Процедура переховування майна й використання його була така. Після смерти грека, що не мав спадкоємців, братство забирало його майно, опечатувало та ховало у склепах церкви, аж доки виявляться якісь спадкоємці й кредитори, коли вони є. Кредитори тоді брали участь в опечатуванні. Коли вони розпочинали процес, майно продавалося з торгів після потрійного оголошення з боку братства. Іноді продавалося швидше, коли майну загрожувала небезпека від вогкості. «Дѣла о наследствѣ, – закінчує Плохинський, – какъ и все дѣла братства, вѣдали

¹ ПСЗ. – Т. XI. – № 8656. Пор.: Сборник русского исторического общества. – Т. 144. – С. 49-50.

присутствующее¹, часто относившієся небрежно къ своимъ обязанностямъ. Иногда они держали по несколько лѣтъ пожитки в склепѣ, не приступая къ раздѣлу наслѣдства. Нѣжинскій полковникъ Розумовскій такой образъ дѣйствій присутствующихъ въ 1761 г. объяснялъ эгоистическими побужденіями, именно: «претенденты поустанутъ требовать, а самі присутствующіе позабирають себѣ оставшееся». Хотя къ этому свидѣтельству мы склонны отнести осторожно, ибо полковникъ Розумовскій самъ являлся въ данномъ случае кредиторомъ. Когда явилась мать Курбаноглова изъ Греціи получить наслѣдство своего сына, то присутствующіе встрѣтили ее насмѣшками и издѣвательствомъ, вмѣсто того, чтобы разъяснить ей имуществонное положеніе ея сына».²

До цього можна додати, що братство, забравши майно померлого, не завжди складало йому опис. Майну грека Гаджея Лазаря Антонова воно зробило опис тільки через кілька місяців, і то за настирливими вимогами полкового суду й уповноваженого одного з кредиторів померлого, гадяцького полковника Крижановського. Виявилось при тому, що частина речей лежала не в скринях, і що «белярдъ еденъ сукна тонкого зеленого, якої какъ былъ въ шинке его, отданъ по прошенію архимандритовимъ и отцевъ монастыря Благовѣщенскаго, якъ и подписка наместникова явствуетъ».³ Невідомо, на що здався ченцям цей біліярд, чи для власної втіхи, чи, може, для монастирського шинку. Другого разу скаржилася купецька вдова Смарагда Грилкотова, що магістрат запечатав крамницю її чоловіка ще в лютому й аж до травня її не описав. Тимчасом там були бакалійні товари, мигдаль, порцеляновий і кришталевий посуд, питльоване борошно, медикаменти, 7 барил вишнівки. За зіпсований товар і посуд, що потовкли миші, вона погрожувала суддям правежем.⁴

Друга новина в грамоті цариці Єлизавети була грекам нелюба, бо ділила їх на дві частини: «и живущимъ въ Нѣжинѣ грекамъ, которые въ вѣрности нашему императорскому величеству и предкам нашего императорского величества присягу учинили, предъ пріѣзжающими ради торговъ греками во всякихъ ихъ порядкахъ преимущество ймѣть». Це визначало насамперед, що приїжджі греки були позбавлені права бути суддями. Вони потім нарікали на греків «ніжинських жителів», які буцімто потайки доручали делегатові, що їздив клопотатися про грамоту, домагатися для себе такої переваги.⁵ Але довести цього звинувачення не можна. Тільки ж різниця між греками хоча не на довго, а таки увійшла в життя. 31/XII 1745 року ніжинський комендант, полковник Наковальнин, на вимогу київської губернської канцелярії, запитав братство, чи складали присягу царгородські й македонські греки-купці, що перебувають у Ніжині й приписані до братства, і, коли склали, то за якою формою й де вона. Братство пояснило: хто приїжджать на час «для купечества»,

¹ «Присутствующіе», чи «присудствующіе» – це судді.

² Труды XII археол. съезда... – Т. II. – С. 338-340.

³ Справа 1762 р., № 2958.

⁴ Справа 1774 р., № 2423.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 340-341.

своїх будинків у Ніжині не має, а наймає приміщення і в грецькій братстві не вважається, того й до присяги не приводять. Інші ж греки-жителі присягу складала за формами з Генеральної Військової Канцелярії, куди й надіслано присяжні листи.¹

Проте 1746 року приїжджі греки просили й одержали від Сената дозвіл складати присягу й тим самим вони зрівнялися з осілими греками – в правах «были въ равенствѣ». ² Через те їх знов почали вибирати в судді. Як бачимо зі скарги на царське ім'я київського грека Кацари 19/X 1747 року, вони вже тоді були суддями, але вони саме й викликали скаргу, що за нею декотрі з приїжджих, які «присутствовали» в братстві, «ходить в суд и дела (його) решить не хошут». Тому Кацара клопотався, щоб «на мѣсто засѣдающихъ нынѣ в братствѣ зъ приезжихъ, кои въ судъ по тому моему дѣлу ходитъ не желаютъ, определить другихъ достойныхъ людей» і розв'язати справу без усякої тяганини.³ І хоча, як констатує Плохинський, приїжджі кепсько розуміли інтереси братства, на зборах дозволяли насильство й підтримували на виборах людей негідних, відмовлялися платити громадські повинності й штрафи, і навіть як судді були не на височині свого призначення, чому «ніжинські жителі» справді намагалися не допускати їх до суддівського уряду й взагалі обмежити їхні права, – «въ универсалѣ гетмана Разумовскаго 1751 г. мы не встрѣчаемъ никакого упоминанія о различіи между приѣзжими и живущими греками».⁴

А втім він запевнює, що й «живущіє греки» були не без вини. І справді, та ж справа Кацари підтверджує це. Суть справи висловлює її титул: «Дѣло по иску кievскаго жителя грека Дим. Кацары на грека Діамантія Авъяринова о обманной им ему, Кацары, замѣнѣ на волоское вино простых камушковъ вмѣсто рубиновъ». Кінець-кінцем, зі справи видно, що вони обидва ошукували один одного... Справа почалася 6 /V 1747 року, і, хоча не лежала у братстві без руху, 2/X Кацара скаржився в Генеральну Військову Канцелярію на повільність грецького суду й на його небажесторонність. Канцелярія послала указ у братство й «накрепко предложила» розв'язати справу «непременно по самой праведности на указной по Регламенту срок», загрожуючи втручанням самої Канцелярії. А тимчасом Кацара вплутав у справу свого брата, що проживав у Петербурзі, і той написав «почтеннымъ господамъ присутствующимъ греческаго братства» докірливого листа. Він докоряв суддям за те, що вони потурають Ав'яринову та іншим шахраям продавати фальшиве каміння, всупереч царським грамотам та купецьким регулам... «Между чувашами такого торгу не слышно». Як людина тієї ж нації, він дуже ремствував на непорядні вчинки, бо багато людей скаржилося на грецьке купецьке братство.⁵

¹ Справа 1745 р. № 2171.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 341.

³ Справ 1747 р. № 2175.

⁴ Труды XII археол. съезда... – Т. II. – С. 341.

⁵ Справа 1747 р. № 2175.

Повертаючись до Єлизаветиної грамоти, треба сказати, що встановленої тепер різниці між греками присяга 1746 року не скасувала. Ще довго одбувалася вперта боротьба між двома категоріями греків. До неї ми ще звернемося.

Дбаючи за те, щоб було затверджено їхні права у центрі, греки не забували клопотатися за них і на місці, в Глухові. Тут вони одержали від Генеральної Військової Канцелярії два укази – 1741 і 1746 рр. Зміст у них той самий, що й указів 1734 і 1735 рр. Привід бажати все нових грамот давали, як і раніше, ніжинський магістрат та полкова старшина, що намагалася «подъ вѣдомство свое притягать братство». Особливо кривдили греків постоями, причому будинки їх займали не тільки за вказівками місцевих властей, але й самовільно офіцери, як ті, що переїжджали через Ніжин, так і ті, що були по «вінтеръ-квартирахъ».¹ А втім допікали грекам і зборами. Від 1745 року маємо справу «Объ излишнихъ сборахъ полковыми откупщиками Иваномъ Мандзею съ товарищи отъ купечества греческаго собираемыхъ» (№ 2172).

У ці роки тільки з ніжинським комендантом Наковальниним було налагоджено стосунки, як це видно з його прихильних листів до «господа старшины» братства й не менш ввічливих відповідей від суддів. До нього писали: «Высокородный и высокочтивый господинъ, господинъ полковникъ нѣжинский и комендантъ, милостивый нашъ государь, патронъ Федоръ Ивановичъ».² Навіть коли одна з процесових сторін, що судилися в братстві, зверталася до Наковальнина по протекцію, він відмовлявся дуже делікатно й писав до братства, чи теж до суддів, у формі прохань та порад.

Зі справи Кацари ми бачимо, як Генеральна Військова Канцелярія реагувала на ненормальні явища в грецькому суді, й може бути, що вона стала в ту добу за найбільшу загрозу для автономності братства. Генеральна Канцелярія не тільки залишалася апеляційною інстанцією, вона хотіла взяти на себе і догляд. Це можна бачити з позову ніжинського обивателя Олекси Биковського на грека Комбурлей, на хуторі якого він був згідно з договором за «господаря». Він скаржився, що Комбурлей безневинно звільнив його, не додавши платні й захопивши п'ятеро власних його коней. Дарма, що Биковський подав одразу свої заяви до братства, до всіх ніжинських урядів і до Генеральної Військової Канцелярії, справа затяглася, і через 8 місяців, Генеральна Військова Канцелярія пропонувала ніжинському братству зробити розрахунок із Биковським у присутності ніжинського полкового обозного Леонтія Грановського. Та хоча постанову ухвалено і на користь Биковського, Комбурлей підкорився й справа не тільки тяглася, але ще й ускладнилася через те, що заарештовано позовникового батька. За новою скаргою Биковського, Генеральна Військова Канцелярія запитала Грановського, що ж він робить у братстві, коли не встиг прискорити справи. Але й це втручання Генеральної Канцелярії не допомогло.³

¹ Акты греч. – С. 76-78.

² Справа 1745 р. № 2171.

³ Справа 1747 р. № 2178.

§ 10. Як ставився до братства гетьман К.Розумовський

Після чималої перерви Україна знов дістала гетьмана в особі Кирила Розумовського. Для греків настала змога вплинути на нього в бажаному напрямку, тим більше, що в Ніжині був за полковника гетьманів небіж Петро, а з матір'ю гетьмана Наталею Дем'янівною у греків були добрі сусідсько-господарчі стосунки.¹ Але перший крок гетьмана щодо греків був не дуже приємний для них, і то тому, що його підказала Розумовському Генеральна Військова Канцелярія.

1750 року кілька позовників, яких не задовольнив суд ніжинського братства, скаржилися, що вони не одержують справедливости «за поноровкою судящих» відповідачам. Генеральна Канцелярія скількись разів посилала братству нагадування, щоб швидше розв'язували ті справи, але не одержала навіть відповідних рапортів. Тоді вона в березні 1751 року донесла про те новому гетьманові, і Розумовський 16/IV наказав «для скорѣйшого таковихъ дѣлъ рѣшенія определить въ присудствіе въ тое нѣжинское греческое братство зъ старшини того полку полковой одного», щоб він примусив суддів швидше розв'язувати справи, себто запровадив як сталий порядок те, що Військова Канцелярія робила випадково. До таких осіб потрапив уперше також обозний Грановський, а потім абшитований хорунжий Вилковський.² Це вже скидалося на зміну братської «хартії вольностей», і братство поспішилося вжити відповідних заходів; наслідком їх був універсал Розумовського 28/VIII 1751 року. Хоча він стверджує ті пільги, що містилися в універсалі Скоропадського року 1709 і в царських грамотах рр. 1710 і 1742, але вважаємо, що не пошкодить подати їх тут за цим універсалом, бо в ньому добре підсумовано ті привілеї, що здобули греки протягом століття, причому дещо виразно підкреслено. Це тим цікавіше, що Розумовський був останній гетьман України і його універсал є підсумок усього, що дала ніжинській грецькій колонії гетьманська влада.

1. Вільність від «обидъ и злобленій» з боку полкової старшини й міського магістрату з урядниками, від постоїв «въ домахъ ихъ собственныхъ и наемныхъ», від підводної повинности й «тягостей», що з нею пов'язані. Ця остання пільга підкреслюється зокрема щодо «жительствоющихъ въ городѣ грековъ», так і до «пріѣзжающихъ изъ заграничныхъ мѣстъ для торгу грековъ».

Про звільнення від постоїв найманих грецьких будинків уперше згадується в грамоті Петра I, але тільки в першій частині її, де викладаються прохання про те греків. В останній частині про це нема мови, як нема й в універсалі Скоропадського, де навіть і про постої не згадується. Тут уперше називаються не тільки власні, а й наймані будинки греків.

¹ 26/I 1761 р. графиня Наталя Розумовська просила братство: коли будуть отримані гроші з Маргарита Кирилова й з інших за позов Ламбри Мокреєва, то не останньому віддати, бо Мокреєв їй винен неабияку суму (Прот. книги за р. 1761, №12). Одне грецьке товариство було винно їй за векселем 3794 крб. 87 коп. (Справа 1760 р. № 2343).

² Плохинський М. Назв. праця. – С. 192-293.

2. Право виконувати «всякіє расправы (кромѣ розыскныхъ и убійственнихъ дѣлъ)» між самих купців і їх челядників, з тією проте умовою, щоб справи розглядалися «безволокитно» і без скарг на їхнє затягування в суді. До суду греків не повинні втручатися й чинити які-небудь перешкоди ані військова влада, ані міська. А у справах, які не можна розв'язати в грецькому суді, апеляцію приносити на ім'я гетьмана, який передасть справу на розгляд Генеральному Судові чи до іншої установи.

І тут Розумовський запроваджує щось нове, коли наказує апелювати до гетьмана. Колись, за Самойловича, апелювали до Генерального Суду безпосередньо; так само було спочатку за Мазепи. Потім Мазепа за апеляційну інстанцію визнав самого гетьмана, як за ним Скоропадський. З 1734 року такою інстанцією була Генеральна Канцелярія.¹ Але Розумовський залишив за собою право передавати справу на розгляд кому схоче.

3. Окрім вищеназваних випадків, грецький суд визнається за остаточну інстанцію без права засуджених звертатися за протекцією й захистом до інших установ.

4. Недоторканність для сторонніх осіб майна померлих греків, коли воно не буде відписано в присутності братства родичам чи товаришам.

5. Право вільно приїжджати до Ніжина для торговельного промислу й виїжджати за кордон «по прежнему обыкновенію».

За такі пільги універсал Розумовського, повторюючи попередні, вимагав від греків, «купцовъ нѣжинской церкви братской», тільки одного – віддавати «пристойную честь» ніжинському полковникові з полковою старшиною.²

Але, зрозуміло, гетьман міг би мати на увазі не тільки особу свого родича – полковника, а й інших урядників... За його гетьманування був такий випадок (1761 р.). Коли в ніжинський магістрат прийшов із Генерального Суду якийсь указ, що стосувався грецького судді Мичі, пішов за ним городничий з трьома магістратськими слугами. Але коли Мичу закликали до магістрату, він почав «матерно бранитися», а потім «по его греческому крику» вискочили з його двора з 80 волохів та греків і побили городничого з його слугами. Так доповідав Генеральному Судові городничий, що здогадувався, чи не навмисне ті 80 чоловік були зібрані «для розбоя». «Боевые знаки», що одержав городничий, були засвідчені.³

В універсалі Розумовського є ще одна умова, – щоб у грецькому суді справи розглядалися «безволокитно, дабы намъ (гетьманові) о положені ихъ суда жалобъ не происходило». І цю умову греки порушували часто й примушували гетьмана не раз «вступать» в грецькі справи за скаргами греків на тяганину в їхньому суді. А звичайно він надсилав туди місцевих урядників. Ось, наприклад, «ордер гетмана о немедленномъ разборе вместе с определенной от нежинской

¹ ПСЗ. – Т. IX. – № 6614; Акты греч. – С. 53, 54, 57, 62, 77.

² Акты греч. – С. 79-84.

³ Справа без числа. У ній висвітлено бійку і з другого боку – у протесті судді Мичі 11/VI 1761 р. до полкової канцелярії зі скаргою, що його побили на братському дворі якись 20 чоловік.

полкової канцелярії старшиною и урядникомъ магістрата дела Иверскаго монастиря ієромонаха Неофита с душеприкащиками грека Николая».¹ Або ордер із Генеральної Військової Канцелярії про зібрання усіх наявних греків і обрання в судді грецьких чесних людей і неподозрілих та усунення раніш вибраних.²

Під час гетьманування Розумовського розв'язано ще питання про оподаткування грецьких будинків, що їх греки здавали в оренду; питання, яке магістрат поставив ще року 1743. Ордером 10/VII 1757 року гетьман роз'яснив, що від постоїв і консистентських датків вільні двори, де живуть вони сами, і що «должно взиматься следуемое» з дворів і маєтків, набутих за купчими, надто з тих, з яких і раніше йшли датки. Але комісари полкові повинні брати дачі з самих тільки греків, не вплутуючи в цю справу братства в цілому або суддів. А втім 1759 року ніжинська полкова канцелярія заарештувала деяких з суддів, аж поки, мовляв, винні греки заплатять гроші. Судді поскаржилися в Генеральну Канцелярію, що їх обрано для суду й розправи, а не для інших справ, і Генеральна Канцелярія роз'яснила полковій канцелярії, що вона має змогу примусити неслухняних греків платити датки, не займаючи суддів.³

Звичайно, що в зв'язок з новим поглядом на оподаткування греків треба ставити ордери про перепис їх і житлових їхніх домів.⁴

К.Розумовський гетьманував рр. 1750-1764. На ті ж часи припадає затвердження привілеїв ніжинського братства щодо церковних стосунків від митрополитів Тимофія Щербацького й Арсенія Могилянського (29/1 1750 і 28/IX 1760 рр.)⁵. Зокрема Могилянський затвердив «древнее обыкновение онаго греческаго братства» закликати пресвітерів тільки на три роки, коли благословив правити службу Богу в грецькій церкві о.Миколі Стефанову, що його «выписали» з Турнова.⁶

¹ Протокольная книга входящих в неж. братство бумаг за 1761 г., №23, 5/III.

² Там само, №93, 19/XI.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 351-352.

⁴ Протокольная книга 1761 г., №79. Ордер 21/IX з Канцелярії Малорос. Скарбу о допущеніи войскового товарища Красовскаго к описанію людей ведомства греческаго нѣжинскаго братства. О жилыхъ домахъ 15/III 1763 г. – У Плохинского, С. 352.

⁵ Акты греч. – С. 31-35.

⁶ Акты греч. – С. 35-39. Між іншим Арсеній забороняє о. Миколі «вѣнчати грековъ по постороннимъ церквамъ, кромѣ греческой» і «отправляти маслосвятіє» над здоровими (натяк на відомий грецький звичай правити цю церковну службу над купцями, що ідуть у далеку подорож). Нічого нового не дали братству й універсали київських архієреїв наступної доби: Гаврила Кременецького 1772 р. і Самуїла Миславського 1784 р. Тільки обидва рекомендують братству дбати про церковне майно, рухоме й нерухоме, а Самуїл ще згадує про будівництво церкви, яке воно почало (Акты греч., с. 39-42).

§11. Ніжинське братство в освітленні «Наказу» депутатів до Катерининської Комісії

Коли відмовився від гетьманства К.Розумовський (10/X1 1764 р.), на чолі управління «Малоросією» поставлено графа П.А.Рум'янцева як генерал-губернатора й президента Малоросійської Колегії. Колись на Україні працював його батько, і новий правитель почасти був обізнаний з становищем краю, з його потребами та хибами й властивостями. Тепер вони стали за предмет його особливого піклування. Звернув він увагу й на декотрі особливості ніжинського грецького братства і на зловживання греків даними їм пільгами. Так, гадає він, грамоти давали грекам право внутрішнього суду, але зовсім не згадували, щоб «оное братство дѣлало особое какое правление», себто щоб воно було адміністративною установою. За ненормальне він визнавав і те, що греки, перебуваючи у своїх домах і вільно торгуючи, не одбувають жодних міських повинностей і особистих служб у місті; через те записуються до братства не тільки багато іноземців, але дехто з «малоросіян», щоб використати грецькі пільги.¹ Рум'янцев вважав, що привілеї грецького братства не повинні порушувати пільг та інтересів м. Ніжина. Такі погляди Рум'янцева увійшли в інструкцію вибраному від Малоросійської Колегії до «Комісії по составленію новаго уложенія». Зокрема тут висловлено бажання, щоб греки не вписували в своє братство іноземців та «малоросіян», а вписаних виключили.²

Грецька громада з її виключними правами була сіллю в оці не тільки у центральній малоросійській владі, і не сама вона сподівалася, що Катерининська Комісія зменшить, коли не цілком скасує, ці права.

Підчас обрання до Комісії депутата від Ніжина (а обрано магістратського писаря Костевича) йому дано наказ з пунктами від різних груп людности, що висловлювали їхні бажання. І от у «Пунктахъ магистратскихъ и мѣщанскихъ» бачимо цілу низку нападів на греків. Що правда, ніжинські міщани на чолі з магістратом були незадоволені усіма іншими станами міста, що не підлягали юрисдикції магістрату, але все ж греки неначе переважали усіх, як найменш приступні. Ось зміст пунктів, що стосуються до греків.

§1. За правом майдебурзьким, магістратській юрисдикції підлягають «всѣ мѣщане нѣжинскіе, купцы, ремесленники, шинкари, перекупки» й люди інших верств, оскільки вони промишляють цими промыслами. А втім у Ніжині є й інші суди: полкові канцелярія й суд, три полкові сотенні канцелярії, городове отаманське правління, городовий і земський суди, усний російських купців суд, публічний нотар з них же, щоб опротестовувати векселі, і маклер для купецьких промыслів з грецьких та російських купців, і через те «праву магдебурьскому порядковъ последовало немалое затрудненіе, а между жителями великое несогласіе, ссора и напрасная вражда». Тут «судъ греческаго братства» не позначено, але й він мається на оці, коли §1 висловлює бажання, щоб «праву майдебурьскому (значить, не статутному або іншому) и единому суду

¹ Про це дивись наші зауваження до Нарису II.

² Сборник Русского исторического общества. – Т. 43. – С. 233.

магістратовому» були підпорядковані «всѣ обыватели, шляхта, козаки и всякого званія люди, которыя нынѣ в городѣ Нѣжинѣ, въ мѣстѣ и на предмѣстѣ», і приїжджі люди.

§3 протестує проти того, що ніжинці-купці грецькі, також козаки, різночинці, ремісники й усякі промисловці, «кои не в відомствѣ магістратскомъ находятся», збагачуються «всякими мѣстными промыслами и ремеслами», але «живуть в вольности» і не одбувають жодних міських повинностей на кривду міщанам, а їх, всѣхъ тѣхъ козаковъ, грековъ и другихъ разночинцевъ противъ мѣщанъ болѣе, нежели вчетверо домовъ».¹ Тому магістрат клопотався, щоб міщан зрівняти з людьми інших станів, зокрема з греками, щодо міських повинностей.

§4: магістрат і на те скаржився, що грецькі купці не дають йому жодного прибутку, тому в §5 він, згідно з Мазепиним універсалом і грамотою Петра I, цитуючи, з них дослівно, гадає, що земле- і домовласники греки «въ тягостяхъ и повиностяхъ общемѣщанскихъ повинны быть помочными». Але й на те магістрат звернув увагу, що приїжджі греки, хоча перебувають у найманих домах, «всякими товарами врознь торгуютъ» і не тільки тими, що привозять (матеріями, бакалією, винами), а й тутешніми, «малоросійськими» напитками, «и всякія сѣбѣстныя вещи перепродаютъ и ремесло разное работаютъ». А втім, вони «никакихъ указныхъ податей въ магістратъ не даютъ и мѣщанству вспомошествованія въ тягостяхъ не чинятъ». Збитки міщанам і магістратові через роздрібну торгівлю, заборонену в указі 1755 року, завдавали не тільки греки, а й російські купці та розкольники. «А хотя имъ отъ магістрата по указамъ запрещеніе таковыхъ разныхъ торговъ и было чинено, однакъ оныя торгующіе магістрата въ томъ не слушаютъ, а особливо греки, волохи и отставные гусары и разныхъ законовъ перекресты, немалымъ числомъ живущіе домами своими, подворками, футорами и разными грунтами владѣющіе, такожъ всякіе товары врознь продаютъ и покупаютъ, напитками шинкуютъ ремесло разное работаютъ и тѣмъ всѣмъ пользуются и обогащаются, чѣмъ бы однимъ мѣщанамъ пользоваться надлежало». Місту ж вони нічого не дають і міщанам не допомагають, спираючись на жаловані грамоти. Тимчасом, роз'яснює магістрат, «оныя грамоты жалованы однимъ только грекамъ купцамъ, а не другимъ, считающимся между ними народамъ, и въ оныхъ точно изъяснено, чтобъ имъ пріѣзжать и отъѣзжать за торговыми ихъ промыслами, а чтобъ имъ внутренними торгами и шинками розничными пользоваться и подъ своимъ, греческимъ братствомъ другихъ народовъ защищать, того не изображено. Такожъ въ оныхъ жалованныхъ грамотахъ, кромѣ прописанныхъ имъ вольностей о непоставкѣ въ ихъ домахъ постоевъ, невзиманія подводъ и о прочемъ, чтобы они никакихъ градскихъ податей не

¹ Дворів у Ніжині 1767 р. було 1113. Виборців (а ними були як домовласники, так і господарі взагалі, купці, ремісники) було 1255. З них міщан 411, козаків 630, греків 91, людей різного й невідомого стану 35. Разом три останні групи становлять 756, мало не у двоє більше проти міщан, а не у чотири рази (Максимович Г. Выборы и указы в Комиссию 1767 г. – Ч. I. – Нежин, 1917. – С. 14, 52 і далі).

платили и помоществованіе мѣщанамъ не чинили, не показано, но что изъ оныхъ въ одной грамотѣ между прочимъ написано, дабы ихъ, грековъ, никакими тягостями не отягощать¹, что они тѣмъ однимъ пунктомъ от всѣхъ тягостей и повинностей мѣщанскихъ себя и другихъ народовъ, подъ братствомъ своимъ содержаемыхъ, въ отмѣну жалованной магистрату высочайшей грамоты защищаютъ». Магістрат просив у цариці «милосердія», щоб «великороссійскіе купцы и греки, такожъ отставные гусары и прочіе греками защищающіеся разночинцы, домами своими живущіе и подворками владѣющіе... магистрату были послушны и въ тягостяхъ мѣщанскихъ помоществованіе чинили». Магістрат клопотався, щоб греки, згідно зі своїми жалуваними грамотами, могли в своєму братстві чинити суд і розправу лише між собою й челяддю, до того ж тільки «по купечеству». Що до «обидъ, ссоръ и дракъ» і претензій та позвів «за земли», «якія отъ нихъ ежечасно происходятъ кому изъ гражданъ и другого званія людей», то самим грекам судити їх грамоти не дозволяють. До того ж якраз є сенатський указ 1766 року, що Малоросійська Колегія розіслала в усі полки, указ, яким «повелено въ долгахъ и издѣлкахъ купеческихъ грековъ съ малороссійскими купцами судить в магистратѣ».

§8 звертає увагу на те, що різні стани, зокрема греків, звільнено від постоїв. «Да по жалованнымъ греческому братству высочайшимъ грамотамъ, дома ихъ греческіе и другихъ разночинцевъ жилые собственные и наемные, коихъ немалымъ числомъ въ Нѣжинѣ имѣется, отъ постою уволены». Магістрат визнає за справедливе таку пільгу залишити тільки за «старшинскими и шляхетскими жилыми домами», зрівнявши цією стороною греків з міщанами й козаками, щоб нікому не було кривди.²

Для загального від Ніжина депутата накази склалися зосібна по куріях. Другий наказ виготовувало «гражданство г. Нѣжина – шляхетство и козаки», третій – російські купці, що жили в Ніжині своїми домами. Купці теж кинули камінчик у город греків, дарма що безпосередньо і не назвали їх. Вони пропонували взаконити, щоб «иностраннымъ людямъ и купцамъ, не записавшимся въ российское купечество, привозимые ими въ Малороссію иностранные товары продавать оптомъ, а врознь отнюдъ не продавать» (§5).³

Виступило зі своїми пунктами і «греческое купеческое братство».

Почало воно здалека – від тих «древнѣйшихъ временъ, когда в Малой Россіи зачиналась греческая комерція». Ще перші гетьмани, «зискивая способы и средства ко умноженію и къ приведенію комерціи в лучшее состояніе и въ выгоду всему обществу малороссійскаго народа, пріохотили прародителей нашихъ, грековъ в сторону малороссійскую» наданням їм суду і розправи та визволенням від будь-яких платежів, «кромѣ одной ексакраціи». У «пунктах»

¹ Заборона «отягощеній» грекам в указах Генеральної Військової Канцелярії 1741 і 1746 рр. Акты греч., С. 77.

² Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. – С. 22-37.

³ Там само. – Т. 144. – С. 58.

⁴ Мабуть екзакції, себто торговельних мит. Про екзакцію згадується в універсалах Б.Хмельницького й Павла Тетері. (Акты греч., С. 44, 48).

мало не дослівно подано текст п'ятьох універсалів: Б.Хмельницького, І.Виговського, Ю.Хмельницького, І.Самойловича, І.Скоропадського й зміст грамот Петра I та Єлизавети і п. 13-го Указу Ганни 1734 р. Виходячи з тих прав і пільг, що містяться в цих документах, грецьке братство склало цілу систему обвинувачень проти порушень цих прав і цілу низку прохань до цариці, щоб їх закріпила. Грецькі «пункты» намалювали все те лихо, що його зазнавали ніжинські греки – чи то від неправильного тлумачення даних їм привілеїв, чи від неохоти зважати на них.

На першому місці серед грецьких скарг-прохань стоїть кардинальне питання про незалежність грецького суду. Коли спершу замах на неї йшли з боку ніжинських урядів і всі універсали обороняли від них братський суд, то з 30-х років маємо вказівки на те, що другий пролом зробили тут самі греки. Вже цариця Ганна забороняла «защищать» греків від їх суду комусь іншому.¹ Це невиразне місце можна пояснити, порівнявши з грамотою цариці Єлизавети: «Состоящихъ же подъ братствомъ, (подъ) ихъ судомъ и вѣдомствомъ никому ни подъ какимъ видомъ протекціями не защищать».² Річ у тім, що греки, незадоволені постановами свого суду, шукали «защиты» й «протекцій» в різних урядах ніжинських чи в самого гетьмана. Але як ці заборони не зупинили греків, то братство цьому явищу присвятило цілий §3 своїх пунктів депутатів. Коли грецьке братство розв'язує яку-небудь справу «по своимъ ли греческимъ правамъ и по давнимъ обыкновениямъ или по вексельному статуту», то незадоволені сторони вдаються до «высшихъ малоросійскихъ правительствъ», а останні, прийнявши скаргу, відтягують справу й тим дають змогу незадоволеним затягавути платіж, критися чи навіть зовсім утікати за кордон.³ Противна ж сторона втрачає, знову ж, необхідність перекладати цілі справи з грецької мови на російську, [що] утворює труднощі й для самого братства. А втім, у тих установах справи переглядаються «по правамъ малоросійскимъ», без обізнання з «купеческими обыкновениями», це кривдить невинну сторону, а так само осіб, що з нею зв'язані «купечествомъ», через це вони дуже убожують і мусять виходити з купців. «Въ купеческія ж мѣшателься дѣла и забирають онаыя подъ апелляцію по вышепредъявленнымъ высочайшимъ грамотамъ не дозволяется и не слѣдуетъ, ибо по тѣмъ грамотамъ точно узаконено греческому купеческому братству гетманского и Генеральной Войсковой Канцеляріи рѣшенія требовать въ такомъ случаѣ, буде бы онаго греческому купеческому братству самимъ между собою въ чемъ либо учинить будетъ не мочно». Тому й Генеральна Військова Канцелярія, а тепер Малоросійська Колегія «обязаны дать резолюцію и крайнее рѣшеніе по требованію греческаго братства», не втручаючися в його справи. Це каже й царська грамота до гетьмана Розумовського 6/IV 1761 р.

§4 торкається спірних справ між грецькими купцями та російськими. Тоді була така практика, що греки «просили на російских купцовъ по ихъ

¹ П. 13 указа на ім'я князя Шаховського (ПСЗ, Т. IX, № 6614).

² ПСЗ. – Т. XI. – № 8656.

³ З тих греків, що втекли за кордон, можна назвати Анастасія Мантова (1767 р.).

командамъ», себто в тих установах, що ним вони підлягали. Тепер греки бажали, щоб «по команді ж» і російські купці скаржилися на греків, себто в грецькому братстві, як це й раніше було, але змінено за радою колишнього ніжинського публічного нотаря Козина. Тільки ж, просяючи, братство застереглося, що коли його суд не задовольнить російського купця чи іншого чина й звання людину, то невдоволений може апелювати в належнім місці.

Спираючися на універсали, братство в §5 припускало, що вони забезпечують купцям-грекам вільний торг різним крамом по всій Україні – містах, містечках, селах, визволяють від «обидъ, трудностей и податковъ» з боку військових і міських урядів, суддів та всякого стану людей, а так само звільняють «отъ всѣхъ податей и общенародныхъ повинностей». Таке ідеальне становище, як його малювали греки. Але дійсність виглядає інакше. Тепер магістрат ніжинський з міщанами тлумачать царські грамоти «непристойнымъ образомъ», намагаючись підвести греків під «общенародные подати и повинности». Насамперед, вони греків, що, кинувши свою батьківщину, перейшли в російське підданство, ототожнюють з іноземними купцями, і застосовуючи до них Торговий статут 1755 р. (гл.11, п.5), вимагають від греків, які везуть товари до Росії, щоб платили проїзне мито, обов'язкове тільки для іноземних купців. Магістрат навіть ставить останніх у ліпше становище, записуючи їх до міщан і пропускаючи до Росії без будь-яких мит зарівно з «малоросійськими» міщанами. Ба навіть більше. Магістрат намагається обмежувати греків у крамній торгівлі й роздрібному продажу, залишаючи за ними тільки гуртовий. Звідси «въ купечества остановка, а въ таможенномъ ея императорскаго величества казенному сборѣ ущербъ немалый последовать можетъ, ибо и купечества у нихъ, кромѣ вышеписанныхъ записавшихся въ мещанство иностранныхъ грековъ, не имѣется». Таке ставлення до себе греки визнають за несправедливе й шкідливе в найвищій мірі. З одного боку, вони, а в інших діди-прадіди «въ надеждѣ изображенныхъ вѣчно пожалованныхъ нѣжинскому купеческому братству вольностей, отдалясь отъ отечества своего и оставя имѣющіеся тамо подъ игомъ агарянина дома свои и всякія недвижимыя имѣнія съ женами и дѣтьми», склали присягу на російське підданство й завели свої будинки в Ніжині. З другого боку, це ставлення й шкідливе. Заможніші («могущественные») з греків «комерцію имѣють въ Турецкую область, в Цесарію, в Италію и в другіе страны дозволенными товарами, и при отпускѣ изъ Росіи и въ привозъ въ Россію товаров указныя пошлины платятъ, и тѣмъ здавна купечество отъ времени до времени умножаясь, въ казенномъ сборѣ немалое приращеніе происходитъ». Ну, а менш заможні, що не провадять зовнішньої торгівлі, беруть крам у кредит у тих греків чи в приїжджих і торгують ним, зрозуміло, на роздріб. Нарешті, інші «впавъ в убожество», зовсім не торгують, а користуючись знанням грецької та російської мов, підтримують себе й свої родини «сводствомъ купеческихъ договоровъ», себто складають умови. У зв'язку з таким групуванням грецьких купців, братство просило царицю, щоб затвердила давні права на вільну, без проїзного мита, торгівлю в Росії й на крамну торгівлю в Ніжині та по всій Україні, на маклерування й проведення «такихъ ремеселъ, которые суть отличныя мѣщанъ оныхъ» (себто, якими

займаються звичайно міщани) «безъ платежа общенародныхъ податей». Пункти грецького братства по суті є наче полемічний трактат, скерований проти пунктів магістрата та міщан. Магістрат, зокрема, обвинувачував греків у прийманні в свою громаду людей інших націй і вихрестів (т. 51. Грецьке братство з цього приводу заявляє, що серед греків «не болѣе пяти человекъ съ перехристовъ и другихъ націй, кои здавна, по указамъ преже бывшихъ между гетманствомъ Малороссійской Коллегіи и Генеральной Войсковой Канцеляріи, опредѣлены быть подѣ братствомъ».¹ Але у нас є змога перевірити, чи правду казало грецьке братство про число в ньому осіб інших націй: збереглися списки членів братства за 1762, 1765 і 1769 рр. з позначенням національності кожного. Але згодом життя внесло деякі поправки до реєстрів (про це в Нарисі II).²

Пункт 6 Наказу грецького братства стосується права домоволодіння в Ніжині. Царські укази його дозволили і, як видно з Наказу магістрату, греки широко використали цей дозвіл (п. 8). Але існував указ, що забороняв скуповувати козацькі двори (не ясно, в Ніжині тільки чи скрізь). І от грецьке братство скаржить на велике від того обмеження щодо житла, складів для товару, пожежної безпеки. Отже, просить царицю, щоб дозволила грекам набувати козацькі й міщанські двори за добровільною згодою.

Пунктом 7-м братство поновлює давнє, ще за Петра I поставлене і в грамоті Єлизавети розв'язане питання про право поряdkувати майном померлих греків. Тут суть питання висловлено виразніше, ніж там, отже ми вважаємо за потрібне виписати цей пункт дослівно: «Просить ея императорское величество всемилостивѣйшаго соизволенія, дабы умерлихъ грековъ пожитки или за долгъ арестованіе ихъ товаровъ, гдѣ и въ какомъ бы оные мѣстѣ, в Великой ли или Малой Росіи, ни были, присыланы бѣ были въ греческое нѣжинское братство, дабы законные наслѣдники законнаго наслѣдія, а кредиторы капиталовъ ихъ не лишались, ибо между греками суть и такіе, послѣ которыхъ здѣсь, в Россіи, наслѣдниковъ нѣтъ, а родители, братья или сродники ихъ находятся в Греціи, а за дальнимъ разстояніемъ мѣста, а иногда за бѣдностію сюда, въ Росію, пріѣхать не могутъ; греческое же братство, вѣдая объ оныхъ наслѣдникахъ или кредиторахъ, тѣхъ умершихъ грековъ пожитковъ можетъ къ нимъ отсылать». В основі цього прохання є піклування про інтереси кредиторів (крім спадкоємців), – у грамотах 1710 і 1742 рр. про них не згадується. А втім, як ми вже бачили, після 1742 року братство мало й їх на увазі.

¹ Деякі з тих указів справді збереглися. Про них у Нарисі II.

² У присяжному листі Петрові III записано 292 чоловіка, з них – 2 серби, 1 волох, 1 болгарин, 1 вихрест і 1 «новопросвѣщенный». Через півроку присягали Єкатерині II 253 чол., серед них – 2 волохи, 1 болгарин, 1 перс і 1 київський міщанин (Справи грецького братства 1762 р., № 2953, 2963). У 1765 р. зі 143 родин було грецьких 122, волоських 10, болгарських 4, сербських і грузинських по 1, «перекрещенець изъ жидовъ» 1, вийшло з Польщі – 3, з Італії – 1 (Плохинский М. Назв. праця. – С. 198). За відомістю 1769 р. у Ніжині жило осілих грецьких родин 112, волоських 8, болгарських 5, грузинських 2, по 1 італійська, перська, вихрещеного турка, вихрести з євреїв, 2 – що вийшли з Польщі (Справа грецького братства 1765 р., № 2300).

Цікавий пункт 8 – проект заснування в Ніжині «банка для займа единственно греческому купечеству на указной процентъ денегъ съ надежнымъ закладомъ или достойными поруками». Цю думку умотивовано тим, що часом купці не мають готівкових грошей і що важко буває платити торговельні мита, а через це, мовляв, торгівля гальмується і прибутки державців зменшуються... Цю ідею не здійснено, але для греків ролю такого банку грала церква: у неї вони позичали гроші для торговельних операцій.¹

Нарешті, пункт 9 просить скасувати указ 15/XII 1763 року, що встановив був брати з протестованих векселів по 8%. Такий відсоток братство вважає за дуже високий і тяжкий для купецтва. Коли не можна взяти його з зубожілих дебіторів, то доведеться брати з кредиторів, які, «лишась капиталовъ своихъ, могутъ тоже приходить въ убожество».

Катерининська комісія через Турецьку війну далеко не закінчила своєї праці і ніжинським грекам вона нічого не дала. Натомість багато дала для їхньої історії, тому ми й зупинилися так довго на документі, що кидає світло і на тодішнє становище грецької колонії, її минуле, й на те, чого жаждала вона в майбутньому.

§12. Ніжинське братство й граф Рум'янцев

А втім, ця невдача не примусила греків скласти руки. Вони вживають нових заходів, обстоюючи й поширюючи свої права. Але мало не всі ці заходи йшли через генерал-губернатора Рум'янцева, що до нього зверталися чи самі греки з своїми проханнями, чи цариця й сенат з дорученням подати свою думку в справі клопотань греків. І думка Рум'янцева була завжди прихильна до них, дарма що спочатку йому дещо було не до вподоби в братстві. Вже 1768 року граф Рум'янцев виявив свою ласку до греків доброю порадою.

Ми бачили, що в братстві після грамоти 1742 року почалося ворогування між ніжинськими греками й приїжджими. На якийсь час воно було вщухло, а в 60-х роках знов спалахнуло. «Ніжинські жителі» не хотіли допускати приїжджих до посад суддів, а ті скаржилися в Генеральну Військову Канцелярію. Канцелярія 19/XII 1764 р. послала братству ордер, щоб на підставі указу року 1734 було обрано по 6 чоловік з жителів і з приїжджих, а потім доручила бунчуковому товаришеві Жураковському особисто перевести вибори, намовивши до згоди обидві групи греків. Було обрано по три судді, але й після того ніжинські жителі не захотіли пустити приїжджих в суд, хіба за поруками. А 28/IV 1765 року вони подали графу Рум'янцеву мотивований протест проти допущення в суд приїжджих. Вони посилалися на грамоту року 1742, а потім на те, що хоча приїжджі й присягають, але вони виїжджають за кордон, одружуються там і залишаються там жити, гальмуючи розв'язування справ у братстві. До того ж вони можуть видати за кордоном деякі секретні справи. Зі свого боку приїжджі 16/V доводили, що вони рівноправні члени братства, що не

¹ Акты греч. – С. 78-79.

менш ніж ніжинські греки були корисними для церкви та братства, а державному скарбові навіть більшу чинять користь, бо привозять крам з-за кордону. В цю справу граф Рум'янцев рішуче втрутився року 1768, коли «увѣщательнымъ листомъ», а потім особисто в зборах братства намовив греків до згоди, бо, казав він, немає різниці між приїжджими й «нѣжинскими жителями».¹ І греки залишилися вдячні графові за примирення й часто згадували його. Але хоча Рум'янцев «отеческимъ попеченіємъ и наставленіємъ всѣхъ грековъ въ Нѣжинѣ приѣзжихъ и жителей въ непременно дружество и единомисліе» привів², юридичного зрівняння греки довго доходили, та так і не дійшли. Треба, проте, відзначити, що коли епітропи грецької церкви захотіли року 1769 продати церковний двір, що був у Києві, був потрібний на це «совѣтъ и согласіе всего общества нѣжинскаго, такъ жительствовавшихъ, яко и временно живущихъ».³

З 1768 року починається тривала історія домагань греків у Санкт-Петербурзі. Вони подали прохання в шістьох пунктах. Вони, як сказано в сенатському екстракті, просили: «1) Снабдити ихъ греческій братскій судъ государственною печатью. 2) Позволити имъ свободно торговать внутри Россіи. 3) Повелеть, чтобы Генеральный Судъ ни в какія дѣла ихъ не мѣшался, а которихъ братскій судъ решить не можетъ, относить оныя въ Малороссійскую Коллегію. 4) Указать грекамъ просить на російскихъ въ ихъ правительствахъ, а російскимъ на грековъ в братскомъ судѣ. 5) Нежинскому магистрату подтвердить, чтобы вольностей и правъ имъ пожалованныхъ, не нарушалъ, и проѣзжей пошлины не требовалъ, и въ дачѣ паспортовъ остановки, такъ и другихъ налоговъ не чинилъ. 6) Остающееся въ разныхъ російскихъ городахъ послѣ умершихъ или арестованныхъ грековъ имѣнія повелѣтъ отдавать въ оное братство, которое, вѣдая объ ихъ состояніи, можетъ исправно распределить, что кому изъ онаго принадлежитъ, такимъ образомъ ни наслѣдники, ни кредиторы своего не лишатся».

Сенат, що за резолюцією Катерини II 9/XII 1768 року розглядав це прохання, висловив думку, що можна б затвердити давні права братства й дати нові (зрозуміло, печатку). Але цариця 31/III 1769 року вирішила, що треба вислухати думку «малоросійського» генерал-губернатора. Але від Рум'янцева, що тоді був на війні з турками, відповідь одержано допіру 1774 р.⁴

Загального підтвердження своїх прав греки могли чекати, а все ж, коли на них почали робити напади то з одного боку, то з другого, то магістрат, то словесний суд, то полкова «счетная канцелярія», зазнавали багато лиха. Якраз після 1767 р., коли магістрат і братство схрестили юридичну зброю і підсумували всі *pro et contra*, якими можна було користуватися братству й проти братства, магістрат почав ще гостріше наступати на греків. Які запеклі бували сутички, видно з однієї справи 1769 року. Це «Дѣло по донесенію грековъ

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 341-343.

² Там само. – С. 195.

³ Справа 1769 р. № 2324.

⁴ ПСЗ. – Т. XX. – № 14247.

Ніжин наприкінці XVIII ст. Старовинна гравюра.

Пантазія Васи́лєва и Константина Константинова о причиненномъ имъ чрезъ квартирмейстера городскаго Трощинскаго гвалтъ и утѣсненію поставленіемъ въ ихъ дома надъ грамоты жалованные греческому братству постоя». Константинов терпів від постоя, бо був каліка і старий і мав велику родину. Що до Васильєва, то військову команду в його приміщенні поставили, коли він пішов до біржі, зламавши перед тим замок. Тим часом у приміщенні були товари, векселі, обліки, реєстри торговельні тощо, і вони були під загрозою. Певна річ, у присутності офіцера з численною командою не можна було «производить своего купечества»... Потерпілі скаржилися в братство, й воно того ж дня написало про це промеморію до магістрату. Хотіло воно писати і до Малоросійської Колегії, але невідомо, чи зроблено це. У будинках потерпілих, каже незакінчена чернетка, «імѣются разніе пушніе, шелковіе и другіе дорогіе товары, на коѣ по ихъ купеческому промыслу нанимаются в каждого множество людей къ приведенію ихъ... в чистое состояніе, отъ чего и приращеніе государственной казне происходитъ. Ежели же таковы дома въ отводѣ и постояхъ будутъ назначаться, послѣдуетъ превеликое въ товарахъ помѣшательство, убытки и остановки, а отъ того де и государственной казнѣ можетъ последовать ущербъ»...

Магістрат відповів 5/XII. Він писав, що за грамотою короля Жигимонта на «осѣдлость г. Нѣжина и учрежденіе во ономъ магістрати от 624 году»¹, міщанам вільно шинкувати напитками свого приготування, але за умовою міського збору. Загально-народним повинностям підлягатимуть і мусять коритися урядові міському й ті, хто матиме доми, городи, інші ґрунти або буде «упражнятися ремесломъ какимъ чи промысломъ шинкомъ». «Живущіе жъ в Нѣжинѣ греки приняты въ Малую Росію и пожалованы всякими свободами ради распространенія єдиногo купечества и привозу в Малую Росію иностранныхъ товаровъ (какъ по универсалу гетмана Б.Хмельницкого значить), чемъ би могли составляться государевы приходи и гражданскіе полезности уплатою за провозъ товаровъ указныхъ пошлинъ и продажею оныхъ къ розничной продажи гражданамъ обтомъ. Но оніе греки, скупивши въ г. Нѣжинѣ за городомъ мѣщанскіе будинки и разніе торговіе лавки многимъ числомъ, такъ что сверхъ жилихъ домовъ, въ коихъ они самі живуть, еще по два, по три, и по четири имѣють закомплектныхъ дворовъ, якіе содержатъ в наймахъ, получаютъ съ нихъ не маліе користи. Особливо того, иные поскупляли разніе земли пахатніе, сѣнокосніе, подварки, хутори с подсосѣдками, что до купечества не приличествуетъ, чимъ одни толко граждане ползуются должны. Да сверхъ того на скупленной городской земли устроили близь десяти дворовъ зъ доволнимъ каменнимъ и деревянимъ строениемъ съ кладовими амбарами и погребами, гдѣ складываютъ инностраніе приезжіе греки привозніе товарѣ, а в нѣкоторихъ производится шинковіе промысли, зъ чого немаліе получаютъ доходи, а они считаютъ церковними греческой церкви въ отмѣну порѣшительныхъ пунктовъ гетману Апостолу 1728 году августа 22 дня данныхъ, въ коихъ повелено въ Малороссіи манастирамъ и всякаго духовнаго чина людемъ нѣкакихъ земель, угодій не покупать, и імъ не продавать, не закладивать... А напоследокъ, оніе живущіе домами въ Нѣжинѣ греки мало не всѣ, оставя торги і иностраннихъ товаровъ вывозъ, коимъ составляли казеніе приходи и за то пожалованы будинки ихъ всякими волностями, забравъ на себе всѣ здешніе гражданскіе мѣщанамъ принадлежащіе какъ малороссійского продукту, такъ и провозиміе отъ иностранныхъ купцовъ и другихъ иногородцовъ товарѣ, промишляють, користуются городовими промыслами, зъ чого никакихъ государственныхъ приходовъ и общенароднихъ повинностей... не составляютъ, волности же жалованними хотять ползуются». Магістрат за дивне вважав визволення грецьких домів, надто ж тих, що їх здають вони в оренду, від повинностей. Тепер у Ніжині потрібні були для Старо-Оскольського полку приміщення, а це занадто обтяжує міщан, тим більше, що офіцерам треба й дрова постачати. За силою ордеру Рум'янцева будинки, де самі греки живуть, звільнено від постою, а інші (3-4) будинки, а так само «називаемые дворами греческой церкви», «отъ постоа исключими быть не могутъ». А оскільки вони «за отводомъ Старо-Оскольскому полку квартиръ и остались закомплектными», як і деякі інші, то магістрат, за

¹ М.Н.Петровський доводить, що таку грамоту м. Ніжину дано 1625 р. («Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році» // Чернігів і Північне Лівобережжя. – 1928. – С. 301-302).

згодою «собрания духовного и мирского чина людей – владѣльцовъ, гражданъ и купечества», ухвалив такі будинки обкласти якоюсь сумою, щоб на неї купувати дрова для штаб- та обер-офіцерів і для військового шпиталю. Що до грека Васильєва, який відмовився платити квартирні гроші, то до нього за те й поставлено команду. Як своє останнє слово, магістрат повідомляв братство, що греки, які мають будинки крім житлових, і наймані двори грецької церкви, повинні платити квартирні гроші або чекати постоя. Справа здавалася магістратові така ясна й справедлива, що він, не чекаючи заперечення, закінчив нечуваною фразою: «и греческому нежинскому братству учинить по сему указу исполненіе».¹ Ми не знаємо, як відповіло братство, але не маємо сумніву, що воно не залишило без належної відповіді цієї брутальної пропозиції.

Ми тому докладно подали відповідь магістрату, що вона яскраво малює тодішні його взаємини з братством і сучасне становище останнього, причому доповнює «Наказ» новими рисами (перехід «ніжинських жителів» на внутрішню торгівлю). А потім ця справа цікава, як одна з численних сутичок братства з урядами з 1768-1769 рр., що підсилили боротьбу й надали їй певного змісту. Додамо оповідання ще про одну сутичку, де перемогло, здається, братство. 19/II 1761 року вийшов царський указ, щоб, уважаючи на добрий урожай, обивателі завели збіжжєві склади. Спираючись на нього й маючи на увазі труднощі, пов'язані з чумою 1772 року, Малоросійська Колегія ухвалила, для власної користі обивателів, здійснити цей указ. Ніжинський магістрат вирішив, оскільки у Ніжині «кромѣ вѣдомства магистратскихъ обывателей и состоящихъ въ вѣдѣніи полковой канцеляріи казаковъ выборныхъ и подпомощниковъ, особо жительство имѣють греки, волохи и другого званія люди, состоящіе подъ вѣдомствомъ греческаго братства, хочай оніе никакихъ общенародныхъ повинностей по силѣ грамотъ имъ жалованныхъ въ семь городъ не несутъ, но яко оное собрание хлеба простирается ко всему здѣшнему городу гражданству, къ безнужному въ случай всякихъ городу нуждъ продовольствованію, ись чего и они, грекы, склучены быть не могутъ». Тому магістрат і надіслав до братства указ про збирання з греків і іншого звання підлеглих йому людей по 1 четверичку жита з кожної хати з заміною зерна грішми з тим, щоб зібране доставити з відомістю до гамазину, що завідувати їм призначено одного міщанина. Минуло 2½ місяці, а від братства ні хліба, ні відомості, ні повідомлення про те, що указ виконано. Допіру на повторний указ від 14/V воно відповіло за два тижні. Зміст відповіді такий. Хоча магістрат і посилається на царські грамоти, що визволяють греків від усяких загальнонародних повинностей, і визнає це хлібне збирання за виключне, проте грецьке братство зараховує його «въ число прежнихъ налагаемыхъ гражданскихъ онимъ магистратом и взимаемыхъ непрестанныхъ зъ грековъ силою разнообразно тягостей и дачъ, почему, какъ оніе прежніе, о всехъ

¹ Справа 1769 р. № 2355. Цікаво, що коли 1775 р. братство складало список домовласників, звільнених від постоя, то грек Алогонурієв був під № 129; мабуть і більше було (Справа 1780 р. № 2461).

тягостяхъ, обыдахъ магистратомъ нѣжинскимъ причиненныхъ¹, отъ главной команды на представление греческое братство ожидаетъ резолюцій». Але від себе братство загадало, щоб на випадок потреби греки і їм підвідомчі мали у себе запаси хліба, за чим братство стежитиме. Складати ж зерно разом із громадянами в загальне зерносховище братство не погоджується.²

Року 1769 братство надіслало до С.-Петербургу уповноваженого Луку Іванова скаржитися на магістрат за різні утиски, зокрема на постої «усилственнымъ образомъ». Тоді Сенат 21/XII доручив Рум'янцеву рекомендувати ніжинському магістратові, «дабы нежинское греческое братство, до окончательного рѣшенія на прежнее прошеніе, предохраняемо было отъ всякого притѣсненія и обидь».³ Рум'янцев і надіслав у лютому 1770 року відповідний ордер, але без наслідку. Як потім скаржилося братство, «всѣхъ же означенныхъ повелѣній магістратъ нѣжинскій не охраняя, безпрестанно наносить греческому братству усилствование обыды, а поки вновь въ живущихъ въ Нѣжинѣ грековъ своими домами и наемными ставитъ постои, а на инныхъ налагаетъ подати, за недачу коихъ ограбляетъ, которые грабежи тамо в магістратъ до днесь и остаются». Цю скаргу на «такие застарелые и новые обиды» братство надіслало 19/IX 1773 року в Малоросійську Колегію.

Упертість магістрату й постійні спроби зрівняти греків щодо міських повиностей з міщанами, окрім матеріальних мотивів, мали ще й юридичну підставу. Якраз перед тим київська губернська канцелярія просила Сенат, щоб скасував обмеження російських купців в українських містах і зрівняв їх з тубільними щодо міських повинностей. Сенат запитав Малоросійську колегію, і та 17/X 1772 року додала, що треба зрівняти теж «иноземныхъ купцовъ», які купили в Ніжині будинки й ґрунти. Тоді Сенат 1/IV 1773 року видав указ про застосовування до іноземних, грецьких і інших купців, що перебувають у Ніжині, відомого пункту грамоти Петра I м. Ніжину 1698 року. На цей указ і спирався невідступно магістрат (арк. 1).⁴

Оскільки справа цього разу почалася з російських купців, то братство, здобувши сенатського указа, відповіло, що в його складі таких немає, тільки самі греки і що цих греків магістрат інтенсивно обкладає податками. Це робить і ніжинська полкова канцелярія, вона навіть склала список греків-домовласників, причому з'ясувала, коли дім куплено і чи не в козака. Це все кривдить грецьку громаду й порушує царські грамоти (арк. 5–6). У листопаді 1773 року братство доповідало Малоросійській Колегії, що магістрат «подвергаетъ греческое братство ко всѣмъ податямъ и повинностямъ наравнѣ съ своими мѣщанами безъ всякого уваженія» (раніше було написано: «безъ всякого резону и

¹ У чернетці закреслено, що греків при недавньому «запертії» міста з нагоди чуми було обтяжено грошивим «зиском и прочим датком».

² Справа 1771 р. № 2407.

³ ПСЗ. – Т. XVIII. – № 13397. Окрім цього тут і далі користуємося справою грецького архіву на 74 аркушах без титулу і дати. Цю справу часто цитує й Плохинський під шифром: «Лицей кн. Безбородка», але викладає її не так докладно й з помилками (С. 194-196, 342-346).

⁴ Пор.: Плохинский М. Назв. праця. – С. 194.

приличія», арк. 55–56). Одночасно братство надіслало скарги мало не до всіх членів Колегії й до самого Рум'янцева (арк. 5–6). Але, не чекаючи наслідків від них, братство відрядило цілу делегацію до С.-Петербурга з проханням на ім'я самої цариці. Цікавий тут наказ, що дано 13/XI 1773 року уповноваженим. Він зберігся тільки в паперах братства. Отож має характер відомственного секрету, що виявляє психологію й підходи греків, за допомогою яких вони обстоювали свої інтереси.¹

Делегати Микола Євстафійєв та Гаврило Синопеус повинні були самі скласти й подати прохання, скоро лиш їх повідомлять про зміст резолюції Рум'янцева. Але треба пам'ятати, окрім загального прохання про підтвердження давніх грамот, такі пункти: 1) суд щоб залишався у братстві; 2) справи в суді розглядати в терміни, означені в Генеральному Регламенті; 3) надати братству державну печатку; 4) зрівняти в правах приїжджих греків з греками-«ніжинськими жителями»; 5) з'ясувати напрям суперечок греків з руськими й особами інших націй; 6) дозволити грекам, що помножуються через шлюби й прибуття нових членів, купляти в місті й у форштатах будинки й порожні пляци. В останньому депутати повинні керуватися проханням, що надіслали його року 1773 в Малоросійську Колегію (арк. 17 і 18).

У Петербурзі депутатам треба було «со всераболѣпнѣйшимъ уклономъ» «стать пред лице» монархині, цесаревича та його дружини. Потім братство вирішило, що для успіху справи вони повинні звернутися й до різних високих осіб (арк. 21).²

Одночасно з клопотанням у столиці вживалися заходи і на місці. 2/I 1774 року братство відрядило делегацію у складі Костянтина Кроміди і Діамантія Николаєва до графа Рум'янцева, свого давнього «покровителя». Братство скаржилося, що магістрат після сенатського указу 1773 року, хибно його розуміючи, ще збільшив свої утиски. Царська конфірмація сенатської думки щодо подання Малоросійської Колегії стосується тільки російських купців, а не грецьких. Коли ж магістрат посилається на жалувану грамоту м.Ніжину Петра I від 3/III 7206 (1698) року, то є ще пізніша грамота цього царя грецькому братству від 11/III 7218 (1710) року, що звільняє греків від податків і постоїв, до того ж її підтверджено 1742 року. А втім, магістрат не тільки вимагає підвід з кінями, але й призначає греків до соляного продажу й зганяє до всяких міських робіт, окрім цього забирає підвали для грошей. Звертаючись до славнозвісного графового правосуддя, греки просили його, щоб відновив їхній добробут, припинив кривди. «Одно вашего высокографскаго сіятельства высокое благодѣяніе изведетъ изъ печали, возстановитъ благоденствіе всего нашего греческаго братства, и дражайшее ваше имя здѣлаетъ въ сердцахъ нашихъ безсмертнымъ и вездѣ славимымъ» (арк. 23 і далі).

¹ На вірчому листі депутатам – підписи 5 суддів і 48 простих членів, як ніжинських жителів, так і приїжджих (арк. 19).

² У справі є чернетки листів братства до них. На одній позначено: «Федоре перепиши сіє чисто зараз» (14/I 1774 р.).

В особі Рум'янцева греки, справді, знайшли надійного оборонця й охоронця. З нагоди скарги йому «общества грековъ въ Нѣжинѣ жительствоующихъ и торгующихъ», граф 26/II запитав у Малоросійської Колегії, як вона розуміє її колишнє подання в Сенат щодо російських купців, бо внаслідок цього ніжинський магістрат узявся всіляко обтяжувати греків. Тимчасом греки виявили, що доклад Сената стосуються тільки російських купців, які в Ніжині не користуються особливими привілеями, а їхня власна справа про затвердження давніх прав ще в Сенаті на перегляді. Цього разу разі граф загадав Малоросійській Колегії заборонити ніжинському магістратові, щоб він не кривдив і не обтяжував греків і не перешкоджав їхній торгівлі, оскільки її охороняють закони (арк. 26).

Малоросійська Колегія подала Рум'янцеву копії царських грамот 1710 і 1742 рр. і повідомила його, що коли братство 1770 року скаржилося на магістрат за кривди, биття, образи трьом грекам, то тоді ніжинський магістрат дав начебто завдовільне виправдання. А саме: цих греків позаписувано в ревізію і, як міщани, вони мають платити квартальні гроші та відбувати інші громадські повинності. В усякому разі, Малоросійська Колегія знов загадала магістратові, щоб він не чинив кривд грекам (арк. 27–28). Це нагадування Колегія надіслала, мабуть, у березні, а 4/V 1774 року братство знов турбувало Рум'янцева скаргами на магістрат. На кону ще раз з'явилися три греки. Братство вважало, що магістрат доніс на них, буцімто вони записані в міщани, і що квартальні гроші забирають у них у найнахабніший спосіб. Одного посадили були до в'язниці. До хати іншого, коли його не було вдома, вдерлися силоміць, жінку його хотіли заарештувати, бо в неї не було ключа від скрині, але обмежилися тим, що зламали три замки, взяли гроші, вексель, шовкові хустки й на прощання побили і хазяйку, і служниць. Узяли 3 крб. квартального податку навіть з церковного сторожа, який перебував у церковному дворі, дарма що цей двір гетьманський універсал звільнив від податків. Вільний від них і будинок Тухаєва, бо куплений від полковниці й священникової вдови, отже ніколи не був під магістратом¹.

«Не ожидали прародители наши й братья греки никогда такихъ внуками ихъ злоключеній і нешастій, они, убѣгая отъ ненавистниковъ рода христіанскаго, махометанъ, видя въ Росіи непоколебимое утверждение в благочестіи и благолѣпіе храмовъ Божіихъ, затѣмъ по единству вѣры наша православныя греческія съ народомъ російскимъ возымели приезди и пристанище в Нѣжинѣ для облегченія тамошнихъ нуждъ и печалей, і чтобъ получить із своего купеческаго обращенія ползу, ибо и гетманъ Б.Хмельницкій, и прочіе по немъ бывшіе гетмани грековъ, приохочуючи болше къ приезду и привозу товара, універсалами утверждали во всякой предохраняемой отъ обыдъ волности, съ коихъ подъ высокое розсмотреніе копии сообщаемъ». І оскільки чолобитна 1769 року поки не має відповіді, то братство пропонувало

¹ Пор. у Плохинського, с. 353-354.

знов клопотатися перед царицею, на що й хотіло одержати дозвіл від Рум'янцева (арк. 30–32).¹

І цього разу Рум'янцев не ошукав надій греків. Він цілком поклався на їхні доводи. У своїй пропозиції Малоросійській Колегії він, коротенько виклавши історію питання, висловив свою думку, що затверджена царем 26/ІІІ 1773 року сенатська доповідь «не касається греков, въ томъ г.Нѣжинѣ жительствоющихъ и торгующихъ», до того ж у ній не згадано про жалувані амоти 1710 і 1742 рр. «А потому, паче же что упоминаемые греки, дознавая крайніе для себя притѣсненія подъ игомъ турецкаго управленія, находили себе жилища во всякое время и особливо въ настоящее подъ поддержкою и покровительствомъ Имперіи Всероссійской и въ возвращеніи къ единовѣрнымъ, въ уваженіе чего и толь отмѣнныя выгоды и преимущества въ данныхъ имъ грамотахъ дозволены. Оніе же греки торгами производимыми ими не только г.Нѣжину служатъ ко украшенію и ползѣ, но и въ зборѣ государственныхъ пошлинъ приносятъ приращеніе и составляютъ немалую вѣтвь комерціи». Окрім того Сенат йому, Рум'янцеву, наказав захищати греків від усяких кривд і утисків, аж поки не буде дано відповідь на чолобитну, що її вони подали. Тому граф і рекомендував Малоросійській Колегії залишити греків покищо «въ целости и точности по жалованнымъ имъ грамотамъ». І Колегія, виконуючи цей наказ, розіслала 11/ІХ укази, де було викладено графові пропозиції, в ніжинські магістрат, братство й полкову канцелярію (арк. 37 і далі).

Граф писав до Колегії, що він і Сенатові 28/Х 1774 року подав свої міркування. Тут він, звичайно, повторив ті ж самі доводи на користь братству.² Але останнє й собі не дрімало. Воно ухвалило знов послати депутацію до Санкт-Петербургу в складі купців Ананія Мораїта, Стефана Петриці, Дмитрія Пантазеєва та Дуки Іванова. «Но какъ греческое братство единственно подъ командою и покровительствомъ» его «високографскаго сіятельства состоитъ, то и учинить (сего) безъ дозволеній и волѣ» графа Рум'янцева воно не насмілилося, а тому й звернулося до нього з проханням про паспорти (арк. 36).³ Чолобитна на царицине ім'я, що її подала 29/Х депутація, починається зі вказівки на час, коли з'явилися греки в Україні, і на державну вагу того, що охороняли їх гетьмани. «До сего времени мы, нижайшіе, ползовались тѣмъ спокойствіемъ, какое предкамъ нашимъ, а по нимъ і намъ пресвѣтлѣйшіе вашего імператорскаго величества предки, яко единовѣрнымъ своимъ, подъ высокій ихъ скипетръ прибѣгшимъ, даровать и вѣчно утвердить благоволили, ибо в древніе времена 1657 году, когда малоросійская комерція едва заводится зачиналась, бывшіе малоросійскіе гетманы, считая отъ Б.Хмельницкого до Ивана Скоропадскаго, человекѡлюбіемъ и единовѣріемъ будучи побуждени, предусматривая отъ того приращеніе своимъ доходамъ, а людямъ выгоду,

¹ Пор. окрему справу за донесенням грека Афанасія Тухаєва (1774 р., № 2425).

² ПСЗ – Т. XX – № 14247. Це – затверджена царем сенатська доповідь 10/ІІ 1775 р. з думкою Рум'янцева.

³ Дати на чернетці прохання немає. Насправді було послано інших осіб: Дуку Іванова, Гавриїла Синопеуса і Юрія Кроміду (ПСЗ – Т. XX. – № 14247).

заохотили предковъ нашихъ переселитя в городъ Нѣжинъ, давъ имъ волность чинить между собою и челядю своею всякіе суды и росправы, кромѣ криминальныхъ, свобождая ихъ отъ всѣхъ податей, постоевъ и снабдивъ ихъ на тѣ права и волности универсалами».¹

Звертаючись до цариці, греки заявили, що ці права й вольності затвердили її предки, причому посилалися на грамоти й укази 1710, 1734, 1742, 31/ХІІ 1769 рр., на ордер Рум'янцева ніжинському магістратові (лютий 1770 р.). Потім вони розповіли відому вже історію про російських купців і сенатський указ 1773 року, що завдав братству нових турбот й утисків. Нарешті, братство просило скасувати той пункт грамоти Єлизавети 1742 року, який дав перевагу у правах грекам – ніжинським міщанам над приїжджими. Останні тоді вже присягнули (1746 р.), а потім, коли зацарювала теперішня цариця, «всѣ общегреческаго нѣжинскаго братства приезжіе и жительствующіе в Нѣжинѣ греки» склали й підписали присягу, тому тепер громада вирішила, що зайва річ, «чтобы между собою другъ передъ другомъ имѣть преимущество».

До речі, диференціація, яку запровадила серед греків грамота 1742 року, дарма що на якийсь час була скасована, стала джерелом тривалих і упертих сварок у братстві. Зусиллями Рум'янцева 1768 року сталося примирення, але мабуть примусове, і тільки 1 травня 1773 року дійшли до щирої згоди: «мы покончили всѣ наши несогласия и стали единою душою и единымъ сердцемъ въ братствѣ, всѣ мы вообще, какъ пришедшіе, такъ живущіе братчики», «мы пришли въ единеніе и любовь, разрушивши средостѣніе злобной вражды и несогласія». Так записано в продовженні статуту братства 1773 року. І друга примітка. В архіві грецького братства збереглися присяжні листи, що за ними члени грецького братства склали присягу Петрові ІІІ й Катерині ІІ. Загальні цифри – 292 і 253 – показують, що тут справді брали участь і приїжджі.

А втім, звертаюся до грецького прохання. Закінчується воно дуже патетично: «Воззри, всемилостивейшая государыня, милосерднымъ окомъ на бѣдныхъ, отъ своего (подъ неправеднымъ игомъ стениящего) отечества удаленныхъ и подъ высокомонаршіи вашего величества покровъ прибѣгшихъ грековъ», зvoli затвердити їхні давні права «и чрезъ то усладить ту горесть», якої зазнаємо ми, позбавлені будь-якої оборони, а тепер ще пригноблені від ніжинського магістрату (арк. 40–43).²

Інструкція депутатам доручала ввести у прохання, що вони повинні були подати до Сенату окрім жалуваної грамоти, ще такі пункти:

Пункт 1. Передача до грецького братства позовів на греків від людей інших націй. 1766 року, говорить інструкція, Сенат за пропозицією Петра Козіна, колишнього нотаря в Ніжині, наказав судитися російським і інших націй купцям з греками в ніжинському магістраті та в словесному суді, а у братстві мати між собою розправу тільки грекам. «Этого никогда до того времени не бывало, а

¹ Ми вже бачили, що перші гетьмани не в Ніжин саме закликали греків. Не можна теж казати, що вони надали всі ті права, про які тут згадується.

² У чернетці дату зрізано. Мабуть у вересні 1774 р., коли дано депутатам інструкцію. Зміст прохання у сенатській доповіді (ПСЗ – Т. XX. – № 14427).

бывало такъ, что если кто имѣлъ просьбу на грека, просьба по команде всегда поступала в греческое братство, а не въ полковую канцелярію или в магистратъ или словесный судъ... А кромѣ того, по справки въ греческомъ братствѣ явственно есть, что какъ полковая канцелярія, такъ и магистратъ, если кто либо внесетъ туда прозбу по какому дѣлу на грека, то по командѣ о томъ для росправы присылаемы были въ наше греческое братство». Тому посланцамъ треба домагатися в Сенаты, щобъ «каждый грекъ ни до какого другого суда привлекаемъ былъ, какъ только до нашего братскаго суда, ибо по другимъ судамъ греку судиться с немалою обидою и разореніемъ (что уже послѣдовало). Одно по его іностранству, что онъ языка російскаго, а паче законовъ російскихъ крайне не вѣдаетъ, а другое – можетъ чрезъ волокиту въ тѣхъ судахъ не токмо купечества своего лишиться, но и в крайнее разорение прійти».

Пункт 2 уповноважує домагатися для греків дозволу вільно купувати у Ніжині від людей всякого звання будинки, а також, щоб ті будинки було визволено від будь-яких податків, і то тому, що «милостію Божою и манарховъ російскихъ родъ вѣдомства греческаго братства отъ рождающихся и бракомъ сочетающихся и отъ пріезжихъ на вѣчное в Нѣжинѣ поселение умножается».

Пункт 3. Просити для новобудованої грецької церкви суміжний із нею пляц на торгу, де раніш був державний шинок.

Пункт 4. Просити у Сената «печати съ російскимъ орломъ и съ подписаніемъ округ оного, что греческаго братства». Це тому потрібно, що теперішня печатка не має урядового характеру, а через те інші установи, одержавши папери з братства, «сискують на ту печать причину, что якобы она не судебного мѣста, и чрез то нашимъ собратіямъ делается остановка и излишніе затрудненія и переездами и переписками напрасные убытки».

Пунктом 5-м посланцямъ дано повну волю витратити дані їм гроші на харчі й напої, на дорогу в обидва кінці, на проживання й на подарунки, кому вони вважатимуть за потрібне, а коли б витратили більше, братство зобов'язується покрити.

Пункт 6 доручав Дуці Іванову з Синопеусом спільно виконувати свою місію «общимъ совѣтомъ и христіанскою любовію» й ужити всіх зусиль в інтересах братства, що від нього мають сподіватися за це неодмінної подяки, а від Бога – нагороди. Повинні вони стежити, щоб в останній редакції прохання не проминути чого, добре її зредагувати «за совѣтомъ добрыхъ нашему братству пріятелей» (арк. 44–46). Ім'я одного з цих пріятелів, «многомилостивого государя и патрона», збереглося в чернетці листа до нього. Це син «его высокопревосходительства Григорія Николаевича» (Теплова?) (арк. 56).

Чолобитні Катерині й до Сенату¹ були подані, але справи затягнулися. Знов запитали Рум'янцева. Тоді греки в новому проханні дали цариці зрозуміти, що й без графа можна обійтися. Адже ж наша справа, писали вони, залежить від а) царициної милости, а її ніхто не важитиметься обмежити, і б) нашого

¹ «Всепопданѣйшее прошение, лежащее подаче въ 3 департаментъ Сената» у жовтні 1774 р., арк. 57-59. Воно згадує попереднє прохання, немає тільки пишного й підлесливого титула.

пригноблення, що його змальовано з усією правдою й точністю, якої тільки вимагає святість вашого престолу і наш вірнопідданчий обов'язок. В обох випадках графова думка не є так неминуче потрібною, щоб нам не можна було дістати вашої охорони, захисту, милості. Другий вже рік ми непевні щодо наших прав і наших промислів, руйнуємо наш прибуток від бездіяльності, страждаємо від усяких утисків і незручності (арк. 54). Нарешті, Рум'янцев подав свою думку про греків (28/X 1774 р.), Сенат її затвердив і Катерина на його доповіді наклала резолюцію: «быть по сему» (10/II 1775 р.). Сенат указом 5/III повідомив Малоросійську Колегію, а та 30/III могла втішити братство. Катерина II підтвердила давню жалувану грамоту з доповненнями. Але тут вийшла неясність. У Плохинського читаємо такі незрозумілі рядки: «Высланная изъ Правительствующаго Сената 5/III грамота указомъ отъ 7/V того же года была возвращена и заменена новымъ спискомъ». У примітці є посилання на Харківський історичний архів. (Малороссійская Колегія, № 3930). А потім на другій сторінці: «Указом Малороссійской Коллегіи 16 мая 1775 г. было приказано привести грамоту въ исполненіе» і посилання: «Лицей кн. Безбородко».¹ Тим часом остання вказівка посилається на ту саму справу, де докладно викладено цю історію, дарма що й не з'ясовуються її причини.

Надіслана з сенатським указом від 5/III жалувана грамота складалася з шістьох пунктів: 1) надання братському суду печатки; 2) дозвіл грекам вільно крамарювати в середині Росії, а тим, що приїздять для сумісного з ними й спокійного життя, купувати у тамтешніх обивателів будинки, і визволення від усіх податків; 3) заборона Генеральному Судові втручатися у братські справи і перенесення справ, що їх само братство не може розв'язати, до Малоросійської Колегії; 4) дозвіл грекам позиватися з росіянами у російських державних установах, а росіянам з греками – у братському суді; 5) підтвердження ніжинському магістратові, щоб вольностей і прав, наданих грекам не порушував, у видачі паспортів затримки не робив, проїзного мита не вимагав і іншими податками не обтяжував; 6) передача братству майна померлих у різних російських містах греків в інтересах як спадкоємців, так і кредиторів (арк. 60).

Отже, грамота задовольняла мало не всі бажання греків і була цілковитою перемогою їх над магістратом. Тому братство широко її оголосило. Копії її воно розіслало через купців, що поїхали до Туреччини, своїм родичам і знайомим, «дабы и там греки всѣ, таково высочайшее матернее милосердие возшедшее чувствовал, яко единовержцы и верноподданіе ея императорскому величеству, приносили Богу жертву, и побудительно бѣ возимѣвъ охоту, езжали въ Россію къ спокойствію на жительство» (арк. 62).

Але поки братство голосно раділо, в Петербурзі хтось повернув справу в інший бік, і на зміну першому указу від 5/III Сенат розіслав 7/V малоросійському генерал-губернаторові, Малоросійській Колегії й ніжинському магістрату інший указ², у якому права братства викладено з такими змінами не на їхню користь, що воно визнало їх для себе «разорительными вѣчно». 3

¹ Труды XII археологическаго съѣзда. – Т. II. – С. 195, 343.

² ПСЗ. – Т. XX. – № 1247; Киевская старина. – 1890. – № 6. – С. 540-544.

Грецький купецький будинок середини XVIII ст. в Ніжині. Фото 1950-х рр.

магістрату братство раніше ознайомилося з указом, ніж одержало 16/V «справочную копію» указу з Малоросійської Колегії. Сенатський указ 7/V не дає зрозуміти, що він новий. Сенат змальовує справу так, що це й є його доповідь, яку цариця конфірмувала 10/II за проханням ніжинських греків згідно з думкою генерал-губернатора Рум'янцева, і що він затверджує попередні жалувані грамоти з додатком 7 нових пунктів. Тим часом Малоросійська Колегія, пересилаючи братству цей указ, наказала повернути з надісланим кур'єром перший від 5/III.¹ Який же зміст цих пунктів?

1. Для комерческой корреспонденции дається печатка з написом: «Печать Ея Императорскаго Величества Суда Нѣжинскаго Греческаго Братства».

2. Дозволено торгувати в середині Росії й користуватися пільгами, даними російському купецтву на підставі «Таможенного статуту» й інших наступних узаконень тільки тим грекам, які склали присягу на віковичне російське підданство й перебувають у Ніжині своїми будинками.

3. Суд Генеральний не має права втручатися до грецьких справ, окрім кримінальних, а апеляцію сторона, незадоволена ухвалою грецького суду, вносить до Малоросійської Колегії.

4. Ніжинські греки судяться з російськими купцями «по ихъ купеческимъ обрядамъ» у ніжинському словесному суді, а у випадку формального суду належить «відатися» і тій, і іншій стороні у відповідних місцях по закону.

5. Ніжинському магістратові нагадується, щоб він всупереч «Торговому статуту» не брав проїзного мита (що береться з приїжджих тимчасово із-за кордону) з ніжинських греків, що вступали у вічне підданство, без затримки

¹ Справа 1775 року, № 3001.

видавав паспорти і взагалі не чинив їм кривд та поборів, щоб не розхолодити в інших греках охоти переходити в російське підданство.

6. За ніжинськими греками, згідно з грамотою 1742 року, залишається та перевага над тимчасово приїжджими для торгівлі, що вони тільки «присутствуютъ» в суді, як російські піддані. «Но дабы между живущими в Нѣжинѣ и временно туда приезжающими греками случающіяся несогласія прекращены и братская любовь и союзъ возстановлены были, то и приезжающимъ на время въ Нѣжинѣ для торгу купцамъ грекамъ пользоваться тѣми же выгодами, каковыми живущимъ тамо высочайшими грамотами пользоваться дозволено, кромѣ безошлиннаго торга и засѣданія въ судѣ».

7. «Остающіеся въ разныхъ російскихъ городахъ послѣ умершихъ или арестованныхъ грековъ именія отдавать въ оное братство токмо после техъ умершихъ или арестованныхъ грековъ, кои прямое свое жительство имѣли въ Нѣжинѣ и подлѣнно записаны въ нѣжинское братство, а на время бы оттуда отлучилися. Оставшееся имѣнїе отдавать въ то братство дозволяется для распределенія онаго, кому принадлежать будетъ, т.е. наслідникамъ ли законнымъ или кредиторамъ, съ верными доказательствами являющимся, однакожъ въ такомъ только случае, если грекъ нѣжинскаго братства въ которомъ либо російскомъ городѣ умретъ, а къ имѣнью его въ томъ мѣстѣ отъ кредиторовъ и ни отъ кого никакой претензій предъявлено не будетъ... До прочихъ же грековъ, кои хотя бы выехали и сперва поселились въ Нѣжинѣ, но послѣ выехали въ другіе города, тамо поселились и домами живутъ, нѣжинскому греческому братству дѣла не имѣть, а изъ онаго какъ и до нынѣ выбывшихъ исключать, такъ и впредь выбывшихъ исключать же и до оставшихся по смерти ихъ имѣнїй не касаться, но вѣдать оныя въ томъ правительствѣ, гдѣ такой приѣзжій грекъ умеръ».

Як тільки греки ознайомилися в магістраті зі змістом нового указу, то, дуже схвильовані, вони вдалися до Рум'янцева, як «милосердного отца всему греческому нѣжинскому обществу» і як єдиної людини, що могла своїм клопотанням відновити їх попередній добробут. Вони вже встигли оцінити невідгідні сторони нового указу.

1. Насамперед вони стосуються прав приїжджих, що для них затверджено грамоту цариці Єлизавети. Тим часом, «по увещательному вашему листу в 1768 г. всѣ греки пришли в єдино согласіе – в любовь братскую, – жители нѣжинскіе и приѣзжіе, принявшіе присягу въ 1762 г.», тому й непотрібним здавалося жителям ніжинським мати перевагу над приїжджими, і 1774 року чолобитну подавали вони від усієї громади.

2. Коли попередній указ дозволяв грекам росіян, а росіянам греків позивати де хто підвідомчий, – тепер наказано усім грекам у справах з російськими купцями судитися в словесному суді, а у випадках формального суду – в належних місцях по закону. «Изъ сего пункта все греки не останутся не получаютъ вѣчно безпрестанніе обиды, налоги и разоренія, какъ отъ магістрата, такъ и словесного суда». І таке «притяганіє» греків у чужі суди «не возбудить

охоти в греков к поселению в Нѣжинѣ», бо їм загрожує «разсоянїє с горкою бедностїю скитаться по мѣстамъ, кому где попадется».

3. Новий указ позбавляє «приезжающихъ и возрастающихъ грековъ в Нѣжинѣ» права купувати для поселення будинки, чому й приїжджим до Ніжина немає де оселитися, й «возрастающимъ приходящимъ в хозяева удобства приняты не можно».¹ Згодом тільки ніжинцям дозволили безмитно торгувати в Росїї й тільки поміж них вибирати суддів.

Так песимістично поставилися греки до нового указу, коли уперше з ним ознайомилися. Коли ж вони самі його одержали, то знайшли в ньому ще й інші невідгідні сторони. В новому донесінні до графа Рум'янцева братство так переказало його зміст. «Повелено жительствовавшимъ в Нѣжинѣ грекамъ иметь предъ приезжающими преимуществу и приезжающимъ собратий нашей не иметь в братствѣ засѣданія» (себто не брати участі в якості суддів у судочинстві). Тим часом «въ судъ братства нашего заседающихъ судей и у церкви братской титарей (криторів) по прежнимъ обыкновениямъ нашимъ установлено: быть в засѣданіи по три жительствовающихъ и по три приезжающихъ, равнымъ образомъ и у церкви по три титарей изъ приезжающихъ и по три изъ жительствовающихъ равнымъ числомъ лицъ, какъ изъ жительствовающихъ такъ и изъ приезжающихъ, не иметь при томъ никакова разбирательства (себто різниці), ни преимущества жительствовавшимъ предъ приезжающими, которое наше согласіє и установленіє какъ гетманъ своимъ универсаломъ утвердилъ, такъ особливо» імператор Петро I і Єлизавета затвердити прагнули. «Суть приезжающіє, которые торгъ имѣютъ в Малороссіи отъ 30 до 40 и больше летъ, приведены на верность къ присяге, а иные и всю свою жизнь продолжая здесь, то сами, то чрезъ прикащиковъ и товарищей своихъ торги провоздаютъ, а таковые не могутъ называться приезжающими на время. А притомъ изрядными къ понесению объявленной должности (себто судової – К.Х.) дарованиями снабденны. Изъ жительствовающихъ же в недавномъ времени приехавшіє обыкновеній жительство здешнихъ мало знаютъ; могущихъ же исправно несть выше означенную должность болѣе 20 домовъ не имѣется. Да и те, будучи обязаны ствомъ, не могутъ имѣть непремѣннаго и безъ отлучки изъ города Нѣжина засѣданія. Притомъ же отъ разбирания преимуществъ раждаются между обществомъ нашимъ и впредъ случиться могутъ несогласія и къ претерпѣнію в братствѣ великихъ убытковъ ссоры». Нарешті, вони просили залишити попередній порядок, не надаючи переваги ніжинцям (арк. 65-66).

Слідом за тим, 26/VI, братство написало графу третє донесення. На цей раз у новому указі воно вважало за особливо нелюбі для себе й обтяжливі пп. 4 (про розглядання позовів з російськими купцями у «словесному» суді й у належних місцях) і 6 – про перевагу ніжинців. Тут воно знов повторює, що приїжджі давно перебувають у Ніжині, навіть не виїжджаючи за кордон, їх шанують, обирають

¹ Мова йде про прикажчиків, що набували капітали й самі виходили в купці; для власних торговельних підприємств їм теж потрібні були ширші приміщення.

на суддів. Обрані останнього разу виконували свої обов'язки аж поки було надіслано другого сенатського указа. Тепер вони не наважуються брати участь у судових засіданнях, й тому ті припинилися. Як бути? – питало братство Рум'янцева і тут же визначило вихід: чи дозволити їм «присутствовать» чи обрати інших суддів (арк. 67–68).

Коли братство запевняло графа, що по суті приїжджі греки нічим не відрізняються від «ніжинців», бо здебільшого давно перебувають у Ніжині, воно не брехало. Це цілком підтверджує та відомість приїжджих за 1769 рік, що її оголосив професор Савва.¹ Багато таких греків жило в Ніжині не виїжджаючи 2-12 років, а інші – й десятки років. У інших же батьки починали в Ніжині торговельні операції, а діти продовжували далі, і увесь час вони залишалися «приїжджими».

На цей саме час, коли братство атакувало графа Рум'янцева своїми донесеннями загального змісту, воно вдалося до нього ще з одним приватним проханням, характерним коли не для правного становища братства, то для його тактики, що за її допомогою воно прихилило на свій бік високих осіб. У Ніжині перебував лікар Михайло Лігда, грек. Його батько «по одностемству съ греками въ купечествѣ обращался», сам же він «препровождаль время въ наукѣ искусства медика... и заслужилъ себѣ чинъ лекаря». Подавши 1768 року у відставку, він оселився у Ніжині, зробився землевласником і, ставши «слѣдовательно подсудственъ греческому братству», захотів користуватися його вольностями. Братство, хоча й гадало, що він має рацію, бо, за довідкою, його батько був купець і, живучи в Ніжині, був підвідомчий братству, проте без дозволу графа не наважується включити його до свого складу, а тому й пише йому (арк. 64).² Я гадаю, що ця заява була тільки *captatio benevolentiae*. Ніжинське грецьке братство давно вже складалося не з самих купців, у ньому були і ремісники, і лікарі, тому само братство мало право й змогу прийняти до свого складу Лігду.

Але на цей раз ні хитрування греків, ні давня прихильність до них Рум'янцева не гарантували їм швидного успіху. Чи були міцні супротивні сили, чи мало вагу канцелярське зволікання, тільки ж справа затягнулася. 14/III 1776 року греки писали графові, що справа зупинилася, бо його не було в Москві; звідтіля виїхали до Ніжина «для купеческихъ нуждъ» і братські посланці, окрім Гавріїла Синопея. Але його участь потрібна на те, щоб закінчити їхні клопотання, щоб «намъ нижайшимъ даровать безопасность и благоденствие, какими предки наши наслаждались». Підпис: «Обязаннейшіе рабы» (арк. 72).

Рум'янцев 26/III зробив спробу прискорити хід справи. У Сенаті готували доповідь для цариці Катерини, і Рум'янцев написав листи сенатському обер-

¹ Сборник Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине. – Т. VI. – 1909.

² Що вирішив граф – не знаємо. Але у відомості ревізії 1782 р. немає ні Михайла Лігди, ні його родичів, хоча року 1782 значиться його дім (справа №2490).

прокуророві князю А.А.Вяземському й П.В.Завадовському. Дарма що обидва надруковані у Плохинського¹, вважаю, що не зашкодить цілком подати лист до князя Вяземського, бо в ньому висловлено погляди Рум'янцева на греків і мотиви постійної підтримки їх. «Имѣющій честь поднести сіє вашему сіятельству есть поверенный отъ общества нѣжинскихъ грековъ, доискивающихся въ Правительствующемъ Сенатѣ по общественному ихъ дѣлу крайняго рѣшенія. Я по сему дѣлу неоднократно изъяснялъ свои мысли, чтобы сохранить въ выгодахъ и во всѣхъ преимуществахъ обрѣтающихся въ Нѣжинѣ грековъ подъ названіемъ приѣзжихъ съ греками тамо живущими, различающимися однимъ титуломъ, а не вещью, что главной торгъ ведутъ приѣзжіе², и что уравненіе приѣзжихъ противъ живущихъ послужитъ къ возбужденію охоты и въ протчихъ ихъ одноземцахъ къ обращенію в сей край вящшей торговли. Для сего прошу вашего сіятельства о исходатайствованіи по сему дѣлу рѣшенія въ общую ихъ ползу, соединяющуюся съ ползою коммерціи в здѣшнемъ краѣ». Завадовського Рум'янцев просив допомагати грекам, щоб зберегти за ними їх вигоди й переваги, і при нагоді нагадати про це князю Вяземському (арк. 74 й 73).

Проте справа не зрушила з мертвої точки, дарма що якесь «его высокопревосходительство» обіцялося довести його до кінця; за це братство авансом склало йому 23/І 1777 року подяку й заявило, що певне успіху. Нарешті, 27/ХІ братство вдається до генерал-майора С.Г.Зорича й полковника П.А.Соймонова з проханням прискорити конфірмацію від царя сенатської доповіді, що вже відбулася (арк. 74).

На цьому уривається така цінна для нас справа грецького архіву, а з нею – систематичні відомості про боротьбу братства зі своїми ворогами. Переробити сенатський указ 10/ІІ 1775 року в другій його редакції не пощастило, і з ним братство й прожило до 1785 р., коли засновано було Грецький магістрат і почався новий період в історії братства. Але треба ще зупинитися на попередньому, щоб з'ясувати дещо в взаєминах братства з урядами.

¹ Труды XII археологического съѣзда. – Т. II. – С. 344.

² Це свідчення підтверджує попередня (3/ХІІ 1769 р.) заява ніжинського магістрату, що ніжинські греки «мало не всѣ оставили торги и вивозъ иностранныхъ товаровъ» (справа № 2355), а також порівняльна більшість у різні роки паспортів, виданих приїжджим грекам. До того ж у багатьох ніжинських купців прикажчиками були приїжджі греки, що їх вони й посилали за кордон по товари. Але від 15/ІХ 1789 р. маємо відомості, що закордонну торгівлю проводили 51 ніжинський грек (серед них – удова грека Івана Доркгалей) і тільки 17 «іностранцевъ по комерціи въ Нѣжинѣ пребывающихъ» (справа № 2603).

Виявляється, що іноді братство користувалося правами, йому не належними. Коли з нагоди війни з турками головний начальник над військом П.А.Рум'янцев вимагав особливої обережності від Ніжина, ніжинський полковий обозний і бурмистр Сердюков доніс членові Малоросійської Колегії князю Мещерському, що грецьке братство до сучасної війни видавало закордонні паспорти іноземцям з Туреччини й осілим у Ніжині грекам, і що один грек утік з міста без відома й паспорта магістрату. Тому Сердюков просив Мещерського, щоб заборонив братству видавати паспорти. Мещерський здивувався, що «братство греческое могло осмеливаться когда либо кому поспорты давать, ибо снабдѣваніе оными на проезды высочайшими указами вверено и принадлежитъ канцеляріямъ и магістратамъ, сіе же братство не суть таковой урядъ, чтобы... служащіе къ полиціи распоряженія делать могло, на которые и законовъ надлежащихъ не имѣеть, и по привилегіямъ должность оная не простирается далѣе какъ между своими собратіями расправу чинить». Заборонивши братству видавати паспорти, князь це право затвердив за магістратом. Братство повідомило, що робитиме в силу ордера, дарма що досі цього йому не забороняли.¹

Дзвіниця Грецької церкви у Ніжині. Фото поч. XX ст.

З військовими урядами й надалі у братства траплялися сутички. Грек Стаматій Економов необережно прийняв на службу кріпака Сирникова, який утік від свого пана, полковника Сахарова. Закликаний до полкової канцелярії Економов визнав, що держав у себе Сирникова, не записавши його. Коли ж потім полкова канцелярія написала братству, щоб воно вислало до нього Економова «для поступленія по законамъ», Економов подав до братства отаку заяву: закони забороняють приймати тих, що втекли без документів, але ж вони були; канцелярія повинна тільки відіслати утікача до поміщика, забирати мене «несходственно съ законами», бо поміщик на мені й не шукає, немає позову, отже не треба втручатися; ця справа не кримінальна, а партикулярна, до того ж я грек, осілий у Ніжині, підвідомчий братству й під захистом царських грамот. На його прохання суд грецького братства написав до полкової канцелярії промеморію з копією заяви Економова. Ось його пропозиція: «О увольнении отъ

¹ Справа 1769 р. № 2303

требуемой высылки его, Економова, и о непривлекании по таковымъ и сему подобнымъ дѣламъ никого изъ грековъ, мимо вѣдома подлежащего уряду, къ какому либо безъ суда и ответа оштрафованію, да благоволишь она полковая канцелярія поступить по ея императорскаго величества указамъ и законамъ».¹

Мабуть таку саму негативну промеморію надіслано було й до гродського ніжинського суду, коли той за скаргою козака другої полкової сотні С. Фесенка вимагав, щоб братство вислало до суду грека К.Кроміду, який затяг у свій дім козака й побив його. Гродський суд запевнював своє право розглядати цю справу, посилаючися на царський указ від 15/І 1768 року й багато інших законів, що саме на цей суд покладають обов'язок дбати про добрий порядок, «не смотря ни на какое лицо».² Відповіді тут немає, але ми знаємо, що навіть можливість судити грека сумісно, за участю грецького депутата, не завжди нахилила братство відступати. Братство й суд його завжди вступалися за окремих греків у сутичках з урядами, надто з магістратом. Так було, коли 1780 року поставили військових у грека Григорія Алогонурієва³, а у грека Федора Врахорита вимагали квартальні гроші. Врахорит просив у братства, щоб його було визволено від квартальної оплати та всяких інших податків з його двору, бо «он суть грек». Він і тим спробував був захистити свій двір, що той, мовляв, колись належав священикові і через те обкладанню податками не підлягав. А коли Врахорит його купував, то поставив умову, що двір на віки вічні буде визволений від усяких повинностей. І суд написав до магістрату промеморію.⁴ Так само раніше, коли «рублевый сборъ» ще допіру запроваджували, а з греків до того брали відповідно провіант, братство рішуче відмовилося й мало сутичку через це з самою Малоросійською Колегією.⁵

Голосніша сутичка через рублевий збір сталася 1777-1778 рр. Почалася вона із заяви братству від сотенної канцелярії 4-ї Ніжинської сотні 4/ХІ 1777 р.: в ніжинському новоміському курені три козаки продали грекам свої двори, що підлягали оподаткуванню, але нові господарі не схотіли платити за них, «отговариваясь разнообразно, угрожая боями и приказывая къ нимъ не ходить». А й оплати квартальної всього лише 10 крб. 96 коп. Через кілька днів у «греческій судъ нѣжинскаго братства» доносили самі греки 16 чоловік: оскільки вони склали присягу на вірнопідданство, то «потому къ приобретению себѣ собственной оседлости доставляли куплею отъ разныхъ обывателей нежинскихъ недвижимое имѣніе», хто будинки на житло, а хто «пляци» для забудування, «не зная при куплѣ намы тѣхъ дворовъ, зависаютъ ли и възискиватимуться ли въпредь какіе общенародніе повинности». А втім, тепер з різних установ, кому з магістрата, кому від сотенних 1-ої, 2-ої й 4-ої полкових

¹ Справа 1780 р. № 2463.

² Справа 1780 р. № 2465.

³ Справа 1780 р. № 2461.

⁴ Справа 1780 р., № 2465. Квартальні гроші чи «рублевий сбор» – це податок, що запровадив Рум'янцев замість утримання консистентів натурою (див. Максимович Г. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией – Т. I. – Нежин, 1913. – с. 88 і далі.)

⁵ Справа 1769 р. №2356.

ніжинських сотень канцелярій через спеціально призначених «поборцовъ требуется стужательно уплаты намы рублевого окладу и протчихъ повинностей», з кожного по 3-5 і більше карбованців. Поборці погрожують грабувати чи кинути до в'язниці за несплату грошей. Спираючись на царські грамоти, що визволяють ніжинських греків від постойів і загальногромадянських повинностей, греки просили доповісти про це до Малоросійської Колегії. Але відповідь вже наперед було вирішено: 20/XI канцелярія Малоросійського Скарбу повідомила, що недоплати треба виправити й з міщан-греків.

Все ж таки братство написало до Малоросійської Колегії, причому навело дати цілої низки своїх скарг на магістрат (12/IV, 14/VI, 10/IX 1773 р.). Тепер, писало воно, напади з іншого боку, – і подало зміст прохання 16-ох греків. Написало братство й Рум'янцеву.

Малоросійська Колегія 31/I 1778 року запитала ніжинський магістрат і полкову канцелярію, чи давно, хто й у кого придбав позначені двори й пляци, чи були вони обкладені повинностями й скільки на кожен і за які роки записано оподаткування. І хоча братство ще двічі скаржилося, що у 4-ій ніжинській сотні значиться неабияка недоплата рублевого окладу й ніяк не можна її отримати, бо козаки, продавши свої двори й пляци, розійшлися або повмирили, надто під час останньої пошесті, а їхні ґрунти набули від їхніх спадкоємців м. Ніжина міщани, гусари, греки й інші через купівлю або інакше, окладних же грошей не платять та ще й погрожують бити посланців. Тому Малоросійська Колегія ще 20/XI 1777 року надіслала до сотенного правління 4-ої ніжинської полкової сотні указ вибирати недоплати із секвестром у неплатників, а магістратові й братству – про допомогу. І тепер Колегія наказує братству примусити греків, що купили ґрунти, гроші без недоплат під загрозою покарання згідно із законами. Щодо царських грамот, які визволяють від різних тягарів і податків, то вони стосуються самих лише греків й їхнього майна. Але в «Малоросії» хати козаків посполитих за ревізією 1764 року обкладено «рублевим збором» і греки, що ними заволоділи, повинні платити, бо інакше прибутки скарбу зменшуються. Все ж братство, не вважаючи на такий категоричний тон, спробувало ще раз визволити 16 греків. Воно запитало, чи не можна податок з тих ґрунтів перекласти на продавців. Малоросійська Колегія відповіла, що можна, яко були такі умови...¹

Коли 1782 року було поділено Малоросію на намісництва або губернії, це трохи торкнулося й греків. Малоросійську Колегію залишили тільки тимчасово, щоб закінчити розпочаті справи, а апеляції на вироки грецького суду Сенат наказав подавати до чернігівської палати цивільного суду.² Але ця палата не обмежилася самими апеляціями, вона почала контролювати судову діяльність братства. Коли до неї дійшли чутки, буцімто грецький суд усупереч сенатському указові 10/II 1775 року приймає позви греків на російських купців, палата

¹ Справа 1778 р., №2438.

² Указ Сенату 8/XII 1782 р. (ПСЗ, т. XXI, № 15609). Цікаво, що окремі греки, незадоволені вироками свого суду, апелювали до тієї палати ще раніше, й указ Сенату викликав сумніви палати, чи може вона приймати ці апеляції.

наказала, щоб суд надіслав їй відомість незакінчених справ, початих за скаргами греків на російських купців і іншого звання людей, та щоб позначив, коли надійшли справи, від кого, хто позивники й хто відповідачі, й чому справи не закінчено. Але виявилось, що в грецькому суді таких справ немає: на таких людей греки скаржаться до тих установ, яким вони підлягають. На греків же є дві справи від малоросійських людей, їх розв'язуватимуть, коли зберуться судді. Усього ж справ 26, деякі з них тягнуться з 1773 р.¹ Відтоді грецькому братству довелося орієнтуватися замість Глухова на Чернігів і звідти часто зазнавати різних прикростей.

«Учреждение о губерниях» 1775 року поклато поліційні функції у містах на городничих. У Ніжині за городничого став відомий нам Сердюков. Він поділив місто на сотні й десятки за кількістю будинків і призначив сотських та десятських, обов'язки яких точно накреслив у «білеті» (інструкції); їм він підпорядкував домовласників, що на випадок пожежі повинні були постачати пожежне приладдя (сокири, бочки, відра). У районі Богословської церкви будинки належали здебільшого грекам (це, мабуть, була частина Ніжина, де греків було найбільше², і греки заворушилися, і не без причини. По-перше, з них вимагали пожежне приладдя, по-друге, притягали до участі в охороні порядку й громадської безпеки в місті, і по-третє, зобов'язували служити в десятських. А це все суперечило жалуваним грамотам. Посипалися скарги до братства, і грецький суд 5/IV послав до Чернігова свій протест з копією «білета». Багато греків, писав він, скаржилися, що городничий Сердюков призначив їх сотськими та десятськими й виданими білетами суворо наказує пильнувати безпеку від пожежі, стежити за різними заразливими хворобами й епізоотіями, злодіями й утікачами, доглядати за чистотою на вулицях та мостах, погрожуючи за неслухняність арештом. До того ж суд повідомив, що й раніше греки вживали заходів проти пожежі, наймаючи сторожів. Але те, що писав суд, краще викласти за указом чернігівського намісницького правління від 30/IV. Грецький суд пише, що й «прежде того отъ греческихъ домовъ наблюдается совершенная предосторожность отъ пожарныхъ случаевъ нанимаемыми отъ оныхъ сторожами, а относительно другихъ вышеписанныхъ отъ городничего на грековъ возлагаемыхъ должностей, оные почитаетъ судъ греческаго братства обременительными для грековъ, особливо что въ разсужденіи ихъ коммерціи, по которой они часто въ отдаленные мѣста отлучаются, не имѣють удобства исправлять вышеписанные должности, а инако по коммерціи своей могутъ претерпеть разореніе, и отъ того возчувствуетъ греческое общество нарушеніе жалованныхъ высочайшихъ грамотъ». Одночасно з цим протестом грецького суду правління слухало донесення Сердюкова, що греки його не слухають і що

¹ Справа 1782 р., № 2491.

² Із 100 будинків 58 належало грекам, 1 вихрещеному туркові, 1 сербові, 4 грецькій церкві, 1 грецькому шпиталеві, 1 Єрусалимському й 1 Синайському монастирям. Можливо ще, що з 6 будинків, власники яких не визначені виразно, скількись теж належали грекам. Цікаво й те, що 1 будинок Благовіщенського монастиря і 1 Микольської церкви були під кав'ярнями: якщо не греки їх найняли, тут маємо грецький вплив заведення кав'ярень.

«отъ нихъ никакого пособія не чинено» під час двох останніх ніжинських пожеж. Намісницьке правління не знайшло, що інструкція в білеті городничого «противна высочайшаго учрежденія» (зрозуміло «о губерніяхъ», розділ XIX, ст. 177, 260, 263, 264, 269, 273), що зобов'язує його, городничого, стежити за ладом у місті, а обивателів подавати йому «руку помощи». «Потому и живущіе в своихъ домахъ греки въ обременение себѣ вмѣняють и въ разсужденіи коммерці по случаю частыхъ отлучекъ въ отдаленные мѣста къ разоренію ихъ обращаютъ не резонно». І коли вони мають сторожів, за приватним від братства розпорядженням, то городничий ніяких зайвих труднощів на них не покладає. «Когда тѣже наемные сторожа присоединены будутъ... къ городской полиціи», місто тільки виграє, і жалувані грамоти не постраждають, коли виконано буде царський же наказ про лад у місті. Повідомляючи про це своє рішення городничого Сердюкова, намісницьке правління проте наказало йому, щоб «на грековъ никакіе другіе излишніе исправленія кромѣ одной полиціи... возлагаемо не было».¹ І це була не зайва річ: якраз 29/IV окремі греки скаржилися братству на городничого, що він приневолює їх лагодити брук не на тих вулицях, де вони живуть і де хочуть, а на інших. Зрозуміло, суд відразу ж удався до городничого з великою премеморією, де згадував про жалувані грамоти 1710 і 1742 рр. і указ року 1775.²

У 1783 році вийшов іменний указ Сенату про оподаткування купецтва, міщанства, селянства та інших обивателів «малоросійськихъ губерній»³; унаслідок цього чернігівська казенна палата поставила питання про вилучення з грецького братства всіх негреків. Через те почалася у братстві уперта боротьба з казенною палатою й з Сенатом, яка тяглася багато років. Та її історію опишемо в нарисі II.

§ 13. Ніжинський грецький магістрат, його початок і взаємовідносини з урядами (1785–1801)

21/IV 1785 року видано «Городовое Положеніе»; за його силою на чолі усіх «руських» міст поставлено магістрати й купців поділено на гільдії. Цей законодавчий акт неминуче повинен був зачепити й ніжинських греків з їх віковичним укладом. А оскільки це їм було й не вигідно, то вони знов захвилювалися й почали домагатися, щоб цариця затвердила їхні давні права й звільнила від підлеглости новому законові. Невідомо, через кого греки виступали цього разу, тільки ж 1/IX 1785 року вони здобули царську жалувану грамоту з такими пунктами:

1) Грецька громада в Ніжині залишається з усіма своїми перевагами, що їх надали гетьманські універсали та царські грамоти до 10/II 1775 року включно.

¹ Справа 1782 р., № 2490.

² Справа 1782 р., № 2488.

³ ПСЗ. – Т. XXI. – № 16188.

2) Тому вони мають бути вільні від податків, постоїв, дачі підвод і особистої служби, як було перед указом 3/V 1783 р., що змінив у «малоросійських губерніях» спосіб стягати податки.

3) «Но что до части полицейской или благочинія, то какъ оное для собственного спокойствія и блага всехъ живущихъ в городѣ, въ томъ числе и сего намъ единовѣрнаго общества относится, обяваны они участвовать съ прочими гражданами наряду въ издержкахъ на содержание чистоты в городѣ, безопасности (себто безопасности) отъ огня и прочаго полезнаго, наблюдая при томъ, чтобы они и тутъ не были отягощены предъ другими».¹

4) «Вмѣсто бывшаго у нихъ суда греческаго братства имѣть имъ, въ сходствіе изданному отъ насъ въ 21 день апрѣля сего года Городскому Положенію статьи 127, особый ихъ магистратъ, въ который избирать имъ бурмистровъ и ратмановъ, изъ между себя, по установленіямъ, и производить дѣлъ на основаніи грамотъ ихъ, и сему магистрату состоять подъ апелляціею черниговскаго губернскаго магистрата».

5) «Смотрѣть притомъ, чтобъ подъ видомъ грековъ люди другихъ народовъ въ общество ихъ въ томъ городѣ не вписывались, и тѣмъ не уклонялись отъ податей и прочихъ общественныхъ обязанностей».²

Цей іменний указ в п.4 зреалізовано 5/XI 1785 р., коли було відкрито ніжинський грецький магістрат, що одержав і нову печатку з гербом та написом: «Печать Ея Императорскаго Величества Греческаго Нѣжинскаго Магистрата».

Відтоді починається третій період у житті ніжинської грецької громади. Він тривав до 1872 р., коли скасовано грецький магістрат і саму громаду з її іншими органами, установами, привилеями й майном.

Хоча в грамоті 1/IX 1785 року не все було до вподоби грекам, а все ж основні їхні права вона затвердила, а п.4 про осібний грецький магістрат не тільки звільнив їх від підпорядкування міському магістратові, а ще більше підкреслив їхнє окреме й упривилеюване становище. І хоча грамота посилається на ст. 127 «Городового Положенія», ніжинський грецький магістрат є щось нове, що не цілком підходить під ту статтю. В ній ми читаємо: «Буде въ городѣ 500 семей или болѣе поселившихся иногородныхъ или иностранныхъ, то городской магистратъ дозволяется составить половину изъ российскихъ, а другую изъ иностранныхъ, т.е. число российскихъ бургомистровъ и ратмановъ остается какъ нынѣ, а иногородныхъ и иностранныхъ дозволяется избрать столько же, и сихъ послѣднихъ присоединить къ первымъ, и судить имъ всякія дѣла, вступающія въ городской магистратъ, россиянамъ по-російски, а иностраннымъ на своемъ языкѣ».³ По-перше, в Ніжині не було 500 грецьких родин; по-друге, для греків утворено самостійний, окремий магістрат, а не

¹ Згідно «Городовому Положенню» навіть дворяни, що жили у місті, не визволені були від загально-громадських повинностей, дарма, що не платили особистих податків і не відбували служб (ст. 15). ПСЗ. – Т. XXII. – №16188.

² ПСЗ. – Т. XXII. – №16250. Цей указ послано малоросійському генерал-губернаторові й до намісницького правління 4/IX 1785 р.

³ ПСЗ. – Т. XXII. – № 16188.

відділ загальнономіського магістрату; по-третє, в грецькому магістраті засідали самі греки, без інших чужоземців чи іногородніх людей.

Певна річ, Катеринина грамота була для греків неабияким добродійством і тому, коли вона, подорожуючи до Криму, заїхала в січні 1787 р. до Ніжина, то греки зустрічали її цілою громадою з жінками та дітьми, піднесли разом з городовим магістратом хліб-сіль і один з греків, чи не Павло Еліат, виголосив промову по-грецьки.¹ Для зустрічі греки збудували тріумфальну браму, як загадало начальство, але ж будувати піраміди відмовилися.²

Після цариці Катерини затверджено царем грецькі привілеї ще двічі вже без будь-яких змін. Імператор Павло I, хоча усе робив усупереч матері, затвердив права й переваги грецької громади відповідно до указів 10/II 1775 1/IX 1785 р.³ Олександр I окремою жалуваною грамотою затвердив «всѣ права и преимущества в различныя времена ему (обществу) присвоенныя и доселе безъ отмены существующія, поелику оныя сообразны съ общими государственными узаконеніями..., во всей ихъ силѣ и неприкосновенности». Мотивується це надання проханням грецької громади через депутата Євстафія Деларова й «въ ознаменованіе непоколебимой верности и усердія къ престолу нашему нѣжинскаго греческаго общества».⁴

Дарма, що царська грамота мала певною мірою умовний характер, ніжинські греки дуже їй зраділи та й ухвалили відзначити цей «щастливый случай», збудувавши лікарню на 20 осіб «для приходящихъ христіанъ больныхъ», роздавши 500 крб. удовам та сиротам, що потребують допомоги, але не старцюють, урочистими зборами й оголошенням про них у газеті. Гроші були видані, збори відбулися й статтю надруковано в «Россійскихъ Вѣдомостяхъ»⁵, але з лікарнею не пощастило. Будувати її вирішено було коштом усіх громадян, а тому громадські податки ухвалили збільшити на 20%. Невідомо чому, але будування затяглося, дарма що були неабиякі й приватні пожертви (2 т. крб. записані в духівниці Зоя Каплані 1806 року і 3 т. крб. від Горголіїв 1807 р.) Закінчено лікарню й шпиталь допіру року 1811, коли вже збудовані були лікарні при добродійних установах (себто «богоугодныхъ заведеніяхъ») – загальна й окрема для греків. Тому грецька громада року 1819 подарувала будинок для інвалідів, а на їх утримання пообіцяла виплатити в чотири роки 20 тис. крб.⁶

Грецький магістрат, що його встановлено 1785 року, заступив собою колишній суд грецького братства, а бурмистри й ратмани замінили попередніх

¹ Черниговскіе губернскіе вѣдомости. – 1894. – № 131-132; Путешествіе императрицы Екатерины II – 1787 г. (по гоф.-фурьер. журналу) // Труды Черниговской арх. комиссии. – Т. V. – С. 112-113. Там і тут промовця названо таким прізвищем, якого у греків не було.

² Протокольна книга за 1786 р., № 560.

³ Указ Сенату 3/VIII 1797 р.; ПСЗ. – Т. XXIV. – № 18071.

⁴ ПСЗ. – Т. XXVI. – № 20094-а (грамота 29/XII 1801 р.).

⁵ Академія Наук згодом вимагала за неї гроші (6 крб. 50 к.). Протокольна книга за 1802 р., № 1415.

⁶ Справа 1802 р., № 1400.

«присутствующихъ». Сама ж громада залишилася у тому ж складі (окрім деяких негреків) і з тими ж правами. Вона зберегла й давні назви – братство, грецька громада або «общество греческаго братства».¹ Тому цікава сучасна оцінка проведеної реформи. Коли одночасно з нею відбувся єпархіяльний поділ «Малоросії» відповідно до трьох губернь, Ніжин відійшов до Чернігівської єпархії. Тому братство 6/VI 1785 року звернулося до тамтешнього єпископа Теофіла з копіями грамот 1710 і 1742 рр. і указу 1775 р., просячи підтвердити свої давні привілеї, себто непідлеглість ніжинським протопопові та ігуменові. Єпископ згодився на це, причому підпорядковуючи братство з його церквами й духовенством безпосередньо Чернігівській кафедрі, в указі 2/IV 1786 року на ім'я грецького магістрату назвав братство колишнім, а магістрат «составляющимъ прежнее братство».² Це, певна річ, не так. Братство залишилося, а магістрат був тільки представником усіх, серед них і церковних, інтересів грецької громади. 4/VI 1801 року члени магістрату, «по взведенному между греками нежинскими съ давнихъ поръ обыкновенію», посилають до чернігівської кафедри 1 пуд воску й 12 фунтів смирни (замість ладану, що його не знайшлося). Магістрат закликає духовних до грецьких церков на службу. Так, коли отець Іван вирішив повернутися до Греччини, магістрат замість нього запросив отця Василя Папу-Елевтерія, а коли він з'явився, то просив чернігівського архієпископа Віктора поблагословити на службу на три наступні роки.³ Магістрат-же контролював фінансові рахунки церковних єпітропів.⁴ Магістратові ж доручали духовне правління, й городничий складав списки греків, що були на сповіді.⁵

Члени грецького магістрату обиралися на три роки. До нас дійшла справа про вибори 1799 року. Одержавши з малоросійського губернського правління указ про вибори, давній магістрат призначив їх через 5 днів, 13/XII, бо йому було відомо, що купці, які поїхали на сумський Введенський ярмарок, вже повертаються додому. На призначений день закликано до церкви Михайла та Гавриїла всіх наявних греків-ніжинців, а також іноземних, що трапилися на той час. Всіх зібраних приведено до присяги за «ротою», надрукованою в конфірмованих від царя депутатських виборах, дали їм підписуватися та й повели в магістратську залу, щоб перевести самі вибори. В них брали участь 49 осіб, серед них приїжджі, що, виходить, мали активне виборче право.⁶

Вибори відбувалися в присутності урядовців з місцевого магістрату (як це було й у братстві), і губернська влада їх затверджувала. Цікавий був випадок року 1788, що свідчить про вплив Чернігова на цю справу. Вмер грецький

¹ Справа 1792 р., № 2811.

² Копія указу з підписами всіх наступних чернігівських архієреїв до 1781 р. з підтвердженням Теофілового указу (архів Грецької церкви).

³ Справа 1801 р., № 1433.

⁴ «Общественные приговоры по разнымъ предметамъ» за рр. 1800-1829, № 2048.

⁵ Протокольна книга за 1786 р., № 96, 187, 211.

⁶ Справа 1799 р., № 2218. Пор. указ чернігівського намісницького правління 14/IX 1796 р. про вибори бурмістрів та ратманів і про надіслання балотирувальних листів (Проток. книга 1796 р., № 235).

бурмистр Степан Ксида й громада вибрала замість його Павла Еліата. Але цей написав губернаторові, що відмовляється від посади, бо раніше він був три роки за першого бурмистра, а тепер його скривдили, обравши на другого. До того ж його торговельні стосунки з Цесарією, де він у містах Штаермарке та Обер-Естрайхе замовив крам, вимагають від нього часто виїжджати з Ніжина, від чого постраждає магістратська справа. Губернатор Миклашевський погодився з цим й запропонував грецькій громаді, щоб обрала когось іншого. Але громада в складі 38 чоловік просила Еліата не відмовлятися, бо до терміну залишалось тільки 16 місяців. Його хоча і умовили, але губернатор не затвердив виборів через вагу мотивів, що подав Еліат відмовляючись.¹

Року 1800 два члени магістрату Іван Кліца й Христофор Боній відмовилися від посади, бо вони належали до кредиторів Андрія Чернявського, про збанкрутування якого мала розпочатися судова справа. Малоросійське губернське правління наказало обрати нових. Обрано Кондуру й Бездону, але й вони «къ присудствію не вступили» через ту ж причину. Тоді правління ще раз загадало, щоб грецьке братство обрало членів магістрату «къ присудствію». Обрано на бурмистрів Самаржу й Контієва.²

Магістратські функції, як у грецького суду, склалися найбільше з судових розправ – збанкрутування, невиплати боргів по векселях і обліках, усякого шахрайства, знову ж й особистих образ. Магістрат продавав з торгів майно банкрутів, дбав про те, щоб забезпечити кредиторів і спадкоємців після небіжчиків. Доглядав він церкви, шпиталь (про школу не маємо звісток), убогих і всяких невдах. Приймав до грецької громади, а разом і до російського підданства, й виключав з громади тих, хто переходив в інший стан. Він же видавав паспорти як до російських міст, так і за кордон, усякі посвідчення й атестати. Винних карав, запроторюючи навіть у в'язницю.

Але, звичайно, виконуючи свої обов'язки і здійснюючи свої права, грецький магістрат, як раніше і суд грецького братства, натрапляв на перешкоди. Виходили вони переважно з Чернігова, а потім – від ніжинських урядів. Почалося з того, що до магістрату хотіли увести ніжинського повітового «стряпчого», щоб доглядав за його діяльністю. Про це 16/IV 1786 року повідомило грецький магістрат намісницьке правління, подавши копію відповідного ордера від генерал-прокурора князя Вяземського. Магістрат одразу ж удався по допомогу до Рум'янцева з клопотанням «о неслѣдованіи входить въ здѣшній магистратъ стряпчему»; про це він 29/V сповістив і правління. Правління 21/VI надіслало новий указ, щоб не перешкождали «стряпчому» входити в магістрат. Але згодом 27/IX правління повідомило, що «стряпчого» не треба: граф Рум'янцев вирішив, що «вхожденіе (въ) здѣшній греческій магистратъ уѣзду нѣжинскаго стряпчого въ разсужденіи произвожденія въ семъ магистратѣ по жалованнымъ грамотамъ дѣль, только

¹ Окремий документ без числа 1798 р.

² Окремий документ 1800 р. без числа.

между греками касающихся, будетъ вovsky празное и отниматиметь время по его должности весьма нужное».¹

Питання про судову юрисдикцію грецького магістрату було найгостріше – кого судити він має право, зокрема чи може він розглядати позови російських і іншого звання людей до греків. Грецький магістрат гадав, що може. Спираючись на грамоти 1710, 1742 і 1775 рр. – п. 4, він міркував, що на кожного треба позиватися в тій установі, якій він підлягає: на дворянина в повітовому суді, на купця й міщанина – в городовому магістраті, на однодвірця – в нижній розправі, а на грека хто має претензію (окрім карної) – в грецькому магістраті; згідно цього й указ 19/III 1786 року наказує розглядати справи в судах, «не по матерії, а по роду людей», себто там, де відповідач підвідомчий. Отож, претензію на грека, що перебував у Ніжині, заносить її до грецького магістрату, а апеляцію – до 2 департаменту чернігівського губернського магістрату, в силу указу 1/IX 1785 року п.4. Так раніше розумів і чернігівський магістрат, що не тільки приймав апеляції на ухвали грецького магістрату, ба й сам давав йому розглядати. Так, 25/XI 1787 року він надіслав грецькому магістратові на розгляд скаргу чернігівської міщанки Варвари Цибульської на ніжинських греків Доболя, Економова й Андрієва. Так само й чернігівське намісницьке правління позови російських купців проти греків уважало за підлеглі грецькому магістратові й навіть нагадувало про швидший розгляд (наприклад, позов титулярного радника Ю.Протченка проти греків Мантова та Леонардова). А в указах своїх 1786 і 1789 рр. воно навіть пропонувало всім позовникам у російських містах подавати до грецького магістрату явки в піврічний термін. Нарешті, палата цивільного суду, як і губернський магістрат, багато разів приймали до себе «на ревізію» ухвали грецького магістрату за позовами російських людей проти греків. Але потім такі справи чернігівський губернський магістрат почав передавати на розгляд не грецькому магістратові, а городовому, що не тільки суперечило указу 19/II 1786 р., а й ст. 422 п. 2 «Городового Положення», який обмежує юрисдикцію городового магістрату тільки підлеглим йому «гражданствомъ». Тому грецький магістрат 25/IV 1791 року послав скаргу генерал-губернаторові Кречетнікову², а 20/V і другу, коли дізнався, що 18/V городовий магістрат одержав від губернського для розгляду претензію курського купця Голікова до греків Лагутки та Хаджі Атанасія-баба, причому таку передачу мотивовано двома указами намісницького правління 1786 і 1789 рр., яких грецькому магістратові й не вислали свого часу.³

Намісницьке ж правління гадало якраз інакше. Це видно з його указу 17/VI 1791 року (зміст йому дала, що правда, резолюція в другій справі генерал-губернатора). Ніжинський городовий магістрат розглядав справу статського радника Накорула з царгородським греком Зефіром Семеновим, потім вона перейшла до повітового суду, губернського магістрату й верхнього земського

¹ Протокольна книга за 1786 р.

² Кречетніков тоді заступав генерал-губернатора трьох «малоросійських» губернь, а був він генерал-губернатор калузький і тульський.

³ Справа 1791 р., № 3119.

суду. Але їхні вирішення Палата цивільного суду «уничтожила», бо справу розглядав не грецький магістрат. Тоді губернський магістрат удався до губернського прокурора; той приєднався до цього магістрату, а саме в тому, що грецький магістрат судить тільки греків, а греки з росіянами чи навпаки розбираються в належних місцях. Спираючись на цей висновок прокурора, а також на укази 10/II 1775 р. і 1/IX 1785 р. п. 4, губернський магістрат знов ухвалив передати справу для розгляду ніжинському городовому магістратові. Але тут вже втрутилося намісницьке правління, що подало всю справу генерал-губернаторові. Кречетніков вирішив, що губернський магістрат «совсѣмъ не внялъ» указу 1/IX 1784 р., який не тільки не порушує привілеїв ніжинських греків, а ще й підсилює їх, бо замість колишнього суду грецького братства, де справді розглядали справи самих лише греків і їхньої челяди, встановив магістрат нарівні з городовими магістратами. В силу ж указу 19/III 1786 року тут саме й треба розглядати позови російських людей на греків. Помилку губернського магістрату виправила гражданська палата, скасувавши ухвали городового й губернського магістратів і двох судів, і цим треба було б керуватися губернському магістратові. Але, він, «привязанъ будучи къ умственному его предразсужденію», вдався до губернського прокурора, який проте не повинен був «удовлетворять недельному губернского магистрата отношенію», бо сам пропустив ухвалу цивільної палати про скасування, значить згодився з нею. Тепер Кречетніков наказав, щоб намісницьке правління, «въ точное обереженіе законовъ и въ дѣятельное приведеніе къ исполненію слѣдующаго теченія дѣлъ порядка», «немедлѣннѣйше» наказало губернському й двом ніжинським магістратам, щоб «въ частныхъ на грековъ отъ кого бы то ни было искахъ производство дѣлъ поручаемо было греческому магистрату, воспретя найстрожайше первому нарушать всемилоствѣйше пожалованное 1/IX 1785 г. вмѣстѣ съ высочайшимъ на установленіе магистрата греческаго позволеніемъ право оному на сужденіе дѣлъ непосредственно ему принадлежащихъ». Грецький магістрат одержав указ намісницького правління 18/VI 1791 р., і це була велика його перемога. Другу підмогу дав грецькому магістратові губернатор Миклашевський, що надіслав йому 18/VIII 1799 року таке «предложеніе»: «По рапорту онаго магистрата от 12 августа подъ № 186-м я предписалъ нѣжинскому городничему г-ну коллежскому ассесору Почекѣ, чтобы онъ въ дѣла греческимъ магистратомъ производимыя не вмешивался, о чемъ и магистрату дать знать».¹ З городничим Почекою в грецького магістрату стосунки були взагалі прикрі; до того ж іноді сварку починав магістрат, який, діставши допомогу від вищої влади в країні, зробився ще самовпевненішим, та й перед тим занадто був охочим захищати як грецьку громаду в цілому, так і окремих її членів.

19/VIII 1798 року городничий просив грецький магістрат, щоб подав йому списки греків-росіян (себто підданих) і іноземних, які потрібні землемірові. Магістрат відмовився їх дати: у городничого у самого є списки обивателів міста, зокрема греків, – отже, й не потрібно йому турбувати магістрат. Щодо іноземних

¹ Окремий документ 1799 року.

греків, то й сам грецький магістрат не має точного списку їх, бо вони приїжджають на якийсь час і незабаром виїжджають.¹ Через рік городничий удався до грецького магістрату, просячи вислати до нього 11 греків для допиту в одній кримінальній справі, згідно з одержаним від «Малоросійського» Генерального Суду указом. Магістрат викликав до себе цих греків і повідомив їх про це. Тоді двоє з них, Афанасій Кондура та Афанасій Жушка, подали до магістрату заяву, що вони не можуть піти, і це через те, що: 1) «На російському языкѣ не весьма знатоки, а потому и выразумѣть повелѣнія Генерального Суда не можемъ. 2) Имѣемъ мы свой магістратъ по высочайшему повелѣнію учрежденный, коему мы нынѣ какъ подвѣдомы, то и во всякихъ дѣлахъ, къ намъ относящихся исполнять обязаны». Тому вони пропонували просити у городского магістрата, щоб надіслав сюди указа Генерального Суду й роти присяги. І грецький магістрат визнав «вышеписанныя обстоятельства правильными», й у такому розумінні написав до городского магістрату. Але цього здалося йому замало й він додав: «И впредь в дѣлахъ, касающихся до греческаго общества, не затрудняя другихъ чиновъ или мѣстъ, требовать исполненія отъ сего магістрата» (у паперах грецького архіву «сей» чи «здѣшний магістратъ» – це грецький). Так написали й городничому. Але тут йому не пощастило. Городовий магістрат визнав вимогу грецького «неприличными и невозможными». Наказ Генерального Суду загадано виконати в городовому магістраті, а не в грецькому, а по-друге – справа карна, грецькому магістратові непідлегла. Зрештою городовий магістрат наказав надіслати до нього потрібних греків негайно й без будь-якої відмовки.²

У царині судовій зчинялися також сутички через питання, кому підвідомчі вдови греків. У серпні 1799 року померла крамарка Ксенія Запшева, і грецький магістрат на підставі грамот 1710, 1742 і 1775 рр. наказав описати крам.

Тоді небога небіжчиці, священникова дружина Марія Платоновичева занесла городничому скаргу на самоуправство магістрату, і Почека доніс про те губернаторові, а магістратові грецькому написав, що він це чинив «безъ всякихъ справокъ, и отъ того произошли межъ участвовавшими съ нею (Запшевою) по торгу и промыслу, равно и наследниками распри и безпокойства». Він навіть наклав печатки на крамарню. Почека мав на оці, що хоча Ксенія короткий час була заміжня, але її чоловік, грек Степан Запшев, «обобравъ ее до послѣдней рубашки, бежалъ въ г. Казань и тамо оженился» й помер, маючи вже дітей від своєї нової дружини. Але грецький магістрат повідомив городничого, що Степан Запшев був грек, вірнопідданий Російської імперії, записаний з дружиною під час ревізії 1782 року. Року 1795 позначено, що він перебуває невідомо де, але вдову записано: вона через того чоловіка званням і національністю підвідомча грецькому магістратові, який має право за жалуваними грамотами порядкувати майном померлих ніжинських греків. Тоді городничий відступив і наказав познімати печатки з крамарні.³

¹ Окремий документ 1788 року без числа.

² Документ 1799 р. без числа.

³ Окремий документ 1799 р.

Того ж місяця дружина міщанина Бугаєва скаржилася на Параскеву Салонитську, що та вдарила її по губах, а дочці її розірвала намисто. Городничий одіслав винну до «словесного» суду; тут вона повинилася й обіцяла Бугаєвій заплатити 4 крб., а дочці купити нове намисто. Але гроші не заплатила й була затримана під вартою. Третього дня про це син Салонитської повідомив грецький магістрат, а той удався до «словесного» суду. Виявилося, що Салонитська не сказала в суді, що вона грекиня, а коли воно так є, суд її відпускає з тим, щоб вона заплатила 4 карбованці.¹

Сутички через юрисдикцію часто мали характер сварок через відомче самолюбство. Важливішими були сутички, пов'язані з міськими повинностями, особистими службами, через матеріальні права: мита, постої, поліційні обов'язки тощо.

У березні 1786 року Стаматій Економов і три інші греки вдалися до грецького магістрату по оборону, бо городовий магістрат зобов'язує їх платити якесь «награжденіє» «за шинковий разною водкою промыселъ». Грецький магістрат відразу ж написав промеморію до городового магістрату. У ній він посилався на грамоти 1/X 1785 і 10/II 1775 рр., що визволили греків від податків, особистої служби й дозволили вільно торгувати по всій колишній Росії, і на універсал Ю.Хмельницького від 23/XI 1659 р., що дозволив вільно, безмитно й без будь-якої платні до скарбу торгувати по всіх містах українських, литовських, подільських і інших місцях. «Въ сходство» цих жалуваних грекам грамот, а також ст. 10 «Городового Положенія», всі греки, що перебувають у Ніжині, «отъ податей, постоевъ и личной службы суть уволенные и присвоенны имъ по особой его монаршей милости волность и свобода отличіе». І, оскільки Економов та інші з давніх часів торгують, то й тепер не треба їм перешкоджати «въ произвожденіи ими купческаго и ремесленнаго промысла» й не вимагати жодних платежів.

Городовий магістрат, маючи на увазі статтю того ж «Городового Положенія», не наважився сам визволити греків від платежу без дозволу начальства. Тоді грецький магістрат нагадав, що саме після «Городового Положення» видано указ 1/IX 1785 р., що підтверджує грекам їхні попередні вольності. Копію з цього указу ще грецький суд надіслав був до городового магістрату. Нова промеморія грецького магістрату й уся справа закінчується такою заявою: «Сначала жъ поселенія в Нѣжинѣ греческаго нѣжинскаго общества даже по настоящій 1786 годъ находящіеся подъ вѣдомствомъ греческаго братства греки, какъ разную купеческую коммерцію во всѣхъ Россійской Имперіи городахъ, такъ и въ здѣшнемъ городѣ всякій промыслъ и приличное художество производили безъ всякаго какогонибудь имъ отъ магистрата нѣжинскаго и малѣйшаго препятія и помешательства, в разсужденіи присвоенной грекамъ по бывшему иностранству ихъ монаршей милости и благоволенія».² 19/III було написано до городового магістрату й городової думи, а коли перший відмовився відповісти, то 11/V магістрат

¹ Окремий документ 1799 р.

² Справа 1786 р., № 2510.

надіслав ще копії з указу 1785 року й з указу чернігівського намісницького правління про невчинення перешкоди грекам у їхніх торгах та промислах.¹ Непорозуміння на цьому ґрунті траплялися і згодом. У жовтні 1788 року два відкупники винного продажу напали на шинок Зоя Андреева й забрали два штофи горілки коричневої та міцної полинної за несплату, як сказали, відкупних 70 крб. За Андреева вступився грецький магістрат. Він писав і до городничого (справа кримінальна), і до городової «общой» думи, просяючи віддати судові винних у нападі й дати Андрееву спокій. Він торгує виноградними горілками, що за них у всіх російських містах нічого не платить ні скарбові, ні відкупникам, контракту з відкупниками він не підписував і 70 крб. платити не зобов'язувався; гарячим вином не торгував.²

Легше пощастило визволитися від мита за розв'язані справи. Платити їх вимагав чернігівський губернський магістрат, що надіслав до грецького два укази з посиланням на «Уложенія III гл., ст. 124–127» і на сенатський указ. Грецький магістрат 13/III 1786 р. вдався до графа Рум'янцева, нагадуючи йому, що грецький магістрат розв'язує справи не за «Уложенієм», а за жалуваними грамотами. «Въ греческомъ магистратѣ исковыя жалобы происходятъ большею частію между иностранными греками по счетамъ и другимъ купеческимъ сделкамъ и по онымъ разделяются иногда словесно расправою или миротвореніємъ, а иногда компромисіальнымъ судомъ, и рѣшеніємъ посредственнымъ, почему сего рода дѣла и не могутъ подводить подъ формальныя решительныя приговоры». Коли ж доводилося збирати мита, то грецький магістрат розглядав тільки ті справи, які за апеляцією чи ревізією переходили до губернського магістрату, або до палати цивільного суду. 26/VI Рум'янцев переслав це прохання до Сенату, а Сенат 6/IV 1788 року до чернігівського намісницького правління. Правління обміркувало його вкупі з трьома палатами й губернським прокурором. Прокурор висловився за те, щоб визволити греків: і справи їхні не такі, щоб обкладати митами, до того ж ці гроші збираються на платню магістратським урядовцям і на канцелярські витрати, тимчасом як грецьких бурмистрів та ратманів утримує не скарб, а сама громада своїм коштом. Палати вирішили з одних справ брати мита, з інших ні. Тоді греки знову просили графа Рум'янцева, а той писав до Сенату. справи в грецькому магістраті тільки між греками і до того ж тільки купецького характеру, «и въ оныхъ разделяются стороны большею частію по обряду купеческому миротвореніємъ, а формальныя дѣла, какъ то: о поборы, безчестіяхъ, насиліяхъ, завладѣніи имѣніемъ и сему подобнія отъ разбора греческаго братства исключены, и дѣла в греческомъ магистратѣ по Уложенію жъ разсматриваются равно, и никакія купчія и другія крепости не утверждаются». Сам Рум'янцев висловився негативно: мита не брати. Так вирішив і Сенат. Грецький магістрат 3/VI 1789 року здобув від нього указ «о невзысканіи въ производимыхъ дѣлѣ пошлинъ». Сенат узяв на увагу п. 13 указу цариці Ганни «о расправѣ и миротвореніи по прѣжнему ихъ обыкновенію» й те,

¹ Проток. книга вихідних паперів за 1786 р., № 127, 129, і 246; вхідних № 83.

² Справа 1788 р. № 2555.

що в грецькому магістраті «никакихъ другихъ дѣлъ купеческихъ, и при томъ и формального судопроизводства, по древнему ихъ обыкновению, утвержденному высочайшими указами, никогда не бываетъ».¹

Але, здається, це мотивування, як, звісно, й запевнення грецького магістрату, не цілком відповідали дійсності щодо формального суду й щодо кримінальних справ. Дарма, що це видно і з інших місць нашого викладу, тільки ж переказавши один документ, ми ще яскравіше висвітливо це питання. 1798 року грек Петро Родіонович Попов, закликавши до себе прапорщика Федора Кулаковського, вилаяв його, побив ще й нахвалявся зовсім згубити. За скаргою Кулаковського городничий Волховський заарештував Попова, але віддав на поруки. Це було у червні. У жовтні городничий надіслав Попова зі скаргою до грецького магістрату. На допиті Попов з'ясував, що ударив Кулаковського, коли той кинувся на нього, але не нахвалявся заподіяти смерть, тому то городничий і переслав справу сюди. Того ж дня магістрат ухвалив: биття й раніше уважалося за кримінальний злочин, тож даремно городничий надіслав сюди скаргу, не взявши від Попова належної відповіді. Царська жалувана грамота виключила «розысканья, т. е. уголовныя дела» з юрисдикції грецького магістрату. Він має змогу судити підвладних людей тільки формальним судом. А втім іменний указ 21/IV 1787 р. дозволив грекам у тяжкій кривді чинити позов кримінальний і цивільний. Тому пропонувати Кулаковському, коли він прийде й забажає за свою кривду дістати задоволення в грецькому магістраті, подати до нього позов проти кривдника й довести свою претензію формальним судом.²

Щодо постоїв, то ми маємо кілька скарг греків на те, що по їхніх будинках ставлено військових; одного разу грек скаржився, що поставили до нього якогось невідомого генерала, дарма що приміщення його знаходиться в будинку, найманому від грецької церкви.³

Та найупертіша боротьба точилася через поліційні обов'язки, і тут греки мусили поступатися своїми позиціями. Про участь греків у додержанні в місті доброго ладу й безпечності було дуже виразно сказано в усім відомому указі 1/IX 1785 року. Тут не можна було голосливо посилатися на «гетьманські універсали», або на грамоти Петра I та Єлизавети. Але й тут чернігівські уряди раз за разом почали вимагати «справочнихъ копій» з них, ба навіть з грецьких законів, що на них греки часто посилалися. Коли року 1786 городничий наказував грекам постачати ліс для «мостів» проти своїх будинків, стовпи для вуличних ліхтарів, деревину на будівництво тріумфальної брами, – то греки й тут мовчали: запроваджувано порядок, у зв'язку з приїздом цариці Катерини, що так багато доброго зробила грекам. Але й тут греки відмовилися будувати

¹ ПСЗ – Т. XXIII. – № 16746. Протокольні книги: вихідна 1786 р., № 121 і вхідна 1789 р. Російські люди, що судилися в грецькому магістраті, платили проте і явочні, і позовні, і печатні мита, і за воскові печатки (справа 1802 р., № 1408).

² Окремий документ 1798 р.; іменного указу 21/IV 1787 р. ми не знайшли ні в ПСЗ, ні в справах грецького магістрату.

³ Протокольні книги за 1797 р., № 281 (№ 1415), № 26 і № 83.

піраміди.¹ Не протестували вони й проти того, що для царициного почту було виділено певні будинки. Але бували й заперечення.

У протокольній книзі за 1796 р. (вхідній) маємо два цікаві записи. 14/VII городничий загадує грецькому магістратові, щоб він зобов'язав підлеглих підпискою стежити, аби перед будинками було чисто, щоб будинки було забезпечено від пожежі тощо. 9/IX грецька громада до того ж магістрату подає заяву «о неслѣдованіи обязывать ихъ такою подпискою».² Хоча коротко, але ясно.

1798 року ухвалено завести в Ніжині «управу благочинія» й на її утримання брати щорічно з греків 400 крб., що припадали на їхній пай. 22/VI городовий магістрат з думою втретє просили грецький магістрат, щоб надіслав розпис греків з позначенням, скільки кожному платити в рахунок 400 крб., і грецький магістрат допіру тоді відповів, що він надіслав запитання до губернатора, чи платити грекам... Знову ж, грецький магістрат хотів довідатися про загальну цифру утримання нової управи й квоту кожного двору, щоб виявити, чи не багато накладено на грецьку громаду. Погодилися на тому, щоб 10/VII розкладку на утримання міської поліції зробити спільно двом магістратам і думі.³

17/XI 1799 року видано царського указа про добрий лад у містах. В його силу в Ніжині настановлено десятських. І ось городничий 23/XII 1801 року нагадував грецькому магістратові, що той, узявши на своє утримання 4 десятських і зобов'язавшись платити всім їм 50 крб. на рік, вже півроку грошей їм не дає. Коли магістрат усупереч ст. 6, 12 і 13 «Городового Положення» зовсім не хоче платити, то городничий братиме людей з грецьких будинків для нічного й денного догляду. Магістрат віповів, що йому невідомі ні указ 1799 року і ніякі взагалі закони, за якими греки повинні брати участь у поліційних заходах. Десятських він не обирав, бо греків визволено від податків і особистих служб, а ці чотири – то сторожі, що їх найняла поліція за рахунок греків. Гроші їм виплатять, але ж декотрі греки, помітивши, що сторожі не виконують своїх обов'язків, вирішили, що це зайвий тягар, тим більше, що інші нації в Ніжині не утримують пропорційного числа сторожів, а указ 1/IX 1785 р. не дозволяє обкладати греків зайвими проти інших тягарями що до поліційної частини.

Тоді городничий повідомив, що поліція пропонує в 1-ому районі міста (а там жили переважно греки) встановити одного десятського на кожні 10 будинків і просив сповістити, кого саме буде призначено. 8/1 1802 року греки на загальних зборах висловили такі міркування: служба десятського – особиста служба, що від неї греків визволено, що доглядати чистоту в місті греки наймають сторожів у кількості, відповідній до інших націй; для пожежної безпеки мають залівні труби й інше приладдя; брати участь в інших поліційних заходах, окрім особистої служби, погоджуються, але не понад міру, а тому треба знати загальну цифру обивателів.

¹ Протокольна книга за 1786 р.

² № 181, № 225.

³ Окремі документи за 1798 р.

Служба десятського – це було найуразливіше місце з поліційних заходів, і до неї грецька громада звернулася ще раз 11/I, коли згадала всі закони про це, починаючи з 1718 року. Тоді ж таки вона пригадала, що 12/V 1799 року городничий визволив греків від обов'язку наймати сторожів, бо, як він визнав, вони вже виявили «благоразумное расположение» і «нужную предосторожность» «приобрѣтениемъ пожарныхъ трубъ и другихъ инструментовъ», а також підтримують «чистоту въ городѣ противъ домовъ ихъ и въ самыхъ домахъ». Тому греки погодилися утримувати не десятських, а нічних сторожів (до того ж не більше, ніж десятських), згідно з 137 ст. «устава о благочиніи», а спираючись на 64 ст. ухвалили просити губернатора, щоб він загадав поліції, щоби вона шанобливо ставилася до громад, товариств, братств, затверджених законом. Так і написано губернаторові Френздорфові. Вочевидь, греків скривдив тон листа городничого.

Тим часом міська поліція разом з магістратом і міською думою ухвалили завести 36 сторожів «за смотрѣніемъ чистоты, прекращения шума, дракъ и тому подобныхъ случаевъ, отъ простолудиновъ происходящихъ, къ общему благоустройству, тишинѣ и безопасности», і платити кожному 40 крб. на рік. З отих 36 сторожів місто взяло на себе 30, а шість пропонували утримувати грекам. Але грецький магістрат вирішив, що це занадто важко для греків, знову ж не додержано принципу рівності, що його приписував указ 1/IX 1785 р., і погодився узяти на грецький рахунок тільки двох. Кінець кінцем, греки взяли на своє утримання трьох сторожів, але не від 1-го тільки району, а від усіх, по всьому місту, грецьких будинків, а втім і тих надіслали в розпорядження поліції не одразу, поставивши нову умову визволити їх «отъ бережения и препровождения колодниковъ и прочихъ арестантовъ, что до грековъ, якъ отъ личной службы всемилоостивейше уволенныхъ, не относится». Цей мотив побоювання за непорушність пільг і потім греки висловлювали не раз, коли генерал-губернатор надіслав нові штати поліції й нову інструкцію про додержання чистоти й доброго ладу. Інший мотив виступає в директиві від грецького магістрату своїм представникам на нараду з городовим магістратомі, гадаю, також щодо постачання від міста коней до пожежного обозу: «соблюсти къ выгодамъ общества греческаго право грекамъ всемилоостивѣйше пожалованное».¹

Деякі сутички відбувалися через паспорти. Після ордеру князя Мещерського року 1769 грецьке братство втратило право (забірче) видавати паспорти як закордонні, так і російські. Потім укази Малоросійської Колегії 24/VII 1778 року й чернігівського намісницького правління від 15/VIII 1784 року встановили таку практику, що городовий магістрат чи городничий видавали паспорти тільки за посвідченням братства, що до того, хто виїжджає, немає жодних претензій.² Але таке правило і магістрат, і городничий порушували. Отож грецький магістрат не раз їм нагадував, що цього вимагають

¹ Справа 1801 р., № 1419.

² Вказівки на таку практику бачимо і раніше (справа 1771 р., № 2401).

і укази, і суть справи¹, бо треба було не випустити за кордон і винуватців, і осіб, що судилися.² Коли ж городничий Єсипов видав одного разу паспорт двом «иностраннымъ грекамъ, именуя ихъ жителями нѣжинскими, коими считаются только одни російскіе подданные», грецький магістрат питав, на якій підставі це зроблено, і нагадував, що паспорти треба видавати за його посвідченнями, хто ніжинський житель, хто іноземний і чи немає претензії.³

У зв'язку з видачею паспортів 1786 року здобуто указ від намісницького правління, що примусив грецький магістрат захищати саме становище приїжджих греків. Самих паперів ми не бачили, є тільки записи у протокольних книгах. Указ правління спирався на «сообщені» Булгакова, повноважного міністра при Порті, про те, щоб грецький ніжинський магістрат подав городовому реєстр греків-ніжинців і разом російських підданих «къ выдачѣ имъ по тому паспортовъ и къ различію отъ подданныхъ Оттоманской Порты грекахъ».⁴ Відповідь грецького магістрату записано в такому формулюванні: «21/VII. Полномочному министру въ Константинополѣ Якову Ивановичу Булгакову съ справочной копіей указа Сената по высочайшей конфирмаціи 7/V 1775 г. во утверждение высочайшихъ жалованныхъ грамотъ греческому братству о непрепятсвываніи въ силу оногo указа и другихъ представленныхъ законныхъ обстоятельствъ посылать за границу здѣшнимъ російскимъ подданнымъ грекамъ нѣжинскимъ иностраннымъ греков прикащиками».⁵ Певна річ, тільки читаючи між рядків, можна було вичитати таку справу в указі 1775 року...

До року 1791 грецький магістрат видавав тільки посвідчення, з року ж 1793 вже самостійно видає паспорти. Коли саме він здобув це право й як саме, за власною ініціативою чи згори? Дивно, що він досі не добивався його; як магістрат, він, мабуть, міг видавати.

Перші роки грецький магістрат у цьому не був обмежений. Видавав він на рік, на два, на три роки, навіть безстрокові паспорти, як ніжинцям, так і приїжджим чи, як тепер звать їх, «иностраннымъ» грекам, як за персональною заявою, так і за заявою родичів або знайомих. Перебуває людина, що їй потрібен паспорт, у Москві, Києві, Кременчуці, Херсоні чи іншому місті, і пише до Ніжина знайомому, щоб взяв паспорт. Або й так бувало, що ніжинський грек подорожуючи зустрівся з такою людиною й та особисто просила його виправити паспорт, – і грецький магістрат видавав без зупинки. Потрібні ж були

¹ Протокольна книга за 1786 р. вихідних паперів, № 483, № 484.

² Протокольна книга 1789 р., 13/XI. Року 1786 генерал-губернатор Рум'янцев надіслав грецькому магістратові готовий паспорт для грека Юрія Шпинола з дорученням видати, якщо немає перешкод (Протокольна книга 1786 р., № 56).

³ Справи 1791 р., № 2701, № 2735. Треба зауважити, що у відомстві грецького магістрату були люди обмежені в праві виїзду з Ніжина, як грек Антон Канопій. Він у Царгороді потурчився й утік до С.-Петербурга. Звідтіля його надіслали до Ніжина «на попеченіє греческаго магистрата», й городничий, пересилаючи його, загадав не видавати йому паспорт без його, городничого, дозволу.

⁴ Протокольна книга вихідних паперів, № 121.

⁵ Протокольна книга вихідна за 1786 р., № 398.

паспорти переважно для торговельних операцій, і найчастіше виправляли їх купці для своїх прикажчиків.¹ Внутрішні, щоб переїжджати з місця на місце в Росії, паспорти потрібні були іноді «для пріисканія места». Багато греків просили паспорти на те, щоб проживати у Москві або для торгівлі, або «для обученія торгової коммерції» чи у школах. З десяти грекинь вимагало пошпорти у Київ – помолитися й поклонитися мощам. Один паспорт видано в різні місця збирати милостиню. Закордонні паспорти брали купці для себе чи частіше для своїх прикажчиків, переважно «иностранныхъ» греків. Був випадок, коли видано паспорт прикажчикові, що тоді перебував у Відні, для вільного переїзду по Цесарії. А вдруге видано паспорта для вільного переїзду по Туреччині ніжинському грекові, який уже там перебував (1797). Закордонні паспорти звичайно видавалися «в Валахію, Молдавію и Турецкую область», іноді до Цесарії, або «въ цесарській городъ Броды», найрідше – до Прусії.

Ми натрапили тільки на два випадки, коли грецький магістрат відмовився видати паспорт. 1797 року «иностранный» грек просив паспорт за кордон, але йому паспорта не дали. Він подав протест – йому повернули «съ надписью». Відмовили потім видати паспорт й до Києва.² 1798 року греку Скумі не дали паспорт за кордон через брак дозволу від кредиторів, хоча він запевнював, що московські кредитори його не затримують, і навіть подав лист від найголовнішого з них, Липинського, що й грецькому магістратові не слід задержувати; магістрат причепився до того, що в листі не зазначено, куди їде Скума й на який час.³ 1800 року два греки просили у грецького магістрату вже не паспорти закордонні, а посвідчення, «поелику выдачи оних за границу нынѣ съ оного греческаго магистрата не делается».⁴ Але невідомо, коли грецький магістрат у цьому обмежено.

Оскільки відомості про право грецького магістрату видавати паспорти випадкові й нічого немає про нього в «Полномъ Собраніи Законѣвъ Россійской Имперіи», то не зашкодить зазначити хоча й пізніший (17/V 1808 р.) указ «малоросійському» генерал-губернаторові князю Лобанову-Ростовському, в якому дано чернігівському губернаторові право видавати ніжинським грекам паспорти для виїзду до Австрії, Прусії та Саксонії на тій же підставі, що і до Туреччини, але тільки після трьохрічного перебування в Росії, – допіру тоді вони можуть виїжджати за кордон як російські піддані.⁵ Грецький магістрат не знав такого обмеження.

Не треба проте гадати, що грецький магістрат усюди й завжди дбав за розширення своїх прав і захист своїх членів. Ми маємо тут на увазі випадки, коли він відмовлявся від можливості виступити в інтересах окремих греків на сумісних судових слуханнях чи то в повітовому суді, чи в городовому магістраті.

¹ Зустріли ми тут і грецьку вдову (Доргалієву), яка після того, як помер чоловік, і далі провадила торговельні операції й мала прикажчика (1796). Інша грекиня (Запшева) виправила паспорт собі (1786). Обидві – до російських міст.

² Протокольна книга за 1797 р., № 255-256.

³ Окремий документ 1798 р.

⁴ «Дѣло о выдачѣ паспортов, свидетельсти и билетовъ», 1800 р., № 2033.

⁵ Окремий документ в архіві ніжинської грецької церкви.

3/III 1791 року грецький магістрат одержав від повітового суду дві пропозиції. Одна закликала делегата, щоб спільно розглянути позов грека Кондури проти відставного прапорщика Дубкова, що був винен йому за обліком гроші, і магістрат ухвалив послати двох ратманів, бо тут була формальна претензія. За другою претензією теж був потрібний делегат, щоб розглянути векселевий позов грека Стерія Мецовита проти ніжинського поштмейстера Варсобина. Повітовий суд посилався на 284 ст. «Учреждения о губерніяхъ» і на «височайше» конфірмовані пункти смоленської казенної палати. Тут магістрат не погодився посилати делегата й ось чому: правда, коли позов проти дворянина за векселем, то справа розглядається в повітовому суді, але в законах «ни словомъ не сказано», щоб закликати іншу установу з боку позовника, нехай суд сам вирішує справу без делегата.¹

1795 р. чернігівський губернський магістрат доручив грецькому магістратові розсудити справу колезького асесора Костянтина Кроміди² з греком Балабаном через розрахунки по товариству спільно з повітовим судом, на основі ст. 284 «Учреждения о губерніяхъ», причому взяти з обох надійних поручників і судові пошлини з ціни позову. Тоді грецький магістрат, маючи на увазі жалувані грамоти й указ 1789 р., що звільняв його від цих пошлін, послав запит до чернігівської палати цивільного суду. І та, згідно зі ст. 127 «Городового Положення» й указами 1785 і 1789 рр., вирішила: «Изъ всѣхъ тѣхъ толико ясныхъ узаконеній явственно есть императорскаго величества особливая воля учредить для живущихъ въ г. Нѣжинѣ грековъ особый ихъ магистратъ, и тѣмъ изъять ихъ отъ совмѣстнаго съ росіянами присудствія по Градскому Положенію означеннаго, и даже такъ, что высочайше позволено имъ въ семь магистратѣ производитъ дѣла на основаніи грамотъ ихъ, а о невзиманіи въ семь же магистратѣ ихъ и уложенныхъ пошлинъ сенатскимъ указомъ по прописанымъ въ немъ обстоятельствамъ повелено. Но губернский де магистратъ, не взявъ въ примѣчаніе, что греческій для нѣжинскихъ грековъ магистратъ устроень не по образу высочайшихъ учрежденій на общихъ русскихъ узаконеніяхъ, а за открытіемъ уже в Малой Россіи намѣстничествъ сверхъ штата по особому высочайшему указу на жалованныхъ греческому нѣжинскому обществу грамотахъ, – отнесъ на сей особый магистратъ общее на штатные магистраты начертанное въ высочайшихъ учрежденіяхъ постановленіе неправильно, и повелѣлъ производитъ и рѣшать дѣло обще съ уѣзднымъ судомъ и брать объ уложенныхъ пошлинахъ поруки надъ вышеизложенныхъ именной и сенатскій указъ не резонно. И для того, силою тѣхъ законовъ, опредѣленіе губернскаго магистрата отменивъ, греческому здешнему магистрату въ произведеніи и рѣшеніи у себя дѣлъ поступать на точномъ и непремѣнномъ основаніи законовъ».

І ось року 1801 на цьому ґрунті сталася нова сутичка з ніжинським городовим магістратом. Він запросив грецьких депутатів, щоб спільно розглянути дві скарги грекині Сталевської на путивльського купця Третьякова,

¹ Справа 1791 р., № 2758, № 2759.

² Грек у такому «чині» вже не підлягав грецькому магістратові (про це далі).

бо він затримав у себе її селянку, і грека Буюклея з жінкою на міщанина Ілляшевича за лайку й побиття. Грецький магістрат відразу був негативно поставився до цієї пропозиції. Почалася паперова полеміка між магістратами. Грецький, спираючися на цілий арсенал законів і, зокрема, на вищеподану резолюцію палати цивільного суду, рішуче заявив: «По какимъ законнымъ предписаніямъ ни бывшій греческій братскій судъ, ни нынѣшній магістратъ доселе ни по какимъ дѣламъ, особливо же гдѣ оныя по жалобамъ грековъ въ другихъ судебныхъ мѣстахъ по роду причиняемыхъ имъ обидъ – боемъ, грабежомъ и прочихъ, кои по законамъ уголовными почитаются, да и во всѣхъ вообще, въ которыхъ не бываетъ совместно съ подсудимыми онымъ мѣстамъ людьми, обжалованный и отвѣтствующій грекъ никогда общаго присутствія не имѣли и впредь имѣтъ оное в лицѣ депутата за жалобщика, обязанности и приличія не находитъ». З доводами грецького магістрату цілком погодилося малоросійське губернське правління й 14/VII 1802 року наказало городовому магістратові вирішити обидві справи самостійно, не закликаючи грецького магістрату. Але ж 14/VI 1802 року малоросійському правлінню довелося послати до Ніжина ще раз указ того ж змісту.¹

Таким чином, грецький магістрат у перші 15 років свого існування здобув цілу низку перемог як над ніжинськими, так і над чернігівськими урядами. Сталося це з одного боку через те, що було багато жалуваних грамот та указів на користь греків, з другого – через віковичну тенденцію й звичку боронити свої вольності й інтереси від усяких і дійсних, і очікуваних зазіхань, а з третього – через допомогу, яку давали магістратові його секретарі.

Ще за часів грецького братського суду діловодство почали проводити російською мовою, певна річ з великою домішкою українських слів, і за секретарів та канцеляристів були українці, як, наприклад, той Федір, що про нього вище згадувано, і його невідомий начальник (1774). 1769 року бачимо писаря Михайла Базилевича, якого грек Ралеєв облаяв «сукинимъ і розбойнимъ синомъ, плутомъ и лихоимцемъ».² 1797 року був секретар Клімент Лавріновський, канцелярист Д. Дворецький; 1798 року – секретар Галузевський.³ 1795–1801 року – канцелярист Гаврило Молчановський, що перейшов до іншої установи. Але року 1801 у секретарі грецького магістрату перейшов секретар городовий Афанасій Лосина. Це значило, що греки добре платили, не менше, ніж платило місто своїм службовцям. Звичайно, самі греки,

¹ Книга указов, 1802 р., с.32-33.

² Справа 1769 р., №2315. В 1760-1770 роки було мабуть два секретарі – український та грецький.

³ І в цьому році був ще секретар Михайло Сугдулей, що на нього 20/XI подав у магістрат заяву колезький асесор Костянтин Кроміда: «Сего ноября 19 числа въ бытность мою въ кофейномъ домѣ, гдѣ всѣ господа греки собираясь проводить время въ разговорахъ по комерціи и прочихъ своихъ дѣлахъ, секретаръ нѣжинскаго греческаго магістрата Михаль Сугдулѣй публічно заявилъ, вопреки своей присяжной должности, что онъ въ тягбе иностраннаго грека Костиды съ Кромидой будетъ поддерживать первого, какъ своего собственнаго» («Явочное прошение К.Кромиды», окремих документ).

через умови свого життя та промислу, повинні були знатися на законах і набули великий нахил судитися з людьми, що порушували їхні інтереси й яких самі вони хотіли використати з кривдою для останніх. Але те «грецьке право», яким вони керувалися й кодекс якого був складений ще в XIV ст. (маю на увазі «Прохірон, або Шестокнижіє» Костянтина Арменопула), було недостатнє в новій країні, в нових обставинах, коли були місцеві закони. А до них керував і той самий «Прохірон», де читаємо, якщо чогось в грецьких законах бракуватиме, те запозичати з інших християнських законів. А таких «законів» було в ужитку три: магдебурзьке (німецьке) право, Литовський Статут і московське право, починаючи з «Уложенія» царя Олексія, усі укази, грамоти, статuti та ін. Знати їх і вибирати те, що для даного моменту було для греків найвигідніше, греки не могли. Коли серед них, як вони самі казали, обмаль було таких, що могли бути суддями, то розбиратися з користю для братства в цих законодавчих актах були здатні тільки місцеві канцеляристи-українці. І, як бачимо, вони вмiло й вiрно служили грекам. Серед них були не абиякі правники.

Та хоча греки бiльше, нiж сторiччя, намагалися з'ясувати й змiцнити своє становище, так що юридична iхня дiяльнiсть посiдає перше мiсце за торговельною, усе ж не все для нас ясно й зрозумiло. Може, це через те, що архiвна спадщина грекiв – то тiльки частина того, що написано в братствi й в маiстратi, а може греки й самi не ставили й не розв'язували iнших питань. Наприклад, ось яке питання: чи пiдлягали судовi та юрисдикцiї нiжинського братства, а потiм маiстрату, iноземнi греки та iногороднi. Коли 1768 року братство закликала до себе з Глухова венецiанського грека Олександра Женета, що там тодi перебував, бо до нього були претензiї вiд iнших грекiв, вiн вiдповiв: «Греческое братство мене требуют не имѣють причины, понеже я жительство и осѣдлость свою имѣю в Глуховѣ, а не в Нѣжинѣ. А братство имѣетъ свое право съ тѣми толко, кто жительство свое имѣетъ в Нѣжинѣ и пріезжій, какой там же живеть». Тому вiн пропонував тому, хто має претензiю, приїхати до нього в Глухів.¹ А з другого боку, й само братство iнодi вважало грекiв з iншого мiста за чужих собi. Коли року 1769 чернiгiвський гродський суд повинен був судити чернiгiвського грека Ласкара Шаровлана, що його обвинувачувано в чужолозствi, то вiн доручив нiжинському братству зробити загальний обшук, маючи на увазi не стiльки те, що протягом двадцяти рокiв обвинувачений перебував у Нiжинi, скiльки те, що вiн «грекъ, почему состоить вѣдомъ въ здѣшнемъ греческомъ братстве». Та братство вiдмовилося, бо вже багато часу минуло, вiдколи Шаровлан мешкав у Нiжинi.²

Iноземнi греки гадали, що вони пiдлягають братству, а потiм маiстратовi. 1780 року грек Сугур з Бiлого моря, коли нiжинський словесний суд за скаргою Бабаєва закликав його до себе й хотiв був силомiць узяти, вiдбився, захищаючи себе юрисдикцiєю грецького братства, якому пiдлягає, як грек, дарма що

¹ Справа 1768 року без числа. Та згодом в iншiй справi вiн судився у Нiжинi, хоча через уповноваженого (окремий документ 1782 р.).

² Справа 1769 р., № 2302.

«Отаманской Порты подданный».¹ І потім магістрат усім іноземним грекам видає паспорти, приймає їхні позови, дає посвідчення, нехай би вони перебували і не в Ніжині. 1788 року магістрат свідчить про дворянське звання грека Христофора Алексеєва, що перебував у Сумах.² І зовсім невідомо, які права, належали іноземним грекам – отоманським підданим від 1773 р., після нової редакції статуту. Як ми бачили, приїжджі брали участь у виборі нового складу магістрату, але не знаємо, чи відбували вони якісь інші повинності братські, чи платили гроші на потреби громади. 1777 року Антон Тухаєв скаржився, що в його справу з компаньйонами вступилися не члени братства, а прикажчики й слуги. Суд грецького братства визнав це запевнення за образою, бо ці греки – не слуги, але вочевидь згоджувався, що прикажчики й слуги – не члени братства.³ Тим часом більшість прикажчиків були з приїжджих греків. Іноземні греки не мали права бути навіть єднальними суддями, хоча у дійсності бували. У справі Тухаєва одного часу було вибрано мало не всіх чотирьох суддів з приїжджих греків.⁴

Також не зовсім зрозуміле становище, яке належало в братстві його духовенству. За статутом духовні не були членами братства й вважалися за людей «иностранныхъ»⁵, хоча деякі з них мали в Ніжині нерухоме майно. Та все ж магістрат начебто вважав, що вони йому підлягають. 1786 року на запитання духовного правління він відповів, що «священники и церковнослужители греческой церкви, будучи изъ духовной фамилии, находятся по прежнему въ веденіи всего греческаго общества». Трохи раніше, коли за указом чернігівської консисторії духовне правління повинно було відібрати свідчення від двох грецьких священників та з псалтія (чи півчого), їх трьох магістрат послав у правління з депутатом греком Шаргановим.⁶

1800 року священика Анастасія спіткало лихо. Він поручився в 1000 крб. за грека Подгаріонітова, який незабаром по тому вмер. Кредитор посадив у в'язницю Анастасія, бо в нього не було такої суми, дарма що небіжчик залишив якесь майно. З в'язниці Анастасій подав протест проти свого ув'язнення, бо, писав він, за височайшими грамотами ніжинському грецькому братству надано право розглядати справи тільки між самими греками та їхньою челяддю, «а отнюдъ не надъ священствомъ, которое ни по какимъ правамъ и законамъ сужденію греческаго магистрата не уподчинено». Хоча магістрат заперечив це твердження, але спираючись переважно на вексельний статуті, де є мова й про духовних осіб узагалі, що зв'яжуть себе вексялями. Правда, магістрат посилався і ще на якісь пункти синодальної доповіді, але вона не відома нам.⁷ Треба й те зауважити, що хоча магістрат видавав паспорти ченцям-грекам, що приїжджали

¹ Справа 1780 р., № 2479.

² Справа 1788 р., № 2535.

³ Савва В.И. Матеріали изъ архіва нѣжинскаго греческаго братства и магистрата. – Вип. I. – С.18-21.

⁴ Там само, с. 23-25.

⁵ Справа 1800 р., № 2305.

⁶ Протокольна книга за 1786 р., вихідна, №23, № 260.

⁷ Справа 1800 р., № 2035.

до Ніжина, нам не трапилося жодної звістки про видачу від нього паспортів своїм священникам, у яких скінчився термін. 1802 року колишній грецький священник Атанасій Ленгаров прибув з паспортом чернігівської дикастерії в м. Миколаїв, і новоросійська консисторія поставила перед грецьким ніжинським магістратом питання, чи нема перешкоди. Він відповів: хоча Ленгаров «прежде находился въ служеніи при здѣшной греческой церкви, но бывъ отъ онаго такъ же давно уволенъ, вышелъ вовся с подѣ видѣнія сего магистрата и общества ему подсуднаго, и до него, священника Ленгарова, по магистрату и обществу греческимъ никакихъ дѣлъ и претензій не имѣется, а можетъ ли оной быть изъ здѣшной епархіи въ новоросійскую уволенъ, о семъ опредѣленіе къ греческому здѣшнему магистрату, яко о духовномъ чловѣкѣ и ему не подвѣдомомъ, не относится».¹

І ще одне дрібне, але цікаве питання: скільки коштував ніжинський грек? Не в тому розумінні, як у Північній Америці, де «вартість» означає і платню місячну, прибуток узагалі, так що запитаючи: скільки коштує та чи інша людина? – цікавляться скільки вона одержує. Ні, я питаю, скільки коштувало винному образити грека, яка велика була «нав'язка», що її таксу встановив Статут Литовський: «За инніе рани, какимъ нибудь оружіемъ въ бою обичайнимъ заданіе, навязки (пораненому) 20 коп. грошей платить, а к тому 6 недель в заключении сидѣть, а кто бы кого въ рожу ударилъ либо бороду, либо волоси рвалъ, таковой за то дванадцать рублей грошей платить и в заключении 3 недѣли сидеть».² Питання про таку вартість грека постало уперше 1745 року, коли ніжинський полковник Павло Божич побив і скалічив жінку грека Павла Николаєва, її батько, райца ніжинського магістрату Тимофій Федоров скаржився на те до генерального військового суду й там справу розглянули, але утрималися винести рішення, бо не знали, якої ранги Николаєв і яка його «нав'язка», бо вона за Малоросійськими Правами обумовлює розмір грошової відплати за кривду. І ось суд вимагав від грецького братства «извѣстія, сколько именно и по какимъ правамъ или привилегіямъ надлежитъ греку Павлу Николаеву за безчестіе его денежного платежа». Братство дало відповідь, що Николаєв «чина» не має, а звання його купецьке, й те під сумнівом. Щодо грошового відшкодування за кривду, то в братстві немає ніяких правил і норм, та й звичаю такого не було.³ Та як скоро 1788 року надруковано книгу «Дѣянія блаженной памяти государя императора Петра Великого», де згадується його указ, яким «о безчестіи грекамъ противъ другихъ иноземцевъ положено въ платежъ по 50 руб.» то цим указом греки почали користуватися. Якраз трапилося, що ніжинський купець Савва Шаленко побив і образив жінку грека Абдимова, і той, подавши скаргу в городовий магістрат, вимагав від грецького урядового витягу з того указу.⁴ Ще через кілька років знову довелось

¹ Справа 1802 р., № 1404.

² Литовский Статут, розд. II, арт. 27, п. 6. Розмір «нав'язки» обумовлювала гідність людини, яку ображено.

³ Справа 1745 р., № 2174.

⁴ Протокольна вхідна книга за 1789 р., № 2260, прохання Абдимова 12/IX.

посилатися на той указ. Ніжинський грек Адам Янов року 1796 скаржився до лохвицької нижньої розправи на побиття й образу, що йому завдали два українці. Розправа запитала грецький магістрат про стан Якова – купець чи міщанин, і яке належить відшкодування грекові за побиття й образу. 23/IX відповіли, що Якова нема в купецькій гільдії, проте в книзі «Дѣяній... Петра Великого», на с. 366 надруковано виданий між 1698 і 1699 рр. указ, «изъясняющій о безчестьи грекамъ противъ другихъ иноземцевъ, и положено в платежъ по 50 р.». Справа все ж затяглася, й року 1799 вже Малоросійський Генеральний Суд запитував про це саме грецький магістрат, бо без точної дати не можна було дати висновку. Вимагали копію указу. Але магістрат повідомив, що самого указу не має, а в «Юридическомъ словарѣ», ч. 2, с. 207 надруковано: «Указъ 1708 года декабря 8 грекамъ править безчестіе противъ иноземцовъ по пятьдесятъ рублей».¹

І попри все те, під 1802 роком несподівано нова оцінка. Уночі 17/І приїхав до Ніжина якийсь генерал з офіцерами й двома службовцями, і квартальний доглядач Козинцов повів їх на постій до грека Ангелія Хаджі Ільїна. Коли ж той почав обороняти недоторканість свого помешкання, яке притому було в церковному будинкові, посилаючись на жалувані грамоти та привілеї, Козинцов різко сказав: «Какіє ваші привилегіі! Грека побить, а заплатитъ 6 руб. денег». І від постою не звільнив. За донесенням Ільїна, магістрат написав городничому Почеці, щоб він прояснив Козинцову й іншим поліцейським, що грецькі будинки звільнено від постоїв, і щоб вони «воздерживались отъ поступковъ и произнесенія укоризнъ относительныхъ не только обществу греческому, но и всемилостивейше утвержденныхъ привилегіямъ, чтобы иначе не входить къ начальству съ жалобами, хотя справедливыми, но сопряженными съ безпокойствомъ».²

Може цифра 6 крб. відшкодування грекові за образу випадково злетіла з язика. Тут важливо відзначити, що магістратський урядник вороже-зверхньо ставиться до греків узагалі. Може це наслідок півторастолітньої боротьби ніжинського магістрату з греками. А можливо це наслідок довгих «добросусідських» стосунків тубільців з греками, що виявили себе не досить гарно як торговці, як люди й сусіди. І ця зневажливість тим показніша, що грецькі купці мали великі капітали, посіли неабияке місце в торгівлі столиць, ставали на чолі таких підприємств, як Російсько-Американська Компанія.³ Мабуть, за торговельно-промисловою діяльністю вибито навіть медаль на пошану

¹ Книга указів 1799 р. (без числа), арк. 42; ПСЗ. – Т. III. – № 1731, 8/XII 1699 р. Це указ з ратуші вятському воеводі, щоб він не правив посадськими людьми та уїздними селянами. Пункт про греків якимось несподівано приміщено на самому кінці указу, й так непомітно, що його не включено в покажчик законів про греків в I т. ПСЗ. Щодо цифри 50 крб., то її взято з «Уложенія» царя Олексія, розділ X, де докладніша такса відшкодувань різним особам за образи. 50 крб. визначено, наприклад, протопопу Успенського собору, келарю Новоспаського монастиря, скарбникові Чудова монастиря.

² Справа 1802 р., №1409.

³ Директор її правління, ніжинський грек Євстратій Деларов одержав 1802 р. звання комерції радника (Протокольна книга 1802 р., №1415).

одного ніжинського грека.¹ Вже я не кажу про жвавi торговельнi зносини ніжинських греків із закордоном і постачання багатьох товарів, що їх слабозвинена українська промисловість не виробляла, вин та бакалії. Але й у самому Ніжині вони будували фабрики й відроджували місцеву промисловість.²

З другого боку греки протягом півтора століття посідали високі посади у військовій та урядовій ієрархії, причому багато їх через службу й науку повиходило у шляхтичі.³ Іван Тернавіот був навіть за маршалка шляхетського ніжинського та батуринського повітів (1767).⁴ А далі греки часто одружувалися з українками та росіянками, і це повинно було зблизити перших з тубільцями...

Вихід греків до інших станів (міщанського, козацького, дворянського, духовного, чернецького) – то було одночасно й вибуття з братства, причому з останнім zostавалися лише особисті звязки, і це дає можливість вирішити питання, чим саме була ніжинська грецька громада наприкінці XVIII ст. Вона була одним зі станів міста, що був наділений виключними правами й пільгами та що керувався й судився власним органом. Грек, що виходив в ніжинські міщани, втрачав ці привілеї й визволявся з-під юрисдикції грецького магістрату, тим часом як їй підлягали волохи, болгари й інші люди «греческого звання», поки їх не виключили. Тому можна говорити про грецький стан у Ніжині.

Професія ж членів цього стану була переважно торговельна. Це визначали мало не всі дослідники, починаючи від А.Шафонського. М.Плохинський називає грецьку громаду «тїсно сплоченною промисленною асоціацією, которая держалась благодаря своимъ торговымъ интересамъ» (с.184). І коли ще раніше О.Лазаревський підкреслював значення грецької громади в Ніжині для «всей внешней торговли гетманской Малороссіи»⁵, В.Ейнгорн поширив його і на внутрішню торгівлю, на промисловість, ба навіть на землеволодіння, – усюди «чувствовалось вліяніе капиталовъ нїжинскихъ грековъ».⁶ Акад. Д.Багалій порівнює грецьке братство в Ніжині з німецьким торговим двором у Великому Новгороді.⁷ Мені ж воно нагадує скоріше новгородське «іванське купецтво».⁸

Проте грецька громада в Ніжині XVIII ст. не купецька тільки організація. У ній були люди й інших професій – ремісники, службовці та інші. Були й рантє, що закінчили свою працю й жили на відсотки. Знаходимо нарешті людей, що не позначили свого прізвища й перебували без діла. Грецький же магістрат приймав до грецької громади не купців, а людей «греческой породы» й доброї поведінки, зовсім це цікавлячись, що вони робитимуть. І хоча зобов'язував їх набувати в Ніжині нерухомість, але тут же видавав паспорти на всі чотири

¹ Напис на медалі: «За полезное нїжинскому купцу греку Дементію Аснашову. 1802.» На звороті портрет імператора Олександра І. Нова копія з медалі в ніжинському музеї.

² Про це наш VI нарис.

³ Про це в II нарисі.

⁴ Лазаревский А. Описание Старой Малороссіи, т. II, с. 62.

⁵ Там само, с. 60.

⁶ ЧОИДР. – 1908. – Т. I, Смѣсь. – С.23-24.

⁷ Сборник в честь М.К.Любавскаго, с. 635.

⁸ Бережков М. О торговлѣ Руси съ Ганзой до конца XVI в. – СПб, 1879. – С. 73-74.

сторони. І вже тоді значна частина ніжинського братства перебувала в різних містах, переважно в Москві та С.-Петербурзі.

Отже, коли грецька громада в Ніжині в XVII ст. була власне виключно купецька, у XVIII ст. в ній диференціювалися зайняття, інтереси. І коли все таки вона виглядала як якась цілість, то не завдяки братерській любові, що її ставало дедалі менше в міру того, як зростала громада, і не в силу національного походження й почуття, а на підвалині професійно-станових інтересів.

Нарис II. Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані.

§ 5. «Чищення» братства від «негреків»

[...] ¹ купецтва, але за довідкою Палати в Москві його немає; два брати Крементули і Золотарьов довели свою грецьку породу. Про іноземців-служників городничий представляв: 8 невідомо де, 1 вмер, а де його жінка – невідомо, 3 виїхали у Волощину, 1 відмовився позначити рід життя, 1 – хрещений турок Боловський, в обер-офіцерському чині, за прикажчика у графа Разумовського в селі Веприках Гадяцького повіту (але Гадяцький нижній земський суд на запитання Палати відповів 29/II 1789 р., що його в Веприках немає).

Відомості, зібрані городничим, частково на підставі магістратських звісток, показують, що зв'язок з магістратом був настільки неміцний і несталий, що магістрат не знав про місце перебування більше як 30-ти членів грецької громади та їх сімей: люди виїжджали, не доповідаючи, куди саме їдуть, і не вимагаючи навіть паспортів, і, можливо, що сама Казенна Палата примусила інших з них навіть втекти, щоб не підпасти під оподаткування...

Після нового рішення Сенату городничий пропонував 21/V 1790 р. грецькому магістрату зібрати за відомістю свідоцтва про грецьку породу волохів, болгар, персів і турок, щоб їх затвердили ніжинські греки-старожильці. Такі свідоцтва і почали поступати. Яків Станенко, з діда і батька грек з Яніни, але батько одного часу торгував у Валахії, тому і його, Якова, почали називати волохом. Дід і батько Смирницького – греки зі Смирни, але батько торгував у волоському місті Фокшанах, чому і одержав назву волоського купця. Ботаров, родом з фракійської провінції, сам, після смерті батька, торгував у Волощині, чому його й назвали в Ніжині, коли він привіз волоські вина, волохом. З тієї причини тут охрестили волохом Федора Згуру, що його кілька років тому вивезли ніжинські купці. По суті такі ж показання й інших просичів. Батько Михайла Персіянина, грек з Македонії, був перейменований в перса, бо їздив за торгівельними справами в Персію. А Олександр Караманлею, полоненому

¹ Текст «Нарису II» дійшов до нас лише частково і друкується за авторською чернеткою, що зберігається у Відділі забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (ВДАЧОН, ф.76, оп.1, спр.7, арк. 66-101). Підготовлено до друку О.Морозовим. – *Ред.*

«турку», ніжинські купці відкрили, що він грецької породи, чому він і охрестився.

На підставі всіх таких показань грецький магістрат 11/VII визнав справжніми греками 9 «волохів», 2 «персів» і 3 «турків», а також удів трьох вмерлих осіб. Ухвалено послати свідоцтва всіх реабілітованих в Казенну палату з підкресленням, що підписи на них належать ніжинським купцям, переважно старожильцям, людям вірогідним. «А по законамъ греческимъ, утвержденнымъ жалованными грамотами всероссийскихъ монарховъ, установлено, что при двухъ или трехъ свидѣтеляхъ всякъ глаголѣ приемлется. Такovy засвидѣтельствоваыя во всей Греции не только в патриаршескихъ судахъ, но и во всякихъ подобныхъ случаяхъ, только бы свидѣтели были люди извѣстные и добропорядочного повѣдения, совершенно приемлются законнымъ удостовѣрениемъ и доказательствомъ». Крім того і суд грецького братства при відкритті 4/XI 1785 р. грецького магістрату запевнив, що волохи, болгари і інші люди «почитаются суще греками». Тому й грецький магістрат гадає, що всі вони «по предкамъ своимъ прямо есть породы греческой», чому й просив Казенну Палату залишити їх по-давньому в грецькій громаді.

Між тим висвітлюлося становище й інших сумнівних «греків». Яків Ястребов поїхав до Чернігова, щоби там в «Комісії о разборе дворянства» доводити своє й брата шляхетство. Поляк Мощевський записався в ніжинські міщани, а два татарина, що служили у Д.Кромиди «по срочнымъ плакатнымъ покормежнымъ», відрядилися в Касимівський повіт до свого поміщика. Волох Афанас'єв давно вже виїхав за кордон [...], а решта волохів, болгар та інших ще не повернулися. Про це магістрат повідомив 12/VII городничого Ракушку-Романовського і намісницьке правління.

Намісницьке правління відгукнулось тільки 4/III 1791 року вимогою підтвердити присягою свідоцтва вірогідних греків, бо за законами, надрукованими при «Военномъ Артикулѣ» (ч. II, гл. 3 та 7) показання свідків, хоча би якої високої достойності, навіть архієпископа, повинні бути затверджені присягою. Щодо решти безвісно зниклих, то Правління вирішило саме зібрати довідки через намісницькі правління, нижні земські суди та городництва.

Але нова вимога Правління видалася ніжинським грекам неприйнятною, бо вона ставила їх у важке становище. За їх новою заявою, дехто зі свідків виїхали в різні далекі місця, інші «по глубокой старости лѣтъ своихъ давно уже умерли», решта відмовляється присягати, «извиняясь тѣмъ, что во всей Греции нигде въ такихъ случаяхъ подъ присягой свидѣтельства не взимаются, а даются по самой истинѣ за однимъ утверждениемъ подписью своею подобно какъ и въ Россіи доказываютъ даже и по дворянству породу свою свидѣтельскимъ подписомъ дворянъ, безъ всякого утверждения оной своей присягой». А присяга вимагається від свідків тільки тоді, коли це потрібно, «по дѣлу чолобитному». просичі пропонували скласти присягу самі замість свідків. Бо «по законамъ во всякихъ случаяхъ совершеннымъ доводомъ приемлется и собственная присяга той особы, которая имѣетъ это дело».

Грецький магістрат приєднався до цієї пропозиції, бо дійсно два свідки вмерли, багато інших відсутні, і 28/III про це повідомив Намісницьке правління.

29/IV Казенна Палата того правління відповіла, що вона задовольняється такою присягою, тільки бажала, щоб їй надіслали роту (цебто форму або текст присяги). 14/V в Ніжині склали присягу 13 чоловіків, 2 вдови вмерлих і жінка одного, що відлучився до Петербургу. В наступні місяці довело свою «греческую породу» присягою ще кілька чоловік. Крім того інші доводили своє право на приналежність до грецької громади іншим способом. Так, року 1794 було виключено з ніжинських міщан Івана Коломбаренка, грека, що за ревізією 1792 року був записаний зовсім неправильно в податний стан.¹

Року 1795, у зв'язку з новою ревізією присягою запевнили своє «греческое званіє» ще кілька людей, в тому числі Яків Ястребов, якому не пощастило довести у Чернігові своє шляхетське звання. Але ця процедура продовжувалась і потім. Року 1799 «волох» Ігнат Волошин доводив, щоб його [було] признано за грека, чого він раніше не зробив за відсутністю в Ніжині (перебував при купцях в Херсоні і в інших місцях), а потім за хворобою. Другий просич Семен Щербаков представив посвідчення трьох ніжинських греків. Коли ж вони відмовились скласти присягу, допоміг батько Семена Петро, що присягою запевнив свою грецьку породу. У ревізії 1782, 1795 років він не увійшов, бо жив тоді в с. Змеях Чернігівського повіту.²

Таким чином задумане рр. 1783-1785 з мотивів фінансових чищення грецького братства своєї мети майже не досягло: із людей, що досі вважалися за волохів, болгар, персів, турків, не багатьох вдалося зловити в сіті оподаткування. Одні вмерли, інші повернулися на батьківщину, треті зайшли безвісті, нарешті чимало запевнили свою грецьку породу і зберегли засвоєні грецькому братству права. Але року 1786 грецький магістрат міг приймати в грецьку громаду самих тільки безсумнівних греків.³

Важко сказати, скільки всього людей з членів грецького братства було записано в оподаткований стан, але без сумніву, в зв'язок з голосною історією з оподаткуванням треба поставити такий факт, що грек, помилково записаний в міщани, повертав собі свої права. Так сталося з коропським греком Дмитром Гвоздиком, який був записаний в міщани, але визволився. Мабуть, через те, він і просив прийняти його в ніжинську грецьку громаду.⁴

Нарешті, вважаю за потрібне остаточно розвіяти непорозуміння, що висловлюється в літературі про греків, а саме про українців у складі грецької громади. Ще Сторожевський писав: «Туземцы, успѣвши примкнуть къ обществу (греческому), часто сохраняли свои малороссійскіе, польскіе или русскіе фамиліи».⁵

Справа про чищення грецької громади від негрецьких елементів про українців взагалі не згадує. Раніше ми бачили, що українців у братстві було дуже

¹ Справа №2785.

² Справа 1799 р. з різними указами, арк. 26, 29.

³ Проте під 1834 р. зустрічаємо справу «О причисленіи въ греческое общество дѣтей умершаго болгарина Георгія Думболи сына Стояна и дочери Ламбриты» (№5431).

⁴ Вхідна книга грецького магістрату за 1789 р., 18/X.

⁵ Сторожевский Н. Нѣжинскіе греки. – К., 1863. – С.14.

мало, ледве чи не Галюнки тільки. До 1782 р. з дядька і чотирьох небожей остався тільки один, і той, мабуть, зовсім огречився. У відомості 1782 р. знаходяться люди з українськими прізвищами: Миколаєнко, Помилуйко, Колумбаренко, але два перших волохи, а третій грек. Про це тут виразно сказано.

§ 6. Ревізія 1795 року

Ревізія 1795 р. цікава й сама по собі, і через те, що порівняння її відомості з такою ж року 1782 показує, які зміни сталися протягом 13-ти років у складі грецької громади внаслідок природного руху населення та механічного, цебто припливу нових членів і виходу старих.¹

За ці 13 років вмерло 160 чол. (54 – голови сімей, 27 – їх дружини, 39 дітей, 40 інших родичів). Родилося 127 чоловік. Таким чином підтверджується наше спостереження, що у греків вмирало більше, ніж народилося. Цього факту не можу пояснити.² Вийшло заміж гречанок та дівчат інших націй, батьки яких в більшості підтвердили свою грецьку породу, 90. Але в громаді зосталася їх менша частина: за греків вийшло 36, та й то 2 за чужоземських, 2 за греків з інших міст.

З руськими одружилися 26, переважно з військовими та купцями з різних міст, в тому числі з Москви. За українців (чиновників, військових, купців, ніжинських міщан і козаків) вийшло 26, 2 – за осіб невідомої національності (одна в Кременчуг, друга за лікаря в Харківському намісництві). З грецької громади вибували не тільки ті гречанки, що виходили не за греків в інші міста, але і в самому Ніжині. Коли вдова грека Федора Зафлорієва вийшла заміж за прапорщика Полікарпова, грецький магістрат зробив спробу позбавити її навіть опекунства над власними дітьми від першого чоловіка, проти його духівниці, і виселити з його дому. Проте за її вступився губерніяльний магістрат.³

Одружилося греків 37, з них 16 з гречанками, 10 з українками (в тому числі з ніжинськими козачками), 8 з руськими (один з дівчиною з Москви), 3 з чужоземками (з доньками «иностранный итальянца», француза і, здається, німця). В усякому разі, жінки греків збільшували собою і дітьми «греческое братство».

Все ж смерті переважували прибуток від природного руху, і громада потроху вмирала би, коли б не було припливу зі сторони нових членів. Після чищення громади від негрецьких елементів грецький магістрат приймав до громади таким чином: просич – «иностранный грекъ», який тільки що прибув до Ніжина, чи давно тут перебував, часто при найближчих родичах,

¹ Її результати в тій же книзі №2215: «Ревизские вѣдомости 1782 и 1795 годовъ».

² Сказати, що ніжинський клімат був шкідливий, не можна: греки тут доживали до глибокої старості. Серед тих, що померли за рр. 1731-1791 ми нарахували 31, що дожили до 80 літ, 8 – до 85-87, 5 – до 90-95, 5 – до 100, 1 – до 108 і 1 – до 111 літ.

³ Вхідна книга за 1789 р., 19/XI (№2260).

26
20

Клятвенное обещаніе.

Я ниже клянуся и клянуся всемоушамъ —
 Богомъ просвѣтити Ею Великимъ, въ томъ что хажу
 и даждю Ею Императорскому Величеству
 всепросвѣтлѣннѣшему державнѣннѣшему —
 великому Государю Императору Павлу
 Петровичу самодержцу всеросійскому
 Государю всемилостивѣннѣшему и Ею —
 Императорскаго Величества любезнѣннѣ-
 шему Сичу Благородному Государю Цесаревичу
 великому Князю Александръ Павловичу,
 високому Законному всеросійскаго Престола —
 Наслѣднику, вѣрнѣмъ добрымъ и послушнѣмъ поряднѣннѣмъ
 быти, и все къ високой ЕЮ, Величества силѣ и
 власти принадлежаше проца и прокушества, узаконенна
 и спосебъ узаконяшя, по крайнему разумнѣннѣ снѣ и во-
 лѣности престопретатъ и отворятъ, и въ томъ во всемъ
 фелета своего въ потребнѣмъ слушатъ не прѣдѣтъ, и прохъ томъ
 по крайнемъ мѣрѣ старатися споспѣшествоватъ все что къ
 ЕЮ Величества вѣрной службѣ и полнѣннѣ Государ-
 ственной, во всякъхъ слушанъхъ касаткя мѣстѣ, такъ —
 какъ я просвѣ Богомъ и суромъ Ею страшимъ въ томъ
 всегра отѣннѣтѣ оти мѣру, какъ суже мнѣ Господи —
 Божѣ душевно и тѣлесно да поможетъ, въ заквѣтѣннѣ фе-
 сѣхъ моихъ клятии и крѣпѣннѣ слова и Крестѣ Спасителя
 моего аминь. 1799 года февраля 11. дня.

Се клятвенное обещаніе закрѣпши прохотуеише Пре-
 тескаго Нижегородскаго Магістрата,
 Григорій Ивановичъ Магистратъ —
 "Возвращеніе отъ а. в. Губернатора"
 "Губернатора вѣннѣмъ Магістрату"
 1799 года февраля 12. дня. По слову Клятвенноу

Присяжний лист ніжинського грека, 1799 р.
 Державний архів Чернігівської обл., ф. 101,
 «Архів ніжинського грецького братства і магістрату».

«ніжинськихъ жителейхъ», подавав у грецький магістрат заяву про своє бажання прийняти російське підданство (це безумовно!) і вступити під відомство грецької громади. При цьому він представляв посвідчення 3-7, навіть 9-ти греків, переважно ніжинських, а іноді з інших міст (із Санкт-Петербурга одного разу), що такий-то дійсно іноземний грек і доброї поведінки. Іноді просичі посилались на те, що вони особисто відомі «присутствующимъ» в магістраті. Одного разу просич приложив писану згоду на свій вступ до ніжинської громади від свого батька, що перебував за кордоном.¹ Часом приєднували до прохань посвідчення городничих чи магістратів ніжинських, або

¹ Справа 1801 р. №1442. Батько – Пантозієв, а син вже – Пуговкін.

інших міст, де перед тим перебували, що вони ні до якого стану не приписані і не оподатковані. Наприкінці ж 90-х років просич до того ж зобов'язувався протягом року набути в Ніжині осілості, або вносив заставу в сумі 50-300 крб. з дозволом передати їх у власність грецької церкви, коли зобов'язання не буде виконано. Замість грошей називали інколи поручників, які від себе підписувалися, що дім набудуть або гроші внесуть, а коли такий-то виїде у справах з Ніжина, – будуть платити за нього громадські податки.¹

Одержавши прохання з посвідченнями і зобов'язаннями, магістрат негайно ухвалював: такого-то прийняти до громади і привести до присяги, що й виконувалося в присутності представника іншого уряду. Тут же прийнятому давали «атестат» – посвідчення про його членство. Був і такий випадок. Ніжинський грек Микола Манцов просив видати новий паспорт своєму швагеру, що перебував у Москві. Хоча в старому паспорті його позначено як іноземного грека, але, – аргументував Манцов, – його треба включити в грецьку громаду, бо він одружився з моєю сестрою і має осілість в Ніжині. І магістрат згодився. Іноді просичі за невідомістю адресувалися за своїми заявами то до генерал-губернатора Малоросійського, то до Чернігівської Казенної Палати, то до ніжинського городничого. Тоді такі заяви надсилалися до грецького магістрату, який і приймав просича в свою громаду і в російське підданство.²

Я знаю тільки один випадок відмови магістрату від прийому прохання, та й то умовної. Року 1800 Христовул Іванов надіслав з Яс у Ніжин греку Еліату уповноваження клопотатися за його крамом в громаду, причому, не маючи можливості приїхати в Росію, [він] заявив про своє бажання в канцелярію Російського генерального консула. Останній від себе написав в грецький магістрат, причому згадав, що вірнопідданську присягу Іванов, за його запевненням, виконав у Ясах при вступі на престіл імператора Павла. Грецький магістрат проте відхилив заяву Іванова. По-перше, «въ греческомъ нѣжинскомъ обществе съ давнихъ еще временъ учинено постановление, чтобы всякъ выезжающій с заграницы (и) желающій записаться съ иностранцевъ въ число нѣжинскихъ грековъ непременно предпринималъ въ городѣ Нѣжинѣ собственную свою осѣдлость», внаслідок чого височайшим указом 10/III 1775 р. «всемиловивейше дозволено тѣмъ только грекамъ производить купеческую комерцію и пользоваться всѣми преимуществами, кои состоятъ в вѣчномъ российскомъ подданствѣ и живутъ въ Нѣжинѣ домами, и въ верности императорскому всероссийскому престолу учинили присягу». А він, Іванов, нерухомості в Ніжині не має та й присяги в присутності тамтешнього (цебто грецького) магістрату не виконав. А щодо присяги, яку він буцімто склав у Ясах, то ані він, ані генеральний консул посвідчення не представили. «Хотя и подлинно имъ, Ивановымъ, помянутая присяга учинена, но она выполнена имъ не по доброму желанию(!), а во исполнение высочайшаго указа, и не по таковой формѣ, какъ выполняютъ ее переселяющіеся съ иностранцевъ в российское

¹ 1798 р. прийнято в члени 9 чол. З них 6 внесли заставу (150-300 крб.), 1 купив дім одразу, 1 заторгував і представив поручника.

² Справи 1800 і 1801 рр., № 1422, 2030, 2041.

подданство». Ще одну перешкоду магістрат побачив у відсутності посвідчення про добру поведінку Іванова. Проте магістрат обіцяв прийняти його, коли він з'явиться в Ніжині, набуде осілості і виконає присягу.¹

Все це, зрозуміло, крутість. Не можна ж думати, що в Ясах руський царський указ міг примусити підданого чужої держави присягати царю. Потім, в указі 1775 р. зовсім не згадується про обов'язковість для греків – російських підданих набувати власні доми. Те правда, що грецький магістрат ухвалив, щоб нові члени грецької громади набували осілості в Ніжині, коли її не мають в інших містах Росії, але навряд це зроблено «съ давнихъ еще временъ»: перші згадки про це ми зустрічаємо тільки в заявах рр. 1798-1799. Нарешті, щодо присяги, то р. 1801 від неї був звільнений при прийомі в російське підданство Киризов, бо він показав, що того ж таки року склав її в місті Козирі, де тоді перебував.²

Паралельно зі вступом в грецьку громаду нових членів відбувалось і зменшення її за рахунок вибулих. Куди і скільки поділося за 1782-1795 рр., ми підрахували за відомостями. Більше за все таких, що поділися невідомо де, – 54 чол. Вернулися на батьківщину сім'я греків з 5 душ і 1 волошка. Записалося в купецтво (московське, київське, пирятинське) 3 сім'ї з 17 душ.³ Вступили на військову службу, як в козацьку, так і загальноармійську 11⁴, на штатську – 4 (один служив у Сенаті). Перейшли в дворянство 3 і вийшли в обер-офіцерські чини 9, що теж давало дворянство. Дворянства добивалися і через службу і закінчення особливих шкіл. «Съ таковыхъ же греческихъ фамилий, – читаємо в одній справі, – опредѣляющіеся въ учрежденный в С.-Петербурге Греческій корпусъ греческіе дѣти выпускаются оттоль въ обер-офіцерскіе благородные чины».⁵ Потім такі ж права давало Московське комерційне училище.⁶ Проте інші з'являлися в Росію з дворянським званням. Зі справи 1790 р. про розбір дворянства, ми бачимо, що Георгій Степанович Кроміда, який подався у відставку з чином титулярного радника і чекав від Сенату «подвышения въ

¹ Окремий документ 1800 р. без числа.

² Справа № 1442. Цікаво, що він був син ніжинського грека, мав у Ніжині дядька і все ж не увійшов у ревізії 1782 і 1795 рр.

³ У ревізії 1795 р. не згадується ще один ніжинський грек Афанасій Антонов, що 1791 р. вступив у харківські купці 3 гільдії (справа 1791 р., № 2754). Проте його нема й в ревізії 1782 р. Серед московського купецтва ми зустрічаємо ніжинських греків і до ревізії 1782 р., наприклад Василя Зелязу (справа 1782 р., №2500).

⁴ Грекам дорога сюди була відкрита ще раніше, коли не згадувати навіть полковника Думитрашка Райча (XVII ст.). У другій половині XVIII ст. знаємо полковника армійської служби Івана Тернавіота, підполковника Петра Пелопопова, сина індукторова (Черниговські губернські вѣдомости. – 1886. – № 81, лист Марії Наришкіної до капітана Василя Комбурлея, що 1783 р. володів у Ніжині 19-тю кріпаками; Труды Черн. арх. ком., т. IV, с. 183). З козаків згадаємо бунчукового товариша Андрія Паскевича й військового товариша Юрія Протченкова, що 1777 р. запевнив грецький підпис о. Серафіма (справа № 2434).

⁵ Справа 1791 р. № 2750.

⁶ Справа 1802 р. № 1401.

чине», походив з «благородной греческой фамилии».¹ Але нам відомий і «австрійського владения», чи теж саме – «Римской імперії дворянинъ – грек нѣжинский житель Павелъ Элиатъ».² Н.Сторожевський з'ясує, що він «пожалованъ этимъ достоинствомъ» від Австрійського уряду за вивіз з Австрії величезної кількості кіс і поширення залізобудівної промисловості.³ Мабуть тому, що це звання було почесне, Еліат міг зоставатися і в грецькій громаді. Проте, залишився там і російський дворянин Михайло Венеціанов.⁴

За відомістю 1795 р., за попередні роки вийшов один грек в ченці.⁵ Проте треба зауважити, що ніжинські греки не цуралися ні чернецтва, ні духовного звання. Ми вже познайомилися з Петром Тернавським, що «судьбою Божією» одружився з дочкою Площанського священика Романа Турка, у якого перебував 10 років і 1782 р. шукав при тій же церкві посади дяка. Його ж брат Григорій був за секретаря Смоленської духовної консисторії.⁶ Ще раніше ми зустріли при Успенській церкві священика Іоанна Галацова, грека, що вмер від пошесті 1771 р.⁷

Підсумувати нам самим цифри втрат і прибутку членів у ніжинській грецькій громаді не можливо, бо у заявах про прийом майже ніколи не згадується число сімейних, а потім не за всі роки збереглися і самі справи. Тому прийдеться взяти підсумки ревізійної книги 1795 р., хоча вони якісь сумнівні.⁸ Для більшої ж ясності переставляємо рядки:

«По послѣдней ревизии (1782 г.) написано: муж. пола – 471, жен. – 415 ⁹		
После ревизии вступило и родилось:	168	80
<u>Между 1782 и 1795 годами выбыло:</u>	<u>204</u>	<u>175</u>
Ныне (31/VIII 1795 г.) налицо:	538	439
(И цей підсумок не ясний: треба б – 435 чоловіків і 320 жінок...)		
Між 31/V і 23/X прибуло	15	11

¹ Справа 1790 р. без числа, арк. 84-85.

² Протокольна вхідна книга 1796 р., с. 263, і окремий документ 1799 р.

³ Сторожевский Н. Вказ. праця. – С.15.

⁴ Справа 1792 р., № 2804.

⁵ Перед тим два греки були за настоятелів Ніжинського Благовіщенського монастиря. Один Варлаам (1775-1776 рр.), невідомо звідкіля, а другий – Дорофей Возмуло (1776-1787) не з ніжинських греків. Перед тим він був за капелана російської посольської церкви у Константинополі (1759-1765), а потім у Варшаві (1768-1774). У Ніжині після нього залишився Возмуловський сад у 4 десятини (Черниговські губернські вѣдомости. – 1858. – С. 385-386; Черниговські епархиальные вѣдомости. – 1861. – С.355).

⁶ Справа 1782 р. № 2893.

⁷ Справа 1773 р. Але небіж його Іван Галацов – міщанин.

⁸ Не зовсім точні дані її. Про Іллю Горбатого сказано тільки, що він одружився. Між тим, є справа 1792 р. № 2767 про перехід його в м.Харків.

⁹ Ці цифри не збігаються з відомістю 1782 р., де находимо 445 чол. і 408 жін., коли ж додати 12 чол. і 8 жін., що вступили в братство між 10/VIII і 15/IX, то 457 чол. і 416 жін. Треба проте думати, що цифри 471 і 415 більш точні, бо вони є наслідком перевірок даних ревізії 1782 р.

Таким чином, за підрахунками грецького магістрату, наприкінці 1795 р. в громаді було 593 чол. і 450 жінок «греческой породы». Це, повторюю, самі «ніжинські жителі», греки осілі, що склали присягу на «вірнопідданство» та набули в більшості нерухомість. Але багато їх за торговими справами перебували довгі часи і в інших містах та селах, де служили чи вели своє господарство.

§ 7. Роки 1795 – 1801

Ревізії 1782 і 1795 рр., на жаль, не називають імен і не дають навіть числа «иностранных грековъ», що тоді перебували в місті, як то зробили переписи 1711 та 1769 рр. Між тим, є підстави гадати, що їх було немало. Переглядаючи списки осіб, кому в 90-х роках, а також у 1800-1802 рр. видавалися закордонні паспорти, ми помітили, що в переважній більшості це іноземні греки, що або самі виїжджали за кордон у своїх справах, або їх посилали, як своїх прикажчиків, греки – ніжинські жителі. Навіть коли прикажчиками у тих були родичі – брати, сини чи небожі, все ж таки переважно це були іноземні греки. Ось маленька таблицка із зазначенням, хто для кого вимагає паспорти:

Хто	Кому	1786	1797
ніжинські греки	прикажчикам – іноземним грекам	8	40
ніжинські греки	прикажчикам – ніжинським грекам	2	5
ніжинські греки	прикажчикам – росіянам і українцям	1	9
ніжинські греки	самим собі	12	
іноземні греки	самим собі	97 ¹	3
іноземні греки	прикажчикам – іноземним грекам	1	1

Щорічно в грецьку громаду вступало не більше 10 чоловік (1786 р. – 5 ч., 1792 – 8, 1793 – 2, 1793 – 9 ч.). Але 1799 р. цифра значно побільшала – до 27 чол. Вступали звичайно «иностранные греки». Але 1799 р. мав місце дивний випадок. Під відомство грецького магістрату і в російське підданство побажав увійти московський купець Євстратій Деларов, що вступив у те купецтво в січні 1796 р. з капіталом в 8100 крб. Він прислав посвідчення про свою грецьку породу. Грецький магістрат через Малоросійське губернське правління запитав Москву, і та згодилась звільнити Деларова з купецтва з родиною і з алеутською дівчиною, що охрещена під ім'ям Марії і була «кормилицей» (грецький магістрат переводив її в «воспитанницю»). Тоді ухвалено було прийняти його і в громаду, і в підданство.² Цікаво, що Деларов був московським купцем, хоча і не став таким чином російським підданим. «Алеутской породы девка» не випадково фігурує в справі. Потім виявилось, що Деларов мав близьке

¹ Дехто просив тут же для 2-3 прикажчиків, а багато і для служників, теж іноземних греків.

² Укази 1799 р., окремий документ.

відношення до Російсько-американської компанії. 25/V 1802 року Головне правління Компанії повідомило грецький магістрат, що директор Правління, ніжинський грек Євстратій Деларов, подвідомчий магістрату, одержав з іншими купцями височайші надання – звання Комерції радника.¹

З тих, що увійшли до грецької громади 1800 р.², звертає на себе увагу С.-Петербурзький купець 2-ої гільдії Кипуро, який для того мусив покинути купецтво і внести в казну трьохрічний податок. Його грецьку породу і добру поведінку посвідчили 9 петербуржців на чолі з камер-фур'єром Зорою, два підписалися грецькою, один – французькою мовою. Другий прийнятий Степан Кризцов з Херсона, де він за ревізіями 1782 і 1795 рр. був записаний в купецьке і міщанське звання.³

Року 1801 в грецьку громаду вступили 13 греків і вдова грека Івана Турнавіота з двома синами. В числі чотирьох свідків, що запевнювали грецьку породу вмерлого чоловіка Єлизавети Турнавіот, був її дядько, ігумен Батуринаського Крупицького монастиря – Теодосій Турнавіот.⁴

Ніжинському грецькому магістрату вільно було приймати, кого він хотів, звичайно, при певних умовах, але потім він мабуть сам обмежив своє право. Коли височайшим указом на ім'я Херсонського військового губернатора Дюка де-Рішельє від 3/IV 1806 р., п.б, наказано було грецьким і вірменським магістратам приймати турецьких підданих у свою громаду з відома місцевого губернського начальства, ніжинський грецький магістрат знайшов, що й він підлягає цьому указу. Тому він звернувся за дозволом на прийом Апостолія Анастасієва (20/X) до Чернігівського губернатора зі своєю думкою, що його можна прийняти зі звільненням «оть всякихъ податей и личныхъ службъ». Губернське правління дало такий дозвіл.⁵

Щодо виходу з громади, то на 1798-1799 рр. припадають кілька спроб вступити у військо звання. 6/IX 1798 р. городничий прислав в магістрат «для поступления по законамъ» грека Дмитра Іванова «за шалости и бродяжничество». Через тиждень він подав заяву вступити у військо, бо в нього нема ані осілости, ані промислу ніякого, притому ж він вільна людина грецької породи. Магістрат ухвалив відіслати його знов до городничого, щоб він відправив його куди слід для віддачі у військову службу. 1799 р. Малоросійське правління запитало грецький магістрат про грека Івана Шпаку, що хтів

¹ Протокольна книга 1812 р., № 1415.

² Увійшло 7 чол. і одна сім'я вмерлого капрала Сербського гусарського полку Тимофія Іванова (†1792 р.) – матір і двоє синів. Матір до присяги не приводили (Справа № 2030). У числі сіми – «рядовой Леонтій Гожино(?)».

³ Справа № 2044.

⁴ Справа 1801 р. № 1422. Про нього ми вже знайшли в «Черниговскихъ епархіальныхъ вѣдомостяхъ» (1862, с. 724), що він вчився у чернігівській семінарії, прийняв постриг у Болгарії, перебував у монастирях Чернігова та Новгород-Сіверського, 1779-1779 рр. був за толмача у п[атріарха] Серафима, що приїздив до Росії, потім служив у Олександрівській Лаврі і в якомусь монастирі Новгородської епархії. За батуринаського ігумена він став року 1798. На тій посаді і вмер 1805 р.

⁵ Книга указов 1807р., № 1263.

вступити у казаки Війська Донського. Тоді ж грек Яким Харциз Марков згодився йти в рекрути за козаків Прохорівської волості. Грецький магістрат, що його запитував губернатор, не знайшов перешкоди. А коли Дмитро Маценко хотів вступити у військо, магістрат відмовився, бо його у Конотопі покарано батогоми за крадіжку.¹

1801-й рік, коли імператор Олександр I дав ще раз, і тепер вже востаннє, загальне підтвердження прав грецької громади, чомусь позначився виходом з неї кількох членів. В дійсності, сам вихід фактично відбувся раніше, а тепер він був оформлений шляхом зарахування в купецтво або міщанство інших міст, на що була потрібна згода грецького магістрату. І коли московське міське правління зарахувало в міщанство «ніжинського грека» Василя Корсакова, а потім вже звернулося до ніжинського грецького магістрату, то останній, маючи на увазу порушення закону 20/X 1782 р., звернув на це увагу правління. Проте, щодо Корсакова, то він відповів, що його нема по ревізіях 1782 і 1795 рр. і невідомо, чи грек він.

У тому ж році забажали увійти в Одеське купецтво «иностранные греки» Іван Лагутка і Петро Корсуков, і Одеський магістрат звернувся до ніжинського грецького із запитанням, чи нема «законопрепятствующихъ причинъ». Відповідь була така: Корсукова нема в ревізіях рр. 1782, 1795, але коли він дійсно грек, то за височайшими грамотами підлягає грецькому магістрату, який перешкоди не робить для вступу його в одеське купецтво. Щодо Лагутки, то він «ніжинський грек», до того ж він завинив різним особам чималу суму грошей. 14/I 1791 року він одержав від кредиторів відстрочку платежів на сім років. Але досі невідомо, щоб він кому заплатив борги і навпаки, від декого поступають вимоги. Тоді Одеський магістрат, у якого Лагутка мабуть мав ласку, написав у Ніжин, що кредитори нехай позиваються до Лагутки в Одесі, коли мають належні документи, притому взявши відповідний указ від Новоросійського губернського правління. Замість цього грецький магістрат домігся від того правління вислання Лагутки в Ніжин «для разделки» тут з кредиторами. Але це було тільки на папері. Ще 1802 р. одеський обер-поліцмейстер відмовлявся вислати Лагутку, бо той виконував маклерську посаду, причому був винний декому з одеських громадян.²

Іноді ніжинські греки зараховувалися в інший стан тільки на певний термін. Року 1794-1795 грецький магістрат згодився на зарахування грека Пантелея Суданлея «въ гостинное купечество» в Сумах на три роки, якщо він заплатить недоїмку в 24 крб. за 1783 і 1784 рр.³ В тих же Сумах в. 1801 забавав зарахуватися на три роки в «иногогородніе гости» грек Христофор Діамантієв Іванов з капіталом 2005 крб. Запитаний про згоду грецький магістрат не знайшов перешкоди до зарахування в «Сумское гостинное купечество» Іванова, що перебував під його юрисдикцією з 1797 р. А в тому ж році в Сумах таки

¹ Окремі документи без чисел.

² Справи 1801 р., № 1440; 1802 р. № 1415, арк. 275.

³ Протокольна вхідна книга за 1795 р., № 12. Недоїмку було одержано потім (№175).

виключили зі звання «иногороднихъ гостей» і з окладних книг ніжинського грека Івана Скир'якова, згідно з його бажанням.¹

У цьому відношенні цікава справа грека Петра Цимбалія, що вступив у російське підданство і у Ніжині обзавівся «домовствомъ». 1790 року він записався в ніжинське першогольдійське купецтво з об'явленого капіталу 10 тис. крб. строком на 10 років. Належні відсотки він платив до 1800 р. Коли ж перестав платити через збитки в торгівлі і банкрутства, то городовий магістрат перевів його в міщани на податковий оклад. Повірений Цимбілія двор. Степанов подав у Казенну Палату заяву, що його віродавця зарахували в міщани «ненадлежаще»: він вступив був в міщани тільки на 10 років і цей термін минув. Перебуваючи ж у Ніжині греки, не виключаючи й іноземних, що приїжджають для торгівлі, в силу грамоти від 1/1X 1785 р. звільнені від податків тощо. Тому Степанов вважав, що Цимбалій повинен користуватися ціми пільгами. І Малоросійська Казенна Палата дійсно звільнила його на початку 1801 року від міщанського окладу.²

Мотиви, за якими виїжджали греки з ніжинської громади, були різні. Переважно це були торгівлі інтереси, пов'язані з тим чим іншим містом. Найбільше видно греків з московського купецтва.³ Але переходять і в невеликі міста. 1802 р. два греки записалися у звенігородське купецтво, 1804 р. два зарахувалися «въ гостинное города Кременчуга купецтво». Але наприкінці XVIII ст. і на початку XIX ми не багато зустрічаємо ніжинських греків, що переходили б у портові чорноморські міста. Знаємо під роком 1801 Івана Стурчева, що з Таганрога висловив бажання зарахуватися «здешнего греческого гражданства въ мещанское званіе». На запитання тамтешнього грецького магістрату ніжинський грецький відповів згодою.⁴

¹ Справа № 1440.

² Справа 1801 р., № 1442. Як пильно шукали платників серед греків уряди видно з історії вдови ніжинського грека Павла Каранаксіна. 1801 року вона опинилася з двома синами 10 і 8 років у Києві. І ось Київське губернське управління вирішило зарахувати дітей до податкового стану. Вдова заперечувала, посилаючись на те, що сини – діти грека, притому немає рації оподатковувати їх тепер, бо вони ніяким промислом не можуть займатися, а платити за них вона не має засобів, та й поручників не може здобути. Нехай, казала вона, буде так як є, до вивчення дітьми різних наук і до їх повноліття. Потім Київський магістрат направив справу до ніжинського грецького магістрату, який проте, забажав посвідчення про грецьку породу покійного Павла Каранаксіна. (Справа № 1440).

³ За однією справою 1800 року – 17 осіб, у тому числі Петро Полинковський «съ братьями». У Санкт-Петербурзі – один Кипуро.

⁴ Справа 1801 р., № 1440. На 1801-й рік приходиться ще один випадок невірного вихода з громади; було відправлено з неї до Сибіру на поселення грека Станіслава за пияцтво і розпусту (Справа № 1426). Цікаво, що городничий, якому доводилось сумісно з грецьким магістратом вживати заходів проти греків непохвальної поведінки, пропонував вислати за кордон одного неповнолітнього бродягу, хоча би з тією людиною, що його привезла до Ніжина (окремий документ 1798 р.)

Він і привів прийняти його в Ніжинську грець-
 кою громадою.¹
 Нарешті вважали на потреби економічно розв'яз-
 ати непорозуміння, що виступають в літерату-
 рі про греків ^{а с.с.с.с.} ^{хр.р.} в складі грецької громади.
 Ще Сторожевський писав: „Музейці, успішно
 прилипли до дусти (грецькою), часом сажа-
 ють свої Малоросейські, польські або русські
 жалючі“.² Справа про щезнення грецької гро-
 мади в негрецьких селеннях, про україн-
 цю воева не гадусь. Англи не як багали, що
 українці в Греції було дуже мало, їм не не
 воляти тітки. В 1792 р. з гадки її гонимого
 нидької зотмак тільки один і той малуток воева
 отримав. В близькості 1792 знайдуться ідеї з
 українськими привітаннями: Миколаївско, Павлишні-
 ко, Калужбаренко, ще два перших воева, а
 третій ^{в час} ^{чим} Про це вразно скажано.

¹ Влітку місяця
 Грецькою мовою
 року р. 1789, 1810.
² Сторожевський, На-
 тюрничих урив (1818),

Фрагмент рукопису «Нарису II». Автограф К.В.Харламповича. Відділ зберігання документів Державного архіву Чернігівської обл. в м.Ніжині, ф.Р-6214, оп. I, спр. 7.

Підкреслюю цей факт тому, що деякі історики на кінець XVIII століття відносять початок занепаду грецької громади в Ніжині і ставлять його у зв'язок з набуттям Росією чорноморських портів і переходом туди багатьох греків з Ніжина. Що писав з цього приводу М.Плохинський ми вже бачили (у «Вступі»). Раніше його М.Сторожевський висловився: «До царствования Екатерины и въ теченіи оногo былъ золотой векъ нѣжинской греческой корпораціи. Съ XIX столетіемъ мало-по-малу начинаеть падать торговое зачение Нѣжина, а вмѣстѣ съ нимъ и вліяние грековъ. Торговля не представляла уже техъ огромныхъ выгодъ и удобствъ, какъ прежде, – съ одной стороны войны, потрясшія благосостояніе края и разорившія народъ, съ другой ослабленіе связей съ Греціей заставили многихъ грековъ или прекратить торговлю, или огромные капиталы изъять изъ оборотов и обратить деятельность торговую въ другую сторону. Такъ, нѣжинские греки Мурайтъ и Элиатисъ завели сношеніе съ Австріей и изъ Штейфмарка вывозили огромное количество кось и другихъ

железнихъ изделий... Кроме того уже мало было значительныхъ деятелей торговыхъ въ Нѣжинѣ и многіе греки начали отставать отъ заграничной торговли, заменивъ ее мелочію».¹

Тут велике незнання історії. Війни велися з часів Хмельницького до Катерини II, і греки процвітали. Косами австрійськими греки торгували й раніше, – перша звістка про це у М.Плохинського з 1751 р. А 1762 р. грек Мурайт привіз 150000 кіс.² Раніше почалася й роздрібна торгівля греків, – на це скаржився міський магістрат ще 1767 р.³ Правда те, що греки «мало-по-малу начали оставлять Нѣжинъ и искать больше простора (более удобныхъ мѣсть для своей деятельности)». Почалося це теж ще за Катерини II, а більш помітний розмір прийняло десь у 30-х роках XIX ст., бо за царя Олександра продовжуєся приплив нових членів⁴, а вихід не носив ще стихійного характеру. Тому навіть 1858 р. в грецькій ніжинській громаді нараховувалося 987 чоловіків і 804 жінок, але наявних було тільки 106 чоловіків і 95 жінок. Уся біда була в тому, що відбувався, і навіть посилено, фактичний вихід з Ніжина, а на паперах здавалося, що все гаразд і все зостається по-давньому... А між тим ще за 4 роки перед тим наявних греків у Ніжині було 374.⁵

Але кінець кінцем, це питання, коли саме почався занепад торговельного значення грецької ніжинської громади, можливо розв'язати не отими статистичними даними, а порівнянням щорічних оборотів ніжинських греків. Тоді може відкриться, що початкову дату треба значно пересунути. Колись відносили її на половину XVIII ст.⁶

Ми знаємо низку південних міст, що наприкінці XVIII ст. почали наповнюватися греками, яких російський уряд або заохочував різними пільгами до поселення, або нагороджував за вірну службу Росії, як тих, що служили в руській флоті під проводом графа Орлова. Це Керчь і Єнікале (1775 р.), де 1794 р. було купців 88 і міщан 206⁷, Маріуполь (1779 р.), де потім налічувалося до 10 тис. чоловік⁸, Феодосія, де 1794 р. дозволено грекам заснувати вільний порт на зразок Трієста⁹, Таганрог, де був грецький магістрат, Одеса, де 1795 р. налічувалося 200-300 греків та ін. і наказувалось будувати для них і нових іммігрантів камениці.¹⁰ Але якраз тут видно, звідкіля ці іммігранти. [...]

¹ Сторожевский Н. Вказ. праця. – С. 14-15.

² Труды XII археолог. съѣзда – Т. II. – С. 257.

³ Сборникъ Русскаго историческаго общества – Т. 144. – С. 31-35.

⁴ Наприклад, 1814 р. вступило не менше 15 чол.

⁵ В.Б. Нежинский греческий магистрат // Юридический вестник. – 1863. – № 12. – С. 41 (з посиланням на «Военно-статистическое описание Черниг. губернии за 1854 р.»).

⁶ Кітченко О. Действительная причина упадка торговли нежинских греков за 95 лет назад // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 46.

⁷ ПСЗ – Т. XX. – № 14284.

⁸ ПСЗ – Т. XX. – № 14879; Т. XXIII. – № 17246; Т. XXX. – № 23074, 23075; Т. XXIV – № 26863.

⁹ ПСЗ – Т. XXIII. – № 17191.

¹⁰ ПСЗ – Т. XXIII. – № 17320; Т. XXIV. – № 17967, 17972.

Нарис V. Ніжинські греки й торгівля¹

§1. Загальні умови торгової діяльності греків на Україні

Багатство і славу ніжинським грекам доставили не промислові їх підприємства, а торговельні операції. Видатною роботою щодо обміну чужої продукції греки знані були на Україні ще до воєн Б.Хмельницького. А коли козацьке повстання позбавило їх конкуренції поляків і євреїв, греки разом з вірменами та турками зробилися власне монопольними постачальниками західних і почасти західно-європейських товарів. Що до самих українців, то вони теж не могли бути суперниками в добу загальної мобілізації, про розміри якої маємо свідчення Самовидця.² Притому на Україні того часу зовсім не було обробної промисловості, й це робило іноземних купців ще більш необхідними. Тому гетьман Б.Хмельницький кількома універсалами звільнив грецьких, вірменських та турецьких купців від мита. Але потім, «маючи великий розходь», в інтересах військового скарбу універсалом від 28/IV 1654 р. він визначив і для них розмір мита привізного та вивізного, доручивши збирання його греку Евстафієві Стаматієнку. Це не була новина, бо так «здавна предь тимъ бувало», мабуть, за поляків. Тариф установлено такий. З товарів московських по 6 золотих від сорока соболів і по 2 зол. від 40 пупків соболіних, від 40 куниць і від бунта лісів. Щодо «иншихъ товаровъ», то розмір мита [становив] 5 зол. від 100 талярів битих. Товари турецькі (єдваби, шовкові тканини, коберці, килими, сувої, пояси, мусульбеси, киндяки матерії та інші дрібниці) – по два талари від 100 талярів полевкових, кипа габи – по леву. За вивіз золота, срібла, дорогоцінного каміння, перлів – від 100 талярів по 5 зол. А оскільки, здається, «наші» (цебто українські) купці зберегли попереднє право безмитної торгівлі, то універсал застерігав їх під загрозою конфіскації, щоб вони не вивозили товарів іноземних купців, прикриваючи своїм ім'ям.³ Такі товари позначено й такі ставки тарифні показано теж 10 років по тім в універсалі гетьмана Павла Тетері.⁴

Але гетьман Хмельницький, зрівнюючи греків щодо правового мита з іншими «купцями чужоземськими», все ж дав їм значну перевагу – право судити

¹ Текст «Нарису V» був надрукований Є.Чернухіним за машинописною копією Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського у збірнику: Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 2000. – Вип. III. – С. 87-159.

² Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. С приложением трех малороссийских хроник: «Хмельницкой», «Краткого Описания Малороссии» и «Собрания исторического». – Киев, 1878. – С. 20; Пор.: Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии. Часть первая. Греки, цыгане, грузины // Труды XII археологического съезда в Харькове. 1902. – Т. II. – Москва, 1905. – С. 179; Эйнгорн В. Новый труд по внутренней истории Старой Малороссии // ЧОИДР. – 1908. – Т. I. – Смесь. – С. 24.

³ Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. I. – С. 60-61.

⁴ Акты греч. – С. 48. Тут дата помилкова – 1667; треба 1663 чи 1664 р.

самим свої справи й невідлеглість суду полковому й міському. Це він зробив універсалом 2/V 1657 р. «приохочуючи грековъ купцовъ, абы въ сторону нашу зъ разными товарами прыеджаючи выгодою людемъ были».¹ До речі, 100 років потім про цю саму вигоду від торговців-греків свідчив правитель Малоросії граф Рум'янцев, що добивався зберегти за ними їхні права. «Оные греки торгами производыми ими не только г. Нѣжину служатъ ко украшенію и ползѣ, но и въ зборѣ государственныхъ пошлинъ приносятъ приращеніе и составляютъ немалую вѣтвь комерціи» (1774).²

Той же Богдан Хмельницький через півтора місяці після першого загального універсалу всім грекам на право власного суду й самоврядування дав двом грекам Юрійовичам особистий універсал (16/VI 1657 р.), звільнивши їх від внутрішніх зборів «по мѣстахъ и мѣстечкахъ украинскихъ и всюды ... по дорогахъ, гостинцахъ», і навіть, здається, від вивізного мита. Залишалося тільки як необхідне мито привізне, те, що потім його названо *індуктою*. Тільки його вони повинні були платити військовому збирачеві – *екзакторові*.³ Цю саму пільгу наступники гетьмана Б.Хмельницького поширили на всіх грецьких купців, отже й на ніжинських, проте з виразною думкою про вивізне мито. Усім їм дозволялося «въ мѣстахъ, мѣстечкахъ и селахъ розными товарами купецкими торговать, еднихъ набывать, а другихъ забывать, такожъ и произдъ волной безмытнѣй и нѣ одъ кого незабороненѣй», і всі вони були підпорядковані тільки одному екзакторові, якому платили індукту, привізне та вивізне мито.⁴

Проте це було право, а наскільки йому відповідала дійсність XVII ст., ми власне не маємо відомостей. Є тільки опосередковані звістки, що пільги українським грекам зумовлювали приплив їх до українських міст. 1661 р. згадуються греки у Переяславі, що скаржилися на кривди царських ратних людей. Знаємо зокрема грека Яна Томару, прикажчик якого Юрій Григор'єв викупив у Царгороді за 400 талярів одного руського полоненого. Це той Томара, у якого ратні люди пограбували крамницю, взявши на 4080 крб. товарів і на 2009 крб. готівки.⁵ Потім Ян Томара прибуває у Канів, звідкіля приїжджає до Ніжина (1672).⁶ У Лохвиці перебуває грек Мануїл, двір якого зо всім будуванням і хутором після його зради передано 1665 р. лубенському полковникові Григорієві Гамалії.⁷ Під 1672 р. згадується в Києві грек Степан Петров, що їздив до Царгорода і який, вертаючи, був свідком взяття Кам'янця Подільського.⁸ 1691 р. зустрічаємо «крамаря» Яна Грека в Переволочній, сотенному містечку.¹

¹ Акты греч. – С. 4, пор.: Сборник Российского исторического общества. – Т. 143. – С. 45.

² Справи ніжинського грецького архіву на 74 аркушах, арк. 37 і далі.

³ Акты греч. – С. 43-44.

⁴ Там само. – С. 45 і далі.

⁵ Акты ЮЗР. – СПб., 1872. – Т. 7. – С. 331; Т. V. – СПб., 1867. – № 128, 186.

⁶ Там само. – Т. 9. – СПб., 1877. – № 143.

⁷ Там само. – Т. 6. – СПб., 1869. – № 22.

⁸ Там само. – Т. 9 – СПб., 1877. – № 43-44. До речі, грецькі купці, що у своїх подорожах багато цікавого бачили, були не тільки за цікавих оповідачів, ними часто-густо

Ярмаркова площа у Ніжині. Гравюра 1773 р.

Але, як видно, греки, а разом волохи й вірмени, перебували й в інших містах України, пересуваючись з місця на місце, переважно у зв'язку з ярмарками, які де відбувалися. А оскільки в Ніжині було тоді три щорічні ярмарки та й місто було великолюдне, то сюди частіше, ніж в інші міста приїжджали греки й оселялися тут, хоча і зазнавали утисків від тамтешних магістрату та полкової старшини.² 1682 р., як ми бачили, в Ніжині вже було 18 «купецкихъ людей».³ Звичайно, вони не сиділи тут, а мали зносини з «иными государствами». Один із

користувалися у своїх зносинах політичного характеру як посередниками, ба навіть як шпигунами. Це підтверджується хоча би таким місцем з листа цареві київського воєводи Петра Шереметева (травень 1667 р.): «И нынѣ, государь, вѣстей намъ, холопамъ твоимъ, вѣдать стало не отъ кого, гречане и волохи торговые люди мимо Кіева не ездятъ многое время» (Акты ЮЗР. – Т. 5. – СПб., 1867. – С. 211.). Окремі випадки використання для цієї мети греків див.: там само, т. 7, № 105; т. 8, с. 61-62, № 66, 68; т. 9, № 109, 143, с. 587; т. 11, № 192 і № 75, т. 12, № 39, 176, 221; т. 13, с. 215, 226-227, 302, 637. Посланий гетьманом Самойловичем «для преслѣдованія вѣстей волохъ» Ол. Лукьянов «шелъ купцомъ» з ніжинськими греками купцями (Временник имп. Московского общества истории и древностей российских. – Москва, 1849. – Кн. 2. – Смесь, 29/1702). Дивись ще цікаву статтю А. Андрієвського «Русские конфиденты в Турции и в Крыму в 1765-1768 гг.» (Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца – Т. 8. – Отд. III), де серед російських «приятелей корреспондентовъ» називається і ніжинський грек Микола Судакаї (с. 46, 51, 62-65, пор.: с. 90).

¹ Киевская Старина. – 1901. – Т. LXXV. – С. 63-67.

² Акты греч. – С. 53.

³ Эйнгорн В. Назв. праця. – С. 35, 38, прим. 2.

ніжинських греків, Костянтин Михайлов мав 1676 р. позов проти московського грека Мануйла Іванова на 4000 зол.¹ Другого зустрічаємо 1691 р. на Дону. Він віз у компанії з харківським купцем Іваном Гутником товар, причому розбійники пограбували товар і худобу й забили челядника. На це він і скаржився харківському Слобідському полковникові Ф.Григоровичу. Торгували ж вони «заморськими легкими товарами», а саме везли 9 таїв шовку, 8 таїв верблюжої шерсті та всякі інші.² Ніжинський грек Мануйло Миронов 1692 р. привіз до Сівська сукно та златоглав (штоф).³

Скільки греків осіло в Ніжині наприкінці XVII ст., приблизну цифру дає реєстр греків «издавна зъ жонами и дѣтми въ Нѣжинѣ живучихъ», що складено 1711 р. З 32 греків-господарів до 1701 р. з'явилося 20 (останні пізніше або невідомо коли), з 23 сербів – 5, з 34 волохів – 27, з 12 «мунтян» (молдаван) – 7.⁴

У документах XVII ст. українські греки майже завжди називаються купцями, купецькими людьми, виконуючими «гандель». Так само ніжинських греків гетьманські універсали, починаючи з Мазепиних, називають купцями, «учтивими купцями», що у своєму суді розглядають переважно «дѣла купецкія». Звичайно, згадуються їхні слуги, челядники. Проте є серед них і священники, і доктор. Купецький переважно характер зберігається в ніжинській грецькій громаді й протягом усього XVIII ст., хоча від середини його там вже можна спіткати чимало людей інших професій (див. «Нарис II»).

Від XVIII ст. збереглося багато й звісток, і цілих справ, що висвітлюють торговельну діяльність ніжинських греків, і тут уже можна ставити питання й про закордонну їх торгівлю, й про внутрішню, й про торговельні шляхи, й про транспорт, і про мито, і про товари та ціни на них, і про способи їх збуту тощо.

§2. Закордонна торгівля

За реєстром 1711 р. в Ніжині грецька колонія складалася з 232 чол., що тимчасово перебували в місті «за купецкимъ промысломъ», та 90, що постійно жили й навіть багато з дружинами й дітьми. За списком 1765 р. членів грецької громади господарів було 164, із них 103 «бавилося» торгівлею (а 15 припинило її), притому 71 – закордонною. Їх торговельні операції охоплювали Туреччину й Персію, Польщу, Німеччину, Австрію, Італію.⁵

¹ Там само. – С. 56, прим. 2.

² Вейнберг. Материали по истории Воронежской и соседних губерний // [...] – 1886. – Т. 8. – С. 757. У «Записках Київського Інституту народної освіти». – 1928. – Т. 3. – С. 183 (Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст.).

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 245, прим. 2.

⁴ Там само. – С. 223-236.

⁵ Часто згадується Венеція, але маємо звістку про зносини грека Шаргана з сицилійськими купцями з Месини Ризовим і Килемом (Докладной реєстр входящих в греческий магистрат бумаг. – 1804. – № 1354).

Що привозили греки з кожної країни? З Туреччини через Молдавію й Польщу – шовк сирець і варений, червоні кумачі, бавовну в пряжі і так, овечу шерсть, ладан, перли, а через Чорне море – вина з Архіпелагу та Мармурового моря, тютюн, бакалію чи різні плоди, саф'ян червоний та жовтий, мило та інше. З Молдавії та Валахії – волоське вино, волоські горіхи, чорнослив.¹ З Угорщини – угорські вина, з Австрії – коси, з Італії – венеційські шовкові товари.² З німецьких міст: Бреславля – полотна, прості тамтешні сукна й вовняні тканини, з Лейпцига шовкові, вовняні товари й саксонську порцеляну, з Кенігсберга – шовкові, бавовняні й вовняні французькі й німецькі товари, голандські полотна, з Гданська тонкі голандські, французькі та англійські сукна.³ власне всі товари з Західної Європи йшли через Польщу, тому ми не знаємо справжнього походження тих видів товару польського, які згадуються в індукторських відомостях 1722 й 1725 рр.⁴ І хоча А.Шафонський підкреслює ніби монополію греків у привозі товарів тільки «изъ разныхъ турецкихъ мѣстъ» та з Італії, архівні справи, що їх розробляв М.Плохинський і що винайшов проф. В.Савва, які й мені трапилися, запевнюють, що ніжинські греки привозили й з інших країн товари з тих, які називає Шафонський. Плохинський згадує низку міст, куди везли товари ніжинські греки чи де вони мали своїх кореспондентів: Гданськ, Кенігсберг, Бреславль, Лейпциг, Відень, Ясси, Венеція, Царгород.⁵

Розбиваючи ніжинських купців греків за товарами, що вони привозили з-за кордону, М.Плохинський дає такі цифри, побіч з якими подає свої, за реєстром 1769 р.

¹ Шафонский А. Черниговскаго наместничества топографическое описание... – С. 479. У відомості збору індукти 1732 р. під «товаромъ грецкимъ» названо кумач, киндяк, червону бавовну, «пояса руменецкіе», пояси верблюжі, саф'ян, матерії шовкові й золотоголаві (пор.: Український археографічний збірник. – Т. 1. – С. 61-622, 65, 101; Плохинский М. Назв. праця. – С. 274).

² Цікаво, що в реєстрах 1760-х рр. тільки про приїжджих греків позначено, що вони вели торгівлю з Італією й ввозили італійські товари. Їх було шість (див.: Савва В. Материали из архива нежинских греческих братства и магистрата. Вып. 1 // Сборник историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко. – Т. 8. – Нежин, 1912-1913. – С. 1-14, і справа № 2309).

³ Шафонский А. Назв. праця. – С. 478-479. З приїжджих греків один показав про себе, що привозить європейські товари, один литовські й один німецькі (див. у Саввы. Материали...).

⁴ Український археографічний збірник. – Т. 1. – С. 62, 65; у Плохинського – с. 274, прим. 3. У Слабченка в «Хозяйстве Гетманщины в XVII-XVIII столетиях», т. 3 (Очерки торгового капитализма. – Одеса, 1923), дано ту саму відомість, але з проминанням деяких товарів, або з помилками. Напр., «локоть сукна» замість «штука сукна», «кита» замість «кипа красной бумаги», «косяк лудана» замість «косяк ладану» (с. 161).

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 244.

Турецькі товари (кумачі, шовк, заволоч, галантерея, ладан)	1765	1769
Бавовняні турецькі товари	1	2
Німецькі суконні, гарусні, шовкові	4	3
Усяка мануфактура невідомого походження	4	4
Ттурецька вовна	3	3
Волоські й інші вина	15	14
Бакалія	15	8
Коси	4	3
Дорогоцінності царгородські	1 ¹	

Назви різних сортів і видів мануфактури, а також ціни подає Плохинський на с. 245 і в додатку, на с. 320. Тут безмірно довга низка товарів, що були в одній крамниці (1767 р.), причому інших матерій до 17-ти кольорів. Але тут, на жаль, далеко не всюди позначено походження товарів, крім грецьких штофу й бинд, голандського полотна, французьких штофу, тафти й атласів, венеційських поясів, неаполітанської фраети. Ще менше свідчить реєстр про походження товарів, яких набуто від євреїв (с. 247), тут не сказано навіть, де й коли куплені. Проф. В.Савва надрукував зі справи Антона Тухаєва реєстр хутровини, що нею торгували він з товаришами, і тут зустрічаються різні гатунки китайки та бинд.² Але ця компанія вела також торг різними тканинами й галантереєю, реєстри їх збереглися й мають велике значення для історії цін.

Над постачанням і продажем бакалії працювали 14-15 членів грецької громади. В поняття її входили чай, цукор, кава, волоські горіхи, чорнослив, мигдаль, фіги, фініки, маслини, родзинки, риди, лимонні та апельсинові зацукровані корки, персики, абрикоси та інші.³ Коли зауважити, що шість греків тримали в Ніжині кав'ярні, а один торгував спеціально тютюном⁴, то число греків, що бавилися бакалією, значно піднесеться.

З 15-ти греків, що 1765 р. торгували закордонним вином, 2/3 промишляли волоськими винами. На Україні ці вина швидко випивалися і, за свідомством мандрівника Гільденштедта, у другій половині XVIII ст. їх увозилося до Ніжина щорічно на 50000 крб.⁵ Участь же ніжинських греків у привозі їх і поширенні на

¹ Там само, с. 262-263. Коли рахувати не господарів чи фірми, а людей, то цифри повинні змінитися трохи, бо наприклад, з дому Голюнків привозили коси з Цесарії усі чотири брати. Але різниця не повинна бути значна. Тому ми не подаємо такої розбивки. У порівняльній таблиці подано цифру числа домів чи фірм, а не осіб, що торгували тим чи іншим товаром. Притому треба й те зауважити, що при відсутності диференціації одна людина зараховувалась часто в дві групи: турецькі товари й «корольки» або турецькі товари й вовна, я вже не кажу про те, що майже всі купці, що привозили турецькі товари, вивозили з Росії хутра.

² Савва В. Назв. праця. – С. 37-51.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 252.

⁴ В якомусь році у грека Курбаногла було 100 пуд. турецького тютюну (Плохинский М. Назв. праця. – С. 253).

⁵ Киевская старина. – К., 1893. – Т. 40. – С. 434.

Україні підтверджується архівними довідками М.Плохинського: ніжинський грек Лазарєв 1744 р. провозив через Васильков 12 бут. (бочок) волоського вина з 24 фурманщиками. Маргарит Дмитрієв везе 1760 р. на Сумський ярмарок 3800 кварт.¹ Цілими бочками греки возили вино в Москву та інші російські міста.² Іноді греки, як ми бачили зі справи Юрія Артина з князем Єронімом Радивілом, купували вина не у продуцентів і не у купців-професіоналів: Артин купив на 900 крб. рейнського вина у браславського підчашого Ганецького, що був за службовця у князя Радивіла.³ Проте про Артина не сказано, що він сам торгував вином, тому можна гадати, що він купив його для власного вжитку, чи то для родичів і приятелів. Колись Яків Маркович просив у київського Тарнавіота купити йому й батькові доброго волоського вина (1734).⁴ Щодо вин грецьких, які за Шафонським привозили через Чорне море, то повне здобуття його північних берегів ще більш сприяло тому. В одній справі грецького архіву 1804 р. я знайшов звістку про ніжинського грека Венгелова, що послав до Таганрогу свого сина зі служником для зустрічі біломорських вин.⁵ Білим морем колись звалося Мармурове. Вживали на Україні й інші вина кримські (судацькі й бахчисарайські, адриянопольські), французькі, шпанські, і в постачанні їх греки теж брали участь.⁶

У реєстрах 1765 і 1769 рр. про одних греків говориться, що вони привозили вино з-за кордону, про інших, що вони возили й торгували, про третіх, що тільки торгували. Торгівля напоями проводилася в шинках, а іноді у кав'ярнях. Останні власне всі трималися греками, з шинків – деякі. Між закордонними п'янкими напоями були не тільки вина, а й виноградові спирти, з яких робили на місці «вейновы водки и ратафіи на гданській вкусъ или сахарние водки».⁷

За значний предмет грецького привозу були австрійські «с'єнокосные косы». Привозом їх у 1765 р. промишляли 4 чол. Привозили їх великими партіями по 50, 64, 69 бочок, причому в кожній містилося від 800 до 1500 штук. Одного разу привезли 150000 шт.⁸

¹ Це становить 6 бут. Але це вино заарештували при виїзді з Ніжина (Справа № 2949).

² Плохинский М. Назв. праця. – с. 253.

³ Справа 1745 р., № 2230.

⁴ Записка Якова Марковича (Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – Москва. 1859; Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1767). – Ч. III. – С. 415.)

⁵ Справа № 1342.

⁶ Плохинский М. Назв. праця. – С. 254.

⁷ Там само. – С. 256.

⁸ Там само. – С. 257.

Купецька фура. Малюнок XVII ст.

Року 1762 у Павла Катергара зберігалось у Ромнах кіс не менше як 80 бочок, причому в інших було 1800 кіс, або навіть 2000.¹ Коси з Ніжина направлялися на ярмарки в інші міста, переважно в Ромни. А іноді вантаж просто туди адресувався. 1759 р. Пасхалієв і Катергар привезли з Відня 30 бочок кіс просто до Ромен і тут для продажу їх залишили прикажчика.²

У М.Плохинського викладено цікавий проект контракту на монопольний продаж кіс, що 1752 р. представили гетьману Розумовському два греки – полтавський Н.Константинов та ніжинській Н.Метакса. Проте цей вигідний для військового скарбу проект було відхилено, бо статті про монополію забороняли стачку³ між купцями для скупчування товарів в одних руках, що дає можливість «приносить простому народу обиды».⁴

¹ Окремий документ: Донесення Роменського сотенного правління в Малоросійську колегію 1757 р.

² Справа 1760 р., № 2950.

³ Домовленість (Ред.).

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 258-259.

Торгівля дорогоцінними речами з давних-давен була за улюблений промисел греків, що помітив ще Котошихін.¹ На Україні у XVIII ст. греки продавали золоті ланцюжки, золоті й срібні чарки, хрестики, персні, сережки, браслети, гудзики, окремі камні, перли, коралі. В одного грека (Дмитра Мецовіта) р. 17[...] було знайдено 111 фунтів коралів ціною від 5 до 16 крб. За фунт. У другого в 1765 р. було 40 пернів з камінням на 2100 левків та багато дорогоцінних каменів на 4913 левків.² Як видно зі справи 1747 р. № 2175, траплялося, що ніжинські греки продавали фальшиві камені (див.: «Нарис I»).

Привозили й інші товари. У справі № 2423 за 1774 р. згадується про медикаменти, що після смерті купця Грипкотова знайдено в його крамниці. В протокольній книзі вхідних паперів 1802 р. (№ 1415) записано заяву Ваф'ї Анастасія, що з нього несправедливо молдавський уряд вимагає 767 левків за ліки, нібито взяті його дядьком. У справі 1767 р. зустрічаємо звістку про 110 пудів паперу збанкрутілого Івана Мецовіта. Він був на переховуванні у братського ключника. Його продали за 1585 крб. 35 коп.

Що вивозили греки за кордон? Більше за все хутровину. Нею 1765 р. займалися 39 чол., але не спеціально тільки нею; одночасно вони торгували й іншими річами, бо тоді торгівля ще не диференціювалася. Хутра купляли у Москві та інших російських містах, навіть у сибірських. Зберігся в грецькому архіві лист від 30/XII 1798 р. чотирьох петербурзьких купців греку Євстафієві Дементійовичу (Ленгаро) з проханням, щоб його приятель, грецький купець Іван Самаржа купив для них на ірбитському ярмарку хутра на 15000 крб., а саме: 500 ведмідів енісейських, 60 сороков соболів (20 енісейських, 30 обських та іртиських, 10 камчатських), 1000 куниць добрих, 20 бобрів камчатських, 1000 лисів червоних. Хоча це було приватне доручення, воно вже показує, як греки спеціалізувалися на хутрах.

Про сорти хутровини й ціни їх свідчать оголошені М.Плохинським реєстри хутра, затриманого у Ніжині 1744 р. у грека Теодосія Шатія, того, що грек Анастасій Казнафер продав 1757 р. турецькому подданому Апостолові, і того, що у 13-ти купців захопили розбійники.³ Але в тих реєстрах ми маємо тільки одну ціну – чи купівельну, чи продажну. Важливіший витяг із торговельної книги товариства Антона Тухаєва й К°, що його надрукував проф. В.Савва: тут і купці, й продажні ціни хутра, що їх 1773-1775 рр. продано за кордон на 229380 крб.⁴ Це дає можливість установити відсоток націнки греків на свої товари. Ми вже бачили, що хутра привозили з Росії до Ніжина, тут їх обробляли кушніри й «бламари» з греків же («Нарис IV»), і вже в такому вигляді, значно підвищені в якості й ціні, вивозили за кордон. Проте смушок ішов іноді готовий з Поволжя.⁵

¹ Вірогідно: Котошихін Г. О России в царствование Алексея Михайловича. – СПб., 1906 (Ред.).

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 259-260. Левк – 60 коп. Отже всього товару було на суму 4207 крб.

³ Там само. – С. 248-251.

⁴ Савва В. Назв. праця. – С. 37-51.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 244.

З інших товарів, що греки вивозили за кордон, серед інших міст у Гданськ, Кенігсберг, Бреславль, Відень, можна назвати віск, червону юхту, ікру, червону рибу «и все то, что извѣстно подъ именемъ зелороссійскаго» товара. Грек Маркачан одного разу віз 411 пудів воску (1760 р.). Ананій Мораїт відпустив за кордон юхту (1765 р.).¹ Юхта була, звичайно, російська, хоча ніжинська грабарня Артина й виробляла юхту, але не мала права продавати її за кордон (див.: «Нарис IV»²). З другого боку, ми зустрічали вказівки, що ніжинські греки купляли російську юхту й щоб відправити її за кордон потребували свідоцтва щодо російського її походження. Так Іван Ваф'я, купивши в Москві 784 пуди червоної юхти різних номерів і знаків у 28 паках, просив 5/II 1799 р. грецький магістрат посвідчити, що вона з Росії, щоб вивезти її для продажу в Цесарію; другий раз він потребував такої довідки для 22 паків юхти, що купив на Корінному ярмарку для вивозу в польські міста й в Цесарію ж.³

Москва, крім хутра і шкір, постачала для вивозу за кордон тканини. В індукторських реєстрах 1722 і 1725 рр. серед «товару московського» чи «великороссійського» знаходимо китайку, крашенину, полотно.⁴ За відомостями М.Плохинського, з Астрахані крім риби привозили шовк-сирець, мабуть, перський, і теж треба гадати для вивозу. Принаймні 1712 р. грек Петров віз такий шовк з Астрахані до Архангельська.⁵ Зрозуміло, не українського, а російського походження були залізо й замки, що вивозив у Волощину приїжджий грек Мамура (1769 р.).⁶ Для розміркування про розміри зовнішньої торгівлі ніжинських греків цікаві дані можна взяти з книги про видачу судом грецького братства свідоцтв, за якими міський магістрат видавав 1774 р. закордонні паспорти.⁷ Таких свідоцтв видано 52: 38 у Волощину (з них три для проїзду до кордону Цесарського); вісім у Цесарію (з них два для проїзду й далі, коли буде потрібно), чотири в Польщу (два тільки до м. Фастова), один у Шльонськ, один у Гданськ, усього 52 паспорти – але для 64 людей, бо інші брали з собою прикажчиків або служників. У двох випадках названо товари, які вивозили за кордон (хутра в Цесарію й Шльонськ). У чотирьох – які купували за кордоном. Це вино у Волощині, а саме в Одубештах. Але, можливо, що за вином їздили й інші, хто брав у серпні паспорти у Волощину. У серпні видано 19 свідоцтв, в грудні – 9, в інші місяці – по 2-4.

¹ Там само.

² Текст «Нарису IV», на жаль, не зберігся – (Ред.).

³ Окремі документи грецького архіву, 1798 і 1799 рр..

⁴ Український археографічний збірник. – Т. 1. – С. 62, 65; Плохинский М. Назв. праця. – С. 274, прим. 3; пор.: Шафонский А. Назв. праця. – С. 478.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 244.

⁶ Савва В. Назв. праця. – С. 7.

⁷ Справа 1774 р., № 2433.

§3. Торгові шляхи

Ніжин у XVII-XVIII ст. був за транзитний пункт, у якому сходилися товари турецькі й західноєвропейські з московськими, волзькими, сибірськими. Крім головного шляху, що сполучав Москву з Києвом і йшов далі на південний захід, від Ніжина розходилися радіусами шляхи по всій Україні. Українські шляхи XVII-XVIII вв. перелічено більш-менш повно в М.Слабченка, переважно на підставі видання О.Русова «Тракты». Починається цей реєстр двома шляхами, котрими якраз повинна була їздити більшість ніжинських греків: 1) Київ – Білгородок – Фастів – Паволочь – Немирів – Брацлав – Тростянець – Рашків – Ягорлик – Тарлик – Бендери й далі через турецькі володіння до Царгорода; 2) Брацлав – Сороки – р. Прут – Ясси і звідти до Царгорода. Конкретні дані більш-менш зближуються з цими маршрутами. 1678 р. ніжинські купці в межах Валахії їхали через Сороки, Ясси, Фокшани, Бухарест і через Дунай на Провади.¹ Ніжинський грек Іван Марков, повертаючись 1682 р. з подорожі, їхав на Немирів, Переяславль і Ніжин. Відомий був ніжинцям і шлях на Польщу. Павел Андилев їхав з Бухаресту через Угорщину на Брашів, потім Польшею на Самбір, Полісся до Києва, через Дніпро до Ніжина (1694 р.).²

У XVIII ст. встановився надовго як звичайний шлях перший, що в межах Польщі прямував на Немирів. 1702 року московський священник Лук'янов їхав ним саме з ніжинськими греками-купцями: Київ, Фастів, Паволочь, Немирів.³ Так само ієромонахи Новгород-Сіверського монастиря Макарій і Сильвестр, що 1704 р. пішки йшли до Єрусалиму, у своєму «Подорожнику» («Путь») оповідають, що 8 січня вийшли з Києва і йшли три дні до Фастова, там два дні до Паволочь, п'ять днів до Немирова, і день до Соснівки, де переїхали через р. Буг, на тому боці якого «въ пещерахъ городокъ пустъ».⁴ Після них чернігівський ієромонах Іполіт Вишенський 1707 р. у жовтні повідомивши, що з Ніжина йде караван грецький «въ страны Цариградскіе», відправився до Ніжина і 21/X з купцями греками та іншими поїхав далі через Козелець, Київ, Васильков, Триліс, мимо могили Палієвої (Переп'ятиха), залишаючи на правій руці Фастов, через Паволочь, Палієву гатку, Немирів. 15/XI переїхали «рѣку Богъ» де «конецъ землѣ казацкой и почалася лядская», яка тягнулася до села Цеханівки, «по Днѣстръ». Але в її межах Вишенській називає крім Цеханівки тільки с. Щліко в маєтності пана Синявського, якому крім того належав великий шмат землі. За Дністром волоське місто Сорока, потім над Прутом с. Герман, далі с. Жижа і

¹ Акты ЮЗР. – Т.12, № 667.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 278-279.

³ Путешествие во святую землю священника Лукьянова // Русский архив. – Москва, 1863. – Вып. 1. – С. 45-48. Лук'янов називає Паволоч порубіжним місцем.

⁴ Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. – Москва, 1873. – Кн. 3. – Отд. 5. – С. 1.

місто Ясси.¹ Ближче цей шлях виявляється з однієї цікавої справи грецького архіву (1746 р., № 2185 – «Дѣло о мытахъ польскихъ»).

1746 р. Колегія іноземних справ звернулася в «Порту Константинопольскую» до російського резидента Неплюєва з питанням, «скільки съ чого въ польскомъ мѣстечке Трылесахъ пошлинь берется и особливо, что платятъ приезжающие въ Малую Росію и изъ оной отъезжающие греки и другие иностранные люди, і что съ російскихъ купцовъ тамо і въ протчихъ мѣстахъ по дороге въ Сорокѣ какихъ мытовъ требуется». Неплюєв тоді адресувався до Київської генерал-губернаторської канцелярії, а та 26/III до ніжинського грецького купецького братства, причому писав: «А понеже какіе пошлины и мыта въ Польше по дорогахъ какъ съ російскихъ, такъ і иностранныхъ купецкихъ людей берутся, о томъ въ Кіевской генерал-губернаторской канцелярії извѣстія не имеетца, а въ Нѣжине какъ російскихъ, такъ і иностранныхъ людей довольно, і того ради опредѣляетца, въ силу вышеписаннаго, состоятельную і вѣрную по самой вещи справедливости вѣдомость отъ нѣжинскаго купецкаго братства сочинить и прислать въ генерал-губернаторскую канцелярію». Братство зібрало відомості від «подлинно знающихъ греческихъ купцовъ» про розмір мита, що береться з них у м. Трилісах і в містах до Сороки, й надіслало в Київ із застереженням: «У другихъ не великоросійскихъ и малоросійскихъ, егда бывають они тайно, почему беретца пошлина и мыта, въ греческомъ братствѣ неизвѣстно и справки учинить не почему, понеже те покуда въ греческомъ не состоятъ компутѣ».

«Вѣдомости и где именно отъ всякихъ товаровъ привозныхъ и отвозныхъ, съ каждого воза изимаются пошлины і мито, составлена 1746 году августа 11 дня.

Съ воза осмилошадейного.

Мыто.

Въ митнице рейментарской по 10 копеѣкъ. Тамъ же двѣ митѣ по 60 к.²

Въ Паленицѣ по 50 коп.

Въ Фастовѣ по 60 к.,

Въ польскихъ³ Трилѣсах по рублю.

Въ Романовѣ мита по 50 коп.

Въ Остроковлю по 50 коп.

Въ Павловичахъ по 8 чеховъ польскихъ. Тутъ же замкового по 10 чеховъ.

Въ Млиновичахъ по 26 чех.

Въ Рузинкѣ по 30 чех.

¹ Пельгринация или путешественник честнаго иеромонаха Ипполита Вишенскаго // Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. – Москва, 1876. – Кн. 4. – Отд. 5. – С. 20-21.

² На жаль, цю митницю не позначено. Чи не був це митний польський пункт у кількох верстах від кордону, спочатку при корчмі, а потім при містечку, що називалося Митниця? Тут власне був відділ Триліської митниці (Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego... – Warszawa, 1880-1902. – Т. 6. – С. 846).

³ Триліси чи Трилеси на притоці р. Росі – Кам'янці, 45 верст від Василькова, значніший митний пункт на тому тракті, що від Києва вів до Немирова.

Въ Драганѣ по 50 чех.
Въ Голубовкѣ по 20 чех.
Въ Белиловкѣ по 30 чех.
Въ Сирмовкѣ по 13 чех. Тамъ же новая мита по 13 чех.
Въ Чернолѣсѣ по 18 чех.
Въ Овсяновцѣ по 26 чех.
Въ Турбовѣ¹ по 50 чех.
Въ Липовкѣ по 5 чех.
Въ Немеровѣ по 103 ч. Тутъ же замкового, мостового и кату 8 чех.
Въ Печеру на Бугу рѣкѣ мито и мостового² 40 ч.
Въ Стоковѣ по 80 ч.
Въ Левмцки по 13 ч.
Въ Александровки по 13 ч.
Въ Русовѣ по 26 ч.
Въ Камаргородѣ по 26 ч.
Въ Тамашполѣ по 45 ч.
Въ Падковѣ по 15 ч.
Въ Дикановкѣ по 80 ч.
Въ Тутвѣ губернатору войту и цолнеру скутного 40 чех.

Тамъ же индукта по договору по нашему контракту съ польскимъ урядомъ плотится съ одного воза шестилошадейного съ кумачей по шестнадцати червонцовъ, зъ габи по 8 червонцевъ, зъ бакалѣи по 6 червонцевъ, зъ бути вина по 2 черв. ... коси отъ каждого воза, на которомъ бываетъ по 3 бочки, взимають по 4 червонца. Да что зъ Росии привозится зъ пушного товару отъ такого жъ воза, что по 6 лошадей, по 16 черв.»

Маємо в документі 1799 р. ще один маршрут, по якому грек Олекса Конічотій віз вантаж (здається, вино вмерлого грека Христофора Подгоріаніта) з Могилева до Василькова. Це розрахунок, за яким він заплатив 327 крб. 25 коп. фурманам 28-и саней, де саме він платив. Коли перевернути догори ногами цей маршрут, то тут названо такі пункти: Васильков, Новоскувська корчма, Лопатинська корчма, Терлеси (Триліси), Новосільці, Павловичі, Павлівська корчма, Перемиська корчма, ще дві корчми біля Чорнолісся, Чорнолісся, Овсянівка, Засапати, Афнувка, Лозувате, Обидно, Ковалівка, Немирово, Рогожно, Михайлівка, Мурафа (чи Муравка), Серебрівка й, мабуть, Могилів.³

Можливо, що й раніше було кілька трактів, у яких інші прямували не на Немирів. На це дає натяк вимога Потоцького.

У 1747 році коронний гетьман польський Потоцький (Йосип) «потребовалъ, чтобъ російскіе купцы съ товарами в Польшу ездили единымъ токмо Немеровскимъ трактомъ». Тому Колегія іноземних справ висловила бажання,

¹ Турбів – село Бердичівського повіту, на р. Десні, притоці Буга.

² Печера – містечко в 15 верстах від Немирова, про його згадує ієромонах Макарій («Путь», I).

³ Окремий документ 1799 р., багатьох цих назв, як і попередніх, ми не знайшли в «Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego... T. 1-15. – Warszawa, 1880-1902.».

щоб кийвський генерал-губернатор відповів гетьманові «какъ сходственнее съ російскими интереси быть» з листування з Генеральною військовою канцелярією та кийвським і ніжинським магістратами. Братство грецьке, одержавши таке запитання від ніжинської полкової канцелярії, 15/X 1747 р. писало: «Немеровскимъ трактомъ въ Полшу съ товарами ездить можно и отъ индукти никакихъ обидъ и отягощений не происходитъ, точию во всѣхъ по той дорогѣ митницахъ немалымъ числомъ отъ поляковъ и жидовъ берется митнихъ денегъ да и всегда оние митници для болшего здирства, такожъ и митние денги прибавляются, отъ чего переїзжающе купечество претерпеваетъ себе немалый убитокъ и обиду, принуждени бывають инымъ свободнѣйшимъ проходить трактомъ». Здається, що шляхом зносин двох урядів і якогось «контракта з графом», мабуть Карлом Одровонжом, підскарбієм коронним, немировський тракт коли не було визнано за єдиний, то він став переважним у торговельних операціях ніжинського братства. Принаймні, у травні 1750 р. братство писало Одровонжу, що «по заключеніи контракта зъ графомъ греческіе купцы, переезжая Комору (цебто митницю – коп. Х.) Трилесскую съ разными товарами, никакой обиды не получали и впредь на то надеются, и очень его благодарятъ. Но кромѣ бывшихъ митъ отъ самой Цикановки и до форпоста Васильевского открывались в разныхъ мѣстахъ очень частые мита, на которыхъ чинятся купечеству обиды взатиємъ излишнихъ сверхъ прежнихъ взятковъ, и ежегодно прибавляются, увеличивая цѣну вполвину и вдвоѣ. Сверхъ того жида митники завели новые, небывалые порядки. Для скота купить сѣна и овса не велятъ у мужиковъ, какъ прежде было, а только у нихъ. Къ тому же оные жида-митники не малыхъ гостинцевъ отъ купечества вымогають. Посему купечество проситъ графа защититъ отъ обидъ, приказавъ вновь заведенные мита, отражающіеся на цѣнѣ, отставить и завести мыта въ одномъ или двухъ мѣстахъ на весь трактъ, ибо весь онъ отъ Цикановки¹ до форпоста Васильковского, во владеніи только двухъ персонъ. И если по высокопатронской милости прикажетъ платить мыто въ одному-двухъ мѣстахъ, то намъ уже никакой не последуетъ обидъ». У другому листі до графа Одровонжа, просячи його про милостиву резолюцію, греки заявили, що коли її не буде, примушені будуть «искать другихъ болѣе свободныхъ трактовъ». Ці офіційні й приватні зносини грецького братства з представниками польського уряду тим цікавіші, що в ті ж саме часи Російський уряд, так само вимагав від польського ліпших умов для своїх купців і захисту їх від сваволі польських людей.²

Після того ми зустрічаємо в межах Польщі й інші тракти. 1760 р. вино з Одубешти (у Валахії) везуть від Сороки в Триліси, потім через Калантур у Ніжин.³ З листування братства зі службовцями Триліської митниці, зміст якого подаємо нижче, довідуємося, що грецькі купці їхали через Польщу в такому напрямку: Грибів (на угорському кордоні), Бердичів, Паволочь, Триліси. Так чи

¹ Цихановка на лівому березі Дністра.

² Архив Юго-Западной России. – К., 1876. – Ч. III. – Т. 3. – С. 514 (1750).

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 253-254.

інакше, Триліси до кінця століття залишаються значним пунктом на загальному торговельному шляху. Проте були спроби обминути його. Маємо вказівки, що таку спробу грецькі купці зробили 1786 р. За дорученням «супридента Чудновського, писарь скарбу коронного комори Трилїса и митницы» запитав, «каких ради причинъ надъ заключеннаго пресвѣтлою польскою комиссією зъ греческою нѣжинскою компанією контракта мимо комори полскіе инымъ краємъ купцы греческіе съ товарами ездють, нѣтъ ли въ приезде ихъ обиды». Грецький магістрат відписав 20/IX, що належну відповідь дасть через два місяці, коли повернуться купці з відлучок.¹ Як перед тим, й Фастів застається на торговельному шляху. 9/IV 1790 р. грецький магістрат уповноважує грека Качаєва одержати у поштамті польського містечка Фастова портові листи на ім'я ніжинських греків.² Трохи потім згадується на другому кінці погранична митниця у Ямполі (на Бугу, як і Сороки), що просила грецький магістрат надіслати копію височайших привілеїв і прав ніжинських греків на ведення закордонної торгівлі.³

Наприкінці XVIII ст. зробили спробу послабити значення або навіть зовсім скасувати «сухий» шлях чи шляхи, якими цілі сторіччя везли товари до України й до Росії з Західної Європи або з Туреччини. Ще у комісії складання проекту нового кодексу депутат Комерц-Колегії Меженінов уніс пропозицію про скасування прикордонних митниць, і щоб усі товари з Гданська, Бреславля й Кенігсберга, що йшли сухим шляхом через Польщу, направляли через Петербурзький порт, тому що в тих митницях беруть польське *цло* й *мито*, а у Росії ще, у свою чергу, мито. Тоді депутат від Ніжина Костевич усупереч йому запевнив, що «налагаемья въ Польшѣ на провозимые товары пошлины, извѣстныя подъ именемъ цла и мыта, весьма умѣренны, ибо оныя берутся не зъ цены товаровъ, но съ возовъ, какимы бы товарами они не были накладены, больше же того ничего не собирается». Сухий тракт «гораздо способнѣе, выгоднѣе, полезнѣе и безопаснѣе». Притому ж в українські митниці везуть і інші європейські товари, а також і азійські.⁴

Костевич був почасти представником і грецької частини населення Ніжина, і його гадку згодом розділила грецька громада, коли до неї звернулися з питанням «не имѣють ли они какихъ надобностей в приведеніи въ лутшее состояніе производимой ими туда торговки». Ініціатива питання йшла від надзвичайного посланника й повноважного міністра при Отоманській Порті Стахієва, який спираючись на трактати Росії з Туреччиною, хотів поліпшити «торгъ и плаваніе купеческое по Черному и Средиземному морямъ». Він представив реляцію Комісії комерції, заснованій при дворі її імператорської величності, а та доручила Малоросійському генерал-губернаторові графу Рум'янцеву зібрати відповідний матеріал на Україні. Серед тих установ, думки яких потребувалися, був і суд грецького братства. Він же після наради з цілою

¹ Протокольна книга 1786 р., вихідна, № 500.

² Справа 1791 р., № 2672.

³ Вхідна книга 1797 р., № 396.

⁴ Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1871. – Т. 8. – С. 53-54.

громадою, як з греками осілими, так і приїжджими, дав відповідь такого змісту (8 травня 1780 р.)¹:

1) Грецькі купці ніжинські та іноземні, що здавна вивозили з Росії до Туреччини хутра та інші «легкі російського продукта товари», а привозять із Туреччини й з інших земель паперові, шовкові та інші легкі товари, шовк-сирець, королькі, «за неим'ніємъ въ мореплаваніи ассигураторовъ² издять сухимъ путемъ черезъ Полщу, Молдавію, Волохію».

2) Проте інші привозять з Царгорода й Біломорських країн, а також з Анатолії тяжкі товари: вина, фрукти, бакалію, ладан, бавовну та подібні й вивозять різні «валовіе товари», в тому числі «мягкую рухлядь» Чорним і Білим морями.³

3) Змінити давню сухопутну дорогу на морську путь тепер «вовсе трудно и невозможно», й це тому: а) везти легкий товар сухим трактом туди й сюди можна одному чи двом однією чи двома парами коней, як узимку так і влітку, не чекаючи попутників, без перешкоди й небезпеки, завжди маючи фурманів; морем же везти небезпечно крім літа, але й влітку доводиться довго чекати попутників і повного завантаження корабля хазяїном судна; б) грецьке купецтво як з давних-давен, так і тепер кожні три роки укладає угоду з польською скарбовою коморою, щоб платити пертранзитне (провізне через Польщу) цло в розмірі трьох червінців від коня під товаром під загрозою штрафу, коли хто мине Польщу. Таким же чином, цебто «пер трансітум», платяться мита молдавське й волоське. Коли ж тепер улітку їздити сухим шляхом, а восени, взимку й навесні «страха ради морскало» їздити сухою дорогою, то купцям трапляються великі прикрості «отъ нападенія» службовців митниць польських, молдавських і волоських і «несносные убытки въ платежѣ цла и самимъ владѣльчскимъ арендарямъ жидамъ за мита и мостовіе», тому що стануть брати вже не «пер трансі тум», з коня, але за таксою чи за оцінкою, а саме по 8 коп. з карбованця.

4) Одначе можна б приохотити купецтво до морської дороги, коли б заснувати в портах Білого моря (грецькою – румеліотських) і Чорного для привозу легких товарів контори, які б за європейським зразком могли

¹ Текст її надруковано проф. В.Саввою в «Сборнике Историко-Филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине», т. 6, отд. II, с. 52-53, але не без помилок. Найбільша: «всякіе поры года», замість «тры». Див.: Справа 1780, № 2477.

² За відсутністю страхувачів, що гарантували б переїзд через море в кожен добу. Вживання й розуміння цього вислову зустрічаємо ще в такій формі. Мецовит, що був винен комусь 127 крб. 50 коп. «обнадежилъ былъ дать обязательство или другую какою асигурацію» (Справа 1771 р., № 2357).

³ Як раз 1780 р. зустрічаємо звістку про іноземного грека, «Отаманской Порты подданого» Яна Сугура, що на своєму кораблі привіз з Білого моря вантаж: вино, лимоний сік та інше (Справа 1780 р. № 2479). Біле море – Мармурове. Проте на початку XVIII ст. так звали й Архіпелаг, причому останній називали Широкиим Білим морем, а Мармурове – Вузьким Білим морем. Див. у книзі «Хождение во святыи град Иерусалим ярославца ... Нечаева» (1721) // Варшавского университета известия. – Варшава – Ростов-на-Дону, 1870. – № 1. – С. 3, 17.

«ассигуровать всегдашнее зимное и лѣтнее мореплаванье», його безпечність і бесперервність, і коли б зробити полегшення в уплаті мит російських – портових і внутрішніх.

Зі справ грецького братства не видно, чим закінчилася ця спроба. Але знаємо, що згідно з п.2 відповіді греки користувалися здавна й морською дорогою. Ще 1694 р. згадується грек Леонтъев, що їхав з купецькими людьми із Царгорода до Криму морським шляхом, а звідтіля через Кази-Кермен, Запоріжжя, Переволочну до Ніжина. Другий же грек Остап Іванов з мултянського міста Епешти їхав на кораблі до Очакова, а там «на Запорожье и малороссийскими городами до Нѣжина».¹ Ще частіше їздили ніжинські греки Чорним морем у XVIII ст., коли через переможні війни північні береги моря переходили помалу до Російського царства. Зокрема славетні австрійські коси іноді ввозилися по Дунаю до Галаца, а там Чорним морем до Херсона.² Проте частіше коси возили прямо з місця на волах чи конях.

У 1780-1790 роках не раз зустрічаємо у справах грецької громади в Ніжині згадки про провіз товарів морем. 1792 р. Анастасій Жушма відправив прикажчика свого в Катеринослав і Таврійську область, а звідтіля через Чорне море до Царгорода.³ Інші з ніжинських греків мали навіть мореплавні суда. Так, 1735 р. севастопольський (?) житель Стаякт купив у венеціанського купця Івана Цукави венеційську полаку для ніжинця Юрія Кроміди.⁴ Було судно й у Костянтина Кроміди (1792 р.).⁵

За ті ж роки маємо звістки, що підтверджують думку братства про небезпечність морського путі. У вересні 1781 р. ніжинський грек Казана з іншими навантажили у Херсоні свої товари на найнятий корабль і відправили їх у Царгород, щоб там продати й купити нових. Але хуртовина на Чорному морі нанесла корабель на камінь біля самого берега, за 30 миль від Царгорода, і він розбився. Люди врятувалися, а товар, що не потонув, пограбували жителі с. Хили, турки й греки. Ніжинці скаржилися у Царгороді, й слідство встановило факти, бо комісія знайшла «во многихъ домахъ много похищенного товара, а въ домѣ субаша много сундуковъ». Майно купцям не повернули. Казана двічі подавав прохання графові Рум'янцеву, просяючи його допомоги. Нарешті у квітні 1783 р. одержано відомість від константинопольського резидента Булгакова, що за його клопотанням вдалося повернути частину товарів Казани і його товаришів, а винних, доки віддадуть останні товари, взято під варту. Але заарештовані греки, «не имѣя что больше дать, положили себѣ въ темницѣ умирать...». Одночасно Булгаков повідомив Рум'янцева, що вжито заходів для

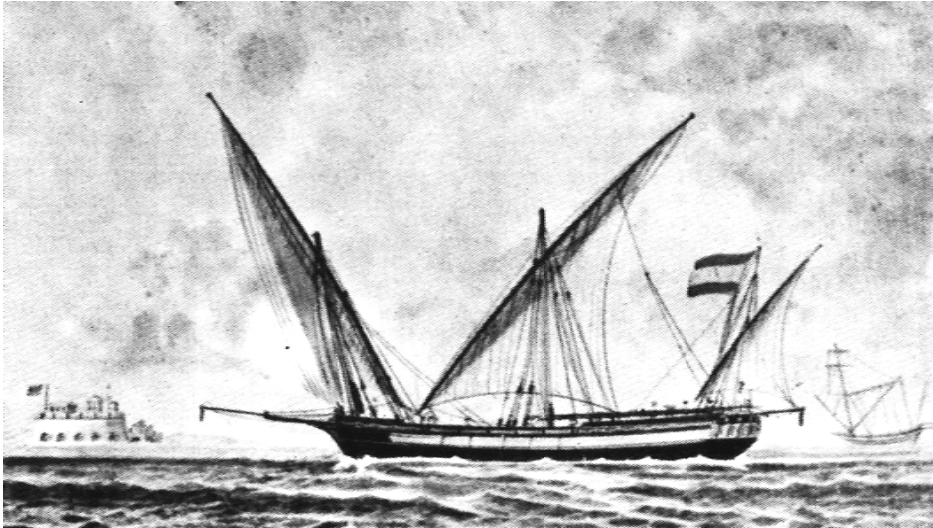
¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 279. Див.: с. 291 про грецьких купців, що 1701 р. їхали морем з Царгорода до Очакова.

² Шафонский А. Назв. праця. – С. 479. Але інколи з Галаца на возах (Справа 1747 р., № 2130).

³ Справа 1792 р., № 2393. Жушма в російській передачі «Зосима». Це один з відомих потім в історії Московського університету братів-меценатів.

⁴ Окремий документ 11/VII 1799 р., що його представив для засвідчення Кроміда, тоді вже колезький асесор.

⁵ Протокольна вхідна книга 1797 р., № 137.

Грецький купецький корабель на Чорному морі. Малюнок початку XIX ст.

повернення товарів, які некрасовські козаки захопили в гирлі Дунаю з розбитого корабля ніжинських купців Венеціанова й Кобиліна. Оскільки козаки вимагають викупу, то Булгаков одержав від Порти фірмана, який і відправлено до Силістрійського паші й усіх дунайських начальників.¹

Після невдалої спроби 1780 р. підняти закордонну морську торгівлю за рахунок сухопутної, 26/VII 1789 р. видано указ, яким заборонено ввозити в Росію іноземні вовняні, шовкові, бавовняні та інші товари, напої й речі через пограничні митниці намісництв Полоцького, Могилівського, Київського й Катеринославського. Грецький магістрат довідався про це 9/VIII, а вже 13/VIII три купці просили його клопотатися перед Комерц-Колегією про дозвіл грекам ввозити через сухопутні митниці ті товари, що «допрежъ» можна було возити безмитно. Магістрат дійсно почав клопотатися, причому виявилось, що в Ніжині жило 51 купці, що торгували іноземними товарами, та було 17 приїжджих греків «по купеческой комерції въ Нѣжинѣ перебувающихъ».² І знов таки нам невідомі наслідки цих клопотань. У грецькому архіві далеко не всі справи збереглися, а «Полное собрание законов Россійской имперіи» не відбило їх...

Щодо сухопутних трактів на південь, просто до Чорного моря, то М.Слабченко називає два: а) Батурин – Гадяч – Зіньків – Полтава – Переволочна – Базавлук – Казикермен – Перекоп і б) Батурин – Орель – Самар – Овеча та Гнилі Води – Перекоп.³ Вище в маршруті купця Леонтєва ми бачили такі пункти: Крим – Кази-Кермен – Запоріжжя, Переволочна й полтавськими містами до Ніжина.⁴

¹ Окремі документи 1783 р.

² ПСЗ. – Т. 23. – № 16781; Справа 1789 р., № 2603 і вхідна книга, № 2260 (під 28/I 1789 р.).

³ Слабченко Н. Назв. праця. – Т. 3. – С. 62.

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 279.

Цікава з цього боку путь до Єрусалима ченця Серапіона, що їздив 1749 р. на богомілья: Київ, Бориспіль, Переяслав, Глем'язів, Золотоноша, Кропивна, Іркліїв, Вереміївка, Чигирин, Дубровка, Городище, Уласівка, Кременчуг. Тут перебрався через Дніпро, йшов степами до Січі, де довго дожидався корабля. Бо кожне літо, писав він, чимало кораблів припливало з Царгорода з вином.¹

§4. Перевозове мито й інші пошлини

а) У Валахії та Молдавії.

Про мита у Валахії й Молдавії, які платили грецькі купці, я маю тільки три свідоцтва за XVIII ст. 1702 р. їхав з Москви на Схід задля богомілья священник Іван Лук'янов, що написав потім цікаве «Путешествіє». Від Ніжина його супутниками були тамтешні грецькі купці, що везли товари в Туреччину, але з Ясс повернули до Букурешта, бо довідалися, що в Царгороді лиси й вивірки дешеві. Лук'янов спостерігав, як поводитися в різних країнах з купцями «индучники». Він записав, що коли купці приїхали до Дністра, то з того берега з м. Сороки з'явився «индучник», турецькою *ермучек*, і почав з ними домовлятися щодо мита, і коли домовилися, їх перевезли на той берег «на турецькую и волошскую землю». За самий перевіз взяли дуже багато – 5 алтин з фури, бо він заорендований євреями. «Въ Яссахъ купецкихъ людей пошлинами очень грабятъ», тому «многіе объезжаютъ» це місце.²

У Плохинського знаходимо надрукований розрахунок коштів на провіз з Одубешти до Ніжина одної буті³ волошського вина, де є згадки, правда не зовсім зрозумілі, щодо мита:

За буту	6 левов	66 аспр ⁴
За вино	70 –	–
Ведрарито индукта старостію Крицулію	32 –	–
Прокалабії и переправа черезъ Прутъ и Шеретъ	2 –	–
Въ Сороцѣ дополненіе переправки и бешлнаги	13 –	–
За напаръ въ Сороцѣ вторую индукту	2 –	40 ⁵

¹ Путник или путешествие во св. Землю // ЧОИДР. – Москва, 1873. – Кн. 3. – Отд. 5. – С. 78-79.

² Путешествие во святую землю священника Лукьянова. – С. 49, 54. Що Лук'янов був в Україні, Польщі, Валахії 1702 р., а не 1710 див. «Малороссийское влияние», с. 845 і прим. 6,7. Див. ще «Чтения в историческом обществе Нестора летописца». – Т. 9. – Отд. II. – С. 26, 30. (М. Лилеев. К вопросу об авторе «Путешествий во св. Землю» 1701-1703 гг., московском священнике Лукьянове или старце Леонтии).

³ Бута бочки, в якій містилося 1500-3000 кварт чи пляшок (Справа 1777 р., № 2375). Пор.: у Слабченка, т. 3, с. 79; «бута волошского вина в 1880 кварт».

⁴ Лев – 60 коп., аспр – 1/2 коп.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 253-254.

Отже, у Молдавії і Валахії різних мит узяли більше від половини вартості вина, а саме 50 левів 56 аспр чи теж – 30 крб. 25 коп. Які саме мита й за яким розрахунком – не видно.

Нарешті третє свідоцтво у відповіді грецького братства 1780 р.: «Такимъ же образомъ (цебто як в Польщі – коп. X), т.е. «пер трансітум» платятся и пошлины молдовская и волоская».¹

б) У Польщі.

За тим же свідоцтвом кошти за провіз через Польщу однієї бути вина дали такі цифри:

Въ Польщѣ мита и Трилѣсской индукти	42 руб.	75 коп.
За фуру зъ Одубешта до Калантира	126 руб. ²	–
За почестки и гостиницы въ Польщѣ	–	60 коп.
Въ карантинѣ караульнымъ	–	15 коп.
Издержки маіору, лекарю съ указомъ	5 руб.	77 коп.
За тарифъ	50 руб.	–
За ярлыкъ	–	34 коп.
За фуру съ Калантиру до Нѣжина	25 руб.	–
Итого	261 руб.	71 ½ коп. ³

Хоча більша частина видатків падає тут на російський бік, ми навели увесь документ, щоб шляхом порівняння було знати порівняльну величину мита й інших видатків. Ми вже бачили, як за свідоцтвом греків 1780 р. збиралися різні мита з купців у Польщі – за все перевезення 3 червонці з коня під товаром, на підставі особливих умов з польським скарбом. З інших джерел знаємо, що польське ціло й мито було не дуже важке, про що заявив у «Комісії по составленію проекта нового уложенія» ніжинський депутат Костевич.⁴ Але встановлення цих прийнятних ставок і нормальних взаємовідносин між двома сторонами, причому незалежно від торговельних трактатів між Росією та Польщею, а через умови з Польським скарбом ніжинського грецького братства, має довгу історію. Висвітлюється вона документами, які ми знайшли й які мають тим більше значення, що вони не відомі дослідникам української торгівлі й їх якось не легко вставити в рамку загальної історії зовнішньої торгівлі України.

Про початок історії польсько-грецьких митних стосунків у XVIII ст. читаємо в священника Лук'янова під 1702 роком. 11/II в Немирові «мытники лятцкіе досматривали у грековъ товаровъ і инодучники зѣло затыскали грекъ купецкихъ людей».⁵ А ось свідоцтво Ярославця, що мандрував у Єрусалим 1711

¹ Справа 1780 р., № 2477.

² Калантир – митниця вже в Україні. 126 крб. припадають на Валахію із Молдавією і Польщею.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 253-254.

⁴ Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1871. – Т. 8. – С. 53-54.

⁵ Путешествие во святую землю священника Лукьянова. – С. 43.

р. Його спостереження тим цікавіші, що він їхав не в компанії з купцями. За Васильковом, каже він, «поидохоми польською землею... тамо дорогою мѣстечкамъ многіе мосты: стоятъ жиди и поляки, берутъ съ каждой телѣги товарной и съ поромнихъ по своему опредѣленію, что захотятъ... Многую обиду жиды въ Польщѣ чинятъ проѣзжимъ людямъ: съ моя порожня телѣги сошло, кроме перевоза, мита былъ 2 рублей».¹

Такі стягання й здирства звичайно були не випадкові й від них страждало купецтво як грецьке, так і російське та українське. Потім збирання мита було врегульовано шляхом угод російського й польського урядів, а також ніжинського братства з польським скарбом. Але це сталося не одразу. Бо нема сумніву, що ті численні напади волоських і польських панів на українських купців, про які оповідає М.Плохинський², торкалися й наших греків і що останні живили особистих заходів, щоб гарантувати себе від поборів і здирств.

Ми вже бачили, скільки брали при ввозі в Польщу індукти з воза, а саме від 2 до 16 червінців, залежно від характеру товарів. Це було привізне мито. Евекти, мита вивозного, буцім-то, не стягували. Але було до 30 пунктів, де платилися мита то до коронного скарбу, то приватним власникам. У першому від російського кордону пункті, на жаль, не названому, в «митніці рейментарській», цебто державній, бралось три мита, в сумі 1 крб. 80 коп. з воза, у Трилісах польських по 1 крб., у чотирьох містах по 50-60 коп., у 22 пунктах по 8-10 чехів мита, у Павловичах і Немирові крім усього – замкове, у Немирові й Печері на цугу ще й мостове. У Тутві губернатору, войту й цолнеру 40 чехів «скутного» (подарунків). Нарешті, у Немирові скільки-то бралось для ката...

Грецьке братство дає знати, що розмір державної індукти був установлений за угодою з Польським скарбом і бралось воно в м. Трилісах, і що мита в багатьох місцях нібито побільшали за останні часи. На ці кривди, що терпіли у Польщі «російські» купці, звернула увагу Колегія іноземних справ, коли 1747 р. польський гетьман коронний Потоцький бажав зосередити транзитну торгівлю на одному Немирівському тракті. З цієї нагоди вона пропонувала Київському генерал-губернаторові Леонтєву з'ясувати, «какъ сходственнѣ съ російскими интересами быть... такожъ справясь о обидахъ, происходящихъ въ Польще російскимъ купцамъ взятиемъ съ нихъ многихъ пошлинъ и иныхъ излишнихъ денегъ и протчихъ... отягщений сочинить особое краткое объяснение и оное къ нему, гетьману, отправить» з вимогою припинити «у нихъ продолжающіеся поступки», що призводять до «отягощения и отгонения російскаго купечества». Треба було й те написати Потоцькому, що купці російські, як піддані «сосѣдственной дружеской и союзной держави», мають право на «всѣ тѣ выгоды и вспомошения», які у нас чиняться польському купецтву, бо «отъ того съ обеихъ сторонъ равномѣрная полза и прибиток».

¹ Книга «Хождение во святыи град Иерусалим Ярославца Толчковской слободы посадского человека Матвея Гаврилова сына Нечаева» // Варшавского университета известия. – Варшава - Ростов-на-Дону, 1875. – № 1. – С. 6-7.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 283-286.

Оскільки під «російськими купцями» розумілися звичайно й українські та грецькі, то серед інших установ звернулися й до грецького братства. Останнє, як ми бачили, підкреслило два факти: а) і відсутність «обидь и отягощений отъ поляковъ отъ индукти», б) безліч митниць у Польщі, які все помножуються й в яких «немалымъ числомъ поляковъ и жидовъ беретса митнихъ денегъ». «Особливую дозналъ себѣ въ Польщѣ обиду» грецький купець М. Кирилов, який «для подлежащего доказательства отпущенъ за границу».

Щодо індукти, то її розміри й умови її стягнення в Триліській коморі, встановлені через трактати братства з Польським скарбом, і потім не викликали скарг з боку грецьких купців. Проте, як писали вони 9/V р. 1750 р. графу Одровонжу, на нечисленних митницях вони терпіли великі кривди, бо з них «жиди митники» брали й мито, й подарунки («гостинці») і за фураж.

Засуджуючи єврейські вимоги подарунків, греки в листі до підскарбного польського писали, що послали нарочного для придбання й доставки у комору Триліську двох верблюдів, причому нарочному обіцяно 26 черв., а писарю комори 2 черв. Ці подарунки викликані, звичайно, бажанням греків зменшити до 1-2 число митниць і оборонити себе від здирства з боку численних митників. З другого ж листа до графа Карла Одровонжа довідуємося, що греки презентували ще срібний чайник і, здається, тузін філіжанок. Граф просив ще перської матерії, але її «сыскать невозможно», бо не було пропуску до Росії. Верблюдів ще шукали, але хутко після того, 8/VI відправили верблюда-самицю й «недоросля». У цьому листі греки знову просили графа про допомогу, погрожуючи, коли «не будетъ милостивой резолюціи, то купечество вынуждено будетъ искать другихъ более свободныхъ трактовъ».¹

Вірогідно, що подарунки й погроза зробили належне враження, й тоді ж Польський уряд полегшив грекам мита. Принаймні 8/X 1767 р. депутат від Ніжина в Московську колегію Костевич запевнював, що «налагаемыя в Польшѣ на провозимые товары цла и мита весьма умѣренны» ... що вони стягуються з возів і «больше того ничего не собирается».²

На існування особливих для греків провізних через Польщу мит звернув увагу ще у 1761 р. надвірний радник Ладигін, що його Комісія з комерції відрядила на Дніпро «для коммерческихъ примѣчаний». Він звернув між іншим увагу на умови торгівлі російських купців з Польщею й «пертранзиту» через Польщу в німецьку землю й Туреччину. Оскільки у його руки потрапив «коммерческой трактатъ», що «у грековъ вновь съ польскими Рѣчи Посполитой и королевскими підскарбіями заключенъ», то він висловив гадку, щоб «и съ здѣшей стороны таковъ же исходатайствовать», причому самий «трактатъ» надіслав до Сенату. Проте його думка була [така], щоб направити польські й російські товари більше на Кременчук, а там Дніпром у Чорне море.

¹ Справа 1746 р., № 2135. В Триліській коморі у греків був якийсь приятель, що давав їм добрі поради щодо листування з підскарбієм. Він повідомляв, що встановлені нові мита і що загрожують ще більші, чому й треба поспішати з клопотанням, поки король у Варшаві.

² Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1871. – Т. 8. – С. 53-54.

Але він і сухопутних трактів не забув і обіцяв прислати свої міркування взагалі про «комерцію въ Туречину, в Нѣмецкую землю и въ Италію водою изъ Днѣпра и сухимъ путемъ». В Сенаті, вочевидь, зацікавилися проектами Ладигіна, і 24/VIII (1761 р.) доручили Колегії іноземних справ, де вже [було] зроблено переклад «коммерческого трактата», висловити свою думку, а самому Сенатові чекати нових пропозицій Ладигіна. Коли через півроку він надіслав нове донесення, то тут виявилось, що генерал лейтенант Хорват вже ужив заходів, щоб направити торгівлю замість Польщі на південь: «усердствуя о распространении российской коммерции (онъ) въ Нѣжинѣ всему купечеству сообщилъ, чтобы впредь, безъ всякого сомнѣнія и опасности отъ гайдамаковъ, торги свои производили черезъ Новосербію, обещая всѣмъ вѣрно надежный конвой, по 1 копѣйкѣ гусару съ лошадей на версту, до тѣхъ самыхъ мѣстъ волошской границы, куда они черезъ Васильковъ прежнѣю дорогою по Польшѣ, съ платежемъ хотя малой, однако и то напрасной пошлины, а великихъ мытовъ, проѣзжаютъ, снимая притомъ страхъ отъ злыхъ людей до оныхъ мѣст на себя». Ладигін зі свого боку з'ясував розмір тих грошей, що платилися Польщі за провіз через неї товарів: «по признанію самихъ грековъ до 200 тис., а со всехъ изъ Малороссіи черезъ Польшу въ турецкую землю отпусковъ и привозовъ можетъ больше 1/4 милліона руб. набратъся, умалчивая об убавлении вывозомъ монеты». Хоча Ладигін і мав сумнів, «чтобы греки старую дорогу на Васильковъ черезъ Польшу скоро оставили, понѣже они легче понесутъ малую пошлину, въ силѣ ихъ контрактовъ съ польскими подскарбіями, нежели бы безубыточный и неопасный путь российской землею, въ предосужденіи прибыли ихъ овладѣнныхъ по нынѣ торгомъ мягкой рухляди»¹, сам він теж знаходить, що Польща «получаетъ напрасно съ здешнѣй коммерціи пошлинами и митами» таку величезну суму, не кажучи вже про «притѣсненія, а паче природнымъ великороссіянамъ». Тому він шукав і знайшов «способъ обратитъ производящуюся в турецкія и нѣмецкія области, даже в Италію, изъ Малороссіи коммерцію, едва черезъ всю Польшу, вновь ближайшимъ трактомъ на Новосербію и малую часть Польши отъ Торговиць или черезъ Слободскій полкъ на Синюхинъ бродъ, совсѣмъ не занимаю Польши». Спочатку Ладигін установив такий маршрут: від Москви через Курськ і Кременчук через Новосербію до польського містечка Торговиць, а там до Могилева, Сорок чи до Рашкова, «кто доколѣ похочетъ» під охороною гусарів, «сколько человекъ кто пожелаетъ». Цей шлях хоча й займає «малый край Польши», але без плати «тамошней пошлины, которую ѣздя старою дорогою на Васильковъ, давать принуждены и всякимъ бѣдствиямъ подвержены биваютъ». Ладигін проте проектував і іншу дорогу, щоб зовсім обминути Польшу – «отъ Архангельскаго фельдшанца 80 верстъ черезъ Синюхинъ бродъ до слободы Орла, отъ которой 70 верс до турецкаго местечка Балты, откуда пошла уже весьма обселенная Волощина, по тому же гусарами препровождаемъ быть могутъ».

¹ Вочевидь, греки мали надзвичайно велику користь від торгівлі хутрами, але неясно, чому вона зменшилася б, коли б везли їх новою дорогою.

У Сенаті нове донесення Ладигіна розглядалося 11/III 1762 р., причому зовсім відхилили думку генерала Хорвата про постачання купців конвоем, щоб «не подать причины сосѣднимъ областямъ къ какому либо подозренію». Проект же «нового и ближайшого, не займаю Польши, тракта» Сенат передав в Колегію іноземних справ для обговорення, з тим, щоб потім обміркувати його в Сенаті одночасно з попереднім проектом Ладигіна щодо складання з поляками контракту про провізні мито.¹ Але з того чомусь нічого не вийшло, і взаємовідносини греків з поляками залишилися колишніми. Навесні 1769 р. відбулася між ними нова угода щодо провізних мит. Переговори між сторонами відбулися у Павлочі, причому з боку грецького братства «пленипотентнимъ» був Анастасій Клица. У зв'язку з Паволоцькою «комиссією зъ посессорами добръ по тракту караванному» відбулося листування братства з М.Раковським, суперінтендантом скарбу коронного провінції Української. Він закликав братство на нараду в Павлочі, підтримував його інтереси, повідомляв про хід наради, просив прислати «за гроші» смушків – два сивих, два чорних, два каштанових. Греки відправили спочатку два «баранки» і потім із Клицею два каштанових, «какихъ только лучшихъ могли» знайти, послали «въ презентъ». Тим не менше Раковський знав їх ціну (по 1 крб. смушок) і – платив чи не платив – був радий і обіцяв у серпні 1767 р. всіляку підтримку.² В силу нового «контракту» «свѣтлейшая комиссія скарбу коронного» видала 1/IV постанову, щоб грецькі купці з ніжинського братства, що переїжджають через Польщу, згідно з підпискою платили до скарбу королівського й Речі Посполитої по 3 червонці золотих, 4 злотих польських і 26 ½ грошів (інакше по 16 пол. зл. і 22 ½ гр.) від кожного постійного коня під товаром³, під загрозою втрати товару й

¹ Сенатский архив. – СПб., – Т. 12. – С. 91, 135-137. Цей цікавий епізод знайшов місце й оцінку в нашій літературі в такій чудовій формі: «въ 1761 г. въ Коммерцъ-Коллегіи (?) разработанъ былъ (?) проектъ торговли Украины съ Италіей (!) по типу польско-греческого договора» і це було наслідування «чужой политике», яка поруч з іншими причинами погубила торгівлю Гетьманщини (Слабченко, назв. праця, т. 3, с. 172-173, з посиланнями на «Сенатский архив». – Т. 12. – С. 91).

² Окремі документи 1767 р.

³ Під яким – не ясно. В одному місці стоїть: *towaru cienszego*, в другому: *pid towarem cięszym greckim*. Можна розуміти й тяжкий товар, і тонкий, цебто легкий. Це питання вирішується з двох чернеток російською й польською мовами – листа від грецького братства суперінтендантові скарбу коронного провінції Української від 19/IV 1767 р. Це відповідь на його лист, у якому він повідомляв про наступний «консиліум» щодо розміру провізного мита й пропонував прислати «пленипотента». Польський скарб хотів установити такі тарифні ставки: від каравану (цебто фури у вісім коней з товаром дорожчим, що його везуть з Ніжина до Туреччини чи з Туреччини до Ніжина, платити в першій Коморі – в Трилісах чи в Цеханівці – в скарб корони поквитового (*na wszystnic deliciji*) по 25 червонців золотих, 4 польських злотих, 7 ½ грошів, а «съ подлѣйшихъ» товарів по 7 черв. золотих, 5 злотих, 22 ½ грошів, від бути ж вина волоського по 5 черв. золотих, 9 злотих пол., 9 ½ грошів. Коли б, писав суперінтендант, перевести на попередні контракти з числом коней у каравані шість (в двох відповідних чернетках – 10, чого не було), то вийде за фуру дорожчого товару 19 черв. золотих, 10 злотих пол., 24 грошів, а дешевшого 5 черв. золотих, 3 пол. злотих, а з бути вина по 3 черв. золотих, 24

Свято у греків. Гравюра XVIII ст.

порушення контракту платити золотом самим (wagnum). І ось через два роки через Польщу рухався грецький караван купців Івана Діамантієва, Зоя, Томи, Петра та ін. з 30 фурами по 6 коней у кожній. Згідно з розрахунком, за 180 коней треба було платити 598 червонців золотих і 8 польських злотих. Але коли у митниці Грибовській (Юрзибош), що на кордоні угорському, греки заплатили 250 червонців золотих, 12 польських злотих і 15 грошів, то їм випадало б доплатити в Трилісах 341 червонців, 12 польських злотих, 11 грошів. А оскільки за квітами митниць Бердичівської, Паволоцької й Триліської крім тих постійних коней виявилось 17 зайвих, то за них треба було ще 56 червонців без 22 ½ грошів, а всього 391 червонець золотих, 11 польських злотих, 15 грошів. Проте, оскільки таких грошей у купців не було, то митниця Триліська відпустила їх на віру, причому писар митниці Йосип Милевський написав меморіал для пам'яті, за що саме й скільки платити. Це було 4-7 травня «руського» (цебто старого стилю) 1769 р. Подібний же розрахунок зроблено 22/V, коли митниця, не одержавши грошей від купців, яким вона вчинила таку велику послугу, примушена була звернутися до «благородныхъ братства нѣжинского грецкого сениоровъ». Вона писала, як добровільно пропустила в Ніжин безо всякої плати 30 фур, вважаючи на добрі взаємовідносини греків з польським скарбом і невідмінну з давніх-давен пунктуальність їх, що й викликало з польської сторони повний кредит до них. Тому тепер митниця просіє скоріш виплатити

грошів. Грецьке братство визначило «пленіпотента», але він побоювався їхати через ті «штурмі», що тоді почалися у Польщі. Тому й 10 готових караванів не поспішали відправитися. Братство запитувало свого кореспондента, чи можна їм їхати, чи шукати іншої дороги, і куди їхати «пленіпотентів» (Окремі документи).

борг за 30 возів, щоб не наробити шкоди королівському скарбові й не поставити в тяжке становище службовців митниці, а також підтримати колишні добрі стосунки. Коли, писалося в новому меморіялі, «гг. купцам» були кривди в польській країні, скарбова комісія визнавши, відшкодує за них.

Чернетка відповідного листа до Триліського писаря, «любезного приятеля и благодетеля», спробувала пояснити несплату грошей тим, що винні купці ще й не приїжджали до Ніжина: вони десь на Роменському ярмарку. Їх проте повідомили, і як тільки вони з'являться у Ніжині, їх примусять негайно послати гроші з нарочним чи самим везти, щоб не постраждали коронний скарб і митні службовці. Братство почуває незручність і побоюється, щоб вона не відозвалася на взаємовідносинах.

Але все ж Діамантієв з товаришами не поспішали, і 6/VII Милевський надіслав нового листа, у якому повідомляв про велику неприємність, що сталася від цього: з Бердичева вимагали грошей і потрібно було якихось заходів, щоб відвести біду. Цей лист Милевського віз посланець, що уже 9/VII був у Ніжині. Але й це не зворушило греків, і прийшлося вислати за грошима паволоцького ревизора Людвиг Бордецького, що 25/VII одержав від дебіторів 37 червонців золотих по 16 польських злотих 22 ½ грошів і 783 ½ старих рублів по 6 злотих 15 грошів. З чернетки листа, писаного російською, греки з'ясовували, що платили рублями за нестачею золота, але тільки за 180 коней. Щодо 17 зайвих, то просили «положити милость и старательство гдѣ надлежитъ представить», тому що «видя надѣ собою отъ конфидератовъ великое мученіе и принужденіе, водячи ихъ по городамъ и пѣскамъ принужденны были подпрясти своихъ верховыхъ лошадей». Братство бажало, щоб митниця повідомила його про наслідок цього прохання.

Як ми тільки що бачили з відозви грецького братства 1780 р., розмір провізного мита через Польщу в 3 червінці від коня існував здавна, поновлюючися кожні три роки шляхом складання угод ніжинських греків з Польським скарбом, але все ж залишалася можливість усяких прикростей і від службовців, і від орендарів «владѣльческихъ (цебто приватних – коп. X.) митъ и мостовыхъ».¹ Недарма ж 1786 р. польський уряд примітив, що грецькі купці минають звичайну дорогу через Польщу й поставив питання, чи нема їм яких кривд.²

Розподіли Польщі ліквідували зовсім питання про митні взаємовідносини між польським урядом і ніжинською грецькою громадою, пересунувши далеко на південний захід російську пограничну межу.

¹ Справа 1780 р., № 2477; Савва В. Назв. праця. – С. 52-53.

² Протокольна вхідна книга 1786 р., № 1500.

§5. Мита на Україні та в Росії

а) *Індукта й евекта*. До кінця існування старої Речі Посполитої погранична польська митниця була в с. Митниці, де до заселення місця була тільки корчма. За чотири версти від межі стояло містечко Васильков, що 1686 р. остаточно перейшло до Гетьманщини. Воно було початковим пунктом на шляху від Польщі до Ніжина, і тут грецькі купці, що приїжджали до України, зустрічалися з представниками скарбниці, спочатку української, потім російської.

Форпост у Василькові було збудовано десь на початку XVIII ст. і протягом його не раз видавалися укази, щоб купці їхали в цю місцевість тільки через нього. Так було 1730, 1750 рр. 14/IX 1758 р. Сенат наказував усіх купців з Волощини і взагалі з «турецьких» місць пропускати виключно через Васильковський форпост. З 40-х років тут уже був карантин з лікарем, а з 1754 р. митниця. Таке значення, обумовлене географічним становищем, Васильков зберіг до кінця XVIII ст. Опис 1795 р. свідчив: «Черезъ то мѣстечко обикновенный переѣздъ бываетъ изъ Польши въ Россію и изъ Россіи въ Польшу и другіе иностранныя города, гдѣ и учреждена погранична таможня».¹ Проте 1796 р. Васильковську митницю скасовано.²

Якщо застави й форпости взагалі обороняли кордони держави від переходу підозрілих людей (гайдамаків, шпигунів тощо) і від переносу контрабанди, то у Василькові oprіч того доглядали товарів, щоб виявити розмір *індукти* й *евекти*, цебто привізного й вивізного мита. Але збирати його у Василькові почали не одразу. С.Шамрай не може з певністю сказати, де збирали це мито, у Василькові чи в Києві принаймні до 1754 р., коли тут засновано митницю.³ Ми можемо роз'яснити, що до 1745 р. індукта у Василькові не збиралася. У цьому році українську індукту отримали на відкуп ніжинські греки Петро Тернавіот, Самійло Пелопонов, Роман Яков, які одержали її строком на 1741-1748 рр. І ось влітку 1745 р. київський «дозорца индуктного сбора» Іван Тернавіот доніс їм, що у Василькові не допущено до «отримання тамо индуктного сбора» фактора Гуленка, якого вони туди відрядили з цією метою. Коли лаврський Васильковський городничий дізнався про його приїзд, він повідомив Києво-Печерського архімандрита, а той генерал-губернатора Леонтєва, останній же написав у Васильков секунд-майору Тарбанову, щоб ані при форпості, ані при карантині «отнюдь индукти не собирають и для досмотра той индукти не стоятъ, понежи де напередъ того индукта въ Васильковѣ не обиралась». Тоді відкупники вдалися до Генеральної Військової канцелярії, яка після невдалої спроби умовити Лавру, звернулася до Сенату, спираючись на контракт з відкупниками, в силу якого вони могли «по прежнему обыкновению и по данной вѣдомости» збирати гроші «во всѣхъ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ прежде сего оный сборъ былъ, и где нужда позоветъ», причому купці повинні були індукту «имъ и посланнымъ, и

¹ Шамрай С. Місто Васильків (IX-XVIII вв.) // Історично-географічний збірник. – К., 1930. – Кн. 3. – С. 46, 88, 94, 97, 99.

² Україна. – К., 1929. – Липень-серпень. – С. 42.

³ Там само, с. 94. Київ у 39 верстах від Василькова.

опредѣленнымъ отъ нихъ факторамъ и сборщикамъ платитъ безприкословно». Сенат, маючи на увазі цей контракт і вигоди скарбниці, вирішив допустити факторів у пограничне містечко Васильков і в інші пограничні місця. Причому сенатський указ заспокоював лаврське начальство тим, що «монастырскимъ підданымъ васильковскимъ жителямъ въ томъ никакой обиды быть не можете».¹ Отже, з 1745-1747 рр. у Василькові вже фактично була митниця, в якій збирали індукту на користь відкупників, перш ніжинського вйта Тернавіота з «компанейщиками», потім глиньського сотника Антона Крижановського.² Після ж указу 15/VII 1754 р. у Василькові й формально була установа митниця, про що буде нижче. Але 1758 р. цолнер Васильковської пограничної митниці Шереметцов перебував у Києві, як довідуємося з одного документу.³

Про те, де до того стягали індукту з купців, що провозили товари через Васильков, невідомо. Може, у Києві, як гадає С.Шамрай, а може, має рацію М.Слабченко, у якого читаємо: «Тарифная политика осуществлялась въ таможняхъ и на заставахъ... Заставы въ Украинѣ были въ 1714 г. Ихъ вместе съ форпостами насчитывалось 40, главнейшіе изъ нихъ располагались в Киевѣ, Полтавѣ, Сирокошицахъ, Любечѣ, Стародубѣ, Переяславѣ, где распаковывались привозимые товары, «ревизовались», оценивались и, если представлялось необходимымъ по ходу дѣла, конфисковывались. Къ половинѣ XVIII ст. заставы были уже оборудованы, имели двory для купцовъ, амбары и т.п. При нихъ состоялъ штатъ объездчиковъ, осмотрщиковъ, ундер-цольнеровъ, цольнеровъ и канцеляристовъ. Что касается форпостовъ, окружавшихъ заставу и выдвинутыхъ перед нею, то ихъ было довольно много. Роскидывались они и вне заставъ, замѣняя ихъ. Въ 1728 г. въ Черниговском полку было 53, въ Стародубскомъ 66, Гадяцкомъ 17, Киевскомъ 59, Миргородскомъ 29, Переяславскомъ 62 и въ Полтавскомъ 52 форпоста (треба додати – і в Лубенському 39, див.: Тр. XII Археол. сѣзда, II, 286, прим. 2 – К.Х.). Работа форпостовъ заключалась въ собираніи платы за пропускъ, індуктъ и разнихъ пошлинь, взывавшихся иногда съ «угнѣженіемъ». Такимъ образомъ форпосты представляли собою рядъ тѣхъ же таможенъ. Такъ и именовались форпостами въ Добрянкѣ, Волынкѣ, Переволочной, «вверху и внизу Днѣпра». Считалось даже, что таможни находились при форпостахъ».⁴

Минаючи такі хиби цієї цитати, як розбіжність чисел форпостів (то 40 з заставами, то більше, ніж 300) і нез'ясованість різниці між форпостами, заставами й митницями, треба визнати, що індукту-евекту стягали не тільки на кордонах, а й у тих місцях, куди йшли іноземні товари у своїй масі, або звідкіля їх вивозили за кордон, переважно в Ніжині. Що Ніжин був за головний пункт

¹ ПСЗ. – Т. 12. – № 9377, 25/II 1747 р.

² Шамрай С. Назв. праця. – С. 94 і 96. Але Крижановський не міг посилати фактора у Васильков у 1749 р. бо він тільки 12/IX 1754 р. склав контракта з гетьманом щодо відкупу збирання індукти та евекти. Див.: Барвінський В. До питання про індукту та евекту в Гетьманщині // Наукові записки науково-дослідної катедри історії української культури (у Харкові). – № 6. – С. 443-447.

³ Киевская старина. – К., 1904. – Т. 87. – Отд. II. – С. 48.

⁴ Слабченко М. Назв. праця. – Т. 3. – С. 170-171.

закордонної торгівлі, через який проходила більша частина товарів і в якому навіть зосереджувалися дані про імпорт та експорт інших міст України, видно з фактів посилення царем Петром 1720 р. комісара Блеклого у Ніжин для дослідження, які товари з Ніжина та з інших українських міст вивозяться за кордон і ввозяться звідтіля в Російську державу.¹ Недаремно в Ніжині знаходилася головна *карвасарія*, цебто установа, «що відала збиранням індукти та ефекти». Коли Крижановський став за відкупника, в його відання перейшли головна карвасарія у Ніжині, а також і місцеві. Карвасарії розв'язували крім того купецькі позови й суперечки², а головна захищала купців від кривд. Коли одного разу затримали у Переволочній карвасарії ладан грека Анастасієва через приватний борг, то греки скаржилися в головну ніжинську карвасарію, бо вона «все купечество долженствует не допускать никакихъ обидамъ и боронить ихъ отъ обидчиковъ и ходатайствовать за ними, где надлежитъ». При цьому вони висловили таку погрозу: «ежели имъ таковыя отъ малороссянъ происходитимуть въ ихъ промыслахъ препятствія, то принуждены будутъ тѣ промыслы оставить, отъ чего въ зборе индуктовомъ можетъ слѣдовать знатная убыль».³ Що ніжинська карвасарія чи регулювала усю закордонну торгівлю, чи тільки збирала про неї відомості, видно з довідки, яку вона дала близько 1749 р. і за якою до Криму їздили переважно полтавські та путивльські купці.⁴

Коли було видано Митний статут 1755 р., встановлено такі пограничні митниці й застави з боку Криму й Польщі, через які могли переїжджати купці, що ввозили товари в Україну: Бахмут, Ізюмській, Слобідський полк, на границі Кримській, Царицинськ на Українській лінії (у 45 верстах від Дніпра на р. Орелі), Переволочна, Кременчук, Сінерин, Переяслав, Васильков на Васильковському форпості, Стайків на Польській границі, Межигір'я (на Дніпрі, в 15 верстах від Києва), Добрянка на самій польській границі, Вищків, Білянка на самій польській границі.⁵ Ніжина тут нема, бо він стояв далеко від кордону. Проте там перебував інспектор Переяславської митниці. Видно це з одного указу 1758 р. Він наказував, щоб у всіх малоросійських і слобідських полках усі іноземні товари, що їх привезено для продажу і оплачено індуктою, були представлені протягом одного місяця для клейміння, якщо на них немає митних клейм, у Києві, Стародубі, Кременчуці, Курську, Глухові, Ніжині, Харкові, Ромнах і Сумах, і тільки тоді пускати в «свободную безопасную продажу». При цьому то указі вказано імена осіб, що мали штампувати товари у Києві – Васильковської митниці цолнер А.Шереметцов, у Стародубі – Вишківської митниці інспектор

¹ Грамота царя графу Головіну й барону Шафірову 25/IV, грамота гетьману Скоропадському 3/V й інструкція Василю Блеклому в «Археографічній комісії» (Курдюмов М. Описание актов, хранящихся в архиве имп. Археографической комиссии. – С. 134 // Летопись занятой имп. Археографической комиссии. – Т. 17 (1707).

² Барвинский В. Назв. праця. – С. 444, 447.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 275. На жаль, Плохинський не позначив року, коли подано цю скаргу.

⁴ Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом // Історично-географічний збірник. – К., 1928. – Т. 2. – С. 101.

⁵ ПСЗ. – Т. XIV. – С. 481-482.

Іван Кондратьєв, у Кременчуці місцевий цолнер Іван Пономарьов, у Глухові Сівської митниці директор Стеферєв, у Ніжині Переяславської митниці інспектор Василь Чернявський, у Харкові Брянської митниці цолнер П.Холчигін, у Ромнах Павлівської митниці інспектор П.Хмілевський, у Сумах Антон Тикотов, що перебував у Трубечівську на заставі на посаді цолнера.¹

Повертаючись до тих форпостів і застав, що перед тим були на Україні, не можна думати, що всі вони полювали за іноземними товарами й за індуктою. Справа у тому, що саме поняття індукти з плином часу ускладнилося. Назви індукта та евекта перенесено також було на мито за товари місцевого походження й призначення, що перевозилися всередині України, на внутрішнє мито. Ось доказ: 1731 р. відкупник-індуктор Петро Тернавіот визволив від індукти промисли Якова Марковича в Будкові.² Внаслідок такої плутанини, а також відсутності документів, питання про мита українські взагалі, зокрема грецькі, важко розплутати тепер. Правда, це було неясно й у XVIII ст. Коли московський купець Федір Баженов пропонував 1744 р. закрити пограничні митниці в Сівську, Брянську й Курську й перенести їх на саму границю в Київську та інші губернії, де стоять форпости, причому довів, що іноземні купці вивозять з Малої Росії товари, навіть російські, без мита, і визвався їхати до Ніжина на ярмарок, щоб узяти належні довідки, Сенат не знайшов за можливе розв'язати це складне питання щодо одержання відомостей: 1) коли заведено митниці в Сівську, Брянську, Курську, на якій підставі й з яких російських товарів там стягується мито, і 2) на якій основі збирається індукта в Малій Росії й чи збирається та яке мито з тих товарів, що відпускаються за кордон.³ Звичайно, Сенат тоді не мав таких відомостей... Але навіть і тепер, коли писалися розвідки Барвінського про індукту та евекту на Україні (1927 р.) питання про неї належало до числа мало висвітлених, як і досі зостається.

Мені відомий тільки один сенатський указ з першої половини XVIII ст., де ясно відрізняється індукта від інших мит, а саме указ 8/IV 1725 р. Ним наказується, щоб як і раніше брали індуктне мито з товарів, що привозять в Малу Росію з-за кордону, і щоб, коли ці товари везтимуться в Велику Росію, їх обкладали пошлиною за тарифом у Брянську та в інших великоросійських пограничних містах.⁴ Проте питання важко розплутати тому, що сенатські укази щодо тарифної політики та практики не називають греків з їх виключними пільгами й не дають бачити, як треба митникам поводитися з ними. Правда є посилення на колишню практику. Так само й в указі 16/VI 1731 р., що прояснює умови торгівлі в Росії «иноземцевь», а отже і приїжджих греків. Він узаконює брати з іноземців у портах і в пограничних митницях збір за привізний товар за тарифом з правом продавати тут же і тільки гуртом, «понеже розничною

¹ Киевская старина. – К., 1904. – Т. 87. – Отд. II. – С. 48.

² Дневныя записки... Якова Марковича. – Т. 3. – С. 144, 149. У 50-х роках фактори відкупника Крижановського збирали індукту навіть «съ того, что на торгахъ зъ рукъ носящее купятъ» (Барвінський В. Назв. праця. – С. 444.).

³ Сенатский архив. – СПб., 1895. – Т. 6. – С. 204-207.

⁴ ПСЗ. – Т. 7. – № 4693.

продажею пользуются граждане». А щоб одержати право везти товар у Москву і в інші російські міста, треба заплатити тут же, в митниці чи в порту, проїзне мито в тому розмірі, як російські піддані платять при продажу в містах. Але й у Росії можна продавати іноземні товари купцям тільки гуртом. Гуртом же їм вільно там, у Росії й купляти товари, але тільки у купців і з тим, щоб везти їх для продажу до портів чи митниць. При купівлі в Росії іноземні купці платять внутрішню пошліну, як і російські піддані, при провозі ж за кордон – внутрішнє й портове мито.

Греків підвів під індукту ще Богдан Хмельницький, який видав універсала на ім'я військового екзактора, цебто збирача грека Евстафія Стаматієнка з позначенням розміру мита. Від турецьких товарів – два битих (таляри) від ста талярів, від кипи габи (сукна) – один лев (або таляр). Тут же і розмір евекти на московські товари. За хутра – від 2 до 6 злотих, за сорок шкурок та інше – 5 злотих від 100 талярів, так само і за коштовності «з земли нашей» (золото, срібло, каміння самоцвітне, перли).¹ Такі ж тарифні ставки позначив гетьман Павло Тетеря в 1663-1665 рр.² Таким чином, тут нема певної системи: за одні товари береться від числа, за другі від вартости, за треті невідомо як (од кипи, габи, від бунта лісів). Коли позначено вартість – мито становило 2-5% від неї. Потім розмір мита зробився одноманітним. Універсал гетьмана Самойловича 8/III 1679 р. встановив таксу індукти «отъ всякихъ купеческихъ товаровъ изъ за границы въ Украину и изъ Украины за границу привозимыхъ и тутъ въ городахъ покупающихся и продающихся... и гуртомъ, а не врось продаваемы бывають, за былымъ и давнимъ обычаемъ отъ ста золотыхъ по два золотыхъ, и чтобы люди купеческіе, украинскіе и чужеземскіе, такожъ и великоросійскіе разными гандліями бавячіяся со всякими товарами и изъ за границы въ Украину и изъ Украины за границу Perezжающіе, и тѣмъ въ городахъ купленными и проданными торгующіе, надлежащую отъ торговъ своихъ на ярмаркахъ на разныхъ мѣстахъ, по силѣ давняго звичая, безъ всякой противности отдавали индуктовую повинность».³

Після Самойловича видав щодо індукти-евекти три універсали гетьман Скоропадський 1709, 1714 і 1721 рр. Ними взаконено платити «по шагу з рубля» і таку евекту з продукції малоросійської: з возу тютюну – 60 коп., возу ганишу (анису) – 50 коп., від куфи горілки – 20 коп.⁴, від воза пеньки – 20 коп., від вола до Шленська – 10 коп. і до Москви – 4 коп. Ці мита обов'язкові як для купців і торговельних промисловців великоросійських та українських, так і посполитих людей «вездѣ по городамъ и на приличныхъ мѣстахъ», «да и тѣ бы индукту платили, которые никакихъ въ Малой Россіи не отправляютъ гандліевъ, а токмо меняють деньги». Від індукти визволено тільки їстівні та питні речі й

¹ Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 1. – С. 60-61, 28/IV 1654 р.

² Акты греч. – С. 43.

³ Універсалу цього ми не маємо й переказуємо його зміст за донесенням Сенатові Генеральної Військової канцелярії 1748 р. (ПСЗ. – Т. 12, № 9557). Пор.: Барвінський В. Назв. праця. – С. 441.

⁴ У Барвінського помилково 12 коп. (с. 442).

усякий дріб'язок, що виносить на ринок.¹ Хоча іноді, як видно з цього ж представлення Генеральної Військової канцелярії, брали індукту-евекту не з ціни товарів, а саме «отъ 100 золотыхъ по 2 золотихъ, а отъ рубля по шагу (цебто по 2 коп., отже всього 2% – К.Х.), а съ званія верей», український уряд визнав обов'язковим порядок, що встановили універсали Самойловича І Скоропадського. Коли індуктором був Лукін (1722 р.) було складено реєстр товарів грецьких, московських, польських з позначенням величини індукти з кожної тарифної одиниці, вочевидь до 2% вартости, тому що після низки товарів, що обкладено повною сумою, читаємо: «Прочіе дробязки такожъ раховать и отъ ста два индукта брать». І цей реєстр тарифних ставок після Лукіна «предъявлялся всегда всѣмъ откупщикамъ и Тернавіоту», як запевнювала Генеральна Військова комісія 1747 р. І, дійсно, реєстр 1725 р. – «Видѣние, по чому, по прежнему обыкновению и по данной графу Гаврилу Владиславичу в 1725 г. вѣдомости, съ товаровъ великороссійскихъ, малороссійскіхъ и заграничныхъ индукту собирать», – повторює реєстр Лукінський.² [Тут опущено цілий абзац, що в моєму оригіналі міститься на с. 66-67. Початок: «хоча в універсалах ... за вірогідну». – К.Х.]. Не можу тут проминути старої спроби розв'язати поняття індукти-евекти й спосіб стягнення. «Хотя онѣ падали на товары, привозимые в Малороссію из-за границы и вывозимые за границу, но были внутренними пошлинами, потому что взимались не только въ пограничныхъ, но и во внутреннихъ городахъ и на ярмаркахъ. Само законодательство называетъ ихъ внутрѣнными. Сходство индукты и эвекты съ рублевой (це й є «внутренняя пошлина» – К.Х.) состоитъ въ томъ, что онѣ, подобно послѣдней, падали на товары при продажѣ и покупкѣ въ городахъ и на ярмаркахъ и были взимаемы съ цѣны товара, а не съ званія вещей: индукты какъ и рублевой пошлинѣ, подляжали и деньги... Но есть и различіе: индукта и эвекта падали на товары, привезенные из-за границы и на малороссійскіе, продаваемые для вывоза за границу, притомъ падали только на оптовую торговлю, а не на розничную. Ими хотѣли обложить только тѣхъ «куди купечество имѣють».³ Але це питання не таке просте, як здається проф. Осокіну⁴, що посилається при розв'язуванні його виключно на ПСЗ. У цей звід не всі закони увійшли, а потім, як ми бачимо, життя вносило в самі закони спростування й навіть зміни.

Індукта й евекта на Гетьманщині збиралася різними способами. Перші гетьмани стягали її через своїх військових екзакторів. Брюховецький і Самойлович здавали ці збори, як і інші на відкуп, так само як і Мазепа після деякої перерви, хоча відкупна система встигла вже викликати незадоволення. У перші роки гетьманування Скоропадського їх збирав Сава Владиславович,

¹ ПСЗ. – Т. 121, № 9557. Пор.: Барвінський В. Назв. праця. – С. 441-442.

² ПСЗ. – Т. 12, № 9557; Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 1. – С. 61-65; Киевская Старина. – К., 1901. – № 5. – Докум. 86-87.

³ Сенатский архив. – СПб., 1895. – Т. 6. – С. 205, 1744 р.

⁴ Осокин Е. Внутренние таможенные пошлины в России. – Казань, 1850. – С. 138-139.

мабуть як відкупник.¹ Від 1722 до 1748 р. знов таки збирають індукту-евекту відкупники, власне увесь час греки.² Хоча Малоросійський уряд кожний раз застерігав проти зловживань, проти кривд індукторів купцям, кривди бували не раз. Накликали вони на себе підозру й щодо розпорядження грошима. Головного індуктора Петра Тернавіота з помічниками не раз брали під караул, а збір віддавали під догляд обер- і ундер-офіцерів. Нарешті, коли й сам Тернавіот відмовився надалі брати оренду, Сенат указом 8/VII 1748 р., згідно з пропозицією Генеральної Військової канцелярії, залишив екзакцію індуктову за нею. Вона мала призначати для того «изъ знатныхъ природныхъ и осельныхъ искусныхъ къ тому малороссіянь».³ Проте один з таких «искусныхъ малоросіянь» глиньський сотник Крижановський хутко після того, а саме 1751 р., умовив нового гетьмана передати збирання індуки та евекти йому на відкуп. Але оскільки складений при цьому контракт з гетьманом давав йому тільки права, то знову посипалися скарги на зловживання відкупника та його дозорців і факторів, причому скаржилися й грецькі купці, хоча якийсь §13 контракту, мабуть, гарантував їм їхні стародавні пільги...⁴ Зловживання Крижановського тривали тільки до 1754 р., коли його Розумовський відставив від збирання мита, доручивши це «смотрителямъ індуктноваго збору». Це якраз збіглося з кінцем існування самої індукти-евекти.⁵

¹ Судиенко М. Материалы для отечественной истории. – К., 1855. – Т. 2. – С. 414 і далі.

² Барвінський В. Назв. праця. – С. 441.

³ ПСЗ. – Т. 9. – № 6428, 6626; Т. 12. – № 6557.

⁴ Цей контракт, надрукований Барвінським, має 11 пунктів за якими йде: «А въ греческое братство особый 13 пунктъ (а деж 12-й? – К.Х.) прибавленъ о слѣдующемъ». Його ж тут нема, бо далі мова про суд «всякихъ купечествъ» в карвасаріях (с. 445-447). Видавець чомусь не звернув уваги на цей недогляд.

⁵ Барвінський В. Назв. праця. – С. 444. Оскільки контракт Крижановського закінчив історію української індукти, вважаю за незайве переказати його зміст, підкреслюючи те, що мало відношення й до греків. П.1. Крижановський має збирати індукту як і раніше, по 2 коп. з рубля, від купців і продавців малоросійських, великоросійських і іноземних товарів всякого роду, що провозяться з-за кордону, з Росії, з Січи, зі Слободських полків, і евекту з тих товарів, що будуть вивозитися за рубіж, і в Росію, в Слобідські полки, і в Січ. П.2. Індукти не збирати з малоросійських купців, що торгують у середині Малої Росії, перевозячи товари з міста в місто. П.3. Брати 2 коп. від рубля з тих людей, що з подряду будуть постачати провіант з Малої Росії за її границі. П.4. Брати по 2 коп. від рубля з тих великоросійських, слобідських, запорізьких козаків, іноземних і інших промисловців, що приїжджаючи в Малу Росію й тут перебуваючи ведуть промисли купецькі, підряди й міняльні операції. П.5. Брати індукту й евекту за вино, що привозиться з-за границі Малої Росії й що буде вивозитися за її межі. П.6. Брати за оцінкою по 2 коп. від рубля за суконні матерії, полотна, мила й шкіри, крім природних українців. П.7. Купці, що ввозять і вивозять товари, повинні пред'являти всі свої товари у портах (цебто митницях) на їх дорогах, під загрозою конфіскації й подвійної індукти. П.8 і 9. На показаних товарах «примѣромъ великороссійскаго поведенія» ставити клейма, також на тих, за які вже заплатили індукту. П.10. Індукти-евекті підлягають і київські міщани. П.11. Військові уряди допомагатимуть стягувати індукту. Спірні справи купці мають розбирати, коли

20/XII 1752 р. видано іменний указ про скасування внутрішніх митниць і про перенесення збору мита тільки в портові й пограничні митниці, де мають стягувати по 13 коп. з рубля вартості товару (8 коп. за тарифом і 5 в рахунок попереднього внутрішнього мита).¹ За цими указами, що мали загальнодержавний характер, прийшов 15/VII 1754 р. новий, що стосувався України. Виявилось, що збір 13 коп. здійснювався в пограничних між Малою й Великою Росією митницях у Сіверську, Брянську, Курську з товарів, що йшли в обидві сторони. Проте попередня індукта й евекта так і залишилася в межах України, як була раніше. Тому новий указ скасував її як усередині України, так і на кордонах її з Великою Росією, і замість внутрішніх «пограничних» митниць встановив на границях польських і турецьких збирання мита по 13 коп. від рубля (тарифних портових і внутрішніх разом). І тільки до заснування цих нових пограничних митниць і застав указ дозволив брати з провізних товарів індукту з доплатою від 13-ти коп., коли ці товари везтимуть у Велику Росію через Сіверськ, Брянськ, Курськ. І зовсім тепер відмінено індукту з товарів українського й російського походження та призначення.²

Оскільки нова митна ставка була значно вища за попередню³, то була навіть спроба українських купців поновити індукту-евекту, хоча би й зі збільшенням її.⁴ Скаржилися на тягар портового тарифу київські жителі у наказі своєму депутатів 1767 р. «За учреждениемъ пограничныхъ таможенъ в такую мы скудность и несостояние пришли, – заявляли вони, – что далѣе и комерсіи какой-либо за границу продолжать не въ состояніи».⁵

Можна думати, що у Василькові пограничну митницю на новій підставі було відкрито без великого загаяння, тому що митниця фактично там давно вже існувала, причому збирання індукти почалося не пізніше 1745 р., коли Тернавіоти вперше прислали туди свого фактора. Але указ 1754 р. звичайно підняв значення Васильковської митниці. Тепер там почали вже збирати 13%-ве мито на користь центрального уряду.

Але хоча греки в персоні Тарнавіота й його товаришів ще з 1749 р. відмовилися від відкupu індукти по всій Україні, у Василькові вони ще довго відігравали роллю. Карантинний будинок, де знайшли за зручне доглядати

захочуть, у карвасаріях. Контракт не охоплює усіх видів товарів і не дає всіх ставок. 1767 р. київські жителі згадували, що за грамотами їм 1659, 1661, 1675, 1691, 1699, 1700, 1710 рр. встановлено було індукти й евекти по 5 крб. з воза шльонського й гданського, без усякої ревізії, а потім тільки 3, а для дріб'язкових товарів по 20 коп. з воза чи по 1 коп. з карбованця (Сборник Русского исторического общества. – Т. 107. – С. 184-185.).

¹ ПСЗ. – Т. 13. – № 10258; № 10164 і Т. 14, № 10258. Не можу не зауважити впливу на цей закон проекту купця Баженова (1744 р.).

² ПСЗ. – Т. 14, № 10258 й 10408, які саме внутрішні мита було відмінено дивись ще в Митному статуті 1755 р. (ПСЗ. – Т. 14, № 10408, гл. I, п. 1.).

³ Порівняння обох див. у М.Тищенка в «Нарисах історії торгівлі Лівобережної України з Кримом» (Історично-географічний збірник. – Т. 2. – С. 111.).

⁴ Слабченко М. Назв. праця. – Т. 3. – С. 169 (з посиланням на «Киевскую старину». – Т. 6. – С. 339-340).

⁵ Сборник Русского исторического общества. – Т. 107. – С. 184-185.

товари, митниця почала віддавати у відкуп різним підприємцям, і тут знов таки ми бачимо греків, що ввели різні збори з купців не тільки за перебування у карантині, але й самовільні. С.Шамрай називає кілька таких греків за роки 1741-1766. Він гадає, що їхня оренда реально закінчилася 1766 р., коли один орендар умер, а другий не цікавився цією справою.¹ Але реєстр ніжинських греків 1769 р. називає одного з цих останніх орендарів, Івана Маркова, що «содержить въ откупѣ карантинный Васильковский домъ и промышляетъ волоскимъ вином».² Відзначимо, до речі, що серед тих карантинних відкупників були наші ніжинці і що й тут були скарги на їхнє здирство зі сторони людей, що мали нещастя користуватися Васильковським карантинном.

Збирання 13%-го мита у пограничних митницях теж було віддано на відкуп. Ми знаємо імена таких відкупників («директоровъ и ихъ помощниковъ») 1761 р. Це були калузькі купці Олекса Карасьов, Іван Ланін, Гаврила Іванов з їхніми довіреними Антоном Карасьовим, Харитоном Свішниковым і Герасимом Золотарьовим, і Орловський купець Іван Кузнецов. Як раз у цьому році на них скарилося ніжинське грецьке братство, що вони брали мито понад тариф. Але як «в этой чолобитной греческаго братства не изъяснено, въ которой таможнѣ, отъ кого, когда и кому именно обиды приченены», то 8/XII 1762 р. Київська губернська канцелярія предписала братству надіслати «за руками всѣхъ подписавшихся на челобитной объяснение съ доводами, а для доказательства» – стати у Києві особисто чи прислати повіреного. Проте братство, вважаючи, мабуть, справу за програну тільки 28/XII 1766 р. знайшло повіреного, та й то невдало. Справа тяглася ще й тому, що відкупники з Калуги та Орла ніяк не їхали до Києва, і 1779 р. Київська губернська канцелярія вирішила справу цю «предать уничтоженію». У Ніжині вона хоча не знищена, але напівзотліла... Коли саме ніжинське братство не «изъяснило», де були за директорів названі купці, новіша розвідка С.Шамрая з'ясує, що Ланін і Карасьов були за директорів Васильковської митниці.

б) *Внутрішні мита.* Хоча гетьманські універсали обклали їх тільки індуктою-евектою, що раз бралася, але не можна допустити, щоб у ті часи безправ'я й силування греки могли почувати себе вільними від внутрішніх мит. Для перших років XVIII ст. ми маємо свідчення священика Лук'янова: він якраз мандрував з ніжинськими греками. «Купецкіє люди платятъ мыто подѣ Києвомъ въ городкѣ Бѣлгородкѣ, а мыто собираютъ на Софійській монастырь, ибо Бѣлгородка монастырская». У Фастові, місті Палієвому, купці платили мито... У Паволочі, місті Палія «купецкихъ людей мытомъ сильно обідрано».³ Щодо

¹ Шамрай С. Місто Васильків. – С. 96-99.

² Справа 1769 р., № 2300. Умер же він у січні 1771 р. у Василькові, причому за рапортом доктора Полетики Київському генерал-губернаторові Воєйкову за ним було «въ доимке за скупъ карантинного дома 2120 р. 50 к.». Губернська канцелярія шукала у Ніжині родичів Маркова, які взяли на себе разом зі спадщиною цей борг (Справа 1771 р., № 2412).

³ Русский архив. – Москва, 1863. – Т. 1. – С. 45-47.

греків це стягання було незаконне. Але про їхні пільги забували часом і уряди. 1716 р. мала виїхати за кордон через Київ компанія грецьких купців, що звернулася до Сенату з проханням дозволити їм узяти певну суму грошей доброї монети, вочевидь поза нормою, досі тоді обмеженою. Сенат дозволив, але наказав при цьому стягнути з купців мито. Одночасно з цим президент ближньої канцелярії Зотов наказав збирати від усіх «печатні» мита під час пропуску за кордон по 25 алтин з грошем від чоловіка на користь «Печатнаго приказа». Зрозуміло, підпали під це мито й греки. Поголовне мито, що Сенат обклав їм греків і, може, на один тільки раз, поширилося само собою й непомітно на всіх. Виявився цей факт «небывалыхъ пошлинъ», що пограничні застави почали брати від купців, лише 1723 р., коли наказний гетьман Полуботок доніс, що такі мита насамперед почато брати у Києві «тепер же свіжо пробувший до Стародуба комендант Ілля Паніков порозсилав у стародубським і чернігівським полку на пограничні застави свої укази і інструкції, в яких велить брати на границі від купців від чоловіка по двадцять алтин і більше мита, якого на Україні ніколи не бувало. А і в інших пограничних українських полках беруть на границі такі небували мита». Тому Полуботок просив їх скасувати, щоб не припинити торгівлю із закордоном. На ці нові мита скаржились теж гетьману 1727 р. українські купці на чолі з київським міщанином Кузьмою Кричевцем. І Данило Апостол писав у Колегію заграничних справ. «Стало ся мені відомо, що в Київській губерньській канцелярії і на пограничних заставах, не знати на якій підставі при купецьких транспортах за границю беруть від українських обивателів мито від хазяїна (транспорту) по 25, від челядника по 10 копійок, а від заграничних вдвоє стільки або й більше, чого перед тим ніколи не бувало, бо по давніх правах і привілеях на Україні так від привожених як і вивожених купецьких товарів береться лишень індукта». Нарешті, у тому ж 1727 році послали скаргу цареві Петрові II на свого полковника Маркова лубенські козаки. До нього, – писали вони, – на ярмарках у Лубенському полку брали від купців іноземних і від своїх, що приїжджали з інших полків і сотень, по 2 алтини на полковницьку особу й по копійці на войтів, усього з возу по 7 коп. А за Маркова по 7 коп. тільки з порожніх возів, а з решти купецьких відносно товару по 2 гривні, по 10 алт., по 4 гр., навіть по полтині, не кажучи про інші стягнення.¹

Коли центральні уряди з нагоди таких донесень і скарг зацікавилися новим митом, то Печатна контора появу печатного мита пояснила відповідними розділами «Уложенія» (цебто кодексу царя Олексія Михайловича) і конкретним випадком 1716 р. з грецькою компанією, який і став за прецедент. Про поголовне мито (10 коп. від фурмана й служника) Печатна контора не знала, на якій підставі його ввели київські власті. Щодо Києва, то тут Губерньська канцелярія теж посилалася переважно на «Уложеніє», хоча потім «Комісія о комерції» знайшла це посилання таким, що не дуже підходить, та й то з умовою, що хіба для Києва «Уложеніє» було обов'язкове. Проте відповідь Губерньської канцелярії для нас цікава, оскільки висвітлює, що саме збиралося тоді від купців, які вели заграничну торгівлю, зокрема з греків. Від 1716 р., писала вона,

¹ Там само. – 1864. – Т. 5-6. – С. 496-497.

в київських заставах беруть: 1) «печатні мита» по 75 коп. від купця, челядника й фурмана від іноземних купців, цебто греків, поляків, жидів тощо, які привозять «знатні й дорогі товари», і це головню на підставі сенатського указу 1716 р.; 2) від іноземних купців під час їх в'їзду до Росії, а від українських купців у часи виїзду за границю від даних їм паспортів – по 25 коп. від господаря й по 10 коп. від челядника і фурмана, головню на підставі «Уложенія» (гл. 18, ст. 36-38 і щодо печатних мит 55) і «по розсмотрѣнію бывшего губернатора Голицына»; 3) по 10 коп. за транспорт від «колмогорців» і «другихъ заграничныхъ жителів», що приїжджають до Києва за «харчевыми припасами»; 4) «від чолобитень и розсуждений» ріжних непорозумінь, які виникають на ґрунті торгівлі, по 10 коп. при підписанню чолобитні одною особою і по 30 коп. коли підписаних більше, від указів на ці чолобитні по 25, 75 коп., або і по 1 р. 25 коп. (це останнє від 1710 р.); 5) нарешті у Переяславі тільки від українських купців при виїзді за границю по 25 коп. з господаря і 10 коп. від челядника.

Щодо Переяслава, то виявилось, що не він один збирав незаконні мита. Князь Іван Юрійович Голіцин, що був перед тим за київського губернатора, пояснив, як це стало. У часи свого перебування в Києві він зауважив, що печатні і поголовні мита беруть від купців лише у Києві, а в інших містах і заставах ні, чому купці зачали обминати Київ, їдучи за границю іншими шляхами «безо всякого платежу, і в томъ інтересу імператорского величества немалой чинитца убытокъ». Тому він розпорядився, щоб по гарнізонах у Полтаві, Переяславі, в Стародубі і по всіх заставах на більших купецьких трактах брали від купців такі самі мита, як і в Києві. І хоча він доводив, що 1724 р. дістав у царя Петра санкції на те новоустановлене збирання грошей, які наказано було присилати в Кабінет, Комісія з комерції визнала нові мита незаконними і в рефераті Сенатові висловила особливе невдоволення з причини «поголовной пошлины, коя безъ всякого разсужденія и особливихъ указовъ, по одной подпискѣ въ Печатномъ приказѣ дѣяка на нѣкоторомъ партикулярномъ дѣлѣ указомъ зъ 1716-го году въ законъ введена».¹ Хоча ці самовільні мита вірогідно були скасовані², і хоча не всі види їх торкалися греків, усе ж і вони якийсь час платили при переїзді за границю печатне й поголовне мито всупереч усяким гетьманським універсалам. І, зрозуміло, мито збирали у Києві, де видавали й паспорти на переїзд. Так було у 1716-1729 рр., а може й далі. Тут, як ми бачимо, збиралася й індукта, принаймні до 1745-1747 рр. А потім, здається, збирання останньої переходить до Василькова, який відіграє цю роллю до кінця XVIII ст., причому його значення як митного пункту навіть поширюється з часом, особливо, коли згодом було скасовано деякі інші митниці.

Проте для ніжинських греків мала велике значення Ніжинська карвасарія, чи за тлумаченням Шафонського «Таможенное правленіе». А оскільки ця

¹ Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710-1730 рр. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1911. – Т. 103. – С. 67-70.

² Проте «поголовне мито» існувало ще 1729 р., як те видно з українських пунктів цього року, а саме п.7, і навіть 1732 р. (Там само, с. 67, 77, 82).

карвасарія була «главная», то, вочевидь, вона проводила тарифну політику й в інших містах України. Принаймні за її звітками 1749 р. виявилось, що з Кримом торгували не так ніжинські, як полтавські й путівльські купці.¹ Після скасування внутрішнього мита з товарів, цебто після 1754 р., а саме 1764 р. ніжинська карвасарія перетворилася на митну контору, що підлягала головній митній канцелярії.² Їй попередньо були подвідомчі різні митниці, які без її відання не пропускали товарів, як скаржилися київські жителі у своєму наказі депутатові в Єкатерининську комісію.³ Вочевидь, їй була підпорядкована й Васильковська митниця, і у всякому разі ніжинським грекам доводилося знатися з нею. Коли 1765 р. згоріли товари у Васильковській митниці й Комерц-колегія зарахувала половину вартості товару Дмитра Христофорова, що теж постраждав, в мито за крам, який він буде вивозити ще за границю, то розрахунки вела ніжинська митниця.⁴ Але існувала вона не довго – лише до 1776 р., коли «уничтожена по причинѣ состоянія внутрѣ Малой Россіи» й перенесена «в Керчу». Це зроблено було членом Головної над митними зборами канцелярії князем Мещерським, що його було послано «для учрежденія в Новороссійской и Азовской губерніяхъ и переводу старыхъ оставшихся внутри границъ таможенъ и заставъ».⁵

§6. Незручності торговельних шляхів

Здирство екзакторів і відкупників з їхніми дозорцями й факторами – це одна з багатьох невигод сухопутних торговельних шляхів, що їх терпіли грецькі купці, як і інші. Вони все ж мали більш-менш легальний вигляд, оскільки пов'язані були з митами. Справляли враження тільки численність митниць і цлових комор у Польщі й орендарі їх – євреї. На їхні здирства й грабежі скаржилися греки 1747 року (див. вище). Але якщо вони допікали вимаганням зайвих грошей, польські землевласники грабували в дослівному значенні. Низку фактів утисків такого роду подають як Плохинський⁶, так і І.Джиджора.⁷ У

¹ Тищенко М. Назв. праця. – С. 101.

² Шафонский А. Назв. праця. – С. 451, 459. Рік 1764 для початку ніжинської митниці позначений у ПСЗ, Т. 20, № 14802; у «Сенатском Архиве», Т. 13, № 57 і у Справі грецького архіву 1779 р., № 2450, арк. 16-19. Але в останній справі маємо також свідчення маклерів Беляєва і Свешникова, які навесні 1762 р. були обрані на посаду, що вони одержали книгу «для записки купеческихъ торговъ и прочихъ здѣлокъ изъ (бывшей) нѣжинской таможи» (арк. 245). А це могло бути тільки 1762 р.

³ Сборник Русского исторического общества. – Т. 107. – С. 184-185.

⁴ Справа грецького братства 1769 р., № 2314.

⁵ Справа 1779, № 2450, арк. 16, 19; ПСЗ. – Т. 20. – № 14802; Сенатский архив. – Т. 13, № 57. Що ніжинську митницю переведено «въ Керчу», це значиться в закресленому місці чернетки проеморії ніжинського суду ніжинському магістратові 12/VI 1779 р. (Справа 1779 р., № 2490).

⁶ Плохинский М. Назв. праця. – С. 283-285.

⁷ Джиджора І. Назв. праця. – Т. 101. – С. 68 і далі. Більшість фактів стосується українських купців.

купців відбирали за будь-яким приводом, а той просто так гроші (одного разу 40 000 алтин), товари, десятки, іноді сотні волів, що їх гнали на продаж за кордон. Ні судові процеси, ні дипломатичні переговори з польським урядом як українського, так і царського урядів, ні репресії на адресу польських купців, що чинили наїзди на Україну, довго не досягали мети й не налагоджували цього питання. Більше значення мали взаємні поступки й торговельні договори між Польщею й Росією, а щодо грецьких купців – між Польським скарбом і ніжинським братством. Але коли хоч трохи були заспокоєні апетити землевласників і урядовців польських, усе ж митники й орендарі залишалися зі своєю віковичною традицією брати з кого [все що] можна й не можна. У 1722 р., коли їхав через Польщу й Валахію священик Лук'янов, він помічав, як купців грецьких на митницях «сильно обдирали» непотрібними митами й подарунками. Навіть у самого Лук'янова один службовець попросив «въ честь» якусь бочку, мабуть, порожню. Теж саме зосталося й через 50 років, коли підскарбій польський коронний і писар триліської митниці просили у греків подарунків – верблюдів, перської матерії, срібного чайника тощо... Але здається про винятковий випадок розповідає лист десятиох грецьких купців графові Григорію Орлову від червня 1772 р. На початку серпня 1768 р. ніжинські купці самі або їхні прикажчики й служники, виїхали з Ніжина в Молдавію для купівлі вин. Коли вони прибули до столиці Ясс, відкрилося, що турки оголосили війну Росії. Тому греки в донесенні на ім'я Молдавського господаря графа Івана Калимаркова в останніх числах серпня запитали, чи не буде перешкоди купити в Дубештах вино, найняти там фурманів і вивезти до Росії. Вони одержали тоді дозвіл від головного постачальника Костантія Битика. Проте вони затрималися і, коли турки й татари почали прибувати в Молдавію, хотіли виїхати без вина. Повідомившись про те, великий логофет князя Іван Палатий, що <содержалъ казенной того княжества зборъ поведерній отъ винъ>, двічі закликав греків до себе й намовляв, щоб вони без побоювання купувли вина й наймали фурманів, бо уряд не тільки не перешкоджатиме, але скаже супроводжувати їх до границі. Тоді вони найняли потрібне число фурманів і дали їм грошей авансом, але «винъ покупать сумнѣвались, опасаяся чтобъ онихъ въ тамошнюю какою казенную повозку непобрано, и намъ бы остановки не приключенно». Тоді логофет їх закликав до себе, послав за їхніми вказівками реєстр найнятих фурманів і віддав його старості з наказом, щоб він не займав тих фурманів. Купці й накупили вин, заплатили логофетові повідерно й вивезли вино з Дубешт. Але в Яссах господар Калимарков наказав затримати вина й не випускати в Росію. Греки просили протекції у Палатія, але він відмовився. Тоді вони двічі посилали нарочного до Кримського хана. Проте господар не послухав і його указів про випуск вин за кордон. Зрозуміло, «на виправленіе объявленныхъ двухъ указовъ» потрібні були гроші, які побільшили втрату купців на 1500 талярів. Тоді три купці й прикажчики четвертого найняли нових фурманів і за відомом Ясського індуктора повезли вина до границі. Але довідавшись про те, господар їх повернув від границі, греків закував у ланцюги й посадив у тюрму, «а двухъ въ насъ велѣлъ тирански мучить жестокимъ батожнымъ боемъ по подошвахъ». А потім звелів заплатити фурманам умовлену

суму всю сповна, взяв з греків 200 талярів штрафу, заарештував вино, а купців звільнив з-під варти. Все ж уникаючи гіршого, навіть смерті, греки «тайно оттуда бежали». Підраховуючи свої втрати від молдавської пригоди, греки в числі десятиох, налічили більше ніж 15 тисяч карбованців, крім тих прибутків, що одержали б у Ніжині від продажу вина, а також даремної плати в Ніжині за наймані для вин погребі й шинки. Греки 8/X 1769 р. подали в ніжинський магістрат протест, а тепер просять князя вступитися за них, бо вони впали в остаточне руйнування. З господаря Калимаркова нічого взяти, бо, кажуть, його зо всією родиною взяли до Царгороду й здається стратили. Головний винувник бід – грек Іван Палатій, через «обнадеживання й уварення» якого вони найбільше постраждали. Але й він помер. Можна шукати тільки на майні його сина й спадкоємця Костянтина Палатія. За даним реєстром сума всіх десятиох купців – 15 597 крб., тобто від 700 крб. до 2500 крб. Куплено було їми вина 74 буті, від 5 до 12 бут на господаря.

Обдирали купців і професійні розбійники, не кажучи вже про гайдамаків, запорожців, причому, і тут не завжди допомагало заступництво влади. Коли 1693 р. запорожці пограбували грецьких купців із Ніжина, що через запорізькі степи прямували до Туреччини, клопотання гетьмана Мазепи про відшукання й повернення захоплених товарів не мало наслідків. Навіть він сам наразився на неприємність: кошовий отаман надіслав йому «невежливое и досадное письмо», як скаржився царям.¹

Найчастіше греки страждали від розбійників у Валахії й Молдавії. А тому в 1693 р. молдавський господар Іван Константин Дука на представлення Мазепи згоджується, що кривди купцям мали місце за його попередника, небіжчика Константина Кантеміра, але сам він, розуміючи важливість для краю торгівлі греків, обіцяв і мита зменшити й гарантувати безпечність дороги. І відповідні заходи дійсно робилися тоді й потім.² Проте розбійники не зважали на них... 1760 року татари пограбували валку кіс, що греки (Ананія Мураїт і Данило Голюнка) везли з Цесарії до Ніжина.³ Але відомі випадки, коли купці втрачали не тільки майно, а й життя. Так р. 1744-1745 був позбавлений життя десь у Македонії ніжинський грек Апостол Курсар.⁴ 1747 року десь в Румунії вбито купця Юрія Николаєва, вірогідно ніжинця. Його брат, охридський житель

¹ Сторожевский Н. Нежинские греки. – Киев, 1863. – С. 7.

² Там само. – С. 7-8.

³ Справа № 2950.

⁴ Документ 1746 р. Цікаво, що цей Курсар перед подорожжю «обручився кь законному супружеству» з дівчиною Марією, донькою ніжинця Сави Михайловича, в грецькій Михайлівській церкві. Потім він «передъ лицемъ ея сіятельства, графіні Наталии Дем. Разумовской», в домі якої у с. Адамівці служила наречена, зробив таку заяву: оскільки він «прежде весільнаго акта» повинен їхати за торговельними справами в Царгород і Македонію, то коли з ним трапиться смерть, то він не маючи родини, відписує все майно молодій. І коли дійсно це сталося, Семен Пустота за дорученням графіні писав грецькому братству про заяву небіжчика. І брат нареченої, священник Васильївської церкви у Ніжині Дмитро Саввин, теж добивався для сестри майна свого «швагера»...

Ставро Николаєв подав скаргу на це в Ніжині грецькому братству, причому одного з тих, кого він обмовив, братство заарештувало, допитало і з документами відрядило з козаком 3-ї ніжинської сотні до Генеральної військової канцелярії, а звіттіля у Генеральний суд.¹ 1757 року біля р. Синиці (чи Синюхи) після нерівного бою з гайдамаками загинули 16 чоловік грецьких купців і фурманів.² Року 1791 десь вбито грека Сирманова.³ 1797 р. «в польській області» між Трилісами та Павловичами вбито прикажчика купця Пантазія Маврикія Константина Бланира з двома фурманами. У тому ж році за Дунаєм пограбували ніжинського грека Андрія Монавита.⁴

Мені у Ніжині переказували, що у тутешніх купців греків був звичай приймати маслосвяття⁵ перед подорожжю. Оскільки ця таїна церковна виконувалася над тяжко хворими й над тими, що збиралися вмирати, то ясна річ, що кожну подорож у далеку сторону греки вважали за таку, що загрожує смертю. Але все ж вони вживали заходів для оборони свого життя й майна. Їздили караванами в кілька десятків фур з відповідним числом фурманів. Самих господарів греків було 16 або більше. Колись біля м. Сороки згоріло від степової пожежі 18 чоловік.⁶ Ну, зрозуміло, брали із собою зброю. Залишилася деяка зброя після смерті Івана Маркова (1771 р.).⁷ Коли вмер 1779 р. грек Афанасій Тухаєв, то у нього знайшли 3 «фузії» німецьких добрих, 2 тульських, «фузію» «полложе», 4 пари пістолетів, 3 ятагани турецьких, одну шаблю батьківську, 2 порохівниці, одну торбочку для шроту.⁸ Нарешті, в нещасній пригоді на р. Синиці 16 греків якийсь час відстрілювалися від гайдамаків, поки до останніх не надійшла допомога. Гайдамаки наводили жах не тільки на купців, але й на інших подорожніх, які примушені були вживати різних заходів, щоб оборонитися від них. Рихловські ієромонахи Сильвестер і Никодим 1722 р. мали подорож до Єрусалиму. Їхали самі «безъ купцовъ». У Немирові вони найняли

¹ Справа 1747 р., № 2183.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 289-291.

³ Справа № 2704.

⁴ Протокольна вхідна книга 1797 р. № 160 і 138. Зберіглася справа № 2884, з якої подаємо в Додатку № 3 текст контракту. Блакар одержав у грецькому магістраті паспорт 2/III і виїхав з двома фурманами на двох тройках. Господар однієї був курський ямщик Ширяєв. Крім хутра Пантелія Маврита (чи Пантазія Маврикія) Блакар віз у Ясси товар грека Костянтина Мараєскула. Розбійники вбили Блакара й двох фурманів і захопили товар. Тому Маврита вже 30/III взяв у Москві у гофмаклера копію свого контракту з Ширяєвим і 3/IV в грецькому магістраті у Ніжині довідку про виданий Блакару паспорт і про те, що він, Маврикій, був господар Блакара й частини товарів, які він віз, і що друга частина належала Мараєскулу. Це потрібно було для «доисканія разграбленныхъ разбойниками» «пушного товару и наличныхъ денегъ съ протчимъ экипажемъ».

⁵ Маслособорування – церковне таїнство, що звершується над хворою людиною, коли існує загроза смерті (Ред.)

⁶ Плохинский М. Назв. праця. – С. 282, 291.

⁷ Справа 1771, № 2412.

⁸ Пороху – (Ред.). Справа № 2452. Зброя була навіть й у духовної особи – протоієрея Панайоті, що вмер 1812 р.: три «фузії», один пістолет, дві пари ножів (справа № 1004).

чотирьох кінних «для осторожности, ибо идучи от Немирова до Сороки путемъ тимъ пострашно гайдамаковъ и того ради насъ ночью ти конницы проводили до Сороки мили дванадцять».¹

Не менше за розбійників наводили на купців жах пошесті, що в XVII-XVIII ст. бували часто, приходячи переважно з Туреччини. Тоді купцям доводилося то там, то тут переривати свою подорож і чекати кілька тижнів, а то й місяців у карантині, іноді під голим небом. Добре, коли був для того будинок, як у Василькові. Але тут брали зайве за квартиру, за провіант, за сіно для коней чи волів. А коли орендарями Васильковського карантину зробилися греки, як Ян Кацела, вони незаконно поновили давно скасовані мита, як 1750 р. скаржився вже не перший раз київський магістрат.²

Рідко бувало, що строк скорочували чи полегшували карантинне життя. З нагоди пошесті чи війни в с. Митницях на польській стороні наприкінці 1738 і в першій половині 1739 рр. затримали багато грецьких купців з Царгорода й Македонії з 44 бутами волоського вина, 16 бочками ладану, 8 возами бакалії. У травні 1739 р. через Митницю їхав граф Мініх. Він дозволив пропустити греків у Васильков для витримання там карантину, а потім далі, коли представлять поручників, що серед них нема підозрілих людей і що вони не були в заразних місцях, а саме – ніжинського війта Тернавіота та інших подібних осіб. Але оскільки у Василькові не було де поставити вина й воно почало закисати, то 17 греків 24/VI просили пропустити їх до Києва, щоб там помістити його в належному місці, обіцяли вони вина не продавати ні в Києві, ні в Ніжині. Нарешті за порукою Тернавіота та інших «певнихъ и свѣдомыхъ людей» купців пустили у Київ і Ніжин.³ Наприкінці XVIII ст. на карантині затримували купців на тиждень і відпускали, коли не виявлялося на них ознак хвороби.⁴ Коли грек Павло Цукала їхав у вересні 1771 р. з Москви, то його затримали в карантині перед Глуховом на 9 днів, бо він витримав у с. Тульці тільки 5-денний карантин.⁵

Коли загроза епідемії чи війни заставала купців не в дорозі, то вони могли уникати її, вибираючи кружний шлях. 1675 р. грек Кир'як Ісаров мандрував у Москву через Львів, а не через Валахію, бо там було «морове повітря».⁶ А іноді шлях навпростець навіть закривався урядом. У грудні того ж року цар видав указ київському воєводі й гетьманові Самойловичу, щоб не пропускали в

¹ Описание путешествий... // Труды КДА. – 1883. – Т. 2. – С. 195.

² Киевская старина. – К., 1891. – Т. 33. – С. 311-312. Хоча за свідченням магістрату цей «дворъ карантинной устроенъ для иностранныхъ купцовъ грековъ, арменъ и другихъ чужоземцеві», вони, мабуть, почували себе при орендарях греках не ліпше за київських міщан.

³ Киевская старина. – К., 1904. – Т. 84. – Док. 55-56.

⁴ Свідчення карантинного лікаря 29/VI 1792 р., що «дано на границѣ въ ономъ домѣ» грекові Кир'яку Казану (окремый документ).

⁵ Справа 1771 р., № 2401.

⁶ Акты ЮЗР. – Т. 12. – № 13.

російські й українські міста купців-греків, жидів та інших чужоземців з Валахії, Мультян, з Польщі і у зворотньому напрямку через пошесть у Валахії.¹

Але нові дороги, безпечні щодо епідемії, були незручні з інших поглядів. Вони були довші, потребували більше часу й не були знайомі так, як звичайні тракти. Там були зв'язки з урядовцями й населенням, і останнє цінило купців, що приносили їм певні вигоди. Тому міняти шляхи було не зовсім зручно.

Проте й відомі звичайні тракти завдавали багато прикростей: непроїжджі дороги, піски, круті гори, дощі, болота, взимку – глибокі сніги й хуртовини, навесні – повені. Гарну картину мандрівки у таких умовах малює московський священник Іван Лук'янов, що їхав з Ніжина з грецькими купцями.² Проте останні були більше звичні до цих умов і вживали іноді відповідних заходів. Ось одне місце з Лук'янова: «Вельми тотъ день намъ нужно (цебто важко – К. Х.) было і дождь весь день шелъ, студено было, всѣ перемокли да перезябли... ночью сталъ морозъ, да снѣгъ съ дождем пришелъ инъ не дастъ огню то раскласть. А греки всѣ сухи: подѣлали епанечные салаши, да и легли, а мы всю ночь, что рыба на удѣ пробились...».

§7. Транспорт

Як возили крам? Зазвичай волами й кіньми, причому впрягали у фуру 6-8 коней, 4-6 волів. Проте знаємо випадки, коли везли на «тройкахъ» хутра з Москви. Але тут був курський візник.³ Інші греки мали доволі своїх коней і волів. Плохинський цитує один документ, не називаючи ні року, ні міст, але можливо, що він стосується саме Ніжина: «понеже, – говориться в ньому, – ихъ же купеческими кованими конми, якихъ не малое число зимою и лѣтомъ безперестанно на стойняхъ рано и вечеръ до воды и отъ воды водячи громадою зробленный мостъ боли збивается».⁴ Але частіше греки наймали фурманів, бо іноді потрібно було величезне число волів. Коли 1751 р. везли коси Комбурлею, то прикажчик загубив у дорозі 50 волів.⁵ Зрозуміло, це була наймана худоба.

Наймали фури і волів іноді в Валахії до самого Ніжина або до Василькова, а там знову нових фурманів з Васильковських обивателів.⁶ Але найчастіше фури постачали козаки й посполиті як із самого Ніжина, так і з сіл. Вони навіть були в претензії, коли волоські фурмани розвозили товари по Ніжинщині. В р. 1746 ніжинські козаки фурмани скаржилися на фурманів волохів, що привізши товар грецьким купцям, їздили з ним «по російскимъ городамъ», розбиваючи

¹ Там само, № 121. 1698 р. архимандрит Сінайської гори Гавриїл, що зібрався в Ніжин для одержання боргів, їхав морем до Венеції, потім направився до Відня, а там через Краків і Львів до Києва (М.Плохинский, с. 280).

² Путешествие... – С. 35 і далі.

³ Справа 1797 р., № 2884. Див. у Додатку № 3. Контракт грека Маврити з Ширяєвим.

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 268, прим. 2.

⁵ Там само – С. 257.

⁶ В січні 1756 р. з Василькова до Ніжина 35 підвод по 6 волів, 7 по 4 воли (Шамрай, назв. праця, с. 81).

тяжкими фурами шляхи й мости та стравлюючи пасовиська.¹ Були скарги й на самих греків. 1747 р. жителі с. Володкової Дівиці ніжинського полку Грицько й Федір Овчаренки скаржилися на грека Кир'яка Димитрієва, якому привезли з Галаца коси, що він забрав у них і в інших волів.² У ж 1774 році волосне Володково-дівицьке правління добивалося у грецького братства повернення греками Христом і Зоєм волів, що їх вони відібрали у трьох підданих графа Рум'янцева, яких найняли привезти вино з Волощини. Братство відповіло, що позивачі повинні звернутися до братства самі безпосередньо з письмовою скаргою й з точним позначенням імен кривдників, бо Христофорів і Зоїв у братстві нема.³ Ще одна справа. 30/IV 1769 р. козаки другої полкової ніжинської сотні Петро Сіряк і Левко Відненко уклали умову з македонськими греками-маркитантами Николаєм Стефановим і Кир'яком Михайловим. Козаки повинні були постачити шість возів по 4 воли для перевезення в другу армію (Рум'янцевську) істівних і питних припасів по 70 пудів на віз. Через п'ять місяців греки, роблячи розрахунок з «паробками», не доплатили їм близько 100 крб. під тим приводом, що вони нібито випили вина на таку суму. Зі свого боку козаки скаржилися на побиття парубків греками.⁴

Нарешті могли бути й випадкові фурмани, як якийсь сербин, що 1721 р. домовився везти з Ніжина до Царгорода ярославця Нечаєва за 21 крб.⁵

§8. Хто їздив за кордон

Як ми бачили («Нарис І», Записки історико-філологічного відділу УАН, кн. XXIV, с. 167) 1769 р. міський ніжинський магістрат скаржився, що «живущіє домами въ Нежинѣ греки мало не всѣ, оставя торги и иностранныхъ товаровъ вывозъ», перейшли на торгівлю українськими продуктами. Натурально, що тоді загранична торгівля мусила перейти в руки «приїжджих» чи іноземних греків. Так воно мабуть і було, коли гадати за числом закордонних паспортів. Правда, ми не маємо цифр за рік 1769⁶ і попередні, а тільки за 1786 р. «Ніжинські греки

¹ Справа 1746 р., № 2196.

² Справа 1746 р., № 2180.

³ Справа 1774 р., № 2428. Остання заява не видається вірогідною. У списках 1765 і 1782 рр. маємо по 5 чоловік з такими іменами, хоча з різними прізвищами. А Христо Раковиця зустрічається в обох, причому він якраз привозив вино з Волощини.

⁴ Справа 1769 р., без числа.

⁵ Варшавського університета известия. – Варшава - Ростов-на-Дону, 1875. – № 1. – Неофиц. отдел, 5.

⁶ У першій половині XVIII ст. паспорти ніжинським грекам, як і іншим людям, що їхали за кордон, видавала Київська губернська канцелярія. За її даними, за один травень 1744 р. через васильківський і ханбеківський кордон мало переїхати «ніжинських жителів» 6 чоловік (5 греків і 1 волох), київських греків 1, македонських 14 і царгородських 2. Македонські і царгородські – це ті, що потім їх називали «приїжджими» (Плохинский, с. 297 300). Не згадуємо про челядників і фурманів, яких у інших було 12-15. 1744 р. паспорти видав ніжинський міський магістрат за свідченням Суду грецького братства, яких дано 52 для 64 чол., рахуючи 1-11 челядників і

вибрали в цьому році 23 паспорти, причому особисто для себе тільки 12, а решту для прикажчиків, якими були українець (один), два ніжинські ж греки й 8 приїжджих. А зате приїжджі греки – самі господарі взяли 95 паспортів для себе й біля десяти для своїх прикажчиків і служників. (До слова: ми не знайшли вказівок на паспорти для фурманів українців). Але в 1793-1797 роки число приїжджих греків, що вели самостійно торгівлю із закордоном, дуже поменшало. Вони вибрали тільки з 15 паспортів за 4 роки для своїх прикажчиків – приїжджих греків (а не для себе), тоді як ніжинські греки взяли 3 для себе (1797 р.) і багато для прикажчиків своїх, а саме для:

	1793	1795	1796	1797
Приїжджих греків	46	30	44	40
Ніжинських греків	2	9	11	5
Українців і росіян	2		8	9 ¹

Проте треба зауважити, що прикажчиками у ніжинських греків були дуже часто їхні родичі, навіть близькі: небожі, брати, рідні сини, причому часом із званням приїжджих греків. Ці родичі іноді одержували гучну назву «управляющаго комерцією».²

Щодо прикажчиків українців, то нам відомо, що ними були купці 3 гільдії, а саме: у грека Івана Калиці – Матвій Ігнатович Ченшов, у Стефана Смирницького – Федор Велентей.³ Траплялося й навпаки, коли греки ставали за прикажчиків у українців і навіть купців-непрофесіоналів. Так, грек Дмитро Софронов торгував у військового товариша Григорія Терентьева мануфактурою, вином.⁴ Таким же прикажчиком у 1765-1769 рр. «находился при московскомъ купцѣ Журавлевѣ» грек Дмитро Шарган.⁵ Правда, ми не відаємо, чи вели Журавльов і Терентенко закордонні торговельні операції. Затє їх вів Дмитро Маркичан, що був за прикажчика у слуцьких купців Сухозагнетів – діда Петра, його сина Івана й онука Онуфрія. Маркичан торгував сукнами Сухозагнетів по всій Україні (до Охтирки включно) і за кордон (Гданськ) вивозив віск; що товари здавалися на нього, видно з того, що 1772 р. він одержав від Івана Сухозагнета товарів, векселів і грошей на 31 тис. 30 крб. Проте зловживав тим довір'ям: до 1774 р.

прикажчиків. Але тільки в одному випадку позначено турецьке підданство прохача (Справа № 2433, р. 1747).

¹ Див.: Протокольні вихідні книги за відповідні роки, а також справу № 2031, за якою у вересні 1800 р. за кордоном було мінімум 19 ніжинських жителів – греків. До речі, паспорти закордонні частіше усього брали у «Молдавію, Валахію й Турецкую область», іноді з додатком: «а також у Цесарію». Інколи просто «въ Цесарію», а в 90-х роках XVIII ст. часто в «цесарській городъ Броди».

² Таким був у Стефана Ксиди в Москві його небіж Михайло Ксида (окремий документ 1798 р.).

³ Протокольні вихідні книги за р. 1795, № 307; за р. 1796, № 132, 298.

⁴ Справа 1780 р., № 2378.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С. 216.

він не здавав рахунків господарям, і Онуфрій розпочав позов.¹ 1793 р. ніжинський грек купець Максим Ласкарес був за прикажчика у грека Івана Фіста, австрійського підданого.² Але й звичайні прикажчики не завжди виправдовували довір'я своїх господарів. У листопаді 1769 р. Стерій Мецовит відправив свого прикажчика Дмитра Кирилова в Триліси для прийняття товарів, що йшли з Туреччини. Проте він, чекаючи їх, «забыль о долгѣ службы и вступилъ въ непотрѣбные поступки». Побоюючись, щоб він не розтратив марно товарів, Мецовит послав у Триліси свого родича, щоб він узяв їх.³

Шахраювали в зносінах із закордоном не тільки прикажчики, а й самі господарі, що вже в XVII ст. користувалися недоброю репутацією у московського уряду. З часом вона не поліпшала. Коли адмірал Ф.А.Головін писав у Царгород послові П.О.Толстому, «чтобъ грековъ мастеровыхъ людей и матросовъ къ Москвѣ не отпускать, понеже они лукавы», Толстой відповів 10/І 1706 р.: «А грековъ по приказу твоему отнюдь отпускать къ Москвѣ не буду, понеже воистинно отъ мала и до велика всѣ лгутъ и верить имъ отнюдь не мочно».⁴ А через 80 років А.Шафонський писав про ніжинських греків: «Нравъ имеютъ тихій, скупой и въ обещаніи неверный и обманчивый».⁵

Хоча нам можна б і не доводити іншими свідченнями натури греків торгівців і їхньої поведінки, все ж дві-три архівні звістки наведемо щодо зловживань греків. Для XVII ст. маємо тільки донесення київського воєводи Голіцина, що греки їздять повз застави.⁶ Потім виступають перед нами самі ніжинські греки. 2/V 1732 р. Анастасій Константинов привіз на Васильковський форпост з-за кордону п'ять бочок ладану (87 пудів 5 фунтів вартістю 350 крб.). Він заявив форпостному командирові, що купив його у Львові і віз місцями, де не було морової хвороби. Була вже готова з Києва перепустка, коли відкрилося, що Константинов закупив ладан у Царгороді за дорученням ніжинського ж грека Кир'яна Анастасієва й їхав з поштою пані Неплюєвої, але все те приховав, щоб unikнути довжелезного перебування в карантині. Тоді він утік, кинувши товар. Усе ж таки Київська губернська канцелярія видала ладан власникові Анастасієву, коли він представив у вигляді поручителів київських греків: тлумача турецької мови Харитона Юр'єва, шовкмайстра Яна Дирія, міщанина Яна Бурноса й двох македонських греків.⁷ 1742 р. київський грек Ант.

¹ Справа 1774 р., № 2370. Сім'я Сухозагнетів – значна случька фамілія. Два члени її були 1769 р. за представників Слуцького братства (Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII в. – К., 1905. – Т. 1. – Ч. 3. – С. 1486).

² Справа 1769 р., № 2346.

³ Справа 1793 р., № 2396.

⁴ Письма и бумаги имп. Петра Великаго. – СПб., 1900. – Т. 4. – С. 690.

⁵ Шафонский А. Назв. праця. – С. 185.

⁶ Архив Южно-Западной России. – Т. 12, № 138.

⁷ Документы, известия и заметки // Киевская старина. – К., 1898. – Т. 62. – С. 22. У фрагменті однієї справи я знайшов обвинувачення ніжинського грека Антона Юрієва, що 1766 р. «по соглашенію съ общитованнымъ полковымъ хоружимъ Михаиломъ Гегелюю, пушный товаръ его тайно и воровско безъ пошлинь за Днѣпръ въ Сѣчь Запорожскую провозилъ», але був схоплений службовцями Переволочанської митниці.

Караманлій, що мав тісні зв'язки з ніжинськими греками, послав за кордон замовлений товар і нашкодив людині, що їй набився з тим товаром (ревенем).¹ Додам ще справу Київського центрального архіву давніх актів, що на неї посилається С.Шамрай: «объ арестованныхъ на Васильковскомъ форпостѣ у приказчика грека Афанасія Никитина ... соболяхъ, корнѣ ревенѣ, юфтѣ и денгахъ червонныхъ золотыхъ и турецкихъ левовъ». Це все замовлені товари взагалі чи для провозу інакше, ніж тільки через порти Росії.² Особливий вид зловживання греків – позначення в ніжинській митниці низьких цін на хутро. Це було звичайне явище, тому грецьке братство 1768 р. надіслало інструкцію для сплати мита з хутра, що його вивозили за кордон.³ Не можна поминути й скаргу київського магістрату на греків, які привозячи вино у Київ, не хотіли платити в магістрат мита під назвою «скотное» (чи «скатное») й відмовлялися з'являтися на суд магістрату за позовами проти них.⁴

Нарешті – сила-силенна справ і позовів греків один на одного, частина з яких збереглася в архіві грецького братства, теж мали в основі переважно чи порушення законів, чи втручання у права й інтереси людей інших націй, або навіть своїх земляків...

§9. Маклери в Ніжині

Крім митниці за регулювальні органи торгівлі, зокрема зовнішньої, були у Ніжині маклери. Першим присяжним маклером, що його призначив 1768 р. Головний магістрат, був Олекса Савін. Проте з 16/II до 2/VIII 1759 р., як він потім скаржився, «россійскіе и иностранные купцы торговъ, договоровъ и векселей своихъ никто у него не записываетъ, для того, что тамъ обрѣтается несправедливыхъ маклеровъ немалое число». Сенат відізався 18/II 1760 р., заборонив існування у Ніжині «неопредѣленныхъ и неприсяжныхъ, т.е. партикулярныхъ маклеровъ», як це заборонено перед тим указом 5/VII 1749 р. в столицях.⁵ Але це було дарма: греки не захотіли мати присяжного обов'язкового маклера.

12/V до братства подано дві заяви: від ніжинських жителів «Георгія Федорова съ товарищи и барышниковъ ихъ», і від приїжджих греків «Діамантія Аварінова съ товарищи». Вони скаржилися на «крайнюю обиду и разореніе» з боку «новоучрежденнаго отъ главнаго магистрата маклера Алексѣя Савина». Проте справа була не в ньому особисто, а в самій посаді, яка порушувала вільності, надані братству жалуваними грамотами. Греки не хтіли ні Савіна, ні кого іншого: «кто другій определенній маклеръ былъ и торги и договоры, и

¹ А.А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К., 1884. – Вып. 7. – С. 100 і далі, с. 118-119.

² Шамрай. С. Місто Васильків. – С. 95.

³ Окремий документ 1768 р.

⁴ Киевская старина. – К., 1891. – Т. 33. – С. 312 (1750 р.).

⁵ ПСЗ. – Т. 15. – № 11034.

вексели записувалъ, потому, что изъ той записки ны какой ползи намъ быть не можетъ, а убытокъ знатній черезъ напрасній платежъ ему акциденції и черезъ помѣшательство и остановку купечества нашего». Уникаючи «крайного разоренія», прохачі бажали, щоб їм як і раніше «волю бъ было имѣть баришниковъ при своихъ торгахъ», яких вони захочуть. Грецьке братство вже на другий день порушило клопотання. Воно написало представлення, скаргу гетьманові й два листи впливовим у Глухові особам – генеральному писареві Андрію Яковлевичу Безбородьку й бунчуковому товаришеві Василю Григоровичу.¹ Обоє братство просило як давніх своїх патронів підтримати прохання «приложитъ старательство о воспослѣдованій по оному милостивой резолюції, чтобъ черезъ одного человекъ всѣ мы в обидѣ не оставались». Хоча лист до Безбородька не дійшов і чомусь повернений був до братства, проханням в Глухові дали хід, але «переборщили».

Що вийшло, довідуємося з нового листа до Безбородька від 3/VII 1760 р. Гетьман, як стало відомо братству, зробив представлення в Сенат, «дабы повелѣно оного отъ главного магистрата в Нѣжинѣ маклера Алексѣя Савина отставить и впредь какъ в Нежинѣ, такъ и ны в какіе города ныкого изъ великороссійскихъ людей маклерами опредѣлять не велѣть, а оставить тое в Малороссіи на такомъ основаніи, какъ и до сего происходило, дабы чрезъ то здешніе купцы какъ обиди, такъ и затрудненій въ ихъ промыслѣ себе признавать не могли». Але гетьман просив більше: «бути безъ такова присяжного маклера для недосмотренія тѣхъ имѣючихся у грековъ баришниковъ обойтись невозможно, то учинить дозволеніе самимъ грекамъ змежду себя знающаго кого их греческой языкъ къ тому маклерству избрать и предоставить его яснотельности для затвержденія и приводу до присяги». Цей додаток дуже схвилював ніжинське братство, бо в його донесеннях того не було, а зроблено це «по старательству нѣкоторыхъ обрѣтающихся въ Глуховѣ зъ братій нашихъ», яких братство не просило й не уповноважувало. Може бути, це й корисно для них, а всьому братству буде за «несносную обиду». Тому братство тепер підкреслювало свою попередню думку: вони не хтять, «чтобъ кто какъ въ Нѣжинѣ, такъ и въ другихъ городахъ зъ великороссійскихъ людей либо хочай и изъ грековъ нашихъ опредѣленній маклеръ былъ и торговіе договоры и вексели записувалъ». Усі купці з грецького братства бажать, «чтобы имъ вольность была по прежнему имѣть баришниковъ при своихъ торгахъ, якихъ они пожелаютъ». В цьому розумінні вони надіслали донесення гетьманові й писали про підтримку їхнього бажання Безбородькові. Коли гетьман ще не відправив свого представника в сенат, то хай переробить; коли ж відправив, то нехай знов напише, що в Ніжині і в інших українських містах не потрібен ніякий присяжний маклер – ні з великоросійських людей, ні з греків. Хоча лист Безбородькові авансом висловлює йому подяку братства, але треба гадати, що Афанасій Артин і Іван Сарій, що його везли, захопили з собою щось реальне...²

¹ Прізвища у листі немає і ми його не встановили.

² Окремі документи 1760 р. Дальшу історію ніжинських маклерів викладаю за справою ніжинського архіву 1779 р., № 2450. З цієї історії тільки деякі моменти

Купецькі човни біля берегів Греції. Гравюра XVIII ст.

Хоч не швидко, греки все ж здобули перемогу, позбулися невгодного їм Савіна. Але центральна влада висловилися проти їхнього головного бажання користуватися маклерами неприсяжними, як було до Савіна. 16/I 1762 р. Сенат указом на ім'я гетьмана Розумовського повідомив про необхідність мати в Ніжині присяжних маклерів. А 23/IV вийшов загальний сенатський указ про заведення в торгових містах маклерів. 12-го березня того таки 1762 року Головний магістрат призначив на місце Савіна присяжними маклерами в Ніжині і на ярмарки малоросійські й в Слободських полках, «для записки купеческихъ торговъ и всякого рода бывающихъ мѣжду ними обязательствъ» Беляєва й Свешнікова, яких вибрало російське купецтво кількістю 60 чол., що торгувало в Ніжині та інших українських містах. Але коли вони, прибувши до Ніжина, пред'явили одержаний указ, то «живущіє въ Нѣжинѣ греки и на время пріезжающіє иностранные безъ всякихъ причинъ, по одной только упорности своей, не допустили къ исполненію возложенной на нихъ должности», як раніше Савіна, «и слѣдую одной волѣ своей къ неповиновенію к установленіямъ», всупереч магістратському регламентові й вексельному уставу, минаючи їх, присяжних маклерів, «начали употреблять при продажѣ и мѣнѣ товаровъ и заключеніи контрактов не опредѣленныхъ въ маклеры безъ всякой записи техъ торговъ и установленнаго законами къ соблюденію казеннаго интереса порядка». Такого змісту були донесення від маклерів 1764 р. в Головний магістрат і в Канцелярію над митними зборами. Остання залишила їх на місці, нагадавши, щоб вони виконували свої обов'язки «найточніше» й заборонивши неприсяжним маклерам вступати в їхні справи, а купцям складати торговельні

всвітлено у надрукованих актах: ПСЗ., т. 15, № 11504; т. 20, № 14802 і Сенатский архив, т. 13, № 57.

умови побіч Свешнікова й Беляєва. Але греки й після одержання нового указу продовжували не допускати їх до маклерства, «а вмѣсто ихъ самовольно и по сіе время употребляютъ не бывшихъ у присяги праздно шатающихся грековъ и другихъ безъ всякой записки и установленнаго законнаго порядка».

Але зовсім інакше поставився до справи Головний магістрат, що побіч промеморії Головної над митними зборами канцелярії розглядав скаргу, яку подали йому на маклерів московські та інших міст купці, що торгували в Ніжині, – Іван Журавльов з товаришами. Вони скаржилися на утиски Свешнікова й Беляєва, які претендують на запис «всехъ производимыхъ по торгамъ договоровъ въ ихъ книги для предостереженія до провозу безъ платежа пошлинъ товаровъ». Протестуючи проти такого посягання на свободу торговельних операцій купців і маючи на увазі, що Беляєв заарештований у Тульському магістраті за борг, а Свешніков не має змоги упоратися зі своєю посадою, бо він один на всю країну, – прохачі вимагали: а) відставки обох; б) виборів двох нових маклерів з великоросіян же купцями, що торгують у Ніжині й в інших українських містах; в) додати до них ще двох маклерів з греків, обізнаних із великоросійською мовою і г) не обов'язковості записів договорів і векселів у присяжних маклерів. Розв'язуючи поставлене складне питання, Головний магістрат перш за все підкреслив, що він проти думки Головної над митними зборами канцелярії про примусовий запис купців у маклерів і про визнання недійсними договорів і векселів незареєстрованих. По-друге, він затвердив попередню свою думку про недопущення в Ніжині неприсяжних маклерів. По-третє, він згодився на відставку Свешнікова й Беляєва. Головний магістрат ставив їм переважно у провину, крім багатьох кривд купцям, намагання «отнять вольность у купечества и принудить оное къ записке у нихъ всѣхъ договоровъ и векселей для умноженія къ полученію съ той записи акциденціи», цебто відсоткової винагороди. Мало того, Свешніков вимагав акциденцій навіть з тих, хто в нього й не записував договорів. Він клопотався, всупереч усяким законам, щоб «справясь съ пограничными таможенными сколько съ определения ево въ маклерскую должность товаровъ греками и прочихъ нацей и російскими купцами за границу отпущено и ізъ заграницы привезено и, на коликую суму скажется, съ оной положенною имъ акциденцію з греческого братства, также Главнаго словеснаго суда съ присутствующихъ взыскавъ, отдать ему, Свѣшникову». Отже, «инаго добра уже ожидать отъ него невозможно, какъ примѣтокъ и притѣсненія купечеству». По-четверте, зважаючи на заяву Журавльова та інших, що багато позовників-греків не знають російської мови, а російські купці грецької, Головний магістрат звернувся до Київської губернської канцелярії з дорученням запитати ніжинських греків, чи вони бажають маклерів з-поміж себе, і коли бажають – дозволити їм обрати двох з-посеред себе за обоюсторонньою згодою з російськими купцями, що торгують у Ніжині, і обраних привести до присяги.

18/IX 1764 р. Київська губернська канцелярія, виконуючи це доручення, інформувала ніжинський головний словесний суд про всю справу й про ставлення до неї Головного магістрату, причому від себе додала, що коли греки згодяться обрати двох маклерів з-поміж себе, то прислали б їх до Києва для дачі

їм належної науки і для приводу до присяги. Але в Ніжині, мабуть, раніше того довідалися про рішення Головного магістрату й 6/XI 1764 р. тамтешні російські купці обрали на посаду маклерів калужаніна Івана Васильовича Нехлюдова й курянина Івана Савича Безходарного, які були затверджені Головним магістратом й склали присягу, хоча і не в Києві. Щодо греків, то вони відмовилися обирати своїх маклерів. Через 16 років у промеморії ніжинського магістрату вони так мотивували цю відмову: «и какъ не имѣя греческій судъ къ выбору изъ грековъ въ маклери необходимой надобности въ разсужденій, что случающіеся мѣжду греческимъ купечествомъ всякіе въ торгахъ договоры заключаются иногда единственно отъ самыхъ сторонъ, а иногда при бытности свидѣтелей изъ грековъ же, называемыхъ посредственниками, однакожь честныхъ и неподозрительныхъ людей, кои при случаи произойти могущихъ въ купеческихъ торгахъ сборовъ при разборѣ въ греческомъ судѣ справъ ихъ и во свидѣтельство въ силу законовъ приемлются». Таким чином, ніжинські греки визнали, що давній інститут приватних маклерів є ліпший навіть за присяжних маклерів-греків, коли укладалися угоди й позичалися гроші між греків. Щодо позичок і договорів між греками і російськими людьми, то їх греки уклали у присутності Нехлюдова й Безхударнова (чи Безходарного), «однакожь, – як вони підкреслювали, – при бытности притомъ и со стороны греческой одного или двухъ с вышеозначенныхъ посредственниковъ, какъ для перевода въ случаѣ незнанія греческимъ російскаго, а російскимъ купцами греческаго языковъ, такъ и къ сходственному соединению съ маклеромъ обоихъ сторонъ къ заключенію бываемаго торгу и договора».¹ Тоді повідомили Київську губернську канцелярію, що «греческий судъ со всѣмъ обществомъ своимъ останется на прежнемъ основаніи» в силу жалованих грамот 1710, 1742 і указу 10/II 1775 р. А тепер у промеморії ніжинського магістрату 1779 р. суд грецького братства запевнював, що зручність сучасної практики доводить відсутність протестів і незадоволення як з боку теперішніх маклерів (цебто Нехлюдова і Безходарного), так і з боку російських і грецьких купців протягом цілих 14-ти років. Отже, цілих 14 років греки підтримували статус, який влада не раз вважала за незаконний, і працювали в контакті з новими маклерами, хоча і попередні не склали зброї і не думали здавати позицію.

У 1765 р. питання про маклерів у Ніжині викликало думку графа Мініха. Він висловився, що у Ніжині можна бути тільки присяжним маклерам і коли теперешнім (цебто Беляєву й Свешнікову) не можна зостатися, то потрібні інші, проте з російських купців, а не з греків. Комерц-колегія, що розглядала цю думку, не відстоювала попередніх підозрілих маклерів, а навпаки доручила Малоросійській колегії замінити їх іншими, згоджувалася вона з тим, щоб не було неприсяжних маклерів, але вони висловилися в тому напрямі, що від купців не можна віддбирати волі, коли захочуть, нехай без маклерів укладають договори й роблять грошові перекази... Не згодилася Комерц-колегія і з гадкою

¹ Другий раз, у доношенні Комерц-колегії 6/III 1780 р., суд грецького братства додав ще один мотив – думку Сенату і самої Комерц-колегії про необов'язковість запису договорів і векселів у присяжних маклерів.

Свешнікова й флоту капітана Шишкова, що стояв у Ніжині на чолі митної контори, про поширення функцій маклерів, щоб їм довірили збір митний і «лучшее сочинение балансовых о товарах ведомостей», тому саме, що «для пошлинного збора смотрения неявленных товаров самая та таможня учреждена». Нарешті, коли справа в тому ж році перейшла в Комісію з комерції (чи в головну над митними зборами канцелярію), вона послала в Ніжинську митницю наказ, щоб купці й греки склали договір тільки через присяжних маклерів, інакше їх не затвердять, «и изъ записныхъ книгъ сочтя ежемѣсячныя о товарахъ вѣдомости подавать в оную таможню, которой по темъ вѣдомостямъ со своими книгами отпускъ и привозъ товаровъ повѣрятъ...». Мабуть, унаслідок цього листування Київська губернська канцелярія 15/VII 1766 р. знову позбавила Свешнікова посади, були проте за ним в її очах і інші провини. 1766 р. Свешніков фальшиво доніс, нібито в Ніжині торгують селяни та інших станів люди, яким торг заборонений. Головний словесний суд опечатав кілька крамниць і комор, де за його свідченнями лежали їхні товари. Але при розслідуванні виявилось, що це товари російських купців, і один із них, тульський купець Воїнов учинив позов проти Свешнікова, завдяки дозові якого він зазнав великих втрат, бо товари опечатані не можна було продати й розплатитися з кредиторами, до того ж не відбулася угода з одним купцем. Київська губернська канцелярія вирішила, що втрати треба стягнути зі Свешнікова, а разом його оштрафувати за неправдивий донос.

В історії боротьби за посаду ніжинського маклера, як висвітлює її справа № 2450, є значна перерва в цілих 12 років (1766-1778). Раніше, ніж переступити її, потрібно познайомити читача з неприсяжними маклерами, яких так посилено обстоювало грецьке братство.

З особистостями неприсяжних чи «неопредѣленныхъ» маклерів знайомлять нас реєстри грецького братства 1765 і 1769 р.р.¹ Їх 1765 р. було 13, у році ж 1769 було 11 між осілих греків і два з приїжджих. Реєстри проте називають їх інакше. Перший реєстр професію п'ятох висловлює так: «находятся въ сводѣ торговыхъ договоровъ между купечествомъ», одного «наслуживаетъ разнымъ людям» (чи «купцамъ» – 1769 р.), шість названо «баришниками» й про одного позначено: «бадается при купцахъ барышникомъ». Функції всіх цих категорій були однакові: вони факторували купцям, зводили одного з одним, сприяли завершенню торговельної оборудки й письмового договору, були за свідків векселевої позички. Такі посередники необхідні були для греків при складанні торговельних угод між собою, а особливо з людьми інших національностей, коли не знали мови один одного й коли треба було пристосовуватися до різних прав грецькою, українською, російською. Про них саме писало грецьке братство у Наказі депутатів в Єкатерининську комісію 1767 р.: «иные, упавшіе въ убожество, знающіе російскаго и греческаго діалекта, сводствомъ купеческихъ договоровъ, питають безъ женъ детей своихъ».² Проте один з таких приватних маклерів одночасно «промышлялъ

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 265; справа 1769 р., № 2300.

² Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1914. – Т. 144. – С. 53.

куплею и продажею лошадей».¹ Такі приватні маклери існували в грецькій громаді з давних-давен і задовго до появи в Ніжині Савіна, чому він і натрапив на таку опозицію, як і наступник його. Але були приватні маклери й у великоросійського купецтва. «Пункты магистратские и мѣщанские» 1767 р. скаржилися: «маклеры и въ купеческихъ промыслахъ отправляютъ должность маклерскую разные греческіе и великоросійскіе купцы, содлѣжа ихъ же записныхъ книгъ не имѣють, и доходъ ... маклеры отъ издѣлокъ купеческихъ получаютъ партикулярно себѣ. А маклерамъ, по силѣ вексельнаго устава, надлежитъ отъ здѣшнихъ гражданъ быть по выборамъ присяжнымъ людямъ».² Подібно до того, що ніжинське міщанство ображали й присяжні маклери з російських людей...

Минуло багато років, закрито було ніжинську митницю, а дві пари маклерів сперечалися й далі одна з одною за посади. Продовжували свою роботу й приватні маклери, «шатаючіся греки» та інші. На це знов скаржилися 1778 р. у Малоросійську колегію Беляєв і Свешніков, на яких зробив особливе враження той факт, що на іллінському ярмарку в Ромнах того року «производимы были между купечествомъ торги мимо ихъ, присяжныхъ маклеровъ», хоча це забороняли і вони й Малоросійська колегія недавно публікованими нею указами. Свешніков і Беляєв просили, щоб Малоросійська колегія звеліла ніжинським магистратові й грецькому братству, аби вони не перешкождали присяжним маклерам і відмовили приватним. До своєї заяви вони долучили «подлинную выпись изъ сотенного Роменского правления данную какимъ образомъ усиливаются маклеры въ производство купеческихъ постановлений». Унаслідок цього Малоросійська колегія 14/II 1779 р. розіслала укази в ніжинський магистрат, словесний суд і братство про підтвердження грекам і купцям, щоб не чинили перешкод присяжним маклерам, тобто Свешнікову з Беляєвим.

Знов і в Петербурзі питання про ніжинських маклерів зробилося актуальним і розмірковувалося в Головному магистраті в Комісії з комерції, в Комерц-колегії й у Сенаті. І оскільки комусь здавалося, що їх зовсім не треба, Комерц-колегія висловилася: «Хотя в г. Нѣжинѣ и нетъ нынѣ таможенѣ, однакъ по причинѣ жительствующаго тамъ купечества и производимыхъ въ ономъ торгахъ надобно быть въ томъ городѣ маклерамъ», але тільки присяжним, над чим і повинен доглядати ніжинський магистрат. Одначе вони були проти обов'язкового укладання торгових умов і затвердження векселів у присяжних маклерів, бо вони не повсюди є. Притому ж іноді обидві сторони, що укладають угоду, не хочуть вплутати в свою справу третю особу. Потім і російське, й іноземне купецтво вже подавало заяву про свободу укладання торговельних угод для всіх іноземних держав. Щодо спірних справ через незаписані договори й векселі, то коли нема письмових свідчень, таких, як, наприклад, приватні листи, можна розв'язувати їх у словесному суді чи формально. За недійсні можна визнати тільки векселі неписьменних. Коли ця думка Комерц-колегії

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 214.

² Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. – С. 53.

дійшла до Малоросійської колегії, вона 26/V 1779 р. повідомила про неї й суд грецького братства, підкресливши, що Комерц-колегія нагадує про заведення в різних містах, у тому числі в Ніжині, тільки присяжних маклерів і про право купецтва вибрати кандидатів, де їх нема.

Одержавши такий указ, суд грецького братства 12/VI звернувся до ніжинського магістрату з великою проemorією, у якій викладено історію всієї справи з маклерами й опротестовано нову спробу Свешнікова та Беляєва досягти повернення її собі. Коли тепер Головна над митними зборами канцелярія вступилася за них, то вони увійшли в суперечку з указами Сенату і Комерц-колегії, які наказують купецтву самому вибирати з-поміж себе достойних і неподозрілих людей. Беляєв же й Свешніков давно вже банкрути й не тільки не можуть бути маклерами, а й рахуватися між чесних купців, та й довір'я ніякого від купців не може до них бути.

Звичайно, грецьке братство шукало підтримки своїх інтересів і у графа П.Рум'янцева, свого давнього добродійника, і в Головному магістраті, який просило оштрафувати Беляєва й Свешнікова за «непринадлежащее вступление во отправленіе маклерской должности» й залишити «греческое братство въ заключеніи между собою торговъ на прежнемъ основаніи». Головний магістрат написав від себе в Малоросійську колегію й пропонував грецькому братству чекати відповіді від графа Рум'янцева 23/VIII 1779 р.

Тимчасом на Малоросійську колегію тиснули і з другого боку – установа, що була прихильна до Свешнікова з Беляєвим, а саме Комерц-колегія. Вона добивалася відомостей, з яких мотивів було відставлено їх, обраних свого часу 60-ма чоловіками з російського купецтва на посаду маклерів у Ніжині «и на бываемыя въ Малой Россіи и въ Слободскихъ полкахъ ярмарки». Про ці мотиви Малоросійська колегія вимагала звісток від ніжинського магістрату, а останній одержав їх від ніжинського словесного суду. Виявилось, що він теж не був на боці Нехлюдова й Безходарного. У своїй відповіді суд підкреслив, що їх обирало тільки 21 чол., що їм бути в маклерах «неналежно», бо вони люди «должные и нетрезвые». Щодо Свешнікова й Беляєва, то на них скарг не було, крім Журавльовської, притому ж їх обрано «съ одобренія купечества весьма превосходящимъ числомъ – противъ выбора обь Нехлюдовъ и Безходарномъ». І суд словесний проти них не мав підозр. З огляду на таку відповідь ніжинський магістрат звернувся безпосередньо до Комерц-колегії із запитанням, кому zostаватися в маклерах, а поки залишив усіх чотирьох як присяжних на цій посаді, а неприсяжним заборонив «черезъ подвойского» вступати в їх справу. Про все це магістрат і подав до відома Малоросійської колегії. Але одночасно колегія одержала від Свешнікова протест проти розпорядження магістрату. Він намагався прирівняти Нехлюдова й Безходарного до неприсяжних маклерів, бо вони нібито не мають ніякої належної науки на маклерську посаду.

Свешніков 19/VII 1779 р. спробував зобов'язати неприсяжних маклерів підпискою, що вони не вступатимуть у маклерську справу, але з цього нічого не вийшло, й вони, як і раніше, часто втручаються в маклерську посаду, як наприклад, греки Маргарит Кирилов і Юрій Артино з товаришами. Через те вони перешкоджають виконувати обов'язки присяжних маклерів «о примечаніи

касательно провозу потаеннымъ образомъ за границу и оттоль сюда безошлинно товаровъ, но доводятъ до того, что они не могутъ доставить совершенно исправнаго свѣденія о производимой комерціи отпускаемыхъ за границу и привозимымъ в Россію товарамъ». Тому Свешніков та Беляев просили Малоросійську колегію остаточно заборонити Нехлюдову з Безходарним і також названим грекам з товаришами вступатися в маклерські справи.

Розглянувши це прохання й відповідь ніжинського магістрату, Малоросійська колегія вирішила: а) неприсяжним грекам найсуворіше заборонити маклерські функції; б) щодо Нехлюдова з Безходарним, то чекати відповіді на запитання ніжинського магістрату. Про все це колегія повідомила 3/II 1780 р. суд грецького братства.

Але того ж дня подібний указ надіслано в ніжинський магістрат з підтверженням про заборону неприсяжним маклерам вступати в маклерську справу. Магістрат закликав до себе п'ятьох греків, прочитав їм указ й велів дати підписку, що вони не будуть маклерувати. Вони одначе відмовилися й 12/II звернулися до суду грецького братства з «покорнимъ донесеніємъ», у якому писали «...самоу суду сего греческаго братства довольно извѣстно, что мы не маклеры и въ должности маклерской никогда не были, но суть нѣжинские жители купцы греки вѣдомства сего греческаго братства здѣсь въ Нѣжинѣ торгующие въ случаѣ жъ потрѣбности собратиевъ или сродниковъ и приятелей нашихъ языка російскаго доброты и цѣны въ соболяхъ разныхъ лисичих горностаяхъ и прочихъ пушнихъ товарахъ силы незнающихъ или в переводѣ по прозбѣ обоихъ сторонъ диалекта вспомошествовать имъ насътавление въ торгу давать, а болше отъ убытка и разорения отъ ошибки и по недоимѣнню произойти могущихъ охранять по должности братолюбія страннопріемства и христіанской любви и должности (какъ и всѣ греческіе и саміе російскіе купцы между собою дѣлають) не отказуемся и запретить въ томъ кому либо по законамъ не слѣдуетъ». Бажаючи й надалі уникнути «нарѣканія», яке «оной Свѣшниковъ онъ же и Пузуновъ съ товарищемъ своимъ Беляевимъ» можуть навести на першого найліпшого грека «по злобѣ и недоброжелательству», вони просили написати в ніжинський магістрат, щоб він в силу іменного указу 10/II 1775 р. «впредъ къ такой подпискѣ не требовалъ» їх.¹

Реагуючи на указ Малоросійської колегії від 3/II, Суд грецького братства 6/III, 13/III і 19/III 1780 р. написав три великі папери в «Государственную комерц-колегію», в ніжинський магістрат і в ніжинський словесний суд, у яких, переказуючи історію маклерів, протестував проти намагання залишити на посаді маклера Свешнікова й «пребывающаго во Нѣжинѣ безпомѣстно и безъ всякаго купеческаго торгу уроженця курскаго Артемія Бѣлева». Комерц-колегію суд грецького братства знов просив оштрафувати їх за «неподлежащее вступленіе въ должность и чинимые купечеству помѣшательства», а також відібрати від них указ від Головної над митними зборами канцелярії.

¹ Справа 1779 р., № 2450, арк. 35. З п'яти підписів один російською: Дементій Ликона. З грецької можна прочитати Маргарита Кирилова, Теодосія Христофорова.

Якраз про цей указ писали 13/III в Головний словесний суд у своїй промеморії Свешніков і Беляєв, що зараз виявили мотиви поведінки греків проти них. У дану їм в 1762 р. від колишньої ніжинської митниці книгу вони вписали кілька купецьких торгів, але з 1764 р. вони «къ тому полученному имъ делу уже более были не употребляемы». І це «по усилію живущихъ въ Нѣжинѣ грековъ черезъ ихъ между собою согласіе единственно для того, дабы удобнее имъ скрыть и темъ затаить количество производимого внутрѣ государства торгу, а более отпуска за границу и получение оттоль товаровъ». Звільнені від посади маклери тим більш шкодували, що указ 1764 р. від Головної над митними зборами канцелярії більшував їхні функції: вони за ним мали не тільки доглядати «добраго въ купечествѣ порядка», але добиватися «и до совершеннаго въ таможняхъ для сочиненія баланса отпускныхъ изъ Россіи и привозныхъ въ Россію товарахъ венъ сведенія и до сохранения в пошлинномъ зборе интереса». Тому, мабуть, вони й не повернули цього указу, як призналися. Між тим, продовжували вони свій донос, «съ того жъ времени онние греки, следуя своей воле», виявляють «къ установленному закону неповиновение»; торгівлю товаром, що його привозять у Ніжин та інші міста і вивозять за границю, вони «производятъ безъ всякихъ записки и установленнаго въ соблюденіе высочайшаго интереса законнаго порядка чрезъ волнихъ и неприсяжныхъ людей изъ грековъ же», всупереч указам Сенату й різних установ, виданим унаслідок численних скарг, що вони, маклери, подавали в ніжинську полкову канцелярію, магістрат, Суд грецького братства. Через це призводиться «ущербъ казеннаго интереса» тим більший, що зовнішньою торгівлею «бадаються» й приїжджі греки, які можуть уникнути платежу «проезжающей пошлины». Маклери гадали, що словесний суд повинен збирати й мати звістку, скільки товару іноземні греки привозять із-за кордону й куди виправляють й скільки з Ніжина відпускають за кордон. Вони клопочуться за-для казенного інтересу, особливо ж для себе шукають захисту від того словесного суду. Тому вони просили суд, щоб він добився від братства заборонення грекам відхилятися від них і наказу іноземним грекам, щоб вони дали відомості про товари, які привозять з-за кордону й вивозять.

І словесний суд, поставившись з повним довір'ям до заяви маклерів, переказав дослівно її зміст у промеморії від 18/III до Суда грецького братства, доручивши йому все, за що прохають маклери. Зрозуміло, відповідна промеморія грецького суду з 7/IV зовсім розійшлася з маклерами й зі словесним судом, він відхилив намагання маклерів. Але наступ на греків ішов і з другого боку. Свешніков і Беляєв звернулися до графа Рум'янцева, й за його дорученням Малоросійська колегія у травні підтвердила братству, ніжинському магістратові й словесному судові, щоб згідно з указами від лютого 1779 р. «присяжнимъ маклерамъ Свѣшникову и Бѣляеву въ отправленіи ихъ должности отнюдь помѣшательства не чиненно».

Тоді подали свій голос грецькі ніжинські купці в масі. 15/VI громада в числі 48 осіб подала в Суд грецького братства «донесеніє»-скаргу на «пребывающихъ въ Нѣжинѣ безъ всякаго помѣстья и купческаго торгу уроженцевъ курскихъ» Артема Беляєва й Олексія Свешнікова за їх «помѣшательства и обидь» купецтву.

При цьому вони подали копію указу Київської губернської канцелярії від 15/VII 1766 р. в Ніжинський словесний суд про оштрафування Сवेशнікова за неправедний донос і стягнення з нього втрат, що їх зазнав шуйський купець Воїнов. Суд грецького братства нібито вперше ознайомився з цим документом і як новину поспішив наступного дня надіслати в копії, разом із донесенням грецького купця, в Головний магістрат, знов переказуючи всю історію маклерства й вимагаючи фактичного усунення Сवेशнікова й Беляєва.

Головний магістрат ще раз ретельно переглянув усю справу, указами 24/VIII 1780 р. підтвердив звільнення від маклерських посад Сवेशнікова та Беляєва й вирішив вислати їх до Курська, коли не мають від курського магістрату належних паспортів, а як вони тепер за «Уложенням о губерніях» 1775 р. підвідомчі Курському намісницькому правлінню, то всю справу представити останньому. Унаслідок цих указов Київська губернська канцелярія звернулася до суду братства з указами 2/X 1780 й 18/I 1781 рр., вимагаючи донесення, що зроблено 1764 р. в силу указу про нові вибори маклерів з грецького купецтва, – коли вибрані, чому не прислали їх до Києва, а коли не вибрано, то чому. Історія так довго тягнулася, що у Києві встигли забути її початок, і суд грецького братства повинен був 22/I знов нагадати ті моменти, що зараз зацікавили губернську канцелярію, зокрема з'ясувавши мотиви відмови від виборів маклерів-греків і порядок, який встановлено греками щодо укладання торгових договорів. Одночасно грецьке братство одержало від Головного магістрату указ від 5/II такого змісту: оскільки Сवेशніков і Беляєв звільнені, а обрані на їхні місця Нехлюдов і Безходарнов за донесенням Ніжинського головного словесного суду «въ непорядкахъ находятся», то відставити й їх і обрати нових, і обраних представити в Київську губернську канцелярію.

Кого обрано – ми не знайшли, але справа на тому не закінчилася. Як видно з одного «сообщенія» ніжинського міського магістрату, губернський чернігівський магістрат 30/V 1784 р. викликав до Чернігова 49 ніжинських греків або їх повірених для сплати грошей, бо вони, коли писали до Курського намісницького правління про Сवेशнікова, вибрали простий папір, а не гербовий...¹

§10. Біржа та кав'ярні

Якщо присяжні маклери тільки реєстрували торгові договори й векселі, приватні грали ролю ширшу й активнішу – вони були *факторами*, що зближували купців, продавця й покупця, з'ясовували умови справи, давали юридичні вказівки, були за свідків тощо. Тому ніжинські греки так уперто трималися за них і їх обстоювали. Баришники, всупереч суворим заборонам,

¹ Справа 1779 р., № 2450.

залишилися й надалі і відкрито виступали на біржі. Одного з них ми зустрічаємо на біржі в Ніжині 1792 р., коли у нього вийшла сутичка з другим греком.¹ Про цю біржу згадується раніш (1776 р.) в «доходномъ донесеніи» сторожів братства, яким наказано було заарештувати Василя Комбурлея й вести в «судовню», вони знайшли його на біржі. Точніше місце знаходження біржі визначається у двох справах 1812 р. В одній читаємо: «на биржѣ близъ греческой кофейни, гдѣ въ тожѣ время находились греческіе купцы... да изъ малороссіянъ... и много другихъ разнаго состоянія людей». А в другій ніжинський купець Романов розповідає, як його лаяв і бив грек Дмитро Ксенелій, коли він вийшов «изъ лавки каменной Благовѣщенскаго монастыря, состоящей внутрѣ Нѣжина, на самой быржѣ, і шовѣ пѣшоходомъ...».² Але маємо звістку про «бѣржное, гдѣ собираются торговые люде, мѣсто» за київською брамою, на форштадті, на дорозі до костьолу (цебто за сучасним окрвиконкомом).³

Ще частіше, ніж на біржі, греки зустрічалися один з одним і говорили про свої торгові справи у кав'ярнях. Їх значення у цьому відношенні підкреслив добре М.Плохинський: «Подвижному греку, привыкшему интересоваться почти всѣми вопросами общественной жизни, кофейня давала обильную пищу для его ума, она давала справки по интересующимъ его коммерческимъ вопросамъ, здѣсь же онъ узнавалъ и о спросѣ на товаръ, и его цѣнѣ, а также о кредитоспособности своихъ покупателей, и наконецъ устраивалъ свои торговыя сдѣлки. Греку кофейня замѣняла нашъ клубъ, нашу любую справочную контору».⁴ Ще раніше, 1831 р. якийсь А.Ч. писав в листі до І.Н.К.: «въ кофейню стекаются новости изъ разныхъ концовъ Россіи, изъ Мореи, Триеста и другихъ странъ. Греки жадны до новостей и съ этой стороны не уступятъ своимъ предкамъ афинянамъ, которыхъ такъ краснорѣчиво бранилъ за это Демосфенъ». Проте коли А.Ч. прийшов у кав'ярню, то він побачив тільки кількох греків, що «въ шапкахъ, съ важнымъ задумчевымъ видомъ сидѣли и курили трубки въ глубочайшемъ молчаніи», що тривало з чверть години, поки не з'явилися руські й відживили розмовами компанію. Проте вони хутко почали бавитися картами мар'яжем, «любимою игрою нѣжинскихъ грековъ».⁶

Без сумніву, тут намальовано картину, що її А.Ч. бачив на власні очі. Але так було й у XVIII ст., як про це свідчить наведений нами документ від 1798 р. «кофейный греческій домъ, гдѣ всѣ господа греки собирались проводить время въ разговорахъ по комерціи и прочихъ своихъ делахъ».⁷

¹ Справа № 2395.

² Справи № 1073 і 1076.

³ Купча на продаж двора ніжинському полковникові Андрію Жураковському (1782).

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 266-267.

⁵ Імовірно, за криптонімом А.Ч. заховався тодішній студент Ніжинського Ліцею Олександр Афанас'єв-Чужбинський; І.Н.К. – викладач Ліцею Іван Кульжинський. – (Ред.)

⁶ Письмо о нежинских греках...

⁷ Нарис I. – С. 200, прим. 2.

§11. Внутрішня торгівля

а) У самому Ніжині.

Маклери обслуговували, звичайно, не тільки зовнішню торгівлю греків, а й внутрішню. Тут зосібна говоритимемо про торгівлю в самому Ніжині, в Україні, в Росії: хоча до 1754 р. між Україною й Росією існувала низка прикордонних митниць, й умови торгівлі греків за цим кордоном власне не різнилися від умов торгівлі всередині України.

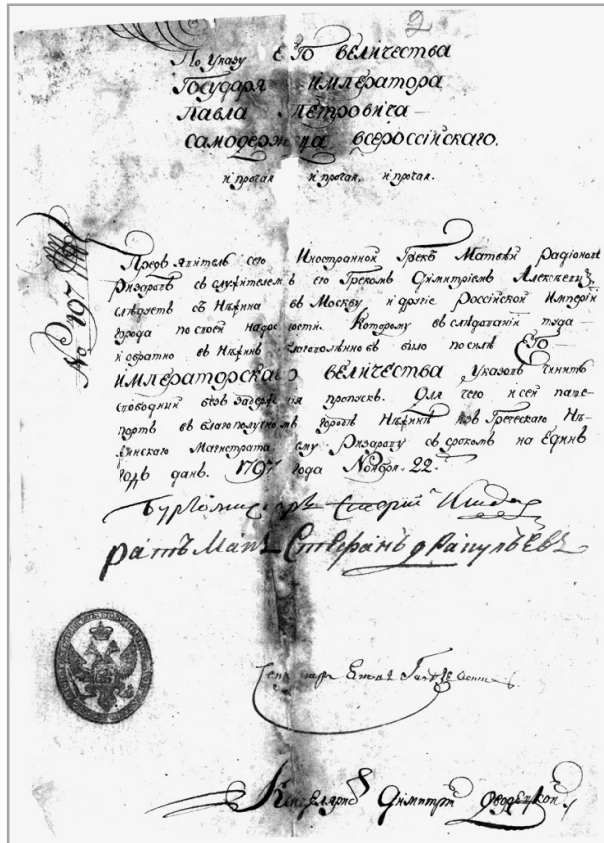
Коли греки привозили до Ніжина закордонні товари, то при нестачі своїх комор і підвалів складали їх у церковних приміщеннях. Ще о.Христофор, намагаючись зробити грецькі церкви центром усього життя грецької громади, постарався зав'язати з ними торговельні операції. За його братським статутом приміщення обох церков і підвали під мурованою Михайлівською церквою призначалися для складання майна й товарів греків-купців із дорученням їх великому ключареві.¹ Цієї установи 1696 р. додержувалися й протягом XVIII ст.: для складання товарів та майна користувалися навіть підвалом недобудованої церкви Всіх святих. До того ж слугували особливі будинки – «амбари» або «палатки», що їх у немалому числі набудували на церковному цвинтарі. Нарешті за церковні вважалися біля десяти дворів, що громада збудувала на купленій у міста землі «съ кладовыми амбарами и погребями» спеціально для віддачі в оренду приїжджим грекам. Про це свідчив міський магістрат 1769 р.² 10/II 1798 р. у віданні церкви було самих тільки незайнятих комор і підвалів до 30-ти. Звичайно церква чи громада стерегла товари не за спасибі – за це стягалися певні гроші. Коли після 1734 р. виявилось, що братчики почали віддавати свої скрині й пакунки привізного краму в сторонні підвали, чому зменшилися прибутки церкви, братство вирішило брати з кожної скрині й кожного пакунку, чи привізного, чи що вивозили з Ніжина по 10 коп., хоч би хто зберігав його й у чужому підвалі.³ Але розвій торгівлі йшов так швидко, що побіч церковних підвалів і наметів потребувалися й приватні, й побудова для здачі в оренду зробилася чи не найприбутковою статтею для окремих осіб. Але наприкінці XVIII ст. постачання вже перевищувало попит. У лютому 1798 р. було більше ніж 50 вільних підвалів і комор у приватних домах. А це було через півроку після відомої пожежі 14/IX 1797 р., коли згорів центр міста.⁴ Чи не означає це занепад грецької торгівлі? А раніше греки примушені були брати приміщення під свої товари навіть у негреків. Так 1768 р. грек Статій Метакса орендував дім з «ледницею» у дружини возного товариша Агапія Ворковського, яка скаржилася на несплату грошей і просила, якщо він не представить поручника, затримати його під вартою, щоб не втік за кордон.

¹ Дмитриевский А. А. Описание рукописей и книг, поступивших в Церковно-Археологический Музей при Киевской Духовной Академии из греческой Михайло-Архангельской церкви // Труды КДА. – 1885. – Март-декабрь. – Приложение. – С. 158-159.

² Нарис I. – С. 167.

³ Статут братства в перекладі О.А.Дмитрієвського.

⁴ Окремий документ 1768 р.

Паспорт ніжинського грека купця Матвія Різарова, 1797 р.
 Архів ніжинського грецького братства і магістрату.
 Державний архів Чернігівської області, ф. 101.

Тоді ж братству подав скаргу Благовіщенський монастир на грека Івана Каламаренка, що не заплатив оренди за підвал монастирський, який він узяв під товари.¹ Грек Степан Дракулієв з 1782 р. орендував мурований підвал Микільської церкви з платою 25 крб. на рік і дві муровані крамниці з 1798 р. з платою 40 і 140 крб. Останні він узяв на три роки за контрактом, а підвал тримав без контракту. Проте з якогось часу він зовсім перестав платити гроші, на що й скаржився в листопаді 1807 р. причт цієї церкви.²

З іншого боку, й сторонні ховали свої товари в грецьких церковних підвалах, як наприклад міщанин Іван Гутарев, що поставив там бочку паюсного кав'яру (ікри – Ред.), але не зберіг, бо міський магістрат узяв ту ікру для розплати з кредиторами міщанина.³

¹ Окремі документи 1768 р.

² Справа 1807 р., № 1251.

³ Вхідна книга грецького магістрату 1789 р. 17/IV.

Можливо, більшість купців греків відпускали товари просто з підвалів, торгуючи гуртом. Принаймні, таке враження одержує дослідник, коли читає реєстри греків 1765 і 1769 рр. Там про небагатьох (4-6 чол.) повідомляється, що вони торгують у крамницях, і не більш як про десятьох сказано, що вони промишляють у шинках чи в кав'ярнях. Про декого говориться, що торгують без позначення де і як. І про більшість висловлено: «Отпускаетъ в Царьградъ и другіе оной Турецкой области места мякотніе російскіе, съ оттоль привозитъ в Россію турецкіе... товары». Іноді привозять з Цесаріи в Росію «сѣнокосные косы и отпускаетъ за границу російскіе мякотніе товары». Або: «промышляетъ вывозомъ зъ Царьгорода и продажею въ Малороссіи бакалѣи». Коли така різниця в формулюванні не випадковість, то вона й дає розуміти, чи не займалися греки в більшості оптовою торгівлею. Треба й на те звернути увагу, що хоча гетьманські універсали не обмежували прав греків на роздрібну торгівлю, їхні вороги з міського магістрату тлумачили ці універсали як право та обов'язковість лише оптової торгівлі. В «Пунктах магістратських і міщанських» депутатів в Єкатерининську комісію 1767 р. стверджується, що височайшими грамотами нібито забороняється продавати вроздріб товари купцям, що приїздять до Ніжина, між тим приїжджі греки, що перебувають у найманих домах, «всякими товарами врознь торгують». Усупереч тому греки запевняли, що «древними гетманскими привилеями дозволено грекамъ съ разными товарами въ Украинѣ по мѣстахъ, мѣстечкахъ и селахъ торговать». Греки пояснювали заяву магістрату й міщан бажанням «отбить (їх) отъ здѣшной лавочной и прочей вишеизображенными универсалами и высочайшими грамотами утвержденной на розницу, а подвергать токмо оптомъ продажи товаровъ, коихъ чтобъ самимъ имъ, мѣщанамъ, оптомъ купити яко просты ремесникамъ, крайне невозможно и не въ состояніи».¹

Проте треба думати, що міщанам ніжинським не вдалося заборонити грекам не тільки осілим, а й приїжджим роздрібну торгівлю, й вони як і раніше вели як гуртову, так і крамну торгівлю. В багатьох із них були крамниці чи в своїх домах, чи в найманих, а можливо, що інші продавали крам просто з домів...

Особливо пожвавлювалася торгівля в часи базарів і ще більш ярмарків. Після бурхливих подій, пов'язаних із повстанням Богдана Хмельницького, ярмарки на Україні відновилися і на них саме виконувався переважно товарообмін. Коли 1655 р. повертався з Москви антиохійський патріарх Макарій, то він у Прилуках потрапив якраз на ярмарок. Із цієї нагоди його супутник Павло Алепській записав у своєму славнозвісному «Путешествіи»: «Въ Прилукахъ большая ярмарка, бывающая въ праздникъ Іоанна Крестителя. На нее съезжается множество греческихъ купцовъ изъ Румелии и Карамани съ шелками, шалями, персидскими коврами, бѣлыми аба (плащами) и пр. Въ странѣ казаковъ ярмарки бывають непрерывно отъ начала года до конца: въ

¹ Наказ от жителей г. Нежина. От греческого купеческого братства // Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 144. – СПб., 1914. – С. 31-33, 52-53.

каждый праздник во всякое время года бывает ярмарка в томъ или другомъ изъ ихъ городовъ, какъ это введено еще во времена владычества ляховъ».¹

Найгучніші ярмарки в Лівобережній Україні протягом XVIII ст., як і раніше, були в Ніжині. Їх, як і за польської доби, було три. Перша, перед Великим постом, Всеїдна, тривала місяць, друга – Троїцька – тяглася два тижні, третя – Покровська – теж місяць. На ці ярмарки приїжджали купці українські й великоросійські з різних міст і містечок з полотном, сукнами, хутрами, галантереєю та іншими товарами. Іноземні купці – греки, волохи, турки, вірмени – привозили турецькі й перські товари – шовкові, вовняні, бавовняні тканини і коштовності (камені, перли, коралі). Польські купці з'являлися з товарами гданськими й шльонськими. Січ Запорізька постачала сіль і рибу. Обивателі українські приганяли худобу й привозили шкіри.² Відвідували ніжинські ярмарки не тільки козаки й люди посполиті, а й шляхта, козацька старшина, великі землевласники. Якова Марковича бачимо в Ніжині саме на ярмарках. Він то стягує борги з греків, то закупає товари, то забирає те, що замовив.³ Яків Маркович, як і багато інших землевласників в Україні, самі були великі купці, оскільки збували свою сільськогосподарську продукцію. З греками у них були спільні інтереси. 1762 р. у вересні був у Ніжині, здається в час ярмарку Покровського, Гр. Степан Винський, що залишив свої записки. Але, на жаль, йому було тоді тільки 10 років і він згадав небагато: «Очень помню видѣнныхъ мною грековъ; въ ихъ лавкахъ особое привлекли мое внимание каракатицы и колбасы; базаръ и уллицы завалены были каунами, сливами, виноградомъ и пр.».⁴

Звичайно, на ніжинських ярмарках посилено працювали й крамниці, й шинки, й кав'ярні. У шинках продавалися не тільки привізні вина, а й місцевого походження трунки⁵. На це теж скаржилися 1767 р. міщани, а саме, що греки та інші «не токмо привозимые ими товары шелковые и бумажные, разную бакалею, виноградные вина и прочие, но и здѣшніе малороссійскіе напитки, водки разные горѣлки, медъ, пиво врознь въ кварта и чары въ наемныхъ домахъ и лавкахъ продають и всякія съѣстные вещи перепродають».⁶

¹ Павел Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Москву // Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. – Москва, 1898. – Кн. 3. – С. 184, 187.

² Шафонский А. Назв. праця. – С. 484; пор. С. 478-479; Китченко Ф. О торговле и торговых пунктах в Малороссии за сто лет назад // Черниговские губернские ведомости. – 1852, № 48, 50; 1853, № 3-4, 7, 10-11; те ж див.: Плохинский М. Назв. праця. – С. 240-241.

³ Див. Нарис І. – С. 142-144.

⁴ Записки Гр. Ст. Винского... – С. 84. Каракатиці чи морські павуки (octopus) уживалися греками як пісні ласощі ще в XIX ст. (Плохинський, с. 252), «греческая колбаса» і досі продається в Ніжині, але вона змінила й форму, й смак настільки, що від дійсно грецької ковбаси залишилося тільки ім'я.

⁵ Трунки – хмільні напої (застар.) – *Ред.*

⁶ Наказ от жителей г. Нежина... – С. 32.

Звичайно, ніжинські ярмарки екстраординарно поживлявали приїжджі греки, що промишляли більш зовнішньою торгівлею й пристосовували привіз нових товарів до ярмарків. Хоча у реєстрі 1769 р. про більшість їх позначено в такій формі, нібито вони тільки перевозили через Ніжин закордонні й московські товари, проте дослівно цього не можна так розуміти. В усякому разі, про декого прямо сказано, що вони торгували в «лавкѣ» чи в «коморѣ». Особливо це читаємо про торгівлю «съестной бакалѣею», зокрема рибою, кав'яром. До речі, рибою та икрою спеціально торгували 1769 р. три приїжджі греки, тоді як із ніжинських жителів тільки один. Зрозуміло, й приїжджі греки брали участь у продажу трунків, чи як господарі у своїх шинках, чи за прикажчиків. Христо ж Петров знаходився «во услуженіи при греку Ридѣ въ продажѣ кофе и водокѣ». Були трактири з напоями на різні смаки... У цьому відношенні греки відзначалися й в інших містах, конкуруючи з німцями. Вищепозначений Винський, що служив з 1769 р. у Глухові, свідчить: «трактиры и нѣмецкій, и греческій не бывали пусты». А потім признається: «Скоро нѣмецкіе, греческіе и всякіе другіе благодатные дома стали мнѣ знакомы...».¹

б) На українських ярмарках.

Колись розумний московський купець Важенів пропонував командирувати його на Ніжинський ярмарок, щоб узяти належні довідки щодо розміру оборотів купців, зокрема греків та інших іноземних, але Сенат знайшов це за передчасне.² Між тим ми й досі не маємо цифрових даних про оборот ніжинських і взагалі українських ярмарків. А їх було немало, і що писав Павло Алепський у 1650-х роках, це має силу й для XVIII ст. У багатьох містах було в рік по 3-4 ярмарки, що тривали по 2-5 тижнів. По чотири ярмарки було в Ромнах, Миргороді, Прилуках, Лубнах, Гадячі, Полтаві, Пирятині, Опішні, Хоролі, Решетилівці; по три, крім Ніжина, у Кролевеці, Києві, Чорнодубові, Переяславлі, Конотопі, Камишній; по два у Стародубі, Густинському монастирі... Особливо значні були ярмарки Роменські й один Кролевецький і за числом купців, що приїжджали на них, і за достатком товарів, що вони привозили. Значення Кролевецького ярмарку піднесло закриття на початку XVIII в. Свенського ярмарку. Якраз від 1702 р. маємо цікаве свідчення про цей ярмарок свящ. Лук'янова: «Многолюдно бываетъ противъ Свинской; только немного торгу бываетъ и товаровъ много и московскихъ и польскихъ. И грекъ много живетъ, торгуются, только хорошего торгу на три дня, а то на праздникъ Семеновъ день все вдругъ и разѣдуться».³

У Кролевець, як власне й на всі інші ярмарки, приїжджали ніжинські греки. Нечаєв у серпні 1721 р. знайшов у Кролевеці кількох греків, що збиралися до

¹ Записки Гр. Винского... – С. 84.

² Сенатский архив. – СПб., 1895. – Т. 6. – С. 204-207 (1744 р.).

³ Русский архив. – Москва, 1863. – Т. 1-2. – С. 34.; Письма и бумаги имп. Петра Великого. – Т. 4. – С. 258, 718, 881 (1706 г.). Але 1721 р. ми бачимо на Свенському ярмарку десь у липні-серпні ярославського посадського чоловіка Нечаєва, який «часто со греками беседоваль» (Книга хождение во святый град Иерусалим... // Варшавского университета известия. – Варшава – Ростов-на-Дону, 1875. – Т. 1. – С. 4-5.).

Царгорода. За свідченням Шафонського, на роменські ярмарки з Ніжина привозили багато турецьких та італійських шовкових товарів. Плохинський розповідає, що вони, крім шовкових товарів, постачали кумачі, червоний саф'ян, кримські вина й бакалею.¹ На значніші ярмарки ніжинські греки виїжджали в такому великому числі, що у Ніжині відклалися загальні збори й прийняття рішень з важливих питань до повернення купців. Коли грецький магістрат одержав 20/XI 1799 р. указ з Малоросійського правління про вибори членів магістрату на нове триліття, він 9/XII вирішив відкласти їх на 13/XII, бо йому стало відомо, що купці почали повертатися з Сумського Введенського ярмарку.²

Інші ніжинські купці або їхні прикажчики переїжджали з міста до міста, з ярмарку на ярмарок вочевидь до того моменту, коли розпродадуть увесь крам, причому іноді заходили за межі України. Звичайно інші поповнювали свої запаси з ніжинської бази, або купуючи в тих місцях, де можна було це зробити. Грек Д.Софронов, прикажчик військового товариша Григорія Терентенка, продавав і приймав товари з 1770 р. на ярмарках: Ніжинському Всеїдному, Стародубському Збірному, Батуринському Середопісному, Роменських, Вознесенських та Іллінському, Київському Середопісному, Харківських Покровському, Хрещенському та Успенському, Кролевецькому, Сумському. За межами України він був у Москві й на ярмарках Макарівському, Ломовському, Корінному.

У зв'язку з оповіданням про ярмарки не зайве здається оголосити невідомий епізод зі спробою перевести важливіші з Кролевецьких ярмарків у Ніжин. Довідуємося про це з «сообщенія» в грецький магістрат городничого ніжинського Волховського з 9 лютого 1798 р. Ініціатива переведу йшла нібито з боку малоросійського губернатора Михайла Миклашевича, що двічі писав у Ніжин, вимагаючи «поспѣшнѣйшаго увѣдомленія относительно перевода Кролевецкой ярмонки въ Нѣжинъ». Губернатор хотів знати, «коликое число въ городѣ Нѣжинѣ имѣется каменныхъ строеній, т.е. постоянныхъ и могущихъ итить въ наемъ домовъ, лавокъ, кладовихъ, погребовъ и прочего, позволяет ли количество въ нихъ, пространство улицъ и обширность города вомѣщаться той знатности ярмонки, каковыя бываетъ въ Кролевецѣ въ сентябре месяцѣ, а паче здѣшное греческое общество и великоросійскіе купцы сколько имѣють у себя каменныхъ и деревянныхъ лавокъ, кладовыхъ и погребовъ, и по желанію ихъ, особливо грековъ, о переходѣ сей ярмонки въ Нѣжинъ согласни ли они будутъ во время ярмонки уступать наиломъ дома, лавки, погребы и кладовые для складки товаровъ приезжимъ купцамъ, и не можетъ ли выйтить какова неудобства и препятствія въ отправленіи торговли на тои ярмонки». Про це все

¹ Шафонский А. Назв. праця. – С. 575; Китченко Ф. О торговле... (Ід. Плохинский, с. 240-243). Про ярмарки в містах і містечках Полтавської губернії 1802 р. див.: Киевская старина. – К., 1902. – Т. 73. – Отд. II. – С. 9-13, 23-86. Стаття Китченка не додрукована до кінця. Це тим прикріше, що вона заснована на офіційних даних, хоча без позначення, яких саме.

² Справа 1799 р., № 2218.

Волховський просив грецький магістрат повідомити його якнайскоріш. І він дійсно негайно дав відповідь, а саме 10/II.

Відповідь повторює зміст запитання, причому Хрестовоздвиженський Кролевецький ярмарок названо вже колишнім («бывшая»), подає довідку: «Въ г. Нѣжинѣ имѣется подѣвѣдомыхъ сему магістрату грековъ каменныхъ кладовыхъ и погребовъ, безъ всякого найму въ порожню состоящихъ (кромѣ нужныхъ другихъ таковыхъ же занятыхъ самими хозяевами для своихъ необходимыхъ надобностей) болѣе пятидесяти; да находящихся въ вѣдомствѣ греческой Нѣжинской церкви каменныхъ же кладовыхъ и погребовъ порожныхъ (выключая отданные в наемъ) до тридцати. А сверхъ того по выстройки нѣкоторыми изъ грековъ на погорѣлыхъ во время бывшего въ городѣ Нѣжинѣ въ сентябрѣ місяцѣ истекшаго года пожара мѣстахъ вновь домовъ и большое число кладовыхъ и погребовъ прибавиться можете». І ось наслідок: «И какъ здѣшное греческое общество о учрежденіи вмѣсто бывшей въ Кролевецѣ Крестовоздвиженской, въ городѣ Нѣжинѣ под названіемъ рождественско-покровской ярмонки имѣеть желаніе, то со временемъ сей ярмонки и уступа наймомъ свои дома, лавки, погребы и кладовые, а равно и церковные ради складки товаровъ приедемъ купцамъ, соглашается, а потому и слѣдовать какова либо неудобства и препятствія въ отправленій на оной ярмонки торговли не можетъ. Сколько же имянно состоитъ въ вѣдомствѣ здѣшняго магістрата каменныхъ и деревянныхъ греческихъ домовъ, о томъ на требованіе его, городничего, изъ сего магістрата отъ 31-го числа іюля истекшаго 1797-го года сообщеніемъ дано знать».¹

На жаль, я не натрапив на таке «сообщеніе» й для мене мала втіха від думки, що воно не відповідало вже дійсності після пожежі 14/IX 1797 р. Ясна річ, проте, що мова йшла не про утворення в Ніжині нового, четвертого ярмарку, а про продовження попереднього Покровського, щоб він захопив і вересень, і щоб починався зі свята народження пресв. Богородиці. Але, мабуть, з цього проекту нічого не вийшло, й Воздвиженський ярмарок у Кролевеці зостався й надалі.² В усякому разі не греки були виною невдачі.

Що ми казали про контингент учасників і відвідувачів ніжинських ярмарків, це стосується й останніх: ті ж купці-українці, великоросійські, польські, греки з Ніжина, греки з-за кордону і ті ж покупці – поміщики, козаки, посполиті, – приїжджали для товарообміну й для платежу по векселях, які й писали з огляду на той чи інший ярмарок.³ 1760 р. ніжинський грек Маргарит Коцимаров зібрався їхати в Суми з 3600 квартами вина (16 бутами) й 7 фунтами кав'яру. Але при самому виїзді, в міській «башті», на нього напав міщанин Синявський з 6 солдатами, забрав документи й гроші та узяв під варту. Хоча через 8 днів полковник Петро Розумовський і визволив Коцимарова, він скаржився й на кривду, й на втрату, бо на Сумський ярмарок не встиг і з кредиторами не

¹ Окремий документ 1798 р.

² Аксаков И. Исследование о торговле на украинских ярмарках. – СПб., 1851. – Ч. 2. – С. 2.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 243-244.

розрахувався.¹ Так само брати Катергари везли 1762 р. в Ромни коси якраз на якийсь Роменський ярмарок.²

в) Торговельні зносини греків з Москвою й з іншими російськими містами.

Природна річ, що товари, які привозили з-за кордону ніжинські греки, йшли не тільки на внутрішній ринок України, але й виходили далеко за межі її на широкий російський ринок. Був навіть час, коли ніжинські греки, як і українські взагалі, користувалися більшою, ніж царгородські, свободою в привозі товарів у Московську державу. Після того, як іноземні греки скомпрометували себе в очах Московського уряду пониженням якості товарів, фальшуванням, підробленням документів, привозом недозволеного краму, їм було заборонено зовсім приїжджати до Москви, тоді як це право залишено було за українськими греками.³ Правда з 1701 р. московський уряд почав спрямовувати й останніх замість Москви до Азова, але зовсім з інших причин. Проте окремих греків, і саме ніжинських, ми й потім зустрічаємо в Московському царстві навіть з правом вести торговельні операції по всіх-усюдах. Плохинський за своїми документами зустрів під 1705 р. греків Павла Ананьїна та Параскеву, що везли з Ніжина до Москви кілька тисяч кумачів, кипу червоної бавовни, 40 килимів, кілька десятків шовкових поясів і шовк. Про Параскеву він розповідає, що це був капітан, що за свою службу одержав від царя Петра не тільки право на вільну торгівлю, а й свободу від постоїв, підводної повинности.⁴ Ми маємо змогу трохи висвітлити цю особливість і зміст грамоти. Параскева Федоров був царгородський грек, що 28/V 1705 р. одержав жалувану грамоту на перебування в Ніжині й на торгівлю в сумі 4000 крб. з правом приїжджати до Москви та інших російських міст з оплатою мита «противъ иныхъ подданныхъ нашихъ... торговыхъ людей нѣжинскихъ и московскихъ жителів».⁵ Як бачимо, вже тоді «ніжинські жителі» (цебто греки осілі) торгували вільно, а іноземні греки – за особливим кожний раз дозволом. Коли перші одержали таку вільність, невідомо, а потім чи не на підставі грамоти Петра I і іноземні греки почали користуватися вільно торгівлею на всьому обширі Росії.

Що дійсно не було спеціальних законів, які дозволяли б ніжинським грекам чи лише українським грекам з одного боку, й іноземним з другого виконувати торговельні операції в Росії, видно з листа російського резидента у Царгороді Неплюєва з 31/XII 1748 р. Деякі венеційські купці вдалися до його з проханням дозволити їм вільну торгівлю в Росії, особливо ж у Казані й Астрахані, гуртом і нароздріб. Дещо Неплюєв їм обіцяв, але повної свободи торгівлі не міг гарантувати, бо не мав відповідних указів і не знав «какѣмъ попущеніемъ греки,

¹ Справа 1760 р., № 2949. Синявський торгував вином у компанії з Кацимаром, але вони посварилися.

² Окремі документи 1767 р.

³ ПСЗ. – Т. 2, № 659. 818. 1692 р. бачимо в Сівську ніжинського грека Мануїла Моринова з сукном і золотоголавом (Плохинский М., с. 245, прим. 10).

⁴ Там само, прим. 11. Пор.: С. 188 і 201. Ця грамота 1773 р. визволила від постоїв домонуки Параскеви й була за її посаг, коли вона вийшла заміж.

⁵ Письма и бумаги имп. Петра Великого. – Спб., 1893. – Т. 3. – № 814.

разъезжая сверхъ Малороссіи, большій свой торгъ въ Казани и Астрахани производять». Його думка була така, «что грекамъ треба оставить вольный проѣздъ только въ Малороссію, а внутрь Великороссіи оный строго запретить и паспортовъ не давати», і це тому переважно, що греки користуються таким роздрібним торгом у Великій Росії для провозу заборонених товарів і контрабанди. Унаслідок цієї думки Неплюєва Сенат зобов'язав Комерц-колегію спільно з Камер-колегією і Головним магістратом висловити свою гадку, причому показати «по какимъ указамъ находящимся въ Великой и Малой Россіи грекамъ торгъ свой производитъ позволено и какаыя съ товаровъ пошлины гдѣ въ взятыѣ бываетъ».¹

Як відомо, жалувана грамота цариці Єлизавети 1742 р. вперше розподілила греків на осілих і приїжджих і дала осілим перевагу перед іноземними греками. Хоча ця перевага торкалася головним чином прав на виборні посади, притому різницю ту швидко анульовано, – встановлено було брати проїзне мито при провозі товарів у Росію з іноземних купців, отже й з приїжджих греків. 1755 р. надруковано Митний статут, який заборонив «иностраннымъ грекамъ провозить въ Великую Россію безъ проѣзжей пошлины товаровъ».² Але ніжинський магістрат уже в перші роки почав порушувати цей закон, причому в двох напрямках. По-перше, «защищая иностранныхъ купцовъ», він записував їх у міщанство, «и тѣмъ оные иностранные купцы съ разными товарами ѣздятъ въ Великую Россію и тамо равную съ природными малороссійскими мѣщанами вольностию, безъ платежа проѣзжей пошлины пользуясь, паки въ отечество свое возвращаются». З другого боку, магістрат почав підводити ніжинських греків (осілих) під силу того Митного статуту і перестав їм видавати «кѣ проѣзду въ Великую Россію безъ платежа проѣзжей пошлины пошпорти». Так скаржилися 1767 р. в Наказі своєму депутатові Костевичу. Проте й опріч цього нелегального збору ніжинські греки, що їздили в Росію, платили якісь мита, бо вони «при отпускѣ изъ Россіи и въ Россію товаровъ указаныя пошлины платятъ». Проте їм вони не суперечили.³

У загальному наказі Ніжина депутатові Костевичу маємо ще свідчення великоросійських купців, що жили в Ніжині «своими домами». Воно теж висвітлює сучасну дійсність щодо приїжджих греків. Купці проектували:

¹ Сенатский архив. – СПб., 1896. – Т. 7. – С. 483-485.

² Відповідні місця Митного статуту 1/XII 1755 р. читаються так: «Иностранныхъ купцовъ, яко грековъ, литвы и поляковъ, волоховъ, армянъ, татаръ и турокъ, по приѣздѣ ихъ кѣ новоучрежденнымъ около Малороссіи пограничнымъ таможнямъ изъ Турецкой и Крымской областей и прочихъ мѣсть съ иностранными товарами, по платежѣ и на таможня ярманки чрезъ вышеписанные таможни пропускать безъ проѣзжей пошлины; а дабы оные не могли техъ товаровъ провозить въ Великую Россію, въ томъ ихъ пропускѣ отъ пограничныхъ таможенъ обяывать підпискою» (Гл. 10, арк. 5). «Буде же кто изъ иностранныхъ купцовъ пожелаетъ отъ постовъ и пограничныхъ таможенъ товары свои внутрь Россіи отпускать, оные имъ отпускать съ платежемъ при портахъ и пограничныхъ таможняхъ, сверхъ портовой и внутренней пошлины, проѣзжей ефимочной пошлинъ, за письменными атестатами» (Гл. VI, п. 1. – ПСЗ. – Т. 14, № 10986).

³ Наказ от жителей г. Нежина... – С. 52-53.

«Иностраннымъ людямъ и купцамъ, не записавшимся въ российское купечество, привозимые ими въ Малороссію иностранные товары продавать оптомъ, а врознь отнюдь не продавать. А ежели кто изъ тѣхъ иностранныхъ купцовъ съ тѣми своими товарами пожелаетъ слѣдовать внутрь Россіи, оныхъ платежомъ съ тѣхъ товаровъ въ нѣжинской таможенѣ, въ силу таможенного устава, проѣзжей пошлины пропускать съ данными изъ той таможи ярлыками, съ такимъ въ тѣхъ ярлыкахъ прописаніемъ, чтобы имъ, иностраннымъ купцамъ, и внутрь Россіи тѣ свои товары продавать оптомъ», бо це, мотивували російські купці, підживить торговельний оборот і спричинить велику користь як російському купецтву, так й іноземному, і «казенному інтересу», і «коммерціи съ обѣихъ сторонъ».¹ Є, виходить, підстава гадати, що у дійсності й осілі ніжинські греки, й приїжджі вивозили іноді товар з України у Велику Росію без виплати мита. І греки в ті часи добивалися тільки формального затвердження такого становища, і це їм ледві не вдалося.

Як ми бачили у «Нарисі І-му»², перша редакція жалуваної грамоти грецькому братству 1775 р., не роблячи різниці між греками, як одним, так і другим давала волю крамарювати в середині Росії (п. 2), ніжинському магістратові наказувала не порушувати прав і вольностей, наданих грекам, не робити затримки у видачі паспортів, не вимагати проїзного мита (п. 5), передавала братству майно померлих у різних російських містах греків (п. 6). Але вже через два місяці на відміну тієї грамоти видано другу, яка дозволяла торгувати в середині Росії й користуватися пільгами, що їх дав Митний статут російському купецтву, тільки тим грекам, які склали присягу на віковичне російське підданство й мали у Ніжині нерухому власність. Магістратові ж ніжинському нова редакція грамоти заборонила брати проїзне мито з ніжинських греків, бо воно береться тільки з приїжджих тимчасово. Тут, зрозуміло, мова йде про мито за товари, що їх греки везли в Росію. Згідно з цим грецькому братству дано право піклуватися майном тільки тих умерлих або заарештованих у російських містах греків, які мають у Ніжині постійне перебування й входять до складу братства (пп. 2, 5, 7). Таким чином, право безмитної торгівлі в Росії дано було 1775 р. і потім затверджено грамотами 1785, 1797 і 1801 рр. тільки осілим грекам – російським підданим. Так грецький магістрат і розумів зміст цих грамот, що вони дозволяли вільно торгувати по всій Росії.³ І окремі греки, щоб забезпечити себе від усяких посягань на це право, час від часу брали від магістрату посвідчення. Таке, наприклад, свідоцтво дано 1800 р. Іванові Спиридонову, а саме, що він підданий Російської імперії, підвідомчий грецькому братству й в силу височайших грамот 1775, 1785 і 1797 рр. має право вести вільний торг у всіх російських містах.⁴

Так чи інакше, з платежем мита чи без нього, греки, російські піддані й отоманські, в межах Росії вільно переїжджали від міста до міста. В одних із них

¹ Там само, с. 58.

² Нарис І. – С. 175-177.

³ Там само, с. 191.

⁴ Окремий документ 1800 р.

маршрути й сфера діяльності охоплювали багато місць, що одне від одного не близько знаходилися. В реєстрі 1769 р. між іноземними греками зустрічаємо наприклад Івана Велцистіно, який «прибыль въ Россію съ 1727 года... и купчоваль въ Москвѣ, Казанѣ, Петербургу и Астраханѣ», й тільки три останні роки безвиїзно перебував у Ніжині.¹ Але до самого кінця XVIII ст. до Росії з Ніжина їздило щорічно не багато греків. Ось узяти хоча би 1774 р. Коли тоді взято за кордон 52 паспорти на 64 чоловік, до Москви – тільки 9 і то один Аслановичем для розрахунку з племінником. Грек шукав небожа у Ніжині, але той виїхав до Москви. Коли б усі 8-9 їхали до Москви «для торгового промислу», то їх було значно менше, ніж тих, що вибиралися за кордон. Крім Москви, два збиралися в С.-Петербург, – один одначе тільки для побачення з родичами, а другий, мабуть, для торговельної справи: він пропонував, коли буде потрібно, їхати і за кордон.² На жаль, невідомо, хто були греки, що брали паспорти до столиць – ніжинські жителі чи приїжджі. Тільки про Аслановича сказано, що він був анатолійський грек, тобто турецький підданий.

Для дальших років ми склали таблицю виданих у російські міста паспортів, що разом покаже, для яких греків їх видавали.

	1792	1793	1799
Ніжинським грекам купцям і їх прикажчикам:	4	10	10
ніжинським грекам	–	–	4
іноземним грекам	9	–	33
не грекам	–	–	7
Іноземним грекам	3	7	3
Невідомо яким грекам	–	–	2

Це не зовсім точні цифри паспортів, а не людей. Останніх більше. Неточні тому, що не завжди позначається становище осіб, яким видано паспорти. Треба й те зауважити, що у 90-х роках уже чимало греків ніжинських і іноземних постійно перебувало у Москві, звідкіля й вимагало з Ніжина нових паспортів. В одному реєстрі таких греків, що перебували у Москві, ми нарахували 17 прізвищ (1800 р.).

Звичайно, Москва була для них за центр і базу. Звідсіля вони їздили на всі чотири сторони, розвозячи по містах та ярмарках іноземні товари і скуповуючи для продажу й вивозу за кордон російські. Зрозуміло, серед них брала перед по кількості й вартості хутровина. Про неї вже казали вище (§ 2), причому навели зміст листа петербурзьких купців, що замовили у московського грека хутра на 15 тис. крб. Тут наведу ще два листи московських російських купців Василя Андреева й Петра Павлова, що привезли хутра в тому ж році до С.-Петербурга,

¹ Савва В., Назв. праця; пор.: Плохинский М. Назв. праця. – С. 244, п. 6. 1715 р. – торгова людина грек Дмитро Хаджи у Тобольську; 1762 р. – прикажчик ніжинського грека Артинова Колодієв в Иркутську.

² Справа 1774 р., № 2433.

де мали торговельні зносини з грецькою хутряною фірмою Є.Ленгаро та Г.Кіпуро. Чомусь вони не змогли особисто домовитися з греками, оскільки примушені були виїхати назад. Виїжджаючи, вони залишили листи грекам, прохаючи взяти їхні товари на комісію й «продать какъ Богъ поможете». У Андреева було «300 меховъ зайчихъ хрептовыхъ, 200 меховъ зайчихъ черевыхъ и 1960 зайцовъ на лыкахъ». Павлов залишив «18453 русака, 4600 белыхъ сибирскихъ зайцевъ на лыкахъ и 5 ящиковъ чаю».¹

Чай нерідко зустрічається між товарами греків, що закуповували сибірські хутра. Дивись хоча б реєстр хутровини Тухаєва і К^о.² Інші греки, вочевидь, торгували спеціально чаєм, але ця диференціація – явище вже ХІХ ст. Маю на увазі факт, коли прикажчик ніжинського грека Анастасія Константинова привіз у Кяхту партію чаю, але відмовився платити за неї мито, пославшись на господаря. Томський губернатор написав у ніжинський грецький магістрат, який виявив, що цей Константинов, прізвиськом Хаджикоста, перебуває у Москві. Цікаво, що мита треба було заплатити 28944 крб.³ Це свідчить про обсяг торговельних оборотів, а він примушує думати, що такі греки працювали більше на російський ринок, а не на український (за кордон чаю мало вивозили).

Зносини ніжинських греків з Москвою дозволяли їм виконувати й випадкові замовлення. Так 1791 р. Петриця виписав з Москви для голови Чернігівської громадянської палати Фридриксевича карету, що коштувала з приставою 450 крб.⁴

Що ввозили в Росію ніжинські греки, ми вже бачили. Це головню мануфактура, бакалія, вовна. Усі три купці – ніжинські греки, що привозили «турецьку вовну», постачали її для російських фабрик. Так за реєстрами 1765 і 1769 років. Проте один приїжджий грек Іван Червенводолій торгував турецькою вовною в самому Ніжині.⁵ Волховські купці Мерцалов і Макаров одного разу взяли у Ромнах в уплату боргу від грека Катергара кілька десятків бочок кіс, що привезено було на ярмарок 1762 р.⁶ Проте не видно, чи то був випадковий перехід кіс за російський кордон, чи звичайно греки постачали коси для російського вжитку.

Розповідаючи про географічне поширення торгівлі ніжинських греків, треба ще звернути увагу на особливий рід постачання продуктів військам, що лежав десь посередині між поняттями зовнішньої й внутрішньої торгівлі. Я кажу про маркитанство. Загалом це не постійний рід занять і виникає чи розвивається в часи війни. Ми маємо проте небагато звісток щодо маркитантів греків, хоча видно, як вони охоче бралися за цей промисел.

¹ Листи від 4 і 11 липня 1798 р. Про розмір торгівлі цієї фірми свідчить сума грошей, що 1791 р. позичив комусь Ленгаро – 4 261 крб.

² Савва В. Назв. праця. – С. 37 і далі.

³ Справа 1807 р., № 1074.

⁴ Справа № 2702.

⁵ Савва В. Назв. праця. – С. 7-8.

⁶ Окремі документи 1767 р.

1765 р. в армії бачимо трьох маркітантів – Триндафіла Доболя, Христа Іванова й Івана Петрова, що до того був за прикажчика у ніжинського купця Данила Голюнка.¹ 1769 р. кілька греків з Ніжина збиралися у 2-гу армію маркітантами.² 1774 р. в 1-шу армію взяли паспорти 11 маркітантів, причому два брати, а також два товариші спільно.³ В армію товари везли безмитно. 1778 р. два ніжинські греки Чапкин і його поручник Ф.Ніколаєв везли вантаж в російську армію в Криму і через Олександрійську митницю провезли безкоштовно за даним їм від митниці ярликом. За посвідченням військового загону, який візьме вантаж, ярлик цей треба було повернути в митницю. Але оскільки цього не сталося, митниця порушила справу про виплату 10 крб. 20 коп. мита.⁴

Від 1771 р. залишилася цікава справа, викликана донесенням у братство Теодосія Баладими, що скаржився на свого небожа Дмитра Папагеоргієва. Він був у дядька за прикажчика і 1769-1770 рр. його виправляли в армію «маркітентером», а тепер дядько зробив його товаришем, дав на тисячу карбованців товару й відправив в армію ж. Але небіж залишив десь на дорозі «ввесь екіпажъ на чужіе руки, прибѣгалъ въ Нѣжинъ и, подговоривъ жителя нѣжинскаго Дуки Статѣва дочь, тайно безъ вѣдома моего (цебто Баладими – К. Х.) и оного Дуки обвѣнчался и по обвенчаніи безвѣстно съ Нѣжина того жъ дни уехалъ». Баладима побоювався, що небіж покориється товарами й грішми й, зробивши йому «великой подривъ и убытокъ, обратно конечно в Нѣжинъ не приедетъ, ибо онъ ту предерзость учинилъ безъ благословенія родителей, а безъ вѣдома» його «обвѣнчался единственно зъ злобы, что ему напередъ сего отъ оного Дуки отказано». Тому Баладима послав для догляду його другу особу, а братство просив записати в книгу його протест і дати випис. Що братство й зробило, переказавши у виписці увесь зміст донесення Баладими, навіть і те, що небіж одружився «зъ злобы...».⁵

§12. Товариства

У зв'язку з торговельними операціями ніжинських греків висувається питання про товариства як значну форму діяльності їх. «Красной чертой, – каже Плохинський, – въ греческой коммерческой жизни проходитъ товарищески компанейское начало. Рѣдко грекъ торговалъ одинъ, большей частью онъ вступалъ въ товарищество. Товарищества составляли какъ богатые, такъ и бѣдные, какъ живущіе въ Малороссіи, такъ и приѣзжие, и не только между собою, но и съ купцами другихъ національностей – великорусскими и

¹ Справа 1764 р., № 2318.

² Справа 1769 р., № 2322.

³ Справа 1774 р., № 2433.

⁴ Справа 1780 р., № 2478.

⁵ Справа 1771 р., № 2408.

малорусскими...».¹ Проте здається, що Плохинський дуже перебільшив значення цього явища. Хоча до наведених їм прикладів товариств можна би й ще додати: я маю на увазі, що в реєстрах 1765 і 1769 рр. про небагатьох тільки греків позначено, що вони торгують у компанії.

Плохинський згадує дві форми товариств чи два види угод, на підставі яких входили у товариство. Або «баришъ и убытокъ пополам», як у Пелопопова й Мураїтова, що торгували косами, причому перший уніс 8500 крб., а другий 500 крб. плюс особисту працю – щорічний подорож у Грац за косами; або компаньйон одержує певний відсоток зі свого капіталу. Так було 1743 р., коли Микола Євстафієв склав компанію з двома іншими греками, причому перший вніс 1508 крб. 95 коп., а два другі, мабуть, нічого, й їхнім внеском мала служити особиста праця. Вони гарантували Євстафієву 1% на місяць з його капіталу, цебто 12% річних.² Але той контракт, який надрукував Плохинський, виявляє й третю форму товариства (1744 р.). Тут з трьох компаньйонів один, Панайотій Васильєв, поклав у товариство капіталу 4977 крб. 25 коп. почасти хутровиною й іншими товарами, почасти готівкою, а 3820 крб. векселями, що він видав компаньйонам і повинен був згодом заплатити. Компаньйони ж Теодосій Сіягій і Микола Афенєєв, грошей не вкладаючи, повинні були торгувати на капітал Панайотія у Бреславлі, Лейпцигу, Венеції, минаючи Туреччину. Купляти й продавати вони могли усе те, що «Богъ по сердцу положить» їм. Скінчивши операцію, розрахунок мали скласти у Москві (де й угода відбулася), причому чистий прибуток чи збиток («отъ чего Боже сохрани») пропонувалося розділити так: половина Панайотію, а друга по половинці ж Теодосієві й Миколі. Подорожні харчі вони купляли своїм коштом. Нарешті вони мали право й на свій рахунок купляти товари й брати на свої векселі; тоді прибуток та збиток Теодосій і Микола ділили.³

Незакінчене прохання Юрія Венеціанова на височайше ім'я знайомить нас з такою відозмою товариства. Ще 1749 р. він вступив у спілку з ніжинським жителем Дмитром Пантазєєвим, щоб їм вести удвох купецькі промисли в середині Росії та в інших державах. Через кілька років вони виконали розрахунок. Потім 1763 р. вони знову вступили у спілку, причому вклали кожний 21 227 крб. Одночасно вони вирішили давати з відсотків певну суму 4-5 іншим грекам, «чтобъ они въ томъ товариществѣ прилагали свой трудъ...». Їх дійсно ввели в товариство, але закінчилося на тому, що ініціатори спілки не могли дістати від них точних рахунків...⁴

Ще нову відміну взаємовідносин членів товариства виявляє позов іноземного грека Христодула Анастасієва Янкова (чи Янкула) Артена⁵ проти Ніколая Христофорова. 1767 р. Янков узяв у Царгороді у своїх

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 265.

² Там само.

³ Там само, с. 265-266.

⁴ Окремий документ.

⁵ Його соціальне становище непевне, двоїсте. Він вписався у ніжинське міщанство, але без відома грецького братства, тому воно довго не виключало його з приїжджих греків і з-під своєї юрисдикції.

«комиссионеровъ» Юрія та Христодула Сугдурієвих якусь суму грошей, а для їх «ассигураціи» дав їм 54 бочки ладану, який вони повинні були виправити в Ніжин на адресу Н.Христофорова, щоб він його продав. Христофоров дійсно продав 24 бочки, а 30 віддав Артенові. Останній же виміняв ці бочки й перли, що у його були, на хутряний товар, який доручив Христофорову відправити до Царгороду Сугдурієвим для продажу. Христофоров зобов'язався доплатити купцям зі своїх грошей, виробити хутряний товар, заплатити тариф і харчуватися до самого Царгорода. З одержаних там грошей у першу чергу буде задоволений Христофоров, потім комісiонери Сугдурієви, а решта – за розрахунком – Артенові. Але такого розрахунку Христофоров не дав, і Артено скаржився суду грецького братства, на рішення якого одначе апелював у Генеральний суд. Але останній не прийняв його протесту, бо «Нѣжинъ отъ опасной болезни состоитъ въ кордонахъ» (це була доба пошесті 1770-1701 років).¹ Але оскільки Христофоров тоді перебував на хуторі Хвилівці, у 7 верстах від Ніжина, де ніякої небезпеки й кордонів не було, то Артено добивався вже від Малоросійської колегії, щоб відповідача закликали в Генеральний суд або вирішили справу без нього. Зі свого боку Артено просив Генеральний суд узяти з Христофора підписку про невийзд з Ніжина, бо боявся, щоб він не втік за кордон і не вивіз товарів. Позов проти Христофорова чималий (51 873 крб. 90 коп.) і його майна не вистачить на задоволення позовника... Кінця цієї справи ми не бачили. Знаємо, що Малоросійська колегія надіслала її в Сенат у листопаді 1773 р., причому за описом в ній було 35 документів, що склали 269 аркушів... Для нас тепер важливіше, що Малоросійська колегія визнала Христофорова за «комиссионера» не тільки Сугдурієвих, а й самого позовника.²

«Комиссионер» це й є товариш, чи спільник. Маю на увазі угоду, що склав Тухаєв із греками Станевичем та з кременчуцьким купцем Можейтиновим. Хоча позов останніх проти Тухаєва надрукований у скороченому вигляді проф. Саввою й мною ще стисліше у Нарисі 3-му, зміст контракту ні ми з проф. Саввою, ні Плохинський не подали. Тому я даю його тепер «in extenso» на підставі двох примірників.³ У ньому замість «товариства» читаємо інші назви: «общество»,

¹ До речі: Ніжин тоді був «заперть» за указом князя Мещерського в полкову канцелярію 12/XII 1770 р. і «отперть» за указом 27/ I 1771 р.

² Окремі документи.

³ «Ромень, 1776 года августа 1 дня. Мы нижеподписавшіеся нѣжинскія купцѣ Іванъ Евстафіевъ сынъ Станевичъ, Антонъ Юріевъ сынъ Тухаевъ и курской купецъ Федоръ Максимовъ сынъ Мажайтиновъ обязались мы симъ нашимъ контрактомъ въ томъ, что согласились мы, именованныя производить во обществѣ торговое, комерческое правленіе, где намъ по согласію нашему за способнее разсудитца. Во общее наше комерческое правленіе положили мы, именованныя, наличными деньгами по двѣ тысячи рублевъ, итого вступило во общую нашу комиссію шесть тысячъ рублевъ. Въ производствіи же нашего общего комиссионерскаго правленія товари, какія намъ заблагоразсудится, на деньги и на кредитъ покупать и векселями къ платежу обязаватся обще. А кто зъ насъ въ отъезде, одинъ безъ другого купитъ на деньги какіе товары для общей нашей комиссіи, такожде и на кредитъ у кого которимъ взято будетъ, і вексель отъ себя дастъ, то оныя покупныя и взятыя на кредитъ товари

«правление», «комиссія». «Комісіонером» же називається компаньйон. Щоб не повторюватися, я не буду викладати ні змісту умови цього товариства, ні суті справи, що виникла наприкінці їхньої спільної роботи. Підкреслю тільки, що всі три компаньйони внесли однакову суму в обіговий капітал і мали рівні права й прибутки, хоча сфера діяльності в кожного була своя.

З нагоди спільної праці ніжинських купців з великоросійськими¹ я хочу сказати ще пару слів на адресу проф. Слабченка. Говорячи про українські ярмарки, він висловився: «Ярмарки в XVIII ст. играли колоссальную роль в томъ смыслѣ, что они (говоримъ о крупныхъ ярмаркахъ) состояли фактически въ рукахъ иностранныхъ посредниковъ. Проф. Эйнгорнъ обратилъ внимание на то, что нѣжинскіе греки не столько «двигали» внутреннюю торговлю Гетманщины, сколько захвативши в свои руки старыя торговые пункты, какъ Стародубъ и Нѣжинъ, были посредниками между московскими купцами и польскими евреями, не имѣвшими возможность вести торговлю непосредственно ни съ Украиной, ни съ Московией. Въ интересахъ московскихъ купцовъ нѣжинскіе греки во многихъ городахъ заключали съ польскими купцами торговые сдѣлки. Даже в XVIII ст. отъ нѣжинцевъ не ускользала эта дѣятельность. Въ 1744 г. такого рода операціи производились нѣжинскими дельцами Метаксою и

принимать намъ в общество и вексели, къ платежу данныя отъ одного, подписывать и другимъ комиссионерамъ, такимъ же заимодавцамъ. А ежели кто изъ насъ комиссионеровъ, одинъ на кредитъ товаровъ или на процентъ возметъ у кого денегъ для общего нашего правления и сроки наступятъ безъ подписанія другихъ комиссионеровъ, то кто изъ насъ въ лицахъ во время срока будетъ, тому по оному векселю платить безъ препятствія изъ общества купленные же и взятія нами на кредитъ во общество товары и случится, на денги и со обожданіемъ, продавать такожде и на другія товары менять; точно за границую вдолгъ не отдавать и неконтроктоватся ни на какія товары. А сколько у которого изъ насъ, комиссионеровъ, куда въ отпускъ будетъ товаровъ и денегъ, и векселей и какая у которого будетъ покупка и продажа товаровъ, то на оныя каждому изъ насъ одинъ другому долженъ представлять верныя сметы. Въ случаи же у которого изъ насъ въ общую нашу комиссію взыдетъ сверхъ положенной во общество вышеписанной своей части наличныхъ денегъ и сколько оныя въ сообществе продолжатца будетъ то на оныя отъ вступленія вычитатъ нами производімо будетъ нашего общего комиссионерскаго правления, и что во ономъ воспоследуетъ убытки или преимущество, то оныя убытки и преимущество принять намъ по равнымъ частямъ во всемъ какъ Ивану Станевичу, і Антону Тухаеву, и Федору Можайтину. Въ томъ своеручно подписуемъся.

Нѣжинской купецъ Антонъ Юриевъ сынъ Тухаевъ потписалъ ся своеручно. Курской купецъ Федоръ Максимовъ сынъ Можейтиновъ своеручно подписался». (На другому примірникові підписи Станевича й Тухаєва).

¹ Можейтінов був росіянин з Курська, хоча в інших документах він зветься кременчуцьким.

Евстафіевымъ, бравшими за свое посредничество съ русскихъ купцовъ отъ 10 до 25%».¹

Тут, на нашу думку, непорозуміння, привід до якого дав В.О.Ейнгорн. У своїй рецензії на Плохинського, який помітив, що «многіе товары греки приобрѣтали отъ евреевъ», як, наприклад, Петриця, і що приїжджі греки були «комиссіонерами живущихъ въ Малороссіи и посредниками между малороссійскими и заграничными торговыми домами»², Ейнгорн докоряв йому, що він «ничего не сообщилъ о посредничествѣ нѣжинскихъ купцовъ между малороссійскими и особенно великороссійскими купцами и польскими купцами евреями». Ейнгорн запевнює, що «сношенія нѣжинскихъ грековъ съ польскими купцами евреями были очень дѣятельны. Такъ, греки компаньоны, Ник. Метакса и Ник. Евстафіевъ въ одну только поездку за границу въ апрѣль 1744 г. заключили въ разныхъ польскихъ городахъ сдѣлки съ многими купцами евреями». Зокрема євреєві Лейбі Шкловському в Польщі продано в кредит за 4292 крб. 33 коп. товар, що було взято за 3707 крб. 53 коп. Ейнгорн нарахував тут чистого прибутку 470 крб. 29 коп. Цей окремий випадок він узагальнює, визнає греків посередниками між «москалями» й українцями з одного боку та євреями з другого, й з'ясовує: «оживленныя торговыя сношенія нѣжинскихъ грековъ съ польскими купцами евреями вызывались тѣмъ, что приѣздъ евреевъ для торговли въ Малороссію былъ до крайности затрудненъ и часто небезопасенъ, поскольку московскіе купцы отдавали свой товаръ въ кредитъ грекамъ, греки отвозили немедленно товаръ за границу и продавали евреямъ по рыночной цѣнѣ, а москалю платили на 10-25% меньше».³

По-перше, В.О.Ейнгорн не наводить інших випадків і не пояснює, звідкіля взявся такий високий відсоток (Нік. Метакса й К°. одержали за його власним розрахунком 12-13%). Потім, коли євреям не вільно було возити товари в Малу Росію, ніхто не забороняв українським і великоросійським купцям їздити до Польщі, тому не було їм рації продавати свої товари грекам дешевше чи давати набір. Кредитна форма торгових операцій була звичайна й не була обумовлена політичними перешкодами... Нарешті, ролі польських євреїв як контрагентів ніжинських греків ми зовсім не можемо підтвердити на підставі ніжинського грецького архіву, у справах якого ми зустрічали євреїв не більш двох разів...

Щодо М.Слабченка, то він більше поширив значіння відомого В.Ейнгорну факту й виніс його не тільки на XVIII ст., а й на XVII, причому віддав у руки «иностранныхъ посредниковъ», цебто греків переважно, ярмарки. Не треба забувати, що українська торгівля, хоча на який час після повстання Хмельницького опинилася власне виключно в руках іноземців, все ж не надовго зоставалася їх монополією. Не тільки українські міщани, а й російські купці

¹ Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. – Одесса, 1923. – Т. 3. – С. 120-121, з посиланням на В. Ейнгорна «К истории иноземцев...», с. 33.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 247 й 263.

³ Ейнгорн В. Назва. праця. – С. 50-51. (чи с. 32-33 в окремому виданні).

взялися як за внутрішню торгівлю, так і за зовнішню. Правда, їхня роля довго ще не могла зрівнятися з грецькою...

§13. Кредит

Розмах грецької торгівлі обумовлювали як заповзятливість греків, так і вміння знайти товар і його продати, а ще більше широко розвинена вексельна система. Товар часто набували в кредит, якого сума перевищувала в кілька разів суму готівкових грошей. Зобов'язувалися вексями як між собою, так і з людьми інших націй – українцями, росіянами, іноземцями. 1744 р. Київська губернська канцелярія дала паспорт ніжинському жителю Дмитрові Юрьєву, «которой едетъ до полского местечка Могилева для отискивания долговыхъ денегъ». З тою ж метою їздив тоді ніжинський грек Стефан Цигара.¹ Але стягувати борги за кордоном було не завжди зручно. Тому, мабуть, інші відмовлялися відпускати туди товари в кредит як, наприклад, Антон Тухаєв з компаньйонами. Вексельні операції греки вели чи загальніше – кредитувались (бо за вексельним статутом векселі – тільки для купців з особами різних станів крім торговців) зі старшиною, козаками посполитими, духовними. Ми вже бачили (Нарис I, § 7), що греки у XVII ст. позичали гроші в Києво-Печерському монастирі, у XVIII ст. – у Кочубея, Якова Марковича, у графині Наталії Розумовської, духовних осіб. Війтів син Петро Тернавіот бере 300 крб. у борг у церкви (Благовіщенського монастиря).² Більше того. Сама грецька церква брала в позику, платячи 10% річних, а інші – добровільно 20%.³ Згодом греки внесли у свій наказ депутатові Костевичу проект заснування в Ніжині спеціального «банка для займа единственно греческому купечеству на указной процентъ денегъ съ надежнымъ закладомъ или достойными поруками», з огляду на нестачу готівки, що гальмує швидкість торгових операцій.⁴

Греки як самі позичали, так і іншим давали в позику гроші й у кредит товари. 1728 р. Самійло Федоров, ніжинський грек, позичив у Москві гетьманові Данилові Апостолу з козацькою старшиною 909 червонців золотих на подарунки та інші витрати.⁵ Товари у кредит брали у греків Кочубей, Суліма, Яків Маркович (див. Нарис I, §7).

Звичайно частіше за все відпуск товарів у кредит і вексельні операції практикувалися поміж самих купців і це при неможливості заплатити в строк, при сплаті боргів вексями сторонніх осіб, спричинялося до надзвичайно складних відношень і справ. Розв'язування їх у різних установах, починаючи від суду грецького і іноді Ніжинського головного словесного суду до самого Сенату,

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 297, 298.

² Описание Черниговской епархии [Историко-статистическое описание Черниговской епархии] – Кн. 3 [Мужские монастыри]. – Чернигов, 1873. – С. 175.

³ Акты греческого нежинского братства... – С. 78-79.

⁴ Наказы жителей г. Нежина... – С. 54.

⁵ Плохинский М. Назв. праця. – С.189.

вимагало багато часу (інколи 10, 20 років) і засобів. Яку велику роллю в торговельних операціях відігравали векселі, видно з довідок Плохинського: «на проданный товаръ, напримеръ, за 30 517 руб. приходится платить долгу более 10 000 руб., на 52 924 руб. долгу тысячъ 32»¹, цебто 60% вартости. Товариство Тухаєва й К^о, обороти якого нарахувалися у 1773-1777 рр. сотнями тисяч, почало з 6000 крб. готівки, що внесли три його компаньйони, а може й з меншої суми, бо компаньйони обвинувачували потім самого Тухаєва, що він вступив у спілку, вже буди банкрутом.² Коли у серпні 1776 р. товариство визнало себе неплатоспроможним, його пасив був біля 100 тис. крб., причому кредиторами були купці 17-ти різних міст, як українських, так і російських. Іноді весь товар купляли у кредит і в кредит продавали. 1744 р. 4/IV компанія трьох ніжинських греків купила товар у кредит до 25/IX на 3707 крб. 53 коп. Один із членів, Метакса, зараз вивіз його в Польщу, й там продав євреєві Лейбі Шкловському у кредит же до 25/IX за 4292 крб. 33 коп.³

Позики греки гарантували обліками чи векселями. Обліки, чи обліги (від латинського *obligationes*), давніша форма боргових зобов'язань, у яких зійшлися боргові свідоцтва Арменопулова Шестокнижія та обліків Литовського Статуту. Старіший відомий нам облік датується 1715 роком.⁴ Векселі ж в офіційну практику грецької громади увійшли тільки через кілька років після видання Вексельного статуту. Його надруковано вперше 1729 р., а ще 1751 р. суд грецького братства свідчив, що «вексельнаго права въ братствѣ нѣтъ». Між тим окремі греки вже познайомилися з векселями, почали їх уживати й вимагали від братства розв'язання боргових спорів поміж себе в силу вексельного права. Але потім цей перехід на векселі затримався. Публічний нотаріус Ніжина Козін 1766 р. доносив, що ніжинські греки після іменного указу 15/XII 1763 р. відмовилися давати російським купцям векселі, щоб не платити відсотків, які узаконені за несплату у строк за векселями⁵, – вони вважають за краще давати обліки, притому грецькою мовою. Козін пропонував прирівняти обліки до векселів, цебто брати 8% з опротестованих обліків, оскільки обліки не протестуються, то скарбниця несе втрати, притому ж написані грецькою мовою обліки незрозумілі для росіян, які терплять тяганину й збитки, коли позови за обліками розв'язуються у грецькому братстві. Вона [Комерц-колегія] не знайшла можливим ототожнювати обліки з векселями, а також забороняти обліки, що даються й пишуться грецькою мовою за обопільною згодою сторін.

¹ Там само.

² Савва В. Назв. праця. – С. 21, 33. Див. вище контракт товариства.

³ Эйнгорн В. Назв. праця. – С. 50. Це той самий випадок, який ми раніше навели, говорячи про операції.

⁴ Це облік Ралея Юрієва на позичені у Василя Волошини 500 злотих (Выпись зъ книгъ мѣскихъ ратуша Нѣжинскаго, права Магдебургскаго, року 1730 мѣсяца априля 28 дня).

⁵ ПСЗ. – Т. 16, № 11988, п. 5. – про стягнення 8% з протестованих векселів «въ приращение казеннаго интереса и дабы тѣ, кои вексели даютъ, старались взятая денги въ написанные сроки исправно платить». 9/VIII 1765 р. це узаконення підтвержено (ПСЗ. – Т. 17, № 12450).

Щодо незручностей, то їх можна обминати таким чином: російські люди можуть добиватися, щоб обліки писалися російською мовою, а претензії між російськими і грецькими купцями розв'язувати в магістратському суді. Комерц-колегія настоювала на останньому: «удовольствія же (цебто завдоволення – К.Х.) въ случаѣ претензій російскихъ купцовъ на грековъ въ торговыхъ ихъ обязательствахъ, не отъ братства греческаго зависѣть должны, но единственно отъ суда магистратскаго, ибо по самымъ привелегіямъ грекамъ, даннымъ в 1710 году марта 11 дня изъ Польскаго приказа¹ и въ 1742 году ноября 3 дня изъ Правительствующаго сената, судъ ихъ греческаго братства не далѣе простирается, какъ только между ими, греками и челядью ихъ, что единственно и магистрату вступать запрещено, а чтобъ греки и по обязательствамъ ихъ съ російскимъ купечествомъ въ торговыхъ дѣлахъ отъ магистратскаго суда (какъ оному генерально всякаго званія люди въ таковыхъ дѣлахъ подвержены) были исключены, того въ привилегіи ихъ ни мало не упомянуто». З міркуваннями і висновками Комерц-колегії вповні згодився й Сенат, що видав 27/І 1766 р. відповідний указ.² Всупереч цьому Головний магістрат висловив у наказі депутатові в Єкатерининську комісію таку думку: «Греки, живущіе въ Нѣжинѣ, и все тамошніе мѣщане и другихъ званій находящіеся тамъ люди большею частію торгуютъ съ російскими купцами на кредитъ и во взятыхъ товарахъ по здѣшнимъ обрядамъ никакихъ обязательствъ не даютъ, а по своему обыкновенію обяываются облигами, кои теперь для здешняго купечества не полезны, для того что ихъ нигдѣ въ действо не принимаютъ, и потому они, не заплатя денегъ, выѣдутъ отсюда въ свое государство, а тамо оныя облиги хотя и болѣе здѣшнихъ векселей примущество имѣютъ, но здѣсь оныя, такоже и въ Малой Россіи, къ протесту публичными нотаріусами не принимаются и суда по онымъ во учрежденномъ въ Малой Россіи словесномъ судѣ не даютъ». Коли ж словесний суд захоче розв'язувати позов обліковий, то греки й міщани до нього не йдуть і депутатів не визначають. Головний магістрат тому проектував, «чтобъ соблаговолено торгующимъ въ Нѣжинѣ грекамъ и тамошнимъ мѣщанамъ во взятыхъ товарахъ и въ займѣ денегъ у російскихъ купцовъ указати давать имъ по здѣшнему обыкновенію вексели, или даваемые отъ нихъ облиги равно какъ вексели здѣсь почитать, а оныя по прочисленіи сроковъ нотаріусамъ къ протестамъ принимать и по онымъ протести чинить, а потомъ и судъ производитъ такъ, какъ и по векселямъ, въ находящемся тамо словесномъ судѣ, не требуя никакихъ съ ихъ стороны депутатова».³

¹ В самому указі 1710 р. не позначений Польський приказ (ПСЗ. – Т. 4, № 2260).

² ПСЗ. – Т. 17, № 12747; Плохинский М. Назв. праця. – С. 277.

³ Наставление выбранному от Малороссийской Коллегии депутатом в Комиссию о сочинении проекта Нового Уложения господину коллежскому советнику и члену той коллегии Натальину. Наказы депутатам от присутственных мест в Комиссию о сочинении проекта Нового уложения // Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 43. – СПб., 1885. – С. 247-248. Словесні суди встановлено по містах і ярмарках указом 1753 р. для розв'язування торгових і вексельних справ між купців. Головний магістрат позначав у члени їх по два купці з векикоросіян, навіть в

Між тим ніжинські греки знаходили, що «купечеству и всякого званія людямъ не безъ нужды» навіть «братъ съ протестованныхъ векселей въ казну по осьми процентовъ», чому рекомендували своєму депутату просити царицю за «милосердія».¹ Мабуть і інші корпорації висловлювали незадоволення цим збором і він 15/XI 1768 р. був скасований.²

Зрозуміло, греки продовжували вживати обліки. Але все ж питання це знову вплигло на поверхню років через тридцять. 4/I 1791 р. публічний нотаріус Ніжина полковий писар Терентій Гаптаревський запитав грецький магістрат, чи можна приймати до протесту боргові зобов'язання грецькою мовою, що їх звать *полиці*,³ які представляють йому різні грецькі купці за неотриманням по них грошей. Відповідь була позитивна: можна, бо полиці – ті ж самі векселі, а щодо грецької мови, то зміст полиць можуть пояснити в грецькому магістраті. Але нотаріус, незадоволений цією відповіддю, адресувався до губернського магістрату, який, запитавши думку прокурора, дав роз'яснення протилежне тому, що надіслав грецький магістрат. Останній повинен був з ним погодитися.⁴ Цього рішення він тримався й далі. Коли грек Микола Марулій після свого боржника Христодула Подгоріяніта шукав на його майні виплати борга в 1125 крб., грецький магістрат в силу указу 15/VI 1700 р. вирішив після продажу майна Подгоріяніта виплатити Марулієві суму після розрахунку з іншими кредиторами. Що ж до рекампії й відсотків, то за указом Чернігівського губернського правління в них відмовити, тому що звичайні у греків строкові боргові зобов'язання (на їх мові *полиці*) ніяк не можна вважати за векселі.⁵ З цього видно, що полиця, чи той же облік, мав ще одну відміну від векселя: за прострочені обліки відсотки не сплачували. Нарешті сумнівна їхня строковість. 17/II 1715 р. Ралей Юрієв позичив «500 золотихъ доброй монеты копейками сребными» у Василя Волошина, жителя ніжинського, обіцяючи повернути борг 1/V «съ провизією» і залишив у заставу дім. Після того дебітор виїхав у подорож за купецьким промислом і згинув. Проте облік не втратив сили, коли Волошин через багато років просив полковника Івана Семеновича Хрущова про затвердження за ним дому, а уряд дійсно присудив.⁶

Одначе треба помітити різноманітність обліків щодо умов. У справі Тухаєва в одному місті ми знайшли три обліки Юрія Печі на гроші, позичені у Тухаєва й Михайла Євстафієва 1773, 1774 і 1776 р. Першим Печа зобов'язався виплатити гроші Тухаєву чи кому він накаже за першою вимогою з відсотками (1% на місяць), скільки б часу не минуло. Другим обіцяв заплатити борг через місяць у Ніжині «безъ всякого прекословія и отговорокъ» кредитору чи іншому, облік повинен мати силу в усякому місці й суді. Нарешті, за третім обліком Печа

українських містах (ПСЗ. – Т. 7, № 480, 5202, § 15, 5145; т. 8, № 5410). Як ми бачили в Нарису I-му, греки в Ніжині не охоче йшли до словесного суду.

¹ Наказ от жителей г. Нежина... – С. 54-55.

² ПСЗ. – Т.18, № 13197.

³ Πολίτζα – записка, білет, вексель, переказний лист.

⁴ Справа 1791 р., № 2739.

⁵ Справа 1800 р., без номеру.

⁶ Окремий документ.

повинен був виплатити гроші 1/Х (1776 р.), цебто на Покровському ярмарку в Ніжині, половину срібною монетою, половину мідною. Коли в строк не виплатить і «будеть по волѣ означенаго (Тухаева) или епитропа его» (себто облік й надалі мати значіння), то Печа буде платити по одному рублю на 100 кожного місяця.

За який відсоток давалися гроші в борг? Установлені статутом митного суду (1727 р.) 5-6%¹ у грецькій громаді не зустрічаються. Грецька церква, як ми бачили, давала гроші за 10% (але не відмовлялася й від 20%). 10% товариство Тухаєва й К° платило окремим членам від зайвих внесків (див. вище їхній контракт). Але більш звичайними були 12%. Зі справи Водолія й Пантазулієва видно, що боржники платили по карбованцю за 100 в місяць, цебто 12% річних.² І це був купецький відсоток за заявою Бездони. Коли ж Сталевський, його дебітор, скаржився, що це занадто високий відсоток і що можна б у силу височайших указів взяти тільки 4-5%, грек Лагутка, другий кредитор, заявив, що тим указом вони обидва не підлеглі, «а по регуле издревле установленной въ обществѣ греческомѣ всякъ изъ купцовъ греческихъ платитъ одинъ другому при отдачѣ по облекамъ и другимъ здѣлкамъ купеческимъ сумму отъ 100 (въ) годъ по 12%». Зокрема Лагутка й Бездона посилалися на книги «Прав грецьких» с. 252-254. Проте, казали вони, й Сенат дозволив 12%, як це видно з його рішення 1773 р. у справі іноземного грека Христофора Боні з греком Іваном Кромідою.³

Довіра до греків, їх добросовісності й заповзятливості з одного боку, з другого – достаток товарів і грошей викликали у XVIII ст. великий розвиток кредитових операцій. Багато греків позичали гроші чи брали товари одночасно у 10-20 кредиторів. Так 1753 р. ніжинський грек Дмитро Януца був винний близько 20 тис. крб., крім дрібних боргів, а саме 12460 крб. 10 коп. дев'ятьом грецьким купцям, 154 крб. – грецькому ієромонахові, 3801 крб. – двом московським купцям, 162 крб. – вологодському, 274 крб. 80 коп. – російському купцеві, 4357 крб. 83 коп. – німецькому купцеві Матвею, 545 коп. – ризькому купцеві Шелехову, 96 крб. 50 коп. – якомусь українцеві.⁴ Зрозуміло, вже великий розмір взятих у борг грошей могла спокусити на невіддачу їх кредиторам. До того ж самого часто вели й об'єктивні причини. Дебітор не завжди сам одержував гроші від своїх кредиторів, або не розпродав товару свого на ярмарку, або товари були дешевші, ніж рахував купець. Бувало, що купця не пустять на ярмарок (як то трапилося з Маргаритом Кацимаровим). Іноді уряд забороняв на який час самі ярмарки через пошесть чи війну. Інколи різні люди не пропускали товар з-за кордону (як молдавський господар вино 1768 р.). Одним словом, розрахунки купця не виправдувалися й йому загрожувало банкрутство. Тут були різні виходи. То грек пробував удатися під протекцію ніжинського коменданта, вибуваючи з-під юрисдикції братства, як, наприклад,

¹ ПСЗ. – Т. 8, № 13197.

² Справа 1779 р., № 2451.

³ Справа 1786 р., № 2383. Пор. Нарис III, § 3.

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 277.

Штука (1732 р.)¹, то втікали за кордон², то просили про відстрочку платежів (мораторій). Ми вже бачили, що 1791 р. кредитори Лагутки дали йому відстрочку на сім років.³ Іноді кредитори відстрочували платіж навіть без прохання дебітора. Так 1776 р. 17 кредиторів давали відстрочку на п'ять років Тухаєву і К°, але з тим, щоб торгові і грошові справи товариства вів не Тухаєв, а Станевич, щоб до відстрочки приєдналися всі інші кредитори. Розбито платіж суми на чотири строки й без унесення відсотків.⁴ Про відстрочку дебітори іноді просили не кредиторів, а установи – грецьке братство чи магістрат. 1771 р. грек Іван Карлов просив відстрочити платіж грошей за векселем конотопському купцеві Полішку з огляду на «опасную болѣзнь», через яку «по высочайшимъ указамъ ярмонки приостановилися, почему чинимая продажа и платежи ему отъ дебиторовъ» затрималися. Проте обійшлося і так, бо обіцяв заплатити за Карлова його поручник.⁵

15/X 1777 р. греки Іван Червеньводолій і Анастасій Пантазулій позичили гроші за обліком у воронезького купця Федота Кривошеїна з умовою повернути 21/XI 1778 р. в сумський Введенський ярмарок, а в разі прострочення платити в місяць по карбованцю за 100. Облік той згодом перейшов до ніжинського грека Івана Савицького, який і представив його до виконання. Хоча боржники виправдувалися тим, що через пошесть у Царгороді півроку не було продажу, але є ще надія на початок торгівлі в наступні три місяці, коли гроші за хутрянні товари буде одержано в Ніжині, й тоді вони виплатять і борги, й відсотки, – суд грецького братства вирішив: Савицький має вимагати з боржників позичені гроші й відсотки по день виплати, з них самих чи з їхніх поручників, коли ж вони цього не зроблять протягом п'яти днів, то не пропускаючи апеляції, затримати боржників при суді. Суд грецького братства не знайшов у законах ніяких попереджень, на підставі яких боржники бажали відстрочки.⁶

Вищепозначений ніжинський купець Іван Карлов 1791 р. знов просив відстрочки за векселем купцеві ніжинському Валеєві Муштулу на 195 крб. 50 коп., бо товари не продаються, а з дебіторів не зміг зібрати борги. Коли магістрат грецький не може сам дати відстрочки, то нехай надішле його резони в цьому поданні головному урядові.⁷

Коли бідному не допомагали ні відстрочки, ні поручники, особливо коли його обтяжувала сила-силенна векселів і він примушений був заявити про свою несплатоспроможність або це робили кредитори, справа набирала такого законного ходу. Спочатку суд грецького братства, а потім грецький магістрат

¹ Там само, с. 347.

² Януца 1753 р. (Плохинский М. Назв. праця. – С. 277); Павел і Филип Катергари (1762 р.).

³ Нарис III, § 7.

⁴ Справа 1777 р., № 2373. Пор.: Савва В. Назв. праця. – С. 16.

⁵ Окремий документ. Цікаво, що й українським купцям у випадку невиконання мораторій влада, як гетьман Скоропадський Козміркимовичу за прикладом курського купця Андрія Скорнякова (1719 р.) – Джиджора I, т. 105, с. 70-71 (пор.: с. 71-72).

⁶ Справа 1777 р., № 2451.

⁷ Окремий документ.

установлювали конкурсну комісію, потім шляхом потрійного оголошення у церкві й на біржі (а з кінця XVIII ст. і в газетах, згідно зі статутом про банкрутів) викликали останніх кредиторів, причому на іногородніх чекали півроку, на нерухоме майно дебіторів накладали арешт, а коли його не було, як звичайно у приїжджих греків, порушників неплатників брали під варту при братстві чи потім при грецькому магістраті і там тримали часто довгі роки. Зрозуміло, позбавлені праці й прибутків в'язні перебували у такій бідності, що примушені були іноді просити в кредиторів денного утримання в розмірі чотирьох копійок. Після продажу і нерухомого майна¹, і стягнення грошей з дебіторів самого банкрута, одержану суму розподіляли між кредиторів пропорційно сумі їхніх векселів. Процедура звичайна.

Проте тут можливі два ускладнення. Банкрута, що його майном більш-менш задовольнили кредиторів, випускали з в'язниці, якщо раніше його не було взято на поруки. Але траплялося, що майна далеко не вистачало для виплати боргів чи тому, що його й було небагато, або через те, що конкурсна комісія неналежно оцінила його. Тоді в силу вексельного статуту боржника віддавали «въ услугу» позикодавцеві. Але коли цю міру застосовано було 1761 р. до Метакси, що не міг оплатити свого векселя Пелопонову, грецьке братство запротестувало: ніколи того в них не було і всій громаді буде кривда й безчестя, а височайшим грамотам порушення. Братство просило Генеральний військовий суд, щоб греки всупереч малоросійському звичаю, наперед «въ отслугу присуживаны не были, а судимы были по своимъ греческимъ правамъ, высочайшими указами утвержденными». Відповідь Генерального суду була така: оскільки Метакса позичав за векселем, то нехай і віддає на підставі вексельного права, цебто через продаж майна, якщо не вистачить майна – хай обслуговує. Коли ж це ганебно для братства, хай знайде засоби уникнути цього безчестя. І суд присудив Метаксі відслуживати Пелопонову «по рублю на годъ».² Карбованець на рік – це неймовірно низька плата, якщо тут не помилка. Коли київський міщанин Одрій Голубовський не спромігся віддати ніжинському грекові Катаєву 200 крб., Київським магістратом він 1797 р. «присужденъ въ партикулярную службу съ платежемъ въ годъ по 24 руб.». Як за тими грошима Катаєв повинен був щорічно їздити до Києва, то 1800 р. він дав довіреність київському грекові купцеві Іванові Карамалеєву.³ За попередні роки Катаєв одержав тільки раз 24 крб. Так само 1779 р. саме грецьке братство вирішило віддати несплатоспроможного боржника Афанасьева в партикулярну службу з платнею господарю Іванову, вино якого він розтратив, по 24 крб. на рік (див. Нарис III).⁴

Друге ускладнення виникло, коли неплатоспроможний дебітор умирав до закінчення конкурсної процедури. Це дуже утруднювало розрахунок активу й пасиву, коли особливо доводилося шукати кредиторів у іноземних державах. У

¹ Прилюдні торги відбувалися на цвинтарі грецької церкви (1771 р.).

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 278.

³ Окремий документ 1800 р.

⁴ Справа № 2454.

Плохинського ми маємо надруковану частину розрахунків таких після смерти Томи Курбаноглова (вмер 1752 р.).¹

Одна справа 1782 р. малює становище й число жертв невдалих торговельних операцій і тодішнього вексельного права. Єкатерина II видала 7/VIII 1782 р. «въ день посвященный обновленнію памяти» Петра Великого «монументомъ, воздвигнутымъ посреди престольного града имъ созданнаго», маніфест, у якому йшла мова про амністію. Вони хотіли полегшити участь винних, «да паче исправлена, нежели наказана будететь». Чернігівське намісницьке правління й громадянська палата указами повідомили про це й грецьке братство. Воно назвало чотирьох винних: 1) Івана Мецовита як поручника по двох умерлих греках; він вже позбувся взятого у них паперу, що продано за 1585 крб. 35 коп. за рішенням грецького суду 3/VII 1778 р. і тепер сидить під вартою, маючи віку 70 років; 2) Манойла Полісова за несплату грошей Атанасію Артино. За рішенням єднального чи компромісного суду, він сидів з 1774 р. до 1781, спочатку в Глухові на гауптвахті, потім при ніжинському магістраті в ланцюгах, потім випустили його на поруки, але все ж він не може відлучитися від купецтва, притому постраждав на здоров'ї, немає чим утримуватися, тільки добрі люди допомагають. Його справа була з 1772 р. у магістраті ніжинському, потім – у Малоросійській колегії в генеральному суді, в Сенаті, в кабінеті цариці й нарешті височайшій указ від квітня 1781 р. велів згідно з рішенням Генерального суду віддати його позовникові «на увязаніє»; 3) іноземного грека Христофора Сугдуря – за претензією ніжинського грека-міщанина Христофора Янкова, якому винен 7000 левків турецькою монетою, сидів 1776-1779 рр. під вартою а потім був відданий на поруки; 4) архітекта грека Зафіра Семенова. З 1773 р. він був під вартою при ніжинському магістраті за претензіями різних кредиторів і за обвинуваченням, буцімто під ім'ям московського купця Журавльова привіз різні товари й кіпрські вина без платежу належних мит. З 1781 р. був на поруках. У цих характеристиках – жива хроніка страждань греків-комерсантів. Але ніхто з них не використав «маніфестової амністії». Мецовит невдовзі вмер, а щодо останніх губернське начальство вирішило, що вони не підлягають маніфестові, бо вони не в тюрмах, а на поруках, притому п. 4 маніфесту говорить про неспроможних, а тут люди заможні.²

Справи вексельні, як і боргові позови, тому довго тяглися, що члени грецького суду, а потім магістрату власне завжди були в тісному зв'язку то з тією, то з іншою стороною, й її підтримували.³ Але в цілому грецька громада заінтересована була в справедливому розв'язанні таких справ, бо несплата боргів окремими греками відкликала на кредитоздатності громади в цілому. Цей мотив підкреслювався в листуванні Триліського писаря з братством – і з тієї, і з іншої сторони. У грошових же зносінах із загрозицею до нього приєднувалися приятельські взаємовідносини з окремими польськими

¹ Плохинский М. Назв. праця. – С. 304-320.

² Справа № 2381.

³ Див. про це у Плохинського, с. 361-367.

митними урядовцями. Ми вже познайомилися з двома – з Мілевським із Триліста з Раковським із Паволочі. А ось ще один підкоморій з Цехановця, пан Омелецький. У містечку Цехановець, на західній границі Польщі, грек Стефан Семенов залишився винен євреєві Шлемі Цехановському 35 крб. (невідомо за що, – чи позичив, чи що купив у нього) і довго не віддавав. Тоді вступився за нього Омелецький, що написав відповідного листа до грецького братства. З нього я наведу тільки звертання, яке свідчить про добрі стосунки: «Wielmożni Panowie... Jeżi, Andzei, Anastasi Klica y cala compania bractwa Niżyńskiego, moi Kochani Przyjaciele...».¹

Коли ж саме братство не мало змоги вплинути на окремих неплатників боргу, виступав уряд уже в інтересах державних. 1738 р. волоський господар Гіка просив гетьмана Данила Апостола допомогти шляхтичеві Думитрушку стягнути з двох ніжинських греків 400 червонців, що вони позичили у нього ще 1727 р. Гіка обіцяв за цю послугу взаємно виявляти ласку й підданам російським.² А 1745 р. Генеральна військова канцелярія вимагала з ніжинського братства уплати Артемом Юрієм 900 крб. з відсотками, що він був винен за вино полякові Ганецькому, «дабы въ случающимся претензіяхъ и отъ російской стороны въ Польской области обижденному надлежащая давана была справедливость».³

Вексельний статут установив для протесту векселів особливих публічних нотаріусів. Проте в Ніжині їх не було, мабуть, до 1766 р., хоча Сенат 7/X 1758 р. підтвердив, щоб у малоросійських містах були обов'язково для протесту векселів такі нотаріуси і щоб Головний магістрат негайно призначив туди, де їх не було чи звідкіля їх вислано.⁴ Ці обов'язки виконували інші урядовці. 1758 р. «за неимѣніемъ нотаріуса» протест векселя Христофорова Синявському «читалъ Нежинской гарнизонной канцелярії подъячій Фадей Налетовъ». 1766 р. вже бачимо нотаріуса Козіна. У квітні 1768 р. – Пилипа Єрьоміна, але у травні – Петра Єлисеєва.⁵ 26/V 1768 р. Київська губернська канцелярія видала указ про стягнення з шести греків 8%-их грошей за векселі, опротестовані публічним нотаріусом міст Ніжина й Глухова П.Єлисеєвим. Останній і сам звертався до братства за 8%-ми грошима з двох греків. Його ж таки бачимо у лютому 1771 р. у справі про банкрутство братів Афандулієвих.⁶

Як видно, всі нотаріуси були з російських людей. На це звернули увагу ніжинські міщани у своєму наказі депутатові Костевичу (1767 р.): «учрежденъ въ Нѣжинѣ словесный великороссійскихъ купцовъ судъ, а для протесту векселей опредѣленъ публичный нотаріусъ изъ великороссійскихъ купцовъ», який прибутки від протесту утримує

¹ Справа 1769 р., № 2308.

² Плохинский М. Назв. праця. – С. 286.

³ Справа 1745 р., № 2230.

⁴ ПСЗ. – Т. 15, № 10886.

⁵ В «Алфавитном указателе къ ПСЗ» (т. 42, часть 2) нотаріуси ототожнюються з маклерами, що неправильно й по суті, й за тим міркуванням, що у Ніжині одночасно були й маклери, й нотаріус.

⁶ Окремі документи за відповідні роки; Плохинский М. Назв. праця. – С. XIV.

партикулярно собі. Міщанство у силу різних привілеїв місту добивалося скасування словесного суду, «а нотаріусу й маклерамъ, по силѣ вексельнаго устава, – заявило воно, – надлежить отъ здѣшнихъ гражданъ быть, по выборамъ присяжнымъ людямъ».¹ Дальшої за 1771 рік історії цього інституту в Ніжині я не відаю, але наприкінці XVIII ст. посаду публічного нотаріуса справляв Терентій Гаптаревський, полковий ніжинський писар.

У кредитних операціях деяку роль відігравали поручники за дебіторів – то купці, то духовні особи. У XVII ст. знаємо за такого поручника за кількох греків митрополита філіпійського Софронія, що довго жив у Ніжині.² Іноді поручникам доводилося розплачуватися за несплатоспроможного дебітора, чи коли він умер, грішми або свободою, як це було зі священиком Анастасієм.³

§14. Останні зауваження

Цікаве питання, чи входили ніжинські греки до складу українського купецтва і чи записувалися в гільдії. Цього питання у спеціальній розвідці про торгівлю Гетьманщині у XVII-XVIII ст. проф. М.Слабченко не торкається. Він просто змішав грецьку громаду з ніжинським купецтвом, цебто українським і російським. На Україні «существовала, – каже він, – группа объединеннаго купечества, получившая публичное признание. Это было нѣжинское купечество. Нѣжинское купечество имѣло настолько прочную организацию и представлялось настолько сильнымъ, что съ нимъ не могли не считаться гетманы. Благодаря объединенію, нѣжинцы получили права безмытной торговли внутри страны, а Выговский установилъ для нихъ льготный тарифъ при внѣшней торговлѣ... тотъ уменьшенный тарифъ доставлялъ нѣжинскимъ купцамъ значительные выгоды, почему къ нѣжинскому купечеству приписывались купцы и другихъ мѣстъ Гетманщины. Нѣжинскіе купцы подлежали особой «братской юрисдикціи» (по цеховому образцу) по всемъ «справамъ» и только въ XVIII ст. дѣла по банкротству были переданы въ особые суды кредиторовъ. Такою же організацію слѣдуетъ предполагать въ Киевѣ, Черниговѣ и Стародубѣ, где купечество получило привелегіи, подобные «нѣжинскимъ». Некоторые купеческіе организации, как, напр., нѣжинское «торговое братство», имели право и компромиснаго суда не только по торговымъ, и по инымъ (за исключеніемъ уголовныхъ) дѣламъ и пользовались въ своей практикѣ даже особыми кодексами (для нѣжинцевъ таковымъ являлся сборникъ Арменопуло). Изъ привилегіи, выданной въ 1658 г. и подтвержденной въ 1659 г. нѣжинскимъ купцамъ, видно, что нѣжинцы освобождались отъ торговой пошлینی, хотя полковнику своему платили «певную грошовую належитость».⁴

¹ Наказ от жителей г. Нежина... – С. 24.

² Эйнгорн В. Вказ. праця. – С. 49-50.

³ Нарис І. – С. 202.

⁴ Слабченко М. Организация хозяйства Украины... – Т. 3. – С. 20-21, 23, 131.

Особливості устрою «ніжинського купецтва» й посилання на джерела, що робить М.Слабченко, примушують думати, що він має на увазі ніжинських греків, хоча він ані разу тут їх не називає. А оскільки він побіч того купецтва «нїжинцевъ» не бачить ніяких других купців у Ніжині – ні українців, ні росіян, то він, виходить, злив в одну купу всі три групи, ототожнив їх усіх. Він нібито забув особливі права й пільги греків і з якою впевненістю вони обстоювали свою окремість від інших станів населення Ніжина й України. Та й не тільки вони відрізняли їх. У документах скрізь і всюди протиставляються ніжинські греки й міщанство ніжинське та купці Ніжина й інших міст. Коли перші й називаються купцями, то звичайно з додатком: купці грецькі. Ця різниця в особливостях класових інтересів різних груп ясніше за все виступає в наказах депутатові від Ніжина в Єкатерининську комісію. «В наказах» – бо хоча депутата за інструкцією обрано одного, проте суперечність станів Ніжина не можна було нівелювати й висловити в одному наказі. Тому ми тут і маємо окремі накази грецького братства, великоросійських купців, шляхетства з козацтвом і пункти магістрацькі й міщанські, які дуже рішуче обстоювали торговельні права міста й міщан проти торговельних і всіляких інших пільг греків.

Повторюючи те, що я казав про греків у I-му Нарисі¹, я знову повинен сказати, що ніжинські греки були окремим станом населення міста з особливими соціальними, торговельними, й навіть політичними правами, що вихід в інший стан позбавляв грека цих пільг і звільняв з-під юрисдикції грецького братства чи потім грецького магістрату, що в грецьку громаду входили до кінця XVIII ст. люди й інших націй і станів і тут користувалися грецькими правами. Але це були тільки винятки, і ніяк не можна погодитися зі Слабченком, що до ніжинського купецтва вписувалися купці з інших міст Гетьманщини. Навпаки. Частіше греки задля більшої зручності у торгових своїх справах переходили в інші стани – у середині XVIII ст. в міщанство, наприкінці – у купецтво, особливо коли переїжджали на проживання у столиці. Тоді вони часто поривали юридичний зв'язок з ніжинською громадою. Проте бували виняткові випадки (ми їх знаємо тільки два: з Кіпуро із С.-Петербурга і з Деляровим з Москви), коли такі купці міняли своє звання на членство у ніжинській громаді, причому підлягали звичайній процедурі прийому нових членів.² Але зрозуміло, легше було вернутися до грецького братства, якщо грек записався в ту чи іншу купецьку гільдію на певний строк. Тут, здається, зв'язок із громадою зберігався. Принаймні, до грецького саме магістрату звернувся ніжинський городничий із запитанням, чи дійсно грек Пантелей Сугдалей належить до 2-ї гільдії купецтва.³ А він якраз перед тим за згодою грецького магістрату був зарахований «въ гостинноѣ купечество» в м. Сумах.⁴

¹ Нарис I. – С. 204.

² Нарис II.

³ Протокольна вхідна книга 1795 р., № 103

⁴ Нарис II.

Після спростування головної помилки М.Слабченка, нема потреби збивати інші неправильні висновки його, тим більше, що раніше у різних місцях нашої праці ми протиставили їм дійсні історичні факти.

Закінчуючи нарис історії торговельної діяльності ніжинських греків, як і всю нашу розвідку, 1801 роком, ми могли б вважати себе вільними від обов'язку підсумовувати цю діяльність і висловити свій розсуд: це далеко не кінець цієї діяльності. Може бути, що царювання Єкатерини II було тільки добою найбільшого розквіту грецької торгівлі. Принаймні, за її часи не трапилося нічого, що могло б припинити цю торгівлю, і, навпаки, багато умов сприяли її зростанню. Тому, гадаю, що вона увесь час росла абсолютно, хоча, можливо, відносно вона й занепала в зв'язку з підвищенням значення українського й російського купецтва на внутрішньому українському ринку та у зовнішній торгівлі. Щодо питомої ваги грецького ніжинського купецтва в останній, то ми маємо свідоцтво від початку 1762 р., що його переказав зі слів самих греків Ладигін, а саме ніжинські греки за провезення товарів через Польщу, з України в Туреччину і з Туреччини в Україну залишали щорічно у Польщі 200 тис. крб. як мито й збір, а всі інші купці – близько 50 тис. крб.¹ Коли б російські й українські купці платили пертранзитні мита за такою ж таксою, як греки, що були в упривілейованому становищі, то й тоді доля греків у турецькому експорті та імпорті позначалася б у 80%. Може, вона з 1762 до 1801 р. трохи й понизилася, але, повторюю, греки у цю добу ще не повинні були послабити темп і розмах своєї роботи.

Колись Ф.Кітченко відніс початок падіння торговельного значення ніжинських греків десь на кінець 1750-х років. Принаймні такий висновок можна зробити на підставі назви однієї його статті: «Дѣйствительныя причины упадка торговли нѣжинскихъ грековъ за 95 лѣтъ назад».² Щодо змісту самої розвідки, то 2/3 її присвячено текстові листа графа П.Рум'янцева «Гг. судьямъ Нѣжинскаго братства и всему обществу» від 23/IX 1768 р. і відповіді греків. Лист графа був викликаний указом до нього Сенату від 5/VIII, щоб він «способами изъ своего разсмотрѣнія прекратилъ несогласія между собратіями здѣсь живущими и приѣзжими, въ указѣ описанныя, и къ послѣднимъ особливо хранилъ бы всегда покровительство». Рум'янцев нагадував грекам, що їх «предмѣстники», засновуючи братство, «союзомъ взаимности между собою прокладывали путь къ пользамъ, приобрѣтеннымъ отъ производимого здѣсь торгу», і жодним способом не сподівалися, що замість того виникнуть тут «взаемная вражда и ссоры». Братським зв'язком, союзом земляцтва вони об'єднували й приїжджих греків, і тих, хто вже жив у Ніжині й хто спочатку теж були приїжджі. «Но кому же, какъ не вамъ, торгующіе люди, должно быть извѣстно, что согласіе и добрая середина суть душа комерціи, которая и сама есть плодъ тишины и спокойствія. Вы, не храня оныхъ, подвергаетесь упадку въ такомъ упражненіи, которое васъ питаетъ», цебто у торгівлі. Притому вже саме право гостинности примушує осілим раніше у Ніжині давати перевагу

¹ Сенатский архив. – СПб., Т. 12. – С. 135.

² Китченко Ф. Назв. праця.

приїжджим. Коли ж грамота 1742 р. згідно з проханням «ніжинських жителів» наказує в додатку давати перевагу у всяких порядках тим, хто осілий у Ніжині й склав присягу на російське підданство, проте там, у попередніх рядках, сказано, що «жалуемая выгоды утверждаются всѣмъ грекамъ, а особливо приѣзжимъ, – слѣдственно тутъ преимущество дано передъ жильцами приѣзжимъ».¹ «Преимущество ваше, – навчав Рум'янцев ніжинських «жильцовъ», – совсѣмъ не исключаетъ ихъ отъ тѣхъ же самыхъ должностей, которыя вы объемлете». Радячи їм «хранить прежнее согласіе, которымъ до сего веселилось общество», граф обіцяв грекам, коли вони примиряться, задоволення усіх їхніх прохань. З відповіді греків видно, що порада «обнадеживанія» припала до смаку як жителям, так і приїжджим. Проте реального наслідку вони не мали, бо перші на загальних зборах заявили, що вони чекають повернення з С.-Петербургу своїх депутатів та резолюції Сенату.

Це зміст документів, що їх оголосив *in extenso* Кітченко. А ось його коментар. «Согласіе и единомушіе есть душа всего, и особенно – душа торговли: купечество есть братство, единомысліе служитъ для него порукою благоденствія и прочнаго существованія, раздоръ и несогласіе ведутъ къ упадку... Кто въ Великой, Малой и Заднѣпровской Россіи не зналъ Нѣжина и его знаменитыхъ ярмарокъ, коихъ основателемъ и двигателемъ было нѣжинское греческое братство? Знали его и Греція, и Турція, и Арменія, и Персія: изъ всѣхъ этихъ странъ два раза въ годъ стекались въ него купцы, пока единомушіе и братское согласіе нѣжинскаго греческаго братства съ радушіемъ принимало своихъ купцовъ-единоземцевъ и пока корысть и зависть не разорвали сихъ узъ и не породили между приѣзжими и нѣжинскими греками несогласія и раздоровъ». Спробу Сената й гр. Рум'янцева примирити греків Кітченко, здається, визнає за нездійснену, бо продовжує: «Разъ порванное звено въ цѣпи не спаялось, и предсказаніе гр. Румянцова сбылось надъ Нѣжинскимъ греческимъ братствомъ... Посмотрите на Нѣжинъ и спросите: гдѣ нынѣ его нѣкогда богатые дома, гдѣ тѣ купцы миллионеры, которые и на Москвѣ даже были знамениты своею торговлею и богатствомъ и гдѣ наконецъ процвѣтавшіе славныя и шумныя нѣжинскія ярмарки?».

Але Кітченко, мабуть, не мав у своєму розпорядженні ні фактичних даних, ні довідок, хоча одночасно й писав на підставі «офіціальнихъ документовъ» цінну статтю «О торговлѣ и торговыхъ пунктахъ въ Малороссіи за сто лѣтъ назад».² Правда, що в часи Кітченка ніжинська, зокрема грецька торгівля значно підупала, але коли ж саме почалося падіння і від чого? Коли? Чому за «95 років»,

¹ Посилання Рум'янцева на грамоту 1742 р. не зовсім точне. У ній нема того, щоб давати перевагу приїжджим. Там тільки при викладі змісту прохання ніжинських греків про підтвердження їхніх прав і пільг говорить, що Петро Великий «данною имъ грамотою пожаловалъ ихъ, грековъ, жителей нѣжинскихъ и приѣзжающихъ, обще греческое братство всѣми правами и вольностями...», а именно... лошадей въ подводъ съ нихъ, а особливо съ приѣзжающихъ, не имѣть». Таке підкреслення зроблено й при викладі інших жалуваних грамот. Проте сама Єлизавета переваги приїжджим не зробила ні в цьому пункті, ні взагалі. (ПСЗ. – Т.11, № 8656).

² Кітченко Ф. Назв. праця.

цебто в 1757, а не 1742 р., коли видано указа цариці Єлизавети, що він розбрат у грецьку громаду, і не у 1768 р. коли спроба Рум'янцева не вдалася? Проте згода все ж відбулася, хоча і пізніше, а саме 1773 р., як я довожу в I-му Нарисі.¹ Притому ж ворожнеча між «жителями» й приїжджими, хоча і позначилася на житті грецького братства, не мала впливу на торговельні операції. Якраз у 1760-х роках, коли ця ворожнеча найгостріше вибухнула, приїжджі греки настільки багато привозили краму з-за кордону, що, за свідченням ніжинського міського магістрату, мали перевагу над осілими і самі хвалилися, що тим приносять скарбу більшу за осілих користь.² Зважаючи на число вибраних закордонних паспортів, можна сказати, що приїжджі у цьому відношенні мали перевагу над ніжинськими жителями і в 1770-х, і в 1780-х роках, і тільки у 1790-х роках вони обмінялися ролями. Я хочу сказати, що успіхи приїжджих у торговельних зносинах із загрою не гальмувалися ворожнечею з осілими греками, як з другого боку, не перешкоджали останнім розвивати торговельні операції. Навпаки, ця ворожнеча могла тільки викликати суперництво...

У всякому разі не можна визнати царювання Єлизавети та Єкатерини II за добу занепаду грецької торгівлі. Ми бачили в Нарисі II-му, що поповнення грецького братства припливом нових членів тривало й за часів Олександра I. І коли наприкінці XVIII ст. почався вихід греків з Ніжина у Москву, Петербург, Одесу, Радивилів та інші пункти, то це були одиниці. А потім, живучи й працюючи у нових місцях, ті одиниці не рвали зв'язків з Ніжином і далі вважалися за членів його грецької громади. Важко сказати, коли ця втеча з Ніжина, притому з розірванням зв'язків, набула масового характеру. Може, й правильною була думка Сторожевського, що «съ XIX столѣтіемъ мало-по-малу начинаеть падать торговое значеніе Нѣжина, а вмѣстѣ съ нимъ и вліяніе грековъ»³, але не можна було нам погодитися з його аргументацією (Нарис II). Справ XIX ст. я не досліджував, але коли мати на увазі опис їх, то занепад кількісно помітний грецької громади треба віднести на 30-40-ві роки. Близько до цього спостереження підходить заява уповноваженого грецької громади Плацендаря. Звертаючись до іногородних греків за допомогою ніжинським, він писав 25/III 1911 р., що «все богатые греки выѣхали изъ Нѣжина въ другіе города в 50-60 годы».⁴

Тому за вірогідну здається думка Фрибе, що її поділяв Кізеветтер. Фрибе (Friebe) Вильгельм-Христофор (1762-1811) був членом Вільноекономічного товариства у Петербурзі й секретарем Ліфляндського економічного товариства. У творі, якого Кізеветтер не називав (мабуть «Über Russlands Handel») і який надруковано у 1790-х роках, Фрибе писав: «Самымъ выдающимся торговымъ пунктомъ Малороссіи былъ Нѣжинъ, направлявшій продукты Украины къ

¹ До речі. Там на с. 165, я, посилаючись на Плохинського, припустив, що Рум'янцев слідом за «увѣщательнымъ листомъ» і особисто намовляв греків до згоди. Коли це могло бути – невідомо. Відомо тільки, що він був у Ніжині до написання листа, а саме 13/III 1768 р. (Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – Т. 7. – Отд. 3. – С. 197).

² Нарис I. – С. 165, 167.

³ Сторожевский Н. Назв. праця. – С. 14-15.

⁴ Документ із грецької церкви.

западною границь – въ Молдавію, Валахію, Бессарабію, Лейпцигъ и Данцигъ. Вся торговля того города была въ рукахъ греков. Затѣмъ должны быть отмѣнены Кременчугъ и Полтава. Здѣсь всегда были большія скопища евреевъ, татарь, грековъ, грузинь. Другіе города этого края почти не имѣли значенія въ торговомъ отношеніи. Кіевъ представлялъ совершенно второстепенную торговую величину».¹ Так само трохи раніше вчений мандрівник Гільденштедт, що був у Ніжині 13-15 жовтня 1774 р., визнав його найважливішим у торговельному відношенні містом, з яким Київ і рівнятися не може.² Вважає його виключним за торговельним значінням і українець О.Шафонський: «Нѣжинъ не только въ Черниговскомъ намѣстничествѣ, но и во всей Малой Россіи одинъ такой городъ, который торговымъ назваться можетъ и который многимъ великороссійскимъ городамъ въ своемъ торговомъ значеніи не уступаетъ. Въ немъ не однѣ ярмарки, но и во всякое время всякіе товары и нужныя для дому сѣстныя и питейныя вещи сыскать можно». І Шафонський, як Фрибе, визнає греків за винуватців такого становища міста (1786 р.).³

Усі три свідчення, що ми навели, падають на кінець XVIII ст. Невідомо, на які роки належить віднести оці архівні довідки, що зробив Плохинський. Він каже, що грецькі купці були найбагатіші на Україні. Коли «первые мѣщане купцы» Стародуба мали капіталу 15 тис. крб., Києва до 20 тис., глухівські до 50 тис., грецькі купці «располагали капиталами отъ 10 до 60 тис. рублей и гораздо больше», і тільки чернігівські купці «въ капиталѣ почитались отъ 20 до 100 тысячъ гораздо болѣе»⁴.

Наведені свідчення поруч з попередньою нашою розповіддю запевнюють такі факти: а) якщо не у XVII ст., то протягом усього XVIII-го перше місце в Україні щодо зовнішньої торгівлі брав Ніжин; б) таке становище утворили якщо не виключно, то переважно греки. Це явище було зумовлено надзвичайно вигідною географічною ситуацією Ніжина, що стягла до цього міста більше, ніж до яких інших, грецьких купців, та низкою гетьманських універсалів і царських грамот, що надали ніжинській грецькій громаді різних торговельних та інших пільг. Завдяки їм греки мали змогу не тільки конкурувати з місцевими купцями, а й перемагати їх. Ці пільги в очах ніжинців завжди були за предмет заздрості й

¹ Кизеветтер. Делопроизводство русских внутренних таможен, как исторический источник // Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому его учениками, друзьями и почитателями ко дню 30-летия. – Москва, 1909. – С. 8.

² Киевская старина. – К., 1893. – Т. 40. – С. 432, пор. с. 285; Плохинский М. Назв. праця. – С. 273-274. Для порівняння Ніжина й Києва щодо торгівлі має значення лист капітана Бастевика до Якуб-аги, дубосарського воєводи 1766 р. Той просив дістати йому хутра, і Бастевик відповів, що у Києві горностаєвих і вовчих білих хутр «никогда и во время ярмонковъ не бываетъ, а бѣлячи мѣхи хотя иногда во время жъ ярманокъ и случается въ продажѣ, но и тѣ самой послѣдней доброты». У Ніжині ж «таковыя вещи обыкновенно бываютъ въ продажѣ», проте треба чекати з десять тижнів, бо «всѣ купцы съ товарами на бываемыя внутрь Россіи ярмонки разъехались» (див.: Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – Кн. 8. – Отд. 3. – С. 83).

³ Шафонский А. Назв. праця. – С. 477-478.

⁴ Плохинский М. Назв. праця. – С. 271-272.

за привід до постійної боротьби ніжинського міщанства з магістратом, козацтва з полковими установами та інших станів з грецькою колонією. На додаток до наведеного в Нарисі I-му історії цієї боротьби за виключні грецькі права подам ще одне свідчення – скаргу ніжинця 1729 р. на греків: «они живуть помощи народу не чинячи, а у нихъ пожитки такіе, что еденъ можетъ цѣлое село скупить и зъ пожитками, да они платятъ чиншу въ годъ рубли три, да и постоевъ въ домахъ ихъ никогда не бываетъ».¹

Але не слід гадати, що грекам на Україні належала монополія щодо зовнішньої торгівлі. Коли за свідченням Ладигіна 1762 р. грецькі обороти становили більш-менш 80% зовнішньої української торгівлі (див. вище), то цю цифру засновано на показаннях ніжинських греків щодо пертранзитних через Польщу витрат греків. Але вони точно не знали, скільки платили в рік інші купці й за яку кількість і вартість товарів. На подібне запитання про польські мита 1746 р. ніжинські греки відповіли: «у другихъ же великороссійскихъ и малороссійскихъ, егда бывають они тамо (цебто в Польщі – К.Х.), почему беретса пошлинъ и мита, в греческомъ братствѣ неизвестно и справки учинить непочему, понеже те купцы в греческомъ не состоятъ компуте» (реєстри – К. Х.).

В усякому разі ми повторюємо, що великоросійські й українські купці, які вели торгівлю через Україну з іноземними країнами, не складали якусь *quantité négligeable*. Плохинський називає цілу низку українських та російських міщан і купців, що наприкінці XVII і на початку XVIII ст. торгували з польськими й німецькими містами зі Стародуба, Києва, Ніжина, Лохвиці, Конотопу, особливо ж Чернігова. Під 1714 р. він згадує 18 чернігівських жителів, що торгували юхтою, воском, лоєм, щетиною, ганусом, вовною, горілкою зі Шленськом, Гданськом. Пруським Кролевцем, Вільною, Хвойником, Слуцьком та іншими польськими містами, а потім з Ригою. За його ж такі свідченням чернігівські купці купляли матерії («красные товары») в Гданську, Цесарії, Відні. Крім міщан і купців, вели торговельні операції з Гданськом також заможні українські пани. Вони продавали туди продукти сільського господарства, волів, віск, масло, горілку.² Немало також фактів та імен українських купців початку XVIII ст., що вели закордонну торгівлю, згадав Іван Джиджора. Жвава закордонна торгівля велася з України не тільки в західному, так би мовити, напрямку, але [...]»³

¹ Там само. – С. 272.

² Там само. – С. 235-239, 271-272.

³ Прикінцеві аркуші втрачено. – **Ред.**

Нарис VI. Просвітницька й благодійна діяльність Ніжинської грецької громади¹

§1. Грецькі церкви як підґрунтя просвітницької та добродійної діяльності²

Просвітня й добродійна громадська діяльність ніжинських греків, наскільки для неї залишалися засоби й час, скупчувалася звичайно коло церкви як осередка культурного життя. І дійсно, перші згадки про школу й шпиталь ми маємо вже в статуті грецького церковного братства 1696 р. Тому саме заснування грецьких парафій та братства й будівлення церков треба вважати початковим моментом і джерелом культурного життя.

У грецького братства в Ніжині було дві церкви. Старіша – на пошану архангелів Михайла та Гавриїла. Її збудовано 1680 р., але довели до ладу, забезпечивши потрібним інвентарем на пожертви Москви та інші, не так швидко. Потім 1714 р. почали будувати муровану Михайлівську церкву, яку за переважною участю єпітропа Миколи Бошняка закінчено 1729 р., але освятили її тільки 1731 р.³ Греки, мабуть, не дуже охоче давали кошти на будівництво.

¹ Два машинописні оригінали «Нарису VI» зберігаються в ІР НБУВ, ф. X, 6789, 6790. Обидва варіанти мають певні відмінності і являють собою різні авторські редакції тексту, один з яких відрізняється більшою повнотою. Рання редакція документу опублікована Є.Чернухіним (див: Харлампович К. Нарис VI. Просвітницька й благодійна діяльність ніжинської грецької громади // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 2003. – С. 131-164). При публікації праці К.Харламповича нами враховано обидва варіанти документу. В основу нашого видання покладено текст «Нарису VI», опублікований Є.Чернухіним, при цьому додано доповнення з другого, більш повного варіанту. Різничитання двох редакцій виділено курсивом і відповідними поясненнями у примітках. – **Ред.**

² Текст цього розділу відсутній у другій авторській редакції «Нарису VI» – **Ред.**

³ Наводимо старий переклад напису на дошці церкви: «Воздвигнутъ сей Храмъ архистратиговъ Михаила и Гавриїла ктиторствомъ Николая Михайловича Босняка, коєму храму заложено основаніє съ согласія всѣхъ братьевъ въ 1714 г. и оставалось безъ производства работъ до 1725 г., затѣмъ продолжая работу, оконченъ въ 1729 г. и по приѣздѣ изъ Кієва архієрея Рафаїла освященъ въ 1731 г. расходами братьевъ» (копія в паперах церкви). Босняк – світська людина, а не священник, як гадає О.Дмитрієвський (Греческие нежинские храмы, с. 6). Якщо грецький напис на стіні церкви відносить закладини до 1714 р., грамоти гетьмана Скоропадського й переяславського єпископа Кирила Шумлянського датують їх 1719 р. (Федотов-Чеховской А. Акты греческого нежинскаго братства. – К., 1884. – С. 20, 62-63, пор.: 63-64). Хоча Кирило говорить ніби про дерев'яну Михайлівську церкву «которая нынѣ чрезъ долгое время стоячи обветшала требуетъ належной себѣ репарации», гетьман посилається на грамоту єпископа в справі будівлі нової кам'яної церкви, як 1725 р. посилається й архієпископ Варлаам Ванатович (с. 24-25). Пор.: у М.Плохинського «Иноземцы въ Старой Малороссіи», с. 203-204.

Другу церкву Всіх святих було фундовано 1690 і закінчено 1696 р. знов за допомогою сторонніх жертвувачів, навіть з Москви. Вона була мурована.¹ Але з плином часу, коли вона застаріла, а грецька громада поширилася, цю церкву рішено розібрати й на її місці поставити більш простору. Про це будівництво Шафонський писав 1783 р., що де стояла стара церква «каменная во имя Всѣхъ Святыхъ... теперь новая того же имени строится. Первая за ветхостию разобрана».² Але це трапилося нещодавно. 30/І 1784 р. митрополит Самуїл Миславський у грамоті братству нагадував щоб греки «употребили бы всѣ мѣры, къ совершенію строеніемъ каменной церкви, отъ давнихъ лѣтъ онымъ братствомъ начатой, а поныне безъ докончанія и всякаго о томъ попеченія, оставленной, опасаясь за нараченіе свое въ семъ столь важномъ дѣлѣ суда Божія и истязанія церковнаго по святымъ правиламъ».³ Статут грецького братства, що його почав був друкувати проф. Дмитрієвський і що одночасно є й історією братства, дає зрозуміти, коли саме почато будівництва церкви Всіх Святих. «Къ сему, – читаємо під роком 1773, – слѣдуетъ изыскать способъ для окончанія великого предпріятія, т.е. построенія церкви, начатого с 1758 г. и прекращенного, какъ это видно изъ договорныхъ грамотъ, ради несогласія въ 1761 году» (тут маються на увазі суперечки між греками – постійними жителями Ніжина та приїжджими). Згода відбулася 1773 р., у зв'язку з чим побільшали кошти громади й тоді, вірогідно, взялися за продовження будівлі. Принаймні 1779 р. підвал її був обладнаний і туди ставили на переховування скрині з майном греків.⁴ Але будівництво йшло надто поволі, як видно з грамоти митрополита Самуїла 1784 р., та й його погроза судом Божим не прискорила справи. Звичайно, величезна церква з дзвіницею, яка й досі є найкрасивішою й найвидатнішою в Ніжині, вимагала грошей і не малих. Не можна сказати, що ніжинські греки наприкінці XVIII ст. збідніли й тому не мали змоги добудувати церкву. Ні, просто у них побільшав торговельний дух і слабнуло почуття релігійне, національне, громадянське. Про це свідчить хоча би й сума боргів

¹ Цікаво, що каміння для фундаменту братської церкви возили з Трахтемирова, як писав Стефан Яворський (Описание Черниг. епархии. – Т. III. – С. 163).

² Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – С. 467. Треба й те пригадати, що стара церква Всіх Святих, як і Михайлівська, постраждала від пожежі 1754 р. (Ніжинський літопис. Рукописний відділ бібліотеки Ніжинського ІНО, № 34. – Арк. 153зв.). [Про Ніжинський літопис і дотичну бібліографію див.: Коваленко О. Б. Ніжинський літопис XVII-XVIII ст. як пам'ятка історіографії // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – К., 2001. – С. 63-69. – Є.Ч.]

³ Федотов-Чеховской А. Акты греческого нежинского братства. – К., 1884. – Ст. 41-42.

⁴ Справа 1789 р., № 2645.

*Напис про будівництво та освячення грецької ніжинської
Архангело-Михайлівської церкви на шиферній дошці в інтер'єрі храму, 1731 р.*

окремих греків, що вони повинні були внести на суспільні потреби. За відомістю, що її складено 1800 р., члени братства не довнесли за 1799-1800 рр. 4415 крб., інші не виплатили своїх внесків навіть 1803 р., а двом грекам братство навіть примушено було подарувати 4 і 2 крб.

Щодо цього цікава справа 1800 р. № 2031 – «Дѣло о недоимочныхъ деньгахъ зависаемыхъ по греческому магистрату на разныхъ пребывающихъ за границею нѣжинскихъ». 13/IX грецький магистрат вирішив дати доручення грекові Сергію Кондидекову, що їхав за кордон, довідатися про місце перебування за кордоном ніжинських греків і з них вимагати недоїмки на утримання магистрату. Хоча він існує в силу Міського положення, але «какъ сей магистратъ не въ штатъ, но состоитъ на содержаніи подвѣдомого ему греческаго купечества», то й треба було, щоб кожний грек, що вступав у російське підданство, платив «на содержаніе магистрата и другія нужнія до общества относяціяся

надобности».¹ Ця повинність охоплювала теж і «переїзжающихъ». Проте багато греків, що стали членами громади й одержували закордонні паспорти, не тільки не поверталися до Ніжина, але й внесків не робили, хоча користувалися всіма монаршими милостями. У тому реєстрі боржників, що дано Кондиндекову, значилося 19 осіб, причому інші не робили щорічних (по 32 крб.) внесків з 1795 р. Крім цього, 16 греків були винні від 8 до 128 крб. «депутатскихъ» – на утримання депутатів, що їздили клопотатися за височайшу жалувану грамоту (мабуть, 1797 р.). Проте Кондидеків у Ясах не знайшов боржників, а далі не їздив.

Тому доводилося громаді вживати таких заходів, як продаж пляців і відмерлого майна, як от ті скрині, що стояли в підвалах церковних по 30-40 років, причому втрачалися навіть імена їхніх власників. Уторговані гроші йшли на будівництво.² На це ж пускалися штрафи й залоги. І зрозуміло, для добудування церкви посилено збирали пожертви як у Ніжині, так і в Москві, де тоді перебувало багато ніжинських греків і тимчасово, й назавжди, та і в інших містах. У «Книгъ записей пожертвованій» (1799 р.) маємо близько 110 осіб, які вносили на будівлю церкви від 1 крб. до 4000 крб.³

Хто був за архітекта тієї церкви, невідомо. Я маю тільки зауважити, що у Ніжині довго перебував царгородський архітект Хаджі Зафір Семенов Халфі. Я, власне, не знаю, коли саме й для чого він приїхав до Ніжина. Одна пізніша довідка дає знати, що його прислано з Києва, що під вартою він опинився 1773 р. за претензіями різних кредиторів і за обвинуваченням, нібито він віз різні товари та кіпрські вина без платежу указних мит, прикриваючись ім'ям московського купця Журавльова.⁴ Але це 1769 р. ми бачимо його як єдиного суддю в справі греків Бублика Атанасія і Венеціанова Юрія.⁵ Це було десь у 70-х роках XVIII ст. З тестаменту, що він склав 17/VII 1782 р., сидючи в ніжинській тюрмі, довідуємося, що Зафір Семенов сидів уже кілька років за позовами різних греків, яким він то сам був винен, то йому були винні. Здається, він і вмер у тюрмі десь року 1795.⁶

¹ Ці громадянські повинності розбивалися на 8 статей, причому розмір їх хитався між 100 крб. (1 ст.) і 5 крб. (8 ст.). (Книга обществ[енныхъ] приговоровъ по разнымъ предметамъ. – Грецького архіву справа № 2048. Постанова 29/IV р. 1809).

² Справа 1799 р., № 2219. Окремий документ грецької церкви 27/III 1802 р.

³ Справа № 3135. В «Обращеніи» ніжинських греків до московських за допомогою (1799 р.) записано 49 ніжинців, що сумами від 10 крб. до 1000 крб. пожертвували 20 тисяч.

⁴ Справа 1782 р., № 2381.

⁵ Справа 1769 р., № 2343. А справа 1771 р., № 2359, розповідає, що він 1766 р. позичив у грека Ананія Муратова 800 крб. і втік.

⁶ Окремий документ 1782 р. Протокольні книги: 1786 р., № 567 (№ 51, 100, 112) і 1795 р. (№ 199). Справа 1791 р. № 3004. Справа 1786 р. № 3132 (вхідна книга, № 28-29, 31, 64, 112). Якусь справу Зафіра Семенова передано 1802 р. в архів Генерального суду (вхідна книга 1802 р., № 54, 156).

Але в усякому разі стиль тієї Всіхсвятської церкви, яку освячено 1804 р., а саме ампір, свідчить, що в попередній проєкт унесено значні поправки.¹ Щодо дзвіниці, то маємо дані, що року 1807 грецький магістрат обмірковував план її перероблення, – план, що його склав архітект малоросійського поштамту Андрій Костантинівич.²

§2. Школа

Якщо греки кожний раз з великими зусиллями будували свої церкви, які були за символи їхньої національної й культурної окремішності й вартості, що самим виглядом повинні були нагадувати про грецьку колонію в Ніжині, то не ліпше, а може ще гірше стояла справа й зі школою та зі шпиталем. Звичайно, ці дві установи вважалися за такі необхідні, що о. Христофор уніс їх до свого статуту братства, в якому вони мали бути за органічну частину.³

Але грецька загальна школа (κοινὸν σχολεῖον) за статутом (розд. 43) не призначалася виключно для греків, – до неї міг вступити й українець, і іншої національності хлопець. Проте вчителю церква (цебто громада) повинна призначати грека, щоб він навчав грецькою та елінською (цебто давньогрецькою мовою й новогрецькою) граматики, піїтики, риторики, філософії, а коли можна, то й богослов'я. Мета школи не тільки навчальна, а й виховна, – зробити дітей православними християнами, синами батьків греків, що живуть за грецьким звичаєм (розд. 44).

Крім вищезазначених наук, були, зрозуміло й інші, наприклад, арифметика. Проте вчитель за статутом тільки один. Але є начальник чи доглядач школи (ἐπιστάτης), а також піклувальник – член братської ради. Однак в іншому розділі, де викладаються функції цього піклувальника, вжито множини:

¹ В архіві ніжинського грецького братства та магістрату (ДАЧО, ф. 101) зберігається копія пояснювальної записки чернігівського губернського архітектора Антона Карташевського до проєкту добудови грецької Всіхсвятської, що датується 1801 р. Про причетність А.Карташевського до будівництва цього храму свідчить і спільність архітектурних рис цієї будівлі із соборним храмом Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, який у цей же час перебудовував губернський архітектор. – О.М.

² Книга общественных приговоровъ по разнымъ предметамъ, № 2046, приговор 1807 р. «Радчиками каменныхъ работъ» були: 1800 р. поміщичій «крест'янинъ Володимерской губерні Сатаровъ» і 1800-1801 р. – міщанин Злинського посаду Овчинніков (Справа 1801 р., № 1433).

³ У пізній авторській редакції цей абзац має наступний вигляд:

На Україні, як і в інших християнських сторонах, церква звичайно була тим фактором, що організовував шкільну просвіту і фінансову допомогу бідним та хворим. Таким осередком культурного життя у ніжинських греків стало церковне братство. Вже в його статуті 1696 р. ми маємо згадки про школи і шпиталь. Вони вважалися за настільки необхідну, органічну частину церковного життя, що засновник братства, свящ. Христофор присвятив кожній установі по цілому параграфу.

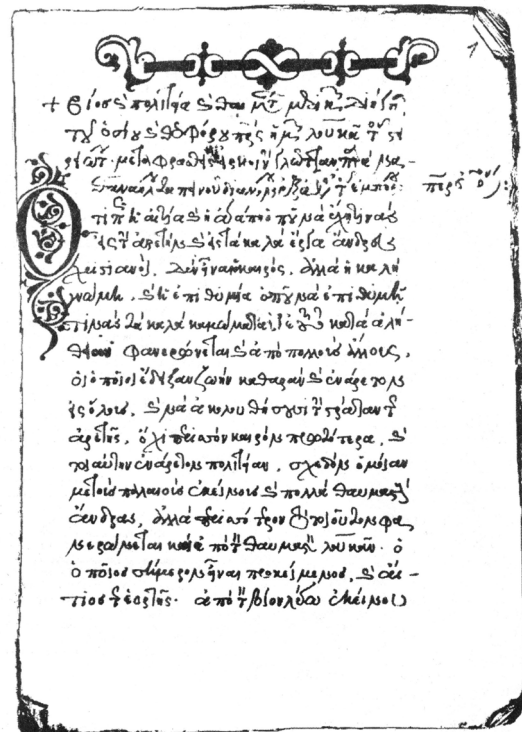
підкувальник школи одержує відомості про шкільне життя від доглядача, вчителів та учнів (розд. 35). Статут згадує й про служників – двох дідів чи двох бабунь.

При грецькій школі статут пропонував бурсу. Учні повинні були носити довгий, до землі, одяг. На утримання школи батьки мали давати провіант та гроші, грошима й церква допомагала. Цікаво, що статут робив велику різницю в платні за навчання в школі: за навчання граматики треба було платити 6 грошів, пійтики – 12, риторики й філософії – 24, богослов'я – 50. Бідні утримувалися за суспільний кошт.

Як органічна частина братства, школа ледве чи могла залишитися тільки на папері. І коли ніжинські греки клопоталися в липні 1696 р. перед київським архієпископом про затвердження братства, то одночасно «просили о благословеніе и на то, чтобы вольно имъ было при церкви ихъ греческой нѣжинской построить школу ради ученія отроковъ письмени греческого». Зрозуміло, Варлаам Ясинський охоче дав таке благословення.¹ Через півсторіччя зустрічаємо згадку про школу в зв'язку із затвердженням братства в грамоті митрополита Арсенія Могилянського 1750 р.²

Отже, школу справді завели. Проте ми за першу половину XVIII ст. маємо тільки поодинокі свідчення про фактичне існування її в універсалі гетьмана Данила Апостола 1729 р. Братство скаржилось на Івана Стосова, що він, позичивши гроші у церкви, не хотів платити навіть звичайних 10 %. Тим часом, пояснювало братство, ці відсотки йдуть на утримання духовенства, бідних подорожніх і з них «хлопцовъ и сиротъ, обучающихся писанію, кормятъ и учителямъ за науку дають».³

Ці скупі звістки не дають змоги виявити програм школи та її становища. Можна тільки здогадуватися, що інколи брали участь у навчанні вчені греки, що приїжджали до Ніжина та іноді

Житіє св. Луки Стіріота. Рукопис кінця XVI ст. з бібліотеки Грецької церкви у Ніжині. ІР НБУВ, ф. 301.

¹ Федотов-Чеховской А. Назв. праця. – Ст. 14.

² Там само. – Ст. 33.

³ Там само. – Ст. 78. Тут помилкова дата універсалу – 1749 р. (Данило Апостол помер 1734 р.).

довго тут перебували, як духовні, так і світські. Серед них зустрічалися люди з філософською й богословською освітою. Такий був, наприклад, Іван Комнін, що завершив свою освіту у Венеції, де він отримав ступінь доктора медицини. 1690 р. він приїхав до гетьмана Мазепи з книжками різними мовами та з ліками. Гетьман дуже зрадів ученості Комніна й рекомендував його царям, які одіслали його Мазепі у ролі гетьманського лейб-медика.¹ М.Плохинський запевняє, що багато ніжинських купців-греків були з закордонною освітою й, можливо, з університетською.²

Можливо, ближче до справи свідомство Протокольної книги вхідних у грецьке братство паперів за 1761 р. Тут під числом 83 записано одержання 29/X із Військового генерального суду указу про відрядження до суду професора Атанасія Скиди, що апелював на рішення грецького братства у справі його з греком Федором Пасхалієвим (вексельний позов на 1545 крб.). Зустрічаємо проф. Атанасія Скиду ще раз: у позовній справі 1782 р. № 2380 йому за його вексельною претензією виплачені гроші за грека Катергара, що втік з Росії.³ Для мене нема сумніву, що це той Скида, який уже в 1720-х роках був у Росії.

1720 р. грек Атанасій Єгорович Скіада (Скяда, Скада, Скіадин) був призначений князем Меншиковим обер-авдитором в армійській драгунській полку. 9/VI 1722 р. йому дали посаду професора грецької мови у московській еліно-грецькій друкарській школі. У березні 1725 р. його звільнили. З січня 1726 до січня 1729 р. Скіада був вчителем грецької та латинської мови в Олександрівській слов'яно-греко-латинській семінарії, після чого виїхав на свою батьківщину. Якщо до цього додати, що він написав і надрукував латинською й російською мовою «*Catalogi duo codicum manuscriptorum graecorum, qui in Bibliotheca Synodali Moscvensi assevantur*» (вид. 1723 і 1724 pp.) і описав слов'янські рукописи московських синодальної та друкарської бібліотек, то цим і обмежуються всі звістки про цього професора.⁴

Є підстава ототожнювати колишнього професора Атанасія Скіаду з тим проф. Атанасієм Скидою, чи Скедою, який перебував 1760-1780 р. в Ніжині. Він не зовсім порвав з Росією. Його син Єгор у 1740-1760 pp. був лікарем у Петербурзі й Москві, а родич Михайло Іванович Скіада професором Московського університету. Він присвятив свою філософську докторську

¹ Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии. Часть первая. Греки, цыгане, грузины // Труды XII Археологического съезда в Харькове. – 1902. – Т. 2. – С. 197.

² Там само. – С. 267. До речі, хочу зафіксувати імена кількох греків-лікарів у Ніжині «Кирило докторъ зъ Македоніи», що жив від 1684 до 1711 р. і далі (Плохинский, с. 233). Докторъ Мануїл Юрієвич Карачинов, що 1770 р. свідчив про смерть у Царгороді ніжинського грека П.Катергара (окрем. документ і справа № 2411. Російський підпис: Докторъ Емануель Караценовъ). Відставний лікар Михайло Лігда з 1768 р. (Харлампович К. Нарис I // ЗІФВ ВУАН. – Кн. 24. – С. 178). Два Горголії.

³ Пор. справу 1771 р., № 2411.

⁴ Сопиков В. Опыт российской библиографии, изд. 2. – 1904. – Т. I. – №128; пор. №103,104; Кеппен. Материалы для истории просвещения. – С. 12-13; Пекарский. Наука и литература при Петре Великом. – Т. II. – С. 549; Русский биографический словарь. «Сабанеев-Смыслов», 1904.

дисертацію родичам – д-ру Єгорові Скіаді та Атанасієві Скіаді, професорові грецької мови у московській академії. Ця дисертація надрукована 1771 р., отже, ще тоді Атанасій Скіада був живий, але зрозуміло, титуловано його за тією посадою, що він займав у друкарській школі ще у 20-х роках.¹

Появу Атанасія Скіада в Ніжині десь перед 1761 роком мені хочеться поставити у зв'язок зі спробою двох ніжинських греків братів Артино (з яких, як відомо, один мав грабарню) заснувати у Ніжині на свій кошт семінарію й закликати з Греції вчителів для навчання греко-еллінською мовою бідних хлопців благочестивої віри. Це було 1754 р. Справа тоді розглядалася у Синоді, який звернувся за думкою до митрополита київського Тимофія.² На жаль, ми не знаємо, що було далі...

Учителював Скіада в Ніжині чи ні, у 1780-1800 рр. про грецьку школу в Ніжині не згадується. І зовсім голослівне запевнення О.С.Лебєдєва, що наприкінці XVIII ст. до Ніжина прислали з Харківського колегіуму молодих людей – кандидатів на посаду вчителів новогрецької розмовної мови, бо в Ніжині «какъ извѣстно, была греческая колегія, имѣвшая здѣсь и свои греческія школы».³ Дуже показово тут те, що її не позначено в числі будинків 1-го району міста, найгустіше заселеного греками; тут зі 100 будинків грекам і грецькій церкві належало близько 65. В одному з них був грецький шпиталь, проте про школу не згадується.⁴ За доказ неіснування грецької школи править теж факт приватного навчання. З 1753 р. вчився у дядька свого «писмени» Стерій Кир'яков, що приїхав з Греції.⁵

1768 р. закликають вчителя з Києва, але не братство, не громада, а «нѣкоторые жительствующіе въ Нѣжинѣ греки... для обученія дѣтей ихъ еллино-греческаго языка», притому «на срокъ тригодищной». Підкреслюю: «ихъ», а не взагалі грецьких. Це доводить і спосіб звертання «нѣкоторыхъ грековъ» особисто до вчителя, а не до його начальства. До останнього адресувався сам вчитель, і начальство відпустило його «для обученія нѣжинскихъ грековъ дѣтей еллино-греческаго языка и срокомъ на три года» і дало йому паспорт в обидва кінця. Звичайно в Ніжині він перебував ці три роки, навчаючи дітей в домах їхніх батьків, – тому вірогідно ім'я його не зустрілося мені у справах братства.

Хто же був цей вчитель? – Монах Григорій Васильєв, грек, уродженець острова Кіпр, він до тринадцяти років жив у батьків, причому вчився «только греческой грамоти». Наступні 13 років він «былъ во ученіи еллинскаго языка» у критського учителя ієромонаха Паїсія, причому одержав перший чернецький ступінь. Року 1757 він залишив Крит і 5 з половиною років сам вчив «въ

¹ Русский биографический словарь. «Сабанеев-Смыслов». – 1904. – С. 556-558.

² Синодальный архив. 1754 р., № 353 (п. 48).

³ Харьковский коллегіум как просветительный центр Слобожской Украины // Чт. Моск. общ. ист. и древн. росс. – 1885. – Т. 4. – С. 7.

⁴ Справа 1782 р., № 2490.

⁵ Савва В. И. Материалы из архива нежинских греческих братства и магистрата. Вып. 1 // Сборник Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко. – Т. 8. – Нежин, 1912-1913. – С. 5.

господскихъ домахъ» Волощини та міста Букурешта «тѣхъ господъ дѣтей еллинскаго же языка». 1766 року Григорій прийшов до Києва и «возымѣлъ намѣреніе для ученія латинскаго, и еврейскаго, и російскаго языковъ пристать въ Кіевскую Академію». Таке бажання він давно мав. Двома проханнями на ім'я Київської губернської канцелярії 5 і 22 вересня він добивався призначення в академію на сім років. Туди його й прийнято після того, як він склав вірноподданицьку присягу... До нього-то через два роки і звернулись «некоторые жительствоующіе въ Нѣжинѣ греки» з вимогою «учить ихъ дѣтей».¹

Приватне навчання ніжинських грецьких дітей спостерігаємо й далі.² 1786 р. ніжинський мешканець Дмитро Серезлієв у протестному донесенні магістратові розповідає, як він «законнаго сына Ивана по долгу родительскому научалъ грамоты читать и писать на греческомъ и русскомъ диалектахъ, обучалъ его во познаніи купеческой комерціи».³ Учителем був той ніжинський грек Микола Бездона, у якого певний час перебував «подъ его вѣдѣніемъ в обученіи греческой грамоты правилъ», іноземний грек Дмитро Котопуль, що його у жовтні 1799 р. закликав до Букурешту його дядько.⁴ А можливо, що цей хлопець був однісінський учень Бездони, якого той навчав через спорідненість або через дружні відносини з його дядьком.

Для широкого поставлення шкільної освіти в ту добу нібито не було у грецькій громаді й достатнього ґрунту. Подібно до того, що й потреби не було. У серпні того ж 1799 року виїхав з Ніжина, де перебував деякий час, грек Анастасій Михайлович Филиполіт. Невідомо, хто він був – чи вчитель, чи видавець книжок, чи книготорговець⁵, тільки він залишив грекові Еліату 76 «новыхъ книгъ греческой грамматики... прося заводитъ оныя в продажу, есть ли будут охотники къ покупкѣ техъ книгъ». Коли Филиполіт невдовзі після того вмер, Еліат представив книги в грецький магістрат за винятком однієї, яку він продав.⁶ Отже, за 2-3 місяці знайшовся тільки один «охотникъ» до грецької грамматики.

¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отделение II (1721-1795 гг.), т. III, с. 347-349. Цікаво, що укази Київської консисторії про відпуск Григорія в Ніжин підписав архімандрит Єпіфаній. Це був колись ніжинський протоієрей, р. 1763-1768 архімандрит тамтешнього Благовіщенського монастиря, а в 1768 р. його переведено в Київський Михайлівський монастир. Чи не грав він ролі у визові Григорія в Ніжин? Може його просили знайомі греки?.. Укази з консисторії надіслано ректору Академії Самуїлу та Григорію, ігумену Києво-Подільського Грецького монастиря, де перебував монах-студент Григорій.

² Виділений курсивом фрагмент тексту відсутній у ранній авторській редакції. – Ред.

³ Справа 1786 р., № 2512.

⁴ Окремий документ 1799 р.

⁵ Що в ті часи на ярмарках були книгарі, видно з «Очерковъ народной жизни въ Малороссіи» О. Левицького; у Полтаву на ярмарок 1701 р. приїжджали «кныжныки» київський та ніжинський (Киевская старина. – 1901. – Т. 75. – С. 56).

⁶ Окремий документ 1799 р.

Проте грецькі діти могли вчитися в українських школах, які до кінця XVIII ст. існували по містах власне при кожній церкві.¹ У 1727-1728 рр. у Микільській церковній школі було два греки – Штана й Семен Калаврез; останнього батько віддав сюди «для ізученія славеноросійскаго язика».² У Ніжині в 1780-х роках було 10 шкіл при 10 парафіяльних церквах, крім грецької.³ А коли 1789 р. відкрили в Ніжині народне училище, і в нього були відчинені двері для грецьких дітей. Принаймні 12/XI ніжинській міській голова Михайло Лаврицький, листовно сповіщаючи грецьку громаду про училище, що мало відчинитися, запитував, чи не згодиться хто з греків віддати туди дітей «къ первоначальнымъ ученіямъ способныхъ», причому вимагав надіслати йому реєстр їх із повідомленням, чиї вони та як їх кличуть.⁴ На жаль, до нас не дійшов такий реєстр, ані дальші списки учнів народного вчилища. Але показова тут та участь, яку брали греки у святкуванні відкриття народнього училища. Воно почалося 21/XI 1789 р. і тривало три дні, із супроводом стрільби з гармат. Були «приёмы» (обіди) – один від дворянства, а другий від горожан і греків.⁵ Але ми натрапили на один документ, який може свідчити, що греки мали стосунки з окремими вчителями того вчилища, хоча не завжди добрі.

У березні 1796 р. Ганна Григорівна Папува, вдова грека Анастасія Папу, примістила свого племінника Михайла Стебахова до вчителя 1-го класу народного училища Кирила Кучеровського з умовою, щоб він держав його на своїх харчах та вчив грамоти за 50 крб. на рік. Але до травня 1797 р., коли хлопець відійшов, виплатила тільки 25 крб., через що Кучеровський 18/VI подав скаргу до грецького магістрату. Хоча на другий день на словесному судовому розгляді Папува заявила, що племінник недобре навчився російської мови, але ж обіцяла в той же день заплатити 10 крб., а через місяць ще 15 крб. Цю обіцянку її записали у протокол. Проте вона грошей не заплатила, а 8/VII подала в магістрат «протестное прошеніє», в якому, викладаючи зміст прохання Кучеровського, висловилася, що він домагався грошей за навчання її племінника латинської мови. Вона пішла тоді на засідання магістрату, хоча закликали її без дачі правного строку, і в присутності бургомістра Мураїта відмовилася платити, бо Кучеровський не навчив племінника латинської мови, ні писати російською, ні жодної частини арифметики. Та й перші 25 крб. він одержав даремно, тому тільки, що час від часу запевнював її, нібито племінник гарно вчиться. А він навпаки, навіть забув, що знав, чому й відійшов від нього. Тому вона тоді на пропозицію бургомістра нібито заявила, що коли Кучеровський відмовиться від свого несправедливого «дойма», то вона, розміркувавши, може що-небудь і дасть йому, коли матиме гроші. Ніякого ж листового зобов'язання вона не давала. Проте Кучеровський майже щодень

¹ Лазаревский А. Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях XVIII ст. // Основа. – 1862. – Май). Пор.: О старинных школах, богадельнях и братствах // Черн. епарх. известия. – 1862. – С. 546 і далі – с. 628, 643).

² Декрет Генерального військового суду 1763 р. 30/IV (в архіві грецького братства).

³ Шафонский А. Назв. праця. – С. 451-455.

⁴ Проток. вхідна книга за 1789 р.

⁵ Ніжинський літопис. Рукопис Ніжинського ІНО, № 34. – Арк. 163в.

чіпляється до неї, домагаючися грошей. Через те тепер Папува рішуче ознайомлює магістрат, що не згодна платити при такому його, Кучеровського, «нагломъ наступательствѣ» та при відсутності формального письмового позову й формального рішення. Особливо ж тому, що не було ні контракту, ні її зобов'язання вексельного чи облікового. Коли ж Кучеровський хоче, нехай добивається формальним судом. Але магістрат вернув Папувій її прохання, бо рішення вже відбулося 19/VI.¹

Що перед відкриттям у Ніжині грецького Олександрівського вчилища 1816 р. не було тут грецької школи, видно ще з одного факту. Коли 1809 р. Харківський університет вирішив відкрити у Ніжинському повітовому вчилищі класи німецької та грецької мов, а оскільки за штатом таких мов не було, то Чернігівський губернатор пропонував грецькій громаді взяти цих учителів на своє утримання. Грецька громада, маючи на увазі, що губернатор зробив таку ж пропозицію дворянству й російському міському товариству, вирішила взяти на свою частку 1/3 потрібної суми, цебто 205 крб.²

Якщо до нас дійшло мало звісток про шкільну науку греків на місці, в Ніжині, то маємо багато свідчень про виїзд їх в інші міста й навіть за кордон. Правда, значна частина таких звісток стосується більше навчання «комерції» як ремесла чи професії, а не як науки.

1786 р. видано довідку вдові Ганні Мантовій, що її син Микола грецької породи й «къ принятію его гдѣ-либо въ училищѣ никакого препятствія не имѣется».³ Потім виявилось, що вона послала сина, який мав 11 років, у Молдавську область до тамтешнього комерційного чи іншого вчилища.⁴ Того ж року грек Яків Вензеров клопотався перед міським ніжинським магістратом за паспорт синові Олександрові й доньці Анастасії на проїзд до Ясс – «ко отдаче ихъ тамо въ обученіе».⁵ Це єдиний випадок, коли мова йшла про шкільну науку грецької дівчинки.

Ще частіше їздили до Москви. Прохання видати свідоцтво про грецьку породу й про літа хлопців зустрічаються не раз у 1786 р. Іван Іванов збирається у Москву «ко изученію тамо купечеству», Іван та Дмитро Кетанди – «для дальшихъ наукъ въ Москву», коли їм було тільки 9 і 4 роки.⁶

Звичайно, часто вся наука складалася з умілости торгувати. Так, 1790 р. Стаматій Економов віддав свого сина Олексія купцеві Цимбирею «къ приобученію купеческой комерції или на какую другую партикулярную службу». За його проханням грецький магістрат видав посвідчення, що Олексій дійсно грецької породи й за силою височайших указів 1/II 1775 р. і 1/IX 1785 р.

¹ Окремий документ 1797 р. Ганна Папува – удова того грека Анастасія Папу, що за духівницею залишив 1708 крб. на заведення школи для хлопців-сиріт на його вітчизні в с. Ропшанові у Греції (1794 р.). Вона як раз опротестовувала цей пункт тестаменту (Окр. док. 1799 р.). Проток. книга 1797 р.; вхідна, № 39, 72, 102, 185, 207, 218.

² Книга общест. приговоровъ по разнимъ предметамъ, 1809 р. 21/XII.

³ Проток. вхідна книга 1786 р., № 82.

⁴ Справа 1786 р., № 2504.

⁵ Проток. вхідна книга 1786 р., № 493.

⁶ Проток. вхідна книга 1786 р., № 68, 162. Вихідна, № 144.

«отъ всякихъ складовъ состоится свободнымъ».¹ 1796 р. дано паспорт Діамантові Бабалексію, що перебував у Москві «для сысканія себе при купцахъ къ обученію купеческой комерції мѣста».²

Проте у Москві було спеціальне Комерційне училище, що його засновано на ті 205000 крб., що їх пожертвував 1772 р. Демидов. До 1799 р. воно існувало при Московському виховному домі, але постійно відчувало брак учнів з московських мешканців, через що їх набирали у Петербурзі, куди в цьому році воно й було перенесене. Але до того, як ми вже бачили, у ньому вчилися ніжинські греки.³ Вірогідно, що туди хотів призначити свого родича Микола Балабан, коли просив дати свідоцтво про грецьку його породу, у Москві, «въ тамошнее училище, или отправить въ Санктъ-Петербургъ въ греческій корпусъ».⁴ «Съ таковыхъ греческихъ фамилій опредѣляющіеся в учрежденный въ Санктъ-Петербургѣ греческій корпусъ греческіе дѣти выпускаются оттоль в обер-офіцерские благородные чины», згадується з подібної ж нагоди.⁵

Ще більше греків з Ніжина вчилося у Петербурзі, де для них відчинені були двері деяких шкіл. Ще 7/I 1775 р. видано іменний височайший указ про відкриття при артилерійському та інженерному корпусі особливого училища для грецького юнацтва з Архіпелагу, а 17/VI височайше затверджено доповідь про цю «гімназію» генерал-інженера й директора будівництва державних доріг Мордвінова з відпуском на неї щорічно 41613 крб. 30 коп. З доповіді видно, що гімназію призначено для навчання «не только техъ, которыя по случаю бывшей турецкой войны⁶ намъ доброхотствовали, но и всѣхъ одновѣрцевъ нашихъ, къ воспитанію дѣтей своихъ способовъ лишенныхъ». Учні повинні мати 12-16 років і бути коли не шляхетського походження, то хоча б від чесних батьків і вільних. Заяви й посвідчення мали приймати російські резиденти в Італії, Відні й Польщі та головні командири в Києві, Кінбурні й Єнікале. Предмети 4-річного курсу: закон Божий, арифметика, алгебра, геометрія, історія, політична географія, мови російська, німецька, французька, італійська й турецька, малювання, танці, фехтування. Для спеціалізації у математичних науках учні переходили в Академію наук, а ті, що мали дворянське звання й нахили до військових наук, ішли в морський і артилерійський корпуси. Хто ж хотів спеціалізуватися у словесних науках, продовжував навчання у тій же гімназії у вищих класах. Після її закінчення дворяни випускалися «противъ кадетовъ артиллерійскаго и инженернаго корпуса оберъ-офицерскими чинами въ переводчики въ иностранную коллегію и къ прочимъ статскимъ дѣламъ по ихъ способностямъ», а недворяне – за розсудом директора.⁷

¹ Окремий документ 1790 р.

² Проток. книга за 1796 р., № 116. Пор.: Проток. книга виданих паспортів 1798 р. Проток. вхідна книга 1802 р. (№1415), ч. 323, 326.

³ Напр., Петро Станевич, що закінчив його 1799 р. і повинен був одержати відповідний чин і дворянство (справа 1802 р., № 1404. Див. Нарис II).

⁴ Проток. вхідна книга 1786 р., № 275.

⁵ Справа 1791 р., № 2750.

⁶ Мається на увазі війна 1768-1774 рр.

⁷ ПСЗ. – Т. XX, № 14299, 14300, 14830. Пор.: т. XLIII. (Книга штатовъ). – С. 201-202.

1/І 1779 р. почав діяти новий іменний указ. Виявилося, що можна переводити до кадетських корпусів «чужестраннихъ единовѣрцевъ», бо там усі штатні вакансії зайняті російським дворянством, і що навіть для нього не вистачає місць. Тому цього разу вирішили: а) в гімназії вчити військових наук, б) у часи навчання зараховувати добрих учнів в унтер-офіцерські чини, а потім тих, хто хотів служити у війську, представляти Військовій колегії, «для нагородження» обер-офіцерськими чинами, причому дворяни насамперед і одержували вищі чини. А про таке нагородження тих, хто мали охоту й захист від світської служби, робити представлення в Сенат».¹

Вочевидь, попередню гімназію було перероблено на особливий «корпусъ чужестраннихъ единовѣрцевъ». Правила, що їх видано 1/І 1779 р., мали чинність і у 1792 р., коли цей корпус рівно з двома іншими (морським і артилерійським та інженерним) було зреформовано з підвищенням утримання. Для нього, зокрема, призначено суму в 66 660 крб.² У ПСЗ у Книзі штатів (т. XLIII) немає штатів цього саме корпусу, а тільки артилерійського з інженерним. Окремі штати кожного з них маємо у справі грецького архіву 1792 р. № 2783. Коли тут поглянути на навчальні мови, то знайдемо, що в артилерійському й інженерному корпусі вчили мов російської, німецької, французької, а у навігаційному при ньому класі ще й італійської, грецької, у морському корпусі – французької, англійської, німецької, італійської та латинської, нарешті у корпусі «чужестраннихъ единовѣрцевъ» – французької, німецької, італійської, грецької, еліногрецької. Крім цих мов, в останньому корпусі вчили закону Божого, «чистаго письма, російскаго краснаго слога, логики и прочихъ нужнѣйшихъ частей нравственной філософіи», фізики, історії, географії, малювання, танців, фехтування, арифметики, геометрії, алгебри, навігації, артилерії й фортифікації. Вочевидь, був якийсь нахил до морської служби.³ За штатами число кадетів у цьому корпусі було 200. Розбиті вони були на дві роти.

У літературі майже нема звісток про цей корпус, який своєю програмою мало відрізнявся від попередньої гімназії, продовженням якої й був. У «Новомъ енциклопедическомъ словарѣ» Брокгауза та Ефрона читаємо про нього тільки такі речі: «въ 1775-1796 г. въ С.-Петербургѣ существовалъ учрежденный для мальчиковъ, набранныхъ въ Греціи во время турецкой войны, корпусъ «чужестранныхъ единовѣрцевъ» (інаше греческій корпусъ) куда принимались и сыновья русскихъ дворянъ» (Т. XI, С. 228).

¹ ПСЗ. – Т. XX, № 14830. Пор.: справу грецького архіву 1791 р., № 2750. «Съ таковихъ греческихъ фамилій опредѣляющіеся въ учрежденный въ С.-Петербургѣ греческій корпусъ греческіе дѣти выпускаются оттоль въ оберъ-офіцерскія благородныя чины».

² ПСЗ. – Т. XXIII, № 17051 (12/VI 1792).

³ У Морському корпусі уперше зустрічаємо греків 1784 року, коли їх було 17 чол. Потім попадаються тільки окремі греки (Веселаго А. Очерк истории кадетскаго корпуса с приложением списка воспитанников за 100 лет. – СПб. – 1892). [Виділений курсивом текст примітки відсутній у ранній авторській редакції. – Ред.]

Скільки греків училося в попередній гімназії і чи їздили до неї з Ніжина, не маємо ніяких відомостей. Можна тільки припускати, що були й такі.¹ Від 1786-1789 рр. йдуть звістки про ніжинських греків, що вимагали посвідчень про грецьку породу й літа своїх дітей, яких відряджали в Петербург у «грецькій корпусь», чи в грецьке вчилище (Федір Попов, Микола Папа-Федоров, Константин Папа-Анастасієвич).² 1795-1796 рр. у Петербурзі «въ тамошнемъ греческомъ корпусѣ въ обученіи разныхъ наукъ»³ перебував ніжинець грек Іван Зафлорієв. Але цей корпус десь наприкінці 1796 р. чи на початку 1797 р. був уже скасований: в указі 19/І 1797 р. він називається вже колишнім і його суми передані сухопутному і шляхетському корпусам на утримання кадетів та інших чинів.⁴ У вхідній протокольній книзі за 1797 р. згадується ніжинець Микола Венгелій, що перебував у Петербурзі в гімназії при морському корпусі «въ трактованіи наукъ», його брат Антон був офіцером на Чорноморському флоті. А вищезазначений Зафлорієв в окремих документах 1798 і 1799 рр. називається «сухопутнаго кадетскаго корпуса въ С.-Петербургѣ отставнымъ гимназистомъ».

За браком відомостей не можна з певністю казати, що «корпусъ чужестранныхъ единовѣрцевъ» є перетворена гімназія, що існувала при Артилерійсько-інженерному корпусі. Подібно до того, що вона якийсь час продовжувала своє існування як окреме вчилище. Принаймні 31/І року 1783 відбувся іменний Указ Єкатерини II Новоросійському генерал-губернатору Потьомкіну про перенесення «училища единовѣрныхъ съ нами иностранцевъ» при Артилерійсько-інженерному корпусі до Херсона, згідно з бажанням цариці, «по лучшей удобности и другихъ уваженіямъ». До Херсона повинні перейти як учні, так і сума, що асигнована на училище. Потьомкін мусив доручити херсонське училище важній особі.⁵

Директором його був призначений артилерійський полковник П.С.Волховський, що перед тим вчителював в кадетському корпусі. Херсонська гімназія при імператорі Павлі була чи закрита, чи перенесена знов до Петербургу, – точних звісток не маємо. Проте і взагалі вона залишила після себе мало не єдиний слід у вигляді донесення Потьомкіна цариці. Донесення дати не має, отже, здається, походить з червня 1786 р. В ньому міститься «описаніє» іспитів, що проведені були «воспитаникамъ гимназіи чужестранныхъ единовѣрцевъ въ преподаваемыхъ имъ наукахъ» 24/VI. Іспити повинні відбутися майже з усіх учбових предметів – російської, німецької, французької та

¹ У цьому місці у ранній авторській редакції має місце наступний текст:

Ще більше могло бути у ній ніжинців, коли б вона була перенесена до Херсону за іменним указом 31/І 1783 р. з підпорядкуванням її князю Потьомкіну. Такий крок вирішили зробити «по лучшей удобности и другимъ уваженіямъ». (Примітка: ПСЗ. – Т. XXI, № 15653.) Але не знаємо, чи справді перенесли гімназію на південь. Мабуть, ні.

² Проток. книга 1786 р.; вихідна, № 479, вхідна № 93, 214. Проток. вхідна книга 1789 р. 15/І.

³ Проток. книга 1795 р., № 4; 1797 р. вхідна, № 24.

⁴ ПСЗ. – Т. XXIV, № 17476, 17477.

⁵ П.С.З., т. XXI, № 15658.

італійської мов, Закону Божому, історії та географії, геометрії, алгебри, фізики, артилерії, фортифікації та навігації. Але «по краткості времени» і, вочевидь, щоб не надокучити «великому собранію знатныхъ обоєго пола особъ» вислухали тільки російські та грецькі промови і зробили іспити «изъ верхнихъ математическихъ классовъ и объ оснастке и управленіи корабля». Ліпшим учням видано «отъ височайшаго имяни награжденія» – 2 золоті і 7 срібних медалі й 4 «книги соотвѣтственныя тѣмъ наукамъ, въ коихъ оказали успѣхи». Вісьмом висловлено похвалу. Потім «присутствовавшимъ знатнымъ особамъ и чужестраннымъ министрамъ» роздано подарунки – зроблені вихованцями артилерійські фортифікаційні креслення й малюнки. Нарешті були навчання з рушницями і танці. З нагороджених 12-13 осіб носили грецькі прізвища. Можливо, що дехто з них був з Ніжина.¹

Для нас нема сумніву, що ніжинські греки мало дбали у XVIII ст. за свою школу й, може бути, тому саме, що для них було відчинено неабияку школу в Петербурзі, що давала добру освіту й виводила хлопців у люди. Допомогла робити кар'єру й друга школа духовна, а саме Чернігівська духовна семінарія. Там, наприклад, учився десь 1760-1770 рр. Теодосій, син грецького священика. Він потім був за перекладача при царгородському патріархові Серафимові, що 1775-1779 р. перебував в Україні, а згодом займав різні монастирські посади і в 1798-1805 рр. був настоятелем батуринського монастиря.² 2/III 1797 р. архімандрит Єрусалимського монастиря гроба Господнього Герасим, що перебував тоді у Ніжині, просив за паспорти для своїх племінників греків: вони мали їхати до Чернігова «для трактованія въ тамошней семинарії наукъ».³ 19/VIII 1789 р. дано білет синові Івана Лагутки Миколі Лагуткіну в Чернігів для «опредѣленія себя в тамошнюю семинарію».⁴ Училися греки й у Київській академії, як Афендик 1733 р.⁵

Але й не виїжджаючи з Ніжина тамтешні греки вчилися принаймні настільки, щоб записувати свої прибутки й витрати й підписувати свої прізвища.

¹ Записки Одесского общества истории и древностей, VIII, с. 216-217. Примітка пояснює перенесення училища в Херсон «мягкостью климата». [Виділений курсивом текст відсутній у ранній авторській редакції. – Ред.]

² Черниг. епарх. изв. – 1862. – С. 724.

³ Протокол. вхідна книга 1797 р., № 77.

⁴ Протокольная книга 1798 г. выдаваемымъ паспортамъ и билетамъ, № 361.

⁵ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отд. II. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 219. В рр. 1735-1744 учився в Академії С.Тернавіот, що відомий потім під чернечим ім'ям Софронія і був архімандритом Костромського монастиря. Але він був з київських греків. Його батько жив на Подолі і був бунчуковим товаришем Київського полку. (К истории Киевской духовной академии в XVII-XVIII ст. // Труды Киев. Дух. Акад.– 1911. – Т. II. – С. 228). [Виділений курсивом текст примітки відсутній у ранній авторській редакції. – Ред.]

У присяжному листі 1682 р. та в реєстрі 1711 р. грамотних, що вміли підписатися грецькою, була більшість.¹ З половини XVIII ст. дехто вже підписується російською й чим далі, тим більше таких підписів. 1799 р. при виборах у члени магістрату з 55 учасників 13 підписали свої прізвища російською, з них – усі п'ять членів магістрату.² З 111 жертвувателів на будівлю церкви 1799-1803 рр. російською підписалося 18 чол.³ Цікаво, що у справах грецького архіву зустрічаються підписи латинськими літерами, як наступна: «K semu donosenju zytel Nyzensky grec kupes Atanasy Tuchaј podpisalsia».⁴ Наприкінці XVIII ст. трапляються цілі листи греків російською мовою, напр. Дмитра Маркичана Мазаракієві.⁵

Нема чого й казати, що самі прізвища греків часто перероблювалися на український чи на російський лад. Тому ми зустрічаємо Протченка (1746), Дмитрашка чи Дмитращенкова (1769), Спиренка, Марченка (1795), Каламарченка чи Каламарсенка (1769).⁶ Семен Лагутка під одним папером назвав себе Лагуткіним, а у скарзі позовника він фігурує як Лагутченко.⁷ Українізація прізвищ відбувалася тим легше, що секретарями й писарями у грецькому братстві часто були українці. Тому ми зустрічаємо в одній справі сторожа грецької церкви, без сумніву грека, Грицька Палуки.⁸ Проте не всі зукраїнізовані прізвища залишилися. У суді грецькому 1758 р. повірений одного грека, збиваючи позов Семена Калавреза, висловився, що коли б з'явився «правильный какой наслѣдникъ Калаврезенко» (цебто син Івана Калавреза). Цей вислів повторюється в декреті малоросійської колегії 1763 р., але «Калаврезенко» потім не зустрічається у реєстрах грецької громади.

§3. Книги

Коли підписи під документами й власноручні листи свідчать про письменність, то книги, що належать тій чи іншій людині, кажуть про більше – про використання цієї письменності та навіть про широкість наукових інтересів власників. Зрозуміло, коли ті книги не випадково потрапили до них.⁹

¹ Эйнгорн В. Новый труд по внутренней истории Старой Малороссии // Чт. Моск. общ. ист. и древн. рос. – 1908. – Т. I. – Отд. IV. – С. 38, прим. 1, 39.

² Справа № 2221.

³ Справа № 3155.

⁴ Справа 1774 р., № 2425. Id. 1779 р., № 2552.

⁵ Справа 1774 р., № 2424.

⁶ Останні прізвища замість Карамалея (справа № 2352).

⁷ Справа 1780 р., № 2468. В одному документі 1798 р. два рідні брати підписалися: один – Анастасій Солонѣцькій, другий – Андрей Соляницькій. Це не інакше, як українізовані форми грецького прізвища Салоніко (чи Салонікський).

⁸ Справа 1774 р., № 2425.

⁹ Так випадково трапилися в Ніжені 1690 р. 75 книг грецьких і почасти латинських, що залишив тут македонської землі архимандрит Діонісій у грека Зофіра. За вимогою

Щодо цього цікаві дані, що зустрічаються в документах кінця XVIII ст. У Сави Горголія було шість скринь із книжками, що 1781-1784 рр. лежали у підвалі грецької церкви (він сам жив у Петербурзі в медичній колегії).¹ Після ніжинського жителя Івана Кир'якова (помер 1790 р.) zostалися 23 історичні книги. Їх оцінено у 8 крб. і продано Іванові Сахацькому за 10 крб. 10 коп.² У грека Петриці 1791 р. було 13 друкованих книжок.³ 1792 р. Андрій Христофоров залишив за тестаментом навчальні казки «Задигъ или судьба, восточная повѣсть», псалтир, каноник. 1799 р. у Яссах помер відомий вже нам ніжинський грек Анастасій Филиполіт. Опис його майна, який надіслав тамтешній генеральний консул Яковлев, показав наявність двох скринь з книжками, забитих цвяхами, і крім того, ще 25 книжок.⁴ У іншого грека, Пантелеймона Мавродієва, що помер 1801 р., знайшли дві грецькі книжки – арифметику й ще якусь.⁵

Коли 1801 р. було вирішено продати з прилюдних торгів майно греків, що 30-40 років тому залишили його у церкві й самі зайшли безвісті, серед інших речей знайшлися книги грецькі: часослов, проданий за 15 коп., псалтир (50 коп.), «Книга старая греческая безъ переплета. Поученія Ісуса Христа» (55 коп.), 14 грецьких книг без назви (7 крб. 55 коп.), книжка рукописна (45 коп.). Крім того в одній скрині знайдено п'ять рукописних книг і три друкованих (одна з них Біблія).⁶ Ще два свідоцтва про духовних осіб. Після ієромонаха Макарія, що довго був за псалтія у грецькій церкві, залишилося три книги «ярмалойныя», одна книга «Феотокія греческая» й 27 різних грецьких книжок (1807 р.). А протоієрей Панагіот, що приїхав до Ніжина десь у 1780-х роках і

московського уряду Мазепа відіслав їх до Сівська (Чт. Моск. общ. ист. и древн. росс. – 1884. – Кн. 2. – Отд. V. – С. 4-6).

¹ Справа 1789 р., № 2645.

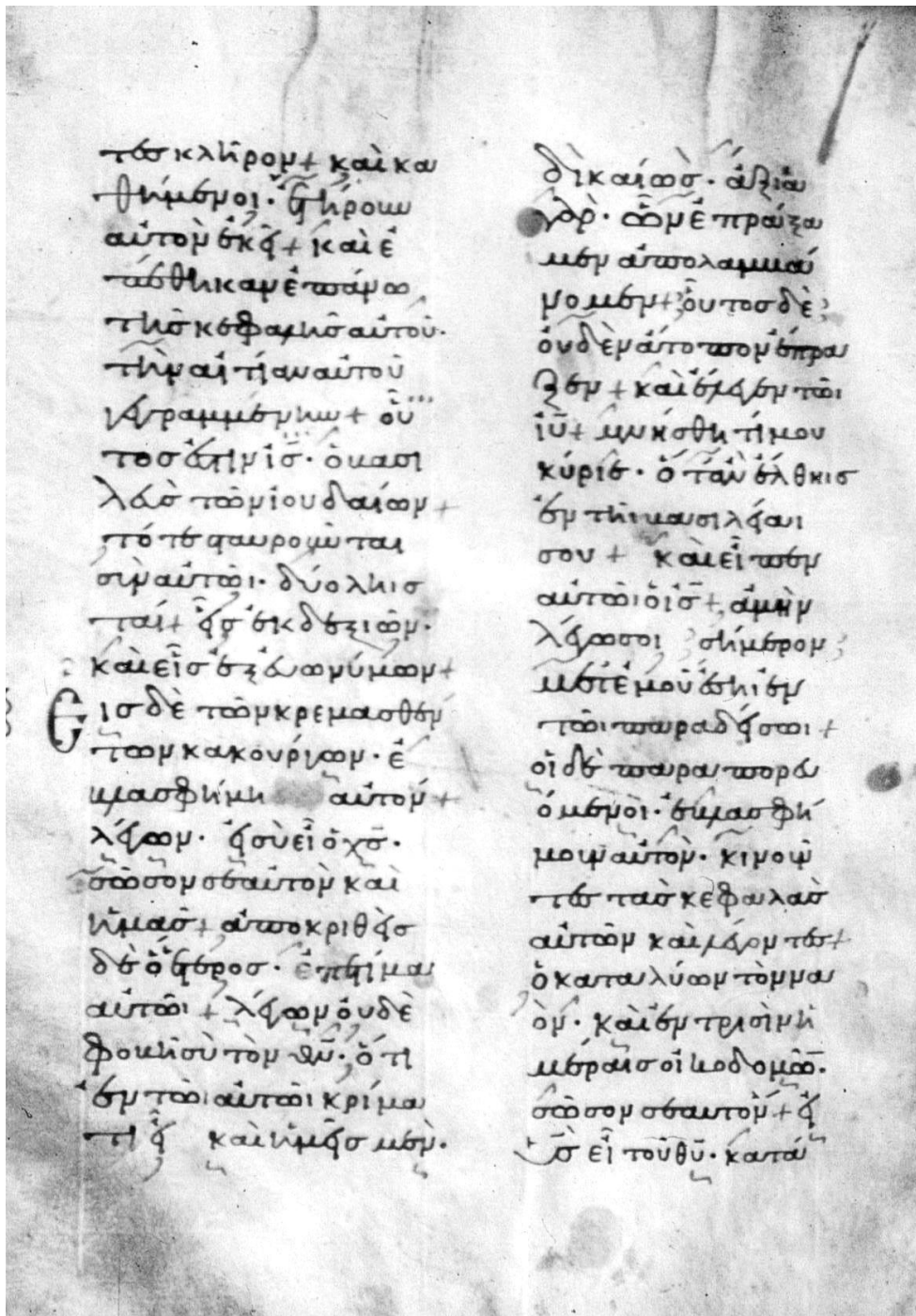
² Справа 1790 р., № 2389.

³ Справа 1791 р., № 2713. До речі, цікаві інші предмети домашньої обстановки Петриці в його будинку на Грецькій вулиці: паперові шпалери, калузькі груби, 19 картин, три образи, барометр, три дзеркала настінних, одне маленьке у скрині, три бритви та залізне ліжко, 23 стільці, одне канапе, 3 круглих столи (один червоного дерева), 15 пар чашок, три чайники, молочник, чашка «цикулатная старинная», посуд кришталевий («фруштальний»), два бокали, шість келишків з вензелями власника, п'ять склянок, десять малих пляшок, одна кобза у футлярі і парасоля, фузія.

⁴ Окремий документ 1799 р.

⁵ Справа № 1429.

⁶ Справа 1800 р. 5/III.

Евангеліе XI ст. Рукопис на пергаменті з бібліотеки Грецької церкви у Ніжині.
IP НБУВ, ф. 301.

помер 1812 р. не на посаді, залишив 120 грецьких книжок (справи №№ 1257 і 1004).

Звернімо увагу, що жодна з тих книжок не надійшла до церкви, ні до школи грецької, ні за тестаментом, ні за рішенням братства. Однак раніше були факти, що дали дослідникові право підкреслювати особливу культурність ніжинських греків і їхні просвітні заходи.

Ми знаємо, що засновник і фундатор двох грецьких церков у Ніжині й братстві був священик Христофор Дмитрієв. Йому ж, запевняє проф. Дмитрієвський, «безспорно об'язана своїмъ существованіємъ и бібліотека при этихъ церквахъ. Книги и рукописи, принадлежавшія о. Христофору, безъ всякаго сомнѣнія были первымъ капиталнымъ вкладомъ въ эту бібліотеку». Інші ж рукописи написано для новобудованих церков ближчими співробітниками його – священиками Гаврилом і Миколою. Ці й інші священики дарували церквам і друковані книги. Жертвували свої книги й приїжджі гості. Особливо «солиднымъ вкладомъ въ эту бібліотеку явился Софроній, митрополитъ Филиппійскій и Драмы, который очень долгое время проживалъ въ Нѣжинѣ» (XVII в.). Надходили цінні рукописи й від негреків, як то від гетьмана Мазепи, митрополита Стефана Яворського. За свідченням проф. Дмитрієвського, «рукописи и книги, принадлежавшія греческой нѣжинской церковной бібліотекѣ, отличаюсь древностію своего происхождения, важностію въ научномъ и рѣдкостію в бібліографическомъ отношеніях, въ то же время имѣють и нѣкоторыя внѣшнія весьма солидныя достоїнства».¹

Але дорогоцінної колекції своїх книг грецька громада не зберігла до кінця, як не зберігла повністю й архіву. Найважливіші з наукового боку книги й рукописи за ініціативою й посередництвом проф. Дмитрієвського передано у Київську [духовну] академію. Можливо, що інші книжки вже нелегальним порядком опинились у приватних руках. До нас не дійшло, наприклад, видання Арменопула, за яким грецьке братство, а потім магістрат чинили суд і розправу між греками. Правда, у заснованому 1816 р. грецькому училищі зібрано було немало грецьких та латинських видань XVI і XVII в., але це зроблено з ініціативи грека Буби під впливом утворення школи.² У подальшому ж греки не підтримували ні школи, ні бібліотеки, хоча серед них були відомі меценати Зосими. Проте їхня просвітня діяльність ішла на користь не Ніжина, а Москви й Греції.

Тепер бібліотека у ніжинських греків складається з однієї шафи з книгами переважно церковного богослужбового змісту власне виключно грецькою мовою, яка не зрозуміла майже нікому. Досить сказати, що з 150-200 греків за походженням «греками» в час перепису в грудні 1926 р. назвали себе тільки 19 чол. – тільки вони визнали себе за таких, що володіють грецькою мовою. Проте

¹ Дмитриевский А. Описание рукописей и книг, поступивших в Церковно-археологический музей Киевской духовной академии из греческой Нежинской Михайло-Архангельской церкви // Труды КДА. – 1885, – Т. 1-3. – Приложение. – С. 1-160. – Прим. 6-13. Пор. його ж таки «Греческие нежинские храмы...», II.

² Сторожевский Н. Нежинские греки. – С. 22-23; 16-18.

й людей російської культури серед ніжинських греків не всі 100 %. Під проханням грецької громади у Св. Синод 1904 р. усі 26 підписів російською, але шість з них не є власноручними...

Отже, у грецькій громаді протягом XVIII ст. не набула розвитку тенденція, що її виклав о. Христофор. Бібліотека церковна поповнювалася випадковими пожертвами. Школа ж зовсім нанівець обернулася. Олександрівське грецьке училище, що його засновано 1816 р., не мало жодного зв'язку з колишнім.

Таким чином, просвітні замаху о. Христофора не дістали належної підтримки з боку грецької громади, яку в цілому більше цікавили торговельні інтереси, ніж школа та бібліотека. Цікаво, що і у Києві, де теж була досить численна грецька колонія, школі не пощастило. 1733 р. тамтешні греки просили дати їм Петропавлівський монастир на Подолі, щоб там відновити церкву, «и при ней греческаго языка школу и учителя устромить». Через протест київського магістрату справа довго тяглася, і греки 1735 р. зробили знов заяву, що хочуть при церкві «школы греческия завестъ и учителя на своемъ коштъ содержать». Коли тоді Синод дозволив грекам мати свою церкву на Подолі, вони зразу ж поставили дерев'яну церкву, а 1739 р. почали будувати кам'яну, при якій потім засновано Катерининський монастир. Було й братство грецьке. Проте про школу зовсім забули, але замість неї ігумен Євгеній збудував у Києві шинок (1748 р.). Однак окремі греки здобували навіть вищу освіту у Київській академії.¹

Був ще вид церковної просвіти, що безпосередньо зв'язаний з церквою й у ній відбувався. Я маю на увазі проповідь. Але, цікаво, що про нього не згадується ні в статуті братства, де так багато розділів присвячено духовенству, його правам та обов'язкам (розд. 2-22), ні у благословенних грамотах київських архієреїв новим грецьким священикам. І тільки задля курйозу можна відзначити, як два грецькі священики навчали «въ догматахъ греко-россійской веры» турка Василя. Він нашвидкоруч був хрещений без «оглашення», через свою хворобу. Навчити його істини віри доручено було в Ніжині священикові Миколаю, бо гадали, що він уміє розмовляти турецькою мовою. Коли ж виявилось, що це помилка, а володіє тією мовою о. Атанасій, то доручили їм обом навчати Василя, причому Атанасій мав бути за толмача.²

¹ Петров Н.И. Греческий Екатерининский монастырь в Киеве // Труды КДА. – 1896. – Вып. 1. – С. 65, 80, 81, 90, 97, 101-102.

² Окремий документ грецької церкви 1773-1774 рр. Був у Ніжині непоганий проповідник грек архімандрит Дорофей Возмулов. За оповіданням Храповицького, він у Ніжині так сподобався імператриці Єкатерині своєю промовою, що вона винагородила його 500 карбованцями, у той час, як іншим архімандритам давала по 300 крб. Потім у Козельці вона згадувала з похвалою цю промову. Це ббуло у січні 1787 р., а у травні Дорофея підвищено у єпископи (Дневник А.А.Храповицького, с. 74). Проте Дорофей не був зв'язаний з гмрадою грецькою: не вона його придбала та й служив він не в грецькій церкві, а був настоятелем Благовіщенського монастиря. [Виділений курсивом текст примітким відсутній у ранній авторській редакції. – **Ред.**].

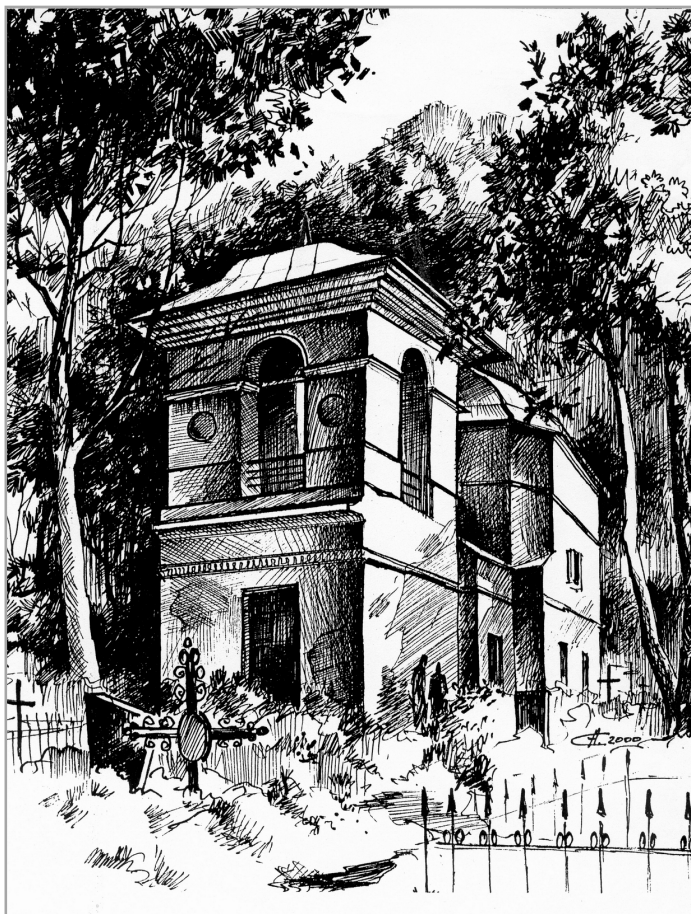
Вище ми обумовлювали низький ступінь релігійного, культурного, національного почуття у ніжинських греків розвитком «торговельного духу». Торгівля, що давала добрий прибуток, так захоплювала комерційну націю; до неї наверталися люди, які виходили на інший службовий шлях і працювали там не без користі. Ніжинський грек Миколай Буйдїй, що був перекладачем Колегії іноземних справ, працював якийсь час у Царгороді при російському резидентові. Він був, між іншим, за посередника між резидентом Обрізковим і патріархом Матвієм, який йому дуже довіряв, знайомив його із взаємовідносинами між Патріархатом та Абіссинією. Наскільки Буйдїй був обізнаний у міжнародних справах, видно з двох записок, що він 1752 р. подав у Колегію іноземних справ, а саме: «Краткое объявление о тогдашнемъ состояніи Оттоманской Порты» и «Краткое описание о поступкахъ, а особливо о характере ныне резидующихъ въ Константинопольъ министровъ европейскихъ державъ». І все ж таки у тому ж році Буйдїй вирішив обірвати свою дипломатичну кар'єру й повернутися до Ніжина, щоб зайнятися торгівлею.¹

§4. Добродійність

Статут братства регулював і ставлення його до хворих і бідних (розд. 26, 30, 33, 34, 38, 41, 42). Статут пропонував установити в одному будинку лікарню та шпиталь, на утримання яких ішли ті гроші, що їх кожної суботи збирали у скриньку, яку носили по домівках грецьких. Проте заможні хворі повинні були самі платити за своє лікування у лікарні. Обидві установи підпорядковано досить складній адміністрації. Вища влада – братська рада в цілому. Особливо ж за лікарнею доглядали четвертий і десятий члени ради (великий ключник і великий піклувальник лікарні – μέγας ἐπισκέπτης νοσοκομείου), за шпиталем – п'ятий і восьмий члени (епітроп і великий наглядач шпиталю – ἐπιστάτης ψηροτροφείου).

«Рада 24-х та інших» доручає лікарню особливій людині, благонадійній, доброго життя, одруженій. Так само особливий наглядач мав ближче доглядати за шпиталем, з двома його відділами – чоловічим та жіночим. Сюди за дозволом ради приймали людей старих, збіднілих, що не мали засобів та догляду. Перебували вони тут до смерті чи зміни становища. Проте іноді у шпиталі знаходили тимчасовий притулок люди нужденні; протягом трьох днів їх годували й випускали з двома грошами на дорогу.

¹ *Справа кол. Архіву Міністерства іноземних справ. «Дѣла турецкія, 1752 г.». Картон 372, №7; К.Харлампович. Еще о сношениях с Абиссинией. – Журн. Мин. нар. просв. 1910, дек., с. 363. [Виділений курсивом текст відсутній у ранній авторській редакції. – Ред.]*

Церква Костянтина та Олени на Грецькому кладовищі у Ніжині

Шпиталь не тільки було запроектовано о. Христофором, але його справді засновано. 1696 р. грецьке братство просило митрополита Варлаама Ясинського, й він дозволив будувати «шпиталь ради пристанища и пропитанія убогихъ и недужныхъ».¹ Подібне благословення братство одержувало і від наступних київських архієреїв, до Арсенія Могилянського включно (1760 р.).² Фактичне існування шпиталю та взагалі добродійна діяльність грецького братства затверджується універсалом гетьмана Данила Апостола. З нього видно, що братство, позичаючи гроші, відсотки від них уживало на милостиню «удовамъ, сиротамъ и отпалымъ отъ купечества людямъ».³ У наступні часи добродійність у грецькій громаді виявлялася у таких формах: шпитальне утримання старих, допомога збіднілим, видача посагу бідним дівчатам тощо.

¹ Федотов-Чеховской А. Назв. праця. – С. 14-15.

² Там само. – С. 33-35.

³ Там само. – С. 78-79.

Безперечно, шпиталь грецький існував у Ніжині протягом усього XVIII ст. У справі 1782 р. в реєстрі будинків 1-ї частини міста зустрічаємо будинок шпиталю грецької церкви.¹ 1790 р. Іван Кир'яков залишив за тестаментом 100 крб. на шпиталь грецький і 100 крб. «въ несчастные дома» вдовам і сиротам.² Крім шпиталю близько грецької церкви існувала ще друга богадільня на грецькому кладовищі біля дерев'яної церкви Костянтина та Олени.³

За початковим планом о. Христофора, грецький шпиталь повинен бути об'єднаний з лікарнею. Як це стало насправді, ми не відаємо. Але знаємо, що час від часу туди посилали хворих. 1798 р. в Білорусі затримали грека Григорія Зибенка. Як за його зізнанням, паспорт у нього вкрадено, його переслали до Ніжина для посвідчення про особу. Але він був такий слабкий, що його не можна було взяти на допит, і грецький магістрат примістив його до видужання у шпиталь на суспільне утримання.⁴ Але божевільних греків відправляли згідно з наказом губернатора від 7/IX 1798 р. у Максаківський монастир, спеціально призначений до того. Так зроблено 1798 р. з грецьким сином Іваном Мурчановим.⁵

Згадаю ще спробу грецької громади відзначити одержання царської жалованої грамоти 1801 р. збудуванням лікарні. Ми вже бачили, що з того нічого не вийшло.⁶ Але залишилося «Дѣло объ учрежденіи въ г. Нѣжинѣ, греческимъ обществомъ для неимущихъ и страждущихъ болѣзнями обоого пола до двадцати душъ больницы».⁷ Тут теж об'єднання в одній установі лікарні й шпиталю.

Поруч із постійним утриманням старих у шпиталях, грецька громада допомагала бідним грекам час від часу. Як це робилося і в яких розмірах, дізнаємося з рішення грецької громади від 29/IV 1809 р., яке затвердило попередні допомоги в сумі 15 крб. на місяць удові Олені Еліатовій, 10 крб. на місяць грекові Петрові Родіонову, знов визначено по 2 крб. по день смерти сторожеві при грецькому магістраті, ніжинському міщанинові (значить, не грекові) Степанові Байструку, що прослужив 40 років і дійшов старости та знемоги, по 5 крб. грецькій дівчині сироті Катерині Вельцовій, «лишившейся по стеченіямъ судебъ глазнаго зрѣнія». 21/XII 1809 р. вирішено платити по 2 крб. на місяць грекиням Агафії Яновій та Євдокії Афендулієвій, «уважаая за достаточное состояніе». 2/IV 1813 р. громада встановила, а магістрат 20/IV затвердив: а) трьом дівчатам Сестрициним до виходу заміж по 10 крб. на місяць; б) грекині Гепихиній по 10 крб. до повноліття сина й виходу заміж дочок; в)

¹ Справа № 2490.

² Справа 1790 р., № 2389.

³ Топографическое описание г. Нежина // Труды Черн. арх. губ. ком. – 1902. – С. 174. Редактор датує це описання 1783 р. (с. 139). Насправді його складено після пожежі 1797 р., якою викликано «перестройку вновь по плану города» (с. 172) і від якої потерпіло Народне вчилище, що його засновано 1789 р. (с. 175).

⁴ Окремий документ 1790 р.

⁵ Окремий документ 1798 р.

⁶ Харлампович К. Нарис I // ЗІФВ ВУАН. – 1929. – Кн. 24. – С. 186.

⁷ Справа 1802 р., № 1400.

удові псалтія Гаврила Трандафіла по 10 крб.; г) по 10 крб. щомісячно К.В.Албанезову за його бідністю на утримання малолітніх дітей, а 10-річного німого сина відрядити згідно з проханням батька у Чернігівське училище, взявши на рахунок громади сплату грошей і одяг.¹

Побіч з такою допомогою у громаді здавна існувала видача грошей на великі свята. У документі 1803 р., грудень, читаємо «... какъ нынѣ сближается праздникъ Рождѣства Христова, къ которому слѣдуетъ по прежде заведенному въ здѣшнемъ обществѣ обыкновенію учинить отъ церкви бѣднымъ и безпомощнымъ милостынное подаяніе, для того предлагается вамъ не отлагая времени сходитъ въ дома здѣшнихъ греческихъ купцовъ и другихъ города Нѣжина согражданъ и испросить таково подаяніе, сколько онаго собрать можете, умѣете препоручить епитропамъ греческой церкви» (окремый документ). Ця форма добродійництва утримувалася до останніх часів, навіть коли скасовано грецький магістрат і його капітали перейшли до міської управи (1872 р.), яка й видавала бідним грошову допомогу. 1907 р. на свята Різдва й Великодня вона дала 35-ти бідним 65 крб. 67 коп. (окремый документ грецької церкви).

Щоб виявити інші форми допомоги та умови, при яких їх чинили, звернімося до деяких справ попередньої доби. 1780 р. грекиня Анастасія Котенова записала грецькій церкві у повну власність свій двір на Грецькій вулиці, разраховуючи на віковичне поминання й на «благодѣтельное вспомошествованіе... при нынѣшнемъ вдовствѣ и убожествѣ своемъ». За порозумінням з епітропом вона «приняла въ безвозвратное покористованіе церковныхъ денегъ 150 руб.». Цю згоду суд грецького братства затвердив і своїм декретом повідомив епітропа.² Цікава ще справа грека Захарія Бабалексія. Він 8/V 1781 р. купив у епітропів грецької церкви будинок на Грецькій же вулиці з тим, щоб тут йому перебувати з жоною до самої їх смерті чи виходу її заміж. Тоді двір зо всім будуванням повинен перейти до церкви. Купчу засвідив грецький суд. 1786 р. вмер чоловік, а 14/I 1797 р. погорів дім. Удова не мала змоги відбудувати новий і просила дозволу продати двір, щоб половина грошей йшла їй на утримання, а друга – у церкву, відповідно до колишньої умови. Здається, магістрат згодився на цю пропозицію, принаймні вирішив доповісти про неї грецькій громаді.³ Через два роки вдова грека Дмитра Пантазулія Марія, що залишилася з двома малолітніми дітьми без усяких засобів, бо за борги чоловіка дім і все майно були заарештовані, звернулася до грецького магістрату з проханням дати дітям грошову допомогу на прогодування та на одяг. А

¹ Справа № 2048. – Книги обществ. приговоровъ по разнымъ предметамъ. Чернігівське ремісне училище відкрито 1804 р. Одяг протягом року коштував 10 крб., прогодування біля 25 крб. Див.: Киевская старина. – 1904. – Т. 84. – С. 157-168. Павловский И. Ремесленное училище в Чернигове, учрежденное сто лет назад (1804-1811).

² Справа 1780 р., № 2469.

³ Окремый документ 1799 р.

оскільки у Царгороді небіжчик залишив капітал, то вдова хотіла, щоб братство уповноважило когось із надійних людей добитися цих грошей.¹

Справа вдови Анастасії Кокінової виявляє, що клопотання грецького магістрату за вдів і сиріт регулювалося загальним міським положенням. 1790 р. довідалася вона, що два якихось громадянина збираються продати її дім, і поспішила вдатися до грецького магістрату із заявою, що вона ще жива й на продаж будинку згоди не давала. Вона просила взяти її дім під догляд, а її саму за її вдовуванням і убозством утримувати на прогодуванні та постачанні грецької громади. Магістрат згодився на останнє, бо йому в справах удів і сиріт належали функції сирітського суду. За довідкою, п. 10, ст. 299 «Положення о сиротскомъ судѣ» зобов'язував магістрат допомагати вдовам і клопотатися про їхні справи. Одночасно грецький магістрат за ст. 290 вирішив застерегти міський магістрат, який затверджував кріпосні акти на нерухомість у межах міста.² На тій же підставі грецький магістрат піклувався й коло сиріт.³

Для характеристики опікунського права, як його розуміли магістрат і поодинокі греки епітропи (цебто душоприкажчики), наведемо один випадок. Помер грек Микола Барка, що за духівницею відказав 300 крб. служниці Катерині Николаєвій та її малолітньому синові (26/XII 1800 р.). Через півроку вона подала заяву до магістрату, що їй не дають грошей. Опікуни Христофор Бокій та Іван Патера з'ясували, що гроші залишено не їй самій, а обом, і що їй можна дати тільки 150 крб., а другу половину тримати до повноліття сина й наростання відсотків. Але магістрат знайшов, що опікуни повинні тільки зібрати гроші й роздати тим, про кого тестамент згадує, а не порядкувати над майном і капіталом. Коли вони вважають за потрібне затримати 150 крб., то не у себе мають їх ховати, а віддати в відповідне місце.⁴

Можливо, що за чинністю того ж таки міського положення городничий одного разу надіслав до грецького магістрату хлопчика Ан. Манойлова, що тинявся по місту, «для доставлення ему приличнаго воспитанія и снабденія».⁵ У тому ж році до грецького магістрату звернулася за допомогою особа, яка навіть не входила до складу братства, вдова значкового товарища Юрія Кир'якова

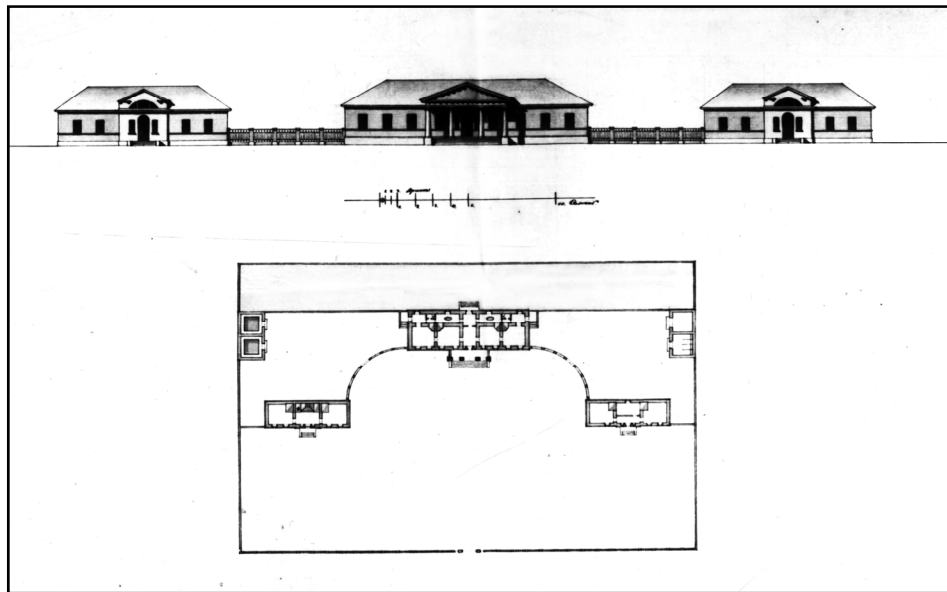
¹ Окремий документ 1782 р.

² Справа 1791 р., № 2668; ПСЗ. – Т. XX, № 14392 – Учреждение для управления губернией (с. 260-261). Коли розбійники забили купця Сирманова, його вдова просила, щоб грецький магістрат звернувся до Катеринославського правління, яке мало було зробити оголошення, щоб боржники небіжчика представили вдові борги йому. Бо, як вона писала, її чоловік вів справи с купцями Полтави, Кременчука, Єлисаветграду, Херсону, а сама вона «по причинѣ удовства женскаго полу» й бідності не має змоги збирати борги. І грецький магістрат це прохання Сирманової задовольнив в силу п. 7 Грамоти 10/II 1775 р. (Справа 1791 р., № 2704).

³ Магістрат доносив «коротко, подробно» про становище майна малолітніх та про опікунське управління (Вхідна книга за 1789 р. – 20/XII). У зв'язку з цим стояло право грецького магістрату стверджувати духівниці померлих греків (Проток. книга за 1789 р., № 62. Окрем. док. 1799 р.).

⁴ Справа 1812 р., № 1399.

⁵ Протокольна книга вхідних паперів 1795 р., № 170.

Грецька богадільня у Ніжині. Креслення початку ХІХ ст.

Пелагія. Джерело допомоги вони показали в майні брата її чоловіка Івана Кир'якова, що помер 1790 р.¹

Нарешті, ще один випадок (зовсім винятковий) соціальної допомоги. 1798 р. грецький магістрат видав паспорт удові Пантазулієвій «на свободный проѣздъ въ малороссійскія города для испрошенія себѣ въ нынѣшнемъ недостаточномъ и разоренномъ ѣя состоянїи подаянїя».² Звичайно, в самому Ніжині інші греки теж тим займалися, як Костянтин Миколаєв, що був «у прошеніє милостыни» (1754 р.), хоча мав свій дім.³

Перший випадок видачі посагу бідним дівчатам зустрічаємо 1799 р., коли Стерій Прок. Станислав за духівницею відказав 50 крб. на вбогих дівчат, коли виходитимуть заміж.⁴ Ширше значення мав тестамент відомого вже нам Івана Кир'якова, що залишив 110 крб. для шпиталю та «несчастных домовъ». Можливо, решту він призначив для видачі заміж 2-3 дівчат, причому за опікунів визначив «присутствующихъ», цебто членів грецького магістрату. Останній, маючи на увазі царські грамоти 1742 і 1775 р.р., що надали грецькій громаді розпорядження майном померлих греків, відмовив у претензії на майно Івана Кир'якова його братів, яким небіжчик відказав тільки 150 крб. Потім він продав з прилюдних торгів майно (хутора) за 980 крб. 86 коп. та призначив «на снабдѣніє безпомощных сиротъ приданнымъ» усього 1000 крб. Обрано не три дівчини, а сім, причому тоді ж визначили, скільки дати кожній, і кожній 16/XI 1791 р. видали відповідне посвідчення. Трьох з тих бідних дівчат ми зустріли

¹ Проток. вхідна книга 1795 р., № 151.

² Проток. книга выдаваемых паспортов 1793 р., № 406.

³ Плохинский М. Назв. праця. – С. 200.

⁴ Справа 1779 р., № 2444.

через 7-8 років. З них одній було призначено дати 200 крб. з яких 90 видано раніше, а решту 110 – коли виходила заміж. Марії Артиновій призначено було 230 крб., а коли вона виходила за прапорщика Тунецького, їй довелося доодержати тільки 50 крб. Третя – Олена Антонова одержала відразу свої 230 крб., коли вийшла заміж за цісарського підданого барона Федора фон Бенковича, що переїхав до Росії. Хоча вона стала «Елена Антонова баронова Фон-Бенковичева», все ж була неписьменна...

Іноді допомогу бідним дівчатам чинив магістрат із власних коштів. 1800 р. Микола Балабан, не маючи змоги виплатити грецькому магістратові 870 крб. громадських грошей, подав вексель йому, Балабану, від Івана Спиридонова, і мурований дім, куплений у Кліци, якому проте гроші не були виплачені. Через шість років Балабан усе ще був винний магістратові 290 крб., причому виявилося, що «по недостаточному его состоянію» виплатити цей борг він не в змозі: «И общество во уваженіе состоянія дѣтей его дѣвицъ, которые по недостатку отца ихъ для выхода въ замужество имѣють нужду въ приданому», вирішило цих грошей не вимагати й облік скасувати.¹

Минуло багато років, і цей спосіб допомоги все ще існував у грецькій громаді. Від року 1867 збереглися дві справи, що свідчать про це. № 82 «Дѣло о завѣщанных умершимъ грекомъ Бенковичемъ на греческую церковь на приданное дѣвицамъ греческаго сословія деньгахъ» і № 83 «Дѣло о выдачѣ греческимъ дочерямъ, выходящимъ въ замужество денежнаго пособія».

Вочевидь, цей розумний спосіб доброчинності був звичайний у греків і його вживали інколи люди, що здавалось би далеко стояли від сімейних радощів. Архієпископ Словенський і Херсонський Євген Булгарі, походженням грек, з нагоди народження у цариці Єкатерини онука Олександра (1777) обрав з бідного стану 10 дівчат і 10 женихів і їх одружив, постачивши посагом з власного майна.²

Нарешті треба зазначити ще один випадок, у якому добродійність якимось об'єднано з мірою соціальної охорони. 1769 р. магістратський городничий задержав на вулиці грека Анастасія «будучего въ изумленіи», цебто здурілого. Його тримали якій час у магістраті під вартою, але оскільки він «одъ той болезни не освободился», то його як грека відправили до грецького братства – до «освобожденія от болезни».³

¹ Справа 1800 р., № 2037.

² Летопись Екатеринославской ученой комиссии. – 1904. – Т. 5. – С. 135-136.

³ Справа 1769 р., № 2329.

Додатки¹

№ 1. «Подписка» ніжинського грецького братства із роз'ясненням, що таке «грецьке право». 1766 р. Окремий документ без числа

1766 году іюля 14 д[ня]. За силу указа Ея І.[мператарскаго] В.[еличества] въ Малороссійской Коллегіи въ Греческое Нѣжинское братство присланного дали находящіеся въ городѣ Нѣжинѣ грекы въ ту коллегію ихъ подписку въ томъ. З самого начала грекы межъ собою, и челядью своею судились одними правами названными Прохиронъ илы Шестокнижіе, а техъ правъ рукописная древняя книга когда получена, или черезъ кого выписана мы невѣдаемъ, ибо самыя старѣйшіе между нами грекы сколько могутъ запомнить до шестидесять и болѣе лѣтъ, то оную книгу застали при греческомъ братствѣ, а въ прологѣ написано, что дана въ Москвѣ въ 1669 году. Так же книга переведена была на простій языкъ греческій Куняломъ Критскимъ зъ бившее первоукописной, а потомъ въ Царьградѣ въ 1540-мъ году випечатанной на самомъ Еллинскомъ языкѣ. И показанніе правы сути благочестивыхъ греческихъ царей цесаря Константина Великаго, Іустиніана і протчихъ, а напоследокъ царей Василия, Константина и Льва. Сочиненія же Номофилака (*то есть законохранителя или содержателя – К.Х.*) Константина Арменопула, и онія права Греческому братству по прозбѣ оногo съ протчімы волностямы подтврждены высочайшими жалованными всемилостивѣйшими грамотаы едною 1710 году марта 11 блаженнія и вѣчнодостойнія памяти Государя Императора Петра Перваго Самодержца Всероссійскаго, а другою 742 году ноября 3 дня блаженнія и вѣчнодостойнія памяти Государини Императрицы Елисаветъ Петровны Самодержици Всероссійской. После же означенного первого перевода предъписанная книга Прохиронъ, или Шестокнижіе (яко оной первой переводъ былъ съ помѣшаніемъ и елинского діалекта) вторично самимъ простѣйшимъ и понятнѣйшимъ греческімъ діалектомъ переведена Адрианопольской Митрополитанской Академіи учителемъ Алексѣемъ Спаномъ, а стараніемъ и коштомъ православного митрополита Іраклѣйского Герасима въ 1744 году въ

¹ Подаємо тексти Додатків, що їх уклав К.В.Харлампович до всіх шести нарисів з історії ніжинських греків (ІР НБУВ, ф. X, 18313. – 34 арк.). Основу текстів склали давні документи, власноручно переписані дослідником під час опрацювання архіву ніжинського грецького магістрату. Попри всі намагання вченого якнайточніше передати правописні особливості документів, що вочевидь з численних правок, зроблених іншим атраментом, треба визнати, що, з сучасного погляду, ці копії не є науково або археографічно достовірними. Проте ми, у свою чергу, теж намагалися передати тексти додатків саме так, як вони записані К.В.Харламповичем, хоча й він, вочевидь, припускався значних помилок при читанні окремих літер. В усякому разі, йдеться не про зміст документів, а про ті особливості їх написання та копіювання, які можна пояснювати як українськими впливами на канцелярську мову XVIII ст., так і помилками пізніших переписувачів, тобто самого К.В.Харламповича та упорядників цього видання. Тексти додатків підготовлені до друку С.Чернухіним.

Венеціи въ типографіи православнаго грека Николая Гликія, Іранійскаго, первіе выпечатана, и такова простаго греческаго діалекта переводу выпечатанная книга въ греческое братство зъ Цариграда – выписана, и она въ томъ братствѣ имѣется и по той, и по предозначенной древною переводу рукописной книгамъ поелику онѣ собою согласны въ братствѣ греки между собою и челя[д]ью своею, и нынѣ за силу вышеписанныхъ высочайшихъ грамотъ и гетманскихъ унѣверсаловъ судяться, и помянутіе правы по разсужденію греческаго братства к содержанию правосудія суть достаточны. Что жъ тѣ права въ показанныхъ переводахъ греческихъ благочестивыхъ коронованныхъ царей, въ томъ Греческое братство зсилается на великую восточную греческую православную церковь, і на саміи тѣ книги ибо и въ Греціи вездѣ, какъ всѣ четыре патриаршескіе, яко митрополитанскіе архіепископскіе и епископскіе престолы, и вся нація греческая теми жъ правами между православными отъ духовной власти при присутствіи и свѣтскихъ правосудіе доставляется. А инакихъ правъ чтобъ въ Греціи гдѣ либо были неизвестно, и въ Греческомъ братствѣ не имѣется, да упователно – въ Россіи по святейшему правительствующему Синоду, и правительствующему Сенату, о такихъ греческихъ правахъ, и въ книгахъ небезизвѣстно есть въ чемъ и подписались: 99 человекъ

Підписи 100 чоловіків грецькою, дуже не розбірні – К.Х.

ІР НБУВ, ф. X, 18313. – Арк. 5-бзв. Копія рукою К.В.Харламповича.

№ 2. Реєстр греків – «ніжинських жителів» 1769 р. (Зі справи грецького архіву 1769 р., № 2300)

Як видно зі справи, походження реєстру таке. 8 березня 1769 р. грецьке братство одержало такий папір: «Указъ Ея Имп. Величества самодержицы Всероссийской зъ магистрата Нѣжинскаго. Въ греческое Нѣжинское братство. Магистратъ Нѣжинский, слушавъ города Нѣжина господина головы Петра Тернавиота объявленія и приложенной при ономъ копии вѣдомости, коимъ требуетъ противъ оной вѣдомости, сочинивъ въ Магистратъ надлежащие справки, къ нему прислать, а какъ въ приложенной при томъ объявленіи копии вѣдомости по 4 пункту между прочимъ требуется, сколько въ городѣ Нѣжине имѣется чужестранцовъ грековъ, и прочіихъ разночинцовъ, дѣлами своими живущихъ, но яко с оныхъ многие находятся под вѣдомствомъ греческаго Нѣжинскаго братства: Для того Магистратъ нѣжинской опредѣлили послать въ греческое нѣжинское братство сей указ и велѣть сочинить тамо в обстоятельствѣ именную вѣдомость сколько состоитъ въ вѣдомствѣ оного греческаго братства въ городѣ своими домами живущихъ въ должности¹ купцовъ, художниковъ и ремесленныхъ людей, и оную в самоскорѣйшомъ

¹ Це останнє слово написано з боку без позначення, до якого місця тексту воно належить. Здається, що тільки тут можна його примістити.

временѣ, то есть сего марта 9 числа¹ прислать въ магистратъ къ разсмотренію, и греческому нѣжинскому братству учинить о томъ по сему Ея Императорского Величества указу, 1769 году д(ня). № 212.

Юрий Сердюковъ

За писаря Федоръ Юрчевскій т.р.²

Канцеляристъ [...]» (прізвище не розбірливе – К.Х.)

Як видно з чернетки відповідної промеморії грецького братства, воно послало тільки 9/IV реєстр осіб, що були «въ вѣдомствѣ греческаго братства», а саме: «грековъ купцовъ своими домами живущихъ и художниковъ и ремесленнихъ греческаго званія людей». Закреслене, як у чернетці, місце дає бачити, що від братства того ж дня, цебто 8/III, вимагав подібної відомости за п. 4-м «господинъ депутатъ города Нѣжина Иванъ Костевичъ», якому братство її й послало, обмежившись наміром тільки повідомити про це міській магистрат. Але потім, вочевидь, передумало й послало подібний реєстр і до магистрату.

У справі маємо й текст анкети, за п. 4-м якої відповідало братство: «Частной комиссии о городахъ, нужно имѣть отъ городскихъ господъ депутатовъ нижеслѣдующія извѣстія, для чего сіе и сообщается города ... господину депутату». Пункт 4-й читається³: «Сколко положеннихъ въ подушной окладъ мужеска полу душъ какъ купцовъ и цеховыхъ, такъ и всякихъ разночинцовъ, показать поелику возможно каждого рода людей порознь; такожъ и сколько чужестранныхъ купцовъ, художниковъ и ремесленнихъ людей равномѣрно на какомъ основаніи [текст згас – **Є.Ч.**] и другимъ обстоятельствамъ располагаются купцы на три разнія статьи, гилдіи, бѣлни и прочія разделения».

Відомості, що нижче друкуються, подано з такими змінами: відкриваю скорочення, ставлю по-сучасному знаки розділові, ввожу нумерацію, якої нема в оригіналі, причому в дужках подаю друге число – за яким дана особа повинна була бути позначена в реєстрі 1765 р., що його видав Плохинський в «Трудахъ XII археол. съѣзда», II, с. 216-226. Ці додаткові в дужках цифри показують, які греки записані були в обох реєстрах і які увійшли до складу братства після 1765 р. Проте інші з тих нових членів – давні мешканці Ніжина (№ 53, 54, 122 ще 124-126, 129, 131). У примітках до реєстру підкреслюю важніші поправки, що новий реєстр вносить у прізвища греків, у географічні назви, у дати, у позначення професій і сімейного стану в першому реєстрі. Деякі з тих поправок зроблено при самому складанні реєстра, що його готували для Костевича безпосередньо; інші внесено через місяць, коли реєстр перекладався для магистрату. Тут і рука, і атрамент інші. Див. № 59-89. Або на № 96, 99, де до імені «Салоневича» під № 164 знов додано: кумачами и протчимъ.

Після докладного реєстру зі 133-ма [прізвищами] греків «нѣжинскихъ жителів» у даній справі знаходився не вшитий аркуш з 22-ма прізвищами греків, яких заголовок пропонував приписати, вірогідно, до перших 133-и. Можна б

¹ Це позначення часу теж на боці.

² Цебто *ману пропріа*, власною рукою.

³ 4 Копія 25/IX 1768.

думати, що це іноземні греки, що перебували тоді у Ніжині й тепер хотіли вступити до складу грецького братства. Але у реєстрі «иностранныхъ грековъ» 1769 р., що його надрукував проф. Савва, ми зустріли тільки двох із 22-х. Тому гадаємо, що цей додатковий реєстр складено не 1769 р., а пізніше. І в реєстрі греків 1752 р. ми знаходимо не менше семи з тих 22-х.

«Вѣдомость, сколько подъ вѣдомствомъ Греческаго Нѣжинскаго братства состоитъ грековъ купцовъ своїми домами живущих, и какимъ купечествомъ ббадаются, такожъ сколько омѣется и ремесленныхъ греческаго званія людей и какими ремеслами бавятся, о томъ подъ симъ именно значить, сочиненная 1769 года апрѣля: 3 дня.

1 (26) Афанасій Ивановъ Артыно. Женать.

Турецкой области зъ города Арты. Находится в Нѣжинѣ зъ 1733 году и жителствуетъ своѣмъ домомъ. Отпускаетъ в Царград и другія оной Турецкой области места мякотніе російскіе, а оттель привозитъ в Россію турецкіе кумачніе и інніе разніе товары.

2 (28) Дымитрій папа Хрыстовъ. Женать.

Ипперской провинціи зъ города Янына. В Нѣжинѣ съ 1728 году. Торгуетъ товарами мякотними і турецкыми кумачамаи и другими.

3 (30) Анастасій Павлов Казнаферъ. Женать.

Турецкой области зъ города Янына. Находится в Нѣжинѣ съ 1734 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. За старостію ж ничемъ не торгуетъ.

4 (31) Федоръ Петровъ Волковъ. Женать.

Крымской области зъ города Козлева. Находится въ Нѣжинѣ съ 1736 году и жителствуетъ своѣмъ домомъ. Прежде торговалъ бакалѣю, а нынѣ обрытается у своду торговыхъ договоровъ между купечествомъ.

5 (32) Дементіянъ Юрьевъ Ликона. Женать.

Отець его, умершій Юрій Ликона грекъ былъ турецкой области з Цареграда, а онъ Дементій, родился в Нѣжинѣ и жителствуетъ своимъ домомъ. Обрытается у своду торговыхъ между купечествомъ договоровъ и промышляетъ куплею и продажею лошадей і протчимъ товаромъ.¹

6 (12) Афанасій Филиповъ. Женать.

Турецкой области зъ городу Янына. Находится в Нѣжинѣ зъ 1762 году. Привозитъ з Цесаріи въ Россію сѣнокосніе косы и отпускаетъ за границу російскіе мякотніѣ товары.

7 (34) Лукянъ Евстратіевъ. Женать.

Крымской области зъ города Очакова. Находится в Нѣжинѣ зъ 1736 года. Промышляетъ вывозомъ з Царѣграда и продажею въ Малороссію бакалѣи.

8 (35) Дымитрій Лукяновъ Софроновъ. Женать.

¹ Підкреслених слів нема в реєстрі 1765 р.

Турецкой области зъ города Мытелины. Находится въ Нѣжинѣ съ 1728 года и жителствуетъ своимъ домомъ. Торгуетъ въ Нѣжинѣ въ лавкѣ разными царградскими бакалѣями.¹

9 Лука Ивановъ. Женатъ.

Турецкой области Ипперской провинціи зъ села Делвинъ. Находится в Нѣжинѣ съ 1738 года и жителствуетъ своимъ домомъ. Торгуетъ въ Россіи разными турецкими и російскими пушными товарами.

10 (11) Дымитрій Федоровъ Мецовит. Женатъ.

Турецкой области зъ села Мецова. Находится въ Нѣжинѣ съ 1739 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Торгуетъ в Турецкую область і в Россіи разными російскими мякотными и турецкими кумачными и інными товарами и поставляетъ въ Великороссію на фабрику турецкую шерсть.

11(14) Михайло Евѣстафіевъ Садовныковъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Царграда. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1739 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Торгуетъ въ Турецкую область і въ Россіи разными російскими мякотными и турецкими бумажными и інными товарами и привозитъ із Царграда и производыть въ Нѣжинѣ ихъ въ лавкѣ въ продажу съестніе, бакалѣйніе и другіе вещи.

12 (36) Дементій Дымитріевъ Косторіяно. Женатъ.

Турецкой области зъ города Касторіи. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1722 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Торгуетъ въ Царѣградъ російскими пушными товарами, а въ Россіи турецкими кумачами, шелкомъ и другими товарами.

13 (38) Стоянъ Петровъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Салоньки. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1760 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Бадается бламарническимъ ремесломъ.

14 (39) Павелъ Ныколаевъ Мургановъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Ямбула. Въ Нѣжинѣ съ 1735 году. Находится у своду торговыхъ договоровъ между купечествомъ.

15 (40) Янъ Дымитріевъ Шпано. Женатъ.

Турецкой области зъ города Арвантохора. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1739 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Бавытся ремесломъ бламарническимъ.

16 (41) Дука Статѣевъ. Женатъ.

Ипперской провинціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1749 году. Промышляеть прывозомъ зъ Волоцины волоскихъ винъ і продажею въ Нѣжинѣ оптомъ.²

17 (44) Дымитрій Афанасиевъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1752 году. Имѣеть свой домъ. Промышляеть прывозомъ ізъ Волоцины и продажею в Нѣжинѣ волоскихъ винъ.

18 (45) Дымитрій Ныколаевъ Шарданъ.

¹ «Бакалѣями» нема в реестрі 1765 р. і батьківщиною Софронова він називає м. Касторію, за рік же прибуття до Ніжина вважає 1722 р.

² Підкреслених слів немає в реестрі 1765 р.

Отець его былъ умершій грекъ Николай зъ города Янына, а онъ, Дымитрій, родился въ Нѣжинѣ. Находился прыкажчикомъ при Московскомъ купцѣ Журавлеве.

19 Анастасій Павловъ Клеца. Женатъ.

Турецкой области зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1731 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Промышляетъ в Россіи і въ оную Турецкую область разними турецкими и російскими товарами и вивозомъ волоскихъ винъ и продажею оныхъ в Нѣжинѣ.¹

20 (47) Христо Ставровъ. Женатъ.

Турецкой области зъ мѣстечка Раховицѣ. Находится въ Нѣжинѣ съ 1750 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Бадается привозомъ ізъ Волощныи и продажею въ Россіи² волоскихъ винъ.

21 (49) Хрыштофоръ Евстафіевъ. Вдовъ.

Турецкой области зъ мѣстечка Погдоріяны. Находится въ Нѣжинѣ съ 1706 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ и за старость ничемъ не купечествуетъ.

22 (50) Кирякъ Дымитріевъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Правати. Находится въ Нѣжинѣ съ 744 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Шинкуеть разнимъ напыткомъ.

23 (24) Павелъ Алексѣевичъ Артино. Не треба.³

Турецкой области провинціи Элады зъ села Верестеницѣ. Находится въ Нѣжинѣ съ 1732 году. Имѣеть свой домъ. Торгуеть товарами мякотними російскими и турецкими – заполочу и кумачамаы.

24 (51) Иванъ Касяновъскій. Женатъ.

Македонской провинціи зъ города Турнава. Находится въ Нѣжинѣ съ 1732 году. Жителствуетъ своимъ домомъ. Бадается при купцахъ барышничествомъ.

25 (52) Пасхалій Сатыровъ. Женатъ.

Македонской провинціи зъ города Ларси. Находится въ Нѣжинѣ съ 1754 году. Бадается въ товариществѣ зъ грекомъ Хрыстомъ Ставровимъ.⁴

26 (53) Анастасій Федоровъ Кара. Женатъ.

Турецкой области зъ города Арты. Находится въ Нѣжинѣ съ 1762 году. Бадается ремесломъ бламарническимъ.

27 (54) Николай Константыновъ Буро. Женатъ.

Македонской провинціи з мѣстечка Ая. Находится въ Нѣжинѣ съ 1725 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Бадается барышничествомъ.

28 (55) Рыза Ивановъ Турнавытъ. Женатъ.

Македонской провинціи з города Турнава. Находится въ Нѣжинѣ съ 1759 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Торгуеть бакалѣею и содержитъ кофейной домъ.⁵

¹ У реестрі 1765 р. підкреслених слів нема.

² «Въ Россіи» – немає.

³ Чому «не треба» – невідомо. Навряд Артино вийшов з громади, – тоді його не писали би, чи написавши – закреслили.

⁴ Під № 20.

⁵ Підкреслених слів нема 1765 р.

- 29 (56) Христофоръ Ивановъ. Женатъ.
Македонской провинціи з города Турнава. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1756 году. Торгуеть водкою, медомъ и другими напитками.
- 30 (57) Янъ Константиновъ. Женатъ.
Турецкой области з острова Крыти. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1759 году. Бадаеться продажею вареного кофе и разнихъ сладкихъ водокъ.
- 31 (58) Юрій Ныколаевичъ. Женатъ.
Македонской провинціи з города Сатіста. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1763 году. Торгуеть варенымъ кофею.
- 32 (59) Гаджи Петро Ивановъ. Женатъ.
Македонской провинціи уезду Салонского села Батіоны. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1718 году. Имѣеть свой домъ. Бадаеться баришничествомъ.¹
- 33 (60) Ныколай Филиповъ. Женатъ.
Турецкой области з города Янына. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1759 году. Бадаеться продажей кофе вареного.
- 34 (3) Ныколай Алексѣевичъ. Женатъ.
Турецкой области з города Янына. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1740 году. Жителствуеть своѣмъ домомъ. Имѣеть торгъ въ Великороссію, въ Сибирь, въ Турецкую область, въ Царъградъ и другіе места.
- 35 (1) Юрій Федоровъ Венеціановъ. Женатъ.
Зъ провинціи Пелопонисіи. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1720 году. Жителствуеть своѣмъ домомъ. Имѣеть торгъ въ Царградъ и Великороссію товарами: кумачами, шелкомъ, заполачу, ладаномъ и другими разними.
- 36 (2) Иван Федоровъ Мецовытъ. Женатъ.
Македонской провинціи Трыкалского уѣзда зъ села Мецова. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1732 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Имѣеть торгъ въ Македонію, въ Царградъ и въ Великороссію пушными и турецкими товарами, шелкомъ, кумачемъ и другими; такожь на російскую фабрику шерсть вистанчаеть.
- 37 (61) Димитрій Фемеліевъ. Холостъ.
Отець его умершій былъ Македоской провинціи Трыколского уѣзду зъ села Мецова. Онъ, Дымитрій, родился въ Нѣжинѣ. Жителствуеть своѣмъ домомъ. Торгуеть кумачами, пушными и другими товарами.
- 38 (62) Стерѣй Алексѣевичъ. Женатъ.
Македонской провинціи уѣзду Трыкалского зъ села Мецова. Находьтся въ Нѣжинѣ съ 1744 году. Торгуеть кумачами, шолкомъ, пушнымъ и другими разными товарами.
- 39 (27) Димитрій и Иванъ Ныколаевы Караманлѣевы. Холостіе.
Родились въ Нѣжинѣ. Дѣдъ изъ грековъ умершій Михайло Караманлѣй былъ з Царграда. Торгують кумачами, шелкомъ, ладаномъ, пушными и другими разними товарами.
- 40 (63) Иванъ Прокопіевъ Катергаров. Холостъ.

¹ У реестрі 1765 р. замість підкреслених слов стояло: «торгуеть бакалѣєю».

Родился въ Нѣжинѣ. Дѣдъ его умершій былъ Иперской провинціи зъ города Янина. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Торгуетъ пушными, кумачами, и другими товарами при купцахъ прыкажчикомъ.¹

41 (15) Иванъ Михайловъ Караманлѣй. Женатъ.

Родился въ Нѣжинѣ. Имѣетъ домъ свой. Отецъ его умершій Михайло Караманлѣй былъ зъ Царграда. Торгуетъ пушными товарами, кумачами, шелкомъ и другими.

42 (64) Юрій Димитріевъ Демежій. Женатъ.

Родился въ Нѣжинѣ. Жителствуетъ на своемъ грунтѣ. Купечества не продолжаетъ. Отецъ его умершій Дымитрій былъ грекъ зъ Венеціи зъ города Корфи.

43 (65) Мыхайло Павловъ Сѣмяковъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Азова. Находятся въ Нѣжинѣ съ 1710 году. Бавится ремесломъ кравецким.

44 (66) Константынъ и Пантелѣй Ныколаевы Судаклѣвы. Холостіе.

Родились в Нѣжинѣ. Торгуютъ пушными россійскими и турецкими кумачами, заполочу и другими товарами. Отецъ же ихъ былъ грекъ Турецкой области зъ города Филипополля.

45 (68) Афанасій, Ныколай, Иванъ и Дымитрій Стаматѣвы.

Родились в Нѣжинѣ. Жителствуютъ своѣмъ домомъ. Бавятся: Николай золотарскимъ, Иван бламарническимъ, а Дымитрій кравецким ремествами. Афанасій же служитъ при купцахъ. Отецъ ихъ былъ грекъ Македонской провинціи, а с какого города – не вѣдаютъ, затемъ что по немъ малолѣтными остались.

46 (70) Иванъ Константиновъ Папазулъ. Женатъ.

Крымской провинции зъ города Козлева. Находится въ Нѣжинѣ съ 736 году. Живетъ на своемъ грунтѣ. Торгуетъ въ лавкѣ бакалѣйными вещами и разными мѣлочами.

47 (71) Антонъ Анастасіевъ Поповичъ.

Кримской провинціи зъ мѣстечка Каргасова. Находится въ Нѣжинѣ съ 1745 году. Напереді сего торговалъ мѣлоччу.²

48 (72) Даныло и Федоръ Орликовы. Холостіе.

Родились въ Нѣжинѣ. Промишляютъ пушными, кумачными и другими товарами. Отецъ же ихъ былъ зъ Волощыни, зъ города Ясь.

49 (74) Антонъ Татархристовъ.

Турецкой области зъ города Андріянополя. Находится въ Нѣжинѣ съ 1724 году. Торгуетъ трубками, свечми и другими разными мѣлочми зъ братомъ Анастасіемъ холостимъ.

50 (75) Дымитрій Федоровъ. Женатъ.

¹ Підкреслене додано.

² В реестрі 1765 р. було: «торгуетъ разными старими зъ одежи и прочіихъ вещей мѣлочами».

Родился въ Нѣжинѣ. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Бавится ремесломъ шапочницкымъ. Отецъ же его былъ умершій Турецкой области з города Касторіи.

51 (76) Афанасій Рызовъ. Женатъ.

Ипперской провинціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1735 году. Торгуетъ в лавкѣ красною рибою и икрою.

52 (77) Маргарытъ Кирыловъ. Женатъ.

Турецкой области провинціи Элады зъ города Тырнава Ларійского. Въ Нѣжинѣ зъ 735 году. Промишлялъ напредъ сего разними цариградскими и російскими пушными товарами. А нинѣ находится въ сводѣ торговыхъ договоровъ между купечествомъ.¹

53 Дымитрій Ивановъ Тернавыотъ. Женатъ.

Зъ города Турнова Эладского. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Находится въ Нѣжинѣ съ 1742 году. Торгуетъ разними турецкими и російскими пушными товарами. И въ продажу пускаетъ привозные з Волощини вина.²

54 Феодосій Баладима. Женатъ.

Турецкой области зъ города Янына Катеры Ипырской. Находится въ Нѣжинѣ съ 1741 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Торгуетъ турецкими и другими разними товарами.

55 (78) Федор Литинъ. Женатъ.

Провинціи Элады города Турнавы Эладского. Въ Нѣжинѣ зъ 1744 году. Торгуетъ пушными россійскими и греческими кумачами и другими разними товарами и привозомъ турецкой шерсти на російскую фабрику.³

56 (79) Николай Метакса. Женатъ.

Провинціи Иперской зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 730 года. Купечествомъ за старость свою не промишляетъ.⁴

57 (80) Костантынъ Дымытріевъ.

Провинціи Ипперской зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1758 года. Торгуетъ бакалѣю.

58 (81) Ныколай Стефановъ Сестриця. Женатъ.

Родился в Нѣжинѣ. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Не торгуетъ нѣчемъ по причинѣ убожества и долговъ.

59 (4) Ралій Ивановъ. Женатъ.

Провинціи Македонской з города Касторія. Въ Нѣжинѣ зъ 1735 году. Имѣетъ свой грунтъ. Бадается привозомъ волоскихъ винъ и торгуетъ турецкими разними и російскими пушными товарами.

60 (6) Дымитрій Пантазулъ. Женатъ.

¹ Підкреслене – додано при реєстру 1765 р., там само стояло: «промишляеть».

² Цього грека в реєстрі 1765 р. нема і підкреслене позначає, що в списку 1769 р. додано іншим атраментом.

³ В реєстрі 1765 р. підкресленого нема. Там само замість «Эладскаго» стоїть «Ларійскаго».

⁴ Замість підкресленого в реєстрі 1765 р. стоїть: «Купечествомъ нынѣ не бавится».

Иперской провѣнціи зъ города Янына. Въ Нѣжинѣ зъ 1744 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Промышляетъ россійскими пушными и турецкими кумачами, ладаномъ, заполочю и другими разными товарами. І шелком сирцомъ и крашенымъ.¹

61 (5) Николай Евстафѣевъ. Женатъ.

Ипперской провѣнціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1728 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Торгуетъ россійскими мякотными и турецкими кумачами, ладаномъ, заполочю, шелком и другими разными товарами.

62 (20) Иванъ Юриевъ Капитанъ. Женатъ.

Ипперской провѣнціи зъ города Янына. Въ Нѣжинѣ зъ 1730 году. Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Торгуетъ мякотными, кумачами, заполочю и другими разными товарами.

63 (82) Иванъ Марковъ. Женатъ.

Иперской провѣнціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1728 году.² Жителствуетъ своѣмъ домомъ. Содержитъ в откупѣ карантинной Василковской домъ и промишляетъ волоскымъ выномъ.

64 (84) Діамандій Николаевъ. Женатъ.

Турецкой области ипперской провѣнціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1754 году. Торгуетъ въ Россіи разными мякотными россійскими и турецкими кумачами, заполочю и другими товарами и королками.³

65 Иванъ Стефановъ.

Родился въ Нѣжинѣ. Отецъ его умершій былъ Македонской провинціи зъ города Арвантохоріи Стефанъ Евстафѣевъ. А бадается онъ, Иванъ, сводомъ торговыхъ договоровъ между купечествомъ.

66 (84) Анастасій Федоровъ Таланжѣй. Женатъ.

Македонской провѣнціи зъ города Софіи. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1752 году. Живетъ своѣмъ домомъ. Торгуетъ мушкателнымъ выномъ.

67 (88) Ленардо Мантовъ.

Иперской провѣнціи мѣстечка Дрынополя. Находится въ Нѣжинѣ съ 1752 году. Торгуетъ товарами пушными, заволочю, кумачами и другими.

68 (89) Антонъ Федоровъ Камарашевъ. Женатъ.

Зъ Царграда. Заехалъ въ Нѣжинъ въ 1734 году. Жительствуетъ своѣмъ домомъ. Купечествомъ нынѣ не бадается.

69 (90) Иванъ Манусовъ. Женатъ.

Иперской провѣнціи зъ города Янына. Находится въ Нѣжинѣ съ 1744 году. Живетъ своѣмъ дворикомъ. Бадается барышничествомъ.

70 (29) Юрій Дымитріевъ Лазаревъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Святія Маври. Находится въ Нѣжинѣ съ 1752 году. Имѣетъ свой домъ въ Нѣжинѣ. Возимѣлъ отлучку въ городъ Москву въ 1764 году по его промысламъ.

¹ Підкресленого нема в реєстрі 1765 р., а тут воно написано іншою рукою, ніж попереднє.

² У реєстрі 1765 р., вочевидь, помилка: «1728 року».

³ Цього слова нема в реєстрі 1765 р. «Корольки» – корали.

- 71 (91) Димитрій Ивановъ Барановскій. Женатъ.
Съ Царграда заехал въ Нѣжинъ въ 1745 году. Бавится продажею напитокковъ – водкы, пыва и меду.
- 72 Феодорій Киряковъ Татлій. Женатъ.
Турецкой области зъ мѣстечка Проватына. Заехал в Нѣжинъ въ 745 году. Торгует пушными, заполочю, ладаномъ, кумачами и другимы товарами.
- 73 (16) Костантынъ Ивановъ. Женатъ.
Турецкой области зъ мѣстечка Проватына. Заехал в Нѣжинъ въ 1745 году. Промишляеть товарами пушными, кумачами, заполочю и другимы.
- 74 (19) Николай Вангелій. Вдовъ.
Иперской провѣнціи з города Янына. Заехал въ Нѣжинъ въ 728 году. Живет своѣмъ домомъ. Торгуеть суконными нѣмецкими товарамы.
- 75 (93) Ныколай Пантелѣевъ Бабаляръ.
Родились онъ и отецъ его умершій Пантелѣй въ Нѣжинѣ. Торгуеть сукномъ. Дѣдъ его былъ грекъ, а съ какого города – онъ, Николай, не ведаеть.
- 76 (95) Гаджи¹ Димитрій Костантыновъ.
Македонской провѣнціи города Андриянополя. Заехал въ Нѣжинъ въ 1758 году. Жителствуеть своимъ домомъ. Бавится краскою всякихъ фантынъ² и суконъ.
- 77 (21) Иванъ Юріевъ Марковычъ. Женатъ.
Родился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Торгуеть въ лавкѣ гданскими гарусными товарами, камками, штаметамы и другимы. Отецъ же его умершій былъ Иперской провѣнціи зъ города Янына.
- 78 (9) Петръ Демяновычъ.
Родылся въ городѣ Чернѣговѣ. Въ Нѣжинѣ находится съ 1729 году. Торгуеть товарами пушными, ладаномъ, кумачамы, заполочю и другимы разными. Отецъ же умершій былъ грекъ Македонской провѣнціи, а какого города – не ведаеть затемъ, что остался малолѣтень.
- 79 (100) Петро Параскевынъ. Женатъ.
Родился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Находится пономаремъ при греческой Нѣжинской церквѣ. Отецъ же его умершій былъ Турецкой области з города Трапезонта.
- 80 (102) Димитрій Ивановъ Серзилевъ. Женатъ.
Македонской провѣнціи зъ города Филипополля. Заехал въ Нѣжинъ въ 1739 году. Торгуеть въ лавкѣ разнымъ Гданскимъ товаромъ.
- 81 (103) Иванъ Афендуліевъ. Холостой.

¹ *Гаджи* або *хаджи* (див № 98), чи *хажы* – найменування у мусульман тих, хто виконав подорож до Меки й Медини. За цим зразком так звались греки-христіани, що їздили на богомілья у Єрусалим. Див. у Нечаєва в книзі «Хожденіе во св. град Іерусалимъ» (1721): «И по прошенію моему приведе мя ко гречину Алексѣю Яковлеву, по реклу Хажы, родомъ из Македоніи, изъ Солунъ града, иже и той ходилъ во святой градъ Іерусалимъ, на поклоненіе Гроба Господня» (Варшав. унив. изв., 1845, № 1, 5).

² Фантин – це що-небудь з одягу.

Родился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Бадаеться продажею въ лавкѣ шолковыхъ, кумачей и протчихъ товаровъ. Отець же его умершій билъ з Царграда.

82 (104) Дымитрій Ивановъ Меликановъ. Женать.

Турецкой области з Царграда. Заехалъ въ Нѣжинъ свѣ 1774 году. Живеть своѣмъ домомъ. Торгуеть волоскимъ виномъ і ремесломъ бламарническимъ бадаеться.¹

83 (106) Федоръ Ивановъ Исаковъ. Женать.

Родился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Торгуеть кумачами, заполочу, пушными и другими товарами. Дѣдъ же его билъ грекъ Турецкой области, а с какого города – онъ, Федоръ, не ведаеть.

84 (25) Юрій Василіевъ Протченко. Женать.

Родился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Торгуеть въ лавкѣ парчамы шолковыми и другимъ разнымъ товаромъ. Отець же его билъ грекъ Македонской провинціи, а какого города – не ведаеть, затемъ что по немъ остался малолѣтенъ.

85 (107) Павелъ Сколярій.

Зъ Царграда. Заехалъ въ Нѣжинъ въ 1755 году. Бавытса майстерствомъ бламарническимъ.

86 (108) Антоній Юріевъ. Женать.

Турецкой области зъ города Пароса. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1750 году. Торгуеть мушкателнимъ виномъ и пушными и другими товарами.

87 (109) Иванъ Павловъ Гонтій.

Родился въ Нѣжинѣ. Отець его билъ Иперской провинціи города Янына. Находится въ прикажчикахъ между купечествомъ.²

88 (110) Евстафій Стефановъ. Женать.

Волоской провинціи зъ мѣстечка Сорокы. Заехалъ въ Ныжинъ съ 1732 году. Бавытса ремесломъ бламарническимъ.

89 (112) Крыстафоръ Юрьевъчъ. Женать.³

Турецкой области зъ города Трапезонта. Заехалъ въ Нѣжинъ зъ 1735 году. Живеть домомъ своимъ. Торгуеть бакалѣею и разными вынами.⁴

90 (113) Костантинъ Костантинновъ Милонъ.

Македонской провинціи зъ города Касторія. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1703 году. Живеть своѣмъ домомъ. За старость не купечествуеть.

91 (17) Ананій Павловъ Мураѣтъ. Женать.

Родился въ Нѣжинѣ. Живеть домомъ своѣмъ. Прывозитъ съ Цесаріи сѣнокосніе косы, а туда отпускаеть красную юфту. Отець же его билъ грекъ Турецкой области зъ провинціи Пелопониской.⁵

¹ Підкресленого нема в реестрі 1765 р.

² В реестрі 1765 р. стояло: «Павель Гонтій. Женать. Иперской провинціи города Янына, заѣхалъ въ Нѣжинъ съ 1710 году, живеть домомъ своимъ, за старостью не купечествуеть».

³ Було написано й закреслено «холостой», це у 1765 р.

⁴ Підкресленого нема в реестрі 1765 р.

⁵ Замість підкресленого 1765 р. було: «з города Пелопоніи».

92 (114) Яній женатъ, а Дымитрій, Федоръ и Леонтій Куртіевы холостіе.

Родились въ Нѣжинѣ. Живуть домомъ своѣмъ. Торгують кумачами, пушными и другими товарами. Отець ихъ умершій билъ грекъ зъ острова Хѳостійскаго.¹

93 (115) Яковъ Ивановъ Маркачанъ. Вѣдовъ.

Родился въ Нѣжинѣ. Живеть домомъ своѣмъ. За болѣзнію купечества не імѣеть. Сынъ же его Дымитрій торгуеть сукнами отъ Слуцкого полскаго купца Сухозагнѣта. А отецъ его, Якова, былъ грекъ зъ города Янына.

94 (116) Костантынъ Ныколаевъ. Женатъ.

Провынціи Элады зъ города Лариса. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1757 году. Наслуговуваеть разнымъ купцамъ.

95. (23) Юрій Алексѣевъ Артино. Холостой.

Првынціи Арти зъ села Верестеныцѣ. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1728 году. Живеть своѣмъ домомъ. Бадаеться содержаніемъ въ Нѣжинѣ кожевного заводу.²

96 (117) Ныколай Дымитріевъ Салоника.

Росился въ Нѣжинѣ. Живеть своѣмъ домомъ. Бавится ремесломъ бламарническимъ. Отець его умершій былъ грекъ Македонской провинціи зъ города Фесалоники.

97 (118) Юрій Остаповъ Андренелій. Женатъ.

Македонской провинціи зъ города Эндріянополъ. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1742 году. Промышляеть бакалѣею и выномъ торгуеть.³

98 (119) Хаджи Манойло Бакчюевъ.

Македонской провинціи села Сыллѣ. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1762 году зъ женою и дѣтьми. Ничемъ не торгуеть.

99 (120) Иванъ Стояновъ.

Македонской провинціи зъ города Фесалоники. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1724 году. Бавится ремесломъ бламарническимъ.

100 (68) Иванъ Димитріевъ Кумбурлій. Женатъ.

Жителствуеть своѣмъ домомъ, дѣти же его Иванъ, Василий, Григорій и Михайло, родившіеся въ Нѣжинѣ и купно съ нимъ жителствующіе, торгують пушными великоросійскими да заграничными турецкими: шолкомъ, заполоцю, кумачами, ладаномъ и другими разными товарами.

101 (121) Евстафій Ивановъ Парчикаловъ. Вдовъ.

Отець его умершій былъ грекъ Македонской провинціи зъ города Водына і, заехавши въ Нѣжинъ въ 1710 году, бадался купечествомъ, а онъ, Евстафій, родился въ Нѣжинѣ и прежде бавился купечествомъ, а нынѣ до роздѣлки съ товарищами своѣми оставыл. Дому жъ своего не імѣеть.

102 (123) Семень Ивановъ Галацовъ.

Дѣдъ его умершій, Андрей Галацовъ, былъ грекъ Македонской провинціи. Онъ же, Семень, родился въ Нѣжинѣ. Бавится промысломъ у продажи холста.

¹ У реестрі замість закресленого було: «Македонской провинціи зъ города Салоники», а Яній був позначений, як і брати, холостим.

² У реестрі 1765 р. було «Провынціи Элады».

³ «Торгуеть» – додано.

103 (124) Семень Федоровъ. Болгаринъ.
Турецкой области зъ города Охрыда. Находится в Нѣжинѣ съ 1740 году.
Бадается ремесломъ бламарническимъ.

104 (125) Ника Костантыновъ. Волошинъ.
Отець его Костантынъ зъ города Ясъ. Родился въ Нѣжинѣ. Бадается ремесломъ бламарныческимъ.

105 (126) Федоръ Димитріевъ Сердюковъ.
Отець его умершій, Димитрій, былъ перехристъ изъ жидовъ и находылся у содержанія на откупъ малороссійской индукты. Онъ же, Федоръ, еще не купечествуетъ.

106 (127) Василій Ивановъ Сочевановъ. Волошинъ.
Отець его умершій, Иванъ, былъ Волоской провинціи зъ города Сочава, а онъ родился въ Нѣжинѣ и прежде торговалъ разными малороссійскими товарами, а нынѣ за старости купечествомъ не бадается.

107 (128) Николай Петровъ Полинковскій. Болгаринъ.
Македонской провинціи зъ города Филипополля. Находится въ Нѣжинѣ съ 1740 году. Промышляеть бакалѣею.

108 (129) Ныколай і Юрій Федоровы Желязенки.
Отець ихъ умершій, Федоръ, былъ родомъ изъ Полщы. Они же родились въ Нѣжинѣ. Купечествуютъ пушными разными и греческими разными кумачными и другими товарами.

109 (131) Нико Божинъ. Болгаринъ.
Македонской провинціи зъ мѣстечка Струмыча. Находится въ Нѣжинѣ съ 1757 году. Бадается ремесломъ бламарническимъ.

110 (131) Юрій Василіевъ. Грузинъ.
Грузинской провинціи зъ города Тифлис. Находится въ Нѣжинѣ съ 1755 году. Торгуеть разными товарами¹ с платя и протчого мѣлочами.

111 (132) Трифонъ Ивановъ. Болгаринъ.
Турецкой области зъ мѣстечка Рущука. Находится въ Нѣжинѣ съ 1757 году. Бавится ремесломъ бламарническимъ.

112 (133) Яній, Петро, Юрій и Статѣй Статѣевы. Волохи.
Отець ихъ былъ волошинъ зъ города Букурештовъ. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 1722 году. Они жъ, Статѣевы, родились в Нѣжинѣ, и съ ихъ Иванъ, старшій, торгуеть разными турецкими и россійскими пушными товарами, а прочіе малолѣтні.²

113 (134) Иванъ Димитріевъ Сталевскій. Болгаринъ.
Македонской провинціи зъ города Искиль. Заехалъ въ Нѣжинъ въ 745 году. Бавится куплею и продажею бакалѣи, такъ же торгуеть и россійскими пушными товарами.

114 (135) Иванъ Дымитріевъ. Волошинъ.
Волоской провинціи зъ города Ясы. Заехалъ в Нѣжинъ съ 735 году. Бавится ремесломъ бламарническимъ.

¹ У реестрі 1765 р. замість «товарами» – «старими».

² Підкресленого нема в реестрі 1765 р., за яким всі чотири брати «торгують».

- 115 (136) Андрей Ивановъ. Волошинъ.
Волоской провѣнціи зъ города Ясъ. Заехалъ въ Нѣжинъ въ 1715 году. Торгуеть разными греческими и російскими пушными товарами.
- 116 (1370) Юрій и Федоръ Шпыноли.
Отець ихъ умершій ізъ италянцовъ перехрысть былъ. Они же, Шпыноленки, родились въ Нѣжинѣ. Купчуютъ сукнами.
- 117 (139) Василій Федоровъ Толбухинъ.
Крымской провѣнціи зъ города Перекопа. Находьтся въ Россіи съ 1736 году. Промышляеть продажею щетинныхъ мѣлочныхъ вещей.
- 118 (140) Сандуль Ныколиевъ. Волошынъ.
Волоской провѣнціи зъ города Ясъ. Заехалъ въ Нѣжинъ съ 750 году. Бавится куплею и продажею бакалѣи, такожъ привозомъ волоскихъ вынъ.
- 119 (146) Данило, Петръ и Григорій Голюнки.
Дѣдъ ихъ Игнатъ, умершій, былъ Полской областы, а они родылись въ Нѣжинѣ. Торгуютъ сѣнокосными косами.
- 120 (142) Степанъ Андреевъ Удрышевъ. Волошинъ.
Отець его умершій, Андрей, былъ зъ Волоской провѣнціи зъ города Ясъ. А онъ, Степанъ, родился въ Нѣжинѣ. Бавится ремесломъ золотарскимъ.
- 121 (143) Костантынъ Ивановъ Костенецкій.
Города Константинополя. Въ Нѣжинѣ съ 1706 году. Прежде находьлся въ разныхъ воѣнскихъ и партыкулярныхъ службахъ, а нынѣ за старость никакого промысла не имѣеть и крайне ныщеченъ.¹
- 122 Михайло Драдуліевъ. Женать.
Родымець бѣломорской. Живеть своѣмъ домомъ. Находьтся въ Нѣжинѣ зъ 1754 году. Обрѣтаеться пры греку Степанѣевѣ прыкажчикомъ и торгуеть в лавкѣ разною бакалѣею.²
- 123 Христофоръ Василіевичъ Поповычъ.
Македонской провѣнціи зъ города Янина. Живеть своѣмъ домомъ. Находьтся въ Нѣжинѣ зъ 1759 году и во время Прусского походу былъ маркытантомъ, а нынѣ никакого промыслу не имѣеть.
- 124 Федоръ Мецовычъ. Женать.
Находьтся въ Нѣжинѣ зъ 1757 году и жителствуеть в тестя Ныколая Ванделѣя. Бадаеться купечествомъ російскими товарами, кумачами и протчими.
- 125 Степанѣй Евстафьевъ Флорѣй. Женать.
Жителствуеть своѣмъ домомъ. Турецкой областы зъ города Турнова. Находьтся въ Нѣжинѣ зъ 1731 году. Прежде торговалъ бакалѣею, а нынѣ за старость ничемъ не промышляеть.
- 126 Алексѣй Антоновъ. Женать.
Турецкой областы зъ города Андриянополя. Находьтся въ Нѣжинѣ зъ 1749 году. Живеть своимъ домомъ и бадаеться бламарствомъ.

¹ В реестрі 1765 р. підкресленихъ слівъ нема. Там названо його Сербином.

² Единий Степаней у цьому реестрі під № 125 вже не торгував. Тому треба гадати, що зрозуміло тут грек «иностранный» Степан Яшанський, що саме й займався продажею бакалїї (Савва В. Матеріали греческого братства и магистрата, I, 8).

127 Михайло Григорієвъ Ердатѣнко. Женатъ.

Отець его умершій былъ волошынъ зъ города Ясъ. А онъ родился въ Нѣжинѣ. Жителствуєть наемно по разнымъ домамъ. Бавится зъ ремесла бламарского.

128 Павель Харитоновъ.

Турецкой области зъ города Свыштова. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1761 году. Жителствуєть своѣмъ домомъ. Ремесло имѣєть кравецкое и делаетъ на грековъ плате греческое.

129 Михайло Ивановъ. Женатъ.

Родомъ изъ персіяновъ. Жителствуєть по разнымъ наемнымъ домамъ. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1748 году. Бадаєтся барышничествомъ.

130 Семень Спиридоновъ Дрипионій. Женатъ.

Провынці Венеціанской зъ города Кефелоніи. Жителствуєть своѣмъ домомъ. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1762 году. Содержуєть трактыри и в оныхъ продаєть вина и разніе водки.

131 Юрій Василієвъ. Грузинъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Тефлиса. Нанимаєть на жителство домъ. В Нѣжинѣ находится зъ 1757 году. Бадаєтся барышничествомъ.

132 Юрій Яковлевъ. Женатъ.

Перехристь съ турковъ зъ города Крыта. Жителствуєть по разнымъ наемнымъ домамъ. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1761 году. Бадаєтся въ шинку.

133 Фома Стефановъ Башняковъ. Женатъ.

Турецкой области зъ города Сараева. Находится въ Нѣжинѣ зъ 1760 году. Торгуєть турецкими кумачами пушными російскими и другими разными товарами.

Из прочихъ прописать и слѣдующихъ

1. Семена, кабака содержателя. 2. Степана Петрицю. 3. Дмитрія Шаргана. 4. Якова Жегала. 5. Федосія Баладину. 6. Дмитрія Тарнавіота. 7. Христофора Василієва. 8. Афанасія Кундура. 9. Юрія Краївяна. 10. Афанасія Тухая. 11. Ставра Христофорова, Афендулієва зятя. 12. Трандафіла Іванова. 13. Хажи Яна, Строжитного (?) зятя. 14. Юрія Дмитрієва Геса. 15. Федора Мецовита, Вангелієвого зятя. 16. Христофора Юрієва Велісара. 17. Яна Мецовита, шинка Баронового содержателя. 18. Дмитрія Спону. 19. Івана Куртієва. 20. Дмитрія Куртієва жѣ. 21. Юрія Кафежи. 22. Івана Хрисантієва».

Там само. – Арк. 7-16.

№ 3. Копія контракту курського ямщика Ширяєва з греком Пантелієм Мавритою щодо перевезенія хугровини з Москви до Яс 1797 р. (Зі справи Грецького архіву в Ніжині № 2884)¹

1797 года февраля 17 дня съ иперскимъ купцомъ грекомъ Пантелѣемъ Константиновымъ Маврити Курского яму ямщикъ Алексѣй Никитинъ сынъ

¹ У «Описи деламъ греческаго нѣжинскаго маги страта» (1873 р.) ця справа позначена: «Донесеніє грека Константина Бланара». У нас була тільки частина її.

Ширяевъ заключилъ сіе условіе въ томъ, что договорился я, Ширяевъ, отвезти ево, Маврити, прикащика Константина Блана съ разными препровождаемыми отъ него, Маврити, товарами изъ Москвы въ городъ Яссы на собственныхъ моихъ лошадяхъ тройкою на нижеописанныхъ кондиціяхъ. Первое, слѣдовать мнѣ, Ширяеву, въ пути со всякимъ поспѣшеніемъ, для чего и постановляю срокъ проѣзда, буде черезъ городъ Ямбургъ, 23 дни, а когда потребно будетъ реченному Блану чрезъ Дубосары¹, по двадцать пять дней, каковой срокъ начать девятымъ на десять числомъ сего февраля; естли жъ я за каковыми либо моими неисправностями въ лошадяхъ или въ повозкахъ зимняго или лѣтняго ходу потребующихся на означенный срокъ того Блана въ городъ Яссы не доставлю, въ такомъ случае можетъ онъ, Бланъ, вычестъ изъ принадлежащихъ мнѣ за провозъ денегъ за пересроченное время, а именно: въ первые сутки два, во вторые три, а въ третьи пять рублей; естли жъ таковая просрочка последуетъ отъ его, Бланова, надобностей при таможенѣ или въ другомъ мѣстѣ, за то съ меня не вычитать, равно и мне съ него за простой не требовать.² Второе, во время бытія моего въ пути долженъ я какъ наивозможно быть осторожнѣе и ничего изъ товару не утратить и не повредить, для чего и иметь сторожку на постоялыхъ дворахъ мнѣ, Ширяеву, и прикащику Блану попеременно; естли жъ что отъ моего небреженія повреждено или подмочено будетъ, за все оное долженъ я, Ширяевъ, заплатитъ наличными денгами. Третіе, въ число выжеписанной договорной цѣны за провозъ получить мнѣ, Ширяеву, отъ него, Маврити, здесь, въ Москвѣ, 25 ру(блей), въ пути отъ реченнаго прикащика его Блана 15 ру(блей), да въ Нѣжинѣ 20 ру(блей), достальные жъ 30 ру(б.) получить мнѣ по благополучномъ и исправномъ того Блана и всего при немъ быть имеющаго въ Яссы доставленіи турецкою монетою. На подлинномъ рука приложена: къ сему условію вѣмѣсто означеннаго ямщика Алексѣя Ширяева за неумѣніемъ грамотѣ и писать по его прошенію тогожъ Курскаго яму ямщикъ Федоръ Ивановъ сынъ Власовъ руку приложилъ, а значущіяся въ семъ условіи денги двадцать пять рублей онъ, Ширяевъ, получилъ.

На подлинномъ свидѣтельствѣ таково:

1797 года февраля 17 дня. Сіе условіе къ определенному Правительствующимъ Сенатомъ въ столичномъ городѣ Москвѣ въ должностѣ гофмаклера отъ иперскаго купца грека Пантелѣя сына Мавриты явлено, и по требованію его и курскаго ямщика Алексѣя Никитина сына Ширяева въ маклерской журналъ подъ № 15-м записано, которое съ приложеніемъ казенной печати возвращено греку Пантелѣю Маврити. Въ должности гофмаклера Публичный нотаріусъ Петръ Медовиковъ.

¹ Дубосари місто на р. Дністру «Ямбургъ» чи не переклад на німецький лад «Ямполь», яке місто лежить теж на Дністрі, але ближче до Москви? Ніякого Ямбуру, крім того, що був у кол. Петербурзькій губ., не знають ні «Географічний словник» [...] ні «Польський Географічний словник».

² Цікава швидкість, на яку зобов'язався Ширяев – біля 50 верст на добу (від Москви до Києва біля 850 верст, від Києва до Ясс за розрахунком ієромонаха Сильвестра 61 миля чи 427 верст, – Труды Киев. дух. акад., 1883, II, 195). Треба проте зауважити, що тут був легкий вантаж – хутовина.

На копіи тако:

1797 года марта 30 дня. Отъ опредѣленнаго Правительствующимъ Сенатомъ въ Столичномъ городѣ Москвѣ въ должность гофмаклера, дана сія копія иперскому купцу Пантелѣю Мавроти – для того, какъ нынѣ объявилъ онъ, что подлинное условіе записанное въ моемъ журналѣ отдано отъ него прикащику ево греку Константину Блану при порученіи ему, Блану, товаровъ слѣдовавшихъ къ отвозу въ городъ Яссы для учинѣнія расплаты наемныхъ денегъ съ значущимъ въ томъ условіи ямщикомъ Ширяевымъ; ныне жѣ получилъ онъ свѣденіе изъ города Нѣжина, что нынѣ его прикащикъ, равно и ямщикъ въ пути разбойниками убиты, а товаръ его, Мавроти, пограбленъ, въ разсужденіи чего, отправляясь для отысканія товаровъ схоихъ, и просилъ съ сего условія дать ему копію; почему означенное его объявленіе въ маклерскомъ журналѣ надлежащимъ порядкомъ под № 15-м отмѣчено, и сія копія ему дана с приложеніемъ для имовѣрности казенной печати. Въ должности гофмаклера публичный нотаріусъ Петръ Медовиковъ.

Съ подлѣннымъ повѣрялъ въ греческомъ магистратѣ въ секретарской должности Клементій Лавріновскій.

Там само. – Арк. 18-18зв.

№ 4. Листування ніжинського городничого Волховського з грецьким магистратом щодо переноса Кролевецького ярмарку в Ніжин. 1798 р.

Получ. 1798 году февраля 9 числа. № 34
Нѣжинскаго городничего коллежскаго
советника Волховского:
Въ греческий магистратъ
Сообщеніе

Его превосходительство господинъ дѣйствительный статскій совѣтникъ малороссійскій губернаторъ и кавалеръ Михайлъ Павловичъ Миклашевичъ двумя уже предписаніями требуетъ послѣднѣйшаго увѣдомленія относительно перевода Кролевецкой ярмонки въ Нѣжинъ коликое число въ городѣ Нѣжинѣ имѣется каменныхъ строений то есть постоянныхъ дворовъ и могущихъ итить въ наемъ домовъ лавокъ кладовыхъ погребовъ и прочего позволяетъ ли количество въ нихъ пространство улицъ и обширность города вомѣщатся той знатной ярмонки каковая бываетъ въ Кролевецѣ въ сентябрѣ м(еся)цѣ, а паче здѣшное греческое общество и великороссійскіе купцы, сколько имѣютъ у себя каменныхъ и деревянныхъ лавокъ кладовыхъ и погребовъ, и по желанію ихъ, особливо грековъ, о переходѣ сей ярмонки въ Нѣжинъ согласни ли они будутъ во время ярмонки уступать наимомъ дома, лавки погребы и кладовые для складки товаровъ приезжимъ купцами, и не можетъ ли вытѣть какова неудобства и препятствія въ отправленіи торговли на той ярмонки, въ слѣдствіе чего нѣжинскому греческому магистрату чрезъ сіе сообщаю, дабы благоволилъ онъ, касающіеся до греческаго общества исполнить, въ немедленномъ времени увѣдомить меня 1798 года февраля 9 д.

Городничий Михайло Волховскій.

Въ исправленіи дѣлъ Григорій Павловичъ

Чернетка

1798 года февраля 10 дня. По указу Его Императорскаго Величества, греческій нѣжинскій магистратъ, слушавъ сообщеніе городничего нѣжинскаго коллежскаго советника Волховскаго настоящаго февраля 9-го числа въ здешнемъ магистратѣ полученное, коимъ всходство послѣдовавшихъ къ нему отъ господина действ. ст. совѣтника, малороссійскаго губернатора и кавалера Михайла Павловича Маклашевскаго предписаній, требуетъ увѣдомленія его, городничего, сколько имянно здѣшнѣе греческое общество имѣетъ у себя каменныхъ и деревянныхъ лавокъ, кладовыхъ и погребовъ, и по желанію грековъ о переводѣ въ городъ Нѣжинъ бывшей въ Кролевцѣ Крестовоздвиженской ярмонки, согласны ли они будутъ во время ярмонки уступать наймомъ дома, лавки, погреба и кладовые для складки товаровъ приезжимъ купцамъ, и не можетъ ли выйтить какова неудобства и препятствія въ отправленіи на той ярмонки торговли. Приказали: Какъ по учиненной отъ греческаго магистрата справки оказалось: въ городе Нѣжинѣ имѣется подъ вѣдомыхъ сему магистрату грековъ каменныхъ кладовыхъ и погребовъ, безъ всякаго найму въ порожню остающихся (кромѣ нужныхъ другихъ таковыхъ же занятыхъ самими хозяевами для своихъ необходимыхъ надобностей) болѣе пятидесяти; да находящихся въ вѣдомствѣ греческой нѣжинской церкви каменныхъ же кладовыхъ и погребовъ порожнихъ (включая отданныхъ въ наемъ) до тридцати. А сверхъ того, по выстройке нѣкоторыми изъ грековъ на погорелихъ въ время бившего въ городѣ Нѣжинѣ въ сентябрѣ м(еся)цѣ истекшаго 797 года пожара мѣстахъ, вновь домовъ и большое число кладовыхъ и погребовъ прибавится можетъ.

И какъ здѣшное греческоѣ общество о учрежденіи вмѣсто бывшей въ Кролевцѣ Крестовоздвиженской, а городе Нѣжинѣ подъ названіемъ рождественско-покровской ярмонки, имѣетъ желаніе, то со времени сей ярмонки и уступать наймомъ свои дома, лавки, погреба и кладовые, а равно и церковные, ради складки товаровъ приезжимъ купцамъ, соглашается, а потому и слѣдовать какова либо неудобства и препятствія въ отправленіи на оной ярмонки торговли не можетъ. Сколько же имянно состоитъ въ ведомствѣ здѣшняго магистрата каменныхъ и деревянныхъ греческихъ домовъ, о томъ на требованіе его, городничего, изъ сего магистрата отъ 31-го числа июля истекшаго 1797-го года сообщеніемъ дано знати; для того о вышеписанномъ означенному городничему Волховскому изъ греческаго магистрата сообщить.

(бургомистр) Δημήτριος Μωραΐτης

Г. Евда (Ксида)

Ратман Павел Афендуліевъ

«Сообщеніе» городничому коллежскому раднику Михайлу Степановичу Волховскому послано у той самый ж день, 10/II 1798 р. № 18.

Там само. – Арк. 19-20.

СТАТТІ З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКИХ ГРЕКІВ

АРХІВНА СПАДЩИНА НІЖИНСЬКИХ ГРЕКІВ¹

Точно невідомо, коли греки утворили у Ніжині більш-менш значну колонію з певною організацією. Універсали, що їх давали приїжджим на Україну грекам гетьмани, починаючи з Б.Хмельницького, збільшували рух їх сюди і сприяли тому, що греки осідали цілими групами в містах, вигідних для торговельних операцій. З цього погляду одне з перших місць займав у XVII ст. Ніжин, що знаходився на битому шляху з Туреччини й Польщі до Москви і позначався чималим числом обивателів. Про його торгове значення свідчать три його ярмарки, що продовжувались 2-4 тижні. Але тільки з універсалу гетьмана Івана Самойловича від 23/XI 1675 року можна здогадатися, що року 1675 вже була якась грецька громада у Ніжині. У цьому році гетьман на прохання греків і волохів, «на Україне мешкаючих», заборонив різним урядам, особливо ж ніжинському магістрату, чинити їм кривди. Хоча мова тут іде про греків з волохами, що приїжджали з різних міст до Ніжина і тут наражалися на утиски з боку міського магістрату, але не можна не визнати, що тоді вже були там і осілі греки. Коли року 1682 складали присягу царям Івану й Петру, під присяжним листом підписалося 18 греків – самих чоловіків, без жінок, і при тому без духовенства. Збудування в Ніжині грецької церкви (1680 р.), заснування своєї власної парафії, організація братства – купецької асоціації (1696 р.) – все це, побіч з гетьманськими універсалами, що гарантували грекам численні права і пільги, посилили приплив їх у Ніжин. Року 1711 тут нараховано 232 греків, волохів і болгар, що приїхали тимчасово і 90 таких, що осіли назавжди. Ревізія 1782 року виявила у Ніжині 743 грека, 76 волохів, 9 персів, 14 болгар, 36 хрещених турків, усього 881 душу, підлеглих Грецькому братству з його судом.

¹ Архів ніжинського грецького братства та ніжинського грецького магістрату, об'єкт дослідження К.В.Харламповича, до 1982-1983 р. зберігався у Відділі забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області; за рішенням тодішнього керівництва увесь масив фонду, як особливо цінний, було перевезено на до архівосховища у Чернігові. Зараз архів налічує близько 4 тисяч справ російською та грецькою мовами, що датуються XVIII-XIX ст. Під час обробки фонду архівні шифри та нумерацію справ змінено.

Стаття К.Харламповича, присвячена архіву ніжинського грецького магістрату, була надрукована у часописі «Архівна справа» у 1928 році (кн.9-10, с.97-102.) і подає цікаву інформацію про стан та історію документальної спадщини ніжинських греків. Текст статті підготовлено до друку О.Морозовим за примірником часопису, що зберігається у бібліотеці Ніжинського держуніверситету імені М.Гоголя. – *Ред.*

Невдовзі після ревізії замість суду грецького братства утворено грецький магістрат, окремий від городового (1785 р.), який і керував грецькою громадою аж до 1872 року, коли скасовано магістрат і греки щодо прав були зрівняні з іншими міськими станами. Припинилась судово-адміністративна діяльність грецької громади і закінчилось помноження її архіву...

Важко сказати, коли почалася ця діяльність і закладено підвалини архіву. Можливо, що з року 1696, коли братський статут зобов'язав членів ради братської вести саме строге звітодавство, записуючи за допомогою писаря майже кожний акт своєї діяльності. Самий статут, список членів братства, звіти членів ради, а також старі гетьманські універсали та грамоти архієрейські – це й був початок того, що зветься архівом. Потім, коли словесні розбори позовів почали перемежатися з писаними, у архіві з'явилися й судові справи. Але таких справ до 1745 року ми не маємо. Вони загинули, мабуть, від пожежі 1751 року, про яку згадує справа під роком 1769. У цьому році епітропи братські продали церковний двір у Києві, на Подолі, біля церкви Миколи Доброго рибальському цеху, причому просили братство засвідчити запис про це, бо купча на цей двір, що з давніх-давен належав до братства, як і інші купчі, згоріли в часи пожежі 1751 року і наступних років.¹

Після того братство завело, мабуть, придатне приміщення для своїх справ, бо розуміло їх важливе значення для урегулювання взаємовідносин між братчиками-купцями і розв'язання частих між ними сутичок. Після встановлення грецького магістрату, йому прислали з Городового магістрату копію Указу Чернігівського Правління 1782 року «О положении старых дел в архиве».² Коли ж 1784 року погорів архів Малоросійської Колегії у Глухові, з Чернігова не раз вимагали від грецького магістрату присилання окремих справ тих греків, що апелювали у Колегію (№3132). На існування особливого приміщення в грецькому магістраті для вирішення справ показує ухвала, наприклад, 1800 р., коли магістрат, розібравши позов єврея Шемшелевича проти грека Чанди, постановив: «в иске отказав, положить дело въ архивъ». Або постанова 1801 р. про здачу в архів деяких документів, що втратили законну силу (№1429).

Проте, невідомо, де саме переховували справи і як переховували. Випадкові вказівки мало проливають світла щодо цього. Коли грецький магістрат ухвалює видати довідку з метричної книги для позначення споріднення і прав спадку³, то не ясно, де ж знаходилася та книга. Але коли магістрат 19/IV 1806 р. відмовляється вислати у Чернігівське губернське правління один документ 1799 року на тій підставі, що вмер секретар Лосіна, який завідував архівом, чому той документ «сыскать едва ли возможно»⁴, то тут виявляється два факти: не було окремого архіваріуса і секретар не упорядкував добре архівних справ.

¹ Справа Грецького архіву № 2324. З інших пожеж одна, 1757 року, почалася з грецьких дворів. (Черниговские Епархиальные ведомости. – 1861. – С. 354).

² Протокольна книга 1782 р., №3132.

³ Справа 1789 р., №2617.

⁴ Справа 1799 р, №2219.

Через півсторіччя зацікавлений історією ніжинських греків Н.К.Сторожевський писав 1862 року: «Архив Нежинского греческого магистрата, особенно старые дела, хранящиеся в нем в беспорядке, писанные по-гречески, совершенно недоступные для любознательного розыскателя, по какой-то странной недоверчивости и подозрительности членов магистрата. С большим трудом удалось мне рассмотреть 57 грамот гетманских, царских и разных духовных лиц, подтверждающих льготы и привилегии грекам, и то по особому распоряжению покойного бургомистра Попова и под постоянным надзором одного из членов г. Блеки. Из грамот некоторые весьма ветхи, хотя, впрочем, все они хранятся в приличном ящике и редко тревожится их вековая пыль».¹ хоча Сторожевський, за його признанням, і не бачив самих справ, запевнення його щодо безладного становища їх зовсім імовірне.

1782 року у зв'язку з ліквідацією грецького магістрату, Чернігівське губернське правління указом від 16/III №2618 зобов'язало, щоб він (магістрат – О.М.) усі справи, папери, реєстри і справи архівні передав для подальшого переховування чи переведення в ніжинську міську думу, подібно тому, як року 1856 було передано з грецького магістрату в ніжинський повітовий суд і Чернігівську палату громадянського суду судові справи, що велися в магістраті.²

Передача почалася у травні 1873 р. і закінчилася у грудні. Але закінчилася зі скандалом. Два колишніх ратмани грецького магістрату, що здавали архів, Фессалонітський і Белькович, 17/XI відмовились підписати груповий опис переданих справ через те саме, що там позначалося, буцім-то справи без документів. Коли ж вони зовсім вийшли з архіву, представники міської управи закликали пристава і опечатали приміщення. Але потім справа налагодилася, і протестанти не тільки були присутніми, але й давали свої підписи.

Той порядок, у якому передавалися справи, яскраво свідчить про те, що вони переховувалися в грецькому магістраті не у великому ладі. У перші два засідання передано 389 №№ за роки 1871-1858, 1872, 1858-1862, 1864, 1867-1871. Потім за новою нумерацією йшла передача справ за рр. 1757-1801, 1821-1871, 1800, 1803-1820, 1745-1747, 1824 і т.д., причому перескакували не тільки з десятиліття в десятиліття, а й з одного століття в друге. Звичайно, у такому порядку, чи ліпше [сказати] гармидері, і лежали справи. За другою нумерацією нараховано 3154 №№ і два за третьою.³

Під №1 – в'язка документів за роки 1798-1800 і під №2 – в'язка незшитих документів за рр. 1768-1773. Але така ж в'язка незшитих документів і під № 3154 другої нумерації. Числа справ не зовсім відповідали тодішній наявності. Інші справи помилково записані двічі (див. № під р. 1771, №№ 2365, 2399-2417).

Вже при тій передачі виявилось, що архів значно постраждав. Крім справ до року 1744 включно, в ньому не знайдено і не описано жодної справи за рр. 1748-

¹ Сторожевский Н. Нежинские греки. – К., 1863. – С.3.

² Пор. «Дело о передаче в Нежинский уездный суд дел и об учреждении общественного управления», 1866 р. на 166, арк. №112 1-ої нумерації.

³ У окремий опис увійшли ще «дела по имуществу и капиталам церковным» (№№1-55), які 5/XII 1873 р. передано епітропу грецьких церков.

1757, 1759, 1763-1766, 1770, 1772, 1776, 1778, 1781, 1783, 1784, 1787. За інші роки описано тільки по одній справі (1758, 1761, 1767, 1775, 1795, 1796), та й за декотрі з останніх – небагато.

Потім міська управа передала дещо до грецьких церков, крім тих №№1-55, що торкалися майна церковного, а саме: 20 №№ описів майна (1873), «Книгу для брачних обысков» (1725-1875 рр.), дві книги метрик, в яких записи о хрестинах за рр. 1706-1818, 1792-1833, про шлюби за рр. 1723-1810, 1792-1833, і про похорони – за 1722-1811, 1792-1833. Універсали гетьманські, грамоти архієрейські і царські жалуванні грамоти, мабуть, ще до скасування Грецького магістрату було передано в церкву і там вони переховувалися. хоча проф. Федотов-Чеховський, що описав їх і видав перші і другі («Акты Греческаго Нежинскаго братства», Киев, 1884), і не каже, де саме він їх знайшов, про це можна здогадатись. При тому ж року 1885 їх в церкві переглядав проф. А.А.Дмитрієвський, який там знайшов і такі грамоти, що не увійшли до видання проф. Федотова-Чеховського. («Греческие Нежинские храмы...» – відбиток із «Православного обозрения», 1885 р., ст. 10, пр. 24). там же знаходились два примірники братського статуту зі списками членів і з подальшими додатками і поправками.

Текст статуту грецькою мовою і в перекладі російською проф. Дмитрієвський тоді ж почав друкувати, але не завершив.¹

Тепер у грецькій церкві немає ні статуту братства, ні аутентичних універсалів та грамот. За громадянської війни, десь у роки 1919-1922 якась військова організація взяла їх, зацікавлена, як мені казали, переважно печатками... Зостались тільки копії деяких з них, кілька документів початку XIX ст. і чернетки різних заяв, що греки подавали різним урядам в XIX і XX ст., і прибуткове-видаткові книги за деякі роки.

Щодо найбільшої частини архівної спадщини ніжинської грецької колонії, яка 1873 р. зберігалася у міській управі, то її доля була тільки трохи гірша. Той же проф. Дмитрієвський, про якого ми вже згадували, був щасливіший за Сторожевського; він мав змогу познайомитися зі становищем грецького архіву. Він зробив про нього доповідь на VIII Археологічному з'їзді у Москві 1890 року. Але та доповідь була не радісна. Порядку в архіві нема, казав доповідач. У кімнаті завдовжки 8 кроків і завширшки 4 тільки одне вікно. Зберігся архів далеко не весь: плюндрували його попередні власники, страждає він і від недбалого догляду сучасних. Особливо зазнала шкоди старіша частина архіву – більшість документів пограбували самі греки. Але, на думку доповідача, за XVIII і XIX ст. все ж збереглося біля 10000 справ (число, скажу від себе, дуже перебільшене). Але він не допустив перебільшення, коли розцінював наукове значення ніжинського [грецького] архіву, де, на його думку, є документи, що досить повно змальовують внутрішній і зовнішній побут ніжинської грецької громади та її взаємовідносини з місцевим населенням. Проф. Дмитрієвський

¹ Описание рукописей и книг, поступивших в Церковно-археологический Музей при Киевской духовной академии из Греческой Нежинской Михайло-Архангельской церкви // Труды Киевской духовной академии. – 1885. – Прил. к №9-12. – С. 98-160.

просив З'їзд вжити заходів, щоб урятувати архів від дальшої загибелі. Сам він пропонував перевести його до Харкова. І його гаряче підтримав проф. Д.І.Багалій, який нагадував, що в Історичному архіві при Харківському університеті йому саме і місце, бо там зберігаються справи Малоросійської Колегії, де є чимало таких, що стосуються історії ніжинського [грецького] братства.

Члени З'їзду ухвалили клопотатися про передачу. Коли ж один висловив думку, що грецький архів слід залишити у Ніжині, щоб його розробляли місцеві сили, доповідач визнав це недоцільним, бо ніжинські вчені грецьким архівом ніколи не цікавилися ні тоді, коли у Ніжині був Юридичний ліцей, ні потім, коли став Історико-філологічний інститут. Класиків більше цікавить натура грецьких богів, аніж минуле свого рідного міста. Охочих людей і тому не знаходилося, що справи архіву написані новогрецькою мовою, при тому таким характером, що читати дуже важко.¹

Клопотання учасників З'їзду, коли їх розпочали, не дали наслідків. Між тим нещасна доля грецького архіву в Ніжині звернула на себе увагу деяких місцевих вчених, яким нарешті стало відомо, що з управи, де грецькі справи лежали відкрито, по сходам, їх брав, хто хотів. Договорилися з управою, і 30/V 1894 р. Ніжинська міська управа ухвалила передати архів грецького братства і магістрату Історико-філологічному інституту кн. Безбородька «для хранения и пользования». Проте, фактична передача відбулася 1899 року. Хоча інститут п'ять років готувався прийняти таку історичну цінність, як грецький архів, він для нього відвів не дуже добре приміщення – напівтемну прохідну кімнату перед бібліотекою.

Чи використовував хто з інститутських вчених архів? Тільки проф. В.І.Савва видобув з нього і надрукував три документи («Материалы из архива Нежинских греческих братства и магистрата», Нежин, 1909, відб. з VI т. «Сборника Ист.-Фил. Общества при Институте кн. Безбородко в Нежине», 1909). Два інших історики спробували довести архів до ладу і почали розкладати справи по роках, але за браком часу вони припинили роботу. Безладне становище грецького архіву і у новому приміщенні не дозволило поглибити наукової роботи над історією ніжинських греків і тим вченим, що приїжджали з інших міст. М.Плохинський для своєї великої роботи про «Иноземцев в старой Малороссии» (переважно про греків)² притягнув масу матеріалів з архівів Харкова, Москви, Києва, а на ніжинський архів він зробив, за підрахунками В.О.Ейнгорна, тільки 33 посилання. Але не видно, чи останній сам використав як слід цей архів. Проте, його робота – рецензія на працю Плохинського, і не вимагала того.³

За часи революції доля грецького архіву погіршала, і вже року 1919 деякі справи опинилися на стороні. В архіві я бачив п'ять таких справ, що у цьому році перебували у Відділі соціального забезпечення... Року 1924-25 у Інститут

¹ Труды VIII арх. съезда в Москве 1890 г. – Т.IV. – С. 178-179.

² Труды XII арх. съезда в Харькове. – С. 11, 175 і далі.

³ Эйнгорн В. Новый труд по внутренней истории Малороссии // Чтения в моск. общ. истор. и др. российских. – 1908. – Т.I. – С.224, Смесь.

перевезли архівні фонди інших ліквідованих революцією міських установ. Помістили їх на 3-му поверсі, куди перенесли й грецький архів, а потім спустили на 1-й поверх, де грецький архів двічі міняв місце, причому одержував не завжди зачинене. Через все це він не міг не постраждати, хоча якраз 1924 року колишній завідувач Губерніального архівного управління В.В.Дубровський організував з інститутської молоді архівний гурток, що переводив упорядкування архівних фондів. Але при частих переносках це була робота Данаїд... Ще гірше стало, коли 1925 року всі фонди перевозили в нове приміщення Окружного Архіву, в Богословську церкву. Приймали їх без опису, на підводи клали оберемками. Привести до ладу всі ці фонди, зокрема і грецький, вдалося не одразу. Тільки на початку цього року (1928 – О.М.) грецькі справи змогли сконцентрувати в одному місці, їх лінійна довжина – 23 метри. Тут багато чого вже нема. Внаслідок тих перевозок і шарпанини тепер в архіві не знайшлося чималого числа справ, що були ще 1873 року. Особливо постраждали рр. 1780-1790. За 1786 р., наприклад, немає 93-ох справ, за 1788 – 69-ти, за 1791 – 64-ох...

Справи Грецького архіву за XVIII ст., що я студіював, написані переважно русько-українською канцелярською мовою. У деяких з них є тільки окремі документи грецькою мовою. Але є кілька десятків справ, написаних грецькою мовою. Таких справ я нарахував по 18 за 1768 і 1769, 27 за р. 1774, 1 – за 1779 рік. За роки 1799-1800 є ще великі книги прибутково-видаткові, теж грецькі.

Крім справ наявних, що поступили в Ніжинський окружний архів, деякі грецькі справи опинилися у Чернігівському історичному краєзнавчому архіві. У переліку його фондів вони вважаються як фонд Ніжинського грецького архіву.¹ На моє запитання, що це таке, П.Федоренко ласкаво роз'яснив, що так названо «три в'язки судових справ Ніжинського грецького магістрату за роки 1800-1866».² На його думку, вони потрапили туди зі справами Ніжинського городского магістрату. Нарешті, чимало справ, викликаних ніжинськими греками, можна знайти у архівах столичних і окружних міст (Ленінграду, Москви, Харкова, Києва, Чернігова), у фондах тих установ, XVIII ст., як ніжинських, так і глухівських, чернігівських, с.-петербурзьких, що або спочатку розглядали позови греків, як Ніжинський городской магістрат, повітовий суд, або ж за апеляціями їх. Але ці справи не є архівна спадщина ніжинських греків у власному розумінні цього слова.³

¹ Архівна справа. – Кн.7. – С. 3.

² Лінійна довжина їх – 1 м.

³ Про ці архіви й фонди див. у вищезазначеній праці В.О.Ейнгорна, с. 56-60, і в статті Є.М.Іванова «Українські фонди, перевезені з Москви» (Архівна справа. – Кн. 4. – С.61-63.)

ГРЕЦЬКА КОЛОНІЯ В НІЖИНІ В ЇЇ МИНУЛОМУ (XVII-XVIII СТ.)¹

§ 1. Початок Ніжинської грецької громади

За даними перепису 1926 року греків у Ніжині тільки 19 чоловік. Проте це цифра лише тих, хто грек не тільки по крові, але й по мові, хто не піддався російській чи українській культурі. Таких же греків, хто не володіє зовсім грецькою мовою, або крім неї говорить російською чи українською, і можливо навіть краще ними, ніж мовою предків, – таких греків у Ніжині 150-200 чоловік. Ця невизначеність у повідомлених мені цифрах сама по собі показує як ознака різного ступеня асиміляції греків з місцевим населенням. У теперішній час ніжинські греки – лише невеликий і, головне, розпорошений залишок колишньої численної, потужної, великої, славетної і стійкої в обороні своїх прав громади.

Число греків у Ніжині – дорослих та дітей – у 1846 році визначалось цифрою 1800, але це був вже час занепаду грецької колонії, коли багато хто лише рахувався за Ніжином, а мешкав у інших містах. Найкращі часи ніжинської грецької колонії – це друга половина XVIII і перша чверть XIX ст., і якщо у 1780-х роках греків було лише тисяча чоловік, що становило тільки 7% всього населення міста, то вони були сильні не кількістю, а своєю єдністю, солідарністю там, де діло торкалось прав усієї громади, а не внутрішніх відносин, енергійністю, підприємливістю і капіталами, надбаними торгівлею, яка була поставлена ними на широку ногу і захопила не тільки внутрішній український ринок, але й всю Росію з Сибіром і закордон. Про питому вагу закордонної торгівлі ніжинських греків може свідчити їхнє повідомлення Ладигіну 1761 року про те, що вони провозного мита через Польщу сплачують на рік 200 тис. крб., тоді як весь вивіз з Малоросійських міст у турецькі місцевості давав 250 тис. крб. мита. Отже, греки вивозили близько 80% всього краму.²

Становище, зайняте в українській зовнішній торгівлі ніжинськими греками, пояснюється як обставинами, при якій осіла в Ніжині грецька колонія, так і суто товаро-обмінним характером її діяльності.

Чільне місце в українській торгівлі греки зайняли лише після соціальної революції, проведеної Б. Хмельницьким. Перемога українського торговельного капіталу супроводжувалась розривом торгових зв'язків з Польщею і послабленням торгівлі із Західною Європою (оскільки через Польщу пролягала більшість торговельних шляхів, що з'єднували Західну Європу з Україною), тому що були знищені або втекли польські й єврейські купці, які до цього часу промишляли тут товарообміном. Купці українські, тобто міщани, були

¹ Оригінал статті К.Харламповича зберігається у Відділі забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м.Ніжині (ВДАЧОН, Ф. Р-6214, Оп. 1, спр. арк. 1-32). Текст підготовлено до друку О.Морозовим. – *Ред.*

² Сенатский архив. – Т.ХІІ. – С. 91, 135-137.

відвернені від своїх занять невільною і вільною мобілізацією, про масові, великі розміри якої свідчить Самовидець.¹

А тим часом, через відсутність своєї промисловості в Україні, потреба в іноземних товарах за кілька років війни значно виросла. Ось при таких умовах Б. Хмельницький і звернув увагу на іноземних купців, які вели торгові операції ще у польській Україні, а тепер, імовірно, збільшились у кількості, коли зникли зі сцени їхні конкуренти.

Те, що кількість цих чужоземців була не малою, видно з універсалу Б. Хмельницького від 28/IV-1654 р. про обкладення «екзакцією» (ввізним і вивозним митом) товарів іноземних купців, «то есть греков, армянов и турков». Як бачимо, їм перед тим були видані універсали «для обороны их», які, можливо, прирівнювали їх до місцевих купців. Але незадоволення останніх і збільшення перших примусили гетьмана обкласти їхні товари митом, в універсалі точно зазначено: це 2-5 % від вартості товарів. Названі й товари: ввізні – турецькі тканини, килими, пояси та ін. дрібний крам; вивізні – московські хутра, коштовні метали, каміння, перли. Привід до оподаткування: «маючи великий расход на людей чужоземских, а доходов мало маючи», зрозуміло, «до скарбу нашого воскового». Оскільки не видно, щоб Хмельницький у цей час тримав на службі іноземців – військових, художників, ремісників, то слід вважати, що «расходы» ці – це недобір мита з іноземних купців. У відповідності з жалуваними універсалами, недобір, тому що «здавна пред тым», тобто за часів польського панування, вони сплачували податки. Імовірно, Б. Хмельницький відновив у 1654 р. старий їх розмір.²

Хоча вже тоді українські купці також почали брати участь в іноземній торгівлі, до чого їх заохочували звільненням від мита, компенсувати недолік товарів власними силами вони не могли, і Хмельницькому невдовзі прийшлося залучити іноземних комерсантів, зокрема, греків, надавши їм інші пільги. Універсал від 2 /V 1657 р. звільняв їх від підпорядкування суду полковому та міському і надав їм право самим розсуджувати свої справи і суперечки, а універсал від 16/VI надав двом грекам Юрійовичам свободу від внутрішніх торгових податків – «по местах и местечках украинным и всюды... по дорогах, гостинцах»...³

Наступники Б. Хмельницького поширили останню пільгу на всіх грецьких та інших іноземних купців. Після того ми бачимо осілих греків-купців у різних містах України – в Переяславі, Києві, Каневі, Лохвиці, навіть у сотенному містечку Переволочній.

Що стосується Ніжина, грецька колонія якого зайняла видатне за чисельністю і значінням місце, то уперше зустрічаємо тут грека у 1672 році. Це був каневський купець Ян Томара, що приїжджав до Ніжина.⁴

¹ Летопись Самовидца. – Киев, 1878. – С. 15-20.

² Український археографічний збірник. – Вип. 1. – 1926. – С. 60-61.

³ Акты греческого нежинского братства, изданные проф. А.Федотовым-Чеховским. – Киев, 1884. – С. 43-44 и след.

⁴ Акты Южной и Западной России. – Т. IX. – № 143.

Звичайно, це були поїздки на славнозвісні тамтешні ярмарки. Хоча Ніжин тільки у 1625 році одержав від Сизігмунда III Магдебурзьке право, його положення на великому шляху Царгород – Київ – Москва висунуло це місто як визначний торговельний пункт і призвело до започаткування в ньому, ще за поляків, трьох ярмарків. При гетьманах вони відновились і на них видатну роль почали відігравати розпорошені по всій Україні іноземні купці – греки, волохи та ін.

До 29/XI 1675 р. відноситься універсал гетьмана Самойловича, який засвідчує це становище купців у Ніжині і ту протидію, з якою вони зустрічалися в різних містах від усяких установ, і особливо у Ніжині від тамтешнього магістрату. Міський і полковий уряди, всупереч привілеям, що були надані гетьманом іноземним купцям, намагались підпорядкувати останніх своїй юрисдикції, зрозуміло, не тільки для того, щоб отримувати судові податки, але й щоб обмежити права і торговельні пільги іноземців на свою користь. Звернення Самойловича, наряду з усіма урядами військовими, міськими і сільськими, особливо до «магістрата Нежинского»¹ дозволяє вважати, що у Ніжині відбувалися найсильніші утиски іноземних купців не тільки внаслідок хазяйновитості та владолюбності тамтешнього магістрату, але й тому, що така чисельність приїжджих іноземних купців надто помітно відбивалась на інтересах місцевого українського купецтва і призводила до обмеження юрисдикції магістрату. Але універсал цей дозволяє зробити ще один висновок – що у Ніжині існувала вже грецька колонія купців, які осіли там на постійне проживання.

Якщо її існування можна запідозрити і раніше, хоча й немає можливості прив'язати до жодної дати, то спертися на дату універсалу Самойловича можемо впевнено. Через сім років ми маємо документ, що визначає і склад цієї колонії. У липні 1682 р. склали присягу на вірність царям Івану і Петру і матері їх Наталії «града Нежина жители и приезжие люди греки Фотий с товарищи, 18 чоловік».²

Спочатку виключно торговельна грецька ніжинська асоціація, у 1680-1690-х роках отримала оформлення або організацію церковно-релігійну. У 1680 р. утворилася особлива грецька парафія з власними храмами (невдовзі після одного – з двома), з грецькою богослужбовою мовою і своїм духовенством, – парафія, очолювана понад 15 років діяльним та підприємливим священником Христофором (або Христодулом). До складу цієї парафії входили греки, не тільки територіально пов'язані з грецькими храмами (які стояли в одній огорожі), але й ті, що були розкидані по всьому місту, і не тільки осілі, але й приїжджі, як господарі, так і челядники. Зрозуміло, за своїм складом обидві організації не співпадали: челядники, звичайно, не були членами купецької корпорації.

¹ Акты Нежинского греческого братства.

² Эйнгорн В. Новый труд по внутренней истории старой Малороссии // Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. – 1908. – Кн. 1 (224), сноска 35 и 38, примечание .

Ближче до купецької громади за складом було братство, у форму якого вона була реорганізована, коли – невідомо. Але першу згадку про братство зустрічаємо вже в універсалі гетьмана Мазепи 11/IX 1687 р. Це перший законодавчий акт, який права, надані попередніми гетьманами, іноземцям, зокрема грекам, що торгували по всій Україні, затвердив за ніжинськими греками.¹

§ 2. Юридично-правове становище за гетьмана Мазепи і грамоти Петра I

Через 9 років братство, реорганізоване о. Христофором майже напередодні його смерті, було затверджене у 1696 році в новому своєму вигляді митрополитом Київським Варлаамом Ясинським (грамотою від 3/VII) та гетьманом Іваном Мазепою (19/X). Вони надалі відіграватимуть величезне значення в історії братства, або, що те ж саме, грецької громади. Якщо Варлаам розширює склад братства, залучуючи до нього волохів та інших чужоземців, що розмовляли грецькою, і греків, що приїжджали на час, хоча б вони селилися й не біля грецької церкви, а в інших парафіях, то Мазепа поєднує в одному документі права греків церковні та громадсько-політичні, або, що те саме, ототожнює той купецький стан, якому ще Хмельницький подарував право суду та розправи, з новою організацією – церковним братством.²

Від цього часу адміністративно-судові функції у грецькій колонії відійшли до братства, вірніше до вибірного його органу. Таким виконавчим органом була «Рада-12-х», без якої не могли відбуватися й загальні збори. Їй належав і суд над членами братства, а також розгляд усіх зіткнень поміж громадою, ктиторами і духовенством. Духовенство, як і челядь, не входили до складу братства, але й ті і другі належали його суду. За цим обмеженням до братства могли вступити всі, хто бажав, але за умовою досягнення 20 років і щорічної після цього сплати внесків. Мали право бути членами й жінки, але вони не користувались правом голосу.

Найближча за часом статистична довідка, далеко не повна, дозволяє побачити, що згідно з ревізією в лютому-березні 1711 р. у Ніжині в грецькій колонії було постійно мешкаючих 90 господарів та 8 челядників і 232 тимчасово приїжджих турецьких підданих – по торговельним та іншим справам. 135 склали зобов'язання за вимогою російського уряду залишатись в Росії на весь час війни з Туреччиною, що розпочалася. 97 вже збирались негайно виїхати (75 господарів та 22 челядника). Родинний склад усіх цих осіб не показаний, але відзначено національність кожного.

З 90 господарів – осілих жителів Ніжина, що мешкали тут із сім'ями, було греків 31 (у одного з них службовець – грек), 13 сербів (з 2-ма службовцями – волохом і болгариним), 35 волохів (з ними 3 челядника, з яких 2 – серби), 11 молдаван. Як видно, греків-господарів – 34,4 %. Про декого позначена професія: два волохи – перукарі («цирульники»), з греків – 1 лікар, 3 кушніра, 1 баришник і 1 священник (до речі – старійший за всіх кольоністів і прибув до Ніжина десь р. 1661). Інші, мабуть, усі купці. Із 135 непостійних жителів, що захотіли

¹ Акты греческого нежинского братства. – С. 54-55.

² Там само. – С.12-15, 55-57.

залишитися у Росії до кінця війни, господарів 118, а саме: 110 – греки, 4 серби, 3 волохи та 1 молдаванин.

Служників було 17, теж різних націй. З тих 97, що хотіли, виїхати негайно (а саме 75 господарів і 22 челядники), національність позначена тільки у 5-ох (2 вірмени, 1 серб, 2 волохи), останні майже усі греки. Серед господарів приїжджих не всі купці. Серед них зустрічаємо 3-х ченців, одного попа. Отже, переважна частина членів ніжинської грецької громади були греки.¹

Перепис року 1711 було зроблено за указом московського уряду, і це було не випадково. Українські греки з їх торговельними операціями були відомі центральному урядові давно вже, і в його очах користувались ліпшою репутацією, ніж царегородські греки, яких за їх нелегальні операції заборонено навіть було пускати до Москви. А коли на початку XVIII століття наказано було і українським грекам приїжджати для торгівлі не у Москву, а в Азов, то, вочевидь, для того, щоб підвищити торговельне значення цього порту.²

Що стосується Ніжина, то Московський уряд знав добре його грецьку громаду ще 1682 р. і без сумніву за його наказом примусили скласти присягу царям не тільки тамтешніх осілих греків, а й приїжджих. Року 1705 від самого Петра одержав грамоту на перебування у Ніжині й на вільну торгівлю у Москві й в інших російських містах, зі сплатою мита, Параскева Федоров, за зразком «иных подданных наших... торговых людей нежинских и московских жителей».³

Року ж 1700 звернулися до Петра уже ніжинська грецька громада у цілому з чолобитною підтвердити їх привілеї й захистити від утисків. Хоча вони мали оборонні грамоти від усіх гетьманів, кінчаючи сучасним Скоропадським, проте це мало важило, бо «оных универсалов гетманских тамошныя начальствующие не слушают» і пригноблюють їх великими податками, й підводами, й станціями (постоями). Громада просила цю грамоту як для постійно перебуваючих у Ніжині греків, так і для «пріезжающих и отъезжающих для торговых промыслов». Таку грамоту вони й одержали 4 березня⁴ (хоча центральний уряд і пам'ятав про «зрадника-мазепинця» з ніжинських греків Згуру).

§ 3. Розподіл грецької громади на осілих і приїжджих греків.

Оскільки «приїжджі» греки перебували у Ніжині, не виїжджаючи за кордон часто цілими роками і навіть десятиріччями, то практичної різниці у них з осілими не було, – вони тільки не вступали в російське підданство. Проте, за грамотою Петра I вони користувались такими ж самими правами, й навіть обирались з тими в судово-адміністративний орган купецтва – в його «компромісіальний суд».

Так було до Єлизавети Петрівни, яка своєю жалуваною грамотою 1742 р. внесла надовго розбрат у грецьку громаду. «Купеческое греческой церкви

¹ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 227-236.

² Полное собрание законов Российской империи. – Т. II. – № 689, 693, 818; Т. IV. – № 1826, 1840.

³ Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. III. – № 814; Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 245, примеч.11

⁴ Полное собрание законов. – Т. IV. – № 2260; Источники малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским. – Т. II. – С. 259-262.

братство, жители нежинские (це звичайна назва для осілих греків – К.Х.) и приезжающие для товаров греки» представили грамоту, що її батько Петро I дав колись «общему греческому братству – грекам жителям нежинским и приезжающим». Оскільки різні міські й полкові установи всупереч їй обкладали греків різними податками й повинностями, то вони й просили про затвердження тієї грамоти. Єлизавета це зробила, але її власна жалувана грамота внесла новину, яка розподілила громаду на дві частини: «и живущим в Нежине грекам, которые в верности нашему императорскому величеству и предкам нашего Имп. Величества присягу приняли, пред приезжающими ради торгов греками в всяких их порядках преимущество имеют».

Це значило, насамперед, що приїжджі греки позбавлені були права бути суддями. А потім вони перестали навіть бути членами братава. На одне запитання ніжинського коменданта, полковника Наковальніна, від 31/XII 1745 р. братство відповіло: хто приїжджає на час «для купечества», своїх будинків у Ніжині не має, а наймає приміщення і в грецькім братстві не вважається, того і до присяги не приводять»...¹

Пізніше приїжджі звинувачували «ніжинських жителів» у тому, що цей пункт було внесено до грамоти Єлизавети за ініціативою останніх, що вони дали таке доручення Велисарю Пенязко(?) (нерозб. – Ред.), що їхав до Санкт-Петербургу клопотатися о привілеях осілим грекам. Вочевидь, це так і було. В усякому разі лист графа М.О.Румянцева «судіям греческого братства и всему обществу» від 23/XI 1764 р. містить подібне твердження.² Але приїжджі вже 1746 року одержали від Сенату за своїм проханням дозвіл скласти присягу й тим самим зрівнялися з останніми у правах. Проте осілі довго не могли з тим погодитись. Вони скаржились, що приїжджі непевно розуміють інтереси братства, що на зборах вони дозволяють насильства й підтримують на виборах людей негарних, відмовляються сплачувати громадські повинності й штрафи, і навіть як судді були не на висоті свого призначення. Тому «ніжинські жителі» взагалі й окремі представники їхні вимагали позбавлення приїжджих наданих їм прав. Спираючись на Єлизаветинську грамоту 1742 року, іноді не допускали обраних у судді або вимагали від них поручників з багатих «ніжинських жителів» або їхніх письмових зобов'язань щодо виплати належних грошей.

Боротьба поміж тими й другими греками тягнулась тривалий час і позначилась на благоустрої братства та його закладів. У 1764 році до неї втрутилась Генеральна військова канцелярія, котра доручила Генеральному бунчуковому товаришу Жураковському зібрати усіх греків, схилити їх до згоди і переконати обрати по троє суддів з «жителів» та з приїжджих. Вибори були проведені, але жителі знов почали відмовлятися від примирення: вони то не бажали засідати разом із суддями з числа приїжджих, то вимагали збільшити склад своїх суддів ще четвертим суддею, то вимагали від приїжджих поручників

¹ Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 46. – С. 542; Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 340-341.

² Справа 1769 р. № 2324; Китченко. Назв. праця // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 46; Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 340-343.

або письмових зобов'язань. Після того обидві сторони почали засипати Малоросійську Колегію та правителя Малоросії Рум'янцева представленнями на захист своїх вимог. Справа дійшла до сенату, і останній наказав Рум'янцеву, щоб «прекратил несогласія между братіями, здесь живущими и приезжими, в указе описанья» і приїжджим «особливо хранил бы всегда покровительство». Рум'янець написав 23/IX 1768 р. листа «к судьям нежинского братства и всему обществу» із закликом до згоди, посилаючись на минулі часи, коли вони «союзом взаимности между собою прокладывали путь к пользам от производимого здесь торгу», вказуючи, що «согласие есть душа коммерции» і що подальші сварки загрожують тій самій професії, яка їх годує.

Висновок з цього такий, що треба надати привілеї приїжджим вже через вимоги гостинності. До того ж, писав він, закликає й грамота 1742 року, тобто Єлизаветинська (що не зовсім вірно). Запрошуючи жителів повернути приїжджим право обіймати судейські та інші посади, граф обіцяв грекам зі свого боку усяке сприяння. Його поради та обіцянки сподобались обом сторонам, але «жителі» вирішили чекати відповіді із Санкт-Петербургу на свої клопотання, що були послані з особливими депутатами у 1773 році. Але все ж таки і до того часу відбулося деяке зближення, і питання, наприклад, про продаж одного церковного двору було вирішено 1769 року загальним «согласием всего общества нежинского, так жительствоющих, яко и временно живущих».

Рум'янець стримав своє слово: він неодмінно підтримував усі вимоги і клопотання греків, які порушувались перед Малоросійською Колегією і урядом Єкатерини з кінця 1760-х років. Це був час найбільш сильних та упертих наступів ніжинського магістрату, полкових установ і судів на старі права і привілеї грецької громади. Суперечність останніх інтересам Ніжина та інших станів міського населення знайшла собі вияв під час виборів депутата до Єкатерининської Комісії 1767 року. Хоча депутат був обраний один (магістратський писар Костевич), різні стани надали йому чотири протилежних за змістом вимог накази.¹ Факт неймовірний!

Велику Єкатерининську Комісію зірвала війна з Туреччиною, і ми не відаємо, як були б на ній вирішені класові суперечності ніжинського населення. Греки замість Комісії почали домагатися свого в Петербурзі при Сенаті і дворі шляхом посилки делегацій і депутацій. Мова йшла про захист від утисків різних ніжинських установ шляхом підтвердження всіх колишніх привілеїв. (Як видно з таємного наказу однієї делегації «Про зрівняння в правах приїжджих греків з греками – ніжинськими жителями»).

Після розгляду всіх важливих *pro et contra*, при якому, звичайно, не лишались бездіяльними ніжинський магістрат та інші вороги виключних привілеїв братства, центральний уряд став, вочевидь, на точку зору Рум'янцева, що ніжинські «греки торгами производимыми ими не только г. Нежину служат ко украшению и пользе, но и в зборе государственных пошлин приносят приращение и составляют немалую ветвь коммерции».

¹ Сборник Русского исторического общества. – Т. 43.

Грецьке братство отримало нарешті при Указі Сенату від 5/III 1775 року давно очікувану грамоту, яка підтверджувала майже всі їх вимоги. Зміст її склався з наступних пунктів: 1) братський суд отримує нову печатку; 2) греки отримують право торгувати всередині Росії, а приїжджаючі до них (у Ніжин) – купувати у тамтешніх обивателів-греків із звільненням від усіх податків; 3) Генеральному суду забороняється втручатися у братські справи; для вирішення важких питань і тяжб вищою інстанцією є Малоросійська Колегія; 4) у випадку суперечок греків з негреками, греки притягають росіян до державних закладів, а росіяни греків – до братського суду; 5) ніжинському магістрату підтверджено, щоб він не порушував прав і вольностей греків, не затримував видання паспортів, проїзного мита не вимагав та не обтяжував іншими податками; 6) братство розпоряджається майном померлих в різних містах греків в інтересах як спадкоємців, так і кредиторів.

Про зрівняння «приїжджих» у правах з «ніжинськими жителями» не говорилось тут, – і ця мовчанка була сприйнята як знак згоди: мовляв, усі греки користуються однаковими пільгами.

Братство, зрадівши, поспішило копії з грамоти поширити через купців у Туреччині, щоб заохотити до переїзду в Росію своїх співвітчизників.

Але братство поспішило святкувати перемогу над магістратом і успіх своїх клопотань. Через два місяці Сенат надіслав на скасування першої жалуваної грамоти другу, якою надані права були значно урізані. І, перед усім, значно постраждали «приїжджі». По відношенню до них підтверджувалось те обмеження у правах, яке видане було Єлизаветою. Несправедливість його тепер переживалась греками ще болючіше, ніж раніше: і всі приїжджі на час склали присягу на вірність імператриці, як у 1762 р. зроблено було під час вступу її на престол, а тому клопотання про зрівняння «приїжджих» подане було всім товариством, не тільки ними, а й «жителями». Потім нова редакція жалуваної грамоти відмовляла в праві купляти в Ніжині будинки не тільки новоприбуваючим, але також приїжджим з числа старих колоністів, котрі заводили власну справу. Тим часом, володіння нерухомістю в Ніжині у зв'язку з прийняттям російського підданства давало юридичні переваги і торговельні пільги: якраз тільки «ніжинським жителям» залишало право без «проїзного» в Росію мита торгувати у середині її і користуватися пільгами, що надавалися «Торговельним статутом» російському купецтву. Але, щоб «позолотити пілюлю» нова редакція зробила оговорку: «Но дабы между живущими в Нежине и временно туда приезжающими греками случающиеся несогласия прекращены и братская любовь и союз восстановлены были, то и приезжающим на время в Нежин для торгу купцам грекам пользоваться теми же выгодами, каковыми живущим тамо высочайшими грамотами пользоваться дозволено, кроме безпошлинного торга и заседания в суде».

Зрозуміло, братство грецьке не примирилося з такою постановою. Воно знов вжило низку заходів щоб скасувати її, і граф Рум'янцеv теж про це клопотався. Вдався він до таких «високих» осіб, як обер-прокурор Сенату князь Вяземський, П.В.Завадовський, С.Г.Зорич. Але з того нічого не вийшло. Справа тяглася до 1785 р., коли засновано було грецький магістрат, щоб замінити

собою старий суд грецького братства, й тим заглажено гострість питання про права «приїжджих».¹ Принаймні, потім за них не клопочуться і це питання не зустрічається у справах братства. З випадкових даних знаємо, що приїжджі мали активне виборче право (при виборах в магістрат), що іноді їх самих обирали у єднальні судді.

Проте зв'язок приїжджих з магістратом ослабнув. Коли одного разу городничий просив грецький магістрат, щоб він подав списки греків – підданих і іноземних, магістрат відмовився: у городничого у самого є списки усіх мешканців міста, і зокрема осілих греків; щодо іноземних, то сам грецький магістрат не має точного списку їх, бо вони приїжджають на якийсь час і незабаром виїжджають.² І ми знаємо, що й інші виїжджали з Ніжина навіть без відома магістрату. Це було навіть тоді, коли грекам видавав паспорти грецький магістрат, а ще гірше було, коли це робив міський магістрат чи городничий. Коли городничий Єсипов одного разу видав паспорти двом «иностранным грекам, именуя их жителями нежинскими, коими считаются только одни российские подданные», грецький магістрат опротестував цей вчинок, причому нагадував, що паспорти треба видавати за його посвідченням, хто ніжинський житель, хто іноземний і чи немає претензій.³

Крім паспортів магістрат видавав усім іноземним грекам посвідчення, приймав їх позови й взагалі тримав у своїй юрисдикції. Коли 1779 року ніжинський магістрат вписав у ніжинські міщани «без знання греческого братства» іноземного грека Христодула Артена, суд братства скаржився перед Малоросійською Колегією на цей незаконний вчинок; оскільки, писав він, Артена і досі не виключено з братства, він залишається «иностранцем» і підпадає юрисдикції братства.⁴

Це було й до магістрату. Коли грека Сугура року 1780 хотіли силоміць узяти до словесного суду, він відбився, захищаючи себе юрисдикцією грецького братства, якому підлягає як грек, дарма що «Оттоманской империи подданный». До братства, потім до магістрату тяглись, вдавались з позовами навіть і ті греки, які перебували в інших містах. Так 1788 року до нього звертається грек з Сум Христофор Алексеєв за свідоцтвом про шляхетний стан. Але підлеглість братству іноземних греків не була встановлена якимсь законом. Тому коли братство закликала до себе венеціанського грека Олександра Женета, бо до нього були претензії від інших греків, він відмовився: «греческое братство мене требовать не имеет причин, понеже я жительство и оседлость свою имею в Глухове, а не в Нежине. А братство имеет свое право с теми толко, хто жительство свое имеет в Нежине, и приезжий, какой там же живет». Проте

¹ Справа ніжинського грецького архіву без титулу і дати на 74 аркушах; Справа 1775 р. № 3001; Полное собрание законов. – Т. XVIII. – № 13997; Т. XX. – № 14247.

² Окремий документ 1795 р. без числа.

³ Справи 1791 р. № 2701, 2735.

⁴ Окремий документ.

точка зору Женета не всіма поділялася, і потім ми бачимо, що й сам він судився у Ніжині.¹ Та й само братство іноді вважало греків з іншого міста за чужих собі.²

§ 4. Професійна орієнтація, значіння торгової групи греків.

Вище приведено цифрові дані від 1711 року щодо числа греків і людей інших націй, що жили у Ніжині постійно і тимчасово. З року 1769 маємо відомості про домовласників і тих, хто наймали доми. Більш-менш приблизно це числа «ніжинських жителів» і приїжджих, хоча не всі жителі мали тоді власні доми. Домовласники: греки – 78, волохи – 12, болгари – 4, різні інші – 8, усього – 102. Наймачі: греки – 37, волохи – 13, болгари – 5, інші – 4, усього – 59.³

Більш точні дані можна знайти у відомостях 1765 і 1769 рр., хоча мова у них йде про наявних греків, тих хто у часи переписів були в Ніжині. У 1765 р. було «жителів» 143 сім'ї, а саме 122 грецькі, 10 волоські, 4 болгарські, 3 вийшли з Польщі, по 1 – з Італії, Сербії, Грузії, 1 – перехрещенця з євреїв. У тих сім'ях було 164 чоловіки дорослих, що заробляли. З них не менше як 2/3 (105) займались торгівлею, 17 служили купцям як прикажчики, маклери, правники, 19 залишили торгівельну справу за різними причинами чи збиралися до неї.

Постійних жителів-«греків» було у 133 сім'ях 149 самодіяльних, що заробляли на хліб самі. З них 90 торгували як хазяї, 7 як довірені й прикажчики інших купців, 6 маклерували, 5 були «в своде торговых договоров» (1 – при власній торгівлі), 1 утримував Васильковський карантинний дім у відкупі (теж при власній торгівлі). Припинили торгівлю за різними причинами 13, 1 ще збирався торгувати. 1 переїхав до Москви два роки тому – теж мабуть для торгівлі. З решти було 22 ремісників, 1 власник грабарні, 1 був за понамаря у церкві, 2 – безробітні.⁴

Хоча цифри осілих греків навряд чи були точні у порівнянні з даними 1765 р., все ж відомість 1769 р. дає точне співвідношення професій. Греків, що приїхали до Ніжина в час перепису 1769 р. було 130 чоловік і вони у більшості вели торгівлю або особисто, або у компанії з родичами чи з товаришами. 2 залишили торгівлю за старістю, 1 – за вступом у маркітанти, 12 служили у купців-греків, хто за «шафара», хто за прикажчика, хто «при подаче вина в шинке». З них один, що був «в хозяина за парубка», в цей саме час переходив у господарі-купці, 1 «промышлял между купечеством в своде торговых договоров» і був ключником при братстві. Ремісників було 7 (окрім 3-х, що одночасно займались торгівлею). 1 прибув у Ніжин за сімейною справою.

Таким чином, найбільша кількість приїжджих греків (12/13) була зв'язана з торгівлею. «Приїжджими» вони – треба ще раз підкреслити – вважалися тільки з юридичного боку, оскільки не вирішили назавжди залишитись у Ніжині. У дійсності же власне всі вони перебували в Ніжині безвиїзно («не отлучаясь») по 2-12 років, а дехто цілі десятиріччя. Вони й не збиралися виїжджати за кордон для торговельних операцій. Тільки один показав про себе, що він хутко їхатиме,

¹ Справа 1768 р. без числа; окремий документ 1782 р.

² Справа 1769 р., № 2302.

³ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 197.

⁴ Справа грецького архіву 1769 р. № 2300.

але й знов повернеться. Велика більшість не одразу оселилась у Ніжині, а тільки через певний час після першого одвідування міста багато років тому. Іван Миколаєв сказав про себе, що він уперше прибув 1728 р. і, промишляючи торгівлею з Росією й землями італійськими і турецькими, прожив тут більшу частину свого життя, «а как уже в 1764 году сентября 15 в г. Нежин приехал, то безсходно промышляет разными турецкими и российскими товарами». У інших батьки приїхали ще на початку XVIII ст., а сини продовжують чи їх торгівлю, чи старших братів.

Таким чином ці «приїжджі» чи іноземні греки виявляються настільки тісно зв'язаними з Ніжином і такими ж постійними його обивателями, як і греки-«ніжинські жителі». Різниця лише у тому, що вони не приймали російського підданства і, може, менше мали власних домів (хоча і осілі греки далеко не всі їх мали, а хіба половина). На цих підставах і самі вони домагалися зрівняння з осілими, і граф Рум'янцев. Коли останній писав, що греки взагалі бували своїм торгом дуже корисні для державного скарбу, то вимагаючи «уравнения приезжих против живущих, нарицающихся одним титулом, а не вещью», він запевнював, що «главный торг ведут приезжие» (1776). Ще раніше (1775) самі приїжджі давали розуміти, що вони нібито одні привозили закордонні товари, і тому більше дають прибутків скарбу державному, аніж осілі, які буцімто перейшли на внутрішню торгівлю.

Цікаво, що аналогічне свідоцтво маємо з 1769 р. від міського магістрату ніжинського: «...оні живущіе домами в Нежине греки мало не все, оставя торги і иностранных товаров вывоз, коими составляли казеные приходы... забрав на себя все здешние гражданские мещанам принадлежащие как малороссийского продукта, так и приводимые от иностранных купцов и других иногородцов товары промышляют, користуются городскими промыслами, з того никаких государственных приходов и общенародных повинностей... не составляют».¹

Зрозуміло, ці свідоцтва тенденційно перебільшені, але все ж вони близькі до правди. Ми маємо дані про кількість закордонних паспортів, що у різні роки видавалися грекам, – приїжджі значно частіше оформлювали їх. Правда, часто «ніжинські жителі» відправляли приїжджих греків за кордон як прикажчиків зі своїми товарами. Не рідко такими прикажчиками з приїжджих бували брати й небожі осілих греків. Але за одною довідкою від 15/IX 1789 р. закордонну торгівлю вели 52 ніжинських грека і тільки 17 «иностранцев по комерції в Нежине пребывающих».²

§ 5. Імпортні та експортні товари.

Як би там не було, якщо Ніжин ще до виникнення у ньому грецької торговельної колонії був значним комерційним пунктом, то греки підняли його значення на неабияку висоту. Вчений-мандрівник Гільденштедт, що був у Ніжині у жовтні 1774 р., якраз у часи Покровського ярмарку, визнав його за

¹ Справа грецького архіву 1769 р., № 2355.

² Справа № 2603.

найважливіше у торговельному відношенні місто, з яким Київ і рівнятися не може.¹

Через десять років українець Шафонський писав: «Нежин не только в Черниговском наместничестве, но и во всей Малой Россіи один такой город, который торговым называться может и который многим великороссійским городам в своем торговом значеніи не уступает. В нем не одне ярмарки, но и во всякое время всякіе товары и нужныя для дому съестныя и питейныя вещи сыскать можно». І Шафонський визнає греків за винуватців такого становища міста (1786).²

Нарешті, десь у 1790-х роках В.-Хр.Фрібе, член Вільно-економічного товариства в Петербурзі, свідчив: «Самым выдающимся торговым пунктом Малоросіи был Нежин, направляющий продукты Украины к западной границе – в Молдавию, Валахию, Бессарабию, Лейпциг и Данциг. Вся торговля этого города была в руках греков. Затем должны быть отмечены Кременчуг и Полтава. Здесь всегда были большіе скопища евреев, татар, греков, грузин. Другіе города этого края почти не имели значенія в торговом отношении. Киев представлял совершенно второстепенную величину».³

Але зрозуміло, відігравали певну роль у закордонній торгівлі й купці інших націй та станів, і перш за все – українські. Вже під 1666 р. зустрічаємо ніжинця Захара Федорова, що з іншими купцями повертався з Торуня.⁴ Наприкінці XVII і на початку XVIII ст. Плохинському відомі українські і російські купці зі Стародуба, Києва, Ніжина, Лохвиці, Конотопа, особливо ж Чернігова, що торгували з польськими й німецькими містами. Під 1714 р. він згадує 18 чернігівських жителів, що вивозили у Гданськ Пруський, Кролевець, Вільно, Хвойник, Слуцьк та інші польські міста різну українську сировину, а там купляли «красные товары». З Гданськом вели торговельні операції й заможні українські пани.⁵

Щодо південного напрямку, до торгівлі з Кримом, то за визначенням самих греків, вона проводилась переважно українськими і російськими купцями, а саме полтавськими та путивльськими.⁶

¹ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 273-274.

² Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – Т. I. – С. 477-478.

³ Кизеветтер. Делопроизводство русских внутренних таможен как исторический источник // Сборник статей, посвященных В.О.Ключевскому. – С. 8.

⁴ Переписка нежинского воеводы И.И.Ржевского с московским правительством, 1665-1667 гг. – Чернигов. – 1901. – С. 42-47.

⁵ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С.237-238; 271-272; Дивись також про українську торгівлю із Західною Європою на початку XVIII ст. у І. Джиджори: Економічна політика російського правительства в 1710-1730 рр. // Записки товариства ім. Т.Шевченка. – Т. I. – С. 63. Порівн.: Чтения Нестора летописца. – Т. XV. – Отд. III. – С. 241. Материалы для истории торговли пеньюкою Стародубья с границею в начале XVIII

⁶ Глущенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом // Историко-географічний збірник. – Т. II. – С. 101.

Чим же торгували ніжинські греки і що вони привозили з-за кордону, і що туди вивозили? З Туреччини греки везли через Молдавію й Польщу шовк, червоні кумачі, бавовну у пряжі й так, овечу шерсть, ладан, перли, а через Чорне море – вина, тютюн і іншу бакалію, саф'ян, мило та інше. З Молдавії і Валахії – волоське вино, грецькі горіхи, чорнослив. З Угорщини – угорські вина, з Австрії – коси, з Італії – шовкові товари. З німецьких міст (Бреславля, Лейпцігу, Кенігсбергу, Гданську) – полотна, шовкові, бавовняні, шерстяні матерії, як німецькі, так і голандські, французькі, англійські, саксонський фарфор.

Яка була питома вага кожного виду товару і у чому була більша потреба в Україні та Росії, видно з розбивки ніжинських греків-купців, що вели закордонну торгівлю, на групи. За переписом 1769 року привозили: турецькі товари (кумачі, шовк, заволоч, галантерею, ладан) – 39 купців, турецькі бавовняні товари – 2, німецькі суконні, гарусні, шовкові. – 3, усяку мануфактуру невідомого походження – 4, турецьку вовну, волоські й інші вина – 14, бакалію – 8, коси – 3. Подаємо тут ці цифри з тим попередженням, що у ті роки ще не було диференціації купців за гатунком товарів, і одна й та ж людина привозила з-за кордону різнорідний товар.

Таким чином, більше всього привозили у Ніжин мануфактури. Потім йшли вина. Волоські вина користувалися попитом і за свідченням мандрівника Гільденштедта у другій половині XVIII століття ввозилися до Ніжина на 50000 крб. Участь же ніжинських греків в привозі і поширенні їх на Україні підтверджується архівними довідками. Наприклад, Маргарит Дмитрієв 1760 р. везе на сумським ярмарок 3800 кварт вина. Цілими бочками греки возили вино у Москву та інші російські міста. Але вживалися в Україні й інші вина: кримські, біломорські, андріанопольські, шпанські, французькі, рейнські, – і у постачанні їх греки мали виключну участь.

Над постачанням і продажем бакалії працювали 8 членів грецької громади. У поняття її входили чай, цукор, кава, горіхи, чорнослив, мигдаль, фіги, фініки, маслини, родзинки, риди, лимонні та апельсинні зацукорені корки, персики, абрикоси та інше. Коли зауважити, що ще кілька греків тримали у Ніжині кав'ярні, а один торгував спеціально тютюном, то число греків, що бавилися бакалеєю, значно піднесеться.

За значний предмет імпорту були австрійські «сенокосня косы». Привозили їх великими партіями по 50-59 бочок, причому у кожній містилось 800-1500 штук. Одного разу привезли 150000 кіс. Коси з Ніжина переправлялися у інші міста, переважно у Ромни. А іноді вантаж туди просто адресувався. Так, 1759 р. Пасхалієв і Катергар привезли з Відня 30 бочок кіс просто до Ромен і тут для продажу їх залишили прикажчика. Цікаву пропозицію 1752 р. зробили два греки – полтавський Н. Константинов і ніжинський Н. Метакса. Вони хотіли держати монопольний продаж кіс. Але гетьман Розумовський відхилив її, хоча вона була корисна для військового скарбу, тому що статті про монополію забороняли стачку між купцями для скупчування товарів в одних руках, бо це «приносить простому народу обидь».

Не згадуємо про інші предмети привозу – коштовності, медикаменти, тощо, – ними мало хто займався, і то побіч з іншими товарами. Власне кажучи, і всі три

купці, що привозили «шерсть на російську фабрику» не тільки нею промишляли.

Продаж закордонних товарів проводився: а) в самому Ніжині; б) на українських ярмарках; в) у російських містах.

У Ніжині товари поступали в приватні чи церковні склади, склепи, комори (церква стягала певні гроші і за ті товари, що переховувалися у її помешканнях, й за ті, що у приватних). Можливо, що саме з цих складів відпускали товари, коли продавалися вони гуртом іншим купцям. Роздрібна ж торгівля йшла у крамницях, – йшла, доки продавець чи його прикажчик перебував у Ніжині, бо часто греки виїжджали на ярмарки у інші українські міста й містечки. Коли ж починався той чи інший ярмарок у самому Ніжині (а їх було три – Всеїдний, Троїцький, Покровський), то тут протягом 2-4 тижнів бувало велике пожвавлення. Крім того, що саме до цих ярмарків намагалися привезти новий крам з-за кордону грецькі купці, що за ним виїхали, прибували зі своїми товарами чи за товарами греки з інших міст, селяни й козаки, шляхта й великі землевласники, з яких дехто замовляв грекам вино та інші речі, козаки із Запоріжжя, українські і великоросійські купці, купці польські, волоські, турецькі, вірменські.

Звичайно, на цих ярмарках, як і на інших, крім продажу-купівлі, виплачували борги, укладали угоди і т.п. Зрозуміло, посилено працювали й шинки та кав'ярні, де продавали греки й привізні вина, і місцевого походження трунки. На це саме скаржилися 1767 р. міщани, що греки та інші «не токмо привозимые ими товары шолковые и бумажные, разную бакалею, виноградные вина и прочее, но и здешние малороссийские напитки, водки разные горелки, мед, пиво врознь, в кварталы и в чары в наемных домах и лавках продают и всякия съестные вещи перепродают».¹

Ярмарків на Україні було так багато, що Павло Алепський у своєму «Путешествии Антиохийского Патриарха Макария в Москву» висловився під 1655 роком: «В стране казаков ярмарки бывают непрерывно от начала года до конца. В каждый праздник во всякое время года бывает ярмарка в том или другом из их городов, как это введено еще во времена владычества ляхов».²

І дійсно, у багатьох містах і містечках відбувалося щорічно по 2, 3 навіть чотири ярмарки. На них теж видну ролю грали греки, особливо ніжинські. Так, за свідомством Шафонського, на роменські ярмарки греки з Ніжина привозили багато турецьких і італійських шовкових товарів, кумачів, червоного саф'яну, кримських вин, бакалії.³

На значніші ярмарки ніжинські греки виїжджали у такій великій кількості, що до повернення їх припинялись загальні збори і прийняття рішень по важливим питанням. Так, у грудні 1799 року відклали на кілька днів вибори

¹ Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. – С. 32.

² Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. – 1898. – Кн. 3. – С. 184, 187.

³ Черниговского наместничества топографическое описание. – С. 575.

нових членів магістрату, поки не вернуться купці-греки із сумського Введенського ярмарку.¹

Інші ніжинські купці або їх прикажчики переїжджали з місця на місце, з ярмарку на ярмарок, причому заходили і за межі України. Грек Дмитро Софронов, що був за прикажчика військового товариша Григорія Торентенка, з 1770 р. продавав й закупляв товари на ярмарках у Ніжині, Стародубі, Батурині, Ромнах (на двох), Києві, Харкові (на трьох), Кролевці, Сумах, у Москві, Макарові, Ломові, Курську.²

У Росію східним товарам проклали шлях ще за царської доби царегородські греки. Ті грецькі купці, що осіли з часів Б.Хмельницького в українських містах, звичайно підтримували торгівельні зносини з Московією. Вони навіть користувалися там ліпшою репутацією, ніж царегородські греки, яким було заборонено приїжджати до Москви, коли вони себе скомпрометували зниженням якості товарів, фальшуванням, підrobкою документів, провозом забороненого краму.³

Хоча українським купцям рекомендувалося провозити товари до Азова, а не до Москви, у дійсності вони у першій половині XVIII ст. користувалися правом возити товар по різних містах Росії. Про це довідуємося з листа російського резидента в Царгороді Неплюєва. Коли венеційські купці просили, щоб їм дозволено було вести вільну гуртову й роздрібну торгівлю у Росії, особливо Казані й Астрахані, Неплюєв не знав «каким попусценіем греки, разъезжая сверж Малоросіи, большій свой торг в Казани и Астрахани производят», користуючись таким торгом для провозу заборонених товарів і контрабанди. Не знав цього і Сенат. Він доручив Комерц-Колегії спільно з Камер-Колегією й Головним Магістратом з'ясувати, «по какимъ указам, находящимся в Великой и Малой Росіи грекам, торг свой производитъ позволено и какая с товаров пошлина где взята бывает» і висловити свою думку.⁴

Цю думку маємо у кристалізованій формі у Митному статуті 1755 року. Він дозволив пропускати в Малоросію і на тамтешні ярмарки через прикордонні митниці «около Малоросіи» «иностранных купцов, яко греков, литвы и поляков, волохов, армян, татар и турок» після сплати з їхніх іноземних товарів «по тарифу и внутренней пошлины». Коли ж хто з тих купців заважає «товары свои внутрь Росіи отпускать», з тих брати ще «проезжую ефимочную пошлину, свержъ портовой и внутренней пошлины».⁵

Тут про греків «ніжинських жителів» не згадується, – вони звичайно були вільні від того додаткового мита врівні з руськими й українськими купцями. Це видно зі скарги греків 1767 р. депутату в Єкатерининську комісію Костевичу на ніжинський магістрат, що той порушував закон у двох, так би мовити, напрямках. По-перше, він «защищал иностранных купців», цебто «приїжджих

¹ Справа № 2218.

² Справа 1870 р. № 2378.

³ Полное собрание законов. – Т. II. – № 659, 818.

⁴ Сенатский архив. – Т. VII. – С. 483-485.

⁵ Полное собрание законов. – Т. XIV. – № 10486; Т. VI. – Кн. I., гл. XI., п. 5.

греків» у першу чергу, записував їх у міщанство, «и тем оные иностранные купцы с разными товарами ездят в Вел. Россію и тамо равною с природными малороссійскими мещанами вольностію, без платежа проезжей пошлины, пользуясь, поки в отечество свое возвращаются». З іншого боку, магістрат почав підводити ніжинських осілих греків під силу того Митного статуту і перестав їм видавати «к проезду в Вел. Россію без платежа проезжей пошлины паспорты». І це незалежно від того мита, від тих якихось «указных пошлин», що вони платили «при отпусках их из Россіи и в привозе в Россію».¹

Що приїжджі греки возили іноді з Ніжина у Вел. Росію товари без сплати мита, дає розуміти й наказ тому ж депутату Костевичу великоросійських ніжинських купців, де вони вимагали, щоб «иностранные купцы» возили товари «внутрь Россіи» в силу Митного статуту тільки з виплатою «проезжей пошлины». І щоб їм у Росії, як і тут, вільно було продавати їх тільки гуртом. То це, мотивували великоросійські купці, відживить торгівельний обіг і спричинить велику користь і російському купецтву, і іноземному, й «казенному интересу», і «комерціи с обоих сторон».²

Як ми бачили, жалувана грамота ніжинському братству 1775 р. у її другій редакції дозволила торгувати в середині Росії і користуватися пільгами, що їх дав Митний статут російському купецтву, тільки тим грекам, що склали присягу на віковичне російське підданство і мали у Ніжині нерухому власність. Таку пільгу осілим грекам було потім затверджено грамотами Єкатерини (1785), Павла I і Олександра I (1797 і 1801 рр.). Так грецький магістрат і розумів зміст цих грамот, коли за вимогами окремих греків-ніжинських жителів, видавав їм свідоцтва, як от 1800 р. В.Спиридонову, а саме, що він є підданий Російської імперії, підвідомчий грецькому братству і в силу височайших грамот 1775, 1785 і 1797 рр. має право вести вільний торг в усіх російських містах.³

Так чи інакше, сплачуючи мито, греки переїжджали за межі Великої Росії і там пересувались зі своїми вантажами від міста до міста, зупиняючись коли і де було потрібно. У реєстрі 1769 року зустрічаємо серед іноземних греків Івана Велцистіно, який «прибыл в Россію с 1727 года... и купчовал в Москве, Казани, Петербургу и Астрахани», і тільки три останні роки безвиїзно прожив у Ніжині.⁴

Але до самого кінця XVIII століття небагато греків їздило до Вел. Росії, порівнюючи із закордоном. Коли, наприклад, закордонних паспортів 1774 р. було взято у Ніжині греками 52, а до Москви – 9 і 2 – до Петербургу, причому один з останніх – з умовою виїхати й за кордон, коли буде потрібно. Але 1799 р. у російські міста видано набагато більше паспортів – не менше 57, причому 10 ніжинським грекам-купцям і їх синам і 3 – іноземним грекам, теж купцям. Інші – прикажчикам ніжинських греків: 4 – ніжинським же грекам, 33 – іноземним грекам і 7 – негрекам (у греків за прикажчиків були як українці, так і росіяни). Паспортів не менш 57, а людей значно більше, тому що за деякими паспортами

¹ Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. - С. 52-53.

² Там само – Т. 144. – С. 58.

³ Окремий документ 1800 р.

⁴ Савва В. Материалы из архива Нежинского братства и магистрата.

виїжджали 2-3 чоловіки, – господарі з прикажчиками. Проте інші паспорти висилалися грекам, що вже давно переїхали у Москву і звідтіля час від часу просили змінити паспорти. У одному реєстрі ми нараховуємо 17 прізвищ таких греків, що жили у Москві (1800).

Звичайно, Москва була для них за центр і базу. Звідсіля греки відправлялися на всі чотири сторони, розвозячи по містах і ярмарках іноземні («турецькі і греческіє») товари і закупаючи для продажу на Україні і вивозу за кордон російські. Наскільки важливе місце займали останні у торговельних операціях грецької громади, видно з того, що за реєстром 1765 року 40 осіб греків торгували «російськими товарами», і власне про всіх додано: «мякотными» чи «пушными».

Пушнина, хутра, закупалися, зрозуміло, переважно у Сибіру, де вже у 1740-1760 рр. зустрічаються ніжинські греки. У самій Вел. Росії греки користувалися репутацією спеціалістів «пушного дела» навіть у великоросійських купців. Ми знайшли листи чотирьох Санкт-Петербурзьких купців греку ніжинському Ленгаро з проханням, щоб його московський приятель, грецький купець Іван Самаржа купив для них на 15 тисяч карбованців хутра на Ірбитському ярмарку, а саме: 500 ведмедів енісейських, 60 сороків соболів (енісейських, обських, іртиських і камчатських), по 1000 куниць добрих і лисів червоних і 20 бобрів камчатських. Тому же Ленгаро з Г.Кипуром два московські купці доручили продати біля 25 тисяч шкурок заячих і 5 ящиків чаю, що вони привезли до СПб і не встигли продати самі. Ці листи свідчать і про те, що греки не тільки самі купляли, але й виконували доручення інших купців.

Хутра, які греки не продали у Вел. Росії, вони везли до Ніжина і тут їх обробляли, щоб підняти їх у якості й ціні. Про це свідчить одна грецька скарга з нагоди розташування в купецьких домах військових людей: «в их домах имеются разные пушніе, шелковіе и другіе дорогіе товары, на кои по их купеческому промыслу нанимаются в каждую множество людей ко приведенію их в чистое состояние, с чего и приращеніе государственной казны имеетя».¹

Зрозуміло, тут мова йдеться саме про кушнірську професію. У 1765-69 рр. нею займалося біля 20 греків-«бламарів» з допомогою міських майстрів (а їх було 83 міщан та 46 козаків). Кушніри-греки і греки, що торгували хутрами, користувалися такою славою, що коли 1771 р. у російського купця Клобукова було вкрадено смушки й каракулі, городовий магістрат просив грецьке братство прислати двох експертів, бо у нього нема підлеглих людей. Хоча греки відхилили це прохання в силу жалуваних грамот, що їх звільнили від особистих для міста служб, зрозуміло, що вони були неабиякі хутровики.²

Чай нерідко зустрічається між товарів, що вивозились греками з Вел. Росії разом з хутрами. Спеціально чаєм промишляли греки вже тільки у ХІХ столітті. З однієї справи 1807 року знаємо ніжинського грека Константинова-Хаджикосту, що перебував у Москві і для якого його прикажчик купив таку величезну партію

¹ Справа 1769 р. № 2355.

² Справа 1771 р., без числа.

чаю, що за неї довелось платити у Кяхті мита 28944 крб.¹ Але вірогідно, що цей товар йшов на російський ринок, а не за кордон.

Москва, чи взагалі Вел. Росія, постачали крім хутра і шкір для вивоза за кордон тканину. В індукторських реєстрах 1722 і 1725 рр. серед «товару московського» чи «великоросійського» знаходимо китайку, крашеніну, полотно. Зрозуміло, російського походження були залізо й замки, що 1769 р. вивозив у Волощину приїжджий грек Мамура. Червона риба й кав'яр, що продавали греки у Ніжині й на українських ярмарках, йшли як з Дону, так і з Астрахані. Нарешті з Вел. Росії вивозили за кордон юхту (Ананій Морайт, 1765). Хоча ніжинська гарбарня Артино, про яку буде нижче, і виробляла юхту, але вона не мала права продавати її за кордон. З іншого боку є вказівки, що ніжинські греки купляли у Вел. Росії юхту, причому для вивозу її за границю припасали свідоцтва про російське її походження. Так Іван Ваф'я, купивши у Москві 784 пуди червоної юхти у 28 паках, просив 5/II 1799 року грецький магістрат про посвідчення. Другий раз він купив на Корінному ярмарку 22 пакунки юхти для вивозу у польські міста і у Цесарію.

Вивозили за границю ніжинські греки і «малоросійський товар». Це, звичайно, сировина. В індукторських списках 1720-х років під це поняття віднесено тютюн, ганіш (аніс), горілку, пеньку й волів, що гнали і у Москву, і у Гданськ.

§ 6. Промислова діяльність греків.

Товарообмін – це важніша функція ніжинської грецької громади і значніша її історична роль. У інших сферах діяльності греки не залишили після себе такого сліду. Проте, треба сказати пару слів про участь їх у розвитку промисловості країни.

Першою грецькою фабрикою у Ніжині була вищезазначена гарбарня Артино: Юрія та Павла. Думка про неї у них виникла, зрозуміло, у зв'язку з турецькою війною (1735-1739), але крім поставки товару на армію, вони мали на увазі продаж шкір на внутрішньому ринку і вивіз за кордон. Вирішивши виробляти «юфть мастерскую и пудовую», Артино купили у Ніжині за річкою ділянку землі й лісові припаси. Проте, подаючи заяву до Комерц-контори (1737), вони висловили готовність будувати фабрику і поза Ніжином, «где удобнее место будет в Малой Россіи». Згідно з їх бажанням, Малоросійська генеральна військова канцелярія, за пропозицією Комерц-колегії, дозволила 13/VI 1738 р. будувати завод у Ніжині, причому наказала старшині малоросійській, особливо ж полковнику ніжинському і всякого звання людям не чинити Артинам ніякої перешкоди.

Фабрику було відкрито, але Комерц-колегія не дозволила вивозити за кордон продукцію, а у Малій Росії «за неимением купцов употребить ее невозможно», то 1740 р. Артино знов добивалися дозволу вивозу. Добивалися також захисту від устисків військових людей, ніжинських громадян та інших, і нарешті дозволу купити «на тотъ завод людей до 100 душ» за нестачею робітників. Хоча завод Артино й підтримували центральні установи, він з-за

¹ Справа № 1074.

важких умов припинив був на деякий час 1741 р. діяльність. З однієї справи 1745 р. довідуємося, що за невплатою боргу князю Радивілу за куплене у нього вино, на завод було накладено арешт. Але це було за відсутності Юрія Артино, який виїхав за інструкцією у «Винецку землю для покупки в Російськую землю разных винецких товаров» (невідомо яких і хто дав доручення). Також справа дає бачити, що в момент опечатання заводу у ньому було до тисячі пар башликів московської роботи і тисячі дві пар робилося. Другий новий факт, ще невідомий історикам української промисловості.¹

Здається, Артино так і не одержав права вивозити свою продукцію за кордон, – зрозуміло з-за гніту московського торгового капіталу, що лежав великим тягарем на українському. Ю.Артино умер перед 1782 р., десь тоді і завод припинив своє існування.

Другим ніжинсько-грецьким підприємством була суконна мануфактура Івана Тернавіота в селі Хвилівці, у 4-5 верстах від Ніжина. (Тернавіот був грек за походженням, що одержав звання полковника російської служби). Дозвіл на відкриття одержав від Мануфактур-колегії 29/ XII 1765 р. з умовою завести 12 станів і фарбувати сукна ціною до 80 коп. і вище. Закрито її задовго до 1790-х років. Але О.Оглобліну, що написав «Нарис історії української фабрики», зовсім невідома історія цієї фабрики. У архівних же справах я тільки потрапив на звістку, що 1769 р. «управителем фабрики» був Фірс Іванов.² Оглоблін відмічає, що Іван Тернавіот хоча був шляхтич (1767 р. ми бачимо його навіть на посаді маршалка шляхетства ніжинського й батуринського), але за походженням був грек і шляхетство одержав за свою службу в російській армії, яку залишив зі званням полковника.

У селі Хвилівці була фабрика «бумажных кумачей, китайки разных цветов, також платков и поясов бумажных же и полушелковых». За повідомленням Оглобліна, вона відкрита 1767 р. і за свідомством Гільденштедта існувала ще 1774 р., але здається, не дотягла до часів Шафонського (1786 р.). Власник її – Богдан Іванов, на думку Оглобліна, чи не слов'янин з Туреччини. Хоча його нема у реєстрах греків 1765 і 1769 рр., якийсь зв'язок з грецькою громадою чи з Тернавіотом самим він мав.

Без сумніву грецькими підприємствами були гуральня, що належала Григорію Комбурлею у селі Кладьковці на Десні, де була пристань (1781)³ і аптека, яку зафіксував Шафонський 1786 р. як «аптеку каменную, греку принадлежащую».⁴ У Ніжині на Гоголівській вулиці і досі існує останнє підприємство з назвою: «Аптека. 1784.»

Таким чином, наші звістки про грецькі фабричні промислові підприємства дуже недостатні. Ми не знаємо точно ні тривалості їх існування, ні їх розміру, ні кількості робітників і продукції, і навіть не завжди імена засновників і власників.

¹ Справа 1745 р., № 2230.

² Справа 1769 р., № 2344.

³ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – Т. III. – С. 97.

⁴ Черниговского наместничества топографическое описание. – С. 464.

Щодо ремісницької промисловості, то участь греків у ній характеризується такими даними. За реєстром 1765 р. на 164 самодіяльних греків припадало 20 ремісників, себто 12% загального складу. Серед них було 12 бламарників (кушнірів чи скорняків), 3 кравця, 2 золотаря, 1 шапкар, 1 кондитер (плачиндар) та 1, що фарбував фантики і сукна. У 1769 р. серед 149 «ніжинських жителів» було 22 ремісника – 15% загального числа. Тут було 16 бламарів, 2 золотаря, 1 шапкар і 3 кравця, з яких один шив «греческое платье». Щодо іноземних греків, то з 130 чоловік ремісників було 10 (13%), а саме: 5 бламарів, 2 кондитери, 1 котляр, 1 фарбар і 1 маляр (іконописець). Ці цифри і професії нагадують нам скаргу ніжинського магістрату 1767 р. у наказі депутату Костевичу на греків, волохів та інших, що вони торгують всякими товарами и «ремесло разное работают», не несучи ніяких повинностей, роблять кривду міщанам.¹

За браком архівних даних важко встановити належні стосунки ремісників-греків до власників чи роботодавців, до відповідних цехів, до міського магістрату. Проте уривкові й випадкові звістки дають бачити, що цехи вимагали іноді гроші з греків-ремісників саме за те, що вони працювали індивідуально; що греки-роботодавці охочі були експлуатувати ремісників як своїх, так і чужих. Знаємо одного грека Комбурлея, який «переїжджаючи границю взяв собі у знайомого офіцера в послугу сім польських конфедератів, що їх 1771 р. захопив російський загін, і, цікаво, що серед них були седляр, швець, кухар, а також стрілець, скрипник. Не виключено можливість, що він узяв їх не тільки для задоволення домових потреб, але і для збуту продукції одних на ринок, і для віддання у найми».²

Ще більше випадків експлуатації зустрічається у сільсько-господарській діяльності греків. Ніжинські греки на початку XVIII ст. почали набувати окремі двори й цілі хутори. У цьому напрямку особливо відомий ніжинський війт Петро Тернавіот. Він 1728 р. купив слободу у с. Данині, потім заселив с. Шатуру й с. Синяки.³ Тернавіот скупляв навіть землі козацькі, і справа про це доходила навіть до Сенату, який 29/V 1741 р. ухвалив, щоб він і інші «купці» незаконно набутих козацьких дворів, хуторів, лісів, ґрунтів, вернули їх козакам «безденежно» і, зрозуміло, відмовила від протекції й підданства відносно «козаків».⁴

Плохинський каже, що «многія в окрестностях Нежина закупали земли, насадили хутора, в которых занимались хозяйством, особенно скотоводством». Як землевласники, у свою чергу, фігурують Кумбурлеї. Іван Кумбурлей володів Кладьківським хутором ще 1774 р. (там була і гуральня). Крім Ніжинського полку, де за підрахунком Плохинського було 8 хуторів, вони набували землі у Прилуцькому полку.

¹ Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. – С. 32.

² Справа 1774 р., № 243.

³ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – Т. III. – С. 89-90.

⁴ Сенатский архив. – Т. III. – С. 439.

На хуторах греки сіяли зерно і технічні культури (тютюн), будували млини, розводили худобу – для власного вжитку, як транспортний засіб, і для продажу. Року 1753 грек Караманлей «гонит» через Васильковський форпост худобу зі свого хутору, Комбурлей відправляє у Галац значні каравани на своїх волах.¹

Зрозуміло, працювали на цих хуторах і потім супроводили худобу на продаж наймані слуги, навіть кріпаки. Ще Ейнгорн зауважив, що українські греки на початку XVIII ст. продавали людей полонених на кріпаків.² Хоча я не знайшов підтвердження цієї звістки, проте маю відомість, що вже 1735-6 рр. п'ять ніжинських греків володіли кріпаками і селянами, що вони купили у великоросійських поміщиків то цілими сім'ями, то поодинокими людьми.³

Цікаво, що греки почали купувати землі й підгортати під себе селян і навіть козаків у той саме час, коли універсалами гетьмана Д.Апостола заборонено було великоросіянам володіти хуторами та іншими угіддями з висилкою їх самих з України (1727).⁴

Кріпаків у греків зустрічаємо й потім, хоча не багато. Року 1783 у гречанки Олени Мушмулової в хуторі на урочищі Бобрицькому було 10 кріпаків (8 чоловіків і 2 жінки). У цолнера Василя Кумбурлея на хуторі Крутівському у с. Кагарлику теж 10 (3 чоловіка і 7 жінок). У Федора Афендика в хуторі Монастирищенському 8 (3 чоловіка і 5 жінок). Не називаю багатьох інших греків, що володіли ще меншим числом селян.⁵

Користувалися греки й найманими слугами, причому й їх експлуатували. У грека Івана Комбурлея на його Кладьківському хуторі з 1744 р. служив за «господаря» ніжинець Биковський на річній платні у 50 крб. з харчовими припасами. Але через два роки Комбурлей закликав другого господаря, а першого позбавив посади, причому не доплатив йому грошей і забрав у нього п'ять його власних коней.⁶ Скривдила свою служницю й гречанка Анастасія Папура. У її маєтку біля Монастирища Устинія Павлівна служила три роки, – і Папура не віддала їй грошей 50 крб.⁷

Для характеристики способу ведення греками хуторського господарства і ставлення їх до найманих службовців цікавіша друга справа. Грек Трандафіл Доболя найняв на доглядання господарства на своєму хуторі ніжинську міщанку Софію Касьянову. Нагородою їй мала бути половина усього, що нею буде «вирабатано»: хліборобства, сінокосу, «папушного» тютюну тощо. Але коли одного разу вона поїхала до міста за сіллю та олією, то Доболя, що приїхав без неї, зустрів її биттям. Одночасно він її вигнав, причому затримав її одяг і не віддав половину тютюну, що у тому році запасли (коло 1000 папуш). Скривдив Доболя й її сина, який близько двох років служив йому «по его фершалському

¹ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 269.

² Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1908. – Т. I. – С. 46.

³ Справа грецького братства, 1746 р., № 2178.

⁴ Материалы для малороссийской истории М. Судиенка. – Т. I. – Отд. II. – № XI, XXIII.

⁵ Труды Черниговской архивной губернской комиссии. – № 183, 186, 193-194.

⁶ Справа 1747 р. № 2178.

⁷ Протокольна вхідна книга за 1795 р., № 107; протокольна вхідна книга за 1796 р., № 58.

художеству», а потім на його хуторі як прикажчик з платнею 30 крб. за рік – Доболя не віддав йому 10 крб.¹

Отже, звістки документів про грецьке землеволодіння не численні й уривкові. Тому не можна зробити ніяких висновків щодо характеру господарювання греків на землі, чи вносили вони у господарство які-небудь нові прийоми, чи вводили нові культури. Невідомо навіть які капітали вносили у цю царину промисловості.

Виникає ще одне питання, яким капіталом користувалася ніжинська громада у своїх торгівно-промислових операціях. На це питання можна коротко відповісти так.

§7. Походження торговельного капіталу.

Якого-небудь спільного, суто громадянського капіталу не було, – кожний працював на свої власні гроші, вживаючи часом чужу допомогу у вигляді позик чи укладання товариств. Правда, у перші часи щось спільне було: був свій капітал у грецькій церкві, яка правила за банк. У ній окремі греки брали позику, сплачуючи 10% річних, а інші добровільно – 20%. Як довго існував цей порядок, про який дізнаємось з універсалу гетьмана Д.Апостола 1729 року, невідомо.² У середині XVIII ст. його вже не було. Не дарма греки 1767 р. клопоталися про заснування у Ніжині спеціального «банка для займа единственно греческому купечеству на указной процент денег». Мотивували вони свою пропозицію нестачею готівки, що загальмовує швидкість торгівних оборотів.³

Але мало вказівок, що греки позичали гроші один у одного і у сторонніх людей (на початку XVIII ст.– у Кочубея, Якова Марковича, потім у графині Наталії Розумовської), у церквах і монастирях. Наприкінці XVIII ст. ніжинський грек Павло торгував «заморскими легкими товарами» на гроші Києво-Печерської Лаври, а 1720 р. син ніжинського вйта Петро Тернавіот взяв у борг у Ніжинському Благовіщенському монастирі 300 крб.⁴ Гроші позичалися чи товари відпускалися у кредит під обліки (від латинського *obligationes* – зобов'язання), а потім – під *векселі*. Проте вексельне право почало входити в ужиток грецької громади тільки перед 1750 роком, коли вексельний статут було надруковано 1729 р...

За особливу форму об'єднання капіталів були товариства. Один дослідник так пише: «Красной чертой в греческой коммерческой жизни проходит товарищеское, компанейское начало. Редко грек торговал один, большей частью он вступал в товарищество. Товарищества составляли как богатые, так и бедные, как живущие в Малороссии, так и приезжие, и не только между собой, но и с купцами других национальностей – великорусскими и малорусскими и

¹ Окремий документ, 1799 р.

² Акты нежинского греческого братства. – С. 78-79; Універсал гетьмана Д. Апостола тут датований помилково 1749 р.

³ Сборник Русского исторического общества. – Т. 144. – С. 54.

⁴ Опис. Черниговской епархии. – Т. III. – С. 75; Записки історико-філологічного відділу УАН. – Кн. XXIV. – С. 142-144.

пр.»¹ Останнє правда – проте я не думаю, що товариства були таким загальним явищем: у реєстрах 1765 і 1769 рр. тільки про небагатьох греків сказано, що вони торгували у компанії.

Форми товариств були різні. За одною багатий вносив більшу суму (8500 крб. – Пелопонов), бідніший – меншу, але за то обіцяв щорічно їздити в Грац за косами (Мурайтов), причому «барыш и убыток пополам». За другою вносив гроші один, два інші компаньони давали тільки особисту працю і гарантували першому 1% прибутку в місяць з його капіталу. Подібний випадок дає договір Юрія Венеціанова з Дмитром Пантазеевим. Вони внесли кожний по 21227 крб., але вирішили допустити 4-5 інших компаньонів, «чтоб они в том товариществе прилагали свой труд» за певну суму з відсотків. Мала, звичайно, місце й така форма, коли компаньони вносили однакову суму в оборотний капітал (чи готівкою, чи товаром, чи векселями) і мали однакові права на прибуток, причому, зрозуміло, сфера діяльності у кожного була своя. Такий саме вигляд мав контракт греків Антона Тухаєва й Івана Станевича з російським купцем Можайтіновим. Цікаво, що при першопочатковому оборотному капіталові 26 тис. крб. за чотири роки (1773-1777) товариство мало прибутку 462297 крб. при витраті 417489. Такі величезні суми пояснюються тим, що товариство мало великий кредит: в момент ліквідації воно винно було 16 кредиторам з українських і російських купців. Ця справа закінчилася банкрутством товариства і взаємним позовом між компаньонами.

Банкрутство, несплата за векселями, конкурси, довготривалі процеси, іноді втечі винуватців за кордон – це нова сторінка у житті грецької громади у Ніжині. Але ми її не будемо перегортати...

ПРИГОДИ ОДНОГО НІЖИНЬСЬКОГО ГРЕКА²

Давно це було. У 1720-х роках жив у Ніжині грек Іван Калаврез. З року 1726 він володів там своїм домом, що купив десь у Свято-Троїцькій парафії.³ Жонатий він був з Марією Чухонкою, від якої мав синів Семена й Кирила та двох дочок – Марію й Заферу, або Софію. Семен і став героєм нещасної пригоди, що трапилась з ним року 1727-1728 і протяглася цілих 33 роки.

Хоча у греків ніжинських була тоді своя школа, батько віддав Семена в школу Нікольську (при соборі) «для изобученія на російскомъ языке

¹ Труды XII археологического съезда. – Т. II. – С. 65.

² Оригінал статті К.Харламповича «Пригоди одного ніжинського грека» зберігається в Інституті Рукопису НБУ ім. Вернадського у м. Києві (ІР НБУВ, ф. X, № 18350). Текст підготовлено до друку О.Морозовим.

³ В купчій 1765 року місце його так позначається: з одного боку – «съ приходу отъ базару по улице, прозываемой Греческой»; з другого – «по межи жилыхъ дворовъ до валу бурмістра нежинскаго Якова Мироновскаго и пляцу церкви Троецкой, на которомъ здавна школа стояла, и грека Кирияка Бакалейщика»; з третього – «дорога поузь валь лежащая граничить, а съ четвертой стороны от главнаго тракту грека Антонія, жителя нежинскаго, Сидора и цеховаго кравецкаго двора ж».

славенського письма». Коли одного разу він йшов до тієї Нікольської школи, його ухопили драгуни Воронізького полку, що переходив через місто, і капітан Брилкін узяв його з собою до Новгородської губернії. У Брилкіна Семен жив щось із десять років, потім був з ним у очаківському поході, попав у полон до турків, які його змусульманили. Потім він утік, але знов попався у полон до татар, жив у них і у калмиків. Утік і від них, був у Сибіру і в Січі Запорозькій, де його повернули до християнства з ім'ям Федір. Потім на Україні багато років служив у офіцерів, був у пруському поході, і року 1758 вернувся до Ніжина щоб побачити батьків, але не застав у живих ні їх, ні брата; сестри ж були одружені з греками – одна з Шарданом, друга, молодша, – з Колонітою. Колоніта володів батьківським домом, що купив у сестер. При такій ситуації Семенові довелося потратити п'ять років, щоб довести своє походження і своє право на цей самий дім.

Отой дім і став на перешкоді визнання Семена «справжнім Калаврезенком», бо Колоніта відразу зрозумів, що одне з одним тісно пов'язане. Притому ж Семен зробив кілька невдалих кроків, що дали Колоніті зброю у руки. За свідоцтвом Колоніти Семен (чи той, хто удавав себе за Семена), прибув у Ніжин в лютому 1758 року, а тільки у вересні почав добиватися будинку. Ця обставина, а також перші недокладні, неточні й суперечливі свідчення, дали привід запідозрити його особу... Виникла справа, яка розбиралась у суді грецького братства, причому повірений Семена Калавреза дав від його імені докладніші відомості, проте не довів його справжності. Тільки через п'ять років Семен добився виконання прав на ім'я і на дім батька від Генерального військового суду (1761), рішення якого санкціонував гетьман (1763). Декрет того Генерального суду на ім'я Семена з 23/IV 1763 р. і дає матеріал для переказу цієї цікавої історії.¹

Семен прибув у Ніжин на Всеїдному тижні 1758 року (себто у лютому) і до вересня називав себе Федором і не шукав аніякого батьківського майна, як доводив Юрій Колоніта, посилаючись на греків Статія Панафілова, Юрія Лазарева та Івана Волошина, а з українців – на Карпа Романенка та поштового писаря Лук'яна Гудимовича. Тільки у вересні він учинив позов і у ньому назвав себе Семеном Івановим сином, «а почему Калаврезовым – не изъяснил...»

Що робив до вересня Семен – невідомо. Його повірений це питання обминає, чи ліпше, уникає точних дат. Він розповідає, що Семен прибув у Ніжин на Всеїдній неділі й тимчасово оселився у ніжинського козака, шевського цехмістра Гната Волкодава, якому й виявив, що він син Калавреза. Таке ж показання він дав у магістраті, куди пішли удвох, перед бурмістрами Я.Мироновським, Як. Строжинським і Павлом Хіотонським. «На другой же день» челядник Волкодава Тиміш повів Семена «для указания ему отцовского двора». Там у «шинковой избе» знайшли Колоніту, якому і сказали, що перед ним Семен, син його тестя. Той не заперечив, тільки сказав, що не може його знати, і послав його до своєї жінки Софії. Її тоді не було дома, а на другий день вона сказала гостеві, що чула вже від людей, що у неї колись був брат Семен, якого забрали

¹ Справа Ніжинського округового архіву (без числа).

москалі, але вона тоді була маленька (їй за свідоцтвом Семена було тоді два роки), то вона й не може впізнати його, і послала до старшої сестри Марії, може вона впізнає (а їй було 6 років). Але Марія сама прийшла до Семена у його господу і, привітавшись, дорікнула: він, мовляв, багатшу сестру відразу знайшов, а убогої не захотів пошукати. Закликала його до себе, – вони й пішли. Дорогою зайшли до грека Велцістіяна, якому Марія відрекомендувала знайденого брата. На другий день Марія послала до брата свою доньку Василю з молодницею, і вона три дні гостювала у дядька (того гостювання названо двох свідків). Але тут справа, так добре налагоджена, повернулася на інше. Марія сповістила, що їх зять Колоніта лаяв її за те, що вона визнала його за брата, і погрожував не повернути їй її майна, що у нього зберігалось, поки вона не поверне йому 200 крб., які він заплатив їй за батьківський дім. У Колоніти, казала вона, нема сумніву, що Семен має намір відібрати у нього дім... Як тільки Марія вийшла, забравши свою дочку, прийшла Софія і з плачем просила у Семена вибачення, що не визнала його за брата. Тепер же, вона оповідала, її чоловік забороняє їй того, боячись відібрання дома, який повинен відійти до Семена, «понеже многие купцы ему советовали, дабы не признаваться к нему». Проте Софія закликала Семена до себе. Ідучи ж додому, зайшли до ніжинського жителя Олександра, що був зятем преображенському вікарієві о. Кирилу, і там вона перед ним і його братом Яковом дякувала Богові, що через стільки років дав їй побачити рідного брата. Проте вона не утаїла від них, що чоловік її забороняє визнавати брата. Коли ж прийшли додому, Софія плачучи докоряла Колоніти, «какъ онъ не боится Бога, что ей съ роднымъ братомъ разлучаетъ». Почалася тут сварка, і Семен відійшов.

Ці всі дрібні обставини потім фігурували на суді грецького братства, куди Семен подав позов проти Колоніти, домагаючись повернення батьківського дому. Усіх тих осіб, що тут названо, він виставив як свідків, що ладні підтвердити два факти: а) що він у Ніжині відразу почав називати себе Семеном Калаврезом, і б) що сестри теж відразу визнали його за брата, а потім зреклися під впливом Колоніти. Тут вже на суді відкрилося докладніше, що і як трапилося Семенові на його життєвому шляху. Це потрібно було, щоб збити сумніви Колоніти і запевнити суддів. А оскільки цю історію дано не у формі складного оповідання, а у вигляді судових дебатів, то доводиться надати їй придатнішої літературної форми. Тоді зрозумілі будуть і судові суперечки. Вони були гострими й цікавими, тому що справу вели «спеціалісти» – полкові канцеляристи: з боку Колоніти – Іван Божковський, за Семена стояв Кіндрат Болбенський. Відомо, які крутії були українські канцеляристи.

Батько Семена, як він запам'ятав, колись жив з купецтва, потім був баришником.¹ Дім він купив, як Семен чув від самого батька, у якогось Ігуменського за 800 злотих. У ньому й породив від Марії Чухонки чотирьох дітей. У якому році – не пам'ятає, – батько віддає Семена «для изобученія славянороссійскаго языка» у Нікольську школу, коли там був за старшого дячка

¹ Але через п'ять років, коли Семен забажав від Генерального суду копію рішення, він казав, що батько був колись морського флоту капітаном.

Павло Брухонда, що тепер «заградскимъ священникомъ» у Хрестовоздвиженській церкві на Магерках (себто за містом, тепер у передмісті). Учив його Брухонда «граматики, часловца и псалтири».

Вчився із Семеном ще один грек (син Штани) і кілька українців; але з них запам'ятав тільки сім: Петро Котляренко, син райці магістратського, Михайло Качановський, Грицько, Карп, «Клим, роста високаго, сухощавый, горбоносый, росту среднего» та «Илья, росту високаго». Ілля іноді перебував у ніжинського протопопа о. Волховського, якому прислужував, и «какъ было запѣтъ (зрозуміло, протопоп – К.Х.), то паки в школу идетъ жить». На очах у них драгуни одного дня і схопили Семена, коли він підходив до школи, що була на Нікольському цвинтарі, а з ним і другого учня – Михайла Качановського. На «крикъ и галась» хлопців вискочив Брухонда і почав лаяти їх, що вони не били драгунів і дозволили взяти школярів. Але драгуни, почувши лайку, ухопили самого Брухонду і привели до якогось «россійскаго командира и там его хотели бить батожемъ».

Доля Качановського невідома, хоча через тридцять років він був живий у Ніжині. Щодо Семена Калавреза, то він дістався драгунському капітану Дмитру Яковичу Брилкіну, який завіз його за «Великий Новгородъ въ Порховскый уездъ в деревню Ярилово», де й тримав його вісім років. Потім Семен жив у нього два роки у містах Каширі й Веневі. Коли ж Брилкін вирядився у Очаківський похід, то коло Очакова з Семеном трапилось нове лихо.

Капітан вірядив його з іншими «въ сторону отъ арміи для сыску подножнаго лошадам корму», і вони попали у полон до турків. Він, Семен, дістався в Бендери туркові Махмету-паші, який через півроку його неволі «въ турецкую веру побезсурманиль, и дано ему было в безсурманстве имя Саятомъ», себто Саят. Там вони жили два роки без чверті, а потім утекли вдев'ятьох, а десята – дівка; але у степу їх зловили ногайські татари. Трохи потримавши у себе, татари «привезли (их) у городъ Кримъ». А звідтіля Семена з п'ятьма іншими полоненими віддали ногайським татарам у степ, де вони жили два роки у Максута Татарина, який потім продав їх калмиківі Дундук-Амбо. Але через шість тижнів «плєнніки и паки въ побегъ пошли... И вышли они на степъ къ Астрахани, на котором степу взялъ ихъ купечеством бадаючійся запорожець именемъ Иван, и привезши ихъ въ Сибирь, явилъ ихъ къ полковнику Таному» (нижче – Танському). З паспортом, що дав полковник, вони «из Сибири» приїхали з Іваном же в Запорозьку Січ, де Семена «по прежнему въ христьянскую веру запорожемъ грекомъ Анастасіємъ приведено и дано уже ему притомъ имя Федором», а прізвище – Анастасієв. Коли ж Анастасій, у якого Семен-Федір жив чотири тижні, вмер, він з одним колишнім полоненим Супруном «отлучился изъ Сечи», маючи той же паспорт полковника Танського (а на яке ім'я він був написаний, цього питання не торкалися...)

У «Малой Россіи», в містечку Миргороді, де стояв тоді Сербський гусарський полк, вони вступили в послугу до офіцера квартирмейстера Фрідріка Галандрова, потім переходили до інших – капітана Петра Текелія, капітана Арсенія Воєнова. Згодом Семен був за «партикулярного сапожника» у 5 і 8 ротах, а потім пристав до послуги до полковника Стоянова. З тим же полком був у

Пруському поході «и во ономъ полку чрезъ житіе свое називалъ себе онъ, истецъ, всегда сыном Калаврезовым, а не инако, въ чемъ истецъ на техъ, въ кого служилъ, посылается».

Нарешті, року 1757, коли полк вертався від Кролевця Пруського, він у Мемелі дістав від капітана Текелія білет про відставку і відправився до Ніжина побачитися з родиною і для життя. Дорогою до Смоленська, за слободою Духовщиною, у Кривому лісі, на нього вчинили напад «воровские люди и разбили его, и все, что было при немъ, те разбойники ограбили». Про це він зробив заяву в Смоленську, в Губернській канцелярії, і вона замість Текеліївського білета, що відібрали, видала за підписом губернатора Оболяньського паспорт, у якому названо його, як і там, Федором Анастасієвим, як звали з часів перебування у Січі. А звався так і в полку тому, що товариш Супрун багатьох оповістив про таке його ймення.¹ У Ніжині ж, казав він, так не називався.

Такий вигляд набула історія Семена на суді. У позові ж 20/VIII моменти її тільки намічено, без років, без географічних назв. Наприклад, «в разныхъ местахъ въ плене находился», при Сербському гусарському полку «въ разныхъ походныхъ местахъ служилъ...»

Повірений Колоніти повів оборону його інтересів влучно. Він заперечив справжність виключно усіх фактів, про які згадав Семен у позові: «Нынешній истецъ мнимый Калаврезенко», він не каже точно, чи давно у його батька був дім, що він купив, чи у ньому діти родились, чи схопили його драгуни, чи тримав його Брилкін у себе, чи був він у різних місцях у полоні, чи служив у різних осіб – «обо всемъ томъ никакихъ письменныхъ свидетельствъ (он) не представилъ и в иске о них не упомянуто.» Тому «ответчикъ на истцевомъ голословномъ показаніи не утверждается, да и утвердиться чтобы онъ, истецъ, допряма былъ Ивана Калавреза сынъ, сумнительно».

Проти позовника і поведінки його у Ніжині: прибув у лютому, а почав шукати батьківського майна тільки у вересні. Був Федір – став Семеном. Та й сестри його не пам'ятають. Рішуче проти нього говорять і документи. Коли теща Колоніти Марія Калаврезова продала року 1737 Якову Сердюку частину двору, що одержала з дочками від небіжчика чоловіка, то у виданому з цієї нагоди з магістрату урядовому екстракті про Семена не згадується, хоча згадуються дві дочки та син Кирило (вже померлий), незважаючи на те, що батько позбавив його спадщини «за его непостоянство, своевольность и многия преступления». Ясно, робив висновок повірений Колоніти, що позовник називає себе сином Калавреза «измышленно и бездоказательно». Загалом усе його оповідання «обманное и несправедливое», бо про багато речей він утаїв, не пославшись навіть на незнання. Тому відповідач і домагався, щоб братство вчинило позовникові докладний допит.

¹ Вище ми бачимо, що Семен запевняв у протилежному, – в полку, мовляв, звали Калаврезом. На жаль, ні сам Семен не сказав, під яким ім'ям він значився в паспорті, який дістав від полковника Танського і з яким прибув з Січі до Малої Росії, ні процесова сторона не звернула на це уваги.

Хоча спочатку Семенові йшлося нібито тільки про визнання його сином Івана Калавреза, у позові він зробив уже належний висновок з цього визнання. Він скаржився, що його молодша сестра Зафера Колонітиха з чоловіком своїм живе у батьківському домі, і тепер, його, «істца, до владения того двора неведомо чрезъ какое умышленіе не допускаетъ». Але він претендував не тільки на двір, а й на ті «прибыли и корысти» з відсотками з них, що одержав зять Колоніта, який багато років користувався тим двором, що «по всемъ христіанскимъ узаконеніямъ» повинен перейти як спадщина до нього, Семена. Суму ж тих користей повинен був показати сам Колоніта «подъ совестію». Природно, що у дебатах сторін дворові присвячено найбільше місця. Зокрема, щодо екстракту 1737 року, то позовник збив його силу тим міркуванням, що батьки не назвали Семена тому, що ні вони, і ніхто у Ніжині не знали, чи він ще живий.

Зі свого боку Колоніта доводив, що у нього двір не батька Калавреза, розташований на землях, що він купив року 1741 від сестер Марії і Софії Калаврезових і року 1743 від ніжинського жителя Івана Блажки, і що на них має й купчі. Тому й «правильний наследникъ Калаврезенко», коли б і з'явився, не міг би шукати на відповідачеві, бо він законно купив пляц, витратив гроші на утримання будівлі й дочок небіжчика, поховав його вдову, поминав її, віддав заміж Марію, – за всі ці витрати треба ж його спершу задовольнити. Шукати скоріше можна на тих, хто продав двір, а не хто купив. Допустити позовника до володіння – відповідно скривдити відповідача й порушити всі христіянські закони.

Повірений Семена звернув увагу на зізнання відповідача, що він купив двір у сестер Калаврезових, і цей акт поставив йому у вину, бо за силою прав купівля спадкового батьківського дома в сестер вважається за недійсну. Потім він довів судові, що відповідач не хотів показати позовникові купчих, на які посилався. На вимогу суду відповідач тепер показав їх, але тут же підкреслив неправду Семена: він сказав, що батьківський дім куплений в Ігуменського, тоді як урядовий екстракт з магістрату 1/V 1726 р. свідчить, що Іван Калаврез купив собі той дім у новомлинської жительки Марії Самойловичівни. Відповідач звертав увагу на те, що коли позовник пам'ятає суму грошей, за яку куплений батьківський дім, і свого вчителя, то повинен пам'ятати і все інше – і коли куплено дім, і рік вступу до школи, а коли цього не пам'ятає, то відповідно він і не син Івана Калавреза.

Відповідач доводив, що й інші показання позовника неправдиві, – або їх перевірити «не по чому», або вони явно суперечать дійсності. Узяти хоча б його заяву про хрещення в Січі. (Семен про хрещення не казав, а тільки що був знов навернений до христіянства). Але «крещенія такъ по христіанскимъ преданіямъ, такъ въ св. Отець правилахъ повторять запрещено и не должно, да и ежели бы онъ, истецъ, допряма въ Запорожской Сечи у турецкой веры миропомазанъ», то він міг сказати, в якій парафії і який священик це зробив. А оскільки цього зовсім і не було, то відповідно його показання і неправдиві, і голослівні. Не було, мабуть, і нападу розбійників, коли нема «письменного вида» з протесту, що він повинен був зробити у Смоленську.

Повірений позовника не міг представити ніяких документів, що їх вимагав відповідач. Він оперував тільки на більш докладному оповіданні про життя Семена та посилався на свідків. Більшість з них вже названо, але їх не допитував суд. Звернено увагу тільки на двох, що могли підтвердити два важливіші факти з «одисеї» Семена. Оскільки треба було довести, що позовник не удаваний син Івана Калавреза, то повірений згадав хресну матір Семена, матір бургомистра Якова Мироновського, що тепер намісниця жіночого монастиря Алімпія Мироновська. З огляду на її сан, він міркував, що можна допитати її без присяги. Але вона показала на письмі, що дійсно років 40 тому або більше хрестила в «Каламареза» хлопчика, але імені його не пам'ятає і не знає, чи був ще другий син. Свідками ж захоплення Семена від драгунів він виставив колишнього вчителя Брухонду, тепер священника, і вдову вмерлого райці Агафію Котляренко. О. Павел Федоров теж листовно засвідчив, що в бутність його дяком двох хлопців дійсно забрали драгуни, і що один був Семен Калаврез, а хто другий – забув, бо пройшло більше як 30 років. Щодо вдови Котляренкої, то її не запитали, мабуть тому, що згодилися з думкою відповідача, що «женському полу свідетельствовать по силе прав нельзя». Правда, відповідач відводив таким же посиланням на право і намісницю: «свидетельством одной персоны, а паче женска полу нікакова річь доказана быть и она за дельну принята не можеть». Проте її допитали.¹

А з другого боку братський суд чомусь не використав вказівки відповідача, що позовник не посилається на Михайла Качановського, якого нібито драгуни схопили разом з ним і який досі жив. В цьому відповідач бачив новий доказ неправди речей Семена. Це замовчування Семена справді дивне, а ще дивніше, що братський суд не допитав Качановського: він один міг би вирішити усю справу. Здається хтось не хотів, щоб це вирішення було на користь Семенові...

Був у довіреного позовника ще один доказ: «къ тому же, – казав він, – истцева и физиономія свидетелствуетъ, яко истецъ настояще на сестеръ своихъ Шарданку, найпаче на ответчикову жену схожъ, ибо и отецъ истцевъ такой же былъ физиономією».

Але повірений відповідача висловився, що про це останньому «свидетельствовать не должно, для того о томъ физиономіі разборъ ответчиковъ оставляет на волю судящихъ». Проте він не відмовляється, коли суд забажає доказів, «представитъ более трехъ свидетелей достойныхъ людей», що небіжчик Іван не подібний до позовника...

Коли свідки у відповідача – «достойные люди», то він виявив намагання згудити свідків противної сторони, то як баб, то як виставлених від Семена, якому вірити не можна ні в чому, бо всі його показання підставні, навіть

¹ У Литовському статуті немає такого обмеження прав жінок на виступ у суді за свідків. Це особливість Магдебурського права, яка, проте, увійшла в «Права, по которымъ судится Малоросійській народъ», Гл.VIII, арт. 16, п.1 (Вид. проф. А.Кистяковского. Ученія Записки Киевск. университета. 1875, сент., с. 176). Тут же взятий з магдебурського права п.2 про незначність свідоцтва однієї людини, бо «голосъ единого – голос никакой».

фальшиві, а коли виявлено в усьому його неправду, то не можна покладатися на його совість, на яку він не раз посилався, погоджуючись не один раз присягою ствердити свої заяви.

Як ставилася сторона відповідача до свідків позовника видно з того, що з багатьох допитали тільки двох; але їх показання вона вважала за сумнівні, бо ні Алімпія, ні о. Павел «не засвідечували насправді того, що онъ, истецъ, сын его (Калавреза)», тим більше, що перша й імені його не пам'ятає. Це був і погляд самого суду братства. Пошкодила Семенові в очах останнього, можна думати, і та обставина, що він не відразу після своєї появи в Ніжині почав клопотатися про свої права й дім. Це він зробив, на погляд Колоніти, не дурно: він «черезъ шесть месяцев не искаючи выпитывал в разныхъ нежинскихъ обывателей, кто былъ ответчиковъ тестъ Ів. Калаврезъ и какого рода жена», і тільки після такої «виборки» склав 20/VIII позов. А найбільше – смоленський паспорт Семена від 13/I 1758 року, в якому його названо Федором Анастасієвим і сказано, що він за відсутністю документа «содержался въ Губернской канцелярії за приказом». хоча позовник і з'ясував, здавалося би добре, походження цього імені, але допустив плутанину в показаннях, і відповідач підкреслив, що цей паспорт є те єдине, на що можна у справі опертися, а все інше – голословні показання й вигадані марні речі «истца мнимого двоименнаго Калавреза». Що ця обставина мала в рішенні справи судом грецького братства найбільше значення, про це свідчив через три роки в апеляційному донесенні Генеральному судові сам Семен... А рішення суду Грецького братства було негативне для Семена і він відмовив йому в його претензії на дім Івана Калавреза «за недоказательством его в точности», що він син Івана Калавреза, «и по другимъ сумнительствамъ», і вирішив, щоб той дім залишився по старому за Колонітою, згідно з купчими.

Таким рішенням Семен, зрозуміло, не задовольнився, але апелював до Генерального військового суду тільки через три роки, 5/XI 1761 року. Схоже на те, що сам він був не певний в успіхові справи при тих обставинах, що склалися. Ледве чи можна припустити, що він був непевний в собі... А на таку думку могли б наводити ті розбіжності в оповіданні Семена про своє життя, які допущені раніш і знаходяться в апеляції. Він же пам'ятав, що захопили його «какъ бы на четвертомъ на десять (чотирнадцятому) году отъ его, Калавреза, рожденія». Захопив капітан Брилкін своїми солдатами.¹

Полк же був Тверський (спочатку Семен називав його Воронізьким). В полоні у татар він був чотири роки (а не два). До своєї віри татари (раніше турки) привели «сподизневоленія». В Запорозькій Січі «исповеданіе православной вери и паки по церковному узаконенію принялъ», але ім'я Федора дано йому «отъ священства» (яким чином приєднали його до церкви – і знов не сказав!). Так і звався в Сербському гусарському полку, де знаходився на послузі в офіцерів «по нужностямъ», цебто за нуждою. У Пруському поході був поранений в час баталії. Сестри попереду його визнали, але як вони після смерті

¹ Такий вираз обумовлений колишнім докором повіреного Колоніти, що Семен у позові показав про захват Брилкіним, а на допиті – драгунами.

батька заволоділи багатим майном, грішми і двором, то не хтіли допустити його до спілки, притому були настрашені чоловіком молодшої з них, то й «не начали признавать его за брата». А оскільки Колоніта крім майна заволодів батьківським домом і не допускав його до спадщини, то він, Семен, бив на нього чолом у грецькому братстві. Воно ж відмовило йому в позові через одне, що в Смоленському паспорті його з кривдою для нього написали Федором, а не Семеном. Між тим Федором звався і на Січі, а тепер – Семен.

Докази його правдивості – спомин про батьківській дім, про школу, про хресну матір. І Колоніта ні в чому не виявив його неправду, крім паспорта. Тому неправдиво він позбавлений батьківського дома, до якого тепер, коли Колоніта вмер, його не допускають Колонітові епітропи (цебто душеприкажчики). Судом Грецького братства Семен і тому незадоволений, що суд не допустив його до присяги, якою він хтів довести свою правдивість.

Невідомо, як би поставився Генеральний суд до цієї апеляції, коли б Семен не пред'явив через місяць випис з полкової Ніжинської канцелярії. Ось його зміст: «Сего ноября 22 дня жительки нежинския Марія и Софія, дочери Калаврезовки, поданнымъ въ судъ полковій нежинскій донесениемъ представили: въ греческомъ де нежинскомъ братстве имеющееся дело брата ихъ Семена, сына Калаврезова, о искательстве наследного отцевского его двора подъ владениемъ умершого Юрия Колонити находившегося, решено и онимъ де решениемъ въ томъ братстве его, Калаврезова, за брата ихъ не признавъ, отъ оногo отческого наследного ему двора отказано несправедливо. Кое дело, какъ имъ известно по апеляции его, брата ихъ, указомъ суда войскового Генерального велено перенести подъ разсмотрение и решение в оній Генеральной судъ. Между жъ производствомъ оногo дела въ томъ греческомъ братстве за жизни оногo Юрия Колонити за приказъ ей, Софіи, яко онъ, Колонита, мужъ ей былъ, а оная Марія за страсть (цебто під засторогою) тую, что въ оногo Колонити имущество въ сундукахъ подъ сохранениемъ его находилось, которое угрожая отдавать возвратно ей онъ, Колонита, не хотел. Да и за наговоромъ имъ отъ другихъ, его, Колонити, согласниковъ и приятелей-грековъ, его, Семена, за брата себе не признавать, принуждены были по спросу о томъ ихъ отъ греческого братства. А ныне де отъ предпоказанной страсти за измертвиемъ оногo Колонити імея свободу, а ведая совершенно по спросу ихъ в стороннихъ честныхъ города Нежина жителей, что онъ, Семень, рождень отъ отца ихъ и матери, но за малолетство ихъ и его въ прошедшіе давніе года, чему будетъ более тридцати летъ, онъ, Семень, отлучился з Нежина и не былъ в Россіи чрезъ те все года, настояще они его узнать не могли и потому они, Марія и Софія, ныне подлинно удостоверясь, его, Семена Іванова Калаврезова, за брата своего родного по отцу и матери своей признають и впредь по смерть ихъ отчуждаться съ нимъ отъ него не повинни и и не будутъ. И просили они, Калаврезовки, тое ихъ признание въ книги урядовіе записать, а ему, брату ихъ, Семену Калаврезову для знания о семъ где надлежатиметь зъ того ихъ донесения видать подлежащій аттестатъ. Того ради по определению полковой Нежинской канцеляріи, по прошенію Маріи и Софіи Калаврезовокъ тое ихъ донесение въ урядовіе книги под № 509 записано, а для знания о томъ ихъ

признанні вищеуказанного Семена Калаврезова за свого брата за руками присутствующихъ въ Полковой Нежинской канцелярії и за печатію урядовою дана ему, Семену Иванову Калаврезову з полковой Нежинской канцелярії виписка».

Цей випис, що його представив Калаврез 10/XII, вочевидь, й вирішив справу в бажаному для нього напрямку. Виходило тепер, що він справжній спадкоємець Івана Калавреза і що іншого «более правильного наследника нетъ». Проте, за це, за висновками Генерального суду, і вся справа говорила. Навели й відповідні юридичні виправки (Стат., розд. II, арт. 17 і розд. V, арт. 14), за якими батьківське нерухоме майно переходить тільки на синів і на близьких по мечу, цебто чоловіків – близьких родичів.¹

Тому вирішено 14/ XII 1761 року і двір Колоніти передати Семену Калаврезу, про що й надіслати указ в Грецьке братство. Але виконання цього вироку затягнулося, хоча і здавалося, що після приєднання Семена з боку сестер у нього вже не було супротивника. Цей вирок опротестували як грецьке братство, так особливо епітропи небіжчика Сарей і Баладіма, що обстоювали інтереси, мабуть, його дітей (як вони були). Епітропи подали протест до Генерального суду, братство – до Генеральної Військової канцелярії. Тоді усю справу передано на закінчення гетьману Розумовському. Він же вирішив: як «отъ сестеръ истцевыхъ признательное донесение въ полковую канцелярію самоперсонально подано», то й викликати цих сестер в Генеральний суд непотрібно (мабуть, хто-небудь був такої думки; можливо, що братство, або епітропи підозрювали добровільність заяви сестер Семена), вирок Генерального суду справедливий і його виконати конечно.

Коли написано цю резолюцію – невідомо. 9/IV 1763 року Семен Калаврез просив Генеральний суд про видачу йому «декрета на спокойное темъ дворомъ владение и для креп ости», і 23/IV йому дано такий декрет, цебто копію всієї справи вже з гетьманським вироком. Цей документ мав для Калавреза значення уводчого листа. Принаймні, сам він уважав себе за володільця дому з цього дня. Продаючи його, він у купчій назвав цей двір спадковим, що дістався йому за позовом суду Генерального 23/IV 1763 року. Продав же він його 13/X 1765 року жінці Івана Андрійовича Дунін-Борковського Агафії за 2400 крб.

На тому й обриваються наші звістки про Семена Калавреза і його пригоди. Цікаві питання, як склалися його взаємовідносини з сестрами і грецькою громадою, чим він жив і що робив до продажу батьківського дома і після цього залишаються нерозв'язаними...

Ніжин, [жовтень 1929 р.]

¹ Литовського Статуту 1588 р., розд.V, арт. 14 : «спадки отчизные именовъ лежачихъ скарбовъ и маестности рухомое толко на сыновъ и близкихъ по мечу приходити будутъ, такъ яко и на иншомъ меству ширей о томъ написано, где бы черезъ отца записаномъ, або тестаментомъ расправлено и росписано не было». Інше місце, де теж є мова про «найблизшихъ по мечу» не зовсім доречно, бо не підкреслює так переведене право синів на спадщину після отців. Це розд. II, арт. 17 (Времен. Моск. общ. ист. и древн. Росс., кн. XIX, с. 204 і 59-60)

Книги з бібліотеки Ніжинського грецького Олександрівського училища в Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету імені М.Гоголя

АКТЫ

ГРЕЧЕСКАГО ПЪЖИНСКАГО БРАТСТВА.

12345. ~~4. FEB~~
X1.1

Списанные и изданные Проф. А. А. Федотовымъ-Чеховскимъ.

Е а
2N 7/2

К І Е В Ъ.

Типографія Е. Т. Кереръ, Большая Владимірская улица, домъ Съговой.

1884.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

I. Грамоты Греческихъ Іерарховъ и Кіевскихъ Митрополитовъ.

	Страница.		Страница.
№ 1. Грамота Патріарха Іакова 1680 года, въ греческомъ подлинникѣ и въ переводѣ издателя на рускій языкъ, о свободѣ, неподчиненности и безопасности устроенной въ г. Нѣжинѣ іереемъ Христофоромъ во имя Всевеликихъ Чинопачальниковъ греческой Церкви	1— 4	№ 5. Благословенная грамота Черниговскаго Архієпископа и Администратора Кіевской Митрополи, Лазаря Барановича; отъ 5-го Марта 1683 года, которою онъ, по донесенію Надворнаго своего Митрополита, съ похвалою утверждаетъ выборъ ктиторовъ и назначеніе ружнаго жалованья священнику греческой Нѣжинской Михайло-архангельской церкви, Отцу Христофору.	7— 8
№ 2. Грамота тогоже Патріарха, тогоже 1680 года, и о томъ же предметѣ, уцѣлевшая въ современномъ русскомъ изложеніи	5—	№ 6. Опричинный листъ Черниговскаго Архієпископа Лазаря Барановича, 10 Мая 1684 года, о дозволеніи двумъ посланцамъ греческаго священника Христофора собирать въ Малороссіи добротныя подаванія на уплату церковнаго долга, на отдѣлку и на украшеніе Нѣжинской Греческой Михайло-архангельской церкви	8— 9
№ 3. Благословенная Грамота Черниговскаго Архієпископа Лазаря Барановича, 1680 г. Марта 11 дня на построеніе, съ разрѣшенія Гетмана, на купленіомъ въ Нѣжинѣ мѣстѣ греческаго храма во имя Святыхъ Архангеловъ Михаила и Гавріила, и на отправленіе въ оной богослуженія на греческомъ языкѣ Священнику Христофору Дмитріевичу	6—	№ 7. Листъ Кіевскаго Митрополита Гедеопа Святополка Князя Четвертинскаго, 1 Мая 1686 года, коимъ, въ подтвержденіе универсала Гетмана Самойловича и листа Епископа Лазаря Барановича, дозволяется Отцу Христофору возносить въ Греческомъ Нѣжинскомъ храмѣ молитвы о державѣ и побѣдѣ на враги Его Царскаго Величества и объ умирненіи міра	9—10
№ 4. Тогоже Архієпископа Барановича грамота, 1680 Сент. 18, которой онъ, на основаніи засвидѣтельствванія находившагося въ Нѣжинѣ Филиппійскаго Митрополита Софронія и по просьбѣ Нѣжинскихъ грековъ, благословляетъ Отца Христофора священнодѣйствовать въ сооруженномъ во имя Святаго Архистратига Михаила греческомъ храмѣ	7—		

- № 8. Универсалъ Черниговскаго Архієпископа Лазари Барановича, 27 Ноября 1689 года, коимъ предписывается ктиторамъ Греческой Михаило-архангельской церкви передать все движимое церковное имущество въ исключительное завѣдованіе и распоряженіе фундатора сей церкви, отца Христофора 10—11
- № 9. Благословенная грамота Кіевскаго Митрополита Вирлаама Ясинскаго, 3 Юля 1696 года, дозволяетъ постоянно и временно проживающимъ въ Нѣжинѣ купцомъ греческимъ: 1) жить въ церковномъ братствѣ подлѣ исключительнымъ вѣдомствомъ и защищеніемъ Кіевскаго Митрополита, безъ всякаго вмѣшательства въ дѣла братства иныхъ, особенно пріѣзжихъ греческихъ Архіереевъ, и нѣжинскихъ русскихъ протопоповъ; 2) избирать, съ благословенія Кіевскаго Митрополита опредѣлять ина своемъ жалованѣ содержать такого пресвитера, который искусенъ въ греческой, а, ежели возможно, то и въ славянорусской грамотѣ, и учредить; 3) школу для обученія дѣтей греческой грамотѣ и 4) госпиталь для пристанища и пропитанія убогихъ и недужныхъ 12—15
- № 10. Писанное на греческомъ и переведенное издателемъ на русской языкъ свидѣтельство за подписомъ Архієпископа Малахіи и другихъ духовныхъ особъ 13 Апр. 1699 года, о передачѣ Михаиломъ Татари Архимандриту Паренію церковнаго имущества Греческой Нѣжинской Михаило-архангельской церкви 15—18
- № 11. Подтвердительный патентъ Кіевскаго Митрополита Іоасафа Краковскаго, 25 Окт. 1714 года о запрещеніи грекамъ вѣнчаться, креститься и совершать погребенія, не удовлетворивши напередъ приходскихъ (русскихъ разумѣется) священниковъ и о доставленіи вмѣстѣ съ годовой и квитовой данн, заключающейся въ двухъ камняхъ воску и въ одномъ камнѣ ладана 19—20

- № 12. Благословенная грамота Администратора Кіевской Митрополіи, Епископа Кирилла Шумлянскаго, 18 Юня 1719 года, которою разрѣшается ктиторамъ возобновить обветшавшую Нѣжинскую Греческую Церковь Св. Архистратига Михаила 20—
- № 13. Грамота Кіевскаго Архієпископа Варлаама Ванатовича, 16 Окт. 1723 года, кою подтверждаются всѣ тѣ права и преимущества Греческаго Нѣжинскаго братства и Греческой Михаилоархангельской церкви, кои дарованы имъ грамотами Петра Великаго и Митрополитовъ Кіевскихъ . . . 20—22
- № 14. Указомъ Кіевской Каѳедраальной Консисторіи 16 Окт. 1723 года предписывается, Нѣжинской Троицкой Священнику, отцу Даниилу не вымогать съ своихъ прихожанъ грековъ болѣе установленныхъ обычаемъ доходовъ за совершеніе разныхъ церковныхъ требъ, и доставить въ Консисторію посвидѣтельствованную копію съ той греческимъ братствомъ составленной записи, въ которой опредѣлено: сколько, съ кого и за какую церковную потребу брать приходскому священнику платы 22—24
- № 15. Благословенная грамота Кіевскаго Архієпископа Варлаама Ванатовича, 2-го Апрѣля 1725 года Нѣжинскимъ Греческимъ братчикамъ и ктиторамъ на постройку каменной церкви Св. Архистратига Михаила . 24—25
- № 16. Письмо Кіевскаго Архієпископа Варлаама Ванатовича 6-го Юля 1726, коимъ предписывается Нѣжинскому Архимандриту прочитать въ Греческой Нѣжинской церкви состоявшійся въ консисторіи, и утвержденный Архієпископомъ приговоръ—объ удаленіи отъ должности негоднаго Грекамъ діакона Симеона Радулы . . . 25—26
- № 17. Указъ Кіевскаго Архієпископа Варлаама, 11 Генв. 1728 года объ устраненіи за выслугою трехъ уставныхъ лѣтъ отъ должности священника при Греческой Нѣжинской церкви, отца Аванасія и объ опредѣленіи на его

- мѣсто отца Θεодора и Иеромонаха Мелетіа, съ обязанностію дѣлиться церковными доходами 26—27
- № 18. Указъ Кіевскаго Архієпископа Рафаила Заборовскаго, 19 Окт. 1732 года о допущеніи къ священнослуженію въ Греческой Нѣжинской церкви выписаннаго изъ Греціи священника Христа, если онъ правильно рукоположенъ во іерея престольнымъ архіереемъ 27—28
- № 19. Указъ Кіевскаго Архієпископа Рафаила Заборовскаго 19 Янв. 1733 а) о повѣчаніи браковъ Нѣжинскихъ Грековъ въ Греческой только Церкви безъ вѣчныхъ памятей отъ Нѣжинскаго протопопа, б) о замѣнѣ вѣчнаго сбора двумя камнями воску и однимъ камнемъ ладона, и в) представленіи Кіевскому Митрополиту въ Генв. м. каждого года метрическихъ росписей о числѣ родившихся, бракомъ сочетавшихся и умершихъ Нѣжинскихъ Грековъ 28—33
- № 20. Грамотою Кіевскаго Митрополита Тимофея Щербацкаго 29 Генваря 1750 года подтверждаются патентовые листы, выданные его предмѣстниками Греческому Нѣжинскому братству на права и преимущества его церкви 31—32
- № 21. Грамотою Кіевскаго Митрополита Арсенія Могилянскаго 28 Сент. 1760 года подтверждаются въ полной силѣ дѣйствія всѣ выданные его предмѣстни-

- ками патенты Нѣжинскому Греческому братству на право и преимущества его церкви, съ прописаніемъ въ оной патентовъ: Варлаама Ясинскаго 1696 г. Іюля 3 дня (Срав. актъ № 9 и стр. 12—16) и Рафаила Заборовскаго 1733 Генв. 19 (Срав. актъ № 19 и стр. 28—30 32—35
- № 22. Благословительная или ставленая грамота Кіевскаго Митрополита Арсенія Могилянскаго 28 Іюня 1762 года посвященному во Іерея состоящимъ подъ Ларійскою Митрополією Гардикскимъ Епископомъ Мелетіемъ, отъ Святорожденской Турковской церкви уволенному, и по просьбѣ Греческаго братства опредѣленному на мѣсто Іерея Лазаря на три года къ Нѣжинскимъ Греческимъ Церквамъ священнику, Николая Стефанову 35—39
- № 23. Грамотою Кіевскаго Митрополита Гавріила 23 Іюля 1772 года подтверждаются всѣ патенты, выданные его предмѣстниками, Кіевскими Преосвященными, Нѣжинскому Греческому братству на права и преимущества его церквей: Михаило-архангельской и Всѣхъ Святыхъ 39—40
- № 24. Грамотою Кіевскаго Митрополита Самуила 30 Генв. 1784 года, утверждаются во всей силѣ данныя отъ его предмѣстниковъ Греческому Нѣжинскому братству грамоты, и предписывается употребить всѣ мѣры къ окончательной отстройкѣ каменной церкви 41—42

II. У н и в е р с а л ы Г е т м а н о в ь.

	Страница.		Страница.
№ 1. Листъ Гетмана Богдана Хмѣльницкаго, данный въ Чициринѣ 2 Мая 1657 года, приѣзжающимъ на Украину для торговли Грекамъ—о неподсудности ихъ мѣстнымъ властямъ во всѣхъ спорныхъ торговыхъ дѣлахъ и въ проступкахъ состоящихъ въ услуженіи купцовъ челядинцевъ	43—	№ 5. Универсалъ Гетмана Юрія Хмѣльницкаго, данный въ Медвѣдовкѣ 16 Ноября 1659 года въ подтвержденіе универсала покойнаго его родителя на право, за уплатою обычной пошлыны войску, свободного проѣзда, безобиднаго пребыванія и вольной торговли по обѣимъ сторонамъ р. Днѣпра	46
№ 2. Универсалъ того же Гетмана, данный въ Чигиринѣ 16 Юня 1654 г. и предоставляющей Греческимъ купцамъ: Павлу и Стефану Юрьевичамъ, по уплатѣ Гетманскому Экзактору пошлыны, право повсемѣстной безошлынной торговли на Украинѣ съ правомъ безпрепятственнаго проѣзда, безобиднаго пребыванія и невозбраннаго за границу выѣзда	43—44	№ 6. Универсалъ его же, данный въ Медвѣдовкѣ 16 Ноября 1659 года, запрещающей всѣмъ властямъ и всякаго состоянія и званія частнымъ лицамъ причинять обиды, затрудненія и вымогательства торгующимъ на Украинѣ купцамъ Греческимъ.	46—47
№ 3. Универсалъ Гетмана Ивана Выговскаго, данный въ Переяславлѣ 9 Февраля 1658 года находящимся на Украинѣ Греческимъ купцамъ на право вольной въ украинскихъ городахъ и селахъ торговли, безмытнаго и безпрепятственнаго проѣзда и собственной, отъ мѣстныхъ властей независимой расправы, за уплатою надлежащей пошлыны Гетманскому Экзактору и Яктору	44—45	№ 7. Универсалъ его же, данный въ Корсунѣ 23 Ноября 1659 г., о дозволеніи Греческимъ купцамъ производить въ Украинѣ свободную торговлю и судиться между собою по своему греческому праву.	47
№ 4. Универсалъ того же Гетмана, данный въ Чигиринѣ Мая 3 1659 г. и запрещающей всѣмъ малороссійскимъ чиновникамъ и частнымъ лицамъ причинять какое либо притѣсненіе и обиду торгующимъ по городамъ и селамъ и особливо на ярмаркахъ заѣзжимъ Грекамъ	45—46	№ 8. Универсалъ Гетмана Павла Тетери, данный въ Рашковѣ 8 Декабря 1660 г., о количествѣ пошлыны, какое должны платить въ войсковой скарбъ экзакторамъ иноземные торговые люди: Греки, Армяне и Турки съ привозныхъ русскихъ и турецкихъ товаровъ и съ отвозимыхъ изъ Украины золота, серебра и дорогихъ каменьевъ, о пошлынахъ съ купцовъ, сопровождающихъ посольства, и о конфискованіи тѣхъ товаровъ иноземныхъ купцовъ, которые подъ видомъ собственныхъ вывозятъ за границу купцы украинскіе	48

№	Страница.	Страница.	
№ 9. Универсалъ Гетмана Іоанна Бруховецкаго, данный въ Каневѣ 16 Марта 1665 г. вслѣдствіе жалобы пріѣзжихъ съ чужихъ земель Греческихъ и иныхъ купцовъ, о запрещеніи всѣмъ мѣстнымъ чинамъ брать и вымогать съ сихъ купцовъ еще ярмарковое послѣ того, какъ они уплатили уже пошлины экзактору	48—49	греческаго Малороссійскому Генеральному Суду 53	
№ 10. Универсалъ Гетмана Івана Бруховецкаго, данный въ Каневѣ 16 Марта 1665 года въ подтвержденіе и объясненіе универсала Богдана Хмѣльницкаго, о дозволении Грекамъ разбираться въ ихъ спорныхъ дѣлахъ между собою и съ преступною ихъ челядью собственнымъ, а въ спорахъ съ украинцомъ мѣстнымъ надлежащимъ судомъ	49—50	№ 15. Универсалъ Гетмана Іоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ 13 Сентября 1687 года въ подтвержденіе универсаловъ его предмѣстниковъ о неподсудности находящихся въ Нѣжинѣ Грековъ Полковому Суду и Городовому Магистрату и объ вѣдомствѣ трудныхъ справъ и уголовныхъ дѣлъ сихъ Грековъ въ Войсковомъ Генеральномъ Судѣ	54—
№ 11. Универсалъ Боярина Царскаго Величества и Гетмана Івана Маргуиновича Бруховецкаго, данный въ Гадачѣ Марта 1 1666 г. по жалобѣ пріѣзжихъ на Украину Греческихъ купцовъ о запрещеніи сверхъ индукты экзактору всѣмъ прочимъ чиновникамъ брать и вымогать ярмарковое, торговое и другіе вымышленные датки	50—51	№ 16. Оборонный Универсалъ Гетмана Мазепы, данный въ Батуринѣ Декабря 18 1687 г. Греческому священнику Христофору и церковному Греческому братству на построение Греческой церкви въ Нѣжинѣ, отправленіе въ ней богослуженія на греческомъ языкѣ по уставу церкви Восточной и на невмѣшательство въ ихъ церковный порядокъ свѣтскихъ людей и особенно пріѣзжихъ съ чужой земли Архиреевъ	55—
№ 12. Универсалъ Гетмана Івана Самуиловича, данный въ Батуринѣ Іюня 28 1672 г., въ подтвержденіе универсала Гетмана Богдана Хмѣльницкаго о дозволении пріѣзжающимъ на украинскіе ярмарки Греческимъ купцамъ судиться въ дѣлахъ торговыхъ между собою и въ проступкахъ ихъ челяди своимъ, а въ спорахъ съ украинцами общимъ мѣстнымъ судомъ	51—52	№ 17. Универсалъ Гетмана Іоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ Октября 19 1696 г., коимъ подтверждаются всѣ пункты универсала Митрополита Кіевского, Галицкаго и всея Малыя Россіи Варлаама Яснискаго о построеніи въ Нѣжинѣ греческой церкви во имя Архистратига Михаила, объ учрежденіи при ней крестоноснаго братства, о непосредственномъ подчиненіи избираемаго Греками священника во всѣхъ духовныхъ дѣлахъ Кіевскому Митрополиту, о неподчиненіи Греческаго прихода Нѣжинской протопопії, о подсудности грековъ во всѣхъ ихъ тяжбахъ между собою и съ своею челядью кромѣ дѣлъ уголовныхъ, собственному суду съ апелляціею Гетману, безъ всякаго вмѣшательства въ эти дѣла старшины полковой и мѣскаго уряда	55—57
№ 13. Универсалъ того же Гетмана, данный въ Батуринѣ Іюня 28 1672 г., о запрещеніи сверхъ обычной подати экзактору вымогать всякому другому чину съ торгующихъ на ярмаркахъ грековъ ярмарковое и другіе ненадлежащія поборы	52—53	№ 18. Оборонный рейментарскій Универсалъ Гетмана Іоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ 25 Октября 1696 г., коимъ повелевается войсковою и урядовою мѣскою Нѣжинской Старшинѣ не имѣть дѣла до церковнаго двора и до двухъ при	
№ 14. Универсалъ того же Гетмана, писанный въ Батуринѣ 28 Ноября 1675 г. въ подтвержденіе прежнихъ универсаловъ о неподсудности пребывающихъ чужеземныхъ купцовъ разнымъ урядамъ, особенно Нѣжинскому Магистрату въ ихъ купеческихъ спорахъ, съ апелляціею на рѣшеніе суда			

- немъ придворковъ, и не подвергать живущихъ въ нихъ ни подводной, ни постоянной повинности 57—58
- № 19. Универсалъ Гетмана Иоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ 30 Апрѣля 1697 г. и запрещающій Димитрію Млчману и всѣмъ инымъ вмѣшиваться въ церковный порядокъ, и въ расправу членовъ Греческаго крестоноснаго братства . . . 58—59
- № 20. Оборонный рейментарскій универсалъ Гетмана Иоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ 16 Мая 1701 г. объ освобожденіи Нѣжинскихъ грековъ отъ дачи подводъ, и постоя, но не отъ грошевой квоты въ пользу бѣдныхъ 59—60
- № 21. Рейментарскій Универсалъ Гетмана Иоанна Скоропадскаго, данный въ Глуховѣ 17 Октября 1709 г. въ подтвержденіе универсаловъ Киевскихъ Митрополитовъ: Варлаама Ясинскаго и Юсафа Крюковскаго и подтвердительныхъ листовъ его предѣстниковъ о подсудности греческихъ священниковъ во всѣхъ духовныхъ дѣлахъ Киевскому Митрополиту, а не Нѣжинскому протопопу или игумену, а Грековъ Нѣжинскихъ—собственному суду въ дѣлахъ только гражданскихъ, но не уголовныхъ, съ правомъ апелляціи Гетману, и о запрещеніи Нѣжинскому Полковнику и Магистрату чинить Грекамъ насилія, згонять двory ихъ для городской нужды и требовать подводъ какъ у осѣдлыхъ, такъ и у прѣѣзжихъ грековъ 60—62
- № 22. Рейментарскій универсалъ Гетмана Иоанна Скоропадскаго, данный изъ Войсковой Канцеляріи 27 Юля 1719 г., о дозволеніи ктиторамъ заложить въ Нѣжинѣ каменный фундаментъ для Греческой церкви Архистратига Михаила 62—63
- № 23. Универсалъ Гетмана Иоанна Скоропадскаго, данный по просьбѣ ктиторовъ въ Глуховѣ 6 Сентября 1719 г. Нѣжинскому полковнику съ полковою старшиною и войту съ магистратомъ на безпрепятственное владѣніе частію подаренною, а частію купленною отъ инокини Меланіи Савинной

- усадебною для распространенія двора Греческой Нѣжинской Михайло-Архангельской церкви 63—64
- № 24. Универсалъ Гетмана Данила Апостола, данный въ Глуховѣ 10 Генваря 1728 г. по просьбѣ Нѣжинскихъ Грековъ въ подтвержденіе прежнихъ Гетманскихъ и Митрополитскихъ универсаловъ, а равно и жалованной Монаршей Ею Императорскаго Величества грамоты о подсудности священниковъ Греческихъ Нѣжинскихъ церквей Киевскому Митрополиту въ дѣлахъ духовныхъ и независимости ихъ отъ Нѣжинскаго протопопа или игумена, объ самостоятельности грековъ въ судебной гражданской (но не уголовной) расправѣ съ апелляціею Суду Генеральному, объ отношеніи ихъ къ мѣстнымъ военнымъ и гражданскимъ властямъ, о непричиненіи имъ обидъ и насильства и небраніи подводъ у осѣдлыхъ, а особенно у прѣѣзжихъ грековъ 64—66
- № 25. Подтвердительный Универсалъ Гетмана Данила Апостола, данный въ Глуховѣ на имя Нѣжинскихъ военныхъ и гражданскихъ властей 8 Февраля 1729 года на церковныя и гражданскія преимущества Нѣжинскихъ грековъ, съ предоставленіемъ права Бунчуковому товарищу собирать съ поименованныхъ въ спискѣ Грековъ грошевою квоту для двора Гетмана 66—68
- № 26. Повторительный Универсалъ Гетмана Данила Апостола, данный въ Глуховѣ 4 Сентября 1730 г. на имя Нѣжинскихъ: Полковника съ старшиною и съ Полковыми Коммисарами и городовыхъ урядниковъ, запрещающій ставить постой и коневетентовъ въ тѣхъ церковныхъ греческихъ дворахъ, въ которыхъ собирается братство и канопъ 68
- № 27. Универсалъ Гетмана Данила Апостола, данный въ Глуховѣ 6 Марта 1732 г. на имя Нѣжинскихъ: Полковника съ старшиною и сотниками и войта съ магистратомъ о дозволеніи добровольному третейскому купеческому суду разобрать и рѣшить, согласно съ третейскою записью, споръ

- Армянина Вавилонскаго съ Андреемъ Мандиловымъ, Василюемъ Силигою и Николаемъ Стравопадара о должныхъ тремя послѣдними первому 1875 руб., окончательно, безъ апелляціи на это рѣшеніе Нѣжинской полковой канцеляріи . . . 69—70
- № 28. Подтвердительный Универсалъ Гетмана Апостола, данный въ Глуховской Войсковой Генеральной Канцеляріи за подписью, вмѣсто большаго Гетмана, Войсковаго Генеральнаго Писаря Турковскаго Окт. 23 1733 г. о запрещеніи Нѣжинскимъ полковымъ и городскимъ властямъ вмѣшываться въ расправу Греческаго Суда, ставить въ дома Грековъ консистентовъ и брать у нихъ подводы . . . 70—72
- № 29. Универсалъ за подписью Генераль-Лейтенанта Князя А. Шаховскаго и четырехъ присутствующихъ членовъ Генеральной Войсковой Канцеляріи, данный въ Глуховѣ 19 Дек. 1735 года запрещающій Нѣжинскимъ Полковнику съ Старшиною и Магистрату вступаться въ расправы Грековъ, наносить имъ безчестіе и насилие, отводить безъ указа Генеральной Канцеляріи кому либо въ ихъ домахъ квартиры, не стогать Грековъ для какой либо городской нужды и брать подводы, особенно у проѣзжающихъ Грековъ 72—74
- № 30. Савегардіа (sawegarde) или охранная грамота Генераль-Фельдмаршала Графа Фонтъ-Миниха, данная въ Лубнахъ 7 Окт. 1736 года, съ приказомъ всѣмъ командующимъ незанимать у Нѣжинскихъ Грековъ подъ воинскій постой домовъ, и непричинять имъ никакихъ обидъ и притѣсненій 74—75
- № 31. Оборонный Универсалъ Нѣжинскаго Полковника Петра Толстаго, данный въ Глуховѣ Сѣнт. 8 1739 года полковой и Магистратской Нѣжинской Старшинѣ, по просьбѣ братчиковъ Греческаго Нѣжин-

- скаго Монастыря, о невмѣшательствѣ ихъ въ дворы и подворья монастырскіе и объ освобожденіи домовъ монастырскихъ отъ постоя и другихъ повинностей . 75—
- № 32. Копія съ даннаго въ 1741 году въ подтвержденіе прежнихъ правъ и преимуществъ Греческаго Нѣжинскаго братства изъ Генеральной Войсковой Канцеляріи Универсала, выданная за подписомъ шести членовъ и за печатію сей Канцеляріи въ Глуховѣ 12 Марта 1746 года, о подтвержденіи правъ и преимуществъ Нѣжинскихъ Грековъ 76—78
- № 33. Универсалъ Гетмана Данила Апостола, данный въ Глуховѣ 23 Дек. 1749 года на имя Нѣжинскихъ: Полковника съ Старшиною и Войта съ Магистратомъ о взысканіи съ должниковъ Церкви Греческой согласно постановленію Греческаго Общества и рѣшенію Греческаго Суда уплатить числящіеся на нихъ долги съ десятию процентами 78—79
- № 34. Универсалъ Гетмана Графа Кирилла Раумовскаго, данный въ Глуховѣ 28 Авг. 1751 года съ прописаніемъ въ немъ просьбы Нѣжинскихъ Грековъ, Грамоты Императрицы Елисаветы Петровны 1742 года Нояб. 3 и Универсала Гетмана Скоропадскаго 1709 Окт. 17-го (см. выше № 23), и съ подтвержденіемъ Нѣжинскимъ властямъ: 1) нечинить Нѣжинскимъ Грекамъ никакихъ обидъ и озлобленій; 2) постоевъ въ домахъ ихъ не ставить, 3) подводы съ нихъ не брать и никакими повинностями неотягощать; 4) въ безволочную ихъ расправу по дѣламъ Гражданскимъ не вступаться, а споры ихъ недоуменные представлять на рѣшеніе Гетмана и Генеральнаго Суда; 5) не вступаться въ наследственное по завѣщанію имущество Грековъ; и 6) не запрещать свободного приѣзда и отъѣзда за границу торгующимъ Грекамъ 79—84

№ 1. Ἰάκωβος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντι-
πόλεως Νέας Ρώμης καὶ δικουμενικὸς πατριάρχης.

Ἡ τοῦ Θεοῦ σκηνομάτων ἀγάπη, ταῖς τῶν εὐσε-
βῶν καρδίαις ἐνδιατωμένη, διὰ πάντος, τοῦ θεοῦ συ-
νεργήσας, οὐ διαλείπει. διὸ πάντες οἱ θεῖν θεοφρόνως
πνεοντες, μεθ' ὅσης προθυμίας, καὶ διεγειρεμένης ψυχῆς
τὴν πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἱερά καταγωγή, καὶ διὰ τὴν πρὸς
θεὸν ἔνθεον ἀγάπην αὐτῶν παριστάντες, ἀμφιπονεῖν αὐτὰ
κατατεινοντε φιλοτίμως οἱ μὲν ἐκ βάθρων ἐγείροντες καὶ
ἀφοσιῶντες θεῖα τεμένη θεῶ, εἰς δόξαν αὐτῶ, καὶ αἶνον
ἀέναον, οἱ δὲ δια μὴ τῆς ἐφεστώτας, καὶ σύστασιν, καὶ
πολυτρόπως ἐξεργάζεσθαι ἄδοντες, ἀνθ' ὧν καὶ κρεῖττονα
τινα θηρέουντες τοῖς αὐτοῖς ἐπιστήσαι, δι' ἧς ἂν ἔχῃσι
στεραιοῦσθαι δύναμιν, καὶ ἀπαράθραυστα διασώζεσθαι,
πρὸς τὴν πατριαρχικὴν περιωπὴν καταφεύγει, καὶ διὰ
τῶν αὐτῆς ἀντιληφῶν ἀποχωρήτως καταχωρεῖ τὰ τῶ θεοῦ
καταγωγή, — τοῖς πατριαρχικοῖς προνομίοις τῶ καθ' ἡμᾶς
ἀποστολικῆ καὶ οἰκουμηνικῆ φημί θρόνον περικρατεῦντες,
δικαίον καὶ γὰρ οὕτως δοκεῖ καὶ λιαν ἐντιμον ἀντιλαμβάνε-
σθαι ταῦταν τῶν τὰ ἐπ' ὀνόματι θεοῦ συντελομένα κα-
τορθώματα, τὰ γὰρ ἀδύνατα τοῖς δυνατοῖς ἀναστωνομένα
πεφυκε σώζεσθαι, ἅτινα τῆς πατριαρχικῆς ὀνομασίας καὶ
σταυροπηγιακῆς ἀξιωθέντα χάριτος, πάσης καὶ παντοίας
κατατριβῆς ἀπαλλάττοντα; κωλύονται γὰρ αἰεὶ τὰ διαχε-
ρῶα τισὶν ἀντιπίπτοντα τῇ ἰσχύϊ τῶ μείζονος, καὶ δυνα-
μὲν διεκδικεῖν καὶ ἀμύγεσθαι ὅποια τίς ὑπάρχει, ἡ τοῦ
οἰκουμηνικῆ θρόνον πρόνοια καὶ ἐπισκέψις καλῶς καὶ περισ-
κεμμένως ἐν ἀκριβέσι λόγοις, — τῆς κυριαρχίας ταύτης,
ἀδείας τε καὶ ἀξίας, ἀνέκαθεν τῇ πατριαρχικῇ μεγαλότητι,
καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἐπιδαφιευθείσης εἰς το κατιστᾶν
ἀπανταχῶ σταυροπήγια, καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῖς δεομέ-
νοις τῶν σεβασμιῶν ναῶν χαρίζεσθαι. Δι' ἧς, τῆς ασφα-
λείας καὶ τῆς μονιμότητος ἀπολαμβάνοντα τὰ τῶν ἀρε-
τῶν καταγωγή, καὶ μέχρι τερμάτων αἰώνων τῶ χρήμα-
τι τῆς ἀρετῆς συνεπεκτείνεται ἀνεξάλειπτα. Ἐπειδὴ τα γαρ
σον καὶ κατὰ το κάστρον, το λεγόμενον Νίσινα, θεῖφ ζήλωφ
κινήθεις ὁ εὐλαβέστατος πατὰ κυρ Χριστόφορος, υἱὸς κατα
πνεῦμα ἀγαπητὸς τῆς ἡμῶν μετριότητος, ἀνεκάνισεν ἐκ

№ 1. Иаковъ, Божією милостію Архієпископъ Константи-
нополя Новаго Рима и Вселенскій Патріархъ.

Любовь къ обителямъ Божиимъ, обрѣтающаяся
въ сердцахъ людей благочестивыхъ, при содѣйствіи Бо-
жіемъ, во всякое время неоскудѣваетъ. Посему всѣ
богомудренно живущіе (дышущіе), съ великимъ
усердіемъ и возбужденною душою, являя любовь
къ божественнымъ и святымъ убожищамъ и, чрезъ
нее, божественную любовь къ Богу, ревностное при-
лагаютъ объ нихъ попеченіе (любоцетно напряга-
ются пещись объ нихъ): одни-отъ основаній воздви-
гая и посвящая Богу божественные храмы Божіи,
во славу Его и вѣчную похвалу, другіе чрезъ отсут-
ствующихъ, чрезъ предстательство и многообразныя
воззванія о содѣйствіи, стараясь нѣчто лучшее доста-
вить онимъ и по возможной для себя силѣ утвердить
ихъ и соблюсть ненарушимыми, прибѣгаютъ къ патри-
аршескому смотрѣнію, чрезъ содѣйствія коего уже и
располагаютъ достаточными средствами Божіи приста-
ница, — обезпечивая ихъ патріаршими привилегіями
нашего апостольскаго и вселенскаго престола. — И
справедливо, кажется, и весьма обычно и такимъ
образомъ оказывать покровительство таковымъ, о
имени Божиемъ совершаемымъ благимъ дѣламъ; ибо
безсильное обыкновенно спасается чрезъ соединеніе
съ сильнымъ; потому и оная убожища, бывъ удо-
стоены патріаршескаго наименованія и благодати
ставропигіи, избавляются отъ всякаго и всяческаго
озлобленія; ибо непріятности, приключаящіяся нѣ-
которымъ, устраняются силою бѣльшаго, могущаго
наказывать и защищать, каково, нѣкоторымъ обра-
зомъ, есть промышленіе и благое и осмотрительно
выраженное точными словами попеченіе вселенскаго
престола, — этой верховной власти, права и достоин-
ства, издревле обильно принадлежащія Патріарше-
скому величеству и многимъ другимъ, для поставле-
нія повсюду ставропигій и дарованія свободы тѣмъ
честнымъ храмамъ, которые нуждаются въ этомъ.
Чрезъ сію свободу, убожища добродѣтелей, получая
безопасность и прочность, вмѣстѣ съ дѣломъ до-
бродѣтели, неизгладимо продолжаютъ до конца
вѣковъ. Поелику же и въ крѣпости, называемой
Нѣжинъ, движимый божественною ревностію благо-

βάρων ἐκκλησίαν τίμωμένην ἐπ' ὀνόματι τῶν παμμεγίστων τάξιάρχων, μετ' εἰδήσεως τῶν κατὰ τόπον κρατῆντων, καὶ ἐζήτησε παρα τοῦ οἰκουμενικοῦ καὶ ἀποστολικῆς θρόνου τύτῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς καὶ ἀδελφωσίαν, πλείονος ἀσφαλείας ἐνεκεν, οὗ τινος τὴν αἰτίησιν ἐλόγον ἅμα καὶ δικαίαν υπαρχού, εὐμενῶς δεξάμενοι καὶ φιλανθρώπως, ἅτε θεοῖθεν ἐνχειριστέντες τὴν πανταχῆ τῶν ἐκκλησιῶν προστασίαν, καὶ τῆς τῶν ἱερῶν σκηνωμάτων καὶ θειῶν καταγωγῶν συστάσεως, καὶ διαμονῆς, καὶ ἐπ' αὐξήσει ὑπὲρ τι ἄλλο φρονιζόντων, κατὰ χρέος οὐκ ἀπαντῶντες κατενεύσαμεν τῇ αὐτῇ ἰκεσίᾳ. Τοῦτου κάριν γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα, ἵνα ἡ διαληφθεῖσα αὐτῇ ἐκκλησία τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, ἡ κατὰ τὸ κάστρον Νίξνα, εἴη καὶ διαμένοι εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, παντελεύθερος καὶ ἀδελφωτος, καὶ ἀκαταπάτητος, καὶ ὅλως ἀνεπήρηταστος, καὶ ἀνενόηλος παρὰ παντός προσώπου, μηδενὸς τῶν ἀπάντων ἔχοντας ἐξουσίαν, καθυπερβαίνειν αὐτοῦ καὶ ἐνοχλεῖν τον εὐλαβέστατον αὐτὸν παπὰ κυρ Χριστόφορον, καὶ καρποῦσθαι αὐτὸν καὶ νήμεσθαι τα εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ζωῆς αὐτοῦ ἄχρι τῆς, τελευταίας ἀναπνοῆς. Ὅς δ' ἂν ὑψοῦ ποτε φιλοτάραχος τις ἀποφανείη ἢ φιλοδοξος, ἢ ἀισχροκερδῆς ἐπιχειρήσῃ διασεῖσαι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, — φιλονεικῶν καὶ ὀχλοποιῶν, καὶ ἐξαρπάσαι τὴν ἐκκλησίαν αὐτήν, βία καὶ δυναστεία, ἢ παραβλάψαι καὶ ζημιῶσαι αὐτὸν ἢ ἀποξενώσαι ὁποίας ἂν εἴη τάξεως, ἱερωμένων ἢ λαϊκῶν, καὶ ὁποίου τῶν βάρων, — ἀφορισμένους εἴη ἀπὸ θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος, καὶ καθηραμένους καὶ ἀσυγκώρητους, καὶ ἄλλοτος μετὰ θάνατον αἰωνίως, καὶ ἡ μερίς αὐτοῦ εἴη μετὰ τοῦ προδότη Ἰουδα, καὶ ταῖς πατριαρχικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀράσιςιν ὑπόδικος, καὶ ἐνοχος τοῦ πυρός τῆς γεέννης, καὶ εὐροῖ τον θεὸν ἀντίδικον αὐτοῦ, ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, καὶ ἀργός καὶ ἄμοιρος πάσας ἱεροπραξίας. Εἰς ἐνδεξιν δε καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν πατριαρχικὸν γράμμα τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν ακπω (1680).

Ἰακωβος ἐλὲν θεῷ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

говѣннѣишій Іерей (παπά) Господиъ Христофоръ возлюбленный духовный сынъ нашего смиренія, съ вѣденія мѣстнаго начальства, возобновили отъ основанія церковь, чтимую во имя всевеликихъ Чиноначальниковъ, и для большей ея безопасности просили у Вселенскаго и Апостольскаго сего престола свободы для оной и неподчиненности: то мы, находя его прошеніе основательнымъ и вмѣстѣ справедливымъ, благосклонно и человеколюбиво приняли оно, и какъ получившіе отъ Бога начальство надъ церквами повсюду и надъ устроениемъ и устояніемъ священныхъ обителей и божественныхъ убожищъ, и по долгу божіе, нежели о чемъ другомъ, забывая о преуспѣваніи ихъ, безпрекословно согласились на его моленіе. Посему пишемъ и объявляемъ, дабы упомянутая сія церковь всевеликихъ Чиноначальниковъ, находящаяся въ городѣ Нѣжигѣ была и пребывала во все вѣки всесвободною, неподвластною, непорабощенною, совершенно неподверженною обидамъ и нетревожимою ни отъ какого лица; дабы никто изъ всѣхъ имѣющихъ власть, не подчинялъ своему вліянію и не обезпокоивалъ благоговѣннѣишаго самаго іерея господина Христофора, не бралъ съ него доходовъ (καρπῶσαι αὐτόν) и не обращалъ въ свою пользу доходовъ и правъ самой церкви до конца его жизни. Если же, въ послѣдствіи времени, явится какой либо возмутитель, или честолюбецъ, или корыстолюбецъ, и произведя споры и возмущая народъ дерзнетъ поколебать свободу сей церкви и похитить самую церковь насиліемъ и властію, или причинить ей вредъ и убытокъ, или отчуждить ее: то какового званія нибылъ онъ, духовнаго или свѣтскаго, и какой бы ни имѣлъ санъ, да будетъ отлученъ отъ Господа Бога Вседержителя, и проклятъ, и не прощенъ и не разрѣшенъ по смерти вѣчно, и часть его да будетъ съ предателемъ Иудею и дабудетъ онъ подверженъ проклятіямъ Патріаршимъ и Соборнымъ и повиненъ огню геенскому и да обратитъ Бога обвинителемъ своимъ въ день страшнаго суда, и будетъ празднымъ и не имѣющимъ участія ни въ какомъ священнодѣствіи. Для извѣстности же и безопасности и дана настоящая Патріаршая Грамота самой церкви сей всевеликихъ Чиноначальниковъ, 1680-го года.

Гавовъ, Божією милостію Архіепіскопъ Константинополя Новаго Рима и Вселенскій Патріархъ.

(Списано съ подлинника 17 Іюля 1856 г.)

№ 2. Іаковъ милостію Божією Архієпископъ Константинопольскій Новаго Рима и Вселенскій Патріархъ.

Понеже во градѣ Нѣжинѣ божественную любовь имущій благочестивѣ священникъ Криштофоръ, сынъ въ Духу Святомъ возлюбленный у нашего смиренія, воздвигнулъ есть зъ фундаменту деново церковь во імя превеликаго Архистратига Христова Михаила зъ вѣдомости и съ позволеніемъ всѣхъ духовныхъ и свѣцкихъ тамошнихъ начальниковъ, и прилѣжно просилъ отъ нашего Вселенскаго Апостольскаго Престола волности и освобоженія ради ерѣвчайшаго утвержденія, которое прошеніе его вѣдаючи мы, же есть преподобное и праведное, со радостію принялисо и со челоуколюбіемъ позволилисо по его хотѣнію. Сего ради пишемъ и извѣстно творимъ, яко церковь превеликаго Христова Архистратига Михаила во градѣ Нѣжинѣ да будетъ и да стоить во вѣки вольная и свободная, не преобиденная и не укоренная, но совершенно во всемъ безвѣдна, безпечальна и мирна отъ всякаго лица имущаго власть, дабы никто не дерзнулъ нанести каково смущеніе отцу Криштофору; но да оны владѣеть и шафуетъ (разпоряжаеъ) церковными доходами все время житія своего, даже до окончанія своего; аще же кто когда любящій смущеніе творити, любочестенъ, или сребролюбецъ начнетъ разорати волность церковную, начнетъ уничижати священника сего, обиждати и озлобляти его, начнетъ восхщати церковная, а гвалтъ и насиліе оному священнику творити, албо его отъ церкви восхощетъ отставати, таковой, которого любо чину будетъ, любъ свѣцкаго любъ духовнаго и которого колвекъ степени, да будетъ раздѣленъ отъ Господа Бога Вседержителя и да будетъ проклятъ, и непростенъ, и не разрѣшенъ по смерти вѣчне, и часть его да будетъ со предателемъ Иудею, и святыхъ отецъ соборовъ да наслѣдуетъ проклятіе, и да будетъ достоинъ огня геенскаго, и да обрящеть Бога гнѣвлива во страшній день судній, и да будетъ запрещенъ и отлученъ отъ всякаго священнодѣйствія; во извѣстнѣйшее упевнене, дано сіе наше Патріаршее писаніе ради утвержденія церкви Нѣжинской Превеликаго Архистратига Христова Михаила 1680 г. Тутъ рука властная патріаршая.

Іаковъ милостію Божією Архієпископъ Константинопольскій Новаго Риму и Вселенскій Патріархъ;

№ 3. Лазарь Барановичъ милостію Божією православный Архієпископъ Чернѣговскій, Новгородскій, и всего Сѣвера

Всѣмъ благочестивымъ гражданамъ Нѣжинскимъ духовного и свѣцкаго стану людемъ церкви святой Восточной и Нашего смиренія въ Духу Святомъ милымъ сыномъ Архієрейское наше препославши благословеніе озаимуюемъ, ижъ Греческіе люди, въ мѣстѣ Нѣжинѣ znajduющеся, неразумѣючи Руского набоженства, и яко несвѣдомыи языка нашего, не могучи нашимъ священникомъ выразне исповѣдати грѣхи свои, при поважной ясне вельможного его милости пана Гетмана инстанцѣй горячо просили насъ Пастыра, абы, купивши въ мѣстѣ Нѣжинскомъ пляцъ, волно имъ было церковь во имя Святыхъ Архангеловъ Михаила и Гаврііла, создати, и при ней вгредкаго священника, меновите сего честного отца Христофора Димитріевича за духовнаго себѣ отца держати. За чымъ мы пастырь нужную потребу оныхъ уваживши, же слышючи нашего набоженства, а не розумѣючи, мало пользѣ относить; на поважную инстанцѣю ясневельможного его милости пана Гетмана, и на покорную прозбу ихъ, ку хвалѣ Божой, и оудобѣ православія на созыданіе Церкви оной пастырское наше подаемъ благословеніе, и мененного священника греческаго Христофора за духовного имъ отца мѣти позволяемъ; то еднакъ варуючи, абы отъ тыхъ грековъ, которые своими живутъ домами, парохіальнымъ священникомъ нѣжинскимъ недѣялся ущербъ, кдыжъ до котороѣ парохіи певныи суть, якъ слушность указовала, отдѣлены дома. То наменивши выдаемъ сее наше писане зъ подписомъ руки власной, и зъ приложенемъ знаку печати нашей. Писано въ Чернѣговѣ при катедрѣ нашей Архієпископской 1680 року Марта 11 дня. **Рукою Властною.**

М. П. *На приложенной печати оттиснуты три въ полномъ облаченіи архієрея, изъ коихъ одинъ сидитъ вверху и благословляетъ, а два стоятъ по бокамъ съ жезлами въ левой и пальцами (вверху пальцы кресты) въ правой рукѣ. Въ ободкѣ печати читаются слова: „Лазарь Барановичъ Милостію Божією Православный Архієпископъ Чернѣговскій Новгородскій“.*

†

№ 4. Лазарь Барановичъ милостию Божію Православный Архіепископъ Чернѣговскій, Новгородскій, и всего Сѣвера

Всѣмъ вѣдать о томъ требующимъ духовного и свѣдкого стану людемъ Архіепископское наше препославши благословеніе ознаяемъ, ижъ въ мѣстѣ Нѣжинѣ живучіе Греки, ради греческаго набоженства, за благословеніемъ нашимъ пастырскимъ соорудивши храмъ Божій во имя святого Архистратига Михаила, а улюбивши собѣ за духовного отца сего чесного отца Христофора, горячую свою прозбу до насъ пастыра за нимъ вносили, абы волно ему было въ томъ ново-сооружениномъ храмѣ греческимъ языкомъ священнодѣйствовать и грековъ тамъ знайдующихся, желающихъ свои совѣсти открыти, до исповѣди пріймовать, за котормъ, ижъ его даль презвитеромъ неложнымъ, неизмышленнымъ, достовѣрное свое вносили свѣдительство Преосвященный въ Богу отецъ Софроній, Митрополита Филиппісійскій, въ Нѣжинѣ пребывающій. Пре то мы Пастырь, святительскому тому свѣдоцтву давши у себе мѣсце, ведлугъ прозбы ихъ, сему чесному отцу Христофору въ Церквѣ той гречески священнодѣйствовать, и грековъ до исповѣди пріймовать пастырско позволяемъ и благословляемъ. А для болшой того крѣпости выдаемъ ему сес нашъ Листъ зъ подписомъ руки властной, и зъ знакомъ печати нашей Архіепископли 1680 року Септембра 18 дня, въ Чернѣговѣ при катедрѣ нашей Архіепископской. **Рукою Властною.**

(М. П.)

Печать таже, что при № 3.

†

№ 5. Лазарь Барановичъ милостию Божію Православный Архіепископъ Чернѣговскій, Новгородскій, и всего Сѣвера.

Всѣмъ жителемъ града Нѣжина, А особливе греческой породы, Намъ въ Духу Святомъ возлюбленнымъ сыномъ, Архіерейское Наше пастырско препосылаемъ благословеніе. Презентовалъ намъ Пастыреви Преосвященный Отецъ Митрополта Нашъ Надворный ваше благое тцаніе ко церкви Божой, которая абы могла порядне во всѣхъ своихъ splendoraxъ знайдоватися, учинилисте змежи себе

ктиторовъ, которые нетылко абы звычайного порядку церковного шлновали и о потребахъ ей промышляли, але и долги застаючие на церкви Греческой отбывали, до того же и священника своего чесного отца Христофора застаючого при церкви Греческой Святого Архистратига Михаила певною упевнилисте квотою, то есть, на каждый день оному давати по золотомъ, и доходы церковные такъ сорокоуста, ако и иныиные поступилисте. Теды мы Пастырь, похваляючи вашу такъ побожную годливость ко церкви святой въ розширеню хвалы Божой симъ нашимъ Универсаломъ ствержаемъ и благословляемъ, пастырско жадаючи, абы и в даліе часы въ той своей побожной годливости неуставалисте; на що даемъ сей нашъ благословенный Листъ зъ подписомъ руки нашей и при печати нашей, всѣмъ милостемъ вашимъ Архіерейское Наше препосылаючи благословеніе.—Писанъ въ Чернѣговѣ при катедрѣ нашей Архіепископской, року 1683 Марта 5-го дня. **Рукою Властною.**

(М. П.)

Печать одна съ двумя предыдущими нумерами.

†

№ 6. Лазарь Барановичъ милостию Божію православный Архіепископъ Чернѣговскій, Новгородскій, и всего Сѣвера

Всѣмъ въ обещъ изособна каждому кому сее Наше писаніе показано будетъ, меновите ихъ милостямъ, паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ, зовсѣмъ войска Ихъ Царского Пресвѣтлого Величества Запорозкого рыцерствомъ, также паномъ Войтомъ, Бурмистромъ, Райцомъ зовсѣми до Майстратовъ и урядовъ належачыми особами, и всѣмъ духовного и свѣдкого стану преложнымъ и посполитымъ людемъ, Церкви Святой Восточной и Нашего смиренія въ Духу Святомъ возлюбленнымъ сыномъ Архіерейское Наше препославши благословеніе, до вѣдомости доносимъ, Ижъ честный отецъ Христофоръ, священникъ церкви Святого Архистратига Михаила въ Нѣжинѣ, зъ побожности своей и годливости ко хвалѣ Божой *зденавши* то такъ уясне вельможного Его Милости Пана Гетмана, ако и у насъ належитого тутъ въ Малой Россіи пастыра, абы церковь мененную *волдо* ему *зма* Греческой породы людей, которыхъ не мало въ Нѣжинѣ промешкиваетъ, збудовати, и задол-

жившыся немало многимъ людямъ на тое, а немочу теперь до совершенной оздобы и окрасы оную для великихъ своихъ недостатковъ привести, просилъ Насъ пастыра опричинный листъ до всѣхъ милостей вашихъ, отъ которыхъ бы могль даткомъ милостивѣ святой, недостаточевого церкви вышписанной исполнити, ко должному привести украшенію, и себѣ отъ великихъ долговъ, въ которыхъ для церкви святой много бѣдствуетъ, убавити. На которого горячую склонившыся Мы пастырѣ просьбу, величе всѣхъ милостей вашихъ пастырско просимъ, абы высланные отъ него человекѣ два именно (пропущены имена) всюды при зуполной вѣры отрымано ласкове вдомы приѣмовани и милостынею святой ведуть каждого зможности надараны были. Милостыню тую Богъ богатый во милости тутъ дочаснымъ, а въ небѣ вѣчными нагородити милостемъ вашимъ не занежаетъ добрами. Повторяючы втомъ Нашу пастырскую до милостей вашихъ просьбу вторицею благословеніе Наше Архіерейское милостямъ Вашимъ препослаемъ. Писанъ при катедрѣ архіепископскои Нашей Чернѣговской 1684 року, Мая 10. **Рукою Властною.**

(М. П.) *Печать также, что и при другихъ грамотахъ Лазаря Барановича.*

†

№ 7. Гедeonъ Святопольъ Нязь Четвертенскій милостію Божією православный Архіепископъ, Метрополитъ Кіевскій, Галицій, и всея Россіи, Епископъ Луцій, и Острозскій

Всѣмъ вѣдати хотящимъ духовного и свѣдкого стану преложнымъ и посполитымъ людямъ, Церкви Святой Восточной и Нашего смиренія въ Духу Святомъ возлюбленнымъ и послушнымъ сыномъ, Божкое и Наше Архіерейское препославши благословеніе, извѣстно творимъ, ижъ мы пастырѣ, стосуючыся выпродѣ до волѣ ясне велиможного Его Милости Пана Иоанна Самойловича, Гетмана войскъ Ихъ Царского Пресвѣтлого Величества Запорозкихъ, року 1681 *) выраженои, яко тежъ и до листу року 1680 ясне в Богу превелебна-

*) Сего универсала гетмана Иоанна Самойловича 1681 года въ Архивѣ Греческаго Нѣжинскаго Магистрата я не видѣлъ; а есть въ этомъ Архивѣ оборонный Универсалъ Гетмана Иоанна Мазепы, данный въ Батуринѣ уже 18 д. 1687 г. Греч. Священнику

го его милости отца Лазаря Барановича, епископа Чернѣговского, на тотъ часъ блюстителя катедры метрополіи Кіевской выданого *); которые Намъ пастыреви презентовалъ честный отецъ Христофоръ, презвитеръ церкви Греческия, въ Нѣжинѣ обрѣтающаеся, просачи усердно Насъ нывѣ належитого пастыра о потверженіи своей волности, мы теды склонившыся на его прилежное о семь моленіе, пастырско оныя ствержаемъ симъ листомъ нашимъ и благословляемъ, абы онъ вышменованный іерей яко истиннымъ прилежаніемъ стараючыся одъ початку около того святого церкви Греческия, святого Архангела Михаила нѣ от кого не мѣлъ жадной перешкоды; яко бы могль спокoine зостаючи при храмѣ вышерѣченномъ Архіерея Небеснаго молитствувати о крѣпкой державѣ Ихъ Царского пресвѣтлаго Величества, о побѣдѣ на враги, и о умиреніи всего мира. Извѣстнѣйшаго же ради всѣмъ свѣдѣтельства дано ему сіе Наше рукоподписанное, и печатію нашею архіерейскою запечатлѣнное писаніе, вкатедри нашей Святыя Софїи метрополитанской Кіевской. року 1686 мѣсяца Мая 1 дня. **Рукою Власною.**

(М. П.) *Въ серединѣ овальной печати изображена Софїя Божїя премудрость въ лицѣ вознесаюся на изтискающихъ изъ себя лучи облакъ Христа Спасителя на куполѣ церкви о шести колоннахъ, поставленныхъ у входа во храмъ по три колонны съ правой и лъвой стороны; внѣ грама стоятъ по два похожихъ на іеромонаховъ въ полномъ облаченіи человекѣ; по лъвую сторону грама виднѣются головы и другихъ, стоящихъ внѣ грама лицъ. Въ ободкѣ вокругъ печати разряжены звѣздочками слѣдующія слова: печать * капители * метрополіи * кіевской.—*

†

№ 8. Лазарь Барановичъ милостію Божією православный Архіепископъ Чернѣговскій, Новгородскій и всего Сѣвера

Ознаймуемъ всѣмъ потребующимъ того вѣдати, а особливо ихъ милостемъ паномъ обывателемъ

Христофорову на достроеніе Греческой Церкви въ Нѣжинѣ и на отправление въ ней Богослуженія на Греческомъ языкѣ. (См. описи моеи № 17).

*) Сравни выше номера: 5 и 6. Въ послѣднемъ одномъ уже въ 1883 году Лазарь Барановичъ именуетъ себя *администраторомъ* Кіевской Метрополіи; а въ первомъ—*нѣтъ*.

Нѣжинскимъ такъ духовного, яко и свѣдкого стану предложенымъ и посполитымъ, Нашимъ въ Духѣ Святомъ возлюбленнымъ сыномъ, иже честный отецъ Христофоръ, презвитеръ Церкви Греческой Нѣжинской, умысливши къ посполитомъ всѣхъ душъ греческой породы, въ томъ городѣ найдующихся, спасенію сооружити церковь многими трудами, промыслами, и разными способами, тое за благословеніемъ Нашимъ Архіерейскимъ къ совершенству приводити старался дѣло: на що мусѣлъ многимъ особомъ, въ надѣи хотячомъ быти Церквѣ Божой милостинѣ, тысячей килко достати долженъ, которая Церковь гды свою стала браты оздобу, и любовное всѣхъ тоеи породы за презвитерскимъ его отца Христофора усиленнымъ тщаніемъ видѣти къ собѣ пригорнене, вынайшлися нѣкоторые знать не такъ з поможности, яко з лакомства ктиторове субмѣтующыяся при созданной промысломъ священническимъ Церквѣ собравнымъ имѣніемъ впрעדъ долги кошту на оную ложенного отдати, потомъ ко совершенному украшенію оную приводити, а одержавши тое не тилко за неотданемъ реченныхъ долговъ, в турбаціи мененного отца Христофора впроважатъ, лечь и имѣние церковное в приватномъ своемъ завѣданію мѣти, и кромѣ его священнической волѣ диспновати онымъ умыслили. Въ чомъ яко церквѣ Божой такъ гоноровѣ священническомъ дѣваться кривда. Пре то мы Пастырь властію Нашею Архіерейскою приказуемъ всѣмъ именуемымъ тоеи Церкви ктиторомъ, абы за прочитанемъ того Нашего Унѣверсалу всѣ добра церковныя, з которыхъ бы долги мененные належало отдавати, ему честному отцу Христофору, яко первому той Церкви фундатору и ктитору вручили, которыми отъ того часу бы никто ивншій, кромѣ его самого, незавѣдовалъ, и жебы никто неважилъся ктиторомъ оной называтися, повторе подъ неблагословеніемъ Нашимъ Архіерейскимъ приказуемъ. А къ большой того крѣпости далисмо ему отцу Христофору той Унѣверсаль съ подписомъ руки власной и з знакомъ печати нашей при катедрѣ Архіепископіи нашея Чернѣгов. Ноемврія 27 1689 року. **Рукою Власною.**

(М. П.) *Печать таже, что и при другихъ того же Барановича Универсалахъ.*

№ 9. Варлаамъ Ясинскій милостію Божією православный Архіепископъ, Митрополитъ Кіевскій, Галицкій и всея Малыя Россіи

Извѣстно есть, яко во всѣхъ душеспасительныхъ богоугодженіяхъ верховѣйшее есть совершенство, вѣрнымъ Божіимъ благополезнѣйшее: любовь въ братолюбіи содержимая, о ней же Верховный Апостоль Петръ Святыи соборнѣ ко вѣрнымъ всѣмъ братіямъ пишетъ: Подайте во вѣрѣ Вашей добродѣтель, въ добродѣтелиже разумъ, въ разумѣ же воздержаніе, въ воздержаніи же терпѣніе, въ терпѣніи же благочестіе, въ благочестіи же братолюбіе, въ братолюбіи же любовь, и паки: братство или братолюбіе возлюбите; Бога бойтеса, Цари чтите. Еже утверждаетъ и другій верховный же Павелъ Святыи, пишущъ такожде ко вѣрнымъ: облецѣтеса яко же избраннии Божіи святыи и возлюбленныи, во утробу щедротъ, благодать, смиренномудріе, кротость и долготерпѣніе; надъ всѣми же сими стяжѣте любовь, аже въ союзѣ совершенства. Въ таковомъ братолюбіи совершенствѣ пребываху по вознесеніи на небеса Христовомъ, первыи изъ вѣровавшихъ братій, о нихъ же въ Дѣяніяхъ Апостольскихъ пишетъ Лука Святыи: народу же вѣровавшему бѣ сердце и душа единая, и ни единъ же что отъ имѣнія своего глаголаше свое быти, но бяху имъ вся обща, благодать же бѣ велія на всѣхъ ихъ, не баше бо ницъ ни единъ отъ нихъ.—Что есть солнце между звѣздами, драгоцѣнный адамантъ между маргаритами, паче же что есть душа въ тѣлѣ, сіе есть любовь братіи между добродѣтелями; яко же бо безъ души тѣло есть мертво, сице не любай брата пребываетъ во смерти, пишетъ возлюбленный ученикъ Христовъ, Святыи Іоанъ Богословъ. А вышше всего самъ Человѣколюбецъ Христосъ Богъ нашъ, нестыдѣнъся братію нарицати насъ, сице о братолюбіи учениковъ своихъ поучаетъ: о семъ разумѣютъ всѣ, яко Мои ученицы есте, аще любовь имате между собою; любовь же не иную, токмо богоугодную, между вѣрными союзомъ братолюбіа сопряженными, о ней же псаломски предречеса: се коль добро, и коль красно еже жити братіи вкупѣ. Что бо сице поспѣшествуетъ ко созданію тѣла церкве Христовы, яко же союзъ братолюбіа, безъ него же и вѣра, и прочія добродѣтели не ползуютъ; понеже яко нужное есть по естественному желанію человѣческому соединеніе души съ тѣломъ, сице ко составленію духовнаго тѣ-

ла церковнаго, между вѣрою и прочими добродѣтелями, нужно потребенъ есть союзъ братолюбія. Такое совершенство добродѣтельное богоугоднаго братолюбія, или братства церковнаго возлюбиа православныи Церкви Святыя восточныя Каолическія сынове, благочестивыи людии иноземныи Греческіи купецкіи, странствующи въ Малой Россіи, и обитающи въ богоспасаемомъ градѣ Нѣжинѣ, имѣющи тамо и церковь свою греческую, храмъ первѣе Собора Святого Архистратига Михаила деревянный, таже и Храмъ всѣхъ Святыхъ каменный, созданный за благословеніемъ блаженныи памяти здѣшнихъ Россійскихъ православныхъ пастырей, первѣе блюстителя Метрополии Кіевскія Пресвященнаго Лазара Барановича, Архіепископа Черныговскаго, потомъ же и самого пресвященнаго Митрополита Кіевскаго, Куръ Гедсона, Князя Четвертенскаго, съ утверженіемъ написаній рейментарскихъ, яснє вельможнаго его Милости Пана Іоанна Мазепы, Гетмана войскъ Его Црєвого Пресвѣтлаго Величества Запорожскихъ. Тыи убо по общему своему совѣту, прибывше въ богоспасаемый градъ Кієвъ, ко престолу Нашему Митрополитанскому Свято Софійскому, съ писаніемъ къ Намъ соизволительнымъ того жъ Яснє Велможнаго Его Милости Пана Гетмана, жєдали Насъ молитвенно, яко свойственнаго до Метрополии Кіевскія, въ ней же содержится и градъ Нѣжинъ, Пастыра, да быхомъ благословили имъ, въ честь я славу по Бозѣ и Богородици, Святого Архистратига Михаила, и всѣхъ святыхъ, при церкви ихъ Греческой Нѣжинской, имѣти союзъ духовный братолюбный церковнаго братства съ належающею вѣчистою присудственною и послушательною ни до кого же иннаго, токмо до православнаго престола Нашего Митрополитанскаго Кіевскаго Свято Софійскаго: да инныи Архіерей ни кійже, пачеже Гречестіи, и прочии странствующи, прѣжающи въ Нѣжинъ, ви еднаго властительскаго дѣла имѣють до церкви ихъ Греческія: таже и пречестный протопопъ Нѣжинскій; но они сами братство ихъ церковное да завѣдуютъ церкви своея тамошняе всякимъ благоустроєніемъ, добрами ея, и грунтами и приходами, съ усерднымъ тѣченіемъ о богоугодномъ церковномъ чину, благодѣніи и украшеніи душеспасительномъ; а о томъ своемъ завѣданію да никомуже инному отвѣтъ дають, токмо Нашему Престолу Митрополитанскому Кіевскому, и отъ того самого по благословенію вся бла-

гая да творять. Презвитера же до церкви своей Греческой богобозвенного и благоразумнаго, въ греческомъ писаніи искуснаго, аще же возможно и въ словеноросскомъ, дабы волно было имъ самымъ братіямъ по своему общему совѣту и избранію пріяти, мзду же и препитаніе ему, кромѣ владѣнія отъ него церковію, отъ своего общаго братскаго собранія, обмыслити, и постановити; и аще бы въ званіи своемъ іерейскомъ не обрѣтаяся, неугоденъ имъ былъ, дабы мощно имъ было отставити его, любо бы и прежде исполненія года, а инаго пріяти; обаче не безъ благословенія отъ престола Нашего Митрополитанскаго Кіевскаго. А до Церкви ихъ Греческой Купцѣ Гречестіи не токмо живущи въ Нѣжинѣ, но и на время приходящи, иноземныи тогожь языка; якоже и волоскій, знаменитшій, въ купечествѣ, Греческій языкъ умѣющи, и за Грековъ почитающіися, дабы въ тоже братство вписующєся належали таже въ участіи Святынь Церковныхъ; во ежебы въ томъ священниці Парохіальній Нѣжинскій, въ ихъ же парохіяхъ такови странствующи Греческіи купцы пристанищѣ себѣ обращуть, препоны не творили. Ктому же просили Насъ о благословеніи и на то, дабы волно имъ было при церкви ихъ Греческой Нѣжинской построиши школу ради ученія отроковъ письмени Греческаго; таже и шпиталь ради пристанища и препитанія убогихъ и недужныхъ.—Сщєное богоугодное братолюбіа Церковнаго желаніе молитвенное, Мы Пастырь отъ тѣхъ благочестивыхъ купцевъ Греческихъ Нѣжинскихъ пріемше, на все то, еже ко умноженію Хвалы Божіа, и ко спасенію человеческому есть полезно, по должности попеченія нашего о благоустроєніи Церковномъ, соизволяемъ, и братство ихъ духовное содержати при Церкви ихъ Греческой обоей Нѣжинской, не ради временнаго ихъ прібытка, но ради стяжанія вѣчнаго спасенія, благословляемъ, пріемлюще то братство съ прізволеніемъ на всѣ ихъ требованія вышніе ту описанныя, въ Наше истое духовное присвоєніе и защищеніе, дабы належало вѣчистѣ не до виной власти духовной во всѣхъ дѣлахъ церковныхъ, токмо до самаго Православнаго Престола Нашего Митрополитанскаго Кіевскаго Свято Софійскаго, съ послушаніемъ своимъ совершеннымъ, а по силѣ помоществованіемъ ему богопріятнымъ душеспасительнымъ. Такому же Нашему сего богоугоднаго братства постановленію, аще бы съ кто противилъ, грядеть гнѣвъ Божій на того сына противленія, и не-

благословеніе клятвенное; повинующимъ же ся сыномъ послушанія, благословеніе Божіе и Наше Архіерейское, буди буди. Писаея въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ, при церкви престолной Митрополитанской Свѣтлыя Софіи Премудрости Божіа глѣта отъ созданія мира 7204-го, Рождества же Христова 1696 Мѣсяца Іюля 3 дня. Вышше именованый Митрополитъ, **рукою власною.**

Подтвержденіе: Благословенію Антецессора моего соизволяю сіе писаніе рукою власною утверждаю.

Іоасафъ Кроковскій Митрополитъ Кіевскій.

№ 10. Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, καὶ τῶν παρευρεθέντων ἐντιμοτάτων καὶ χρησιμωτάτων πραγματευτῶν καὶ ἀρχόντων παρασταθέντες μάρτυρες, ὅτε κυρ Νικος Παπὰ ἀπὸ χώρας Μεσαρίας καὶ Κυρ Γεώργιος Γγιονμας εἰς Γυῖνος καὶ Κυρ Νικολας ἀπὸ χώρας Ὀστανιτσας, προσέτι καὶ ὁ ἐντιμότητος κυρ Πορφύρης ἀπὸ Κόνιτσα διὰ γράμματος ἐκειῶν ἐμαρτύρησαν ἡμῖν, ὅτι ὁ ἡγουμένος τῆς αγίας μονῆς τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἀπὸ ἐπαρχίας Πογωνιανῆς καὶ Χρήσανθος καὶ οἱ ἐπίλοιποι πατέρες, καὶ οἱ κληρικοὶ τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἡμῶν ἐποίησαν ἐπίτροπον τὸν ἅγιον ἀρχιμανδρίτην τῆς αὐτῆς μονῆς κυρ Παρθένιον εἰς τὸ νὰ ἔχη ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν παραγενομένου, εἰς τὴν Ρουσίαν καὶ Κασακίαν, εἰς κάστρον (Ν)ισαίνα αὐτῆ καὶ νὰ λαμβάνη, παρὰ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρ Μίχου Τάταρη τα χρυσοβύλλα τῶν ἐυσεβῶν βασιλέων ἡμῶν. Μοσκοβίας καὶ ἅγια λείψανα, καὶ ἄλλα ἱερὰ σκεύη κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν γραμμάτων ὅπου ἤφρασαν ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου. Τοῦτου χάριν κατὰ τὰς τῶν ἀνωθεν ἀξιολύτων ἀνδρῶν μαρτυρίας παριστώμεν καὶ ἡμεῖς ἐν παντί κριτικῶς δικαιοσύνης τὸν διαληφθέντα ἀρχιμανδρίτην κυρ Παρθένιον εἶναι ἀληθῆ ἐπίτροπον καὶ καθολικὸν οἰκοκύριον τῶν ῥηθέντων πατέρων τοῦ μοναστηρίου καὶ ἡγούμενον κυρ Χρυσάνθου, ὅστε νὰ ἔχη ἄδειαν, ὡς καθολικὸς ἐπίτροπος, καὶ ἐξουσίαν, νὰ αὐτῆ καὶ νὰ λαμβάνη παρὰ τοῦ ῥηθέντος Μίχου Τάταρη τα χρυσοβύλλα, ἅγια λείψανα, καὶ ἱερὰ σκεύη ἢ καὶ ἀστρα-εἰ μὲν καὶ ο Διονύσιος ὁμῆ μετόν διάκονος, ἔπεισαν τὰ χρυσοβύλλα ἀπὸ τοῦ κυρ Μίχου Τάταρη, ἢ καὶ τὸ ἔλεος, νὰ το ἐνχει-

М. П. Печать таже, какъ при № 8. Подлинный написанъ на одной сторонѣ листа строю во весь листъ бумага крупнымъ тѣснымъ, но четкимъ кудреватымъ и красивымъ почеркомъ и подклеенъ по угламъ и печатью другимъ такимъ же чистымъ листомъ бумаги, бывъ свернутъ, имѣеть такую надпись на рускомъ языкѣ: „Подлинный патентъ Митрополита Кіевскаго Ясинскаго виданныи року 1696 Іюля 3 дня“.

№ 10. Представленіе предъ Нашимъ смиреніемъ и перредъ прибывшими весьма почтенными и имовитыми негоціантами и начальниками свидѣтели, какъ то: отецъ Николай изъ Мессарійской области, и госп. Георгій Гюнма изъ Гюни и госп. Николай отъ срапы Останитскія а равно и почтеннѣйшій госп. Порфирій изъ Конницы письменно свидѣтельствовали намъ, что игумень свѣтлыя обители Архангеловъ Михаила и Гаврііла изъ погинійской епархіи, и Хрисавфъ и прочіе отцы и клирики свѣтлѣйшей Нашей Архіепископіи избрали священно архимандрита той обители, отца Пароенія въ попечителя съ тѣмъ, чтобы мы засвидѣтельствовали и утвердили это избраніе, и чтобы избранный священноархимандритъ, по прибытіи въ Россію, въ Казацкую землю, въ городъ Нѣжинъ, имѣлъ несомнѣнное право потребовать и принять отъ почтеннѣйшаго госп. Михаила Татари грамоты благочестивыхъ нашихъ Царей Московскихъ, и свѣтлыя мощи, и всѣ священныя сосуды по противнымъ съ тѣхъ описей, которыя были отъ монастыря выданы. Того ради, согласно съ засвидѣтельствомъ выше упомянутыхъ достойныхъ вѣры мужей, мы объявляемъ по всей сущей справедливости, что Архимандритъ отецъ Пароеній дѣйствительно излюбленъ отъ поименованныхъ отцевъ того монастыря и игумена отца Хрисанова въ истиннаго попечителя и общаго домоправителя, такъ что онъ, какъ попечитель посланный, имѣеть несомнѣнную власть вытребовать и принять отъ поименованнаго Михаила Татари грамоты, свѣтлыя мощи, и священныя сосуды, равно какъ и знамена, и взять вмѣстѣ съ сущимъ съ нимъ діаконномъ Діонисіемъ отъ того же господина Михаила Татари тѣже грамоты, равно какъ и милостыню (деньги въ пользу убогихъ). Да вручить онъ сему

ρίσουν τῷ ἀγίῳ Ἀρχημανδρίτῃ κυρ Παρθένῳ χωρὶς κάμ-
μίας ἐναντιότητος ἔμπροσθεν τῶν ἐκειθεν εὐρισκομένων
πραγματευτῶν, μετα καθαρὸν λογαριασμὸν. ἔπειτα νά εχη
ὁ Ἀρχημανδρίτης, νά δώση λογαριασμὸν ἐνώπιον τῆς
ἡμῶν ταπεινότητος μηδενὸς ἐναντιουμένου αὐτῷ το παρὰ
πᾶν, ὡς ἀληθῆ ἐπιτρόπῳ καὶ τῶν αὐτῶν ἐπιφέροντι πρό-
σωπον; ὅθεν καὶ το παρὸν ἐπιτροπικὸν ἐγένετο γράμ-
μα καὶ ἐπεδόθη τῷ διαληφθέντι ἐπιτρόπῳ κυρ Παρφε-
νίῳ καὶ Ἀρχημανδρίτῃ εἰς ἔνδειξιν αὐτῷ ασφάλους βε-
βαιώσεως Ἰαπριλίῳ 13 1699

(М. П.) Ταπεινὸς Ἀρχιεπίσκοπος Παγωνίας Μαλα-
χίας.

Θεοφάνης ἡγούμενος τῆς βασιλικῆς μονῆς Παγωνίας
† Παρθένιος ἱερομόναχος καὶ Ἐφημέριος τῆς ἀρ-
χιεπισκοπῆς μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν
† Πορφύριος Ἰωάννη μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν:—

† Καλίπης μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν
† Γεωργίος Γκιόμμα μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν
† Γγηνος Γκιόμμα μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν
† Νηκίλαος Γκιόμμα μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν.

На оборотѣ перваго листа слѣдующая роспи-
ска:

† Κατὰ τοῦ παρόντος ἐπιτροπικοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐγὼ
ο Παρθένιος καὶ ἀρχημανδρίτης ἐκ τῆς ἀγίας αὐτῆς καὶ
βασιλικῆς μονῆς τῆ ἀρχιεπισκοπῆς Μιχαήλ ἐκ τῆς Πογο-
νηανῆς ἔλαβα τὰντα ἅγια λειψάνα καὶ χρυσόβυλλα καὶ
το μονοκερον ἅμα καὶ τα λοιπὰ πράγματα, ὅσα καὶ ἦσαν
ἀπὸ μεγάλῃ ὡς μικροτάτῃ ἐκ χειρὸς τῶν ἐπιτρόπων
τῆ ἀδελφάτου ἐν τῇ ἐνορχίᾳ Νησσης σῶα καὶ ἀκέ-
ραα καθὼς ἦδαν, ὅταν ἐκ τῆς ἐμῆς χειρὸς τὰ ἐκράτισαν
ὅτε κυρ Μιχος Μπηρη καὶ κυρ Γεώργιος Πάνου καὶ
οι ἑπίλοιποι συμπατριῶται ἐμοὶ καὶ πλέον οὐδὲν
ἐμοὶ λείπει, καὶ εἰς τὴν τῆτις δῆλωσιν ἰδιοχειρῶς μεν
ὡπὲρ γραφὰ εἰς φανέρωσιν πατριαρχοῦ καὶ τῶν ἡμετέρων κι-
νοβη τὰυτο οἱποιοι ὡπὲρ γραφῆσαν μάρτυρες.—

Παρθένιος ἱερομόναχος καὶ ἀρχημανδρίτης ἰδιο-
χειρῶς ὡπὲρ γράφῃ καὶ βεβαιῶ

† Διονησιος ἱερομόναχος μονῆς Βασιλικῆς ὡπὲρ
γράφῃ μάρτυρος

† Κύριλλος μαρτυρῶ τα ἄνωθεν 1699 ἐν μηνί
ἰαλίῳ—1.

(М. П.) приложены две церковныя печати 1698 года: одна съ греческою, а другая съ рускою въ ободкѣ над-
писью: „Соборъ Архистратима Михаила и Гавриила“.

священному Архимандриту Пароению все то безъ
всякаго сопротивленія въ присутствіи находящихса
тамъ (въ Нѣжинѣ) негоціантовъ по чистому счету.
Самъ же сей Архимандритъ да представитъ потомъ от-
четъ предъ нашимъ смиреніемъ, тогда какъ никто
да не оказываетъ ему, какъ истинному попечителю
и уполномоченному ихъ представителю, никакого
ни въ чемъ сопротивленія. Ради того и состоялась
сія грамота о попечительствѣ и выдана самому по-
ставленному попечителю отцу Пароению и Архиман-
дриту въ доказательство несомнѣннаго его утверж-
денія 13 Апрѣля 1699-го года.

(М. П.) Смиренный Малахія, Архіепископъ пого-
нійскій.

Θεοφάνης, ἡγούμενъ царской погонійской обители.
† Пароений іеромонахъ и архіепископскій дневаль-
ный (очередный) свидѣтельствую выше писанное.
† Порфирій Івановъ свидѣтельствую выше пи-
санное.

† Καλλιόπης свидѣтельствую выше писанное.
† Γεωργίῳ Γκιόμμα свидѣтельствую выше писанное.
† Γαβινίῳ Γκιόμμα свидѣтельствую выше писанное.
† Νικολαίῳ Γκιόμμα свидѣтельствую выше писанное.—

По свидѣтельству настоящей грамоты о попе-
чительствѣ я Пароений, Архимандритъ святѣя сея
и царскія обители Архистратима Михаила въ По-
гоніи принялъ сія святѣя мощи, я грамоты и еди-
норогъ, равно какъ и всѣ прочія (церковныя) вещи,
сколько ихъ было отъ мала до велика изъ рукъ
старостъ братства въ Нѣжинскомъ приходѣ цѣлыми
и невредимыми, какъ они были, когда я принималъ
ихъ на мои руки въ присутствіи Михаила Бирі
и господина Георгія Пана и прочихъ соотечествен-
никовъ, (показывавшихъ, что) недостатка въ сихъ
вещахъ никакаго нѣтъ. Во свидѣтельство чего для
предъявленія Патріарху и тѣмъ братіямъ нашей
киновіи, которые подписались у той грамоты сви-
дѣтелями, и подписуюсь собственною рукою.

Пароений, іеромонахъ и архимандритъ подпи-
сался собственноручно и скрѣпилъ.

† Діонисій іеромонахъ тойже царской обите-
ли подписался свидѣтелемъ.

† Кирилль свидѣтельствую вышеписанное.—
1699 Іюля 1.

№ 11. Иоасафъ Кроковскій Божією милостію православный Архіепископъ Митрополитъ Кіевскій, Галиціи и всея малыя Россіи.

Всѣмъ благочестивымъ Нашего смиренія въ Духу Святомъ послушнымъ сыномъ благословенія Божія, мира, здравія, долгоденствія желающе, извѣстно творимъ, иже донеслъ Намъ былъ Пречестный Отецъ Павелъ Гаворскій, Протопопа Нѣжинскій, же братство Свято Михайловское Греческое Нѣжинское не повинется ему, и кривду ему творить, поневажъ безъ благословенія его и квитовъ въ станъ малженскій своего рода людямъ вступовати допускаютъ, такъ тежъ и тымъ Грекомъ, которіе по инымъ мешкаютъ парохіяхъ, вѣнчати и крестити, и погребати не уконтентовавши священниковъ парохіальныхъ, позволяютъ. — Прего выдалисмо указъ Нашъ Пастырскій тому поменному братству Греческому, абы мешкаючіе Греки по парохіяхъ иныхъ, хотящій или вѣнчати, или крестити и погребати первѣе священниковъ парохіальныхъ контентовали, потомъ танихъ тыхъ церковныхъ участниками были, что и въ семъ патентѣ неразоримо быти подтверждаемъ. А стороны квитового, любъ и вручалимы были Пречестному Отцу Протопопѣ отбирати, еднакъ когда присланный зъ братства до катедры панъ Николай Сербинъ объявилъ предъ Судомъ Нашимъ отъ Ясне въ Богу Пресвященнаго Аяттедсора Нашего блаженныя памяти Варлаама Іасѣнскаго данный патентъ, въ которомъ повелѣваетъ братству Греческому нѣ въ чомъ не належати до власти Протопопской: лечъ дабы непосредственно до катедры Нашей Митрополитанской во всѣхъ дѣлахъ духовныхъ отживалися (на шо и Мы Самы руку свою подписали) и квитовый доходъ, яко духовное дѣло, въ катедру Нашу повинень отдаватися, а имѣть отдаватися въ годъ не грошми, тилко воскомъ и ладномъ, полъ камня ладону, камень воску; якожъ и належитость рочная дается тоеюжъ выгою; а такъ совокупивши рочную дань и квитовую повинно будетъ братство въ годъ привозити, два камня воску, камень ладану до Церкви Нашей Катедральной. Ради лучшѣи крѣпости тому Греческому Свято Михайловскому братству данъ сей Нашъ подтвердительный патентъ при церкви первопрестолной Митрополитанской Софіи Премудрости Божія року

1714 Октября 25. Звышменованны Митрополитъ Кіевски рукою власною.

Печать таже, что и подъ № 7. Писанъ вдоль цѣлаго листа строй бумага. На сложенномъ въ шестеро оборотъ сего листа надписано: Листъ подленный отъ Пресвященнаго Митрополита Кіевскаго Иоасафа Кроковскаго о неотбиранию Протопопы съ Греческихъ модахъ за житиюу квитового виданий въ 1714 году Окт. 25.

†

№ 12. Кирилль зъ Великихъ Шумлянъ Шумлянскій Епископъ Слуцкій. Острожскій и Переяславскій протворонный и Администраторъ Метрополи Кіевской и добръ Метрополи и Архимандріи Печерской въ Коронѣ полской Администраторъ.

Вѣдомо творимъ семъ Нашимъ писаніемъ кому бы въ томъ вѣдати надлежало, иже просили Нашъ Николай и Исай житель Нѣжинскіе Ктиторѣ Святаго Архистратига Михаила Нѣжинской Церкви (которая нынѣ през долгое время стоячи обветшала требуетъ належитой себѣ репараци) о благословеніе на подновленіе тоейже Церкви Святаго Архистратига Михаила Нѣжинской. Теди ми выдачи ихъ выпреченныхъ ктиторей богоугодное намѣреніе, а паче же похваляючи таковое ихъ дѣло, даемо имъ на сіе благословеніе Наше Архіерейское: Извѣстѣйшаго же ради достовѣрства при звиклой печати рукою власною подписуемъ въ катедрѣ Переяславской року 1719 Іюня 18 дня. Кирилль Шумлянскій Епископъ рукою власною.

Печать нечтима и при дневномъ свѣтѣ. Видно много фигуръ; въ ободкѣ есть мелкая невыглашенная надпись да и подъ фигурою сверху просвѣчивается мелкая надпись.

†

№ 13. Варлаамъ Ванатовичъ милостію Божією православный Архіепископъ Кіевскій, Галиціи и малыя Россіи.

Всѣмъ приемлющимъ, чтущимъ и слышащимъ писаніе сіе, благочестивымъ Церкви Свя-

твѣ восточныя, православно католическія и Наше-го смиренія въ Духу Святомъ благопослушнымъ сыномъ Божіа благословенія при молитвахъ Нашихъ Архіерейскихъ желающе извѣстно творимъ, ижеъ при-бывше въ катедру Нашу Архіепископскую Свято Софійскую Кіевскую отъ Христолюбиваго братства Греческаго Нѣжинскаго высланніе братчики, имѣю-щіе свою тамо Церковь во имя Святаго Архистра-тига Христова Михаила, отдавна созданную, пре-зентовали Нашей мѣрности, премоцнѣйшую себѣ данную Его Императорскаго Величества на волности свои жалованную грамоту, такожде и прежеъ быв-шихъ Антецессоровъ Нашихъ, Пресвященныхъ Ар-хіепископовъ и Митрополитовъ Кіевскихъ благосло-венніе патенты, благословляющіе имъ при Церкви Святаго Архистратига Михаила и всѣхъ святыхъ имѣти союзъ духовный братолюбный Церковнаго братства, съ належитостію вѣчною, прісудвенною, и послушательною, ни до кого инного, токмо до Пра-вославнаго Престола Свято Софійскаго Кіевского; да и иніе Архіереи никіи же, паче же Греческіе, и прочіе странствующіе и приезджающіе въ Нѣжинъ, ни единаго властительскаго дѣла имѣють до Церкви ихъ Греческія: такожде и отецъ Протопопъ Нѣжин-скій: но оны сами братство ихъ Церковное да за-вѣдуютъ Церкви своея всякимъ благоустроєніемъ, до-брами ея, кгрунтами и приходами належачими, со усерднымъ тцаніемъ о церковномъ чину, благолѣпнн и душеспасительномъ украшенн, пекущеся о томъ своемъ завѣдованн, да никому же инному отвѣтъ дають, токмо Кіевской Катедри Метрополитанско-му Престолу, и отъ того самаго по благословенню вся благая тамо да творять, презвитера же до Цер-кви своей Греческой благоразумнаго и богобоязнен-наго по своему общему совѣту, въ языкѣ Грече-скомъ искусна да имѣють, мзду же и прешиталіе ему кромѣ отъ владѣнія Его Церквию, и отъ сво-его братскаго общаго собранія да обмислили бѣ и постановили. Которіе Антецессоровъ мѣрности Нашей Пресвященныхъ Архіепископовъ и Митро-политовъ Кіевскихъ, и смиреніе Наше благослови-телніе и подтверждающіе крѣпости ихъ, патенты за-важніе имуще, на прошеніе тцательное всего Хри-столюбиваго братства Свято Михайловскаго Грече-ско Нѣжинскаго, симъ катедралимъ писаніемъ ствержаемъ, конфѣрмуемъ и благословляемъ, всѣмъ обычнымъ ихъ уставомъ быть по прежнему. А до церкви ихъ Греческой купцѣ Греческій не токмо

живущій въ Нѣжинѣ, но и на время приходящій иноземній тогожъ языка, якоже и волоскій, знаме-нитій въ купечествѣ Греческій языкъ умѣющій, и за Грековъ почитающійся, дабы въ тожде братство впи-сующеся належали тако до участій Святыхъ Цер-ковныхъ, во еже бы въ томъ священницы парохіяль-ній Нѣжинскіи, въ которыхъ парохіяхъ таковой странствующій Греческіи купци пристанище себе обратити, препони не творили.—Сщцевое богоугод-ное братолюбия церковнаго желаніе просителное Мы Пастырь отъ того благочестиваго братства Гре-ческаго Нѣжинскаго приемше, на все то, еже ко умноженню хвалы Божіа и ко спасенню человѣче-скому есть полезно, по должности попеченія На-шего о благоустроєніи Церковномъ соизволяемъ, и братство имъ духовное содержать при Церкви Гре-ческой обоє Нѣжинской, не ради временнаго ихъ прибытка, но ради стяжанія вѣчнаго спасенія бла-гословляемъ, пріемлюще оноє братство зъ произво-ленія на всѣ ихъ требованія вышше описанія, въ Наше и святое духовное присвоєніе и защищеніе; дабы належало вѣчистѣ не до иной власти духов-ной во всѣхъ дѣлахъ церковныхъ, токмо до самого престола Православнаго Свято Софійскаго съ по-слушаніемъ своимъ совершеннымъ, и по силѣ помо-ществованіемъ ему богоприятнымъ душеспаситель-нымъ. Таковому же Нашему сего богоугоднаго брат-ства постановленню аще бы ся кто противилъ, грядетъ гнѣвъ Божій на того сына противленія и не-благословеніе клятвенное: повинующимжеся сыномъ послушанія благословеніе Божіе и Наше Архіерей-ское буди буди. Данъ з Катедри Свято Софійския Кіевския року 1723 Октоврія 16. Вышше именно-ванныи Архіепископъ Кіевскій **рукою власною.**

М. П. *Печать таже, что подъ № 7, только съ надписью въ ободкѣ: Премудрость созда себѣ храмъ и утверди столъ седмъ. Подлинникъ писанъ крупнымъ кудреватымъ почеркомъ на тол-стомъ листѣ сврой бумаги во весь листъ на одной сторонѣ, сложенъ и имѣетъ на оборотѣ вверху греческую, а по ниже русскую позднѣйшую такую над-пись: Подлени патентъ Архіепископа Кіевскаго Вар-лаама Ванатовича видани року 1723 Октоврія 16 дня.*

†

№ 14. По указу Ясне въ Богу Пресвященнаго Го-сподина Куръ Варлаама Ванатовича Архіепископа Кіевскаго, Галицкаго, и Малыя Россіи и по при-

говору священнаго духовнаго Консистора Тебѣ Отцу Данилу Презвитеру Святотроецкому Нѣжинскому, и Крестнаго Братства Святоархангельскаго Греческаго братчикамъ ознаймется и властію Его Архипастырской милости яко духовному чину приказуется, дабы съ полученіемъ сего Катедральнаго указу, по чолобитную крестнаго братства Греческаго Нѣжинскаго отъ братчиковъ, въ парохіи твоей зостающихъ, жаднихъ отсель излишнихъ доходовъ за обрядки церковніи не вимогалъ, не витягалъ и надъ слушность невидиралъ, но такимибъ обычными доходами парохіальными, отъ парохіянъ своихъ удовлетворялся, и контентовался, якоже и прочій священники въ приходахъ своихъ обычнѣ, и по давному ихъ установленію, удовлетворяются; яко то за вѣнчаніе первого брака гривна, второго двѣ гривни, третьего три гривни, да и за иніе церковніи, крещеніе, погребеніе, поминаніе и прочая потолику доходець взималъ, покликъ въ иннихъ приходахъ за трудъ священнической преподается; излишества же никакого невимышлялъ и издирства недѣлалъ надъ уставъ, подъ опасеніемъ штрафа и лишеніемъ священнодѣйствія, пилно и неопустно декларируется; аще же кто отъ добротства своего и болшъ надъ уставленній доходъ на молитвы святіи, а на милостинню подаютъ, то такое добротное подаваніе благодареніемъ взималъ, добротна бо дателя любить Богъ. Братчики же Греческаго соборанія во приходѣ святомъ Троецкомъ Нѣжинскомъ пребывающе, поданимъ ихъ крѣпостямъ уставу безмятежно да пребываютъ, обычній парохіальній доходъ священнику своему по прежнему безъ прекословія да отдають, отъ чего бы онъ себѣ могъ имѣти препитаніе, яко парохіальній и уставичній богомолецъ ихъ; а Понеже опасно Его Архипастырской милости въ чолобитію своемъ доносить еси, аки издавна священникамъ троецкимъ, отъ братства Греческаго даніи были написаніе пункта кгдабъ потераніе, почому какіе и почто именно доходъ зъ грековъ парохіянъ троецкихъ взимать, на которое твое доношеніе о доходахъ виданіе изъ катедріи пункта, на розиску Отцемъ Гугевома Видубыцкимъ Ѳеодосіемъ Хомѣнскимъ, въ Нѣжинѣ о тихъ пунктахъ, свѣдѣтельства жаднаго непоказано, были ли оны, или нѣ? того ради оніе пункта за руками консисторскими на скоро прислай въ катедру въ Консисторъ Духовній подотлученіемъ (за ослушаніе) отъ парохіи: и Архипастырскімъ отъ всякаго священнодѣйствія отчужде-

ніемъ. Именнымъ симъ Его Архипастырской милости Указомъ пилно, пилно приказуется. Данъ зъ Катедріи Архипастырской Свято Софійской Кіевской року 1723 Октября 16 дни. Геромонахъ Христофоръ, Гугмень Свято Никол. пустынно Кіевскій. Геромонахъ Алексій Петрина, Гугмень монастыра Свято Михайловскаго Золотоверхаго Кіевскаго. Геромонахъ Ѳеодосій Хомѣнскій Гугмень монастыра Видубыцкаго Кіевскаго. Геромонахъ Григорій Гошневичъ Н. С. С. К. Геромонахъ Ѳеодосій Глѣнскій, Гугмень Свято Петро Павловскій Кіевскій. Геромонахъ Іоаннскій Теодоровичъ, Консисториста: Ак. Кіев. Елеферій Лазинскій Судовъ Консисторскихъ А. К. Нотарій. Гавріилъ Легополскій Архипіископіи Кіевской Архидіаконъ м. р. Геромонахъ Парфеній Яновичъ Консисториста Ар. К. м. р.

(М. П.) *На печати изображенъ Соборъ Софійи и въ ободкѣ надписъ: Премудрость созда себѣ и пр.*

№ 15. Варлаамъ Ванатовичъ милостію Божіею православный Архипіископъ Кіевскій и Галицій и малавля Россіи.

Всѣмъ, кому о семъ вѣдати належало будетъ, а именно: Николаю, Старшему братчику со всѣми братчиками и ктыторами Церкви Греческой Свято Михайловской Нѣжинской при благословеніи Нашемъ Архипастырскомъ извѣстно творимъ, Ижъ Мы Пастырь на прошеніе Ваше, конфирмуочи Преосвященнаго Епископа Переяславскаго на фундоване каменной церкви Святого Архистратига Михаила между митрополіею данный патентъ*), благословляемъ властію Намъ отъ Бога данною и пастырско позволяемъ новозаложенную вышъ реченную церковь бла-

*) Такъ какъ временный, отъ Польши поставленный, Епископъ Переяславскій Шумлянскій благословилъ 18-го Іюня 1719 года (ср. выше № 12 на ст. 20) ктыторовъ только лодновить деревянную а не вновь заложить и построить каменную Греческую Церковь Св. Архистратига Михаила; то необходимо предположить, что въ теченіи шести почти лѣтъ, протекшихъ отъ патента Епископа Переяславскаго (1719 г.) до сей благословенной грамоты Архипіископа Кіевскаго (25) ктыторы греческой Нѣжинской Михайлоархангельской Церкви оставили свое намѣреніе починить обветшавшую деревянную, и разсудили лучше построить новую каменную церковь. Ежели же они въ этотъ промежутокъ времени не получили отъ Переяславскаго Епископа иного, бысть можетъ, утратившагося, патента на постройку каменной церкви; то устранить разногласіе, между симъ патентомъ и благословенною грамотою Кіевскаго Архипіископа, можно только тѣмъ предложеніемъ что въ послѣднюю вкралось ошибочное изложеніе ходъ дѣла.

гополучиѣ строити, а когда Богъ произведетъ въ совершенное состроеніе, тогда отъ мѣрности нашей ко освященію священнодѣйствія можете получитьи за доношеніемъ своимъ благословеніе Наше Архіерейское: которое ваше богоугодное дѣло новозачатое і паки пастырско благословляючи и самимъ в томже дѣлѣ ктыторствующимъ и тщательнѣ труждающимъся Божія и нашего Архіерейскаго желаемъ благословенія. Данъ зъ Катедры Святософійской Кіевской мѣсяца Апрѣля 2-го 1725 году. Выше именованный Архіепископъ Кіевскій **рукою власною.**

М. П. *Катедральная Кіевсо Сойійская печать съ надписью въ ободкѣ таже, что и подъ № 14.*

†

№ 16. Пречесный Отецъ Архимандритъ Нѣжинскій, Нашъ въ Духу Святомъ благопослушный сыне и брате.

Хотя и многократнѣ чрезъ свои писанія наприкрытительныя ктыторѣ и братство Греческой Свято Михайловской Нѣжинской Церкви такъ мѣрности Нашей, якъ и священному Нашему Консистору докучали, чтобы Мы діакона ихъ Сумеона Радуду отъ Церкви ихъ отлучили, даючи розныя на его причины, а наипаче будто онъ презираетъ ихъ братчиковъ, и неисправенъ во своемъ званіи пребываетъ. О чомъ и Вашей пречестности безъизвѣстно есть; однако Мы неузнаючи на немъ діаконѣ правильной вины отдаленю и подъ какимъ образомъ онъ тамъ святился, до тихъ часъ, якъ моглисмо, стужительную оныхъ братчиковъ доуку пресѣкали, и діакона надъ всѣю ихъ при Церкви той Греческой удерживалисмо: а когда теперь старшій братъ ихъ Николай съ прочими многими братчиками стариками зъ подобными же зѣло наприкрытительными челобитными своими на егожъ діакона подангими барзо надокучивши Намъ и Консистору Нашему, показовали Намъ Монаршую на ставропѣгю (что имъ нигдѣ не належати кромѣ Архіерея Кіевскаго) грамоту, и патриаршіе и Архіереовъ Кіевскихъ привилея, въ которыхъ онымъ позволено священниковъ и діакона до волѣ ихъ при церкви своей держати; еслиже который имъ священникъ или діаконъ непонравится, волно онымъ его отдаливши иногю приняти, а при томъ еще обявили Намъ и писмо (о которомъ до сего часу не измѣнковали Намъ) означенного Сумеона діакона, прежде посвященія его въ діаконство дап-

ное братству Греческому рукою его діакона и прочихъ честныхъ особъ закрѣпленное и подписанное, въ которомъ онъ проситъ братства тамошняго, чтобы ему посвятившися тилко при церкви ихъ Греческой быть годъ еденъ, а буде понравится имъ, и болшь, а непонравится уступить отгуду и иногю мѣста себѣ шукать.—Того ради Мы Пастырѣ зъ священнымъ Нашимъ Консисторомъ заблагоразсудивше, и чолобитніе выписанного греческого братства по привилеямъ ихъ внявше, дабы впредь уже такъ Намъ Пастырєви зъ Консисторомъ, якъ и имъ братству единого ради діакона смущенія между ними не было, пастырско повелѣваемъ означенному діакону Сумеону отъ Церкви Греческой по егожъ руководанному писму уступить, и оттоль отрѣшенну быти, и иногю ему шукати позволяемъ мѣсца, где Богъ пошлетъ, діаконское или священническое: Якое Наше Пастырское преложеніе, по многократному челобитью ктыторей и братства Греческого Нѣжинского зъ Священнымъ Консисторомъ Нашимъ приговоренное, абы вся братія Греческого тамошняго братства вѣдали, и болшь Намъ въ томъ не стужали, изволь приказати Пречестности Ваша сіе Наше Архіерейское писаніе въ церквѣ ихъ Греческой прочестъ, и Божіе имъ всѣмъ и Наше пастырское залѣдити благословеніе, Егоже и Пречестности Вашей желающе пребываемъ. Пречестности Вашей всѣхъ благъ желающій Пастырѣ и Богомолецъ Варлаамъ Ванатовичъ Архіепископъ Кіевскій. Кіевъ 6 Юля 1726 году.

†

№ 17. Варлаамъ Ванатовичъ милостію Божією православный Архіепископъ Кіевскій, Галицкій и малыя Россіи.

Всѣмъ обще кому токмо о семъ вѣдати будетъ надлежало: а именно Благовѣрнымъ Ктыторемъ Церкви Свято-Михайловскія Греческія Нѣжинскія, и всему Христоименитому тамошнему братству, Божіе и Наше Архіерейское препославше благословеніе, извѣстно творимъ: Понеже въ означенной тамошней Церквѣ установка такая, что презвитеры въ ней живутъ токмо по три года, и тимъ окончившимся мѣти перемѣну иному, того для на присланное Намъ прошеніе всего святяго тоя Церкви Михайловскія братства листовное, благословляемъ сему честному отцу Феодору, при оной Святой Михайловской Церквѣ вся надлежачая священнодѣй-

ствія совершати безпрепятно, зъ тамо сущимъ Гермонахомъ Мелетіемъ, и доходами церковными контентоватися по половинѣ; и во всемъ себе честна, трезвенна, яко належитъ служителю Христову и бодра сохранять. А честнаго отца Аѳанасія, понеже онъ уже тамо болше годовъ трехъ священнодѣйствовалъ, отъ священнослуженія въ той Святой Михайловской Церквѣ откажемъ и отъ приходоу надлежащихъ церковныхъ вося отдаемъ, чтобы отъ сего времени не дерзаль интересоватися до оныхъ пастырско заповѣдаемъ. Аще бы же онъ, отецъ Аѳанасій, ему честному отцу Теодору зъ означеннымъ Гермонахомъ дерзнулъ въ священнослуженіи или въ доходахъ ихъ дѣлати препятіе; то не токмо по суду слухному наказанію, но и Нашему Пастырскому подпадетъ за тое неблагословенію, Пастырско декларируемъ. Данъ зъ катедры Нашей Свято Софійской Архіепископской Кіевской 1728 года Января 11 дня. Вышшеименованный Архіепископъ Кіевскій рукою власною.

М. П. *На печати изображены: вверху Ангелъ въ облакахъ; подъ нимъ голубъ парящій надъ церковію; церковь о шести видимыхъ столбахъ; въ срединѣ церкви Божія Матерь съ младенцемъ, поддерживаемымъ пеленою, перекинутою чрезъ обѣ руки; по сторонамъ церкви двѣ особы на лъвой рукѣ будыто женскаго, а на правой будыто мужскаго пола. Въ ободкѣ печати слова: „Премудрость созда себѣ храмъ и утверди столъ седмъ“.*

†

№ 18. Рафаиль Заборовскій Божіею милостію православный Архіепископъ Кіевскій, Галицкій и Малыя Россіи.

Всѣмъ, кому о томъ вѣдати надлежитъ: именно Православному Крестоносному братству Грекорускому Нѣжинскому Божіе благословеніе и Наше Архіерейское предпославше предлагаемъ: Понеже по доношенію вашему таковое древнее у вашего греческаго братства имѣется уставленіе: дабы при Церкви Вашей Греческой двоухъ священниковъ содержать зъ Гречіи ради вразумленія языка расположеннымъ термѣномъ было невозбранно. Бывшимъ же священникомъ тотъ термѣнъ по вашему волному опредѣленію уже исполнился, и на мѣсто тѣхъ требовалисте зъ Гречіи одного Священника до Церкви Вашей Грекоруской для священнослуженія: По которому требованію Вашему

одного Священника Христа свѣдѣтельствованнаго по заличенію знатныхъ тамошнихъ персонъ добротой и смиреніемъ припровадили купци зъ Гречіи годніе чести и вѣры и оного хотячи приняти братство ваше прислалисте писаніе свое къ нашей мѣрности: дабы Мы Пастырь Ему Священнику Христу благословили при Церкви Вашей Греческой священнодѣйствовать: и всякіе належитіе церковніе церемоніи обыкновенно отправляты. Того ради Мы Пастырь вашему давнему уставленію непрекословачи: а прошеніе ваше за благо принявши: благословляемъ властію Намъ отъ Бога данною ему Священнику Христу (буди онъ Христъ правило отъ правильного и престолнаго Архіерея рукоположенъ во Іерея) при вашей Греческой церкви вся священныя служенія отправляти по уставу Нашей Православной Восточной Церкви: Токмо бы онъ Іерей Христъ имѣлъ житіе честное, постоянное и незарное и во всемъ такъ бы исправлялся: якъ Святій Апостолъ Павелъ къ Тимоѳею въ своемъ первомъ посланіи въ главѣ 3 въ началѣ 283 благовѣнно поучаетъ, пастырско при Архіерейскихъ Нашихъ молитвахъ предлагаемъ. Дано сіе писаніе за подписаніе руки Нашей Архіерейской и за притисненіемъ печати катедраальной зъ катедры Нашей Святія Софіи Премудрости Божія: 1732 года Октовріа 19 дня. Выше именованный Рафаиль Архіепископъ.

На лъвомъ краю выставлены буквы и №: „К. В. З. № 125-й“.

М. П.

Печать таже, что при № 17.

№ 19. Рафаиль Заборовскій Божіею милостію православный Архіепископъ Кіевскій и Галицкій и Малыя Россіи.

Всѣмъ обще всякаго званія и достоинства людемъ благочестивымъ: а особливо Честному Благочестивому Братству Греческому Крестоносному Нѣжинскому нашего смиренія въ Духу Святомъ благопослушнымъ сивомъ Божія благословенія, мира, здравія, долгоденствія, плодородія земнаго, и наиблагополучнѣйшаго душеспасительнаго пребыванія при благодати Божіей оузичивши, симъ писаніемъ Нашимъ Архіерейскимъ обавляемъ, что повелѣли били Мы Пастырь нашимъ писменнымъ оуказомъ, всечестному отцу Протопопѣ Нѣжинскому Стефану Волховскому давать отъ себе квѣты Грекомъ, хотящимъ законно брачитися, и за оне квѣты надлежацій датокъ, взирая на браки, соби-

радь бы Отець протопопъ възвину нашу Архіерейскую; по которымъ бы квѣтамъ при Греческой Церкви святаго Архистратига Михаила обрѣтающійся Презвтеръ, Грековъ по разсмотрѣнію, никакого сродства ни духовнаго, ни тѣлеснаго между хотящими бракосочетанію неимѣющагося, вѣнчалъ по чинположенію церковному. А понеже разсмотрѣли Мы копію граммати Государевой високо славнія и и вѣчностойніа памяти Петра Великаго Императора Самодержца Всероссійскаго данной братству Православному Греческому, въ которой грамматѣ повелено онымъ Грекомъ Вѣжинѣ жить и Церковъ свою Греческую имѣти, права и волюсть содержать во всемъ противъ того, какъ въ универсалѣ Гетмана Івана Ілѣча Скоропадскаго изображено: а въ универсалѣ показано во всѣхъ справахъ духовныхъ Грекомъ Нѣжинскимъ, до власти и суда пастырскаго Кіевскаго престола належать должно, Такожъ Антецессоры наши, покойніе пресвященіе Митрополиты Кіевскіе: Варлаамъ Ясѣнскій, Іоасафъ Кроковскій волюсть выше помянутимъ благочестивымъ грекомъ Нѣжинскимъ патентами своими ствердили съ такимъ приложеніемъ: дабы братство Нѣжинское греческое вѣчистѣ належало не до инной власти духовной во всѣхъ дѣлахъ церковныхъ; токмо до самого православнаго престола Митрополитанскаго Кіевскаго съ совершеннымъ послушаніемъ. Того ради Мы Пастырь ненарушая крѣпостей, данныхъ братству Греческому Нѣжинскому: за благо принявши письменное всего братства крестоноснаго прошеніе всепокорное; оутверждаемъ симъ нашимъ Архіерейскимъ писаніемъ волюсть благочестивому братству, и належать имъ непосредственно до катедрі нашей Кіевской во всѣхъ дѣлахъ духовныхъ и о всякихъ нуждахъ до насъ Пастыря отзыватися письменными доношеніями. А всечестному отцу протопопѣ Нѣжинскому, Степану Волховскому до вышпоменнаго братства Греческаго неинтересоватися, и квѣтовъ имъ недавать, и подѣ судъ своей команды непривлекать; въмѣсто же квѣтоваго, и рочнои дани, честное братство Нѣжинское Греческое, должны по всякъ годъ до церкви нашей катедральной Кіевософійской по два каменѣ воску, и по камню ладану привозить для необходимой нужды. Съверхъ того мы Пастырь прилагаемъ сіе: дабы братство Православное крестоносное накрѣпко и праведно надсматривали: чтобъ Греки ни въ какомъ средствѣ ни духовномъ, ни втѣ-

лесномъ отнюдь бракосочетоватися не дерзали бы, аще бы тое дерзнули самовольно неправильное бракосочетаніе, или тайно, или явно похищать, или позволять, или дѣлавши намъ пастыревы о томъ противномъ бракосочетанію Богомерзскомъ не обавить, на таковыхъ, яко на законопреступниковъ, дагрядеть гнѣвъ Божій, и да пребываютъ подъ клятвою, и подъ неблагословеніемъ Божиимъ, и нашимъ Архіерейскимъ; и чтобъ Греки по постороннимъ церквамъ кромѣ Греческой невѣнчались, того тщательно надзирать; и вся при страхѣ Божіи правило, и праведно безъ зазору дѣйствовать, и дѣлатъ тое: дабы другимъ никакого, и малѣйшаго, небыло озлобленія и до насъ пастыря никакіебы незаходили отъ другихъ жалобы на честное братство Греческое; да и тое подтверждаемъ: дабы братство Греческое Нѣжинское отселѣ по всякъ годъ въ Генварѣ мѣсяцѣ доносили намъ писменно (какъ отомъ указы Государевы гласятъ *) коликое число будетъ рождающихся дѣтей? и какого полу? колико браковъ? и какіе имянно браки? первобрачнѣе или полтора брачнѣе? или второбрачнѣе? и коликое число будетъ оумершихъ Грековъ? Лучшой ради твердости и значенія честному братству Крестоносному Нѣжинскому сіе наше писаніе рукою собственною и печатію Катедральною стверженное, 1733 году Іануарія 19 дня въ Катедрі нашей Кіевософійской видать повелѣли. Вышше именованный Рафаилъ Архіепископъ.

На лѣвомъ краю выставлены буквы и №: „К. В. З. № 20-й“.

(М. П.) *Свернутый листъ имѣетъ на оборотѣ надпись „Подлинный Патентъ Архіепископа Кіевскаго Рафаила Заборовскаго“. Печать въ ободкѣ имѣетъ надпись: Премудрость созда себѣ храмъ и утверди столѣ седмь. Въ срединѣ сверху изображенъ въ облакахъ Богъ Отець, пониже храмъ о шести столбахъ; въ отверстїи храма стоитъ Божїа Матерь съ Предвѣчнымъ Младенцемъ въ пеленѣ, которая перекинута черезъ плечо и виситъ по обѣимъ сторонамъ; внѣ храма по бокамъ у трехъ столбовъ съ правой и трехъ съ лѣвой стороны стоятъ въ полномъ облаченіи два священника.*

*) Здѣсь разумѣется, конечно, изданное въ 1722 г. Мая 6 ч. (Собраніе законовъ № 4022) Прибавленіе къ Духовному Регламенту От. 1 Ст. 29, коимъ повелѣно завести по каждому приходу книги, подѣ названіемъ метрическихъ, для записки въ нихъ рождающихся, вступающихъ въ бракъ и умирающихъ, и данный въ подтвержденіе его Синодскій указъ 1724 года Февр. 20 (Собр. законовъ № 4480).

№ 20. Божією милостію Тимофей Щербацій православный Архієпископ Митрополіт Київскій Галицкій и Малыя Россіи.

Всѣмъ чтущимъ и слушающимъ сіе наше писаніе христоименитимъ православновосточныя церкви пастви нашея благопослушнымъ истиннымъ тае духовнаго іако и мырскаго званія синомъ благодать, милость, миръ, отъ Бога Отца и Христа Иисуса Господа нашего да удетъ пастырскими нашими молитвами желая извѣстно чынимъ: настоящаго 1750 года Генваря 23 дня присланнымъ къ намъ пастыремъ писаніемъ своимъ благородные господа Греческое Нѣжинское братство объявили, что Святоусопшыя о Господѣ Преосвященныя Архієпископы Митрополиты Киевскіе Варлаамъ Ясѣнскій, Гоасафъ Кроковскій, Рафаилъ Заборовскій, и бывій Архієпископъ Киевскій Варлаамъ Ванатовичъ въ разныхъ годѣхъ, слушавъ антecessорскихъ патентовъ и гетманскихъ универсаловъ крестоносному братству Греческому Нѣжинскому на всякіе волности и благочинное церкви Святой строеніе даныхъ, многомошными своими патентовыми листами благословили, находящесь въ Нѣжинѣ ихъ благородій господъ братства Греческаго Нѣжинскаго церкви и всякимъ благотвореніемъ добротами есче и грунтами и прыходами со усерднымъ тцаніемъ о Богоугодномъ церковномъ чыну благолѣпн и украшеніи самимъ Греческому братству завѣдовать, такожь пресвітера своего содержать, и оной церквѣ и пресвітерамъ вовсѣхъ справахъ духовныхъ до самой власти, и суду пастырскаго Киевскаго престола Митрополитанскаго належати, и опротчемъ, и просили оны благородные господа братство Греческое Нѣжинское тѣмъ своимъ писаніемъ отъ насъ пастыра въ подтвержденіе оныхъ Антecessоровъ нашихъ патентовъ граммати, и мы Пастырь, віда ихъ благородныхъ господъ братства Греческаго Нѣжинскаго Богоугодное дѣло и рачителное о церквѣ Божіей тцаніе, всѣ помянутіе віданные отъ антecessоровъ нашихъ Преосвященныхъ Архієпископовъ Митрополитовъ Киевскихъ на оную Греческую Нѣжинскую церковь патенти подтверждаемъ, и вовсемъ во благое всего благороднаго братства Греческаго Нѣжинскаго преуслѣваніе нашею мѣрностію убогословляемъ; во знаменіе же того нашего пастырскаго благословенія и подтверждения сія грамма за подписаніемъ руки нашей Архієрейскія прыбікиновенной катедральной печати видана въ Катедрѣ Нашей

Митрополитанской Киевской 1750 года Генваря 29 дня. Вышше Именованный Тимофей Митрополитъ.

На львомъ краю выставленъ № 126-й.

М. П.

Печать таже, что и при № 19.

Сію граммати писалъ и читалъ, и что она исправна подписалъ канцеляристъ Іоаннъ Григоровичъ.

№ 21. Божією милостію Арсеній Могилянскій православный Архієпископъ Митрополіт Київскій и Галицкій и Малыя Россіи.

Понеже Греческое Нѣжинское братство поданнымъ мѣрности Нашей доношеніемъ представили: что де о Господѣ усопшіе блаженныя памяти Преосвященнѣйшыя Архієпископы Митрополиты Киевскіе: Варлаамъ Ясѣнскій, Гоасафъ Кроковскій, Варлаамъ Ванатовичъ, Ирафилъ Заборовскій въ разныхъ годѣхъ при жизни своей, слушавъ оныхъ нашихъ Антecessоровъ патентовъ и гетманскихъ универсаловъ Братству Греческому Нѣжинскому на всякіе волности и Благочинное церкви Святой строеніе данныхъ, благословили находящюся въ Нѣжинѣ Греческою ихъ церквю, и всякимъ благоустроеніемъ, добротами ея и грунтами и приходами со усерднымъ тцаніемъ о Богоугодномъ церковномъ чыну, благолѣпн и украшеніи самимъ Греческому Братству завѣдовать; такожь пресвітера своего содержать, и оной церквѣ и Пресвітеромъ во всѣхъ справахъ духовныхъ до самой власти и суду пастырского Киевскаго престола Митрополитанскаго належати и опротчемъ, какъ де въ тѣхъ патентахъ пространство изображено, и отъ антecessора Нашего Преосвященнаго Митрополита Тимофея Щербацкаго граммотою утверждено; и тѣмъ доношеніемъ оное Греческое Нѣжинское братство просили отъ насъ въ подтвержденіе оныхъ Антecessоровъ нашихъ патентовъ граммати; по требованіюжъ Нашему съ представленныхъ выше упомянутыхъ Архієрейскихъ патентовъ копій, отъ духовнаго Протопопіи Нѣжинской Правленія въ за свидѣтельствованіе съ оригиналами подписанныхъ, въ данномъ 1696 года Іюля 3 дня отъ Преосвященнаго Варлаама Ясѣнскаго Митрополита Киевскаго между прочимъ написано: что Греческое Нѣжинское братство Его Преосвященства Митрополита Варлаама ждали молитвенно, дабы благословилъ имъ въ честь и славу по Бозѣ и Богородицы Святаго Архистратига Михаила и всѣхъ Святыхъ при церквѣ ихъ Греческой Нѣжинской имѣти союзъ

духовный братолюбный церковного братства с надлежащею вѣдимою присутственною и послушательною ни до кого же иного, токмо до православнаго престола Митрополитанскаго Кіевскаго Свято Софійскаго да иныхъ Архіереи иныхъ же, пачеже Гречестый, и прочіи страстующіи приѣзжающіи въ Нѣжинъ ни единого властительскаго дѣла имѣють до церкви ихъ Греческія Нѣжинскія, такожде и Протопопъ Нѣжинскій; но они сами братство ихъ Церковное дазавѣдуютъ церкви своея тамошняе всякимъ благоустроениемъ, добрами ея и грунтами, и приходами съ усерднымъ тѣніемъ о богоугодномъ церковномъ чину, благолѣпнн и украшеніи душе-спасительномъ; а о томъ своемъ завѣдованіи дани-комуже иному отвѣтъ даютъ, токмо престолу Митрополитанскому Кіевскому, и отъ того самаго по благословенію вся блага да творять. Пресвитера же до церкви своей Греческой Богобоязненнаго и благо-разумнаго, въ Греческомъ писаніи искуснаго, аще же, возможно, и въ Славенороссійскомъ, дабы волно было имъ своимъ братіямъ по своему общему совѣту и избранію принять, мзду же и препитаніе ему кромѣ владѣнія отъ него церковю отъ своего общаго братскаго собранія обмыслити и постановити, и аще бы въ званіи своемъ Іерейскомъ необрѣтаяся неугоденъ имъ былъ, дабы мощно имъ было отста-вити его любо бы и прежде исполненія года, а иного приняты, обаче не безъ благословенія отъ престола Митрополитанскаго Кіевскаго; а до церкви ихъ Греческой купцы Гречестыи, не токмо живущіи въ Нѣжинѣ, но и на время приходящіи иноземныи тогожъ языка, якоже и волоскіи знаменитіи въ купецствѣ, греческій языкъ умѣющіи, и за грековъ почитающіися, дабы втожде братство вписующеся належали тако въ участіи святинъ Церковныхъ; воеже бы въ томъ священниціи парохіальныи Нѣжинскіи въ ихъ же парохіяхъ таковыи странст-вующіи гречестіи купцы пристанище себѣ обрящутъ, препоны нетворили, и дабы имъ греческому брат-ству волно было при церквѣ ихъ греческой Нѣжин-ской построить школу ради ученія отроковъ писме-ни греческаго, такожде и шпиталь ради пристанища и препитанія убогихъ и недужныхъ. Сидеое де Богоугодное братолюбія церковнаго желаніе моли-твенное оны Пресвященный Митрополитъ Варлаамъ Ясинскій отъ тѣхъ благочестивыхъ купцовъ грече-скихъ Нѣжинскихъ приемше, на все то, еже ко умно-женію хвалы Божія и ко спасенію человѣческому

есть полезно, по должности попеченія Его Преосвященства о благоустроеніи Церковномъ соизволя-еть, и братство имъ духовное содержать при цер-квѣ ихъ греческой обоей Нѣжинской, не ради вре-меннаго ихъ прибытка, но ради стяжанія вѣчнаго спасенія благославляетъ, приемоуще то братство зъ призволеніемъ на всѣ ихъ требованія выше описан-ныя въ свое истое духовное присвоеніе и защище-ніе, дабы належало вѣдѣть не иной власти ду-ховной во всѣхъ дѣлахъ церковныхъ, токмо до са-мага православнаго престола Митрополитанскаго Кіевскаго Свято Софійскаго с послушаніемъ сво-имъ совершеннымъ, и по силѣ помоществованіемъ ему благопріятнымъ, душеспасительнымъ. Якіи па-тентъ и преосвященный Іоасафъ Кроковскій Ми-трополитъ Кіевскій собственноручнымъ на ономъ подписаніемъ, А преосвященный Архіепископъ Вар-лаамъ Ванатовичъ въ 1723 году Октября 16 дня, и Антецессоръ нашъ преосвященный Митрополитъ Тимофей Щербацкій въ 1750 году Генваря 29. особо данными въ той же силѣ патентами подтвер-дили. Въ патентѣжъ отъ Преосвященнаго Рафаила Заборовскаго Архіепископа Кіевскаго 1733 года Генваря 19 дня, въ подтвержденіе вышеозначеннаго томужъ Греческому Нѣжинскому братству данномъ, между прочаго написано: что де Его Преосвящен-ство утверждаетъ волность благочестивому братству и належать имъ непосредственно до катедры Кіев-ской во всѣхъ дѣлахъ духовныхъ, и о всякихъ нуждахъ до его Преосвященства отзыватися пис-менными довошеніями, а протопопу Нѣжинскому Стефану Волховскому до вышъ помененнаго брат-ства греческаго не интересоватися, и квитовъ имъ недавать, и подъ судъ своей команды не привле-кать; вмѣсто же квитоваго и рочвой дани честное братство Нѣжинское греческое должны по всякъ годъ до церкви катедральной Кіевософійской по два камени воску и по камению ладану привозить для необходимой нужды. Сверхъ де того оны Преосвя-щенный прилагаетъ и сіе: дабы оное братство на-крѣпко и праведно надсмотрѣвали, чтобъ греки ни въ какомъ сродствѣ ни въ духовномъ ни въ тѣ-лесномъ отнюдь бракосочетоватися не дерзали. Аще бы дерзнули самовольно неправильное бракосоче-таніе, или тайно, или явно похищать, или позво-лять, или вѣдавши Его Преосвященству о томъ противномъ бракосочетаніи богомерзкомъ необ-явить, на таковыхъ, яко незаконно-преступниковъ

да грядетъ гнѣвъ Божій, и да пребываютъ подѣ клятвою, и подѣ неблагословеніемъ Божиимъ, Іеріерейскимъ, и чтобѣ Греки по постороннимъ церквамъ, кромѣ греческой, невѣнчались, того тшательно надзирать, и вся при страстѣ Божиемъ правильно и праведно безъ зазору дѣйствовать, и дѣлать тое, дабы другимъ никакого и малѣйшаго небыло озлобленія и до его преосвященства никакіе незаходили бы отъ другихъ жалобы на братство Греческое; да и тое де подтверждаетъ, дабы братство Греческое Нѣжинское по всякъ годѣ въ Генварѣ мѣсяцѣ, доносили. Его Преосвященству письменно (какъ о томъ Указы Государевы гласятъ) колікое число будетъ раждающихся дѣтей, и какого полу? колікое браковъ, и какіе имянно браки: первобрачные или полторобрачные, или второбрачные? и колікое число будетъ умершихъ Грековъ?

Того ради мѣрность наша на прошеніе оного Греческаго Нѣжинскаго братства Антецессоровъ Нашихъ Архіерейскіе патенты выше изображенные во всей силѣ ихъ симъ нашимъ писаніемъ подтверждаемъ съ таковымъ завѣщаніемъ, дабы они Греческое Нѣжинское братство все во оныхъ Антецессоровъ Нашихъ патентахъ повѣлѣнное имъ исполняли, съ чистою совѣстію безъ всякаго упущенія и отѣны, въ противномъ учиненіи подѣ неблагословеніемъ Божиимъ и нашимъ Архіерейскимъ. Во утверженіе же всего вышеписаннаго сіе наше писаніе отъ насъ за рукою Нашею и печатію Катедральною имъ Греческому Нѣжинскому Братству. Дано 1760 года Сентября 28 дня. Вышеименованный Смиренный Митрополитъ Арсеній.

На лѣвомъ краю выставлены буквы и №: „К. В. З. № 497-й“.

М. П. *Подлинная на двухъ большаго формата листахъ бѣлой бумаги; шитыхъ тою же самою голубою узкою лентою, на которой приложена катедральная печать съ изображеніемъ Софіи по срединѣ и съ надписью въ ободкѣ (ср. № 17).*

№ 22. Божіею милостію Арсеній Могилянскій, православный Архіепископъ Митрополитъ Кіевскій и Галицкій и Малыя Россіи.

По благодати, дару и власти Пресвятаго животворящаго и всеосвящающаго Духа отъ самаго Великаго Архіерея Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа чрезъ святыхъ и священныхъ Его Апостолы, и ихъ Намѣстники и преемники смиренію вашему данинѣй поставляти по церквамъ діакони,

пресвитеры, и прочія причетники: честнаго сего Іерея Греческой націи, провинціи *Θιταμиской**) , Епископіи Гардики, состоящей подѣ Митрополіею *Ларійскою*, города Турново, церкви Рождества Пресвятыя Богородицы, Николая Стефанова, къ намъ явившагося, первѣе опаснымъ истязаніемъ прилѣжно испытывше, и достовѣрными свидѣльствами Православнаго Митрополита *Ларійскаго Мелетія* въ томъ, что онъ Николай священства удостоенъ, и рукоположенъ тоя состоящей подѣ оною *Ларійскою* Митрополіею Епископіи Гардики Епископомъ Мелетіемъ, и что онъ Николай отъ оной Святорождественской Турновской церкви отпущенъ, и свободно ему и невозбранно, куди ни отлучится, священнодѣйствовать, завѣдомомъ мѣстнаго Архіерея: а духовнаго его отца Академіи нашей Кіевской Профессора, школы риторики, честнаго Геромонаха Виктора въ томъ, что онъ Николай, по открытіи ему Виктору своей совѣсти, достоинъ священнослуженія имъ Викторомъ сужденъ, увѣрившеса, и въ священнослуженіи освидѣтельствовывше, благословили Мѣрность наша, и опредѣлили ему Іерею Николаю при Греческаго Нѣжинскаго братства церквахъ великихъ чиновначальниковъ Архистратига Михаила и Гавріила, и всѣхъ святыхъ, чрезъ три года быть; для того, что сего 1762 года Іюня 9 дня присланнымъ къ Мѣрности нашей доношеніемъ оное Греческое Нѣжинское братство представляя, что какъ за антецессора нашего, Преосвященнаго Митрополита Тимофея обикновенно выписанному изъ волоской земли города Букорештъ Іерею Лазару при оныхъ Греческаго Нѣжинскаго братства церквахъ великихъ чиновначальниковъ, Архистратига Михаила и Гавріила и всѣхъ святыхъ чрезъ три года надлежащее священнослуженіе по чиновположенію церковному имѣть дозволено, такъ де и отъ насъ на посланное отъ Греческаго Нѣжинскаго братства доношеніе оному Іерею Лазару (что и посправки въ Катедральной нашей Канцеляріи явилось) въ оныхъ Греческаго Нѣжинскаго братства церквахъ по чиновположенію Святыя Православно-Восточныя, Грекороссійскія церкви по прежнему чрезъ три года священнослуженіе имѣть и состоящимъ въ ономъ

*) Это ошибка или описка. Такъ какъ поименованные ниже города: Гардики, Турново и Ларисса всѣ находятся въ Фессаліи; то вмѣсто *Θιταμиской* должно читать Фессалійской провинціи. См. Лавкарту Греціи. Вмѣсто: *Ларійской* надлежало писать и читать *Ларисской*.

Греческомъ братствѣ православнымъ Христіанамъ мирскіе требы преподавать благословено, почемуде онъ Герей Лазаръ все чрезъ упомянутое тригодишное время будучи честно и добропорядочно въ состояніи и священнодѣйствовалъ; но якоде уже трегодишний срокъ при оныхъ церквахъ его бытію и паки нынѣ зближился: для того намѣсто его по древнему обыкновению отъ онаго Греческаго братства выписанъ оный Герей Николай Стефановъ.) Вѣрности нашей просили благословить оному Герю Николаю при церквахъ Греческаго Нѣжинскаго братства предлѣдующіе три года священнодѣйствовать, и отомъ благословительную выдать грамоту. Благословили ему Герю Николаю въ помянутыхъ Греческаго Нѣжинскаго братства церквахъ священнослуженіе Герейское имѣть съ частымъ очищеніемъ предъ духовнымъ отцемъ совѣсти своея, и утвердили ему Герю Николаю власть при тѣхъ церквахъ тайнами святыми совершати челоуѣка въ жизнь христіанскую духовную, крещати, муропомазывати, исповѣдывати, вѣнчати по воли и согласію мужа и жены, и послѣднее Елеомазаніе надъ болящими совершати, надъ здоровыми же никакъ же дерзати творити, и вся церковная послѣдованія и чини дѣйствовать, яко служителю Христову и строителю таинъ Божіихъ, а притомъ вси указные церемоніи безъ упущенія отправлять, и по вся годно жъ указное время указные вѣдомости о родившихся, бракомъ сочетавшихся, и умершихъ въ Катедру нашу присылать, и вмѣсто квитоваго и рочной данѣ с прежняго обыкновенія по всякъ годъ на катедральную нашу церковь по два каменѣ воску и по каменю ладану присылать. Подобаеть же ему Герю, по нашему повелѣнію, и по своей должности вседушно прилѣжати чтенію Божественныхъ писаній, и неинако сія толковати, якоже церковная Свѣтила Святіи и Богоносніи отцы наши, пастыри и учителя великимъ согласіемъ истолковали; и, повзвѣщанію Апостольскому, быти трезвенному, цѣломудру, благоговѣйну, честну, страннолюбиву, учительну, непіаницѣ, небійцѣ, несварливу, не мшелоимцу, но кротку, независтливу, несребролюбцу, въ послушаніи со всякою чистотою, скверныхъ и бабихъ, якоже тойже Апостоль къ Тимофею пишетъ, басней отрицатися, обучатяже себе ко благочестію, образъ быти вѣрнымъ, словомъ, житіемъ, любовію, духомъ, вѣрою, чистотою; пачеже врученныя ему люди учити благовѣрію, заповедемъ Бо-

жѣимъ, и прочимъ вѣмъ Христіанскимъ добродѣтелямъ, по вся дни, изряднѣ же в день недѣльный, яко же повелѣваетъ шестого Вселенскаго Собора правило девятнадцатое*), и исповѣдавшихъ ему своя совѣсти вазати и рѣшити благоразсудно, по правиламъ Святыхъ Апостоль, и ученію Богоносныхъ отецъ, по уставу же Святыхъ восточныхъ церкве, и по нашему наставленію и повелѣнію, ващіяже и не удобъ разсудныя выни, приносити и предлагати намъ, и отъ оныхъ Нѣжинскаго братства церквей, къ нимъже благословенъ есть, и у нихъ же служити опредѣленъ, и камо безъ нашего благословенія перейти никакже дерзати по третіему правилу Собора Антиохійскаго, и о всякомъ благочиніи ихъ и изрядствѣ церковномъ всегда пещися, и грековъ по постороннимъ церквамъ, кромѣ Греческой, невѣнчати, и вси при страстѣ Божіи правильно, и праведно, безъ зазору дѣйствовать, и дѣлать тое, дабы другимъ никакого и малѣйшаго небыло озлобленія и къ намъ никакіе незаходилибы отъ другихъ жалобы на его Геря Николая; къ сему же и правила въ Регламентѣ то есть уставѣ Правительствующаго Духовнаго Синода пресвитерамъ установленная исполняти, такожь и по Высочайшимъ указомъ исполненісжъ чинити, и въ Архіерейскихъ антесесоровъ нашихъ патентахъ, Греческому Нѣжинскому братству данныхъ, и нами на прошеніе онаго братства Сентября 28 дня 1760 года подтвержденныхъ все повелѣнное хранить съ чистою совѣстію, безъ всякаго упущенія и отгѣни: Аще же онъ Герей начнетъ жити безстрашно, или что неприлично священству дѣяти, упиватися, или кощунствовать, или грабежства и хищенія каковымъ либо образомъ творити, или инако безчинствовать, или о церквѣ и о паствѣ своей нерадѣти, запрещеніе Герейства да приметъ, дондеже исправится, и покажетъ житіе незасорное и благочинное, іереемъ подобающее, и Восточнѣй церквѣ, и къ намъ всесовершенное послушаніе и согласіе безъ всякаго колебанія; аще же

*) 19-е Правила Вселенскаго VI или Трульскаго Собора въ изданной Свят. Прав. Синодомъ книгѣ правилъ 1839, въ славянскомъ переводѣ гласитъ такъ: Предстоятели церквей должны по вся дни, наипаче же во дни воскресные, поучати весь клиръ и народъ словесамъ благочестія, избиралъ изъ Божественнаго писанія разумнія и разсужденія истины, а не преступая положенныхъ уже предлѣвъ и преданія богоносныхъ Отець: и аще будетъ изслѣдуемо слово Писанія, то не иначе да изясняетъ оное, развѣ какъ изложили свѣтила и учителя церкви въ своихъ писаніяхъ, и сими болѣе да удовлетворяется, нежели составленіемъ собственныхъ словъ, дабы, при недостаткѣ умѣнія въ семъ, неуклонятися отъ подобающаго.

что содѣтъ возбраняющее священству, изверженію сана Герейскаго да подлежить, въ онъ же часъ оно возбраняющее что священству содѣтъ; обаче сего понемъ нехощемъ, и нежелаемъ, но паче тѣхъ тѣхъ ему всегда достойно ходити званія своего, и врученную себѣ паству пасти добрѣ, да мудрыхъ и вѣрныхъ служителей мздовозданіе отъ руки Воздающаго комуждо по дѣломъ его, воспріиметъ и непосыдятся въ день страшнаго испытанія Владычня, но даречеть: „Господи, се азъ и дѣти моя“, да услышетъ же и сладкій Владычентъ гласъ глаголющій: добрый рабе, благий и вѣрный: надъ малыи былъ еси вѣреть, надъ многими поставля; види въ радость Господа Твоего. Извѣстнаго же ради свидѣтельства, яко онъ, Герей Николай къ Греческаго Нѣжинскаго братства великихъ чиновачальниковъ Архистратига Михаила и Гавріила, и всѣхъ Святыхъ церквамъ на три года Мѣрностию нашею благословенъ и опредѣленъ: дана ему Герей Николаю сія наша Архіерейская грамота, рукою нашею подписанная, и печатью нашею утвержденная въ Богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ при катедрѣ нашей Митрополитанской, которую грамоту отъ Благовѣщенскаго Нѣжинскаго монастыря Архимандриту Іосифу, и протопопу Борзенскому Іоанну Дубянскому, правителю протопопіи Нѣжинской съ духовнымъ протопопіи Нѣжинской Правленіемъ, и Греческому Нѣжинскому братству объявить; а по прошествіи вышеозначенныхъ трехъ годовъ, при доношеніи зъ Греческаго Нѣжинскаго братства обратно къ намъ прислать. Лѣта мірозданія 7270 воплощеніяже Божія Слова 1762 мѣсяца Іюня 28 дня. Вышеименованный Смиранный Митрополитъ Арсеній.

На лѣвомъ краю выставлены буквы и №: „В. К. № 392-мъ записана“.

(М. П.) *Па печати изображенъ храмъ о седми столбахъ въ ободкѣ читаются слова: печать катедріи митрополит. Кіевскія Подлинникъ на двухъ листахъ сырой бумаги.*

Катедральный писарь Геромонахъ Іаковъ.

№ 23. *Божією милостію
Смиранный Гавріилъ Митрополитъ
Кіевскій и Галицкій*).*

Всѣмъ кому о семъ вѣдать надлежитъ духовнымъ и мирскимъ благодати и мира отъ Бога Отца нашего и Господа Іисуса Христа желая и пастырское наше благословеніе препосылая извѣ-

*) Собственноручная надпись Митрополита, замѣняющая его подпись, которой подъ грамотою нѣтъ.

ство творимъ, что сего 772 года Іюля 17 дня доношеніемъ намъ Греческія Нѣжинскія Святыхъ Архангеловъ Михаила и Гавріила и всѣхъ Святыхъ церкви братство представили: по силѣ де Высочайшихъ жалованныхъ Греческому Нѣжинскому братству грамотъ Антецессоры наши блаженныя памяти Преосвященные Варлаамъ Ясѣнскій, Іоасафъ Кроковскій, Варлаамъ Ванатовичъ, Рафаиль Заборовскій, и Тимофей Щербацкій, въ разныхъ годѣхъ слушавъ патентовъ и Гетманскихъ унѣверсаловъ братству Греческому на всякіе волности и благочиніе церкви Святой данныхъ, благословили находящуюся въ Нѣжинѣ Греческую церковь, и ея всякое благоустроеніе, добра и грунта съ усерднымъ о благолѣпії и украшеніи тѣхъ самому Греческому братству вѣдать, такожъ презвитора своего содержать и оной церкви и презвитерамъ во всѣхъ дѣлахъ духовныхъ до власти суда Пастырскаго Кіевскаго престола Митрополитанскаго принадлежать, и о прочемъ, какъ въ тѣхъ патентахъ пространно изображено и отъ антецессора де нашего преосвященнаго Митрополита Арсенія прошлаго 1760 года Сентября 28 дня грамотою утверждено, которая Грамота съ прописаніемъ всѣхъ обстоятельствъ антецессорами нашими дозволенныхъ, при томъ доношеніи намъ представлена; и просили о дачѣ имъ Греческому Нѣжинскому братству впотверженіе оныхъ патентовъ и отъ насъ Грамоты. По которому ихъ прошенію и мы пастыръ благосниходя, вышеупоминаемые ихъ патенты бытъ онымъ въ точной своей силѣ подтверждаемъ, стѣмъ реченному братству пастырскимъ нашимъ увѣщаніемъ, дабы они о церковномъ движимомъ и недвижимомъ имѣніи и всякихъ церковныхъ же доходахъ вѣрное и усердное всегда имѣли попеченіе, и чтобъ чѣмъ либо изъ онаго имѣнія и доходовъ немогло послѣдовать какой траты, смотреніе почистой христіанской совѣсти какъ имъ, втомъ отдать отвѣтъ предъ Всевѣдущимъ Нелицемерномъ Судіею настрашномъ судѣ; чего въ знаніе и дѣйствительное исполненіе сія Грамота Греческому Нѣжинскому братству за рукою нашею отъ насъ и дана при катедральной печати, въ Богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ, въ катедрѣ нашей Софійской Митрополитанской 1772 года Іюля 23 дня.

(М. П.) *Сюрручная печать одинаковая съ описанною подъ № 24 печатью, только безъ подложенной подъ него вырпной бумажки.*

№ 24. *Божією милостію*
Смиренный Самуилъ Митрополитъ
*Кіевскій и Галицкій *)*.

Всѣмъ, кому о семъ вѣдать надлежитъ, Духовнымъ и мирскимъ, благодати и мира отъ Бога Отца нашего, и Господа Иисуса Христа желая, и пастырское наше благословеніе препосылая, извѣстно творимъ, что сего 784 года Генваря 24, доношеніемъ Греческія Нѣжинскія Святыхъ Архангелъ Михайла и Гавріила, и всѣхъ Святыхъ церкви братство представили: Высочайшими де жалованными тому братству грамматами Всемилоствѣйше повелѣно Грекамъ, жительствующимъ въ Нѣжинѣ, и на время приѣзжающимъ, при церкви своей пресвитера держати, и оной церкви и пресвитеру во всемъ принадлежать до власти и суда пастырскаго Кіевскаго Митрополитанскаго престола, А Нѣжинскому протопопу, такожь игуменамъ и прочимъ до тоя церкви, ни въ чемъ невступаться, почему она Греческая Нѣжинская церковь, и ея Священники зависими де были отъ власти и суда Преосвященныхъ Архіереевъ Кіевскихъ, отъ которыхъ и Грамматы имѣють, и прилагая при томъ доношеніи отъ двухъ преосвященныхъ Митрополитовъ Арсевія и Гавріила данныя Грамматы, просили о подтвержденіи оныхъ и отъ нашей мѣрности; по которому ихъ прошенію, и наша мѣрность, снисходя на то ихъ прошеніе, данныя имъ отъ Нашихъ Преосвященныхъ предмѣстниковъ Грамматы, во всей ихъ силѣ утверждаемъ,

*) Собственноручная надпись Митрополита, служащая подписью его же грамоты.

съ тѣмъ Греческому братству пастырскимъ нашимъ увѣщаніемъ, дабы они о церковномъ движимомъ и недвижимомъ имѣніи, и о всѣхъ церковныхъ доходахъ, и ихъ употребленіи, вѣрное и усердное всегда имѣли попеченіе, и о недопущеніи къ утратѣ чего либо изъ онаго имѣнія и доходовъ, предпринимали бы всякую предосторожность и смотреніе, по чистой христіанской совѣсти, какъ имъ въ томъ отвѣтъ дать предъ Всевидающимъ велицемѣрнымъ Судіею на страшномъ Его судѣ, а при томъ употребили бы всѣ мѣры, къ совершенію строеніемъ каменной церкви, отъ давнихъ лѣтъ онымъ братствомъ начатой, и понынь безъ докончанія, и всякаго о томъ попеченія, оставленной, опасаясь за нераченіе свое о семъ столь важномъ дѣлѣ, суда Божія, и истязанія церковнаго по святымъ правиломъ. Во утвержденіе всего вышеписаннаго, и для дѣйствительнаго исполненія нашего пастырскаго увѣщанія, дана сія Граммата Греческому Нѣжинскому братству, отъ насъ, при печати Каедральной, въ Богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ, въ каедрѣ нашей Софійской. Генваря 30 дня 1784 года.

 Посрединѣ печати изображенъ храмъ о семи столбахъ; по бокамъ храма два подвѣтника о трехъ рожкахъ со вставленными въ рожки свѣчами; поверхъ купола церковнаго по обѣимъ сторонамъ ангелы съ рапидами, коими оспяютъ митру, а поверхъ митры Деисусъ. Подлинникъ на стромъ листѣ. Печать приложена къ листу на вырѣзанной бумажкѣ.

УНИВЕРСАЛЫ ГЕТМАНОВЪ.

† № 1. Богданъ Хмельницкий Гетманъ з войскомъ Его Царскаго Величества Запоронскимъ

Всѣмъ вовець и каждому зособна, кому о тимъ вѣдати належитъ, а меновите: Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему товариству войска Его Царскаго Величества Запоронскаго, и кому только сей нашъ листъ оказанъ будетъ, также Атаманомъ Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ, и на якой колвекъ услуге нашої будучимъ людемъ, доносимо до вѣдомости, ижъ мы, прихочуючи грековъ купцовъ, абы въ сторону нашу въ розныи товарами прыежджаючи выгодою людемъ были, мѣти хочемъ и сурово росказуемъ, а жебы жадець по мѣстахъ и мѣстечкахъ украинныхъ гандле отпрауючыхъ, альбо перемешкиваючыхъ до права полковницкаго, козацкаго и мѣскаго потягати неважился. Зъ Полковниковъ засе, Асавуловъ, Атамановъ, Войтовъ, Бурмистровъ, абы жадець о нихъ судить и декретами окрывать несмѣль, сронго навпоминаемъ; Але абы, яко звычайъ есть въ чужыхъ краяхъ, сами межы собою въ справахъ купецкихъ вшелякие sprawy розсужали и челядь выкрочную судили и подлугъ заслугъ карали, а еслибы кто зъ полковниковъ нашихъ, альбо з инныхъ предложонныхъ важылся неналежъне етое втручати и трудность яковую додавати, такового мы сронго будемо карати. Данъ з Чигирина 2 мѣсяца Мая 1657 року. **Вогданъ Хмельницкій рука властна.**

(М. П.)

Листъ Грековъ жебы не сужсно.

† № 2. Богданъ Хмельницкий Гетманъ з войскомъ Его Царскаго Величества Запоронскимъ

Ознаймуемъ симъ писанемъ Нашимъ каждому, кому толго о тимъ вѣдати належитъ, а меновите:

Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему товариству войска Его Царскаго Величества Запоронскаго, также Атаманомъ Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ, Залогомъ, Арендаремъ и на якой колвекъ услуге нашої будучимъ людемъ, Ижъ позволилисмо Павлови и Стефанови Юрьевичемъ Кгречыномъ, яко людемъ купецкимъ, абы гандле по мѣстахъ и мѣстечкахъ украинныхъ и всюды з отборомъ старыхъ, и набыремъ свѣжыхъ товаровъ безмытне волно емъ (sic) было отпраовати. Пилно теда по старшини и черни войска нашого запоронскаго мѣти хочемъ, и сурово навпоминаемъ, абы оныхъ такъ по дорогахъ, гостинцахъ беспечне пропуцали, яко на мѣсцу зостаючимъ и гандле одправуючимъ, назменное перешкоды не чинили, подачокъ неслушныхъ невимагали, а поготово шарпанины и неслушного здѣрства дѣлати не важылисе. Але абы отдавши Екзакторови Нашому належачую повинности, до жадного розныхъ екзакцій плачена примушаны не были. Которимъ хочычимъ ехать въ Польшу, Литву на Бѣлую Русь, або до Волехъ, и где колвекъ, абы также доброволного произдубы и за границу не боронено по залогахъ нашихъ, где колвекъ знайдуючыхся, жадаемъ и сронго подъ каранемъ войсковымъ росказуемъ. Иначежъ не чыначы. Данъ з Чигирина дня 16 Юня 1657. **Вогданъ Хмельницкій рука властна.**

(М. П.)

(Есть означеніе содержания, но нечтото).

№ 3. Иванъ Выговский Гетманъ з войскомъ Его Царскаго Величества Запоронскимъ.

Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ, паномъ товариству войска Его Царскаго Величества Запоронскаго, Старшинѣ и чернѣ, также Атаманомъ Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ, Арендаремъ, высылчимъ залогомъ нашимъ и на якой колвекъ услуге нашої будучимъ вшелякаго стану и кондичии людемъ, каждому, кому бы толго сіе на-

ше писаніе показано было, доносимъ до вѣдомости. Ижъ мы за прозбою Кгрекомъ купцемъ znajduчимся на украинѣ позволилимо въ мѣстахъ, местечкахъ и селахъ розными товарами купецкими торговать, еднихъ набывать, а другихъ збывать, такожь и проивдъ волной безмытнѣй и вѣдкого незабороненый. Пилно за тымъ приказуемъ и наминаемъ, абы жадець з пановъ полковниковъ такъ и вшилякого приложенства и кондицыи людей купцомъ онымъ Кгрецкимъ в одправованю гандловъ наименьшую не важился быти перешкою, и жадное рѣчи на нихъ не ветегалъ и справы не мѣлъ, опрочъ Экзактора и фактора нашихъ, такъ абы нѣ в чомъ нѣ од кого небыли турбованы и укривжаны, хочъ бы хто из словъ нашихъ где для выбирани ярмаркового былъ высланный, и тотъ нѣчого на оныхъ вымагати не маеть, Ормяне засъ з Християны абы немѣли посполства такъ на ярмаркахъ, яко и в городахъ, абы особливе тапами своими ставали, и гандлѣ свои одправовали. Кто бы тежь черезъ той заказъ нашъ въ торговлѣ имъ важился якую кривду чинити, то мы кожного такового за взятъемъ вѣдомости сронго безъ уличы карати будемъ, а Экзакторови нашему належную повинность кромѣ всякого спротивлѣня абы одѣржавали, що абы иначе не было. Данъ в Переяслави 9 Февраля року 1658.

Іоанъ Выговскій.

(М. П.)

№ 4. Іоанъ Выговскій, Гетманъ з войскомъ Запорозскимъ

Ознаймуемъ симъ писанемъ Паномъ Нашимъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему старшому и меншому войска Запорозкаго товариству, также Атаманомъ Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ и кому только о томъ вѣдати належитъ, Іажъ дошло намъ звати, же купци крѣпки, которые намъ скаржили, по мѣстахъ и мѣстечкахъ, а найбарѣй, на ярмаркахъ зъ розными товарами будучи, великии кривды и незносны поносятъ, яковы з перначемъ отъ боку нашего зосланныи въ товарахъ и иншихъ речахъ имъ ущербокъ и утяжене чинять черезъ упоръ свой, и унѣверсаловъ нашихъ имъ даныхъ не слушаючи. Прето симъ приказуемъ сурово унѣверсаломъ нашимъ, дабы поменоннымъ купцомъ кгрекомъ, нѣгде по мѣстахъ, мѣстечкахъ и ярмар-

кахъ и гдежь колвекъ по добровольныхъ гостинцахъ жадной наменной такъ з старшины и черни войска запорозкого, яко изъ высылковъ нашихъ и вшелякои кондицыи людей крѣпды чинити неважался, иначе не чинечи для ласки нашей и сронго на спротивныхъ волѣ нашей безъ отпущу караня. Данъ в Чигиринѣ Мая 3 року 1659. Іоанъ Выговскій.

(М. П.)

Оборонный купцомъ кгрекомъ.

№ 5. Юрий Хмельницкій Гетманъ з войскомъ Его Цар. Вел. Запорозскимъ

Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему старшому и меншому войска Его Цар. Вел. Запорозкихъ товариству, и вшелякои кондицыи людемъ до вѣдомости доносимъ, ижъ мы, стосуячися до воли славное памяти небожчика родича нашего даемъ сей унѣверсалъ кгрекомъ купцомъ чужоземскимъ варуючи, абы всюды въ городехъ нашихъ украинскихъ на ярмаркахъ и торгахъ волно и безмытне наименшее такъ отъ пановъ полковниковъ, судей, обозныхъ, Асауловъ, Сотниковъ и вшелякого преложенства не поносячи трудности гандли свои на сей и на той стороне Днепра купецкіе отпривовали и торговли спокойне заживали без перешкоды жадной, опрочъ даня належности нашой войсковой, яко предъ тымъ бывало. А хто бы за указу сего унѣверсалу нашего надъ заказъ нашъ важился людемъ купецкимъ чужоземскимъ якую любь в дорозе, любь в городехъ на ярмаркахъ и торгахъ кривду чинити, и трудность задавати, теда мы кожного такового за взятъемъ вѣдомости срого без отпущу будемо карати: не чинячи иначе. Данъ въ Медведовѣ дня 16 Ноеврія року 1659. Юрий Хмельницкій ракою вл.

(М. П.)

Оборонный листъ купцемъ чужоземскимъ.

№ 6. Юрий Хмельницкии Гетманъ з войскомъ Его Цар. Вел. Запорозскимъ

Ознаймуемъ симъ писанемъ нашимъ каждому, кому токмо о томъ вѣдати належитъ Старшинѣ и чернѣ войска Его Цар. Вел. Запорозкаго и всякаго стану и преложенства людемъ, которымъ колвекъ о томъ вѣдати будетъ належало, іажъ мы, нѣ в чомъ ненарушаючи права и надая отцевского, мѣти

хочемъ, абы купци чужоземци к греки з разными товарами в нашихъ украинскихъ краяхъ по мѣстахъ, мѣстечкахъ, и селахъ, и ярмаркахъ, и торгахъ волный и безмытный мѣли гандел, новыхъ набываючи, а старыхъ збываючи. Пилно теде приказуемъ, абы жаденъ з старшины и черни войска Его Цар. Вел. запорозского, такъ жъ Войтовъ, Бурмистровъ, судии и всякои кондициі людей, поменнымъ купцомъ к грекомъ в волномъ гандлованю, где ся колвекъ имъ трафилъ, низменшей неважился чинити кривды и задавати трудности, и жадныхъ податковъ не вымогати подъ срогимъ каранемъ войсковымъ. 3 Медведовки дня 16 Ноеврія року 1659. **Юрий Хмелницкий рука власна.**

М. П.

Купецкимъ к грекомъ.

†

№ 7. Юрий Хмелницкий Гетманъ з войскомъ Его Царского Велич. запорозскимъ

Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему старшому и меншому войска Его Царского Величества Запорозского, также и ратнымъ грдвымъ людемъ начальнымъ и подъ началомъ будучимъ; Атаманомъ городовымъ, войтомъ, бурмистромъ, и всякого преложества и достоинства людемъ, которымъ колвекъ о томъ вѣдати належитъ, іжъ яко славной памяти Родичъ нашъ для впелякои выгоды тутешнимъ людемъ волный ганделъ купцомъ к греккимъ въ краяхъ украинскихъ позволилъ и своимъ имъ правомъ межи собою судитись, такъ и мы нѣ в чемъ постановлена отцевскаго ненарушаючи, позволяемъ волный ганделъ во всѣхъ нашихъ краяхъ украинскихъ Литовскихъ и подольскихъ и иныхъ по мѣстахъ и мѣстечкахъ на ярмаркахъ и торгахъ впелякими товарами купуючи имъ новыя товары и старыхъ сбываючи гандловати безмытне и без впелякого датку до скарбу нашего належно: такъже а нѣ до полковника, а нѣ до Сотника, а нѣ до Атамана, а нѣ до Войта, а нѣ до иного якого права жадною мѣрою не належали, але своимъ правомъ межи собою яко въ ихъ сторонѣ судилися, и абы имъ нѣхто в томъ жадною не былъ перешкою, пилно жадаемъ и приказуемъ подъ каранемъ войсковымъ. з Корсуна дня 23 мѣсяца Ноеврія 1659. **Юрий Хмелницкий рука власна.**

М. П.

Купецкимъ посполитимъ к грекомъ.

№ 8. Павелъ Тетеря Гетманъ з войскомъ Его К. Мл. запорозскимъ.

Ознаймую симъ моимъ писаньемъ каждому, кому о томъ вѣдати належитъ, меновите Ексаторомъ нашимъ на сей часъ и на потомъ будучимъ. Яко за Антецессоровъ моихъ бывало, такъ и за уряду моего нехай будетъ, абы эксакторове войсковые отъ купцовъ чужоземскихъ то есть Кгрековъ, Ормянъ и Турковъ до скарбу войскового выбирали отъ сорока соболей золотыхъ шесть, отъ сорока пушковъ соболехъ золотыхъ два, отъ сорока купиць золотыхъ два, отъ бунта лисиць золотыхъ два и отъ иныхъ товаровъ московскихъ изъ стагальаровъ битыхъ по золотыхъ пяти; знову отъ товаровъ турецкихъ яко то: отъ едвобовъ, коберцовъ, килимовъ, завоевъ, поясовъ, мусулбесовъ, киндияковъ, и иныхъ дробныхъ и розныхъ товаровъ отъ ста гальаровъ левковыхъ два битыхъ, а отъ кшы. габы по левку; А хтобы з наше земли золото, серебро, камень дорогое, перла выпровожалъ, маеть отъ ста таларовъ по золотыхъ пяти давати. Если бы же хто з чужое земли такъ з духовныхъ особъ, яко и свѣдкихъ людей в якихъ колвекъ потребахъ подъ претекстомъ посельства ѣхалъ и при собѣ купцовъ мѣлъ, теде эксакторове наши мають обязавши звычайную брати экзакцию; А кгдыбы купецъ якии нашъ, товари купца чужоземского за своѣ удаючи, за границу выпровожовалъ, такого во всѣмъ кажу забирати, съ которого товару половица до скарбу войскового, а половица екзакторомъ нашимъ належати маеть. Притомъ приказую, абы и эксакторовъ надъ уставу больше не брали ничего, и купцы абы экзакциѣ отдавати не збороняли. Данъ з Рашовки 8 Декабря р. 1660. **Павель Тетеря рука власна.**

М. П.

№ 9. Іоанъ Бруховецкий Гетманъ з вѣрнымъ войскомъ Его Царского Пресвѣтлого Величества Запорозскимъ.

Всѣмъ вовець и каждому зособна, кому о томъ вѣдати належитъ, меновите паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему товариству вѣрного войска Его Царского Пресвѣтлого Величества Запорозского, тутежъ Атаманомъ

Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ и вшеякое кондиціѣ людемъ, кому только сіе писанье наше показано будетъ, а меновите висильчимъ нашимъ и полковничкимъ, до вѣдомости доносимъ, ижъ суплѣжовали до насъ купцѣ кгречкие и иныіе тутъ на украину приезджаючіе, же мьмо Екызактора нашего Енералного, нѣкоторые такъ висильчиие и иныіе своевольники кривды онымъ чинять, и надеждаючи ярмарковаго вымишляють, що рѣчь неслухная; чому мы запобегаючи, же бы оны вольно всюды на ярмаркахъ, отдаваше напесаному Екызакторови нашому, гендліовали и наименьше нѣ од кого кривды не поносили, за чымъ сронго симъ унѣверсаломъ нашимъ росказуемъ, абы ся жаденъ вышѣменованнымъ купцомъ Кгречкимъ и иныимъ всѣмъ, з товарами на украину приезджающимъ з чужыхъ земель, неважилъ наименьше кривды и перепагана чинить и оныхъ шарпать. Але такъ полковники и вся по городахъ Старшина, особливо и нашѣ висилки, жадного ярмарковаго на ныхъ вытяти не мають, такъ дабы на ярмаркахъ всюды добровольне отдаваше звичайную належну Екызакторови нашому, добровольне гендліовали. кедьжъ кождый таковой, который бы онымъ кривду чинити мѣль, сронго одъ насъ не отбудеть каранья. Данъ въ Каневѣ дня 16 Марта року 1665. **Иванъ Бруховецкии** звышѣменованій Гетманъ.

(М. П.)

†

№ 10. Иванъ Бруховецкій Гетманъ з вѣрнымъ войскомъ Его Царскаго Пресвѣтлого Величества Запорозкимъ

Всѣмъ вобецъ и кождому з особна, кому о томъ вѣдати належитъ, аменовите Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ городовымъ и сѣлскимъ, Войтомъ, Бурмистромъ и на якой колвекъ услужѣ войскової и нашой будучимъ особамъ до вѣдомости доносимъ: Суплѣжовали до насъ всѣ Кгречинѣ купцѣ з розными товарами з Кгречиѣ, з Волохъ, Молтяв и иныхъ земель до украинскихъ Его Царскаго Пресвѣтлого Величества городовъ на ярмарки приезджаючіе, просячи, абысмо ведлугъ звичаю ихъ давного купецкаго, позволили имъ самимъ межю собою судитися, то есть в такой справѣ, кды

Кгрекъ з Кгрекомъ, а не з обцою якою особою о купецкую рѣчь заведется, на що и унѣверсалъ, од славное памяти небожчика Его мсти пана Богдана Хмельницкаго, Гетмана войска Запорозскаго, Анѣтедессора нашего себѣ данный, показовали. Мы теде, до ти слушное речи схилившися и унѣверсалъ тои ствердивши, приказуемъ, абы жаденъ Полковникъ, Сотникъ, Атаманъ, Войтъ, Бурмистръ вѣгде Кгрекъ з Кгрекомъ, заводъ о купецкой речи мѣючихъ, судить и декретомъ окривать не важидся, але абы, яко звичай имъ есть в чужыхъ краяхъ заховалый, самы межю собою справы купецкиие, о котории Кгрекъ з Кгрекомъ заведется, рассуждали и декретовали, такъ же и проступнаю челядь ихъ кгречкаю нѣ чѣму инышому судови, декретови и караню, толко имъ самымъ полежати маеть, кождого изъ старшихъ войсковыхъ волѣ сей и унѣверсалови нашому противнѣ, а въ судъ кгречкии не належне встручаючогоса карать за скаргою обсцуючыся. Однако еслибы Кгречкій купецъ заводъ з нашимъ украинскимъ человѣкомъ мѣль, теде належному судови повиноватися маеть. Данъ в Каневѣ дня 16 Марта 1665. **Иванъ Бруховецкій** звышѣменованій Гетманъ.

(М. П.)

Съ этого № есть и другой экземпляръ.

№ 11. Великого Государя Нашего Его Царскаго Пресвѣтлого Величества Бояринъ и Его Царскаго Пресвѣтлого Величества вѣрного войска Запорозскаго Гетманъ, Иванъ Мартиновичъ Бруховецкій

Паномъ Полковникомъ, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ и всему старшому и меншому вѣрному войска Его Царскаго Пресвѣтлого Величества Запорозскаго товариству; такъже Атаманомъ Городовымъ, Войтомъ, Бурмистромъ и на вшеякой кондиціѣ по городамъ и селамъ застаючимъ людемъ, особливе на услуги якие колвекъ войсковые од нас и од Полковниковъ высланнымъ особамъ, и хто толко будетъ то потребовалъ, доносимъ до вѣдомости: Супликовали до насъ купцѣ Кгречкиие, з розными товарами, в сые Его Царскаго Пресвѣтлого Величества заднѣпрские малороссіискиие города, яко чужоземцѣ, приезджаючые для гандліовъ, же у ныхъ розные особы нѣкоторые такъ по городамъ на кондыцяхъ застаючые, яко од Нас, и од Полковниковъ на войсковую службу посыльные, неналежныхъ собѣ

и вымышленных датковъ, яко то ярмаркового и торгового, по нихъ мимо Эксактора нашего войскового вытягаютъ, и перенагабеня и перешкоду въ торгахъ чинять; До которого ихъ такъ слушно стосуючыся оповѣданья, а выдачи бытъ неслухность тыхъ, выисли чинячыхъ, и в ихъ кгречкихъ купцовъ вытягачючыхъ датковъ, особъ, далисмо сей нашъ Кгречкимъ купцомъ унѣверсалъ, пилно жадаючы и сурово приказуючы, абы жаденъ з Старшины и чернѣ, и нѣхто изъ высланныхъ нашихъ и полковничихъ особъ, вездѣ по городомъ не важился у нихъ купцовъ ярмакового и торгового мимо сей унѣверсалъ нашъ (и до Еѣсактора нашего войскового щотылко од свѣжого товару индукти звякло) брати и разныхъ выисленихъ датковъ по нихъ вымагати, и повторе приказуемъ. Данъ в Гадячомъ Марта 1 дня 1666 року. **Звышъ менованій Воляринъ Гетманъ рукою власною.**

(М. П.)

№ 12. Иванъ Самуиловичъ Гетманъ звойномъ Его Царскаго Пресвѣтлого Величества Запорожскимъ

Всѣмъ вобецъ и каждому зособна, кому о томъ вѣдати належитъ, аменовите паномъ полковникомъ, асауломъ, сотникомъ, атаманомъ городовимъ и сѣльскимъ, войтомъ, бурмистромъ, и на якуи колвекъ услужъ войсковой и наше будучимъ особамъ до вѣдомости доносимъ. Супликовали до насъ всѣ кгречкие купцѣ зрозными товарами, зкгречиѣ, зволохъ, мултанъ и инънихъ земель до украинскихъ Его Царскаго Пресвѣтлого Величества городовъ на ярмарки приезджаючие, просячи, абысмо въедлугъ звичаю ихъ давнего купецкого, позволили имъ самимъ межи собою судитися, тоестъ вѣтаковомъ справѣ, кеды зъ грекомъ кгречь, а не зтобцею іакою особою о купецкую рѣчь завелися, нащо и унѣверсалъ отъславное памяти небоздника Его милости пана Богдана Хмелицкаго, гетмана войска запорожского, антecessора нашего, собѣ даний показовали. Мы теды дотакъ слушноѣ речи съхилившись, и унѣверсалъ той ствердивши, приказуемъ, абы жаденъ полковникъ, сотникъ, атаманъ, войтъ, бурмистръ нѣгде грека згрекомъ заводъ въ купецкой речи менючихъ судити и декретомъ окривати неважился, але абы звичай ихъ естъ въ чужихъ краяхъ захо-

валибѣ сами межи собою справы купецкие, окоatorie грекъ згрекомъ заведется, розсуждали и декретовали, также и проступная челядь ихъ грецкая ни чьему инъшому судови, декретови и караню, толко ихъ самихъ полегати маеть, кожного зстаршихъ войсковыхъ, воли сей и унѣверсалови нашему противного, а всудъ грецкѣй невалезне вѣтручаючогоса карать заскаргою обещуючи. Однакъ, если бы грецкѣй купецъ заводъ знашимъ украиннымъ чловѣкомъ мѣль, теди валезному судови повиноватися маеть. Данъ в Батуринѣ Іюля дня 28 1672 року. **Иванъ Самуиловичъ Гетманъ войска Его Царскаго Величества запорожского рука.**

(М. П.)

№ 13. Иванъ Самуиловичъ Гетманъ звойномъ Его Царскаго Пресвѣтлого Величества Запорожскимъ

Всѣмъ вобецъ и каждому зособна, кому о томъ вѣдати належитъ, меновите Паномъ полковникомъ асауломъ сотникомъ атаманомъ и всему товариству войска Его Царскаго Пресвѣтлого Величества запорожского; тудежъ войтомъ бурмистру и вшелякое кондициѣ людемъ, кому толко сее писане наше показано будетъ, а меновите высильчимъ нашимъ и полковничимъ до вѣдомости доносимъ: ижъ супликовали до насъ купцѣ кгречкие и инише тутъ на украинну приезджаючие, же мимо Эксактора нашего Енералного нѣкоторые такъ высилчье іако и городовие кривды онымъ чинять и неслухнѣ поборы по нихъ вытягаютъ. Чому мы запобѣгаючы, жебы они всюда волно на ярмаркахъ, отъдавши належну Эксакторови нашему, гандлювали, и наименшое нѣ отъ кого кривды невоносили, зачымъ сронгосимъ унѣверсаломъ нашимъ росказуемъ, абы ся жаденъ вышъменованыхъ купецъ Кгречкимъ и инымъ всѣмъ зтоварами на украинну приезджаючимъ зчужыхъ земель неважылъ наименшое кривды и перенагабаня чинить и оныхъ шарпать. Але такъ полковники, іако и вся по городамъ старшина, а особливе наше высланіе жадного ярмаркового на нихъ вытягати не мають, такъ жебы на ярмаркахъ всюды доброволне отдавши звичайную належну Эксакторови нашему, доброволне гандлювали. Гдыжъ каждый таковый, который бы онымъ кривду чинити

мѣль, сронгого одъ насъ неуйдетъ караня. Данъ в Батуринѣ 28 Юня 1672 року. **Иванъ Самуиловичъ, Гетманъ войска Его Царского Величества Запорозскаго.**

М. П.

№ 13. **Иванъ Самойловичъ Гетманъ з войскомъ Его Царского Пресвѣтлого Величества Запорозскимъ**

Паномъ Полковникомъ войска Его Царского Пресвѣтлого Влчства Запорозкого, Асауломъ, Сотникомъ, Атаманомъ городовимъ, Сѣлскимъ, и вше-лякимъ урядомъ мѣскимъ. А именно Маѣстратови Нѣжинскому и всѣмъ, кому о томъ вѣдати будетъ належало, симъ нашимъ ознаймуемъ писанемъ. Суплѣковали до Насъ всѣхъ едностранне чужоземские купци, на сей часъ в Украинѣ мешкающие, то есть Кгреки и Волохи, жалобливе просячи, же бисмо не попустили ихъ урядомъ разнимъ, особливе Маѣстратови Нѣжинскому, судити и о вшемъ, а бысмо подлугъ давного ихъ звичаю, позволили имъ самимъ межи собою в заводахъ купецкихъ суди отправляти, и вшелякие правние заистя успокоѣвати. На що для тымъ снажнѣйшого одержаня од насъ на тое унѣверсалъ показовали намъ в Богу зоишлого небожчика Хмельницкого и иныхъ прошлыхъ Гетмановъ Антецессоровъ нашихъ унѣверсали, подлугъ которихъ жаденъ урядъ до суду и права своего ихъ не потягаль. Теды и мы хотячи онихъ при давномъ ихъ порядку и звичаю заховати въ судахъ, позволяемъ имъ самимъ межи собою въ заводахъ ихъ купецкихъ суди отправляти, и вшелякие заистя и трудности правние успокоевати, вѣдаючи теди о таковой волѣ нашой, аби жаденъ урядъ такъ войсковий яко и мѣскій, а особливе Маѣстратъ Нѣжинскій мененихъ чужоземскихъ купцовъ до суду и права своего, и в наименьшомъ ихъ заводѣ не важился потягати, повагою власти нашею модно обваровавши, сурово приказуемъ. А еслибы давностю альбо якимъ иньшимъ способомъ якоѣ затрудненоѣ справи не могли сами между собою успокоѣти, абы имъ ништо з Апеляцією до суду нашего еверального не зборонялъ удаватися, приказуемъ. Писанъ въ Батурини 28 Ноевриа 1675 року. **Звышменованни Гетманъ рука власна.**

М. П.

†
№ 14. **Юанъ Мазепа Гетманъ з войскомъ ихъ Царского Пресвѣтлого Влчстаа Запорозскимъ**

Всѣмъ въ обецъ и каждому зособно, кому то вѣдати належитъ, меновите Старшинѣ и чернѣ войска Ихъ Цре. Пртл. Влчства Запорозскаго, а особливе пану полковникови Нѣжинскому, Обозному, Судѣ и Асауломъ полковымъ, Сотникомъ, Атаманови Городовому, также и всему Маѣстратови тамошнему ознаймуемъ, Ижъ супликовали до насъ учтивийи купцы Греческие, въ Нѣжинѣ найдуючесья, просячи условне, абысмо имъ позволили о дѣлехъ купецкихъ, и о всякихъ межи ними дѣючихся справахъ, также и о трафунковыхъ межи челяди ихъ проступствахъ и заводахъ самымъ судитися; а чтобъ полковный Судъ и Маистратъ мѣскій до нихъ не належалъ. А показали намъ выразный унѣверсалъ отъ Антецессоровъ нашихъ Гетмановъ войска Запорозского славное памяти небожчика Богдана Хмельницкого и иныхъ имъ данныхъ, по которыхъ оны того права по всѣхъ часы заживали. Теды мы яко прозбѣ ихъ учтивыхъ купцовъ условной давши у себе мѣстце, такъ и до унѣверсаловъ оныхъ стосуючесья, при томъ праву оныхъ заховуемъ; тоежъ дѣла ихъ купецкіе, и всякіе справы самымъ межи собою росправовати, и всякіе заводы и звады любъ межи товариствомъ ихъ, любъ межи челядо дѣючесья судити и успокоивати позволяемъ: тьлко мають они и повинни будуть въ трудныхъ справахъ и крѣмѣналохъ подобныхъ до суду нашего Еверального войскового удаватися: и того межи собою должны постерегати, абы отъ жадного межи нихъ и отъ челяды ихъ ничего такого не походило, щобы з кривдою и з прикrestoю Нѣжинскимъ albo иньнымъ обывателемъ. А такъ мѣти хочемъ и приказуемъ, абы въ тыхъ ихъ учтивыхъ греческихъ купцовъ розсудкахъ и росправахъ, якъ панъ полковникъ Нѣжинскій и судъ полковный, такъ и Маистратъ тамошній, и ништо иньный не чиниль имъ перешкоды, и праза того онимъ симъ унѣверсаломъ нашимъ утвержденного нарушати не важился подъ войсковымъ караньемъ. Данъ в Батуринѣ 13 Септевриа року 1687. **Звышъ менованный Гетманъ рукою власною.**

М. П.

†

№ 15. Иоанъ Мазела Гетманъ з войскомъ Ихъ Царского Пресвѣтлого Величества Запорожскимъ

Всѣмъ вобще и кождоу зособна, кому того вѣдати будетъ потреба, обоего духовного и свѣцкаго чину на властехъ и подъ властію будучимъ людемъ ознаймуемъ, ижъ прихилияючися мы до унѣверсаловъ, явъ отъ свѣцкихъ звѣрхностей, такъ и отъ духовныхъ высокихъ властей, честному отцу Христофору, и всему церковному братству, купцомъ чужоземскимъ на выставлене церкви и на отправоване в ней Греческимъ свойственнымъ ихъ языкомъ, даннихъ, которую то церковь они власнымъ коштомъ и старанемъ своимъ въ Нѣжинѣ оудобне, не тылко деревомъ выставили, але и мурами выставити стараются, и порядкомъ церкви матки нашей Восточной неусишно отправуючися ку хвалѣ Богу набоженство. Даемо и мы сей нашъ унѣверсалъ яко священнику тое церкви, такъ и братству оборонный. Яко теда подтверждаемъ в томъ доброе ихъ состояніе, такъ и варуемъ пилно, абы въ розширеню хвалы Божой имъ священнику церкви оной и всѣмъ въ братствѣ будучимъ особамъ зъ старшихъ и меншихъ свѣцкихъ людей нѣхто не чинилъ перешкоды, а зъ особна Пресвященныхъ Архиревовъ постороннихъ, з чужой земли приезджающихъ, абы оныхъ не труднили въ ихъ порядокъ своимъ вступованемъ, пилно ждаемъ. На що и унѣверсалъ сей для лѣпшой крѣпости з подписомъ руки нашей и з притисненемъ печати войсковоу розказалисмо выдати, въ Батуринѣ Декаврѣ 18 року 1687. **Звышъ менованный Гетманъ рукою власною.**

(М. П.)

17

№ 16. Пресвѣтлѣйшаго и Державнѣйшаго великого Государя, Его Царского Пресвѣтлого величества, войска Запорожскаго, Гетманъ Иоанъ Мазела.

Ознаймуемъ симъ Нашимъ Унѣверсаломъ, всѣмъ вобще, и кождоу зособна, кому о томъ вѣдати належитъ, а особливо Пану Полковникову войска Его Царского Пресвѣтлого величества Запорожскаго Нѣжинскому, Обозному Суду, Писарови и Асауломъ Полковимъ, сотникомъ, Атаманови годововому и всему старшому и меншому товариству,

также войтову бурмистромъ рийцамъ лавникомъ и всѣмъ мѣщаномъ, и посполитимъ людемъ тамошнимъ; Ижъ учтивіе купци Греческии обыватели Нѣжинскии, одержавши отъ ясне вбогу Преосвященноу его милости господина отца Варлаама Ясинскаго, Архієпископа Митрополита Кіевскаго Галицкаго и всея малія Россіи, Пана и Пастыря Нашего, Унѣверсалъ на строеніе порядку церковного, у храмѣ святого Архистратига Михаила и на заложене крестоноснаго братства себѣ даний, показовали они Намъ, и супиликуючи просили Насъ о тое условне, абысьмо того ихъ дѣла начинаніе и за взятимъ Нашимъ гетманскимъ подтвердили унѣверсаломъ. Уваживши теда Мы: же оны слушной рѣчи желаютъ, поневажъ яко порядокъ церковный, такъ и братерскій союзъ, до помноженя хвали Божое стягается, далисьмо имъ сей Нашъ Унѣверсалъ, ствержаючи всѣ пункты и паракграфы, въунѣверсалѣ ясне в Богу Преосвященнаго Его милости Пана и Пастыря Нашего выраженіи, А межи иншими особливе тое выразне докладаетъ, жебы при церквѣ помененой пресвитеръ былъ держанный такий, якого оны улюбить и суберуть до волѣ и угодобаня своего, и жебы тая церковь сполне зпресвитеромъ своимъ, особливимъ правомъ до звѣрхности пастырской митрополитанскаго Кіевскаго престола належала, до которое а ни отецъ протопопа Нѣжинскаго, а ни жаденъ Игумень належати, и в строеніе чина церковного заглядати неповиненъ? Надъ то и всѣ оны учтивыи купци греческии, яко жители нѣжинскии, такъ и въ приездахъ будучи, всоюзъ крестоноснаго братства, настроеніе чина церковного для большой хвалы Божой совокупленіи, мають быти яко отъ протопопа, такъ и отъ всѣхъ священниковъ Нѣжинскихъ свободни, найдуючися в парохіи тое Греческой церкви? а належачи во всѣхъ справахъ духовныхъ до власти и суда пастырского, пререченнаго престола Кіевскаго митрополитанскаго? Якого благословеніе и волю в великой почтивости мѣти, и всякое ему послушенство (никуда неухилияючися) отдавати будутъ должни, которыхъ мы особливоу Нашею гетманскою укываемъ обороною, и по ихъ прошенію, особно тое подтверждаемъ, що въпривилеяхъ Антецессоровъ Нащихъ, славной памяти пана Богдана Хмельницкаго, и иныхъ гетмановъ имъ подано, и унѣверсаломъ Нашимъ впочатку гетманства Нашего утверждено; абы они явъ прежде въ малой Россіи найдуючися сами sprawy свои разсужали? такъ и теперь

будучи въ церковномъ крестоносномъ братствѣ, яко люде особливый свой языкъ маючии, и честь свою купецкую держати, и цѣлость хранити хотячии, сами межи собою и межи челядью своею, всякии разсуждали и расправляли справы? опрочъ креминалу? А чого самимъ имъ вершити будетъ неудобно, зтимъ дозвѣрхности Нашой Гетманской удаватися и апеллювати, а отъ Насъ декретъ приймавати мають. Же яко самъ панъ Полковникъ и старшина полкова, такъ и урядъ мѣскій, втии ихъ розсудби и росправы не мають втручатися и перешкожати, и жадного имъ чинити безчестя зневаги и насилства. Що все абы было ненарушне, теперъ и впотомни часы заховано, пилно и сурово подъ сронгимъ войсковымъ каранемъ приказуемъ. Докладуемъ однакъ тое и варуемъ пилно, жебы они учтивни купцѣ, греческии, такое маючи право, непонижали влады полковничое, и о вшемъ якъ пану полковникови, пошановане и учтивость, такъ старшинѣ полковой, и уряду мѣскому, прихиллий и призвоитий привѣтъ чинити повинны, заховуючи и до всѣхъ мѣщанъ и посполства тамошнего, братерскую Христіанскую любовь, и нечинячи никому знихъ жадное кривды и досады, для захованя всполной помещанія общей любительной згоды, яка до сохраненія оздобы и Полности цѣлого города Нѣжина есть потребна. Данъ в Батуринѣ Октовря 19 року 1696. **Звышь менованны Гетманъ ружкою власною.**

М. П. Ясно читается на печати въ ободкѣ: „Печать Малои Россіи Войска Ихъ Царского Пресвѣтлого Величества Запорожского“. Посреди печати фигура во весь ростъ и во всемъ облаченіи представляетъ Запорожскаго козака, который пальцы правой руки заложилъ за поясъ, а лѣвою ружкою держитъ на лѣвомъ плечѣ ружиницу.

†

№ 18. Его Царского Пресвѣтлаго Величества войска Запорожского Гетманъ Мазепа

Егожь Царского Пресвѣтлаго Величества войска Запорожского пану Полковникови Нѣжинскому, старшине полковой: атаманови Городовому, такъ же Воитови Бурмистреви, и всему Маистратови тамошнему ознаймуемъ, ижъ прибывши въ Батуринъ учтивые купцы Греческіе, въ вѣстойбливомъ духовного Братства союзе въ Нѣжинѣ застаючие,

просили насъ о тое, абы ихъ дворъ Церковный въ Нѣжинѣ, подле двора небожца Гуменского и два подворки такъ же за новымъ мѣстомъ лежачие свободны были отъ повинностей войсковыхъ и Посполитыхъ, тоежь якие тамъ люде убогіе для дозору живутъ, же бы отъ подачокъ мѣстехъ и подводъ волны, были такъ же и отъ становихъ жадныхъ: Прето мы таковой ихъ слушной прозбе давши и себе мѣтце розказалисмо имъ сей нашъ оборонный реиментарскій универсалъ выдати, которымъ пилно даруемъ и приказуемъ, же бы до того ихъ братского двора и до ихъ же подворковъ мененныхъ никто зъ старшины войсковой и урядовой мѣской Нѣжинской жадной належности мѣти и въ нихъ людеи живючихъ до якой же колвекъ повинности и податку притягати, подводъ у ихъ брати, и никому у ихъ становинокъ показовати нѣсмелъ, и наименшой трудности имъ задавати нѣважился, а то подъ нѣбласкою нашою Гетманскою повторне приказуемъ, иначе жебы нѣбыло: данъ въ Батуринѣ 25 Октября 1696 року. **Звышь менованны Гетманъ ружкою власною.**

М. П.

†

№ 19. Его Царского Пресвѣтлого Величества войска Запорожского Гетманъ Іоаннъ Мазепа

Ознаймуемъ симъ нашимъ унѣверсаломъ кождому, кому о томъ вѣдати належитъ. Ижъ яко уже дали есмо унѣверсалъ нашъ учтивымъ купцомъ Греческимъ въ Нѣжинѣ обитаючимъ, абы въ союзе крестоносного братства жителъствующи церковный заховали порядокъ, и сами межи собою всякии разсуждали справы, такъ кды теперъ онии учтивии купци занесли передъ насъ скаргу на Дмитрія Мачмача очинячиися имъ отъ него досады, и просили о тое, абы онъ Дмитри до братства ихъ не належалъ и въ по рядкахъ церковныхъ нечинилъ перешкоди; теде мы тое ихъ прошеніе зъ доводовъ за слушне принявши выдаемъ сей нашъ унѣверсалъ приказуючи, же бы сій речоный Дмитрій Мачмачъ межи братство ихъ купцовъ Греческихъ Нѣженскихъ вѣтиснулъ и жаднымъ способомъ неважился въ порядкахъ царковныхъ чинити трудности, и никто иний имъ нечинилъ и наименшое завади,

а если бы онъ Дмитрій albo кто инной упорнымъ будучи важился чинити albo въ церковномъ порядку albo въ расправахъ бывающихъ помѣнику, наводячи нарушене унѣверсалу нашему, такового мы сронго карати нахудобѣ и на здоровью безъ отпуску будемъ. Данъ въ Батуринѣ Апрѣля 30 року 1697.

Звышъ менованный Гетманъ рукою Власною.

(М. П.)

№ 20. Пресвѣтлѣйшого и Державнѣйшаго Великого Государя Нашего Царя Его Царского Пресвѣтлого Величества войска запорожскаго Гетманъ и славнаго чина Святаго Апостола Ардрея кавалеръ Іоанъ Мазепа

Пану Полковникови Наказному Нѣжинскому зо всею Старшиною Полковою, Сотникомъ тамошнымъ, Атаманови Городовому, такъ же и Пану Войтови Нѣжинскому, Бурмистромъ, Райцомъ зо всѣмъ Маестратомъ тамошнымъ, симъ унѣверсаломъ Нашимъ ознаймуемъ: ижъ суппѣбовали до насъ купци Греческіе, домами своими въ Нѣжинѣ мешкаючіе, ускаржаючися о долегливости свои, которіе отъ васъ полкового и мѣскаго уряду поносятъ, браньемъ у нихъ коней в подводы, и насилаемъ в дома ихъ наездовъ. А докладали тое, же они подъ особливую обороною прешлыхъ Полковниковъ Нѣжинскихъ и недавно зешлого полковника, намильного племѣнника Нашого, пана Іона Обѣдовскаго будучи, од обоихъ тыхъ и иныхъ тяглыхъ повиностей были свободными. З якихъ мѣр просили нашего Рейментарскаго унѣверсалу, за которымъ бы отъ тыхъ прикростей при прежней знайдовалися волности. Мы теды помененныхъ Греческихъ купцовъ привавши прошеніе выдаемъ имъ сей нашъ оборонный унѣверсалъ, черезъ который такъ од даванія подводи и насланья въ дома ихъ наездовъ, яко тежъ и од вшелякихъ на мѣсто подачокъ чинимо волними. Прето а бысте Вм. полковая Нѣжинская Старшица и мѣские урадовые, у помененныхъ купцовъ Греческихъ, коней в подводи брати, и приезджимъ людемъ в домахъ ихъ господъ показовати и жадныхъ мѣскихъ подачокъ брати не велѣли, але отъ всего того мѣли свободными и отлеглими, повагою сего оборонного унѣверсалу приказуемъ. А они яко прошлаго року, помененному на имилшому Племенниковъ Нашому, пану Іоану Обѣдовскому

зешлому полковниковѣ, певную грошевую отдавали належито, такъ и на сей рокъ туюжъ в домъ небощукскихъ уистити будуть повинни. Данъ въ Батуринѣ Мая 16 року 1701. **Вышменованный Гетманъ рукою власною.**

(М. П.)

Универсалъ написанъ мелкимъ полууставомъ вдоль листа; слишкомъ толстою и розмашистою подписью Гетмана захвачены и закрыты двѣ послѣднихъ строки такъ, что читать ихъ трудно. Печать войска Малой Россіи.

№ 21. Пресвѣтлѣйшого, Державнѣйшаго, Великого Государя Его Царского Священнѣйшого Величества войска Запорожскаго обоихъ сторонъ Днепра Гетманъ Іоаннъ Скоропадскій

Ознаймуемъ симъ Нашимъ унѣверсаломъ всѣмъ в обецъ и каждому з особна, кому бы колвекъ о томъ вѣдати належало, а меновите пану полковникови войска Его Царского Пресвѣтлого Величества запорожскаго Нѣжинскому, паномъ Старшинѣ полковой, Сотникомъ, Атаманови Городовому и всему старшому и меншому товариству, такъ же Войтови, Бурмистромъ з цѣлимъ Маестратомъ тамошнымъ, мешанами и всѣми посполитыми людьми: ижъ учтивые купци Греческіе, обыватели Нѣжинскіе, прибывши до насъ, презентовали Намъ при суппѣбце своей именемъ всего своего братства поданной. Архіерейскій зейшлого въ Богу святяя и блаженна памяти Архипастыра Господина Отца Варлаама Гасинскаго, преосвященного Митрополита Киевскаго, на строеніе належитого въ храмѣхъ Святого Архистратига Михаила древяномъ, а въ другомъ всѣхъ Святыхъ каменномъ церковнаго порядку, такъ же и на зложене Крестоноснаго братства себѣ ферованный, и одновъ отъ нынѣшного пана Архипастыря Нашего ясне въ Богу Преосвященного Его милости господина Отца Іеасафа Кроковскаго, Архіепископа и Митрополита Киевскаго, Галицкаго и всея Малыя Россіи подисомъ Архипастырского Его Преосвященства руки томужъ Архіерейскому Антецессора своего благословенію о изволнѣ, утвержденный унѣверсалъ. При которомъ прикладали намъ и Антецессора Нашего прошлаго Гетмана унѣверсальное оной же Архіерейской благоводительной волѣ согласующое, а имъ въ конфирмацію данное писаніе, и просили насъ чрезъ тую поданную

свою суплѣку, абысмо и мы оный Архипастырскій и Антецессора нашего покрѣпостныи листы рейментарскимъ нашимъ утвердили унѣверсаломъ. Теды Мы, Гетманъ, принявши прошеніе ихъ за слушное, повеже якъ благочинное церковное строеніе, такъ и любовный братерства духовного соузъ, до помноженя хвалы Божое стагається, велѣлисмо з канцеляріей нашої Войскової сей нашъ имъ выдати унѣверсалъ: которимъ всѣ пункта, клявзули и контента, въ унѣверсалѣ Его Архипастырскаго Преосвященства выраженыи, ствержаючи, межи иншими выраже тое докладаемъ и умоцняемъ: жебы при церквахъ помененныхъ волно имъ было поддугъ уподобана своего презвитера держати, и дабы церкви оныи и презвитери въ нихъ постановленіи, особливимъ правомъ, до самого звѣрхного пастырского Метрополитанского Кіевского престола належали, до которихъ ани отецъ протопопа Нѣжинскій, ни жаденъ игумень належати и въ строеніе чина церковного интересоватися не повиненъ. надто и всѣ оныи учтивыи греки обиталючіе въ Нѣжинѣ и приезжіе въ союзъ братства крестоноснаго для строенія благочинія церковного совокупленныи, такожъ мають быти отъ отца протопопа Нѣжинскаго и отъ каждого тамошного священника свободны, найдучися удѣлно въ парохіи тихъ греческихъ церквей, и належачи во всѣхъ справахъ духовныхъ до власти и суду пастырского номененного Метрополитанскаго Кіевскаго престола. Якого благословеніе и волю въ должной почести имѣючи, всякое послушенство тамо отдавати повинни будутъ, которыхъ Мы по ихъ прошенію Гетманскою нашею окривляючи протекцію, сегожь унѣверсала нашою повагою особне тое умоцняемъ, що въ правилеяхъ Антецессоровъ нашлхъ, славной памяти пана Богдана Хмѣльницкаго и иншихъ прошлыхъ гетмановъ надано имъ и укрѣплено, абы оны якъ прежде отдавна въ Малой Россіи найдучися сами свои справи разсуждали, такъ и теперь въ церковномъ братствѣ соединенніи и языкъ свой особливый мѣючи, такожъ честь свою призвоитую купецкую и цѣлость содержать хотячи, сами между собою и челядію своею всякіи случаючіися разсуждали и мѣрковали справи: опрачь криминалу, и чего имъ самимъ вершити бу-

детъ неудобно, о чимъ до самой звѣрхности Нашой Гетманской апеллювати, и отъ насъ декретъ приимовати мають. Для чого якъ самъ полковникъ Нѣжинскій з Старшиною Полковою, такъ и Маестратъ тамошний въ тѣи ихъ розсудки и справы не мають втручатися, черешкоды чинити, и жадного имъ безчестія и насилства наносити. А однакъ и оны учтивыи купци Греческіи при такой своей вольности и правѣ, абы непонижали власти полковничой, лечь якъ самому пану Полковникови з Старшиною полковою, такъ и всему урядови мѣскому презвоитую честь и пошанованье отдавали. Особливе зась тутже жалобу ихъ о утискахъ своихъ до Насъ занесенную, пилю реиментарско воруемъ, абы якъ старшина полкова Нѣжинская, такъ и Маистратовыи тамошныи жадныхъ наименшихъ обидь онимъ не важились чинити, а наибарзѣй, же бы въ господахъ ихъ нечинили ктѣвалту и насилства, и не смѣли онихъ дворовъ для какой нибудь городской потребы зганати, такъ же и подводъ в нихъ, а особливе у приездыхъ купцовъ отнюдь жадною мѣрою не дерзали брати и повторе пилю приказуемъ. Данъ въ Глуховѣ Октовріа 17 року 1709. **Вышменованный Гетманъ рукою власною.**

(М. П.)

Подлинный писанъ на листъ сѣрой бумаги, вдлину всего листа, мелкою на полууставъ похожею, современною скорописью; въ сѣлбазѣ разорванъ и потому обложенъ въ листъ синей бумаги. Печать Войска запорожскаго приложена поверхъ наложеннаго бумажнаго кружка посрединѣ листа.

†

№ 22. Его Царского Величества войска Запорожнаго обоихъ сторонъ Днепра Гетманъ Іоаннъ Скоропадскій

Паву Полковниковѣ войска Его Царского Пресвѣтлого Величества Запорожскаго Нѣжинскому П. П. Старшинѣ Полковой, особлив духовнаго стану особамъ, тутже пану Войтовѣ тамошнему Нѣжинскому з Маистратомъ, и всѣмъ, кому колвекъ о томъ вѣдати наддежитъ, сямъ Нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ: ижъ П. П. Николай Бошнякъ, Исаакъ

Ивановичъ, Оома Ваджинъ, Петро Сербинъ зъ прочими Ктиторѣ церкви Нѣжинской Греческой положивши въ намѣреніи своемъ за пособствующимъ Судебъ Божіихъ дѣвствіемъ въ храмѣ Святыхъ Архистратига Христова Михаила и Гавріила каменный фундаментъ нынѣшняго времени устроить, а потому когда ихъ Богъ споможетъ и Церковь на немъ каменную совершити, яко на тое получили себѣ Архипастырское ясне въ Богу Преосвященнаго Его Милости Отца Епископа Переясловскаго благословеніе, такъ в нашого просили особливаго въ томъ же интересѣ на письма соизволенія. Пре то Мы Гетманъ на ихъ П. П. ктиторовъ прошеніе склонившися, а вѣдаючи въ томъ ихъ же богоугодное и достохвальное быти дѣло, чрезъ сей нашъ унѣверсалъ позволяемъ онимъ въ помянутой святой Михайловской Нѣжинской Церквѣ каменное заложити и утвердити основаніе, а во свое время якъ поспѣшествомъ Божіимъ належитій къ тому приборъ и достатокъ мѣтимуть зо всѣмъ и каменную на томъ же фундаментѣ устроить и здѣлати церковь; за чимъ абы въ томъ ихъ П. П. ктиторовъ каменномъ основанія строенію нѣкто зъ духовного и мирского, войскового и посполитого чина старшини и чернѣ жадной наименшой онимъ не важилися чинити трудности, перепонъ, и препятствія, мѣти хочемъ и рейментарско приказуемъ. Данъ з Канцеларіи Войсковой Юля 27 року 1719. **Вышменованнои Гетманъ рукою власною.**

М. П. *Написанъ вдоль листа скоротисью. На приложенной через бумагу на суручъ между двумя полулистами печати въ серединѣ изображеніе Гетмана, а въ ободкѣ: „печать малой Россіи Войска Его Царского Пресвѣтлого Величества Запорожскаго“.*

†

№ 23. Великаго Государя Нашего, Его Царского Пресвѣтлого Величества войскъ Запорожскихъ, обохъ сторонъ Днепра Гетманъ, Іоаннъ Скоропадскій.

Пану Полковникови Нѣжинскому з Старшиною его полковою, тутже пану Войтовѣ з Майстратомъ тамошнимъ, и всѣмъ, кому бы колвекъ о томъ вѣдати надлежало, симъ Нашимъ ознаймуемъ унѣвер-

саломъ: ижъ Николай Михайловичъ Бошнякъ ктиторъ церкви Святого Архистратига Михаила, и всѣхъ Святыхъ Греческой Нѣжинской з другими тогожъ храму ктиторами и братією презентовалъ Намъ письма од Инокинѣ Меланіи, бывшой въ свѣдѣчкихъ Савиной данныя имъ за печатью мужа ей покойного Сави, купца и мѣщанина тамошняго Нѣжинскаго при свидѣтеляхъ именно изображенныхъ на тихъ же писмахъ, з которыхъ въ одномъ написано, что она Меланія часть двора, по мужу ей доставшагося положеніемъ одъ угла новостроенной сяжъ хати до угла церкви мурованой Греческой найдуючогося, имъ ктиторами и братіи на туюжъ церковь даровала, а другую часть тогожъ двора з трома хатами, з ледницею и прочимъ всѣмъ строеніемъ за двѣ тысячи золотыхъ продала: на якій дворъ дарованный и купленный, и на завладѣніе одного до помянутой Греческой церкви подлугъ даныхъ одъ предреченной Инокинѣ Меланіи писемъ, просили они ктиторы и братія чрезъ суплѣжку свою Нашой Гетманской конфирмаціи и позволения. Прето Мы прошенію ихъ давши у себе мѣстце, барвѣй того ради, же дворъ тотъ мѣють они ктиторѣ на потребу церковную для пространнѣйшаго мѣстца обернути, яко сямъ нашимъ унѣверсаломъ тую ихъ куплю и даровизну ствержаемъ, такъ абы нѣкто, особливе Панъ Полковникъ Нѣжинскій, Старшина Его Полковая, такоже и Майстратови тамошніи в владѣніи того двора жадной не чинали трудности и препятія, даруемъ и рейментарско приказуемъ. Данъ въ Глуховѣ Сентевріа 6 року 1719. **Вышменованныи Гетманъ рукою власною.**

М. П. *Универсалъ написанъ современною скоротисью и стоюже печатью, какая и при № 21-мъ.*

№ 24. Всепресвѣтлѣйшого Державнѣйшого Великаго Государя Его Императорского Величества войска Запорожского обохъ сторонъ Днѣпра Гетманъ Даниль Апостоль

Всѣмъ обще и каждому, з особна, кому бы колвекъ о томъ вѣдати надлежало, а меновите пану полковниковѣ Нѣжинскому П. П. Старшинѣ Полковой, Сотникамъ, Атаману Городовому, и всему

старшому и меншому товариству, также Войтовъ з Майстратомъ тамошнимъ и з мѣщанами, ознаймуемъ симъ Нашимъ унѣверсаломъ, ижъ купци Греческіе обыватели Нѣжинскіе Николай Бошнякъ киторъ зо всѣмъ братствомъ прибувши до насъ презентовали Намъ при суплѣки своей, именемъ всего своего братства поданной, преждебывшихъ Гетмановъ Антецессоровъ нашихъ унѣверсаловъ и подтвердительную Монаршую Его Императорского Величества жалованную грамоту, на содержаніе двохъ церквей ихъ по благословенію Пресвященнихъ Митрополитовъ Кіевскихъ, яко и другихъ ихъ правъ и волностей, отъ прежнихъ Гетмановъ имъ наданныхъ, на что и нашего просили potvrженія. Теди Мы Гетманъ, стосуючійся до Монаршей жалованной Его Императорскаго Величества Грамоты, по примѣру унѣверсаловъ прежнихъ Антецессоровъ нашихъ означеніе ихъ церковніе распорядки, такожъ право и волность имъ данніе, при нихъ ненарушно заховуемъ, а имено, абы церкви ихъ двѣ греческіе, которіе одъ нихъ за благословеніемъ Митрополитовъ Кіевскихъ построены, и къ тымъ церквамъ презвитеръ поставленній, особливимъ правомъ до самого Пресвященного Его Милости отца Архіепископа Кіевского належали, а до нихъ бы отецъ Протопопъ Нѣжинскій, а ни жаденъ Гугменъ не интересовалися, на тоде и всѣ оніе купци греческіе, обитающіе въ Нѣжинѣ и приезджіе въ союзъ братства крестосного для строенія благочинія церковнаго совокупленія, такожъ мають быть отъ отца протопопа Нѣжинскаго и отъ кожного тамошняго священника свободне найдуючися оддѣльно въ парафіи тихъ Греческихъ церквей, и належачи во всѣхъ справахъ духовныхъ до суда Архіерейскаго Кіевского, такожъ бы оны купеческіе свои промисли имѣючи не возбранно сами свои sprawy разсуждали и мѣрковали опрочъ криминалу, чога имъ самимъ вершити будетъ не удобно, з тимъ до насъ Гетмана и до суда войскового енерального апеллюють. Для чога якъ самъ Панъ Полковникъ Нѣжинскій зъ Старшиною Полковою, такъ и Майстратъ тамошній въ тіа ихъ порядки и расправы встручатися и жадного имъ насильства и безчестія наносити неповинни, Однакожъ оны купци греческіе, якъ самому пану Полковниковъ зъ Старшиною полковою, такъ и всему

урядовъ мѣскому презвоитую честь и пошанованье отдавалибъ, и въ жадніе бы ссоры и противности з ними неходили. Докладаемъ тутъ же, абы Старшина Нѣжинскіе въ дворахъ насильства имъ нечинили, изъ домовъ ихъ не выгавали и подводу въ нихъ, а особливо въ приезджихъ купцовъ, небрала. Данъ въ Глуховѣ Іануарія 10 дня року 1728. Вышменованный Гетманъ рукою власною.

 Писанъ въ длину листа крупною скорописью. Печать посреди листа изображаетъ козака во весь ростъ, и имѣетъ начертанную въ ободкѣ вязью надпись: „печать Малой Россіи войска Его Царскаго Пресвятлого Величества Запорожскаго“.

†

№ 25. Всепресвѣтлѣйшаго Державнѣйшаго Велиаго Государя Нашего, Его Императорскаго Величества войска Запорожнаго обоихъ сторонъ Днѣпра Гетманъ Даниль Апостоль

Пану Полковниковъ Нѣжинскому зъ Старшиною Полковою, панамъ Сотникамъ, такожъ полковимъ Комиссаромъ, а особливе Атаману Городовому и Войту Нѣжинскому, и кому колвекъ о томъ вѣдати надлежатиметь, симъ Нашимъ Унѣверсаломъ ознаймуемъ. Ижъ суплѣковали до насъ купци Греческіе Нѣжинскіе жители Лука Спудовъ съ товарищи виражаючи, что имѣють они жалованную Монаршую Грамоту, и Гетмановъ Антецессоровъ нашихъ унѣверсали, увольняющіе доми ихъ отъ постоевъ, провантовъ и прочіихъ шарварковъ, а въ оныхъ гетманскихъ унѣверсалахъ опредѣлено одъ ихъ грошевую давать годовую квоту, и которіе Кгреки купци нѣжинскіе тую годовую квоту мѣють давать, тихъ они подали Намъ именной реестръ, и просили противъ тоеи Монаршой грамоты и Гетманскихъ унѣверсаловъ, нашего конфирмующаго унѣверсалу. А въ данной имъ отъ созданія мира 7218 (1710) жалованной Монаршой Грамотѣ по унѣверсалу Антецессора Нашего Гетмана Скоропадскаго показано, что волно имъ Кгрекамъ въ Нѣжинѣ при Церквѣ своей держать презвитера, и онаѣ церковь и презвитери имѣють належати до Митрополи Кіевской,

а Нѣжинскій протопопъ, ни прочіе Гумени до нихъ вѣчимъ бы не вступали, понеже во всѣхъ справахъ духовныхъ до власти суда пастирскаго Кіевскаго престола Митрополитанскаго оніе быти надлежать; такожъ по древнимъ привилеямъ прежнихъ Гетмановъ, якъ прежде сего сами свои справи разсуждали, такъ и нынѣ въ церковномъ братствѣ соединенніи и языкъ свой особливо имѣющіе честь свою купеческую и цѣлость содержать, и между собою и челядью своею всякіе случаи самимъ имъ разсуждати и справи чинити опричь розискныхъ дѣлъ, и чого имъ самимъ вершити будетъ не можно, въ томъ гетманское воспримають рѣшеніе, а Полковникъ бы Нѣжинскій з Старшиною полковою такъ же и Маистратъ тамошній въ тѣи ихъ разсудки и справи не вступали, и перешкоди не чинили, и ни якого имъ безчестія и насилства не наносили, и во дворѣхъ ихъ гвалту и насилства не чинили, и з дворовъ ихъ нѣ для якои городской потребности не зпаляли, и подводъ у нихъ, а особливо у приезжихъ купцовъ отнюдь никакою мѣрою брать бы не дерзали; однакожъ и они учтивіе купци греческіе при такой волности и правѣ власть полковничюю не понижали бы, и якъ ему з Старшиною, такъ и всему уряду честь отдавали бы. І потому въ оной жалованной Монаршой Грамотѣ повелено имъ Грекамъ въ Нѣжинѣ жить, и церковь свою греческую имѣть и права и волности содержать во всемъ противъ того антецессора Нашога Гетмана Скоропадскаго унѣверсалу.— Мы прето Гетманъ, по силѣ Намъ данной жалованной Монаршой Грамоти имѣючи власть въ Малой Россіи всякіе воинскіе и гражданскіе устроить порядки, стосуючися же до виспенисанной жалованной Монаршой грамоты, якъ всѣ права и волности отъ прежнихъ антецессоровъ нашихъ наданіе имъ Кгрекамъ, конфирмуемъ, такъ абы панъ полковникъ Нѣжинскій з Старшиною полковою, а особливо Войтъ Нѣжинскій з Маистратомъ в росправахъ судовыхъ, въ насиланнѣ на доми ихъ постоевъ, и въ браннѣ подводъ, имъ Кгрекамъ жадной трудности и насилія чинить не важлися. Что же однихъ Кгрековъ надлежитъ по прежнему обыкновению якая належитость, тую абы они, всякъ подлугъ реестра, рукою нашею закрѣпленного, отдавали до рукъ пана Госифа Тарасовича, знатного товарища

Бунчуковаго, которій долженъ оную належитость отдавать до двору нашего. Мѣти хотимъ и рейментарско приказуемъ—Данъ въ Глуховѣ Февраля 8 дня 1729 года. **Вышменованный Гетманъ рукою власною.**

М. П. *Писанъ во весь листъ крупною скорописью; печать такая же, такъ же приложена и съ тою же въ ободкѣ надписью, какъ и на предъидущемъ номерѣ.*

№ 26. Ея Императорского Величества Войска Запорожского Обоихъ Сторонъ днѣпра Гетманъ Даниль Апостоль

Всѣмъ, кому о томъ вѣдати надлежитъ, а меновите Пану Полковнику Нѣжинскому з Старшиною Полковою, особливоже Коммисарамъ Полковымъ Нѣжинскимъ и тамошнимъ же Городовымъ Урядникамъ, ознаймуемъ симъ Нашимъ Унѣверсаломъ: ижъ по суплѣчномъ прошенію отъ ктитора Церкви Греческой Нѣжинской зъ Братствомъ Николаа Бошнака Сербина, передъ симъ къ намъ поданному: любо данъ Нашъ указъ, дабы въ дворахъ Нѣжинскихъ, до той Церкви Греческой принадлежнихъ, где Братство и канунъ церковніе бывають, консистентовъ и другихъ постоевъ неоставлено, однакъ теперъ тотъ же Ктиторъ Бошнакъ, донеслъ Намъ, что по ономъ Нашомъ указу исполненія нечинится и въ намѣненныхъ дворахъ церковныхъ Греческихъ консистентовъ ставлять, отъкуда ему ктитору Бошваку и братчикамъ его въ приобрѣтеніи зъ тѣхъ дворовъ церковныхъ користей до церкви ихъ Греческой, немаліи чинятся уронъ и пренятствіе: Теди симъ Нашимъ предлагаемъ Унѣверсаловъ, абы оному преждевыданному указу и сему Унѣверсалу жъ Нашомъ Коммисари Полку Нѣжинского и никто инній въ дворахъ Нѣжинскихъ до церкви Греческой тамошней присудствующихъ, где канонъ и Братство собирается, жаднихъ постоевъ и консистентовъ неставили: о что и повторе рейментарско приказуемъ. Данъ въ Глуховѣ 1730 году Сентября 7-го. **Вышменованной Гетманъ Властною рукою.**

М. П.

†

№ 27. Ея Императорского Величества войска Запорожского обоихъ сторонъ Днѣпра Гетманъ и ордина Святаго Александра Невскаго Кавалеръ Данииль Апостоль

Пану Полковниковъ Нѣжинскому зъ Старшиною Полковою П. П. Сотникамъ полковымъ, такожъ Пану Войтовъ Тамошнему Нѣжинскому зъ Майстромъ, и всѣмъ, кому бы о томъ вѣдати надлежало, симъ Нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ: ижъ братство купцовъ Греческихъ Нѣжинскихъ и другихъ постороннихъ людей въ присланной намъ своей супилѣцѣ выразили: что по указу нашему до его пана полковника Нѣжинского передъ симъ писанному, велено изъ полковой Нѣжинской Канцелярїи имѣющійся заводъ Арменина Вавилонскаго, Андрея Мануйлова и Василя Салати да Николая Стравоподара въ должныхъ денгахъ, ему Арменину 1875 рубляхъ издать на купеческїй компромиссъ братства Греческаго, если они обѣ стороны обще на кого зъ купцовъ здадутся, къ которому компромиссу присутствовалъ бы и П. Войтъ Нѣжинскїй Стеревъ по ихъ же обоихъ согласію; и по тому нашему указу и по общемъ соизволенію Арменина Мануйлова, Салати и Стравоподара помянутіе купцы Нѣжинскіе и чужестранніе разныхъ городовъ люде собравшись для расправи того заводу усмотрѣли о вышеписанномъ Нашомъ указѣ, что въ ономъ показано: ежели якая сторона купеческимъ компромиссомъ не будетъ доволна, то панъ полковникъ Нѣжинскїй приказалъ тотъ заводъ по прежнимъ нашимъ указамъ рѣшить въ полковой Нѣжинской канцелярїи, якъ указъ Ея Императорскаго Величества и права повелевають, и потому не смѣючи оніе купцы того заводу компромиссомъ купеческимъ расправлять (ибо если кто знихъ заводцовъ не будетъ ихъ тимъ компромиссомъ доволенъ и въ канцелярїи полковой тое дѣло пересужоватимуть; то имъ будетъ не безъ турбаціи, и поневажъ выше реченіе заводци Мануйловъ, Салати и Стравоподара дали имъ вновъ росписку, просячи, чтобъ ихъ заводовъ расправить купеческимъ компромиссомъ, а въ оной росписцѣ подписались, что тимъ ихъ компромиссомъ будутъ стороны доволни, а ежелибы хто зъ нихъ тому явился проти-

вень, и недоволюючи тимъ ихъ купеческимъ компромиссомъ дерзнуть апелювати и до иныхъ судовъ вступать, тотъ лишень всякой правды и за бездѣльника непотребного и за безсовѣстного почтенъ будетъ; чего ради оніе жители Нѣжинскіе и чужесторонніе разныхъ городовъ люде въ оной же своей поданной Намъ челобитной выразили, что ежели от насъ предложено будетъ указомъ издать имъ тотъ заводъ для расправи полной и безопасной, то они могутъ безъ всякаго посягательства жадной не порова сторонѣ по регулѣ купеческой и по самой христіанской совѣсти и правдѣ расправить. По вышеписанномъ, якъ зъ тимъ поступишь, братство грековъ нѣжинскихъ просили отъ насъ наставленія и резолюціи: Пре то Мы Гетманъ и кавалеръ усмотрѣвши тое, что показаніе заводци Андрей Мануйловъ Арменинъ и житель Вавилонскїй и Василь Салати да Николай Стравоподаръ не полковымъ судомъ, но компромисалнимъ самы доброволне, якъ росписка ихъ саморучная, которой копія намъ для вѣдома прислана гласить, расправити хотятъ: предлагаемъ, дабы означенныхъ арменина Мануйлова, Салати и Стравоподара заводъ в должныхъ 1875 рубляхъ между ними спорной купцы Греческіе Нѣжинскіе и другіе посторонніе люди купеческимъ компромиссомъ розвели и во всемъ окончили, и на чомъ оніе купцы поставлятъ и утвердятъ, на томъ бы помянутіе заводци Мануйловъ, Салати и Стравоподаръ перестали, не апелюючи ны до жадного суда, но тимъ бы контентовалися обосторонне, якъ ихъ означенное братство Греческое Купеческимъ розведуть компромиссомъ: рейментарско упоминаемъ. Данъ в Глуховѣ Марта 6 1732 году. **Звѣщено-ванни Гетманъ и Кавалеръ рукою власною.**

(М. П.)

†

№ 28. Ея Императорского Величества войска Запорожского обоихъ сторонъ Днѣпра Гетманъ и Ордина Святаго Александра Невскаго Кавалеръ Данииль Апостоль.

Пану полковниковъ Нѣжинскому зъ Старшиною Полковою Сотникамъ зъ урядами, а особливе Коммисарамъ Полковымъ, такожъ Атаману Горо-

вому и Войту Нѣжинскому зъ Майстратомъ и кому о томъ вѣдати надлежатиметь симъ нашимъ ознаимuemъ унѣверсаломъ; ижъ Нѣжинские жители чиншове Греки чрезъ поданную свою минуваго Сентября 21 суплѣку жалобливе ускаржалися намъ на Коммисаровъ Полковихъ Нѣжинскихъ о обыдахъ и разореніяхъ становленіемъ на квартирахъ ихъ всегда хочаде жадной небываетъ въ городѣ Нѣжинѣ навалности Консистентовъ ими Коммисарами чинящихся, и въ томъ просили нашего запретительного указа; а понеже по справки въ нашей Войсковой Енеральной Канцеляріи, имѣють они Греки въ Нѣжинѣ жительство. свое имѣючие высокомонаршую блаженна и вѣчнодостойна памяти Его Величества Петра Перваго Императора и Самодержца Всероссийскаго грамоту отъ созданія мира 7218, а отъ рождества христова 1710 Марта 11, по унѣверсалу антecessора Нашего покойного Гетмана Скоропадскаго имъ купцамъ Греческимъ жалованную, въ которой повелѣно имъ Грекамъ въ Нѣжинѣ жить, и церковь свою Греческую имѣть, и права и волности содержать во всемъ противъ того антecessора Нашего Гетмана Скоропадскаго унѣверсалу, по которихъ Высокомонаршой грамоти и унѣверсалу, и наши имъ въподтверженіе даны унѣверсалы: Того ради и нынѣ въ подтверженіежъ велѣли мы сей зънашой Войсковой Енеральной Канцеляріи видать унѣверсалъ, и дабы панъ полковникъ Нѣжинскій зъ Старшиною Полковою, Сотники, а особливе Коммисаре полковие Нѣжинскіе, такожъ атаманъ городовий и войтъ Нѣжинскій зъ Майстратомъ помянутимъ Греческимъ купцамъ по силѣ имѣющейся у нихъ Высокомонаршой грамоты о правахъ и волностяхъ ихъ всемилостивѣйше жалованной, такожъ по силѣ данныхъ имъ въ подтверженіе прежнихъ и сего нашихъ унѣверсаловъ въ расправахъ судовихъ, въ насиланню на доми ихъ постоевъ и въ бранню подводу жадной и наименьшой имъ трудности и насилія подъ опасеніемъ за неисполненіе и послушаніе указовъ неопустного штрафа чинити не важилися грозно рейментарско упоминаемъ и приказуемъ. Данъ въ Глуховѣ Октября 23 дня 1733 году. **Звышъ менований Гетманъ и Кавалеръ.** А вмѣсто власной рейментарской руки по повелѣ-

нію Его ясной вельможности на сей частъ болѣзнуючого подписалъ Войсковой Енеральной Писарь Михайло Турковскій.

На львомъ краю выставлено: „Въ описи записано: за № 3041“.

(М. П.)

№ 29. По Указу Ея Императорскаго Величества Самодержицы Всероссийской

и протчая и протчая и протчая.

Полковниковъ Нѣжинскому съ Старшиною Полковою и Сотниками, Майстрату тамошнему, а особливе Коммисарамъ Полковымъ, и кому о томъ вѣдати надлежатиметь чрезъ сіе объявляется. Минуваго Априля 30 сего 1735 году по поданной Намъ Генералу Лейтенанту, Сенатору, Кавалеру Святаго Александра, Гвардіи Подполковнику и Ея Императорскаго Величества Генералу-Адютанту отъ Греческаго Нѣжинскаго Купеческаго Братства челобитной съ объявленіемъ о имѣющейся у оного Купеческаго Братства Премошнѣйшой блаженна и вѣчнодостойна памяти Государа Петра первого, Императора и Самодержца Всероссийскаго, прошлаго 1710 году Марта на волности ихъ Греческіе и права Всемилоствѣйше жалованной Грамотѣ, и о Унѣверсалахъ отъ прежнихъ Гетмановъ въ подтверженіе имъ данныхъ, и что Старшина Нѣжинская озлобленія имъ дѣлають, безчестія наносятъ, двory ихъ постоями излишне отягощаютъ и протчіе незносные обиды чинятъ, якъ въ той ихъ челобитной пространно показано, выданъ отъ насъ, Генерала Лейтенанта, Сенатора и кавалера за рукою Нашею и присутствующихъ Енеральной войсковой Канцеляріи Членовъ изъ Енеральной войсковой Канцеляріи Унѣверсалъ съ предложеніемъ, дабы Полковникъ Нѣжинскій съ Старшиною Полковою и Сотниками и Магистратъ Тамошній, такожъ Коммисаре Полковые, и никто инный по силѣ объявленной высокомонаршой Грамоты и Гетманскихъ и оного унѣверсаловъ въ Купеческіе ихъ расправы не вступали и перешкоды не чинили, и ни якого имъ безчестія не наносили, по дворѣхъ ихъ гвалтовъ и насилства

нечинили, и необыкновенных постоевъ на дома ихъ не насылали, и изъ дворовъ ихъ ни для какой городской потребности не гнали, и подводъ у ихъ отнюдь не брали; А сего Декабра 10 оноежъ Греческое Купеческое Братство, Димитрій Николаевъ, Иоаннъ Андрѣевъ, Велисаръ Ивановъ съ товарищи чрезъ поданное свое Намъ Генералу Лейтенанту и Кавалеру въ Енеральную войсковую Канцелярію доношеніе между прочимъ объявили, яко Коммисаре полковые Нѣжинскіе противъ того о необыкновенныхъ на дома ихъ постояхъ пункта, ставятъ на домахъ ихъ Полковниковъ, Подполковниковъ, Маіоровъ, и прочихъ Оберъ-офицеровъ, сказывая, что и въпредъ будутъ безъ опасенія ставить обыкновенно и необыкновенно, и, въ томъ оны, Греческое Купеческое Братство, немалую утерѣвая обиду, просили Нашего разсмотренія и унѣверсальной Конфирмаціи; и Мы Генераль Лейтенантъ Сенаторъ и Кавалеръ, по силѣ высокоповелительнѣйшой Ея Императорскаго Величества за собственною Ея Величества рукою Малороссійской Енеральной Старшинѣ, Полковникамъ, Полковой Старшинѣ, и всему народу Малороссійскому во объявленіе минувшаго 1734 года Марта 17 присланной Грамоты, въ которой всемилостивѣйше повелено Намъ Генералу Лейтенанту Сенатору и Кавалеру съ прочими Присутствующими Енеральной войсковою Канцеляріи Членами управлять всѣ Малороссійскіе дѣла, которые до уряду Гетманскаго и войсковою Команды надлежатъ, яко велѣли сей за рукою Нашою и присутствующихъ Членовъ изъ Енеральной войсковою Канцеляріи въ подтвержденіе высоко Монаршой Грамоты и Гетманскихъ унѣверсаловъ выдать унѣверсаль, такъ чрезъ оный предлагаемъ, дабы Полковникъ Нѣжинскій съ Старшиною Полковою и Сотниками, и Маистратъ тамошній, такожъ Коммисаре тамошниежъ и никто инной послѣ помянутой высоко-монаршой Грамоты и Гетманскихъ и отъ Насъ прежде даннаго и сего унѣверсаловъ, въ купеческіе ихъ росправы не вступали, и перешкоды нечинили, и ни якого имъ безчестія и насильства не наносили, и по дворѣхъ ихъ гвалту и насильства нечинили, и постоевъ на дома ихъ безъ особливаго Енеральной войсковою Канцеляріи указу онуюдъ никакихъ не насылали, и никому

въ квартиру домовъ ихъ Грековъ жительствующихъ въ Нѣжинѣ отнюдь не отводили, и изъ дворовъ ихъ не для какой городской потребности не гнали, и подводъ у нихъ, а особливо у переезжающихъ купцовъ отнюдь не брали; однакъ и оны купеческаго Братства Греки, якъ Полковниковъ, Старшинъ Полковой и Сотникамъ, такъ и Маистратовому уряду Нѣжинскимъ надлѣжащую честь одавалибъ, упоминаемъ. Данъ въ Глуховѣ Декабра 19 дня 1735-го года. Пять подписей: **Князь Алексѣй Шаховской, Князь Андрей Варятинскій, Василей Гуревъ, Андрей Марковичъ, Феодоръ Лисенко.**

На львомъ полѣ листа помѣчено: „Записанъ въ Кн. подъ № 6614.

М. П.

№ 30. По Указу Ея Императорскаго Величества Самодержци Всероссийской

и прочая и прочая и прочая.

Учрежденный над войски Ея Императорскаго Величества Генераль Фельтмаршалъ Государственной Военной Коллегии Президентъ, над фортификаціями всероссійской Имперіи Оберъ директоръ, отъ кадетскаго и лантъ Милицкаго Украинскаго корпусовъ Шефъ и отъ кирасирскаго и пехотнаго Полковъ Полковникъ и трехъ орденовъ Кавалеръ Графъ фонъ-Минихъ чрезъ сіе объявляю.

Повеже Города Нежина купцы Греки принесли Мне жалобу, Яко вдомехъ ставятся отъ квартирующихъ и проезжающихъ постои и чинятся имъ всякое утесненіе и обида и просили что бъ о неименіи у нихъ постоя и о нечиненіи никакихъ налоговъ и обидъ поступано было по данной имъ блаженныя и вѣчодостойныя памяти Его Императорскаго Величества Петра Великаго въ 1710 году привилегіи, которая Мне была и объявлена; того ради войскъ Его Императорскаго Величества господамъ командующимъ и отъ вышняго до нижняго чина чрезъ сіе повелевается, дабы о неименіи у оныхъ Грековъ постоя какъ квартирующихъ, такъ и проезжающихъ, и о нечиненіи имъ никакихъ обидъ и утесненія поступано было по вышеписанной Грамоте не отменно, въ

шнихъ под опосаніемъ отвѣта, а нижнихъ наказанія: чего ради дана сія саве гвардія при подписаніи руки и спрiloженіемъ обыкновенные Моей печати В Лубнахъ Октября 7 1736 года.

(М. П.)

Le Ste Münnich.
Секретарь Андрей Оенингъ.

№ 31. Его Царского Пресвѣтлого Величества войска Запорожского Полковникъ Нѣжинскій Петръ Толстой

Паномъ Старшинѣ Полковой Нашой Нѣжинской, и майстратовой тамошней, и кому бы о семь належало вѣдати, сымъ Нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ, ижъ будучи здесь у насъ, Панове Николай Башнякъ и Феодоръ Мурантъ братчики монастыря Кгреческого Нѣжинского, прекладали Намъ тое, что мѣють въ самомъ городѣ дворѣ монастырския, и на подворкахъ, и просили на оные Нашего оборонного такового унѣверсалу, чтобы нѣ от кого не узнавали жадной наименой волегливости, въ станцияхъ и протчѣхъ шарваркахъ; Теды мы принявши заслушность въ прошеніи помянутыхъ пановъ братчиковъ, казалисмо выдати сей нашъ унѣверсалъ, черезъ которій пилно мѣти хотимъ, и властію Полковничюю Нашою жадаемъ и приказуемъ, абы всякъ з старшины войсковой, и посполитой, о семь вѣдали, и до дворовъ монастырскихъ, о чомъ выше помянуломъ, жадного дѣла не имѣли; позволяемъ въ тихъ домахъ живучимъ людямъ свободное прожитие, под неласкою Нашою и сронтимъ караньемъ таковому, хто бы смѣлъ над указъ сей намъ чинити противно, непремѣнно напоминаемъ. Данъ въ Глуховѣ Септеврия 8 1739 року. **Вышеименованной Полковникъ Петръ Толстой.**

(М. П.)

Подлинная на сложенномъ листѣ бумаги, полулисты котораго были склеены приложенною на красномъ воску или сюртучу сверхъ бумаги полковою печатью.

№ 32. По Указу Ея Величества Государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской

и протчая и протчая и протчая

Генеральной Малороссійской Старшинѣ, Полковникамъ, А особливе Полковниковѣ Нѣжинскому з Старшиною полковою, Сотникамъ того полку з урядомъ, и Маистрату Нѣжинскому, такожъ комиссарамъ тамошнимъ, и кому о семь вѣдати надлежитъ чрезъ сие объявляется. Нѣжинскій житель, Грекъ Димитрій Кумбурлѣй при доношеніи в войсковую Енералную Канцеллярію Унѣверсалъ представилъ давній вѣжинское Греческое братство вминушемъ 741-мъ, въ которомъ написано, что съ згреческого Нѣжинского Братства при челобытти войсковой Енеральной Кмцелляріи презентованы имѣючися у оноу Греческого купеческого Братства премошнѣйша высоко монарша блаженнія и вѣчно достойния памяти Государя Петра Перваго, Императора и Самодержца Всероссийского прошлаго 1710 году марта 11 дня на волности ихъ Греческіе и права, и Гетманскіе и впотвержденные от войсковой Енеральной Канцелляріи оному Нѣжинскому Греческому братству данные унѣверсалы, и прытомъ доносили, что хотя отаковихъ высокомонаршой Грамоте и Гетманскихъ, и данныхъ отъ войсковой Енеральной Канцелляріи Унѣверсалахъ Полковой Нѣжинской Канцелляріи и комиссарамъ и протчимъ чынамъ извѣстно, точию оние нинѣ вдомахъ оноу Братства невѣдомо почему, нетокмо подчасъ квартируючихъ Консистентовъ, ноибезконсистентовъ проезжающихъ всякихъ Афѣцеровъ непрестанно впостой ставлять, да нинѣ нѣкоторымъ вдомахъ ихъ поотводили кварталы, и тѣмъ имъ немаліе утѣсенія дѣлають и разоряють. А сверхъ того Братство оноу Старшина Полковая под вѣдомство свое притягають и немаліе чинять трудности, и требовано отоноу Братства дачи от войсковой Енеральной Канцелляріи подтвердительного Унѣверсалу, и вбывшее тогда Правленіе Гетманского уряду Генерала и гвардіи Подполковника Кейта сприсяудствующими члены данъ отъ войсковой Енеральной канцелляріи оному Греческому Нѣжинскому Братству подтвердительный унѣверсалъ,

дабы Енералная Малороссійская Старшина Полковники, аособливо Полковникъ Нѣжинскій старшиною Полковою и Сотники зуряды Магистратъ, тамошній, також комисари и никто иный за силу предписанной високомонаршой блаженна и вѣчно достонна памяти Государа Петра перваго, Императора и Самодержца Всероссійского, Грамоты и Гетманскихъ и данныхъ отъ войсковой Енералной Канцеларіи и сего Унѣверсаловъ в купецкие росправы не вступали и перешкоды не чинили и никакова дѣла до нихъ не имѣли, и жадного имъ безчестія и подворахъ ихъ гвалтъ и насилства не чинили, и постою надомы ихъ вынтеръ квартеруячимъ и переходящимъ безъ особливаго войсковой Енералной Канцеларіи указу отнюдь никакихъ не насилдали, и Никому домовъ ихъ Грековъ жительствовающихся в нѣжинѣ не доводили и издворовъ ихъ ни для какой Городовой потребности не гоняли и подводъ у нихъ, аособливо у переезжающихъ купцовъ, не брали, и тѣмъ имъ Грекамъ въ отгѣнность оной високо монаршой Грамоты и предписанныхъ унѣверсаловъ никакова отгощения и обыдъ не чинили подъ опасеніемъ за неисполнение отвѣта и истязанія; також оны переезжающие и вынтеръ Квартеруячие Штапъ, Оберъ и Ундеръ Афыцеры и другіе служивые люде сами собою домовъ ихъ Грековъ впостой не занимали и подводъ вдомахъ ихъ не брали, никакихъ обыдъ и озлобленій не чинили подъ отвѣтомъ; Суду же и росправѣ быть уоного Братства греческого противъ прежнихъ обыкновений и данного имъ в 1734 году отъ Войсковой Енералной Канцеларіи Унѣверсалу неотгѣнно; а чтобы тѣмъ судомъ доволенъ небылъ, тому апелювать в Енералную войсковую Канцеларію, а вооные ихъ суда Полковой Тамошней Канцеларіи и Магистрату Нѣжинскому не вступать и не притягать и никакова втом, и ни подкакимъ образомъ помѣшателства и затруднения отнюдь не чинить. Заимнимъ же образомъ и оны Греки Полковниковъ, Старшинъ Полковой и Сотникамъ такожъ и Магистратовому уряду Нѣжинскому надлежащую честь отдавали. Того рады по опредѣленію войсковой Енералной Канцеларіи велѣнно тотъ в 1741 году

данный Нѣжинскому Греческому Братству Унѣверсалъ переписать. в Глуховѣ Марта 12 дня 1746 году.

Врегадиръ Иванъ Ильинъ. Судія Войсковой Енералній Федоръ Лисенко.

Полковникъ Алексѣй Извойскій. Генералній Подскарбій Михайло Скоропадскій.

Полковникъ Иванъ Челищевъ. Енералной Войсковой Асаулъ Петръ Васиевичъ

На львомъ полъ листа выставлены буквы и №: „З. В. К. подъ № 1854“.

†

№ 33. Его Императорскаго Величества войсна Запорожнаго обоихъ сторонъ Днѣпра Гетманъ Данилъ Апостоль

Пану Полковниковъ Нѣжинскому, Панамъ старшинѣ полковой, а особливе войтовъ Нѣжинскому зъ Маистратомъ и кому о томъ вѣдати надлежатиметь, сямъ нашимъ озваймуемъ унѣверсаломъ, ижъ ктиторѣ и братчики церкви нѣжинсаой Николай Бошнякъ съ товарици супплековали до насъ, что имѣютъ они у себѣ такое обыкновение, ижъ на купеческіе промысли позичаютъ церковныхъ денегъ братчикамъ зъ прибилю, хто пожелаеть, и оне братчики въ добровольныхъ своихъ облѣгахъ поступаютъ на годъ отъ ста таларей по двадцать таларей, ониже ктиторе и саме десяти таларей больше отъ ихъ должниковъ не претендуютъ, и съ тихъ денегъ отбувають праздники священниковъ и дяговъ, також удовамъ, страннимъ, и отпалимъ отъ купечества людамъ даютъ милостиню, хлопцовъ и сиротъ, обучающихся писанію, кормлятъ, и учителямъ за науку платятъ, и зъ тихъ должниковъ Иванъ Стосовъ и иніе занятыхъ собою денегъ по облегу уплачать не хотятъ, и суду купеческому противатся, въ чомъ супплекучие ктиторѣ и братчики Николай Бошнякъ съ товарици просили нашего разсмотренія и указу; а повеже якъ оній Греческой церкви ктиторѣ и братчики въ супплѣгахъ своихъ показали, же такое здавна у нихъ есть постановленіе, дабы должники отъ ста таларей по десять таларей давали, такъ же же бы всякъ прислушенъ былъ до купеческого суду, и чтобы имъ между собою самимъ свои справи разсуджати, имѣться у нихъ високомонаршая бла-

женія и вѣчто достойныя памяти Его Императорскаго Величества грамота, того ради мы, стосуючися до вышено означенной монаршой грамоти и не кассуючи давнего между ними имѣющагося постановленія, предлагаемъ, дабы означенные Греки Иванъ Стосовъ и иніе, которіе церковные дѣлныя позанимали, и не хотятъ подлугъ обліговъ своихъ уплачивать, чистили всѣ сполна безъ всякихъ одговорокъ, и къ суду купеческому были бы прислушны; а если бы оные должники таковыхъ денегъ уплатить не похотѣли, то они за ослушаніе свое и противность безпоблажно наказаны будутъ, рейменторско приказуемъ—Данъ въ Глуховѣ Декаврія 23 дня 1749. **Вышъ менованный Гетманъ рукою властною.**

М. П.

№ 34. Ея Императорскаго Величества Малой Россіи, обоихъ сторонъ Днѣпра, и войскъ Запорожскихъ Гетманъ, Дѣйствительній Намерь Геръ, Императорской Санктпѣтербургской Академіи наукъ Президентъ, Лейбъ Гвардіи Измаиловскаго полку Подполковникъ, и ординовъ Святаго Александра Невскаго, такожъ Полскаго Бѣлаго орла и Голстинскаго Святыя Анны, кавалеръ, Россійской Имперіи Графъ Кириллъ Разумовскій

Господамъ Генеральной Старшинѣ, Полковникамъ, Полковой Старшинѣ, Сотникамъ, а особливо Полковнику Нѣжинскому сполковою старшиною, сотниками того полку, и сотенными старшинами, такожъ Магистрата Нѣжинскаго войту стамощными урядники, и всѣмъ, кому осемь вѣдать надлежитъ, чрезъ сей Унѣверсалъ объявляется. Греческаго Нѣжинскаго Братства Греки, жители Нѣжинскіе и приезжающіе Велисаръ Псалтій стоварыщи поданіемъ намъ доношеніемъ представляли. Высочайшою де своею блаженія и вѣчнодостойнія памяти Государь Петръ Великій, Императоръ и Самодержецъ Всероссійскій, данною впрошломъ 1710 году Греческой Нѣжинской церкви Братству, Грамотою пожаловалъ ихъ Грековъ, жителей Нѣжинскихъ, и приезжающихъ обще Греческое Братство всѣми правами и волностями, каковы они въ давніе времена

по гетманскимъ унѣверсаламъ имѣли, а именно при построенной въ Нѣжинѣ Греческой Церкви пресвитера своего содержать; заторговыми промисли по-полности приезжать имъ и отезжать; на дворѣхъ ихъ какъ собственныхъ, такъ и наемныхъ постоевъ неставлять; лошадей вподводы въ нихъ, а особливо въ приезжающихъ, небрать; такъ же и пожитковъ умершихъ ихъ браттей Грековъ никуда постороннимъ небрать, и кромѣ сродниковъ и товарищей ихъ наслѣдства никому неимѣть; и никакова озлобленія нечинить; всякіе росправы ихъ купеческіе между собою и служителями своими самимъ имъ разсуждать и sprawy чинить, опрочъ розискныхъ дѣлъ, а чего имъ самимъ рѣшить будетъ немочно, отомъ рѣшенія требовать Гетманскаго; а полковнику Нѣжинскому зстаршиною полковою и никому втѣ ихъ россудки и росправы не вступать, и перешкоди нечинить, и никакова безчестія и насилства имъ венаосить и къ городovýmъ дѣламъ никакимъ ихъ неупотреблять; которіе де права и вольности ихъ и прошедшого 742 году высокомонаршою Ея Императорскаго Величества Грамотою подтверждены, и впрעדъ онимъ правамъ и волностямъ ихъ ненарушимо быть велѣно; и дабы и нынѣ потому содержано было, просили нашего подтвердителнаго унѣверсала.—А посправке вгенеральной войсковой Канцеляріи явилось. Прошлого 742 года Декабря 14 при указѣ Ея Императорскаго Величества с Правителствующаго Сената, и з пожалованной той Нѣжинской купеческой Греческой церкви Братству жителемъ Нѣжинскимъ и приезжающимъ для торговъ Грекамъ грамоти копія за справкою в Генеральную Канцелярію прислана, ввторой изображено. Ея Императорское Величество повсеподаннѣйшою купеческаго Греческой Церкви Братства жителей Нѣжинскихъ и приезжающихъ Грековъ прошеніе всемилостивѣйше соизволили и указали, права ихъ Греческой Церкви Братства и волности в жалованной от вседражайшаго, Ея Императорскаго Величества Государя Родителя, Его Императорскаго Величества Петра Великаго Самодержца Всероссійскаго Грамотѣ показанніе, подтвердить, ставовымъ прытомъ по велѣніемъ, дабы всѣ тѣ изображеніе воной Грамотѣ права и волности впрעדъ во всемъ ненарушимо со-

держани были, и Нѣжинскіе Полковники и Коменданты, такожъ Полковые и магистратскіе старшины и комисары вдомѣхъ ихъ собственныхъ и наемныхъ постоя неставляли, и лошадей въ подводи не брали, и никакимъ ихъ дѣламъ неупотребляли, и никакими тягостми неотягощали, и в суди и росправы ихъ между ими и челядю ихъ, опрочъ Розискныхъ и убійственныхъ дѣлъ, Полковникамъ зстаршиною, и комендантомъ Нѣжинскимъ, и магистрату невступать, и никакого втѣхъ судахъ препятствія нечинить, а имѣть имъ тотъ судъ и росправу между собою и челядю ихъ самимъ; будиже имъ самимъ рѣшенія вчемъ учинить будетъ невозможно, о томъ рѣшенія требовать въ Глухове в генеральной канцеляри, состоящихъ же подбратствомъ ихъ судомъ и ведомствомъ ни под какимъ видомъ протекціями незащищать, и обидъ нечинить; а оставшихся посла умершихъ Грековъ пожитковъ никому с постороннихъ кромѣ ихъ сродственниковъ и товарищей, кому умирающей вприсутствіи Братства ихъ опредѣлить, или завѣтомъ утвердить; и наслѣдства вонихъ неимѣть; апрязжати имъ в нѣжинѣ для торговыхъ своихъ промысловъ и за границу отъезжати попрежнему обыкновенію *). Да ониже Греки представляли намъ Нинѣ оригинално данной имъ въ 1709 году Октября 17 отъ Антецессора нашего покойного Гетмана Скоропадского Унѣверсалъ (скоего къ дѣлу снята копія) а вономъ во утверженіе прежнихъ Гетманскихъ унѣверсаловъ написано: дабы они какъ прежде отдавна в Малой Росіи найдучись сами свои sprawy разсуждали, такъ и впредъ в церковномъ братствѣ языкъ свой особливо имѣючи и цѣлость содержать хотячи, сами между собою и челядю своею всякіе случаютіся разсуждали и мѣрковали справи, опрочъ крѣмѣналу, и чего имъ самимъ вершить будетъ неудобно, зтимъ до самой звѣрхности Гетманской апеллювати, иотого Гетмана декретъ приимовати мають, для чего какъ Полковнику Нѣжинскому Зстаршиною Полковою, такъ и Магистрату тамошнему в тѣ ихъ разсудки и sprawy невитратся, перешкоди не чинить, и жадного имъ безчестія и насилства не наносити, од-

*) Ср. жал. Грам. Импер. Елисаветы Петровны 1742 Ноября 3. Пол. Соб. Зак. 1-е Т. XI № 8656.

накъ и имъ Греческимъ купцамъ пры таковой своей волности и правѣ власти полковничей непонижать, но какъ самому полковнику з старшиною полковою, такъ и всему урядовѣ мѣскому прыстойную честь отдавать, а особливо чтобы онимъ купцамъ Греческимъ Старшина полковая Нѣжинская и магистратъ тамошней обидъ нечинили; апаче вдворѣхъ ихъ нечинили гвалту и насилства, и несмѣли онихъ здворовъ для какой нибудь городской потребы зганять, да, и подводу внихъ, а особливо впрязжающихъ купцовъ отнюдь брать не дерзали: Для чего Мы по содержанію во всякой твердости и ненарушности вышеизображенныхъ Высочайшихъ Грамотъ, жалованныхъ тому Греческому Братству, и послѣдуя антецессора нашего опредѣленію, по повѣренной намъ Гетманской власти, вышевыраженіе ихъ Нѣжинскихъ Грековъ права и волности симъ нашимъ унѣверсаломъ подтверждаемъ, повелѣвая содержать оне цѣло и ненарушно по слѣдующему: 1) Нѣжинскому Полковнику и Коменданту, Старшинамъ Полковымъ, и магистрата Нѣжинского войту з урядниками, имъ, жительствующимъ вгородѣ Нѣжинѣ Грекамъ, вслѣдъ тѣхъ Высокомонаршихъ жалованныхъ Грамотъ и Гетманскому унѣверсалу, никакихъ обидъ и озлобленій нечинить, вдомѣхъ ихъ собственныхъ и наемныхъ никакова постоя неставить, и собою никому нестановится, и лошадей вихъ и упрязжающихъ изъ заграничныхъ мѣсть для торгу грековъ въ подводи небрать, и никакими тягостми неотягощать; 2) всякіе росправы (кромѣ розискныхъ и убійственныхъ дѣлъ) между собою и служителями ихъ самимъ имъ разсуждать, точію смотрѣть, чтобы такіе ихъ росправѣ отправлялись безволочитно, дабы намъ опродолженію ихъ суда жалобъ непроисходило, а Полковнику Нѣжинскому, и Коменданту, Полковимъ Старшинамъ, и Магистрату Тамошнему, втѣ ихъ Суди и росправы невступать, и никакого препятствія и помешательства нечинить; буди же самимъ имъ Грекамъ покакому дѣлу разборъ учинитъ будетъ невозможно, то дается дозволеніе приносить апелляцію къ намъ, а мы потакымъ дѣламъ суду Генеральному, или где поразсмотренію нашему прылично окажется, чинитъ рѣшенія повелимъ: 3) вчислѣ того Греческого Братства и под-

судомъ и ведомствомъ ихъ состоящихъ, никому отнюдь неподкакимъ выдомъ въ протекціи и защищеніе непринимать; 4) оставшихся послѣ умершихъ ведомства тогожъ Грековъ, пожитковъ ихъ никому не постороннихъ кромѣ ихъ сродственниковъ и товарищей, кому умѣрающей въ присутствіи Братства ихъ опредѣлит, или заветомъ утвердит, не брать, и наслѣдства въ оныхъ наслѣственно неимать; 5) приезжатъ вгородъ Нѣжинъ для торговыхъ промысловъ, и отезжать за границу имъ Грекамъ свободно имѣтъ попрежнему обыкновенію, а Полковнику Нѣжин-

скому и Старшинѣ Полковой они Нѣжинского Греческой Церкви Братства купцы Греки Пристойную честь отдаватъ должны. И воукрѣпленіе того сей Універсаль за подписомъ Нашимъ и припечати національной. Данъ въ Глуховѣ 1751 году. Августа 28 дня: **Гетманъ Графъ К. Разумовскій.**

На львомъ полѣ листа помѣчено: „Записано въ книгу подѣ № 752.

Печать съ изображеніемъ Гетмана, возвращена въ кусокъ парчи.

УКАЗАТЕЛЬ ЛИЧНЫХЪ ИМЕНЪ *)

РУССКІЕ:

ДУХОВНЫЕ:

Архимандритъ нѣжинск. 1729 г.—25.
Арсеній Могиланскій, митр. кievск. 1760 г.—32, 1762 г.—35, 1784 г.—41.
Барановичъ Лазарь, митроп. кievск. 1680 г.—6 и 7, 1683 г.—7, 1684 г.—8, 1686 г.—9, 1689 г.—11, 1696 г.—13.
Варлаамъ Ясинскій, митроп. кievск. 1696 г., 12—упом. 29, 31, 32, 33, 40, 56 и 60.
Варлаамъ Ванатовичъ, архіеп. кiev. 1723 г.—20, 1723 г.—24, 1726 г.—26, 1728 г.—27, ссылки на него: 31, 32, 34 и 40.
Викторъ, іером., проф. акад. 1762 г.—36.
Волховскій Стефанъ, прот. нѣж. 1733 г.—28 и 29.
Гавриилъ, митр. кievск. 1772 г.—39 и 41.
Глѣбинскій Θεодосій, Петропав. игум. въ Кіев. 1723 г.—24
Гошнѣвичъ Григорій, іером. 1723 г.—24.
Даниилъ, нѣж. троиц. свѣщ. 1723 г.—23.
Дубянский Іоаннъ, борзенскій протоіер. правитель Нѣж. Протопопи 1762 г.—39.
Іаковъ, іером., каедрал. писарь 1762 г.—39.
Іосифъ, архим. Благовѣщ. нѣжин. монастыря 1762 г.—39.
Іоасафъ Кроковскій митроп. кievск. 1714 г.—19, 29, 31, 32, 34, 40 и 60.
Легопольскій Гавриилъ, архидіакон. архіепископiи кievск. 1723 г.—24.
Меланія, внокниа, б. вдова Савина 1719 г.—64.
Петрина Алексѣй, игум. Михайлов. Кіев. мон. 1723 г.—24.
Рафаилъ Заборовскій, митроп. кiev. 1732 г.—27, 1733 г.—28, 31, 32, 34 и 30.
Самуилъ, митр. кievск. 1784 г.—41.
Геодоровичъ Іоанникій, іером. 1723 г.—24.
Тимоѣй Щербанскій, митр. 1762 г.—36.
Тимоѣй митр. 1750 г.—31, ссылки 1760 г.—32, 34, 1772 г.—40.
Хомѣнскій Θεодосій, игум. выдуб. мон. 1723 г.—24.
Христофоръ, игум. Никол. пустын. Кіев. 1823 г.—24.
Четвертынскій князь, Гедеоиъ Святополкъ, митр. 1686 г.—9, ссылок. 1696 г.—13.
Шумлянскій Кирилль, админист. кievск. митрополiи, митроп. 1719 г.—20.
Яворскій Павелъ, протоп. нѣжин. 1714 г.—19.
Яновичъ Царевнiй, іером. 1723 г.—24.

СВѢТСКІЕ:

Апостолъ Даниилъ, гетманъ съ 1728 г. по 1749 г.—64, 66, 68, 69, 70, 78.
Барятинскій Андрей, князь 1735 г.—74.
Бруховецкій Іоаннъ, гетманъ 1665—1666 гг.—48 и 49.
Васевичъ Петръ, ассаулъ 1746 г.—78.
Выговскій Иванъ, гетманъ 1658 г. и 1659—44 и 45.
Григоровичъ Иванъ, канцеляр. 1750 г.—32.
Гуревъ Василій, свѣдѣт. 1735 г.—74.
Елисавета Петровна, императ. 1746 г.—76.
Извойскій Алексѣй, полк. 1746 г.—78.
Ильинъ Иванъ, брегад. 1746 г.—78.
Кейтъ, генерал. и подполк. гвардіи 1746 г.—76.
Лазинскій Елевѣрій, нотарій акад. кiev.—24.
Лисенко Θεодоръ, войсков. генер. судья 1735 г. и 1746 г.—74 и 78.
Мазепа Иванъ, гетманъ съ 1687 по 1701 г.—54, 55, 57, 58, 59.
Марновичъ Андрей, 1735 г.—74.
Минихъ, графъ 1736 г.—74.
Обѣдовскій Иванъ, нѣжин. полков., племян. гет. Мазепы 1701 г.—59.
Петръ Великій, уп. въ 1733 г.—29, 1735 г.—72, 1746 г.—76, 77, 1751 г.—79.
Разумовскій Кирилль, графъ, гетманъ 1751 г.—79.
Самуйловичъ Иванъ, гетманъ 1672 г.—51 и 62, 1575 г.—53, ссыл. на него 1686 г.—9.
Скоропадскіе: Иванъ, гетманъ 1708 г.—60, 1719 г.—62, ссылки на него: 66, 67, 71 и 81.
 „ Михаилъ, генер. подскарб. 1746 г.—78.
Стеревъ, нѣжин. войт. 1732 г.—69.
Тарасовичъ Іосифъ, бунчуков. товарищ. 1729 г. 67.
Тетеря Павелъ, гетманъ 1660 г.—48.
Толстой Петръ, нѣжин. полков. 1739 г.—75
Турковский Михаилъ, генер. писар. 1733 г.—72.
Хмельницкіе: Богданъ, гетманъ 1657 г.—43, 44, ссылок. на него: 50, 51, 53, 56 и 61.
 „ Юрій, гетманъ 1659 г.—47, 1659 г.—46.
Челищевъ Иванъ, полк. 1746 г.—78.
Шаховской Алексѣй, князь 1735 г.—74.
Ю(у)менскій, покойный домовладѣлецъ 1696 г.—58.
Өенинъ Андрей, секретарь 1736 г.—75.

*) Приставленная въ концѣ каждого имени цифра означаетъ столбецъ, на которомъ это имя встрѣчается.

ГРЕКИ:

ДУХОВНЫЕ:

- Аванасій, священ. 1728 г.—27.
 Діонисій, діаконь 1699 г.—16.
 „ іеромонахъ 1699 г.—18.
 Іановъ, конст. патриархъ 1680 г.—2 и 5.
 Лазаръ, іерей 1762 г.—36 и 37.
 Малахія, архіеп. погонійск. 1699 г.—18.
 Мелетій, іеромонахъ 1728 г.—27.
 Мелетій, митр. ларійск. 1762 г.—36.
 Николай изъ мессар. области 1699 г.—16.
 Пареній, архиманд. 1699 г.—16 и 18.
 Пареній, дневальн. у архіеп. малах. іером. 1699 г.—18.
 Радула Спмеонъ, діако. при греч. церк. 1726 г.—25.
 Софроній, митр. филиппісійскій 1680 г.—7.
 Стефанъ в. Николай, священ. изъ г. Турнова 1762 г.—34, 38 и 39.
 Хрисанфъ, игум. погон. 1699 г.—16.
 Христофоръ, свящ. съ 1680 по 1686 г.—4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14 и 55.
 Христь, свящ. 1732 г.—28.
 Феодоръ, свящ. 1728 г. 26 и 27.
 Феоданъ, игум. погонійской обители 1699 г.—18.

СВѢТСКІЕ:

- Андреевъ Иванъ, куп. братчик. 1735 г.—73.
 Бири Михаилъ, свид. 1699 г.—18.
 Бошнякъ Николай, братчикъ ктиторъ съ 1719 по 1749 г. 20, 62, 65, 68, 75 и 78.
 Ваджинъ Оома, ктиторъ 1719 г.—63.
 Гіонны: Гавиній, Георгійи Николай, свидѣтели 1699 г.—18.
 Ивановичъ Исаакъ, ктиторъ 1719 г.—62.
 Ивановъ Велисаръ, куп. братч. 1735 г.—73.
 Калліопій, свид. 1699 г.—18.
 Кирилль, свид. 1699 г.—18.
 Кумбурлей Димитрій, житель 1746 г.—76.
 Мануйловъ Андрей, вавилонскій армянинъ, истецъ 1732 г.—69 и 70.
 Мачмачъ Димитрій, куп. отвѣтчикъ 1697 г.—58.
 Мурантъ Феодоръ, братч. 1739 г.—75.
 Николаевъ Димитрій, куп., братч. 1735 г.—73.
 Николай, старш. братч. 1725 г.—24, 1720 г. Сл. Бошнякъ. отъ останит. страны 1699 г.—16.
 Павелъ и Стефанъ Юрьевичи, куп. 1657 г.—44.
 Панъ Георгій, свид. 1699 г.—18.
 Порфирій Ивановъ, изъ Конницы, свидѣт. 1699 г.—16, 18.
 Псалтій Велисаръ, жит. нѣжин. 1751 г.—79.
 Салати Василій, куп. истецъ 1732 г.—69 и 70.
 Сербины: Николай 1714 г.—19.
 „ Петръ, ктит. 1719 г.—63.
 Спуловъ Лука, куп. нѣжин. 1729 г.—66.
 Стосовъ Иванъ, должникъ 1749 г.—78 и 79.
 Стравопадаръ Николай, куп. истецъ 1732 г.—69 и 70.
 Татари Михаилъ, ктиторъ 1699 г.—16.

ЗМІСТ

Приплавко-Мілосова Л.

Замість передмови

5

Від упорядників

6

Морозов О.

Справа академіка К.В.Харламповича

7

Чернухін Є.

К.Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків

12

Костянтин Харлампович

Грецька колонія в Ніжині (XVII-XVIII ст.). Від автора

29

Нарис I

Загальний огляд історії ніжинських греків, зростання їхніх привілеїв і боротьба за них з іншими станами та урядами

38

Нарис II

Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані

137

Нарис V

Ніжинські греки й торгівля

151

Нарис VI

Просвітницька й благодійна діяльність ніжинської грецької громади

242

Додатки

269

К.Харлампович. Статті з історії ніжинських греків

Архівна спадщина ніжинських греків

288

Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.)

294

Пригоди одного ніжинського грека

316

Федотов-Чеховский А.А.

Акты нежинского греческого братства

327

Наукове видання

Серія: «Греки в Ніжині»

Костянтин Харламович

**Нариси з історії
грецької колонії в Ніжині
(XVII-XVIII ст.)**

До історії національних меншостей в Україні

Відповідальний за випуск:

Олександр Морозов

Підготовка тексту, передмова, коментарі:

**Євген Чернухін
Олександр Морозов**

Підбір фотоілюстрацій, дизайн обкладинки:

Олександр Морозов

Комп'ютерна верстка та макетування:

Олександр Морозов

У книзі використано фотографії О.Морозова, Ю.Власовця, Д.Чернова, Д. Василькова, С. Ковальова, а також фотоматеріали з архіву Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені М.Гоголя, Ніжинського краєзнавчого музею імені І.Г.Спаського, Ніжинського міського товариства греків імені братів Зосимів, Київського НДІ теорії та історії містобудування, Державного музею історичних коштовностей України та приватних фотоархівів.

Віддруковано з готового оригінал макету замовника
у ТОВ НВП "Ферокол",
м. Ніжин, пров. Лікарський, 7,
тел./факс: +380(4631)71498, e-mail: olgavlasenko2008@rambler.ru

Підписано до друку
Формат . Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура . Ум. друк. арк. .
Обл.-вид. арк. . Тираж прим.
Зам. № .